

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:

Kütahya - Manisa - İzmir - Antalya
Karaman - Adana - Halep - Şam
Kudüs - Mekke - Medine

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman

9. KİTAP - 1. CİLT

Yapı Kredi Yayınları

EVLIYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine

9. Kitap
1. Cilt

Hazırlayan:
Seyit Ali Kahraman

Yapı Kredi Yayınları

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE
EVLIYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ:
Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman,
Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine

9. Kitap

1. Cilt

Evliyâ Çelebi'nin YKY'deki kitapları:

Çeviri yazı:

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (1. Kitap), haz.: R. Dankoff - S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (2. Kitap), haz.: Z. Kurşun - S. A. Kahraman - Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (3. Kitap), haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (4. Kitap), haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (5. Kitap), haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman - İ. Sezgin (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (6. Kitap), haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2002)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (7. Kitap), haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman - R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (8. Kitap), haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı - R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (9. Kitap), haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman - R. Dankoff (2005)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (10. Kitap), haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı - R. Dankoff (2007)

Günümüz Türkçesiyle

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Kitap: 2 Cilt)

haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2003)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:

Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum- Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Kitap: 2 Cilt)

haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman (2005)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:

Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Kitap: 2 Cilt)

haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:

Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriiz-Van (4. Kitap: 2 Cilt)

haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2010)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkırman-Amasya-Belgrad-Gelibolu-

Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp (5. Kitap: 2 Cilt)

haz.: Seyit Ali Kahraman (2010)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy,

Budin, Üstürğon [Esterğon], Çiğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra-Venedik,

Mostar, Kanije (6. Kitap: 2 Cilt)

haz.: Seyit Ali Kahraman (2010)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna,

Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova (7. Kitap: 2 Cilt)

haz.: Seyit Ali Kahraman (2011)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümüllcine, Kavala, Selânik, Tırhala, Atina,

Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı (8. Kitap: 2 Cilt)

haz.: Seyit Ali Kahraman (2011)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman,

Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine (9. Kitap: 2 Cilt)

haz.: Seyit Ali Kahraman (2011)

Yapı Kredi Yayınları - 3348
Edebiyat - 973

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine
Evliyâ Çelebi
9. Kitap - 1. Cilt

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman

Dizin: Ruşen Deniz
Düzeltili: Alev Özgüner

Kapakdaki "Manisa" gravürünün kaynağı:
J. P. Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant, Paris, 1717

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Ofset hazırlık: Arzu Yaraş

Baskı: Promat Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Sanayi Mahallesi, 1673 Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Mayıs 2011
ISBN 978-975-08-2009-0
Takım ISBN 978-975-08-2008-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2010
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Giriş

Türk büyükleri arasında mümtaz bir yere sahip ve dünyanın iyi tanıdığı şahsiyetlerden biri olan Evliya Çelebi, dünya seyyahlarının en büyüğüdür. Yarım asır boyunca gezip dolaştığı yerleri, titiz bir şekilde anlattığı on ciltlik Seyahatnâme'si dünyanın saygın eserleri arasında yerini almıştır. Çok değişik dillere çevrilen bu Seyahatnâme'nin, günümüz Türkçesinde yapılmış tam bir yayımı yoktur. Osmanlı döneminde sansür kurulları tarafından sakıncalı görülen bazı yerleri çıkarılarak yayımlanmış, daha sonra yapılan yayınlarda da lüzumsuz görülerek atılan bilgiler ve çıkarılan bölümlerle bu değerli eser özelliğini büyük çapta kaybetmiştir. Bu yüzden bugüne kadar ister Arap harfleriyle ve ister Latin harfleriyle yapılan yayınlar, Seyahatnâme'yi tam olarak yansıtmamaktadır.

Evliya Çelebi ve eseri hakkında sayısız yazılar yazılmış ve incelemeler yapılmıştır. Çoğu yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanan yayınlar sonucunda Evliyâ Çelebi ve eseri hakkındaki yanlış kanaat yavaş yavaş silinmeye başlamış, yabancı araştırma ve yayınlar çoğaldıkça ülkemizde de ilgi artmaya başlamıştır. Günümüz Türkçesi ile ilk 8 cildi yayımlandıktan sonra seriyi tamamlamak farz olmuştur. Bu elinizdeki 9. cilt, ilk 8 cilt gibi müellif nüshası değildir. İlk yazma, yani müellif nüshasından yapılan 3 ayrı kopyadan hazırlanmıştır. Bunlar Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdad 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462 ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452'de bulunan kopya yazmalardır. Bu üç kopyada da birbirinden farklı yazımlar ve metinler vardır. Biz bu metinlerin ortak noktasını bulmaya çalıştık. Eskilerin deyimleriyle siyak ve sibaka bakarak eksiği tamamlamaya çalıştık. Diğer ciltlerde olduğu gibi bu ciltte de takip ettiğimiz usulü şöyle özetleyebiliriz:

Yapı Kredi Yayınları - 3348
Edebiyat - 973

*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi:
Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine
Evliya Çelebi
9. Kitap - 1. Cilt*

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman

Dizin: Ruşen Deniz
Düzeltili: Alev Özgüner

Kapakdaki "Manisa" gravürünün kaynağı:
J. P. Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant, Paris, 1717

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Öfset hazırlık: Arzu Yaraş

Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Sanayi Mahallesi, 1673 Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Mayıs 2011
ISBN 978-975-08-2009-0
Takım ISBN 978-975-08-2008-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2010
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykvkultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Giriş

Türk büyükleri arasında mümtaz bir yere sahip ve dünyanın iyi tanıdığı şahsiyetlerden biri olan Evliya Çelebi, dünya seyyahlarının en büyüğüdür. Yarım asır boyunca gezip dolaştığı yerleri, titiz bir şekilde anlattığı on ciltlik Seyahatnâme'si dünyanın saygın eserleri arasında yerini almıştır. Çok değişik dillere çevrilen bu Seyahatnâme'nin, günümüz Türkçesinde yapılmış tam bir yayımı yoktur. Osmanlı döneminde sansür kurulları tarafından sakıncalı görülen bazı yerleri çıkarılarak yayımlanmış, daha sonra yapılan yayınlarda da lüzumsuz görülerek atılan bilgiler ve çıkarılan bölümlerle bu değerli eser özelliğini büyük çapta kaybetmiştir. Bu yüzden bugüne kadar ister Arap harfleriyle ve ister Latin harfleriyle yapılan yayınlar, Seyahatnâme'yi tam olarak yansıtmamaktadır.

Evliya Çelebi ve eseri hakkında sayısız yazılar yazılmış ve incelemeler yapılmıştır. Çoğu yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanan yayınlar sonucunda Evliyâ Çelebi ve eseri hakkındaki yanlış kanaat yavaş yavaş silinmeye başlamış, yabancı araştırma ve yayınlar çoğaldıkça ülkemizde de ilgi artmaya başlamıştır. Günümüz Türkçesi ile ilk 8 cildi yayımlandıktan sonra seriyi tamamlamak farz olmuştur. Bu elinizdeki 9. cilt, ilk 8 cilt gibi müellif nüshası değildir. İlk yazma, yani müellif nüshasından yapılan 3 ayrı kopyadan hazırlanmıştır. Bunlar Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdad 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462 ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452'de bulunan kopya yazmalardır. Bu üç kopyada da birbirinden farklı yazımlar ve metinler vardır. Biz bu metinlerin ortak noktasını bulmaya çalıştık. Eskilerin deyiimiyle siyak ve sibaka bakarak eksiği tamamlamaya çalıştık. Diğer ciltlerde olduğu gibi bu ciltte de takip ettiğimiz usulü şöyle özetleyebiliriz:

Giyecek, değerli taş, para birimleri, ağırlık ve uzunluk ölçüleri, savaş araç ve gereçleri, sivil ve askeri kurum, makam, rütbe, unvan, lakap, meslek, esnaf, vb. isimlerin birçoğunun bugün bire bir kelime karşılıklarını bulmak imkânsızdı. Bunlar ya dipnotlar ile ya da eser sonuna konacak bir sözlük ile açıklanabilirdi. Bu durumda eserin arkasında sanki ayrı bir tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü oluşacaktı. Dipnotlarla metin içine bu sözlüğü yedirmek ise metnin akıcılığını kaybettirecekti. Bunun yerine, gerek duyulan yerlerde parantez içinde kısaca kelime karşılığı verildi; ancak bugün yaygın kullanım şekli varsa o tercih edildi.

Elinizdeki eser bugün okuyucuların rahatlıkla anlayacağı günümüz Türkçesi ile yazılmaya çalışıldı. Bugün kullandığımız Türk alfabesinde yer almayan harfler metinde kullanılmadı. Deyim ve terimlerin bazıları, eserin özelliği gereği korundu. Evliyâ Çelebi'nin üslûbuna mümkün olduğu kadar sadık kalındı. Metin içinde geçen başkasının ağzından verilen konuşmalar ile Evliyâ tarafından şive özellikleri korunarak nakledilen bölümler aynen korundu. Sadeleştirilmiş metin içinde, hemen her kelimenin bire bir karşılıkları verildi. Metnin akıcılığı için bazen cümlede tasarruflar yapıldı, ancak kesinlikle bilgi dışlanmasına gidilmedi.

Âyet, hadis, Arapça ve Farsça metinlerin orijinal metinleri veya transkripsiyonları verilmedi, Türkçe karşılıkları verildi. Âyet ve hadislerin kaynakları ibarenin yanında köşeli parantez içinde gösterildi.

Orijinal yazmada Evliyâ Çelebi'nin bırakmış olduğu kelime, satır, sayfa boşlukları yeni metinde de gösterildi. Çıkma ve derkenarlar metnin içinde işaret edilen yerlere yerleştirildi. Yazma eserin varak numaraları araştırmacılara kolaylık olması amacıyla metin içinde italik şekilde verildi.

Türkiye'deki yer isimleri, bugünkü bilinen şekliyle yazıldı. Ancak yer isminin ilk geçtiği yerde gerek duyulduğunda bir defaya mahsus olmak üzere parantez içinde ismin orijinal şekli yazıldı. "İslâmbol" kelimesi İstanbul şeklinde değiştirildi, ancak İstanbul anlamında kullanılan diğer bazı isimler orijinal şekliyle bırakıldı. Yabancı yer ve ülke isimleri bugün Türkiye'de bili-

nen şekliyle kullanıldı. Yaygın olmayan yer isimleri ise orijinal şekliyle bırakıldı.

Türk şahıs adları bugün kullanılan şekliyle yazıldı. Ancak Ahmed, Mehmed gibi isimlerdeki son harfler aslına uygun şekilde bırakıldı ve "t"ye dönüştürülmedi. Mehmed gibi isimler "Mehmed" şeklinde yazıldı. Evliya Çelebi'nin kendisi için kullandığı "Hakir" sıfatı, bir tevazu sıfatı olarak kullanıldığından olduğu gibi korundu. Yabancı şahıs isimleri ise Türkiye'de bilinen imlâ ile yazıldı. Yaygın olmayan isimlerde orijinal şekli korundu. Arap isimlerinde bulunan terkipler gösterilmedi.

Dua ve övgü cümleleri sadeleştirildi ve metin içinde italik olarak verildi. Çok uzun dua cümleleri metin içinde dua olma özelliği dışında bir anlam taşııyorsa sadeleştirilmeden italik olarak yazıldı.

Şiirlerin diline dokunulmadan olduğu gibi verildi. Tarih düşürme beyit ve mısraları yanında tarih bulunuyorsa Miladi tarihe çevrildi; bunun dışında ayrıca bir hesaplama, hesap kontrolü veya tarih düzeltmesine gidilmedi. Atasözleri ve deyimler, yabancı dilde ise Türkçeye çevrildi, Türkçe ise orijinali ile birlikte parantez içinde karşılıkları verildi

Hicri tarihler köşeli parantez içinde Milâdi tarihe çevrildi. Orijinal metinde yer alan fihrist, eserin başında yeniden verilmeydi, bunun yerine çok genişletilmiş olarak içindekiler ilâve edildi. Ayrıca eserden kolay yararlanmayı sağlayacak detaylı karma bir dizin hazırlandı.

Orijinal metinde boş bırakılan bir kelimelik yerler için (---) işareti ile, boş satır miktarı ise noktalar arasında parantez içinde, bizim tarafımızdan ilave edilen yerler de köşeli parantez [] içinde gösterildi.

Böylesine zor bir işi yaparken gözümünden kaçan hatalarımın okuyucu tarafından hoş karşılanacağını ümit ediyorum.

Esere güzel bir dizin hazırlayan Ruşen Deniz'e, eserin yayımlanması için devamlı yardımlarda bulunan Yapı Kredi Yayınları yöneticilerinden Aslıhan Dinç ve Raşit Çavaş'a teşekkür ederim.

Seyit Ali KAHRAMAN

İçindekiler

Mekke ve Mina seyahatimin sebebi	3
Seyahatnâmenin yazılma sebebini bildirir	5
Birinci fasıl	6
1082 Muharreminin on ikinci [21 Mayıs 1671] günü Aşura günü idi, Âsitane-i Saadet'ten uğurlu saatte Allah'ın farz ettiği hac ibadetini yerine getirmek için Üsküdar'dan Mekke-i mükerremeye gittiğimiz menzilleri, köyleri, kasabaları ve büyük şehirlere eserleri ve bütün hâlleriyle bildirir	6
Büyük şehir ve eski taht merkezi Bursa	10
EyNEGÖL [İNEGÖL] Kasabası'nın özellikleri	10
Hargûş şehri, yani Tavşanlı Kalesi'nin özellikleri	16
Kütahya şehrinin içinde ve dışında yatmakta olan ermişleri bildirir	29
Karahisar-ı Sahip'ten İzmir Vilâyeti'ne gittiğimiz menzilleri bildirir	39
Şah İshak Kalesi, yani Uşşak şehrinin özellikleri	41
Germiyan Kalesi Gedüs'ün [Gediz] özellikleri	44
Simav Kalesi'nin özellikleri	47
Simav şehri ziyaret yerleri	51
Âhengerân Kalesi, yani Demirci şehrinin özellikleri	53
Kula şehrinin özellikleri	56
Eski Alaşehir Kalesi'nin özellikleri	58
Sarp hisar, yani Sart Kalesi'nin özellikleri	60
Gördüs [Gördes] Kalesi, yani Koritoz şehrinin özellikleri	61
Etrak Lehçesi	62
Kayacık Kasabası Kalesi	63
Kayacık Kalesi'nin özellikleri	64
Şahin Kayası Kalesi'nin özellikleri	65

Akhisar Kalesi'nin özellikleri	66
Marmara kasabasının özellikleri	69
Marmara şehri ılıcasının özellikleri.	70
Durkutlu [Turgutlu] şehrinin özellikleri	71
Münif Kalesi, yani Nif [Kemalpaşa] şehrinin özellikleri	72
Eski Pus Kalesi, yani Duman Dağı, Sarhan Vilâyeti, büyük Manisa şehrinin özellikleri	75
Manisa şehrinin şekli ve yapıları	76
Manisa ziyaret yerleri	88
Bergama Kalesi'nin özellikleri.	89
Melemen Güzelhisar'ının özellikleri	91
Kara Foça Kalesi'nin özellikleri	91
Tarhaniye vilâyeti eski Melemenye [Menemen] şehrinin özellikleri	93
Büyük şehir ve eski taht merkezi İzmir Kalesi'nin özellikleri Allah düşmanlardan korusun	97
Bahir Kalesi'nin özellikleri	99
İzmir yapılarının özellikleri	102
Sancak Burnu Kalesi'nin özellikleri.	109
Urla Kalesi'nin özellikleri	111
Karaburun kasabası	118
Çarpan Ilıcası'nın özellikleri	119
Hoşâbâd Kalesi, yani Çeşme Kasabası'nın özellikleri	119
Gül ü gülistan adası Sakızistan [Sakız] Vilâyeti'nin özellikleri	121
Büyük şehir kalesi, eski bağ ve gülistan, Sakız Şehri'nin özellikleri	125
Sakız Kalesi'nin şekli	128
Sakız Kalesi'nin içinde ve dışında bulunan yapıları bildirir. . .	130
Sığacak Kalesi'nin özellikleri	142
Sivrihisar [Seferihisar] şehrinin özellikleri	144
Cumaâbâd [Cumaovası] kasabasının özellikleri	146
Kızılhisar şehrinin özellikleri	147
Alman Boğazı menzilinde hakirin başından geçenler	148
Cemşid tahtı eski Ayasluk Kalesi'nin özellikleri	151
Sultan İsa yapısı güzel mabet, ibretlik camiin özellikleri	153
Harap Bodurine şehri.	158
Kuşlar yuvası kalesi, yani Kuşadası şehrinin özellikleri	159

Eski şehir, büyük iskele, Sultan Polat fethi Balat Kalesi'nin özellikleri	161
İrk-ı sûs, yani biyankökü [meyankökü] özellikleri bildirir.	163
Mandalıyat kasabasının özellikleri	163
Söke kasabasının özellikleri	163
Şirin şehir Aydın Güzelhisarı Kalesi'nin özellikleri	165
Aşağı büyük şehrin hane ve imaretlerini bildirir.	167
Bal Pınarı Yaylağı'nın özellikleri.	176
Süleyman Han nazargâhı, yani Bal Pınarı övgüsü	177
Büyük şehir, eski taht merkezi, Sire yapısı, yani büyük Tire şehrini özellikleri	178
Tire şehri içinde mahalle camilerini bildirir.	182
Tire şehrinin etrafında olan mesiregâhları bildirir	187
Kara Kadı kasabasının özellikleri	188
Yenice kasabasının özellikleri	189
Tire şehrinde yatmakta olan evliyâların ziyaretlerini bildirir.	190
Bayındır kasabasının özellikleri	191
Eski Birgi Kalesi'nin özellikleri	192
Birgi yaylası Bozdağ adlı yaylaya gittiğimizi bildirir.	196
Bozdağ Yaylağı'nın özellikleri	196
Erbain [Kırklar] Dağı'nın özellikleri.	197
Keles kazası'nın özellikleri	199
Balyambolu kasabasının özellikleri	199
Eski Köşk şehrinin özellikleri	200
Donduran kasabasının özellikleri	201
Amasya kazasının özellikleri	201
Sultanhisarı Kalesi'nin özellikleri	202
İncir vatani, şirin Nazlı [Nazilli] Kalesi'nin ve şehrinin özellikleri	204
Nazilli kasabası pazarı	205
Kuyucak kasabasının özellikleri	207
Saray kasabası yani Ezine-âbâd kazası	211
Honaz Kalesi'nin özellikleri	211
Dâr-ı Mâ [Su yurdu] kalesi Denizli şehrinin özellikleri	212
Işıklı kasabasının özellikleri	216
Şahin yuvası Davaz [Tavas] Kalesi'nin özellikleri.	217
Muğla Kalesi'nin özellikleri	221
Kara Bağlar	224
Ula Kalesi'nin özellikleri	224

Yerkeseği kasabasının özellikleri	227
Bozöyük kasabasının özellikleri.	227
Eskihisar Kalesi'nin özellikleri	228
Cemşid tahtı, büyük şehir Milas Kalesi'nin özellikleri.	229
Tütün yurdu Peçin Kalesi	231
Bodrum Kalesi'nin özellikleri	233
İsbat Kalesi'nin özellikleri	235
Narenciye adası İstanköy Kalesi'nin özellikleri	236
İstanköy Kalesi varoşunun şeklini bildirir.	241
Pili Kalesi'nin özellikleri	244
Andimahi Kalesi'nin özellikleri	245
Kefaloz Kalesi'nin özellikleri.	247
İstanköy Kalesi	248
Kiliseli Kalesi	249
Gereme Kalesi'nin özellikleri	250
Gökova Kalesi'nin özellikleri	250
Kuruhisar Kalesi	251
Marmaris Kalesi'nin özellikleri	251
Sönbeki Adası'nın özellikleri	254
Sönbeki Adası	256
Kilidülbahir, sağlam set, dayanıklı	
Rodos Kalesi'nin özellikleri	257
Hakir bu Rodos'u hendek kenarınca temaşa ederek bir kat daha	
adımlamışımıdır, onu bildirir.	262
İbretlik Arap Kulesi'nin şekli	265
Mendirek Kulesi'nin şekli	265
Bekir Paşa Çeşmesi'nin tarihi	267
Frenk Hisarı, yani İç Kale'nin şekli	267
Hazret-i Yahya aleyhisselâm'ın şehit edilmesinin	
sebebini bildirir	270
Bu şehrin içinde ve dışında olan ziyaretgâhları bildirir	277
Lindos Kalesi'ne gittiğimiz konakları bildirir	279
Sindos Dağı'nda Lindos Kalesi'nin özellikleri	281
Sakız Denizi içinde olan adaları bildirir	288
Boğazhisar'dan içeri İstanbul Denizi sayılır	289
Mekri [Fethiye] Kalesi'nin özellikleri	291
Gezip dolaştığım ve birbirlerine komşu olan	
kazaları sırayla bildirir	294

Sırlar mahremi, Âl-i Abâ dervişi Hazret-i Abdal Musa Baba sırrı aziz olsun özelliklerini bildirir	297
Finike Kalesi'nin özellikleri	299
Azrasan Kalesi'nin özellikleri	300
Eski şehir, elma yurdu Elmalı'nın özellikleri	302
Istanaz [Korkuteli] şehri yaylağının özellikleri	305
Şirin Isparta şehrinin özellikleri	308
Adalya [Antalya] Kalesi'nin özellikleri	309
Teke Karahisarı Kalesi'nin özellikleri.	315
Güvercinlik Kalesi'nin özellikleri	317
Manavgat Irgat kasbası	318
Alâiye [Alanya] Kalesi'nin özellikleri	320
Mamuriye [Anamur] Kalesi'nin özellikleri	325
Kızılhisar Kalesi'nin özellikleri	327
Firişke Köyü	327
Ermenek Kalesi'nin özellikleri.	329
İlısıra Kalesi'nin özellikleri.	333
Gafirbat, Kâfirâbâd Kalesi'nin özellikleri	333
Lârende Kalesi, yani iman yurdu Karaman şehrinin özellikleri	335
Mut Kalesi'nin özellikleri.	340
Zenbur Kalesi'nin özellikleri.	342
Takyanus tahtı Silifke Kalesi'nin özellikleri	343
Aklıman Kalesi'nin özellikleri.	345
Başımızdan geçen büyük tehlike	346
Eski Takyanus tahtı ve Kara Görgüs Kalesi'nin özellikleri . . .	349
Eski Tarsus Kalesi'nin özellikleri	353
Ramazaniye, yani Adana Kalesi'nin özellikleri	357
Misis Kalesi'nin özellikleri	363
Şahmaran Kalesi'nin özellikleri	365
[Sis]	366
Süslü İsneyn kasabasının özellikleri	367
Sarvanlı Kalesi'nin özellikleri	368
Maraş Kalesi'nin özellikleri	369
Sadr-ı Bâz yani Besni Kalesi'nin özellikleri	376
Şirin kale, yeryüzünün gelini, Ayntab şehrinin özellikleri . . .	377
Kilis şehrinin özellikleri	386
Eski Azez Kalesi'nin özellikleri	390
Benzersiz eski yapı Halebü'ş-şehbâ Kalesi'nin özellikleri	392

Büyük şehrin ne şekilde ve ne hâlde idiği bildirilir.	394
Haleb şehrinin yakın ve uzağında ziyaret ettiğimiz peygamber ve velileri bildirir	407
Han-ı Yetîmân Kalesi'nin özellikleri	410
Selmin kasabasının özellikleri.	411
Rahat havalı Riha kasabasının özellikleri	411
Yekfelun kasabasının özellikleri.	412
İdlib kasabasının özellikleri	412
Şuur Kalesi'nin özellikleri	413
Behlûliye Köyü	414
Lâtikiye [Lazkiye] Kalesi'nin özellikleri	415
Cübeyle Kalesi'nin özellikleri	419
Sultan İbrahim ibn Edhem ziyaretgâhının özellikleri	421
Betis Kalesi	425
Tartus Kalesi'nin özellikleri	427
Zenan [Avrat] Adası'nın özellikleri	428
Sevimli Hüsânâbâd Kalesi'nin özellikleri	430
Kaliât Kalesi'nin özellikleri	432
Hâm Kalesi, yani Trablusşam'ın özellikleri	432
Trablusşam şehri ziyaret yerleri	440
Maan Kalesi	443
Cübeyle Kalesi'nin özellikleri	444
Hazret-i İbrahim Köprüsü	445
Muz yurdu, Beyrut Kalesi'nin özellikleri	446
Sayda Kalesi'nin özellikleri.	454
Eyaletinde olan sancaklar bunlardır ki yazılır	455
Sayda velilerinin ziyaret yerleri	458
Kasîmiye Kalesi'nin özellikleri	460
İbretlik Re'sû'l-uyûn'un özellikleri	460
Sur Kalesi'nin özellikleri	461
Hazret-i Yakub oğlu Yahuda oğlu Hazret-i Sayyah ziyareti . . .	463
Efendimiz Hazret-i Ali ağacı ziyareti keremallâhu veche	464
Aynü'z-zeytun ve Ayn-ı Mîrûn Köyü'nün özellikleri	467
Yahudi yurdu Safed-i Safet Kalesi'nin özellikleri	468
Safet ziyaret yerleri	471
Taberistan Vilâyeti	476
Ayn-ı Tüccar Kalesi'nin özellikleri	480
Cinin Kalesi'nin özellikleri.	482

Evvelâ bismillah ile o Hâlık-ı Kevneyn hazretine sonsuz şükür ve sayısız övgü layıktır, ihsanı ve minnetsiz sofrası ay ve yıl, sabah ve akşam, zengin ve fakir, yaşlı ve genç herkese nimeti boldur.

Âlemlerin Rabbi Hazret-i Rezzâk'ın ezeli hükmü bunun üzerine yürümektedir ki insanların ve cinlerin yaratıcısı ve rızık vericisidir, takdir eylediği rızıklarını verir. *“Allah'ın kadrini gereği gibi tanıyamadılar”* [Kur'ân, En'âm, 91] âyeti üzere rızık vericidir, bütün yarattıklarının rızığını verir ki bu âyet de buna delildir, *“Şüphesiz rızık veren, sağlam kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır”* [Kur'ân, Zâriyât, 58] buyurmuşlardır.

Ve yaratılmışların en şereflişi ki konuşan canlı benîâdemdir ve konuşmayanlar bütün mahlukat ve hayvanlardır. Onlar için yeryüzünde insanın nafakasından önce yetişmiş olan otlar ve bitkiler vardır. Bu hayvanlar için önce arpa ve yulaf bitirdi ki *“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah'a ait olmasın”* [Kur'ân, Hûd, 6] âyetince onlara da takdir ettiği nafakalarını verir. Hatta karanlık gecede kara taş üstünde kara baş kara karıncanın kadince nafakasını veren Rabbü'l-âlemin'dir.

Hatta bu âyetlerin mazmununca Şeyh Sadî buyururlar ki, beyt:

*Ey kerîmî ki ez hıvâne-i gayb,
Gebr-i tersâ vazîfe-hor dârî,*

*Dostan-râ kücâ küinî mahrum,
Tû ki bâ-düşmenân nazar dârî*

Beytleri üzere kulların Rabb'idir. Beyt:

*Râzık u bâ-ta'b Hudâ-yı Kerîm
Hâlık-ı cennet-i na'îm ü mukîm*

bu beytlere ve kesin naslara [âyetlere] tam inançla inanıp hemen Cenâb-ı Hak'tan dünyada güvenlik ve ahirette iman ricasında olup seyahat âleminde bir kâmil mürşid arardım ki güç kuvvet ve vücut sermayesi elde iken ahiret tüccarı olup bu cihanı gezererek herkesten ve her şeyden el çekip dünya pisliğinden el yuduk. Zîra bütün rızığımız Allah üzeredir. Beyt:

*Hâlıkdan utan umma sakın rızkını halkdan
"Errızku tevekkeltü alallâh" unutma*

deyip bu öğütleri kulağıma küpe ve vücudumu kulağı halkalı köle gibi fakr u fâka ile kalp zenginliği hâsıl edip bunlardan ümidi kestim.

O Allah'a yüzlerce hamd ve sena olsun, salât ve selâm onun üzerine olsun ki insanlığın ilk başlangıcı ve kevn ü mekân onun bediü'l-beyan ihtiraidan bir risaledir. Mukaddimesi Muhammedî nübüvvetin neticesidir ki buyururlar: Hadis "Âdem su ile toprak arasındayken bir peygamberdir" ol nebilerin sonuncusudur. Ama bütün nebilerden evvel Seyyidü'l-Kevneyn'in ruhu yaratılmıştır. Bütün nebilerden yine önce ümmetiyle cennete girecektir. Sayısız övgü O'na, evlâdına, ashabına, zevcelerine, Ehl-i Beyt-i Âl-i Abâ ve Çâryâr-ı Güzin üzerine olsun ki böyle bir Peygamberler şahının ümmetindeniz. Allah'a şükür.

İslâm padişahına hayır dua ve övgü: Sultanlar seçkini sultan oğlu sultan Sultan İbrahim Han oğlu Sultan IV. Mehmed Han'a *Allah saltanatını ve mülkünü kıyamete kadar ebedi kılsın* sayısız ve kıyassız hayır dualar ederiz. Zira sultanlar kanununda yazılı ve melikler geleneğinde vardır ki her işte, her fikir ve zikirde Allah'ın gölgesi padişahın övülmesinde sayısız sevap vardır.

Allah'a hamd olsun böyle Cem haşmetli, adaletli padişahın kutlu zamanlarında veziriazamı ve büyük serdari olan Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa ile sene 1078 [1668] tarihinde Girit Adası'nda fethi geriye kalan ve Venedik elinde olan Kandiye Kalesi'ni üç sene peyderpey kuşatıp bilek kuvvetiyle döve döve 1080 [1670] tarihinde fethettik. Hamd olsun Göllük adlı tabya üzerinde ilk fetih ezanı bu hakire nasip oldu.

Oradan Mora Adası'na geçip Manya Kalesi'ni de fethedip İstanbul'da istirahat e çekildim. Ancak gönülden Mukaddes topraklarda Mekke-i Mükerra ve Ravza-i Mutahhara taraflarına gitmeyi arzu ettim Ama "Bir muvafık dost olsa" diye köşe bucak arardım. Allah'ın hikmeti,

Mekke ve Mina seyahatimin sebebi

Bu hakir Evliyâ gençlik çağlarında bu beden kuvveti devam ederken bakış kuvvetimle her ne tarafa bakış oklarını yayıyla çekip atsam o an hedefi vururdum. Allah'ın emriyle yaz kış ne tarafa gitsem elbette o diyara ulaşırdım. Ancak İstanbul'da 6 ay konaklayınca dünya başıma zindan oldu.

Sonunda 1081 senesi Kadir Gecesi'nde merdân himmetini rica edip evliyâ ve enbiyânın mübarek ruhlarından yardım talep edip Ebâ Eyyub-ı Ensarî hazretlerini ziyarete gittim. Zira Allah'ın Elçisi Hazret-i Muhammed Mustafa buyururlar ki, hadis, "Allah'ın Resulü *sallalâhü aleyhi ve sellem* buyurdu: İşlerinizde kararsız kalırsanız kabir ehlinden yardım isteyiniz." [Keşfü'l-Hafa, C. I, s. 85, Hadis nu. 213]

Hamd olsun ziyaret edip mübarek ruhları için bir Yâsin-i şerif okuyup sevabını ruhlarına bağışlayıp ruhlarından yardım talep edince, yardım Hak tarafından yetiştirdi. O gece yalnızlık köşesinde gözüm yaşlı, gönlüm buruk, riyasızca uykuda yatarken rüyamda üstadımız Evliyâ Efendi ki Kur'ân-ı azim hâfızı, şeyhler şeyhi takrib sahibi, kura sahibi ve Sultan Ahmed ve Sultan Mustafa imamı idi, onları gördüm ve Sultan Süleyman Han nedimi, Dergâh-ı Âlî kuyumcubaşısı babam Derviş Mehmed Zıllî Ağa'yı ki ikisi de şanlı dervişler idi, bunları rüyamda görüp mübarek ellerini öptüm. Hayli konuşmalarından sonra üstadımız Evliyâ Efendi bu âyeti okudu. Âyet: "Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içinde yürüyiün (dedik)" [Kur'ân, Sebe, 18] ve bu âyeti de okudu "Allah'ın rahmetinin eserlerine bak" [Kur'ân, Rum, 50] deyip "Bu âyet-i şerifler ile hareket eyle" buyurdular.

Babam *mekânı cennet* olsun bu âyeti: "De ki: Yeryüzünde dolaşın da..." [Kur'ân, En'am 11] okuyup,

"Oğul sana tembihim budur: Hadis, "Allah'ın iyiliklerini dü-

şüünüüz, Allah'ın zatını düşünmeyiniz" deyip öğütler verip dua ve senadan sonra Fatıha suresini okudular.

Ve babam mübarek ellerini vücudumun her yerine, bütün uzuvlarıma sürüp tüm bedenime üfürdüler. Ve yine babam kuşağıma sıkı çekip ebced okuyan mektep çocuğu gibi ensemde bir pehlivan tokadı vurdu ki kafatasım Nahcivan demiri gibi çın çın ses verdi. Ve buyurdular ki,

"İki yerden bir gayret kuşağını kuşanıp mahrem-i râz ol. Her ne tarafa gidersen, hemen sağ ol" buyurdular. Ve üstadımız Evliyâ Efendi,

"Yürü, âlemi beden sıhhati ile gezip dolaşip yardımcın Malikü'l-mülk olsun" buyurduklarında hemen uykudan uyan-dım. Sanki bu hakir bir başka vücut sahibi olmuşum. Tüm vü-cuduma başka bir kuvvet gelmiş ve gönül gözü aydınlanıp can evi güm güm öter. Sabah olunca hemen sefer hazırlıklarına baş-ladım.

Allah'ın hikmeti o gün Azmizâde Haletî Efendi merhumun talebelerinden Sâ'ilî Çelebi hanemize teşrif buyurdu. Beyt:

*Rûz-ı ıyd oldu o meh haneme kıldı teşrîf
Merhabâ etti benimle dedi eyyâm-ı şerif*

Birbirimiz ile öpüşüp görüşüp hoş beşten sonra o vefalı, evsiz diyarsız dost,

"Ey benim kardeşim. Niçin böyle üzüntülü ve kararsızsın. Gel senin ile gezginlik edelim, Arabistan ve Hindistan diyarına gidelim. Ola ki Cenâb-ı Bârî bize bir tarikat önderi, tahkik ehli kâmil mürşit, gam ortağı bir dost, vefalı bir sadık yâr verir. Şim-den geri Hak yoluna yönelip ikram denizi nazar sahibi ve bir şifa eli bulup ahiret tüccarı olup âlem seyyahı olalım" deyince içimde yer edip "İşte budur bana yâr ve yoldaş olacak" diye "Önce yoldaş, sonra yol" deyip candan gönülden sevindim. Ve iki-miz arasında haramlardan ve keyif verici şeylerden hiçbir şey kullanmamak üzere yemin ettik. Hakir,

"Ey can beraber kardeşim, bu alçak dünyanın çok elemle-ri ni ve çok sıkıntılarını atlayıp geçmişim ve zehirli tasından ciğer kanı içmişim. Bukalemun renkli çark elinde ciğerim döne döne kebab ve gönül kanından kabağım şarapla dolmuştur. Beyt:

*Belâ tennûru sînemdir çiğerciğim kebâb oldu
Cefâ meyhanesi içre kabağım pür-şarâb oldu*

deyip başımdan geçenleri anlattım ve kendisine seferin ve gezinin sıkıntılarını, zorluklarını ve acılarını bir bir anlatıp öğüt yolu sözler ettim. O dostumuz olan Sâ'ilî Çelebi öğütlerimize razı olup o da *"Yolculuk, bir fersah da olsa cehennemden bir parçadır"* ifadesini anlayıp Hicaz'a doğru yola çıkmaya hazır oldu.

Seyahatnâmenin yazılma sebebini bildirir

Evvelâ kara ve denizler gezgini Yaraticı ve Rızık vericinin kullarının en zayıfı, âlem seyyahı, riyasız Evliyâ'nın babası Dergâh-ı Âlî Kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zillî, has altından rahmet oluşunu inşa edip Sultan Ahmed Han fermanı ile surre eminliği hizmetiyle Mekke-i Mükerrreme'de Kâbe çatısı üzerine altın oluğu koyup selâmetle İstanbul'a geldiğinde hakire Mekke-i Mükerrreme nasip olması için hayır dua etmişti.

Bu hakir gençlik çağlarında ve bekâr idim. Ama hamd olsun anadan doğduğumdan beri haram olan ve keyif verici maddelerden hiçbir şeye bulaşmamış, bir çeşit temiz toprak idim, ancak seyahat etmeye istekli idim.

Sonunda asıl vatanımız olan Belde-i Tayyibe yani İstanbul'u terk edip ve doğum yerimizden ayrılarak yol sıkıntısını ve şiddetli soğuk ve sıcakları tercih edip gurbet ellerde ilim öğrenir ve sanat sahibi oluruz, o hava ve hevesle ülkeleri ve beldeleri gezip cihanı dolaşırız, diye âyet: *"Oralarda geceleri yürüüün (dedik)"* [Kur'ân, Sebe, 18] mazmunu üzere yedi iklimin ibretlik, hayret verici ve görülmeye değer olan eserlerini dikkatle ve insafla görmeye gayret ettim. Öyle olsa gönül hâlim ile müşavere edip,

"Seyahat sırasında nazik ömrün niçin gider? Hem seyahat, hem ziyaret ve hem ticaret ola" diye zorluğu tercih edişim bakımını ülkelerin ibretlik eski eserlerinde han, cami, medrese ve mamur eserlerini gezip görmekle ve arz-ı beledi ve uzun günü ile muharir gibi bütün eserlerini yazmaya gayret eyledim, ki *himmetin yüceliği imandandır.*

Bu doğru söz bazı acayip ve gariplikleri de saba süratli atıma binip yedi iklimi, yedi seyyare [gezegen] gibi felekleri devredip burç burç gezip dolaşarak, menzilleri katedip merhaleleri

uçarak cevahir dil kalemimi söze getirip kâh beldelerin özellikleri, kâh peygamberlerin ziyaret yerleri ve kâh da Kur’ân okuyarak saat, derece, dakika geçtiğimiz kaleleri ve dağları hey’et ilmi üzere *Papamonta, Coğraflar, Minor* ve *Atlas* kitaplarında yazdıkları üzere hakir de dünya Şeklini yazmaya gayret edip kalemimi ele aldım.

Ve seyahat günlerimizde bu yeryüzünde nice nice bin garip mekânlar ve dünya eserlerinden nice kez acayip hadiseyi görüp unutmak gaillesinden oluŐan insan olmamız hasebiyle hatırdan uzak ve belki meşhur Şeylerin isimleri unutulup üstü örtülmeye, diye öğrenerek, görerek ve yaŐayarak bilgiler elde ederek gezip gördüğümüz Tanrı eseri tabiatı ve ibretlik yapıları yazıp zaptettim. Hatırdı tutulması zor olan Şeyleri “İnsanlara akılları lsnde konuŐunuz” sözü üzere elimizden geldiğince anlaŐılır ifadelerle yazmaya baŐladım.

Sonunda bütün araç gerelerimizi hazır edip 8 klemiz, 3 can dostumuz yoldaşımız ve 15 baş küheylân atlarımız ile bu hakir, kusurlu, fakir, kara ve denizler gezgini bir gün gemiye binip geminin yelkenlerini açıp derya üzere muvafık hava ile İstanbul’dan Arz-ı Mukaddes toprağı olan Üsküdar tarafına yönelip hamd olsun kolaylıkla 9 milde önce,

Büyük Şehir, eski belde Üsküdar, yani Eskidâr Allah gece ve gündüz korusun: Eski-dâr’dan bozma Üsküdar derler, ama bozulmuş Şekli tercih edilir. Daha nce Sultan Murad dönemi yazılırken ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Birinci fasıl

1082 Muharreminin on ikinci [21 Mayıs 1671] günü AŞura günü idi, Âsitane-i Saadet’ten uğurlu saatte Allah’ın farz ettiği hac ibadetini yerine getirmek için Üsküdar’dan Mekke-i mükerremeye gittiğimiz menzilleri, köyleri, kasabaları ve büyük Şehirleri eserleri ve bütün hâllerleriyle bildirir

Cenâb-ı Bârî yârî kılıp sıhhat ve selâmetle sağ salim yine asıl vatanımız olan İstanbul’a ulaŐtırı bu hakir Evliyâ’yı, *evliyâ ve nebiler hakkı için, âmin yâ Mu’în*. Evvelâ bu (---) [9.] cilt müsveddesi Şu yüzden yazılır ki Üsküdar Şehrinde 3 gün konup ka-

labalık bir topluluk ile Üsküdar'dan *bismillah* ile doğuya yönelip Kadıköy'ü ve Bostancıbaşı Köprüsü'nü 2 saatte geçip 2 saatte daha,

Kartal Köyü menzili: Yanko ibn Madyan zamanında büyük şehir imiş. Emevilerden Abdülmelik, İstanbul'u kuşattığında bu şehri harap etmişlerdir. Sonra Yıldırım Han zamanında Kartal Koca, Ivaz Hoca ve Pendik Koca fethettikleri için bu belde Kartal Koca'ya verilmişti, onun için Kartal derler. Daha önce Bağdad, Basra ve Lahsa'ya giderken bu yollar ayrıntılı olarak yazılmıştır. Oradan 2 saatte,

Pendik Köyü menzili: Muğlavî Pendik Koca fethettiğinden onun ismini almış, deniz kıyısında gayet mamur beldedir. Bu da anlatılmıştır. Oradan kalkıp kâh deniz kıyısı ve kâh dağlardan yağmur ve çamur çekerek 6 saatte,

Gebze kasabası menzili: İsim verilme sebebi (---) (---)den bozulmadır. Fatih Sultan Mehmed zamanında yol güvenliğini sağlamak için imar olmuştur. Daha önce elli kere geçilip yazılmıştır. Mısır valisi efendimiz bu şehirden geçerken askerleri susuzluktan mecalsiz kalıp paşa malından 200 Rumî kese harcaayıp Allah rızası için bu şehir içinde dört köşe bir âbıhayat çeşme inşa edip gelen geçenleri Kerbelâ Çölü Şehitleri ruhu için suladı. Bu büyük hayır işi bir padişaha ve bir vezire nasip olmadı. O yeni yapı çeşmenin kemerleri üzerinde tezhipli ve lacivert celî hatla ham mermer üzerine tarihi yazılmıştır. Haylî Çelebi güftesi:

*Hayliyâ dil-teşneler eyler nidâ tarih için
Ayn-ı İbrahim'den kıl nûş mâ-i Zemzemi*

Sene 1077

Bu şehir gayet yüksek yerde olmakla su gelmesi imkânsız olup şehrin kuzeyinde bir ok menzili uzak yerde büyük bir su kuyusu kazıp ondan dolaplarla atlar gece gündüz çekip şehir içinde İbrahim Zemzemi mahzenleri ile tatlı su dolar. Tanrı kulları ondan susuzluklarını giderip hayrat sahibi Ebülhayr Gazi İbrahim Paşa ki, Kandiye Kalesi sulhunu sağlayandır, ona hayır dualar ederler. Sonra bu şehirden kalkıp doğuya 2 saat gidip,

İçme menzili: Daha önce anlatılmıştır. Buradan gemilere binip muvafık hava ile 9 mil İzmit'e doğru gidip karşı tarafa geçip,

Dil Herseği kasabası menzili: Fatih Sultan Mehmed Han zamanında Hersekli Vezir Ahmed Paşa yaptığundan Hersek ismiyle isimlenmiş güzel bir kasabadır. 1058'de [1648] Dil İskeleyi ve bu kasaba anlatılmıştır. Ancak hanedan sahiplerinden Hasodabaşı Sefer Ağa, Hâtem-i Tay ve Cafer-i Bermekî sofrası sahibi cömert adamdır. Oradan kibleye doğru Kırk Geçit adlı tehlikeli derbent içinde 40 kere Yalak Deresi'ni geçip tatlı canımızdan bıkarak,

Yalakâbâd Kalesi'nin özellikleri: (---) tarihinde Rum keferesi elinden zorla bizzat Osman Han oğlu Sultan Orhan fethidir, Kara Mürsel Bey ve dedemiz Yakub Ece Bey ile birlikte. Bir geniş dere içinde, dört tarafı havaleli, dört köşe şeddadi taş yapı bir kaledir. İçinde bölge halkının koyunları kışlar. Çoban yatağı, harami durağı ve tüccar tuzağı yerdir. Etrak taifesi bu kaleye Yalak Deresi derler. Bunu geçip yine dere ve tepeler içinde 5 saatte,

Derbend Köyü menzili: Daha önce bütün reayaları keferesi idi. Tamamı İslâm ile şereflenip bütün örfî vergilerden muaf, müsellemler ve müslimler oldular. 60 adet kiremitli evleri, 1 camii ve 2 hanları var, ama gayet mamur olacak bir güvenli yerdir. Oradan yine kibleye 5 saat İzmit Sancağı sınırında,

Çığalı Köyü ve nice mamur köyler daha geçip İznik Gölü kenarında giderek 5 saatte,

İznik Kalesi menzili: Daha önce anlatılmıştır. Burada atamız Yakub Ece Bey Camii'ni tamir edip 20 bin akçe harcadık. Bu mahalde hakir kervan halkından ayrılıp Bursa yoluna girip İznik'ten Iodos tarafına Arnavut Yaylağı'nı, Sultan I. Selim Han'ın kardeşi Şehzâde Sultan Ahmed'i yenip şehit ettiği yerdir, onu geçip 5 saatte,

Yenişehir Kasabası: Gazi Hudavendigâr yani Bursa Sancağı hükmünde 150 akçe şirin kazadır. Nahiyesi 150 köydür ve (---) hükmündedir. Şehri geniş bir öz içindedir. 9 mahalle ve 12 mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaate sahip çarşı içinde (---) Paşa Camii, yüksek bir kubbeli ve eski tarz kurşun örtülü aydınlık camidir. Kible kapısı üzere tarih:

*Büniye bi-semti'l-ömri'l-ibtidâ,
Mütemmen aliyen recâe'r-rızâ,*

*Nazarnâ ilâ beytihi rabba'l-halâkû,
Fekad verrahnâhu li-hayri'l-binâ.*

Sene 914

Ve 7 mescit daha var. Ve bu camiin bir imareti var, gelen gençlere gece gündüz nimeti boldur.

Ve 2 adet sıbyan mektebi, 100 adet dükkânı, 1 adet kurşunlu hanı, bedesten gibi iki tarafı demir kapılı 50 adet başka dükkânı, 1 medrese ve 1 dârülhadisi vardır. Bütün bu eserler cami sahibi Gazi (---) Paşa'nımdır. Bu yapıların tamamı kurşun örtülüdür. Hayli uzak mesafeden gömgök kurşun örtülü görünür bir şehirdir.

Büyük hanı kale gibidir. Camii avlusu uzun ağaçlarla donanmıştır. Paşa çarşısından başka şehir içinde olan çarşı da büyük ağaçlarla doludur, bir hıyaban çarşıdır ki her köşesi gölgeliktir.

Ve 3 hamam vardır, ikisi Lala Hüseyin Paşa'nımdır, biri Sultan Postinpus Baba hazretlerindir.

Bu şehirde 1.300 adet kiremit örtülü hane vardır. Bağ ve bahçesi cihanı tutmuştur. Suyu, havası, ekinlikleri ve ovası güzel Türkistan şehirlerinden bir süslü şehirdir.

Âl-i Abâ yolcusu Şeyh Hazret-i Postinpus Baba ziyareti: Horasan erenlerinden ulu sultandır.

Bursa yolunda şehrin dışında Kılıç Dede, İmam Dede ve Postin Baba türbesinde Orhan Gazi oğlu Şehzâde (---) medfunur. *Sırrı aziz olsun.*

Şehir ayanından Deli Hüseyin Paşa'nın kethüdası Abraş Köse Veli Paşa bu şehirlidir. Engürü [Ankara] Sancağı kendine verilip memleketini görmeye gelince bu şehirde görüştük. 1 at, 3 top hünkârî kırmızı sof ve 40 gurus bağışladı.

Emir Hasan oğlu Seyyid Çelebi'yle vedalaşıp bu şehirden lodos tarafına düz sahralar içinde bağlı ve bahçeli şenlikli köyler geçerek 4 saatte,

Domboz Köyü: Bursa nahiyesidir. 150 haneli, 1 camili ve kiraz bahçeli köydür. Oradan yine Bursa Ovası içinde 3 saatte,

Kestel Kalesi: 752 [1351] tarihinde Orhan Gazi fethidir. Bir yüksek tepe üzerinde bir küçük viran kaledir. Hâss-ı hümayûndan ayrılıp Vanî Efendi'ye hâs verilmiştir. Kale, saray-

lar, cami, medrese, tekke ve dükkânlar yapıp mamur kasaba oldu. Haftada bir kere pazar durmak ferman olunup büyük kalabalık olur. Onu geçip yine lodos tarafına 2 saatte,

Büyük şehir ve eski taht merkezi Bursa

Daha önce 1051 [1641] tarihinde uzun uzun yazılmıştır. Şimdi Yeşil İmaret'te Zeynelâbidin Ağa'nın hanesinde konuk olup Bursa Mollası Altıparmak Efendi'den 100 gurus, bir çuka, kumaş ve 6 çift ipek yastıklar bağışladı. Ve Manisalı Mustafa Ağazâde'nin hazinedarı Süleyman Çelebi'den de kıymetli yastıklar hediye olup bir hafta Bursa'da zevk ü safalar edip bütün dostlarla vedalaşıp Bursa'dan ayrıldık. Kaplıkaya Deresi adlı yere gelip Hazret-i Emir Sultan'a yine veda ziyaretinde bulunduk. Kaplıkaya Deresi, Keşiş Dağı'ndan inip Bursa Ovası içinde akan Nilüfer Nehri'ne karışır. Buna yakın Delice Nehri de Keşiş Dağı'ndan doğar, bu da yine Nilüfer Nehri'ne karışır.

Sonra Ulucaklı Beli adlı korkunç ve tehlikeli derbendi selâmetle geçip 4 saatte,

Aksu kasabası: Bursa nahiyesidir. Keşiş Dağı'nın doğu tarafı sonunda bir dereli ve tepeli yerde, dağ eteğinde, 100 adet kiremit örtülü bağlı ve bahçeli evlerdir. Ve Eynegöl [İnegöl] kazası subaşılığıdır. Yerleşimi Aksu Nehri'nin iki tarafına kurulmuş kasabacıktır. Tamamı 3 mihraptır. Ve 1 küçük camii var, kapısı üzere "*Innemâ ya'mürü mesâcidallâh/Allah'ın mescitlerini ancak ... olanlar imar ederler.*" [Kur'ân, Tevbe, 18] âyeti yazılmıştır.

1 hamamı ve 10 dükkânı vardır. Bu Aksu, Keşiş Dağı'ndan doğup Nilüfer Nehri'ne karışır. Bu şehirden yine doğuya doğru gidip Kadimî Bel dedikleri haramilerin pusu yerlerini geçip 4 saatte,

Eynegöl [İnegöl] Kasabası'nın özellikleri

(---) tarihinde Rum keferesi elinden Sultan Osmançık fethidir. Bursa Sancağı'nda paşa hâssı voyvodalığıdır. Ve 150 akçe yüksek kazadır. 66 köyü vardır. Şehri bir ulu öz içinde İrem Bağ gibi bir mamur ve süslü Türk halkı kasabasıdır. Ama gayet bolluk şehirdir. Ve halkı garip dostlarıdır. Herkes ile güzel geçinmeleri ile meşhur olmuşlardır.

Ve bütün şehri 3 mahalle ve bin kiremit örtülü donanımlı ve süslü eski hanelerdir.

Ve tamamı 5 mihraplıdır. Kalabalık cemaate malik çarşı içinde İshak Paşa Camii, büyük yapıdır. İshak Paşa Medresesi, âlimler arasında meşhur medresedir. Ve bir mükellef hanı ve bir hoş havalı hamamı vardır, hepsi İshak Paşa'nın ve kurşun örtülü marmur yapılarıdır.

Ve bir cami de eski yapı, büyük mabet, Yıldırım Han Camii kiremit ile örtülüdür, kurşunlu değildir, ama acayip ruhanîyetli dua kabul olacak camidir. Bu camilerden başka mescittir.

Ve 2 medrese, 2 tekke, 3 sıbyan mektebi, 7 hayat suyu çeşmesi ve bir Yıldırım Han hamamı vardır.

150 dükkânları vardır. Haftada bir bu şehir içinde çevre köylerden nice bin adam toplanıp büyük pazar kurulur, her çeşit meta bulunup alışverişler olur.

Bu şehir İnegöl Ovası'nın tam ortasında bir yüksek yerde olmakla suyu ve havası hoş olduğundan al yanaklı mahbûbesi olur, derler.

EyNEGöl ismi ezine günden gelme bir isimdir. Bu şehir ilk defa fethedildiğinde ezine günü imiş yani cuma imiş. Onun için ezine gününden bozma, Etrak kavmi ze harfini kaldırıp sözü basitleştirerek EyNEGöl derler. Ve hâlâ bu diyarlarda camilere eyne damı derler, yani cuma camii demek olur. İlk defa cuma göl kenarında kılındığı için EyNEGöl derler. Gölü ara sıra kuru olur.

Bu şehrin has ve beyaz ekmeği ve camız kaymağı meşhurdur.

Bu şehrin yıldız tarafına Bursa Yenişehri ki, yukarıda yazılmıştır, 5 saat yerdir. Bilecik Kasabası bu şehrin doğu tarafına Kurşunlu dağlarının Ahi Baba yolundan 9 saat yerdir. Adı geçen kasabalara kadar bu arada olan dağ ve taş, sahra, bayır ve kaş, bakımlı ve şenlikli köylerdir. Tamamen Etrak kavmi sakinlerdir. Gafil gitmemek gerek, zira eşkiyası bir av alıp Keşiş Dağı'nda karar edip ruhban olur.

İnegöl ziyaretleri: Evvelâ Kasım Baba Sultan ve Sirâceddin Baba. Ve İshak Paşa Sultan, ermişlerden olup Allah yolunda cihat eden gazi vezir imiş. Camiinin mihrabı önünde taştan bir çeşit küçük köşk vardır, onun içinde yatmaktadır ve halkın ziya-

ret yeridir. Genellikle saralı kimseler ziyaret eder, Allah'ın emriyle şifa bulurlar.

Ve Ahi Yusuf Baba Sultan ve güneye yarım saat yakın Yeğen Gazi Sultan, büyük bir türbede yatmaktadır, büyük ziyaret yeridir. *Sırrı aziz olsun.*

Sonra bu şehir ayanından Koca İmam Efendi, oğlu ve Celeb Ali Ağa ile vedalaştık. Türkistan olmakla yoldaşlar alıp kible tarafına Hamamlı Köyü boğazı tarafına yarım saat gittik ve Ilıca Nehri'ni atlar ile geçtik. Bu nehir de Keşiş Dağı'ndan doğup Nilüfer Nehri ile Kapıdağı yakınında Rum [Marmara] Denizi'ne karışır.

Bir küçük nehir de Hamamlı dağlarından ve Kurşunlu dağlarından toplanıp akarak Bursa Ovası'nda Nilüfer Nehri'ne karışır âbıhayattır. Bu nehirleri geçip 6 saatte,

Zal Derbendi Köyü menzili: İnegöl nahiyesi köylerinden 100 evli mamur Etrak beldesidir. Gayet derbent ağzında olmakla tüm vergilerden muaf olan bir alay müsellimlerdir. Bundan iki Pamukçu Türkü yoldaşlar alıp sabahleyin yola çıktık. Domalic [Domaniç] Dağı adlı tehlikeli geçidi *Allah'a sığındık* deyip sarp ormanlık ve gölgelik içine girdiğimizde bize yoldaş olan Türkler "Yollar güvenlidir ve bu yoldan gayri sağa ve sola sapar yol yoktur, varın sıhhat ile" deyip ormanlık içine girip kayboldular.

Hakirin başından geçenler: Biz de Tanrı'ya sığınıp şehir vaktinde dağlar aşmış gittik. Öyle bir dağdır ki dağ dağ üstüne yeşillik bağlardır. Bütün hizmetçilerime ve yol arkadaşlarıma,

"Hepiniz aletlerinizle hazır olun" diye tembihleyip kendi dünyama dalarak at üzerinde okuyarak yola devam ettim. 2 saatte o yüce dağın yarısına çıktığımızda sıcaklığın şiddeti artmıştı ve hava tatlı idi. Birden sağ tarafımızdaki ağaçların yaprakları üzerine yağmur yağmaya başladı. Ancak başka tarafta bir damla yağmur belirtisi yok. Havaya baktık, bir de ne görelim, göklerle baş kaldırmış bir ağacın en tepesinde bir dal üzerine bir adam oturmuş, dört tarafına, gelenlere gidenlere bakar. Meğer zavallı herifin ağaç başında idrarı sıkışmış. Rahatlamak için ağaç tepesinden çişini bırakmış. Ağacın yaprakları üzerine inmeye başlayınca biz onu yağmur sandık. Garip herifin asla bizden haberi

yok. Biz de bildik ki bu adam haramilerin gözcüsüdür. Bazı hizmetçilerimiz,

“Şuna bir iyi kurşun vuralım” dediler. Ben izin vermedim, yüksek dağın tepesine çıkmaya çalıştık. Bütün silâhlarımıza sahip çıkıp 5 atlı ile geriye kalıp 5 kölemle 2 atı öncü olarak gönderdim. Biz adamın bulunduğu ağaçtan epey uzaklaştıktan sonra adam uyandı ve ağacın tepesinden,

“Bre Habib, bre Budak ne uyursunuz. Hey rezil herifler, işte gerisi ve ilerisi yok. Bir pişmiş helva gitti. Acele edin, bre şunlara erin” diye bağırdı. Hepimiz bu bağıışı duyup hazırlandık.

“Atları ileri sürün, bize bakmayın” deyip 6 atlı bir araya gelip dört tarafımıza bakınarak dağın tepesine çıkmaya başladık. Kölelerimden biri,

“Ağa, geriden eli mızraklı, boğazında kara poşulu siyah atlı bir adam sol yanımızın alt yanından yokuş yukarı atını sıkıştırarak gelir” deyince asla arkamıza bakmayıp yola devam ettik. Tam bu atlı alt yanımızda bizim hizamıza gelince hemen aşağı doğru gıjılıyarak üzerine şimşek gibi atımı sürüp,

“Uğurlar ola yiğidim. Sabahınız hayırlı ola. Böyle seğırtip nereye gidersin?” diye yanına vardım. Benim at sürdüğümü, belimde ve eyerimde kol tüfenklerini görünce asla el kaldırmayıp hayrette kalarak,

“Şu ileride Pamukçulu derler, bir köyde alacağım vardır, ona giderim” dedi. Hemen at sıçratıp atının dizginini elime alıp herifi sanki yedeğe alıp at başı beraber olunca, “Koyuver dizgini” dedi. Ancak yüzünün rengine baktım, sapsarı kesilip sanki cansız hale geldi. Bildim ki bu adama galip geldim.

“Yiğidim, biz de Pamukçulu’ya gideriz. Bile yoldaş olup söyleşerek gidelim. Şu ileride dağ başındaki ayazma suyu kenarında kahve pişirelim. Orada kahvaltı edelim” dedim.

“Ey imdi, öyle olsun, koyuver atımın dizginini” dedi. Hemen atımın dizginini onun tarafına bırakır gibi olup,

“Sen de benim dizginimi eline al. Ne olsa gerek, seninle selâm sabah yoldaşı olduk” diye cevap verdim. Birkaç kere “Dizginimi koyuver” diye ısrar etti. Asla meydan vermeyip dizginini elden bırakmadım. Gördüm ki kuru yaprak gibi tir tir titreyip ayakları üzengide takır takır öter. Bu hâlde yokuş yukarı gi-

derken Allah'ın hikmeti herifin elindeki Bağdad kargısı mızrağı bir ağaca ilişip düştü. Hemen köleme "Al şu mızrağı" deyince kölem atından inmeden adam attan aşağı inerek mızrağı alıp benim sağ yanuma geldi. Zavallı adam yaya kaldı, atını yularından çekerek kölelerimden birine verdim. Herif yaya olarak dağ içinde derdiyle baş başa kalıp biz ileri at sürüp 1 saat ileri gittik. Biz de tamam Domanıç Dağı'nın ta zirvesine vardık. Bir de gördük ki ileriden büyük bir kervan gelir. Kervancılar bizi görünce,

"Bre vur ha ve bre tut ha" diye hayli bağırdılar. Biz de altı kişi ileri varıp bunlar ile konuşmaya başladık,

"Ne canipten gelirsiniz?" diye sordum.

"Vallahi dünkü gün Kütahya'dan çıktık, Bursa'ya gideriz."

"Yollar nice dir?" dedim.

"Vallahi bey, dikkatli olun. İşte bizim sol tarafımızdaki altı atlı bizi güdüp giderler. Bilmem daha yoldaşları var mıdır? Hele o altı atlıdan pek sakının. İlerideki seyishaneler sizin midir?" dediler.

"Bizimdir" deyip bunları geçince hemen o altı atlıya at bırakıp "Selâmün aleyküm" dedim. Asla selâmımızı almadılar. Bir çalık yüzlü, kör gözlü ve leventçe sözlü herif "Nereden gelirsiniz?" dedi.

"Bursa'dan gelip Kütahya haraç ağası efendimiz geride yüz atlı ile işte geliyorlar. Kütahya'ya gidip haraç toptasak gerek. Kapuya yapışmak muradınızsa varın, ağaya intisap edin ve onlara haber edin. Biz şurada pınar başında kahve pişiririz. Geriden tez gelsinler. Haber eyleyin" dedim. Hemen biri,

"İleride giden seyishaneler ağanın mıdır?" dedi. "Evet ağanıdır" dedim. Onlar yine kervanın ardına düşüp gidince bildim ki atını aldığımız yiğit bunlara gidip haber verecekti. Bunlara yaya rast gelip durumu bildirince bunlar ardımıza elbet düşerler, diye biz de at boynuna düşüp Domanıç Dağı'ndan yüzün aşağı seğirterek indik, ama seyishanelere ulaşamadık. 2 katırlı adam, 2 eşekli kadın ve 2 yaya genç adamlara rastlayınca konaklayan arkadaşlarımızı sorduk, "Handa sizi beklerler" dediler. Hemen onları geri döndürdüm. "Nereye gidersiz, harami var" dedim. Onlar da bizimle döndüler. Hamd olsun tam 9 saatte,

Çukurca Hanı Köyü menzili: Bu güvenli yere hizmetçileri-mizle ulaşınca canımızı kurtardık. Zira bu Domaniç Dağı, Rum, Arap ve Acem'de meşhur yüksek dağdır. En tepesine 9 saatte çıkılır. Haramiler dağı, yol kesenler yatağı ve asiler durağı amansız bir dağdır. Zirve kısmı bulutlar içindedir. Hava açık olunca güney tarafında Mihaliç Şehri, Erdek Kasabası, Apolyont ve Biga kasabaları gözüktür. Güney tarafında 2 konak Kütahya ve doğu tarafında Bilecik Kasabası gözüktür böyle bir amansız dağdır. Hamd olsun esenlikle Çukurca Hanı'na düştük. Tüm köy halkı ensesindeki yaylağa çıkmışlar.

Hemen Çukurca çukurunda karar etmeyip güneş batınca-ya dek yaylağa çıktık. Bütün yaylaya çıkan halkın ortasına çadırımız kurup konduk. Yüksek sesle akşam ezanını okuyup kalabalık cemaatle akşam namazını kıldık. Tüm yayla halkı bizden hoşlanıp yiyecek ve içeceklerimizi bol bol verdiler. O gece onlarla can sohbeti edip başımızdan geçenleri bunlara anlattığımızda onlar da "İyi can kurtarmışsınız" diye hamd ettiler.

Bu Çukurca Hanı, Bursa Sancağı'nda Domaniç kazası nahiyesi köylerinden bir Müslüman köyüdür. 50 adet tahtadan yapılmış sanduka gibi yine tahta örtülü evlerdir. Bir ak kayalı dağın eteğinde bağırsız ve bahçesiz yerdir. 1 camii ve 3 adet kiremit örtülü kârgir yapı hanları arasında bir âbıhayat kaynak suyu var ve o mahalde bir yeşillik yerde çok büyük bir ağaç var, seyirliktir. Bu Çukurca Hanı yaylağından kalktık. Çukurca halkı bize elli pür-silâh şahbaz yoldaşlar verip yine kibleye doğru yeşillik yollar aşırıp yarım saatte,

Selim Baba Köyü: Çukurca kazası köylerindendir. Bir bayır eteğinde 20 evli, bağırsız ve bahçesiz küçük Müslüman köyüdür. Ama çok büyük ağaçlar altında âbıhayata benzer kaynak suları vardır ki diller ile anlatılmaz bir yeşillik yerdir. Bağları bu mahalden aşağı bir dere içinde kurulmuştur. Bu köy içinde,

Hazret-i Selim Dede Sultan ziyareti: Karaca Ahmed Sultan erenlerindendir. Nice keşif ve kerametleri görülmüştür. Bir yeşillik yerde köyden dışarıda mamur bir tekke içinde yüksek bir türbede yatmakta olan bir ulu sultandır. Mübarek başlarında Abbâsî sarığı, dört tarafı çerağlar, şamdan ve sancaklarla donatılmıştır. Dış avlusunun etrafında mutfak ve derviş odaları ile

bezeli şenlikli bir tekkedir. Tüm dervişleri yaylaya göçüp bütün mutfak aletlerini, bakır kap kacaklarını olduğu gibi bırakıp nice kıymetli halı ve diğer eşyaları hâli üzere koyup gitmişler. Asla tek bir kimse el uzatamaz ulu sultan tekkesidir. Allah'a hamd olsun bu sultanı ziyaret edip ve bir Yâsin-i şerif okuduk. Oradan kalkıp güneye doğru 6 saat mamur köyler geçip,

Hargûş şehri, yani Tavşanlı Kalesi'nin özellikleri

783 [1381] tarihinde Germiyanoglu fethidir. Daha sonra Germiyanoglu kızını Bayezid Han oğlu Şehzâde Mehmed Han'a verince bu güzel kıızıyla birlikte düğün çeyizi olarak Osmanoglu'na anahtarlarını teslim etti.

Kütahya sınırında 150 akçe kazadır ve 70 parça köydür. Paşa tarafından hâss-ı hümayûn hâkimidir. Kalesi, Rum keferesi yapısı gayet sağlam ve kârgir yapıdır ama iç el olmak ile dizdarı ve neferleri yoktur. Şehir bu kale eteğinde bağlı bahçeli akar-sulu havadar şehirdir. Ovalarında ve ağaçlık köylerinde tavşanı pek çok olduğundan Tavşanlı adıyla meşhur olmuş mamur bir kasabadır.

6 mahalle ve 6 mihraptır. Bunlardan çarşı içinde (---) Camii mamurdur. Hanları, hamamları sıbyan mektebi ve küçük çarşısı vardır, ama bedesteni, imareti ve medreseleri yoktur.

Beğenilenlerinden, Tavşanlı ağdası, çam kutular ile bazı vilâyetlere taşınır baldan lezzetli taş gibi pek pekmezdır. Bütün halkının kârı bu ağdadır ve genellikle halkı bağdadır. Hatta Simav Şehri'nden ve Demirci Şehri'nden nice bin katır ve deve yükü üzüm kurusunu bu Tavşanlı Şehri'ne getirip pekmez ederler. Allah'ın hikmeti başka diyarda da bağlar çoktur, ama bu Tavşanlı Şehri'nin pekmezi gibi ağda edemezler. Suyu ve havasının mı, yahut bir ulu sultanın nefesinin etkisi mi, lezzetli ağdası olur. Oradan kalkıp yokuş aşağı doğu tarafına gidip düz sahralar içinde çamlı dağlar ve mahsullü köyler geçerek 8 saatte,

(---) **Köyü menzili** (---) adet toprak örtülü Müslüman köyüdür, zeamettir. 1 camii ve 1 hamamı vardır. Onu da öte geçip,

Şeyh Ömer Köyü: 70 adet toprak örtülü haneler ve bir camili Müslüman köyüdür ve büyük zeamettir. Yol üzere yük-

sek bir türbede Şeyh Ömer hazretleri medfundur. Bu köyün tüm dağları ve bağları beyaz topraklıdır.

Oradan doğuya doğru Kütahya sahrası içre akan Felendi Nehri, her yerinden atlı ve yaya adam geçer, ama taşkın zamanında mahmudi fili geçemez, gemilere muhtaçtır. Karahisar-ı Sahib tarafında Yoncalı adlı dağlardan toplanıp Küti Nehri'ne karışır. Bu Küti Nehri de Firav dağlarından gelip ikisi bir olup Eskişehir altında Sakarya Nehri'ne karışırlar. Sakarya Nehri de İzmit'in ağaç deryası içinden geçip Kocaeli Sancağı sınırında İrve [Riva] adlı kasaba yakınında Karadeniz'e karışır büyük asi nehirdir. Daha sonra hakir bu Kütahya sahrası içinde Felen-di Nehri'ni atlarımızla geçip yine ova içinde toplam 2 saat gidip,

Germiyan Vilâyeti ve yiğitler yurdu, yani cevher yüzük ve sağlam sur, Anadolu tahtı Kütahya Kalesi

715 (1315) tarihinde Rum keferesi elinden Germiyan padişahlardan Şah Yakub fethetmiştir, Lala Hezâr Dinar eliyle. Hızırlik Dağı'nda hezâr dinar ile gömülüdür. Gerçekten de yatmakta olduğu türbesine bin altın gitmiştir ve ölümünden sonra hazinesinde bin altını bulunmuştur. Yine bir adama bağışta bulunacak olsa, bin altın verirmiş. Anlatmaya muhtaç hikâyesi olan ulu bir Anadolu sultanıdır. Anadolu'yu daha sonda Osmançık fethedip bu şehre de sahip olmuştur. Hâlâ Anadolu Eyaleti'nin merkezidir ve vezirliktir. Padişah tarafından kanuna göre vezirinin hâss-ı hümayûnu on kere yüz bin [bir milyon] akçedir. Mısır, Bağdad ve Budin vezirlerinden başka bütün vezirlerin üzerindedir. Osmanogulları, Anadolu taraflarında bir yere sefere çıksa, bu Kütahya veziri eyaleti ile asker öncüsü olup çarkacı olur.

Ve eyaletinde toplam 14 sancak vardır. Evvelâ tahtı olan Kütahya Sancağı, Saruhan Sancağı, Aydın Sancağı, Kastamonu Sancağı, Bursa Sancağı, Bolu Sancağı, Menteşe Sancağı, Ankara, Karahisar-ı Sahib ve Teke Sancağı, Çankırı ve Hamid Sancağı, Sultanönü ve Karesi Sancağı, bütün sancakları bunlardır. Bunlardan başka eyaletinde 4 müselleme beyleri vardır. Onlar da kırkar ve ellişer bakımlı köylere sahiplerdir. Salb u siyaset ve cürm

ü cinayetleri (cezalandırma yetkileri) kendilerine verilmiş zeamet beyleridir. Savaş sırasında davulları ve tuğları yoktur.

Bu beylerden başka yine Anadolu Eyaleti'nde Dergâh-ı Âlî yeniçeri ocağından 11 yaya beyleri vardır. Her biri birer şehre hâkimdir. Bunların en önde gelen yaya beyi Mudurnu Şehri sahibidir. İdareleri altında toplam 220 parça köylere mutasarrıflardır.

Bu eyalette defter kethüdası, timar defterdarı, defter emini vardır ve çavuşlar kethüdası vardır. Bunlar da kanun üzere toplam 170 parça bakımlı köylere sahiplerdir. Hâss-ı hümayûndan ayrılmış evkaf köyleri ve sultan hâsları toplam 300 parça köydür.

Bu eyalette zeamet sahipleri toplam 294 neferdir. Ve kılıç timar 4.584 neferdir. Bu taifeler kanun üzere cebelüleri ile savaş sırasında, alaybeyleri ve çeribaşları ile toplam 13.800 silâhlı der-ya gibi ordu olur. 3 bin asker paşa askeri, yaya beyleri, müsellemler ve zeamet sahiplerinin askerleri olur. Bunlar da toplam 20 bin cesur, yiğit ve silâhlı asker olur. Toplam eyaleti askeriyle eli beratlı 40 bin asker olur.

Eyaleti büyük vilâyettir. Kuzey tarafı Trabzon ve Sivas Eyaleti ile komşudur. Doğu tarafı da Sivas'tır ve Karaman Eyaleti'dir. Batı ve güney tarafları Ege Denizi'dir.

Kütahya Şehri 500 akçe şerif mollalıktır. Mollasına 10 kese geliri olur. 9 nahiyesi vardır. Toplam (---) köydür. Bu mollanın eli altında ve Kütahya Sancağı'nda toplam 24 kaza kadılık vardır ki inşaallah yeri geldiğinde birer birer ayrıntılı olarak yazılır. Müftüsü, nakibüleşrafı, ayanı, eşrafı, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, kale kumandanı ve subaşı vardır.

Kalesi, mavi ve kırmızımsı bir yalçın kaya üzerinde beşgen şekilli, sağlam ve dayanıklı süslü bir yapıdır ki gerçekten cevher yüzüktür. Bu kaleyi gördüğümüzde, bazı dostlar adını sorduklarında birden bu şekilde tarih demişimdir:

*Evlîyâya ism ü resmin sordular tarih için,
İsmine dedi bu şeydâ kale-i gevher nigin.*

Sene 1082

Gerçekten de bir tepe üzerinde yüzük taşı gibi durur sağlam bir kaledir. Fırdolayı büyüklüğü aşağı kale ile toplam 3 bin

adımdır. Dört tarafı yalçın kaya üzeredir. Etrafında hendeği yoktur. Zira Kahkaha gibi, gayyâ kayaları gibi uçurum kayalardır. İnsan aşağıda olanı fark edemez. Ancak adı geçen aşağı yeni kale eski kalenin kuzey tarafı altında alçak yerdir. Fatih Sultan Mehmed ek olarak yapmıştır. Şehrin alçak yerinde bulunduğundan 100 arşın kadar kesme kaya hendeği vardır.

Bu yeni kalenin yapılma sebebi odur ki bu kaya yerinde bir yalçın kaya altında bir değirmen yürütür bir âbıhayat su kaynağı çıkar. Kuşatma sırasında düşman o suyu zapt edip kale halkı susuzluktan mustarip olmasınlar için bu tatlı su kaynağını kale içine almak için bu kale yapılmıştır. Hâlâ yine yukarı kaleden bu suya inilir yollar vardır.

Bu yeni kalenin kuleleri ile toplam 70 kuledir. Ve her kule arası ikişer kulaştır. Birbirine gayet yakın kulelerdir ve gayet sağlam eski bir yapıdır.

Toplam 3 kapısı vardır. Biri doğuya bakar, aşağı çarşıya inilir üç kat demir kapıdır. Bu kapının taşrasının iki tarafında beyaz mermerlerden gösterişli arslan heykelleri vardır. Bu kapı önünde gözcülerin sofalarından bütün aşağı büyük şehir gözüktür. Bir kapı da güney tarafına Sultanbağı tarafına açılır ve gayet sağlamdır. Bir kapı da aşağı yeni kaleye inilir. Bu da doğuya bakar.

Ve iç kale, bu kalenin güney tarafı bitiminde dört köşe bir kaleciiktir. Fırdolayı büyüklüğü bin adımdır. Doğu tarafına bakar bir küçük kapısı vardır. Eski zamanlarda bu kapının tahta kanatlarının yüzüne manda derisi kaplamışlar, demir kapı değildir. -

Bu kapının iç yüzünde 2 su sarnıcı vardır. Ve 1 mescit, dizdar, imam, müezzin ve kethüda hanesi ile 2 buğday ambarı ve 8 adet de ev vardır. Bunlardan başka yapı yoktur. İçi gayetle boş bir iç kaledir.

Ama dış kalede Germiyanoglu Camii ve 70 adet toprak örtülü nefer evleri vardır. 1 mescit ve 1 âbıhayat çeşmesi vardır. Tanrı'nın hikmeti bu ki böyle yüksek bir dağ üzerinde hayat pınarı çeşme vardır. Aşağı yeni hisarda 20 kadar toprak örtülü evler ve 1 tahta minareli mescidi var.

Bu kale içinde akan hayat suyu kale içindeki ve aşağı şehir içindeki değirmenlere gider. Ta eskiden beri aşağı şehirli kasap-

lardan koyun ciğeri alamazlar. Hepsini kaleli alır. Elllerinde eskinin padişahlarından fermanları var. Aşağı şehirliyle kaleli aralarında ciğer için büyük kavga olur. Hâlâ darb-ı mesel olmuştur ki, kavga ciğer içindir, derler, ama gayet bolluk içinde rahmet şehridir.

Bu kale evlerinin yüzleri tamamen kuzey tarafına bakar havadar ve cihannüma güzel evlerdir. Aşağı büyük şehir bu kalenin doğusu, kuzeyi ve yıldız rüzgârları tarafında kurulmuştur. Sultanbağı semtleri dere içinde, yeni mahallenin batı tarafı altına ve Zeregen Mahallesi düz ovaya kurulmuş güzel ve şenlikli mahalledir.

Aşağı büyük varoş toplam 34 mahalledir. Evvelâ Saray Mahallesi, Gökçemen Mahallesi, Böğürcük Mahallesi, Şhreküstü Mahallesi, Orta Mahalle, Lala Mahallesi, Ahi Erbasan Mahallesi, Ahi Mustafa Mahallesi, Kanecik Mahallesi, Börekçiler Mahallesi, Sultanbağı Mahallesi, Bezçiler Mahallesi, Efendi Yolu Mahallesi, Kadı Şeyh Mahallesi, Cemaleddin Mahallesi, Çukur Mahalle, Analıca Mahallesi, Balıklı Mahallesi, Buladın Mahallesi, Servi Mahallesi, Meydan Mahallesi, Hacı İbrahim Mahallesi, İsak Fakı yani İshak Fakih Mahallesi, Maruf Mahallesi, Dibik Mahallesi, Hüseyin Paşa Mahallesi, Yeni Mahalle, Çerçi Süleyman Mahallesi, Ahî Evran Mahallesi, Mumcular Mahallesi, Ahî İzzeddin Mahallesi, Pirlar Mahallesi ve yer yer kefereler mahallesi.

Bu yazılan 34 adet mahalleler ile ve bu büyük şehir bağlı bahçeli, gül, gülistan bostanlı ve âbıhayat sulu haneler ve köşklere. 3 mahalle Ermeni ve 3 mahalle Rum vardır. Eski zamanlardan beri Yahudi taifesi yoktur. Ticaret edip giderler, yerleşmeler ölürler, acayıp hikmettir.

Bu kadar mahalleler toplam 7 bin toprak ile örtülü evlerdir. Ama hâlâ seyrettiğimiz bu mahalde 77 kiremit örtülü büyük saraylar inşa olunmuş. Eskiden bir kiremitli hane yok idi.

Hızırlık Dağı'ndan bu şehir özge temaşa olunur büyük şehirdir. Hepsinden bakımlı saray, Ali Paşa Sarayı'dır. Eskinin padişahlarından Germiyanogulları yapısıdır ki 360 alt kat ve üst kat odaları, divanhaneleri, büyük sofaları, hamamları ve bahçesiyle süslenmiş eski bir saraydır. Halep Sarayı'nın meydanı kadar bir havlısı var ama büyüklüğü (---) (---). Kireç örtülüdür, kiremit de-

ğildir. Bu sarayın kanun üzere 40 saraydarı vardır. Nöbet ile sarayı koruyup kollayıp kapılarda bekçilik edip temizlerler.

İkinci bakımlı olan (---) (---) Osman Paşa Sarayı'dır ki Sultanbağı Deresi kenarında yüksekçe bir yerde şehrin güney tarafında yapılmış yüksek bir saraydır ki hakir bu sarayda 10 gün konuk olup can sohbetleri ettik. Beyefendi Kandiye gazasından gelip bu sarayın bahçesi içinde bir kasır yapmıştır. Hakir kırık dö-kük bu şekilde tarih düşürdük:

*Bârekâllâh bu makâm-ı serbülend
Ermesin asla esâsına gezend*

*Kehkeşân-âsâ semâya ser çeküip
Zirve-i a'lâya salmışdır kemend*

*Evlîyâ gördükde tarihin dedi
Oldu itmâm ey beğim kasr-ı bülend*

Sene: 1082

Bu saray baştan başa kiremit ile örtülüdür.

Bu Kütahya Şehri bir küçük şehir görünür ama ta Sultanbağı'ndan Osman Paşa Sarayı önünden, Mevlevihane ve Kapan Köprüsü'nden, Meydan Mahallesi önünden ta Çayırbaşı'na varıncaya kadar kuzey tarafına dere ile gidilir. Şehrin çevresi tam 4 bin adımdır.

Bu derenin iki tarafı bağ ve bahçeler, İrem bağlarına benzer kat kat şahnişinler ile bezenmiş hanelerdir. Adı geçen dereden her haneye birer ark akıp bağları ve bostanlarını sular.

Bu şehrin doğu tarafında Gökçemen Mahallesi'nden, Paşa Sarayı önünden, İshak Fakih Çarşısı içinden geçip batı tarafına gidip ta Yeni Mahalle sonuna varıncaya kadar yolun iki tarafı kat kat âbıhayatlı ve bahçeli evler içinde 5 bin adım genişliğinde büyük bir şehirdir. Eskiden daha bakımlı süslü şehir imiş, ancak 1021 [1612] tarihinde Celâli Karayazıcı ve Said Arab zulmünden harap olmuştu. Hâlâ bu yazdığımız mertebeden bin kat fazla bakımlı bir şehirdir.

Hâlâ 32 mihraptır. On biri cumadır. Geri kalanı küçük mes-citlerdir. Evvelâ hepsinden donanımlı, süslü ve kalabalık cema-ate sahip **Ulu Cami** Gazi Hudavendigâr Yıldırım Han oğlu ya-

pısıdır, ancak Yıldırım Han oğlu Şehzâde Musa Çelebi tamamlamıştır. Daha sonra Süleyman Han, Mimar Sinan eliyle yeniden tamir etti. Uzunluğu 180 ayak ve genişliği 90 ayaktır. İki yan kapı ve bir kible kapısı var. Beşer basamak taş merdiven ile çıkılır. Cami içinde toplam 57 çam direkleri üzere harpüşte tavan kubbedir. Ve iki tarafında yan sofaları üzere bir kat tabakalar var, kalabalık cemaat olduğunda yukarıda ibadet ederler. Tâ mihraba kadar iki tarafı böyle tabakadır. Bu tabakaların üstünde ve altında toplam 64 demirli pencereler vardır. Mihrabı ve minberi o kadar sanatlı değildir, eski tarzdır. Kısacası bu şehirde bundan büyük selâtin camii yoktur. Kalabalık olduğunda 20 bin adam alır. Tamamen taş yapıdır ve tamamı kurşun örtülüdür. Ama avlusu yoktur, ancak kible kapısından taşra taş merdivenin iki tarafında yan sofaları vardır. Ve sol tarafta bir minaresi var.

Balıkli Hamam'a bitişik **Sultan Keyhusrev Şah Camii**, eski tarz bir küçük camidir.

“Büniye fî haze'l-mescidi'l-mübârek, el-mu'azzam es-sultanu'l-a'zam zıllullâhi fî'l-âlem gıyâsu'd-diünyâ ve'd-dîn Ebü'l-feth Keyhusrev bin Keykubâd, tarihu şehri Şevval, sene erba'a ve selâsîne ve sitte mie.” [634]

Sol tarafta tuğla minaresinin kapısı üzere yazılan tarihtir:

*Zer u zîver deyüben deyen dest-i gayb ârif,
Yazar tarihini Celle Ta âlâ şânuhu ekber.*

Sene 1052

Bu da avlusuz bir camidir. Eskiden hayır sahibi zaviye etmiş. Daha sonra mahallesi camie muhtaç olduğundan cami yapmışlar. Minare kapısı üzerindeki tarih ona işaretir.

Karagöz Paşa Camii derler, ama kapısı üzere yazılan tarihi budur:

*Çün tamâm etti Râbi'a Hatun
Hak afâ ide rûhuna Rıdvân*

*Olmağîçün minâreye tarih
Dedim ana makâm-ı medd-i ezân.*

Sene 1061

Zeregen Mahallesi'nde büyük atamız merhum şehit **Kara Mustafa Bey Camii** Yıldırım Han Veziri İshak Paşa kendini şehit etmiştir. Nice kere Aydın ve Saruhan Sancağı'na mutasarrıf olup daha sonra Anadolu valisi iken bu camii inşa etmiştir. Hâlâ tevliyeti hakirin üzerindedir. Bir hayli yerlerini tamir ettik. Gayet sanatlı aydınlık bir camidir. Avlusunda abdesthane havuzu ve düzgün bir minaresi var ki benzeri Kütahya Şehri'nde yoktur. Halk arasında Hisar Beyi Camii derler.

Araştı içinde **Takkeçiler Camii**, cemaati boldur. Süslü mahfili altında iki ağaç şebekeli sütunları var ki diller ile anlatılmaz. Gayet dayanıklı yapılmış kârgir sağlam camidir, ama üzeri tahata örtülüdür.

Germiyanoglu Camii ve **İshak Fakih Camii**: Tabaklar içinde olduğundan Tabakhane Camii derler. Kârgir ve sağlam yapılarıdır, üzerleri kiremit örtülüdür. Merdiven ile çıkılır iki katlı ve avlusuz camidir, ama cemaati çoktur.

Yeni Mahalle'de **Hüseyin Paşa Camii** gayet dinlendirici, süslü ve aydınlık yerdir. Avlusunda büyük çınarlar göklere baş çekmiştir ve gayet iç açıcudur. Kurşun örtülü tatlı camidir.

Yukarı kalede **Germiyan Sultanı Süleyman Han Camii**. Kible kapısı üzre tarihi budur:

"Ammera hâze'l-mescide'l-mübârek Sultanü'l-Germiyanıyye Süleyman bin Mehmed bin Yakub, ebbedallâhu mülkehu fî şuhûrı sene seb' ve seb'in ve seb'a mie." [777]

Meydan Mahallesi'nde **Bey Camii** kârgir kubbe kurşun ile örtülü aydınlık bir camidir.

Emir Şeyh Tekkesi Camii kurşunsuz camidir. Tanınan ve bilinen camiler bunlardır.

Ve mescitlerin seçkini Hızırlık Mescidi cihannüma bir küçük zaviyedir, ama teferrücgâh yer olmakla cemaatten hâlî değildir. Kapısı üzere tarihi:

"Fî eyyâmı devleti sultanu'l-a'zam zıllullâhi fi'l-âlem gıyâsu'd-dünyâ ve'd-dîn Ebü'l-feth Keyhusrev bin Keykubâd, e'azzallâhu ensârehu ve bi-imareti hâze'l-mescidi'l-mübârek el-abdü'z-za'îfelmuhâtac İmâdeddîn Hezârdînâr. Bi-tarihi sene ihdâ ve erba'in ve sittı mie." [641]

Bölükçüler Mahallesi Mescidi, Gönan Mahallesi Mescidi ve Sultanbağı'nda 2 bilinmeyen zaviyeler var. Ahi Mustafa mescit-

leri ikidir. Ve Paşa Mahallesi Mescidi ve 37 mahalde birer mes-citlerden başka çarşılar içinde nice ibadethaneler vardır. Bütün medreselerde, hanlarda ve tekkelerde de birer zaviye bulun-maktadır. 13 adet taş yapı ve kurşun örtülü süslü minare vardır. Diğerleri alçacık taş ve ağaç minarelerdir.

7 medrese vardır. Bunların en eskisi Ulu Cami'in sol tarafı-na bitişik Germiyanoglu Medresesi müftülere meşruta olup der-siamıdır. Yevmiye bir altın ücreti vardır. Yıldırım Bayezid Han oğlu Şehzâde Musa Çelebi, babası Yıldırım Han'ın Timur ile ha-disesinden sonra bir müddet padişah olup bu medreseyi ta-mir edip babasının Ulu Cami'ini tamamladığı için yazılan Ulu Cami'e bazıları Musa Çelebi Camii derler, ama ilk yapıcısı Yıldır-ım Han'dır.

Rüstem Paşa Medresesi, Molla Vahid Paşa Medresesi, İshak Fakih Medresesi, Karagöz Paşa Medresesi, Şeyh Paşa Medrese-si ve Haliliye Medresesi evkafları bakımlı ve talebeleri mesrur kimselerdir. Gayet zeki ve bilgili talebeleri vardır.

Bu şehir içinde 6 tekke vardır. Evvelâ biri Kapan Hanı ya-kınında Hazret-i Mevlânâ âsitanesi, yani Mevlevîhane Tekkesi, pek çok fukara odaları ile semahanesi ve mutriphanesi ile ma-mur tekkedir.

Nalınlı Şeyh Tekkesi, Abdülkâdir Cîlânî Tekkesi, Şeyh Pa-sin Tekkesi, Hızırlık Tekkesi ve Âl-i Abâ Bektaşî Tekkesi, meşhur tekkeler bunlardır.

Ve 9 mamur ve birkaç da işlemeyen hamamı vardı. Bunlar-dan hoş havalı ve güzel yapılı Rüstem Paşa Hamamı, vilâyet va-lisi iken yapmış. Anadolu'da benzeri meğer Tire'de ve Manisa'da ola. Bu hamama Balıklı Hamam derler. Havuzunda âdem gü-müşü balıkları ve âşık malikleri kâküllerini tarumar edip bük-lüm büküm ve kıvrım kıvrım edip iplikleriyle âşıkların gönlü-nü bağlayıp kendisi kayıtsız, serbest olur. Mısra:

Âlem kırılsa gamzesinin eksiği değil

mazmununca bütün Hoten âhûsu gözlü, münevver yüzlü, gü-neş pençesi sevimli dilberler bu havuz içinde düşkün âşıkların gözyaşları ummanı denizinde yüzüp gönüller avlamaya amber saçak zülûflerini ağ gibi tuzak edip yüzerek âşık gönülleri tuza-

ğa düşürüp hür köle iken bağlanır. Böyle bir aydınlık hamamdır. Kapısı üzere yazılan tarihi budur:

*Dedi tarihini bir hâzır-cevâb,
Pâk eder yur arıdır nâ-pâk âb.*

Sene 946

Ve Germiyan Hamamı eski yapıdır. Kadiasker Hamamı, Şengül Hamamı, Kemer Hamamı, Hüseyin Paşa Hamamı ve Ektemür Hamamı. Ve 3 hamam da kapalıdır. Kış günleri işler hamamlardır.

Ve 23 saray hamamları da vardır. Bazı mahalle halkı bunlara da girerler.

Ve 70 sıbyan mektebi vardır.

İki imareti vardır. Fukara ve zenginlere nimeti iki öğün verilir.

Toplam 17 adet hanları var. Her biri kale gibi hanlardır. Bunlardan;

Kapan Hanı demir kapılı kale gibidir. Ve havlısında büyük bir havuz üzerinde bir zaviyesi vardır. Havuzunun fıskiyesi insan boynu kalınlığında fışkırır. Bu mescit 12 sütun üzere yapılmış maksure şekilli bir iç açıcı geniş güzel mescittir. Bütün gelenler ve yolcular burada dinlenip ibadet ederler. Bu hanın dört tarafında alt kat ve üst katta 200 ocak bulunan büyük bir handır. Batıya bakan kapısı üzerinde lacivert ile beyaz mermer üzere celi hat ile yazılan tarihtir:

*Binâ-ı dilküşâ (---) (---) (---)
İlâhî eylegil mamur her sâl*

*N'ola geldi hakkında işbu tarih
Ki dâ'im sa (---) (---) (---) ikbâl.*

Sene 912

Çaşıgırbaşı Hanı, Bolvadanlı Hanı, Bostan Efendi Hanı, Osman Paşa Hanı, Rüstem Paşa Hanı, Serdar Hanı ve Acem Hanı. Bunların hepsi bakımlı hanlardır.

40 adet susamışlara sebili var. 8 adet âbıhayat kaynak suları akar çeşmeleri var. Bunlardan başka 30 yerde çeşmesarları var. Bunlardan Zeregen Mahallesi'nde Cafer Paşa Çeşmesi'nin tarihidir:

*Çeşm-i âlem gibi bir çeşme-i rûşendir bu
Bu ki bir çeşme mu'âdil ola sümme hâşâ
Oldu ta'mîrine tarih bunun bin doksan
Ki aded hadd kıla çeşme-i Ca'fer Paşa.*

Sene 987

Bu çeşmeye yakın akarsuyun kemeri üzere tarihtir:

*Dokuz yüz seksen idi sâl-i tarih
Revân oldukda işbu çeşme-i hûb
Bu bir rûh-ı revân için olupdur
Ulu dergâhda makbûl [u] mergûb
Tamâm oldukda Zillî dedi tarih
Ola makbûl dâyim nâb-ı mâ hûb.*

Sene 973

Bu tarih merhum pederimizin güftesidir.
Ve Yeni Mahalle çeşmesinin tarihidir:

*Hâtif-i Kudsî dedi tarihini,
Kad büniye aynen tusemmâ selsebîl.*

Sene 991

Bunlardan başka tarihsiz çeşmeler çağlayıp akarlar.
Bu şehir içinde iki kârgir yapı bedestenî var. Büyük bedesten Gedik Ahmed Paşa hayratıdır.
Bütün sultan çarşısı 860 dükkândır. Beyt:

*Çârsû-yı hüsnü seyr eden serâser .
Bir vefâ dükkânı yoktur hep cefâ bâzâr eder*

Ama bunların en süslüsü Haffaflar Çarşısı'dır, tertip üzere yapılmış bakımlı bir çarşıdır.

3 Ermeni ve 2 Rum kilisesi vardır.

Bütün ana caddeleri kaldırımsızdır. Ve çarşısı yokuş yukarı kurulduğundan daracık yollardır. Bütün evleri de birbiri üzere sehel yokuş yukarıdır.

Kütahya Şehri'nin beğenilenleri: Bütün evlerinin yüzleri kuzey tarafa bakar olduğundan havası tatlıdır. Kısacası kaynak suları da gayet tatlıdır. Gayet yaylak yer olmak ile bağları yoktur, lâkin bahçeleri çoktur. Üzümü olur, ama lezzetli olmadığı-

dan fazla beğenilmez. 24 çeşit armudu sicillerde yazılıdır. 7 çeşit sulu ve iri kirazı olur.

Kütahya paçası Arap ve Acem'de meşhur, beyaz, berrak ve lezzetli ilik gibi paçası olur. Tandır kebabı ve kirdesi meğer Bursa'da ola.

Ve kâse, fincan, çeşit çeşit maşrapa ve testileri ile çanak ve tabakları bir diyara mahsus değildir. Ancak İznik kâseleri de ünlüdür.

Bu şehrin içinde ve dışında binden fazla zülâl suyundan nişan verir hayat pınarları kayalardan doğup temmuz ayında buz parçası gibi suları var ki içen hayat bulur. Ondan dolayı halkının yüzlerinin renkleri kırmızımsı olup sağlam bedenli halkı vardır. Her bir kaynaklarının hekimlerin sözüne göre birer özelliği vardır. O kadar rahat sindirilir sulardır ki bir adam bir kuzu-yu yalnız başına yiyebilir. Ulu Cami önünde Germiyanoglu'nun imareti içindeki âbıhayattan içen canın canı sıkılmaz ve hafakana Allah'ın emriyle def olur, gayet denenmiştir.

Nice bin eski iş yapılar var ki övülmesinde dil kısa kalır.

Halkı gayet garipleri sever, gayet cesur ve yiğit kavimdirler. Beyt:

Ey Firâkî şehrimiz şahin yuvasıdır bizim

Anın için anadan doğanımız şehbâz olur.

Suyunun ve havasının tatlılığından güzellerine nihayet yoktur. Gayetle çoktur ki onların hakkında nice kasideler, penç beyt ve şehrengizler etmişlerdir. Gerçi Anadolu'da Türkistan vilâyetidir, ama âlimleri, fazılları ve şairleri gayet çoktur. Zira halkı safâ ve zevk ehlidirler. Üzüntü ve sıkıntıdan uzaktırlar. Çocukları gayet edepli ve erişkin olurlar. Maarif erbabı yurdudur. Bütün halkı fukara dostudurlar. Asker sınıfı ise saba gibi seyirten atlara binerek avlanmaya düşkündürler. Ellerinde ve pazularında atmaca, balaban ve şahinler ile ve eğitilmiş köpekler ile daima avlanmaya giderler.

Giyecekleri baştan aşağı çuka ferace ve kontuştur. Ve kadınlarının çoğu başlarına altın ve gümüş tas takke giyip üzerlerine çuka ve beyaz câr bürünürler. Ayaklarına kadife çakşır üzere sarı çizme giyerler. Ve gayet edeplice gezerler.

Yiyecek ve içecekleri gayet ucuzdur. Hatta bir okka has ve beyaz ekmek 1 kuşgözü akçeye, bir okka koyun eti 2 akçeye ve sığır eti 1 akçeye ama ciğer 3 akçeyedir. Beyaz ekmeği meğer Kerkük Şehri'nde ola. Bir at yemi bir akçeyedir. Gayri şeyleri de bu gibi boldur.

Kütahya mesirelerinin özellikleri: Evvelâ kalenin güney tarafı ardında Sultan Bağı ferah yerdir. Kebkebir teferrücgâhı bayırı, keklîği olduğundan şairler Kebkebir der. Bunlardan hoş âbıhayat suları vardır. Ve Aksu gezinti yeri, Lasımzâde bahçesi ve Konduviranbaşı cana can katan suları vardır. Bu sular bunların içinden akarak tâ aşağı çayır ortasında Felendi Nehri'ne karışır.

Üzüm hep köylerden ve bir konak uzak Gediz Şehri'nden gelir. Zira kışı gayet sert olduğundan dolayı inciri, üzümü, narı, limonu ve turuncu olmaz. Ve Germiyanoglu kendi eliyle bir servi ağacını dikip hâsıl etmekle hâlâ Servi Mahallesi derler. Servi de uzun boylu bir ağaçtır, asla dallarına bir zarar gelmemiştir.

Bu şehrin sahralarında deve, katar ve araba işlemekle bolluk şehirdir. Doğu ve batısı ikişer konak geniş bir ovadır. Kible tarafında iki konak yer tâ Afyonkarahisarı'na kadar köyler ve kasabalar mamur ve şenlikli yerlerdir. Batı tarafı yine iki merhale yer köy köy üstüne çok verimli beldelerdir ve gayet büyük eyalettir.

Paşa sancağı 24 kadılık yerdir. Evvelâ Amid kazası, yani Eğrigöz kazası, Simav kazası, Gedüs kazası, Selinti [Selendi] kazası, Kula kazası, İnay kazası, Eşme kazası, Güt kazası, Sirke kazası, Çakırca kazası, Gököyük kazası, Denizli kazası, Şeyhli kazası, Baklan kazası, Dazkırı kazası, Homa kazası, Kenger kazası, Uşak kazası, Banaz kazası, Honaz kazası, Ezine kazası, Çarşamba kazası, Dağardı kazası ve Çal kazası. Bu yazılan 24 kaza paşa sancağındadır, ama bazısı Kütahya mollası hükmünde nahiye kazalarıdır ki yazılır:

Evvelâ Altuntaş kahiyesi, Gergiviran kahiyesi, Örüncük kahiyesi, Tavşanlı kahiyesi, Gümüş kahiyesi, Armutlu kahiyesi ve Etrafşehir kahiyesi. Bu 7 nahiye molla hükmündedir.

Ve bu eyalet 4. iklimdedir. Arz-ı beledi (---) (---) ve uzun günü (---) (---) onun için suyu ve havası serttir. Ve eğer bu şehrin özelliklerini istediğimiz şekilde yazsak sözü uzatmış oluruz.

Ama inşaallah bu müsvedde temize geçtiğinde uzun uzun yazılır. Zira “(Bir şiirin) gerçek anlamı, şairin içinde saklıdır.” Ve hamd olsun ipin ucu da elde ve dilde,

Kütahya şehrinin içinde ve dışında yatmakta olan ermişleri bildirir

Evvelâ Sultan Bağı mezarlığı içinde Hızırî Şeyh Sultan ve Ahi Evran Sultan, Taşoluk Mahallesi’nde Acem Sultan ve Güzelim Sultan, bunlar büyük ziyaretgâhlardır. Ahi Mustafa Mahallesi’nde Ergun Çelebi hazretleri, Hazret-i Mevlânâ’nın soyundandır. Bu şehir içine Mevlevîhane bunlar için inşa olunmuştur. Ve Şeyh Ahmed.

Pîrler Mahallesi’nde musannif, müfessir ve muhaddis Lügat-i Ahterî müellifi Molla (---) sırrı aziz olsun.

Bu Ahterî Efendi Karahisar-ı Sahip’tendir. *Kitâb-ı Ekber* ve *Evsat*, *Camii’l-mesâ’il* ve *Kitâb-ı Asgar* adındaki bu 3 adet muteber kitaplar onun eseridir. Ahterî kısa boylu ve köse olduğundan amcamız Firâkî Efendi şiirinde:

Ahterî’nin beş iken medresesi on oldu

Tâli’i sa’d olan Ahterî meymûn oldu

demıştır. *Allah ikisini de affetsin*. Pîrler Mahallesi’nde medfundur.

Ve Şeyh Ahmed Kalburcu büyük sultandır. Kütahya yakınında Kalburcu Köyü’nde yetişmiş, ledün ilmi sahibi ulu kimsedir. Şeyhler arasında Çavdarlı Şeyh derler. Ömürleri boyunca buğday ve arpa ekmeği yememişlerdir. Daima çavdar ekmeği yediklerinden halk arasında Çavdarlı Şeyh derler. Selim Han Kütahya hâkimi iken bu azize tekkesi yakınında güzel bir mescit yapıp ahirete göç edince mescidi sahasında defnetmişlerdir. Hâlâ ziyaretgâhtır.

Balıkli Hamam yakınında el-Mevlâ Yakub, Kütahya molla-sı iken vefat etmiştir. Donanımlı ve süslü türbesi vardır. Mezar taşındaki tarihler muhteşemane bir kabirdir. Maktul Şehzâde Sultan Mustafa’nın kullarından imiş. Ferâset ilmi ile mevsuf bir kimse imiş.

Pîrler Sultan, bunlara Karadonlu Sultanlar da derler.

Şam Mahallesi’nde Şeyh Seyyid Nureddin Sultan, tekkesinde medfundur.

İshak Fakih İmaretî'nde Germiyanoglu Sultan Yakub, orada medfundur.

Molla Vâhid Paşa hazretleri, medresesinde medfundur.

Lâleli Çeşme Mahallesi yakınında Küçük Dede mezarı.

Saray Camii mezarlığında şairler sultanı Molla Firâkî Efendi, doğum yeri olan amber kokulu toprakta yatmaktadır. Bu hâkirin akrabalarındandır. Babam merhumun Kütahya'da olan hanesinde sakin idi. Hâlâ o hane Zereğen Mahallesi'nde tasarrufumuzdadır. Kapımızın önündeki mezarlıkta yatmakta olanlar tamamen akraba ve yakınlarımızdır. Merhum Firâkî Efendi dört dille fasih ve belîğ konuşan, yazan bir kimse idi. Divanından başka 43 adet müdevven kitap telifleri vardır.

Ahi Evran Sultan, kendi mahallesinde medfundur.

Meydan Mahallesi mezarlığında kutuplar kutbu Şeyh Hazret-i Hacı Bayram Sultan. Nice bin kerametleri görülmüştür.

Şeyh İshak Fakih yine camiinde medfundur Hızırlık Sultan ve Hezardinar Sultan Kütahya fatihidir. Zaviyesinde yatmaktadır. *Sırrı aziz olsun.*

Husrev u Şirin müellifi şairler seçkini Mevlânâ Şeyh Efendi, Kütahya yakınında Donlu Pınarı Köyü'nde yatmaktadır.

Kütahya içinde nice kere yüz bin büyük veliler yatmaktadır. Ama ulu sultanların türbelerine yüz sürüp yakınlık kazandığımız bu ulu sultanlardır. Hepsinin mübarek ruhları için fatiha okuduk, ruhları şâd olsun. Sonra bu şehir içinde gezip dolaşırken Leh Hasan Paşa mazul olup Mehmed Paşa'nın müsellimi Melekli Abdullah Ağa gelip hakire 100 gurus, 1 at, 1 samur kürk ve 1 kese altın ihsan etti.

Hanemiz sahibi Osman Paşazâde köşküne tarih söylediğimiz için 100 gurus, 1 kat esvap, 1 at, 1 seyishane ve köle, yoldaşlarıma onar gurus verdi. Tüm Kütahyalı ahabap ve dostlarla vedalaşıp hane sahibimiz bey efendi hakiri yolcu etmek için ata binip nice ayan ile Kütahya'dan kuzey tarafa Felendi Nehri'ni geçip 1 saatte,

Kütahya ılıcalarının özellikleri: Yoncalı Ilıcası derler bir ılık sulu güzel suyu vardır. Bütün Kütahya halkı kiraz mevsiminde nice bin insan çadırlarıyla gelip beşer onar gün konup bu ılıcaya girip sağlıklı olurlar. Yetmiş çeşit özelliği vardır. Hatta

cüzam, beras ve saçkıran hastalıklarına da faydası olan ılıcadır. Sultan Keyhusrev üzerine bir yüksek kubbe ve yer yer halvetler inşa etmiş baştan başa kârgir binalardır. Ve dört tarafı dağlık ve ormanlık olduğundan köşe köşe ağaçların arasında, akarsuların kenarında herkes cariyeleriyle zevk ü safalar edip dinlenip bah bahlanırlar. Çevredeki köylerden o kadar yiyecek, içecek ve meyveler gelir, o kadar büyük pazar kurulup bolluk olur ki anlatılmaz. Gerçekten de zevk ü safâ edecek dinlenme yeridir. Onu da görüp bütün dostlarla vedalaşıp doğuya doğru mamur ve şenlikli köyler geçerek 10 saatte,

Altuntaş Kasabası: Selçuklular zamanında bir kayadan altın madeni çıkmakla Altuntaş derler. Kütahya Sancağı'nda paşa hâssıdır. Ve molla nahiyesi kazasıdır. Şehri, uçsuz bucaksız bir ovanın kuzeyinde düz bir sahrada 200 adet toprak örtülü, bağ ve bahçeli, mamur ve şirin kasabadır. 1 camii, 1 hamamı ve 1 küçük çarşısı vardır. Ulu ağaçları ve verimli ovaları vardır. Burada bir gece mahkemede konuk olduk. Sabahleyin kibleye doğru 6 saatte,

Ömer Bey Köyü: 50 haneli mamur Müslüman köyüdür. Bir şirin zaviyesi var. Yer yer bahçecikleri de var. Oradan 3 saatte,

Taş sağan kale Afyonkarahisar şehrinin özellikleri: Afyonu halkına galip, şehrine Karahisar-ı Sahip derler. Defterhane-i Sultanî'de böyle yazılıp bütün emirlerde de bu şekilde yazılmaktadır. Zira Osmanoğlu ülkesinde 6 adet Karahisar kalesi vardır. Bu Karahisar Anadolu Eyaleti'nde başka sancakbeyi mutasarrıf olur. İki tuğluya da bağışlanır şerif ve yüce mansıptır. Paşasının hâssı padişah tarafından 240.299 akçedir. Sefer sırasında paşası hâssına göre bin adamla sefere gider. Sancağında bulunan zeamet ve timar erbabı 612'dir. Tamamı sefer sırasında kanun üzere cebelüleri ile alaybeyi ve çeribaşlarıyla sancakları altında pürsilâh 3 bin asker olur.

Bu şehirde kethüdayeri, yeniçeri serdari, dizdari ve 200 kale neferi vardır. Ve 300 akçe pâyesiyle verilir şerif kazadır.

Ve nahiyesi 120 parça bakımlı köylerdir. Kadıya senelik 10 kese, sancak paşasına 100 kese hâsıl olur.

Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı ve ayanı eşrafı boldur. Ve uleması gayet çok olduğundan yüksek mansıplara mutasarrıf ol-

muş 700 kadı taifesi vardır. Diğer imam, hatip ve şeyhleri de ona göre kıyas oluna. Gayet giyimli, muhteşem ve zengin halkı vardır.

Sancağı 9 kaza yeridir. Gayet mamur kazaları bunlardır ki zikrolunur: Şehir kazası, Sandıklı kazası, Sıçanlı kazası, Şuhut kazası ve Çule kazası. 2 kaza da Barcınlar kazalarıdır. Karamık kazası ve Çay kazası. Meşhur mamur kazaları bunlardır.

Ve kalesini Rum kayseri yapmıştır. Sonra (---) tarihinde Selçuklu Sultanı Alâeddin Rum keferesi elinden zorla fethetmiştir. Daha sonra Osmanogullarından Sultan Orhan Germiyanogulları elinden almıştır. Tamamı 6 kat şeddadi eski yapı büyük kaledir. Hakir etek toplayıp gezip görmek için bazı şehirli dostlarımızla kaleye çıktık.

Evvellâ iç kaleye vardık, kapısı batıya nazırdır. Kapısı üzerinde bu gibi tarihleri var:

“Emera bi-imâreti hâzihi li'd-dârı'l-âliye fî devleti Sultânü'l-mu'azzam Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Sultan Keykubâd bin Keyhusrev ve ebbedallâhu saltanatah” yazılmıştır.

Bu tarihin üstünde yine bu kapının kemeri üzere bir dört köşe beyaz mermer üzerinde celi hat ile bu tarih yazılıdır:

*Eyleyüp lütf u kerem devletli Şâh
Ya'ni Sultân Selîm Şâh-ı gayûr*

*Emr edüp ta'mîr için bu hüsünün
Mîr Mahmûd yine etti böyle şûr*

*Dedi ta'mîrine Târî târîhin,
Oldu bu sedd-i metîn ma'mûr.*

Sene 981

Bu yüksek kale Karahisar sahrasının güneyinde yüksek dağlara yakın dağlık ve taşlık bir dere ağzında yüzünü sahraya vermiş göklere baş çekmiş Kahkaha gibi bir sağlam hisardır. Şahin ve zağanos yuvalı sarı ve kızıl yalçın kaya üzere gökkuşağı gibi mavi bulutlara başını dayamış yüksek dağlar vardır ki göklere çıkmış Demavend Dağı gibi kudret eliyle yapılmış bir kaledir. Hatta yukarı çıkmaya çalıştığımızda aşağı şehirde Ulu Cami önündeki aşağı kale kapısından girip bu kalenin zirvesin-

de Hünkâr Camii'ne kadar tam 2 saatte çıktım, ama dermansız mecalsiz kaldım.

Bu iç kalenin içinde tam tepesinde Sultan Keykubad Camii küçüktür, ama gayet sanatlı ve şirin camidir. Bir ibretlik mihrabı vardır. Sâfi lacivert ve tezhipli halkârî çinili bir açık nur mihraptır. Minberi yine büyüleyicidir. Lâkin minaresi yoktur, zelzeleden yıkılmıştır. Ve bu camiin sağ tarafında Kırklar Makamı ziyaretgâhtır.

Bu iç kalede 3 buğday ambarı, cebehane hazineleri ve 7-8 adet su sarnıçları vardır. Başka bir yapıdan eser yoktur. Daima kapıları kapalı durur. Yılan ve çıyanları gayet çoktur, insan cinsinden bir fert yoktur.

Bu kale beş köşe kudret eliyle yapılmıştır ve yüksek bir kaledir. Çepçevre büyüklüğü 2 bin adımdır, ama aşağı kat kalelerinin ne kadar adım olduğu belli değildir. Zira dört tarafı gayet uçurum tehlikeli kayalar üzerinde olmakla saymaya cüret edemedik.

Bu iç kalede Kuşlu Sarnıç adlı mahal Bisütun Dağı gibi şehre havale şahnişin gibi dışarı çıkmış bir kayadır. Hakir orada oturup yeryüzüne bakıp Tanrı'nın sanatını dikkat ve insafla seyrettim. Yeryüzü ta Altuntaş Ovası'na kadar ve 2 merhale yer Seyyid Gazi tarafına ve doğu tarafına 2 menzil yer Konya yollarına baktım. Ovası, kırları köyler ve kasabalar ile donanmış olup yeryüzü yemyeşil çemenzar ekinlikler, bağ ve bostanlar ile tüm vadiler bukalemun nakışı gibi göz önüne serilmiş gözükmekte idi.

Gerçi bu iç kalede haneler yok, atıl durur, ama yine şehrin ayanının miras yoluyla intikal etmiş arsaları, zengin kimselelerin mahzenleri ve mağaraları vardır. İçlerinde değerli eşyalar ile kilitli ve mühürlü durur. Gece gündüz kale neferlerinden onar kişi nöbet ile bekçilik edip korurlar. Kuşatma sırasında, celâlî ve cemaî korkusundan herkes mallarını bu kale mağaralarında saklarlar. Onun için daima kapısı bekçiler ile kapalı durur.

Bu iç kale kapısından dik aşağı ne at, ne katır ve eşek inip çıkmak müşküldür. Yaya adamlar için yoldur. Hakir de dik aşağı inip 800 adımda orta hisara geldik. İçinde 40-50 kadar avlusuz kat kat kale eri haneleri vardır. Dizdar burada sakin olur. Gelen

gidenler için 1 divanhanesi ve 1 camii vardır. Başka han, hamam ve dükkânları yoktur.

Bu orta hisarın kapısı kibleye nazır bir kapıdır. Bu kapı yanında kulenin taşları üzere beyaz mermerden kale sahipleri ve zenciler suretleri ceset olarak putlar gibi timsaller vardır. Onun için bütün tarihlerde bu kaleye Zengibar Kalesi derler.

Bu kapıdan yine yokuş aşağı bir bölme hisar daha vardır, orada da 40-50 hane vardır. Bunun da kapısı batıya açıktır. Ve bu kalelerin halkı sularını aşağıdan eşekler ile taşırlar. Bu şekilde bir kaledir, *vesselâm*.

Aşağı şehir olan eski varoş Hızırlık Dağı ile kale dağı arasında dere, tepe ve bayırlar üzere ve kalenin batısı, güneyi, kiblesi, doğusu, kuzeyi ve yıldız taraflarına kadar büyük varoş kale kayasını kuşatmıştır. Cümle 4.600 toprak ve kireç ile örtülü kârgir yapı saraylar ve başka evlerdir. Ama bu şehri gören "40-50 bin hane vardır" diye tahmin eder. Bu hakir doğru haberi mahkeme sicillerinden, esnaf şeyhlerinden, askerî yetkilerinden, şehbenderlerden ve köy kethüdalarından alıp yazmayı üzereme gerekli görev etmişiz. Bu şehrin de ne kadar hane idiğini haber alıp yazdık.

Bu şehrin bir hanesine girsen dam ve çatılarıyla kâa, misafirhanesi ve avlusuyla bir büyük saray görünür. Bağ ve bahçeleri geniş avluları ile cihanı süslemiş bir şehirdir. 4.600 Müslüman haneleri ve bin adet Hristiyan haneleriyle bezeli bir İrem şehridir. Bütün evlerinin temellerinden bir adam boyu yüksek taş yapıdır, ondan yukarısı kerpiç duvarlardır.

Bunlardan İrem Bağlı Çatalbaş Paşa Sarayı; Paşa Sarayı ve Ali Kadı Sarayı mamur saraylardır.

Tamamı 42 mahalle ve 42 mihraptır. Ve 12 tuğla kârgir minareler gözükmemektedir. Geri kalanı tahta minarelerdir.

Bir mükellef ve süslü imaret ve hamamı, kurşun ile kaplı bir camii ve bir burma nazik minaresi var ki meğer misli Bursa Şehri'nde ola.

Gedik Ahmed Paşa Camii, onun hayrat ve hasenatındandır. Zengin ve yoksula sabah akşam nimeti boldur. (--) (---) (---) Boyu 150 ayaktır. Eni 80 ayaktır. İki kubbe yan yanadır ve bir sanatlı eski tarz mihrap ve minberi var ki misli meğer Sinop şeh-

rindeki minber ola. Ve taşra yan sofalarında 6 adet sütun üzere nakışlı hoş kubbelerdir. Avlusunda abdest havuzunun dört tarafında ibretli ağaçlar ile süslenmiştir ki ağaçların gölgelerinden asla güneş tesir etmez bir koyah yerdir. Ve bu avluya bitişik suyu ve havası hoş bir ferah hamamı var kim hastalar girse hayat bulur. Ve bir medresesi var, 70 hücredir. Dersiamı ve talebeleri mevcuttur. Müderrisler arasında pâyesi yüksek bir medresedir. İmaret, hanları ve bütün yapıları baştan başa kurşun örtülü benzersiz camidir.

Otpazarı'nda Fileoğlu Camii de kurşunludur. Çarşı içinde olmakla sabah akşam cemaatsiz ve atıl değildir.

Kara Cami kiremitlidir. Atpazarı Camii, Abdurrahim Efendi Camii, Arap Camii ve kale altında Ulu Cami gayet eskidir ve toprak örtülüdür. Ancak avlusu yoktur, 2 kapısı ve 1 minaresi vardır. Ve Keçepazarı Camii. Bunlardan başkası mescitlerdir.

Mescitlerin meşhuru ve mamuru Esen Çeşme Mescidi, Ak-mescit, Kapalı Mescit, Çavuşlar Mescidi, Kubbeli Mescit ve Yeni Abdullah Efendi Mescidi.

Ve 7 adet tekkesi var. Bunlardan âşıklar nazargâhı Mevlâhane Tekkesi ârif ve sadıkların mekânıdır. Kale kayası eteğinde bir zarifler toplantı yeri tekkedir.

Ve 5 hamamdır. Evvelâ İmaret Hamamı, Gedik Ahmed Paşa'nındır. Paşa Sarayı dibinde Alaca Hamam, Kadı Hamamı, Tabahane Hamamı, Eski Yeni Hamamı ve hâlâ Kızlarağası Abbas Ağa tamir ediyor. Kale altında Cemaleddin Hamamı, daha önce sel basmış, yapı ustaları binayı tamir etmeye başlamışlar, hoş hamam olur.

Ve 2 bedesten var. Daha önce 3 bedesten imiş. Hâlâ birini Kızlarağası cami ediyor, ama gayet yerinde cami olur, zira tam çarşının ortasında bulunmaktadır.

Ve toplam 2.048 dükkândır, bekçilerinden haber aldım. Bunlardan saraçhanesi bir diyarda yoktur. Baştan başa kârgir, üstleri örtülü gölgeli dükkânlardır. Orada işlenen saraç aletleri bir diyara mahsus değildir. Meğer İstanbul'da işlense uzak olmaya, zira bu Karahisar köselesi mazıdır. Sahtiyan ve gönleri kirdimandan pamuk gibi çıkar. Tam 100 dükkân tabakhanesi ve 3 bin genç pehlivan Âh-i Evran köçekleri vardır. İçlerine bir kanlı kaçıp var-

sa hâkim alamaz, ama tabakların elinden de kurtulamaz. Evvelce mahpus edip kirdimana koşup köpek pisliği içinde pişip tövbe ederek temiz olup sonra post sahibi olur. Bu tabaklar şehrin üstünde Mevlevîhane yakınında, derenin iki tarafında bir tehlikeli geçit yerindedir. Başka camileri ve mescitleri vardır. Bu taife çokluk kimse ile ülfet etmezler.

Ve 100 adet sırlağan yağı işyerleri vardır.

Ve 19 tüccar hanları vardır. Bunlardan Kapan Hanı, Abdullah Efendi Hanı, Hacı Üveys Hanı, Çiftelerli Osman Paşa Hanı, Çatalbaş Paşa Hanı ve Acem Hanı ise kale gibi bir handır, onlardan başka bir kimse konmağa kâdir değildir. İsfahan'a gidip gelinceye kadar kapalı odasının kirasını çekip kimseyi kondurmazlar. Meşhur hanlar bunlardır.

Ve imaret 1'dir. Ve medrese 3'tür. Ve 200'den fazla âbıhayat çeşmeleri vardır, ama hepsi Kadınana Suyu'ndandır. Bir Adeviye Hatun'un hayratıdır ki bir melik böyle hayrata malik olmamışlar. Bir konak yerden nice taşlık dağlardan getirtmiştir. Ve bir kız kardeşi de şehrin mezarlığının etrafına duvar çekip nice bin kârgir yapı yeraltı mezarlar yapmıştır.

Ve Mevlevîhane yakınında iki lüleli tatlı sulu çeşmenin tarihidir:

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Büniye hazihi li's-sâkıye fî eyyâmı devleti es-Sultan Süleyman Şah bin Mehmed Şah bin Yakub Şah sene erba'a [ve] sittî mie" [604] yazılmıştır

Bu şehir insan deryasıdır. Çarşı pazarında adam adamın omuzunu sökemez, öyle kalabalıktır, zira işlek şehirdir. Dört tarafı gayet mamur köylerdir. Halkı gayet zenginlerdir ve gayet cömert kimselerdir ki gelen geçen yolculara nimetleri boldur.

Halkının yüz renkleri sarıya meyillidir, zira bu diyar afyon yurdu olmakla halkının çoğu tiryakidir. Suyu ve havasının hoşluğundan halkı tiryakiliklerine göre nane çöpü gibi ve lades kemiği gibi arık adamlardır. Suyu balgamî olduğundan (---) (---) (---)dirler, tiryaki olduklarından ve tiryaki olmayanlar da inatçı ve kavgacı kavimdir. Zira kahvehanelerinde Ashâb-ı Kehf'e uyarak devamlı uykuya müptela olup daima rüya gördükleri hâlleri çok görülmüştür.

Bütün halkı çuka ferace ve kontuşlar giyerler. Ve ulemâ

ve ayanları samur ve sof ferace giyip gezerler. Genellikle halkı Mevlânâ muhibbi olduklarından külâh üzere beyaz Muhammedî sarık sararlar. Bütün kadınları beyaz çarşaf bürünürler, ama gayetle ehl-i perde kadın mahbûbeleri vardır. Onlarda da bazısı tiryaki imişler. Kadın ola ve tiryaki ola, *Allah'a sığınırım*. Onun için kocaları hanelerine gelmeyip kahvehanelerde kıssahan ve gazelhan dinleyerek hanelerine gitmeye güçleri olmayıp kaşına kaşına kahvede uyuyakalır, zira evine varsa karısı tiryaki kendisi de tiryaki, iki inatçı bir yerde geçinemediklerinden genellikle ehl-i hırefleri kahvede konuk olur.

Bu şehrin çarşı pazarlarında yolları gayet daracık olur, asla arabalar giremez. Atlılar güçlkle gezer.

Bu şehirde hanedan sahipleri çoktur. Ve halkı gayet zeki, maarif ehli, müfessir ve muhaddis çelebiler gayet çoktur. Bunlardan divan sahibi Abûsî Çelebi aruz ilminde benzersiz çeledir. Ve Leccî Çelebi, Nevâmî Çelebi ve Nevmîzâde Şûmî Çelebi zarifler arasında bir gülünç ve rind adamdır. Mez'î Çelebi, Veznî Efendi, Uzamî Efendi ve Meşrebî Çelebi. Bu gibi mahlaslı maarif erbabından şair çelebileri vardır. Ama âlimlerine, salihlerine takva ehli hâl sahibi derviş ve vera ehli adamlarına aşk olsun. Bu şehir bu salihlerin yüzü suyuna bolluk olup mamur ve şenlikli olmuştur.

Bu şehirde diğer şehirlere nispetle nur ve bir ruhaniyet vardır. İnsan bu şehre girince sanki kalp gözü açılır. Bağ ve bahçelerine insan girince gamı def edip canına can ve bazı canan yâran gelip hoş sesli kuşlar ötüp figan ettikçe bülbüllerin nağmeleri cana rahat verir.

Bu büyük varoşun dört tarafına Kara Haydaroğlu adlı celâlinin korkusundan kale duvarı gibi kerpiçten duvarlar yapıp köşe bentlerinde dört adet tahta kapıları üzere beden beden mazgal delikleri etmişler.

Şehrin kale altında bulunan Kaya Mahallesi içinde hamam kubbesi kadar kara kara kayalar vardır, aralarında haneler ve yollar vardır. Kısacası, salihler ocağı, âlimler yuvası, Allah'ın rahmeti bir şehirdir, *vesselâm*.

Bu şehrin beğenilenlerinden; halkının genellikle kârları afyondur. Bütün bahçelerinde mahsulleri afyondur ki haşhaş der-

ler bir çeşit ottur, yuvarlak yuvarlak meyvesi olur. Her sene onu ekerler. Olgunlaşmadan da yeşil iken tarlalarda avrat oğlan toplanıp bu haşhaşı bıçakla her tarafından çizip o çizilen yerlerinden zamk gibi bir şey akar, onu toplarlar. Sonra mayalanıp afyon olur. Yedi iklimde bu diyara mahsus olduğundan bütün ülkelere bu Karahisar'dan gider. Bu Karahisar'ın balı bu haşhaş çiçeklerinden hâsıl olduğundan yiyene keyif verir. Ve köselesi, sahtiyan ve gönü meşhurdur.

Karahisar-ı Sahip ziyaret yerleri: Bu mamur şehrin içinde ve dışında nice bin ziyaretgâh vardır, ama türbelerine bu asi yüzümüzü sürdüğümüz bu sultanlardır ki yazılır.

Evvelâ şehir dışında Kütahya yolu üzerinde Yahşi Baba ve Bahşi Baba: İkisi ikiz kardeşler imiş. Selim Han huzurunda yemek yerlerken sofrada ikisi "Padişahım, biz bu an gideriz" deyip o anda hemen ikisi birden can verip bu mahalde defnedilip üzerlerine bir tekke yapmışlar. Kendileri Horasan erenlerinden olmakla yine türbedârları ve tekke şeyhleri Hint, Özbek, Moğol ve Dağıstanlı fukaraları sakinlerdir. Ve

Hazret-i Karaca Ahmed Sultan: 760 [1359] tarihinde Sultan Orhan asrında vefat edip bu türbelerinde defnetmişlerdir. Hâlâ bütün insanların ziyaret yeridir ve meşhurdur, *sırrı aziz olsun*. Hikâyeleri haddinden fazladır. Sonra,

Şahrah Sultan: Hatun Hanım'ın yaptığı bir mezarlık yolu üzerinde yatmakta olan bir ulu sultandır ki insanoğlunun ayağının tozu toprağı olmak için hayatlarında vasiyet edip toprakla beraber defnettiklerinden Şahrah Sultan derler. Halkın ziyaretgâhıdır. Ve imaret yakınında,

Sultan Alâeddin kızı Âsiye Hanım: Bir süslü kubbede gömülmüştür. Genellikle kadınlar ziyaret ederler, ama acayip hikmettir ki doğuramayan kadına toprağını suda ezip suyunu içir-seler Allah'ın emriyle kolaylıkla doğurur. Ve,

Sahibler Sultan ve Sinan Sultan, kale dibinde Yârânlar Sultan, Orta Sivri dibinde Kısamık Abdurrahim Sultan, Konya yolu üzere Hazret-i Mevlânâ'nın soyundan Devranî Çelebi, Merdümek Sultan ve Hızırılık Dağı'nda Hazret-i Hızır Makamı, Molla Abdullah-ı Akşehrî, Gedik Ahmed Paşa müderrisiyken vefat edip medrese yanında defnedilmiştir. (---) (---) (---).

Hızırlık Dağı bu aşağı şehre havaledir, ama kaleye asla zararı yoktur. Bu Hızırlık'ı ziyaret ettiğimizde,

Şehrin civarına yakın olan köyleri bildirir: Evvelâ Çapak Köyü, Akçemen Köyü, Susuz Köy, Ambarlı Köyü, Anpınaz Köyü, Çıkrık Köyü, Sepsen Köyü, İdris Köyü ve Komardis Köyü. Bu köyler kasaba gibi camili mamur köylerdir.

(---) (---) tarafındaki kale altındaki hamam kubbesi kadar acayip şeklindeki kayaları bildirir:

Evvelâ Orta Sivri, Gökçekler Kayası, Atlıpınar Kayası, (---) (---) tarafına bu Hızırlık Sultan havalisi dibinde Kırklar Kayası meşhur kayalardır, ama her biri birer şekil üzere yaratılmış yalçın taşlardır.

Bu şehri bu şekilde gezip dolaşp bütün vilâyet ileri gelenleriyle vedalaşp hanemiz sahibi Abdullah Efendi ile,

Karahisar-ı Sahip'ten İzmir Vilâyeti'ne gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ kible tarafında Hızırlık Dağı arkasında mamur köyler geçip şehre giden Kadın Ana kaynağının başına varıp duru suyundan içip 3 saatte,

Şuhut Kasabası: 150 akçe ile kazadır. Bazı zaman Karahisar kadısına ek olarak verilir. 40 adet köyleri var ve Karahisar paşasının hâssıdır. Serdari ve kethüdayeri yoktur. Şehri bir yüksek yerde suyu ve havası hoş, bağ ve bahçeli süslü bir kasabacıktır. Karahisar'a sulu üzüm hep buradan gider. Halk arasında bu şehre Çufut Kasabası derler, ama galattır. Aslı Şuhut Kasabası'dır. Zira dört tarafında nice şehitler gömülüdür.

Bu kasaba 9 mahalle ve 9 mihrapdır. Çarşı içinde Germiyan Camii, kalabalık cemaate sahiptir, ama kurşun örtülü cami değildir, topraklıdır. Mescitleri, hanı, hamamı, sıbyan mektebi, çeşmeleri ve küçük bir çarşısı vardır. Ve tamamı 1.200 hanedir.

Orada bir gece mahkemede konuk olup sabahleyin batı tarafına bir sahranın sonunda Ali Kayası yolunda yüz bin zorluk ve sıkıntı ile o Ali Yaylası'na çıktık. Tüm Karahisar ovaları ve diğer köyler tamamen görünür idi. Bunu da geçip ikinci saatte,

Boyalı Köyü: Yazılan Ali Dağı eteğinde 100 evli Müslüman

köyüdür ve Osman Paşazâde'nin zeametidir. Orada İrem Bağı gibi bir türbede kanaat kâfı sultanı ve Hazret-i Risalet alemidir. Hazret-i Seyyid Kureyşî, nur dolu bir kubbe içinde medfunur ki hassın ve avamın ziyaret yeridir. Dervişleri tamamen Bektaşîdir.

Bu mahal Sıçanlı kazası sınırındır ve bu büyük ova içi şenlikli köylerle doludur. Bu Boyalı Köyü toprağında bir tür kırmızı kök hâsıl olur, Uşak halılarının boyası bundandır, onun için Boyalı derler. 7 saatte bu sahra içinde 70 adet köyleri geçip,

Sinan Paşa Köyü: Mahkemede konuk olduk. Karahisar toprağında Sıçanlı kadısı burada oturur, zira vilâyet ortasıdır. 150 akçe asumanî kazadır. Zira halkı sıçan gibi zararlı Etrak kavmidir. Karahisar paşasının voyvodalığı hükmündedir. Bir mesiregâh, yeşillik ve otluk ova içinde 200 haneli Müslüman köyüdür. Dört tarafındaki köylerden nice bin adam toplanıp haftada bir büyük pazar olur. Ve nice bin yüksek çınar ve salkımsöğüt ağaçları ile süslenmiş bir namazgâh vadisinde muhabbet pazarı olur. Ona on havuzları var. Pazar günleri bu havuzlar içine yaşlı genç herkes girip yüzerler. Havuzların çevresinde ufak tefek maksurelerde pazar halkı sohbet edip hanende, okuyucu ve çalıcılar güzel nağmeler çalarlar. Herkes dostları ile kol kol kavlı karar edip içip eğlenirler, büyük dinlenme yeridir. Bu mahalın yapıları baştan başa Gazi Sinan Paşa hayratı olmakla Sinan Paşa Köyü derler. Büyük camiin kapısı üzere tarihi budur:

Sinan Paşa bilüp dünyâ fenâsın

Diledi kim yapa ukbâ binâsın

Yazanlar bu safâ dârına tarih

Kodular inde gaybin hadd-i tâsın.

Sene (---)

Hanları, hamam imareti, medrese ve sıbyan mektebi hep kurşunlu kârgir büyük yapı hayratlardır. İmaretinde nimeti sabah akşam yolculara ve komşulara boldur. Sinan Paşa bu binaları inşa ederken bu diyarın Etrakinden çok incindiğinden "Bu Sıçanlı'dan ne hâsıl ola ki yiyeler" diye buyurmuşlar. Sonra Sandıklı Belî'ni aşp beşinci saatte,

Sandıklı Kasabası menzili: Karahisar toprağında 150 akçe

kazadır, voyvodalıktır. Nahiyesi 70 parça köydür. Bu Sandıklı kazası sandık dolusu mallı ve mahsullü kazadır. Ve şehri geniş bir yerde bağlı, bahçeli, çayır ve çemenzarlı ve kuşlarla dolu yerdir.

Ve tamamı 350 toprak örtülü evlerdir. 3 mahalle ve 4 mih-raptır. Bunlardan Çarşı Camii, kurşunlu, mamur binadır. Ve bir düzgün minaresi vardır. Ve 40 adet leblebici dükkânları var, bütün çevre köylerine leblebi bundan gider. Gayet iri nohudu olur, bir diyara mahsus değildir. Ve diğer dükkânları, hanı, hamamı, tekke ve mescitleri vardır. Emniyetli ve sakin kasabadır.

Oradan batıya geniş sahralar içinde mamur köyleri 6 saatte geçip öğle vaktinde,

Banaz Kasabası menzili: Kütahya toprağında 150 akçe sipahi kazasıdır, zira halkı sipahilerdir. Senelik 300 veya 500 gurus hâsıl olur. Nahiyesi 40 pare köylerdir. Bir bağlı ve bahçeli öz içinde 100 haneli, 1 camili, hamamsız ve çarşısız bir kasabacıktır. Ve daha önce Uşak kazasından ayrılmış bir kazadır. Ve halkı genellikle gerdır yani uyuzdur. Darb-ı mesel olmuş ki, bir adam çok kaşinsa Banaz uyuzu mu oldun, derler. Zira suyu ve havası gayet ağırdır. (---) (---) dağı bu kasabanın kuzey tarafındadır, büyük karlı bir dağ ve yaylaktır. Bu kasabaya 2 saat yakındır. Oradan akan nehirlerin birisi bu Banaz Kasabası içinden geçer. Banaz halkı bu temiz sudan içip uyuzdan kurtulurlar. Eğer bu temiz su olmasa, tüm Banaz halkı uyuzdan helâk olurlardı. Böyle ağır bir yerdir. Mecburen bir gece orada konuk olup ertesi günü kibleye doğru 4 saatte,

Şah İshak Kalesi, yani Uşşak şehrinin özellikleri

(---) tarihinde Germiyanoglu İshak Şah'ın yapısıdır. Sonra Yıldırım Han fethidir. Kütahya Sancağı toprağında Gevher Han Sultan hâssıdır. Ve 300 akçe pâyesi ile şerif kazadır. Nahiyesi 80 parça köydür. Senelik 10 kese hâsıl olur. Hâs hâkimine 10 kese daha olur. Kütahya paşası bu şehre müdahale edemez. Her türlü vergilerden muaf sultan hâssıdır.

Kalesini 1007 tarihinde vilâyet halkı toplanıp celâlî korkusundan tamir edip tuğla ve taş ile inşa etmişlerdir. Bir bayırlı ve bahçeli çukur öz içinde kurulmuş mamur şehirdir, ama kale-

si diğerk kaleler gibi sağlam ve muhkem değildir. Kuşatma sırasında kale döven toplara dayanmaz, boyu 5 arşın tuğla yapıdır.

Ve dört tarafında hendeği yoktur. Ancak Banaz tarafında, Buğday Pazarı kapısı tarafında hendeği vardır ve bir göz köprü ile geçilir, zira namazgâh ve mezarlık bu taraftadır.

Bu taş köprünün sağ tarafında kaleye girerken çam ağaçlarından âbıhayat su olukları, hendek aşırı şehre dâhil olup çeşmelere ve camilere taksim olur duru sudur. Bu Banaz Kapısı insanların çok olduğu kuzeye açılır levha kanatlı kapıdır.

Kalenin çepçevre büyüklüğü 2 bin adımdır. Ve tamamı 5 kapıdır. Banaz Kapısı, kibleye açılır Honaz Kapısı, güneye bakan Komar Kapısı, batıya açılan Kula Kapısı, yıldıza nazır Gediz Kapısı.

Bu kale dört köşedir. Dizdarı, neferleri ve cebehanesi yoktur, zira iç el olmakla cebehane ve nefere muhtaç değildir.

Kadısı, şeyhüislâmı, nakibi, kethüdayeri ve yeniçeri serdarı vardır ve ayanı gayet çoktur. Halkı genellikle ulemâ ve zengin bezirgânlardır. Bunlardan hanemizin sahibi Cıgan Hasan Çavuşzâde Hüseyin Ağa acayip hanedan sahibidir.

Bu şehrin dört tarafı bayırın içinde bir çukur yerde 8 mahal- le ve 3.600 toprak örtülü güzel hanelerdir.

Ve 14 mihraptır. Bunlardan çarşı içinde kalabalık cemaatli Ulu Cami, kârgir kubbe ve kârgir minarelidir, ama kubbesi tah- talar ile örtülüdür.

Hacı Mustafa Camii, kible kapısı üzerinde tarihi budur:

“Benâ hâzihi'l-cumate's-şerif ve mevâzi'a'l-latîf el-Hâc Mustafa bin Hacı Hasan afallâhu anhu li's-seyyiâtih.” Sene 980.

4 adet camiinin bu ikisi kalabalık cemaate maliktir. Geri ka- lan 14 mihrap, mescittir.

Ve 2 hamamı var, biri Eski Hamam ve biri Yeni Hamam.

Toplam 370 dükkân ve 7 han vardır. Bunlardan çarşı için- de Sultan Alâeddin'in Taş Han'ı bir acayip tarzıdır. Ve yine ona yakın Lonca Hanı. Ve 7 kahvehanesi var, ama bedesten yoktur. Çarşının ortasında üst katlı bir camii var. Bu şehir içinde an- cak kiremit örtülü bir hane vardır. Ermeni ve Rum vardır, ama Yahudi'nin izi bile yoktur.

Bu şehrin bağ ve bahçesi çoktur. Suyu ve havasının

letâfetinden mahbûb ve mahbûbesine sınır olmadığından âşıkları çoktur. Onun için uşşak [âşıklar] şehri derler. Mahbûbları âşık perestlerdir. Gerçekten bu şehre bir yabancı kimse gelip bir iki gün misafir olsa elbette âşık olur. Hatta hakir duhter-i reze [asma kızı, şarap] müptela olup onunla gam def ederdik.

Bütün halkı çuka feraceler ve serhatlı kontuşlar giyerler. Mevlânâ bağlıları genellikle külâh üzere sarık sararlar. Ve kadınları yassı başlı arakıyesiz ve siyah muhayyer ferace giyip edepli-ce gezinirler.

Bu şehirde yük çözülüp yük bağlanır iskele, işlek büyük şehirdir. Anadolu Eyaleti'nin deve ve araba işler sanki iskelesidir. Gerçi küçücük şehirdir, ama gayet mamur şehirdir. Etrafı gayet şenlikli olduğundan insan kalabalığından çarşılarında omuz omuzu sökmez bir büyük şehirdir. Ve sanayiinin meşhurundan Uşşak halısı ancak Acem İsfahan'ında ve Mısır şehrinde işlenir, ama halıları yedi iklime yayılır. Yüz (---) (---) gurusluk divanhane ve cami halıları işlerler ki ibret vecirici, bukalemun nakışlı halılar olur.

Ve çarşı içindeki can bahşeden çeşmenin tarihidir:

Hayır sahibi el-Hâcî Halîl

yazılıdır. Bu tarih de onundur:

Bud (---) (---) âsâ selsebîl.

Sene 991.

Hacı Mustafa Camii önünde yol aşırı olan çeşme tarihidir:

Berrû aynen tüsemînâ selsebîl.

Sene 1043

Yakub Şah Çeşmesi'nin tarihidir:

Fîhimâ aynânî tecrîyân.

Sene 941

Bu şehrin bağı bahçesi gayet çoktur. Ve ara ara mesiregâh yerleri vardır. Bunlardan şehrin yıldız tarafında Kozlaraltı derler bir akarsuyun kenarında bir hoş havalı gezinti yeridir. Hanemiz sahibi orada hakire ziyafet edip zevk ü safalar ettik.

Sonra bu şehirden yoldaşlar alıp kuzey tarafa ormanlık ve taşlık, tehlikeli ve korkulu yerleri yüz bin sıkıntı ile Temmuz ayının şiddetli sıcakını çekerek 9 saatte,

Murad Ağa Köyü: Gediz Nehri kenarında bağ ve bahçeli

Müslüman köyüdür. 1 camii ve mesiregâh yerleri vardır. Gediz Nehri, Gediz Şehri'nin doğu tarafında Murat Yaylası'ndan doğar. Nice nehirler de toplanıp batıya doğru akarak Aydın diyarını sulayıp nice köy, kasaba ve şehirlere uğrar, 10 konak yer gidip İzmir yakınında Menemen Şehri içinden geçer, oradan ikinci saatte Kara Foça Kalesi dibinde Akdeniz'e karışır hoş bir sudur. Bu Murad Ağa Köyü'nden kalkıp yine kuzeye 2 saatte,

Germiyan Kalesi Gedüs'ün [Gediz] özellikleri

Rum kayserlerinden Gediz adında bir kralın yapısıdır. (---) tarihinde Germiyanoglu Yakub Şah fethidir. Ondan Yıldırım Han eline girmiştir. Hâlâ kalesi şehrin doğusunda bir dere aşırı yalçın kaya üzere bir gök sağlam kale imiş. Ama 1025 [1616] tarihinde Sultan Ahmed vezirlerinden Kuyucu Murad Paşa kalenin bazı yerlerini yıkmış ki bir daha celâlî kapanmaya düşüncesiyle harap etmiş. Gerçekten de sarp, sağlam şeddadi kaledir. Az bir şeyle tamir olunmak mümkün bir kaledir ama büyüklüğünün ne kadar olduğu malumum değildir.

Gediz Şehri, Germiyan toprağında Kütahya Eyaleti'nde serbest zeamettir. Birkaç kere Dârüssaade kapı ağalarına hâs olmuştur. Hâlâ zeamet subaşılığıdır. Vilâyet valisi el koyamaz.

Ve 300 akçe pâyesiyile şerif kazadır. Nahiyesi mamur ve şenlikli köylerdir. Kethüdayeri, serdarı, şeyhülislâmı, nakibi ve ulemâsı çoktur. Ayanından Azmîzâde Çelebi zât-ı şeriftir. Hatta yoldaşımız Sâilî Çelebi, Azmîzâde hizmetçilerinden olmakla bu Azmîzâde Çelebi yanında kaldı. Yine hanedan sahibi Murad Ağa, zeamet sahibi Beyzâde Yusuf Ağa, Bey Efendi ve Silâhdar sipahi halifesi Gedizli Mehmed Efendi babası Mustafa Ağa, bunlar vilâyet ayanından sofraları, nimetleri bol kimselerdir.

Gediz şehri bir taşlık dar boğaz içinde, bir dere kenarında kurulmuş, dere ve tepeleri süslemiş kat kat mamur güzel hanelerdir. Bu taraf evlerinin yüzleri doğuya bakar. Derenin karşı tarafında çarşı pazar olan evlerin de yüzleri doğuya nazırdır. Bu taraf evlerinin karşı kible tarafı göklere doğru baş uzatmış yüksek kalenin kayasıdır ki yeryüzünü gezip dolaşan kara ve deniz gezgini cambaz taifesi pehlivanları 20-30 yılda bir kere büyük bir kalabalık ile bu Gediz şehrine gelirler. Birbirlerini imtihan

için bu kale kayasına ip bağlayıp çeşit çeşit ustalıklar gösterip çıkan post sahibi ser-çeşme pehlivan olur. Nicesi parça parça olur. Hâlâ aşağı cehennem çukurunda gömülüdürler. Allah saklasın insan aşağı bakmaya cüret edemez. Bu kalenin bu kulesi kayalar üzerinde ta bu derece göklere baş uzatmıştır ki halk arasında Cambaz Kulesi derler, meşhurdur.

Bu Cambaz Kayası üzere birbiri üstüne kat kat avlusuz, bağ ve bahçesiz daracık evler vardır. Yüzleri batıya dönük gayet marmur evlerdir, yolları sarp ve iniş yokuş dar yollardır. Bu yazılan hane ve sarayların tamamı 2 bin toprak örtülü evlerdir.

Ve 13 mahalledir ve 20 mihrapdır. Bunlardan eski cami Mahkeme yakınında Hacı Mustafa Camii, kurşunlu bir küçük camidir. Kapısı üzere tarihi:

*Kad benâ lillâhi dâra's-sâlihîn
Sahibü'l-hayr innehâ min nefsiküm*

*Kîle fî itmâmihâ yâ âbidîn
Câ'e tarih innehâ hayrun leküm.*

Sene 957

Bu tarihe yakın:

Ammere hâze'l-camie Muzaffer bin Hamza.

Sene 957

tarihi de yazılmıştır.

Gazanfer Ağa Camii, çarşı içinde kalabalık cemaate malik hoş camidir. Anadolu'da Tire ve Manisa'da misli yok bir sanatlı ve aydınlık, kurşun örtülü camidir. Kapısı üzere manzum tarih budur:

*Gazanfer sahibü'l-ihsâni ve'l-cûd
Kodu erbâb-ı hayrât içre bir ad*

*Görüüp Azmî dedi tarihin anın
Zehî cami-i nişân-ı cennet-âbâd*

Sene 998

Ve hamamının tarihi budur:

*Azmî gördükde dedi tarihin.
Rûşen-âbâd dîlküşa hamam*

Sene 995

İmaret, han, medrese, sıbyan mektebi, hayat sulu çeşmesi ve bütün kârgir dükkânlar hep Gazanfer Ağa hayratıdır. Sultan III. Murad'ın kapuâğası imiş. Büyük hayrat ve hasenat sahibi imiş. Bu Gedizlidir ve bu şehrin yapılmasına sebep kendisidir.

Kârgir dükkânları 95 adettir. Bir cadde üzerinde kurulmuştur. Bu şehirden 40-50 vefadar dost toplanıp çadır ve yüklerimizle, yiyecek ve nefis yemeklerimizle doğuya 3 saat gidip,

Gediz ılıcasının özellikleri: Murat Dağı yaylağı eteğinde bir büyük ılıcadır ki özellikleri dillerde destandır. Berrak suyundan içen tüm salyalardan kurtulup yüzüne kan gelir. Yedi sekiz kere temiz havuzuna girenlerin vücudunda harareten bir şey kalmayıp vücudu pamuk gibi yumuşacık olup beyaz inci gibi olur. Geçmişin sultanları birer hayrat edip büyük eserler etmişler.

Sonra yaylağa çıkıp bir hafta konup alabalık zevki sürdürdük. Her sene kiraz mevsiminde bütün Gediz'den ve başka diyarlardan insanlar akraba ve yakınlarıyla bu yaylaya çıkıp iki üç ay dinlenip eğlenirler ki acayip dinlenme, gezinti ve iç açan yerdir.

Gediz halkının hudutları ve yayla haneleri vardır. Her sene gelip konaklarlar. Zira yaz günlerinde Gediz şehri dere ve tepe içinde gayet şiddetli sıcak olup havası ağır olduğundan tüm halkı bu Murat Yaylağı'na göçüp gönüllerince istekleri hâsıl olur.

Tüm Kütahya sularının kaynağı bu yayladır ki bundan doğup doğu tarafına akan Kütahya Ovası'na iner. Gediz Nehri de bu yüksek dağdan çıkıp batı tarafına akarak Kara Foça Kalesi yakınında Akdeniz'e karışır. Kısacası büyük yaylaktır.

Oradan şehre gelirken Gediz Şehri'nin batısı tarafında yarım saat uzak Akdağ derler bir yüksek dağ vardır, bundan bir âbıhayat kaynar. Misli meğer Murat Yaylası'nda ola. Merhum hayır sahibi Gazanfer Ağa bu kaynağı, dağlar, beller, taşlık yollar, iniş yokuş yerler kesip büyük paralar harcayarak bu suyu şehre getirip büyük çeşmelerine, camiin havuz ve şadırvanlarına, hamam, imaret ve hanlarına dağıtmıştır.

Bu Gediz Şehri içinde akan dereye Küçük Gediz derler. Bu da aşağı ova içinde akan Büyük Gediz Nehri'ne karışır. Bu şehrin bağları dağların süslemiştir. Kütahya Şehri'ni meyve ile doyuran bu Gediz'dir.

Meşhurlarından, üzümü, armudu, pamuk bezi ve üzüm köf-teri meşhurdur. Temmuzda havası ağırdır, ama suyu hoş oldu-ğundan yer yer mahbûb ve mahbûbeleri, esmer yüzlü halkı var-dır. Hepsi garip gönül okşayan kimselerdir.

Nimetleri gelen geçene boldur. Bu şehrin ayanları ile veda-laşıp bize 50 kadar atlı namılı yoldaşlar verip batı tarafına bağlar içinden geçerek,

Gürlek Köyü: Bir yüksek dağ eteğinde 100 evli bağlı ve bah-çeli dağlardan nehirleri akar, 1 camili ve 1 tekkeli zeamet, ma-mur bir Müslüman köyüdür, onu geçip,

Üçbaş Köyü: Bu da bir dağ eteğinde 100 evli, 1 camili ve bir-kaç demirci dükkânlı mamur zeamet beldedir. Onu da geçip,

Şap Madeni Köyü: Muaf ve müsellemler mîrî hâss-ı hümayündür. 5 yük akçe padişah malı ile iltizam emindir. Hâkimi 100 adamla yönetir. Bir fert müdahale edemez. Bütün Anadolu diyarına şap buradan gider. Görmeye muhtaç acayip bir madendir. Yer altından lağımalar kazıp bu köy reayaları şap çıkarırlar. Köyü, bir bayır başında bağlı, bahçeli ve 100 evli bütün vergilerden muaf köydür. Oradan yine batıya,

Derbent Köyü adlı mahalli geçtik. Bu mahalle gelinceye ka-dar tam 7 saatte dağlar, beller ve taşlık iniş yokuş yollar tamam olup amber kokulu topraklı düz vadiler içinden geçip toplam 8 saatte,

Sarıçam Köyü'nü de geçtik. Bir öz içinde 40-50 haneli zea-met köydür. Oradan on birinci saatte yine bu öz içinde,

Kalkanlı Köyü: 60 evli, 1 camili, suyu ve havası hoş, çemen-zarlı bir mamur timar köyüdür. Bunu da geçip 1 saatte,

Simav Kalesi'nin özellikleri

Eski zamanda büyük İskender zamanında Rum Batlimus krallarından Batlimus yapısıdır. Tarihlerde Fındıcak Kalesi diye yazmışlardır. Simav Şehri'nin ensesinde güney tarafında bir yüksek kaya üzerinde dört köşe bir şeddadi taş yapı, güzel bir kaledir. (---) tarihinde nursuz Timur, Yıldırım Han'a rağmen bazı yerlerini yıktığından hâlâ bu kale içinde haneler yoktur. (---) ta-rihinde Germiyanoglu Veziri Babık Bey, Simavna adlı bir Rum kralı elinden fethettiğinden Simav derler. Bir rivayette sîmâb'dan

bozma Simav derler. Yani gümüş suyu demek ola. Gerçekten su-
ları gümüş gibi berraktır.

Kütahya Sancağı'nda 150 akçe şerif kazadır. Bazı ulemâya
300 ile bağışlanır güzel yüksek kazadır. Nahiyesi (---) köydür. Ve
hâkimi serbest zeamet sahibidir. Şeyhülislâmı, nakibi, kethüda-
yeri, serdari ve ayanı vardır.

Ve şehri 4 mahalledir. Evvelâ Ulvî [Yukarı] Mahallesi, Vasatî
[Orta] Mahallesi, Süflî [Aşağı] Mahallesi ve Cedid [Yeni] Mahal-
lesi. Bütün haneleri hasır sazı yahut tahta örtülü mamur ve ba-
kımlı hanelerdir ki tamamı 1.200 bağlı, bahçeli ve âbıhayat sulu
evlerdir. Ana yolları inişli yokuşludur.

Tamamı 17 mihraptır. Dördü camidir, gerisi mescitlerdir.
Bunlardan Ulu Cami, Babık Bey yapısıdır. Birisi kiremit minare-
dir ki misli meğer Sivas Eyaleti'nde Niksar Şehri'nde Dânişmend
oğlu Melik Gazi Camii ola, ama bu minare ondan sanatlıdır. Şe-
refesinin dört tarafı örme demir kafes ile süslenmiş bir yüksek
ezan makamı bir minaredir. Camii eski tarz toprak örtülü eski
camidir. Şehre havale bir yüksek yerde yapılmıştır. Evkâfı çok-
tur ve hizmetçileri boldur, cemaati de sayısızdır. Kapısı üzerin-
de tarihi:

Sahib-i cami-i şerif Çavuş Süleyman Beğ.

Sene (---)

Bu tarih tamirine düşmüştür, ama bu camiin eski tarihi budur:

Kad temme camiu's-şerifu bi'avnillâh

Hattâ yusallî fîhi bi-zikri ismillâh

Allâhümme tekabbel ibadetehu li-ibâdillâh

İnnemâ'l-a'malu bi'n-niyâti kâle Resûlullâh

Ve in kâne lillâhi fekâne lehu lillâh

Ve ya'lemü't-tariha dâmehu el-hayru lillâh.

Sene 996

Tabahane yakınında Cami-i Atik [Eski Cami] ve çarşı içinde
cemaati çok Cami-i Cedid [Yeni Cami] üst katlı henüz yeni yapı-
lan güzel bir camidir, altı dükkânlardır. İki tarafından kible ka-
pısında yirmişer basamak taş merdiven ile çıkılır aydınlık bir
camidir. Hakir bu camie bu çeşit tarih etmiştir:

*Eoliyâ dedi camie tarih
Olmuş itmâm bu makâm-ı bâlâ.*

Sene 1081

Bu tarih için hayır sahibinden 1 at, 1 çuka, kumaş ve 50 altın he-diye aldık.

Çarşının yukarı başında Hacı Pir Ahmed Ağa Camii alt kat-tır, ama çarşı içinde olduğundan cemaati gayet çoktur. Bu cami-in duvarında Paşa Pınarı derler, bir âbıhayat berrak ve saf duru-su akar ki Allah bilir âbıhayattan haber verir buz parçası tatlı su-dur. Eğer benzeri bu yeryüzünde varsa Elburz Dağı eteğinde Si-taze Nehri ola. Böyle bir hayat kaynağıdır.

Bu zikrolunan 4 camiden başkası mescitlerdir. Ve 2 tekkesi var, biri Halvetî tekkesidir. Ve 2 hamamı var, biri çarşı meydanın-da Babık Bey Hamamı ve biri Karaca Ahmed Bey Hamamı'dır.

Ve şehirden yarım saat uzak kuzey tarafında Germâb [Ilıca] Hamamı. Kudret eliyle Anadolu Eyaleti'nde çok ılıcaları vardır, ama bu Simav ılıcaları gibi yeryüzünde yoktur. Şehir halkının tabiat sahibi olan kimseleri bu sudan getirtip içerler. Bütün ılıca sularında kükürt kokusu vardır, ama bunda asla öyle bir koku yoktur, gayet lezzetlidir. Ve pek çok hastalıklara iyi gelir.

Büyük Ilıca'nın iki havuzu vardır. Ona yakın çifte Osim Ilı-cası, ona yakın Naşlı Ilıcası ve ona yakın Cennet Köy Ilıcası. Kı-sacası, 7 hamam kudret eliyle yaratılmış ılıcalardır. Her birinin başka bir özelliği vardır. Bütün şehir halkı yılda bir kere Tem-muz ayında çadırları ile gelip konup zevk u safâ edip hamam faslı ederler ve herkes sağlıklı olup şehre dönerler. Böyle bir ya-rarlı kaplıcalardır. Simav Şehri'nde bir muattal hamam da vardır.

Ve 2 hanı var, biri Babık Bey'indir, diğeri de Kara Ahmed Paşa Hanı'dır. Toplam 255 dükkân vardır, ama bedesten yoktur. Ancak çarşısında ve hanlarında bütün nadir eşyalar mevcuttur.

Bu şehrin tüm imaretleri Gediz şehri gibi dere ve tepeler üzerindedir. Ama bütün evleri bağlı ve bahçeli geniş evlerdir. Avluları ve akarsuları olup her evde birer nehir bulunur. Ve her hanelerin dört duvarı baştan başa kerpiçtendir, taş yapı gayet na-dir bulunmaktadır.

Çarşı pazarı içi çeşit çeşit büyük çınarlar ve salkımsöğütler-le gölgelenmiştir ki güneşin şiddetli sıcağı asla tesir etmez ferah

çarşıdır. Bunlardan tabahanesi akarsular içinde tertemiz çarşıdır. Ve 10 kahvehanesi vardır.

Beğenilenlerinden, beyaz kirazı meşhur olmuştur. “Hâlâ nar ağaçları hâsıl olup şehrimiz bahçelerinde ılıman iklim meyveleri yetiştirmeye başladı” diye vilâyet ayanı söylediler. Ve “10 sene önce gördüğümüz şiddetli kışı görmez olduk” dediler.

Bu şehrin meşhurundan, şehrin kuzeyinde yarım saat yakın bir büyük âbıhayat gölü vardır. Bütün dağlardan akan akarsular onda toplanır, büyük bir göldür. Çeşit çeşit balıklarından sazan balığı, çime balığı ve turna balığı gibi balıkları olur ki meğer Rumeli’nde Ohri Gölü balığı ola.

Bu şehrin kuzey tarafı bir mahsullü büyük ovoidür. Bu ova-
nın büyüklüğü ne kadar ise gölü de o kadar geniş bir göldür. Bu vilâyeti Germiyoğlu vezirleri fethettiğinden bu gölün mahsulünü eski Kütahya Şehri’nde Germiyoğlu Medresesi’nin dersiamları olan müftülere hâs olup 2 bin gurus maaş hâsıl olur mukataa bir göldür.

Bu gölün doğusu kenarında Delice Hisar demekle bilinen bir kale vardır. Bir ada gibi yerde küçük kaledir. İçinde neferleri yoktur.

Yine bu göl kenarında batı tarafta Yenice Hisar demekle bilinen bir viran kale vardır. İçinde balık avcıları kalırlar. Bu da göl içinde ada gibi bir yüksek tepe üzerinde bulunmaktadır. Lâkin bu anılan kalelerin dibindeki balık dalyanları ve avcıları Kütahya müftüsünün meşrutaları değildir. Bu, Simav Şehri’nde Ulu Cami ki beldenin fatihi Babık Bey camiidir. Bu dalyanlar o camiin evkâfıdır ki vakıf tarafından mütevellî zapt edip 3 yük akçe cami mürtezikalarına verir.

Bu Simav şehri gerçi dağlar eteğinde kurulmuştur, ama eski şehirdir. Suyu ve havası gayetle hoş olduğundan başka evliyâlar nazargâhıdır. O yüzden âlimleri, salihleri, şeyhleri ve kadıları çoktur. Ve pehlivan civan şahbaz yiğitleri de sayısızdır. Hatta vilâyet ayanı ile sohbet ederken öyle anlattılar ki,

“Bizim şehrimizin öyle pehlivanları olur ki Anadolu diyarında şehrimiz pehlivanlarının arkasını yere getirmiş pehlivan yoktur” diye söylediler. Ve,

“Şehrimiz etrafında ve diğer vilâyetlerde düğünler ve kut-

lamalar olsa şehrimiz pehlivanları o büyük toplantılara varıp bütün kasaba pehlivanlarını birer elden elleşip kündeneden yahut Cezayir sarmasından veya taşlamadan yahut kirdmandan veya pîş kabzadan, kısacası 160 çeşit oyundan bir oyun ile zorla yenip ödülleri ve hediyeleri bizim pehlivanlarımız alagelmışlerdir” diye övünerek söylediler. Kütahya müftüsü kardeşi Yusuf Efendi, Abdullah Efendi, Süleyman Efendi ve nice safalı dostlar sevinip bu şekilde tanıklık ettiler. Hemen hakir,

“Ya sultanım, ayâ aslı ne ola ki sizin gençleriniz galip, diğerleri mağlup ola. Bu siz iyi bilirsiniz ki el elden üstündür, demişler. Bunda bir hikmet vardır ki daima sizin pehlivanlarınız galip ola” dedim. Onlar,

“Sorunuz yerindedir. Bizim gençlerimizin galip olduklarının aslı odur ki her biri birer büyük evliyânın soyundandır. Onun için sırtları yere gelmez ve bir yiğidimiz düşmandan yüz çevirmez. Cesur ve bahadır yiğitlerimiz vardır. Bizim şehrimizde yetişen kızlarımızı bu şehirden dışarı çıkarıp diğer köylerin halkına vermeziz, yine burada kefene veririz ve başka yerden kız da almazız. Onun için tüm şehrimizin halkı soylu soplulu er oğlu erler pehlivan erenler” deyip bu şekilde güzel ahlâklarını tarif ettiler.

Gerçekte şahbaz, dilâver, iri gövdeli ve kesimli güzel yarar gençleri vardır. Ve herkes ile güzel geçinir gariplerin dostu adamlardır. Ve gerçekten de bu şehrin içinde dışında yatmakta olan evliyâlara son yoktur, ama ziyaret ettiğimiz bu sultanlardır ki zikrolunur:

Simav şehri ziyaret yerleri

Evvelâ Karşıyaka dedikleri dağda Âl-i Abâ fukarası Hazret-i Hacı Baba nurlu mezarı.

Ondan aşağı şehre yakın Şeyh Cavlı Sultan kabri.

Yine Cavlı Mahallesi’ne yakın Şeyh Hazret-i Zekeriya Efendi ziyaret yeri, nice yüz açık keramet sahibi ulu sultandır. Kerametlerinden birisi hayatlarında dua edip “Bu Simav Şehri’ne veba ve humma hastalığı girmesin” diye buyurmuşlar. Hayatta oldukları zaman içinde, bu şehir içine 150 sene veba girmemiş. Bu duayı 25 yaşında iken edip duaları kabul olup tam 125 sene bu Simav Şehri’ne humma ve taun girmemiştir.

Yine bu mahalde Şeyh İlâhî Simavî hazretlerinin makamı: Doğum yerleri bu Simav Şehri'dir. Ve bu mahalde otururlar imiş. Nur dolu hanelerindeki kulübeleri hâlâ halkın ziyaret yeridir. Kırk sene bu odasında gündüz oruçlu ve gece ayakta idi. Hâlâ makamında misk, amber ve abir kokusundan insanın dimağı kokulanır. Sonra o zamanın kutuplar kutbunun izniyle kendisine Rumeli halifelîği bağışlanıp Vardar Yenicesi adlı şehirde Gazi Evrenos türbesine yakın tekkesinde Rumeli âşıkları ile zikirde iken 861 yılında *devr-i âhir* olup sonunda âhirete göçüp Vardar Yenicesi'nde tekkesi içinde yatmakta olan ulu sultandır. Ve bütün halkın ziyaretgâhıdır.

Simav'da nice yüz ziyaretler daha ettik, ama yazı uzun olmasın diye yazmadık, *vesselâm*.

Bu şehirde bütün dostlarla vedalaşıp batı tarafındaki dağlar eteğinde 25 pare mamur köyleri, âbıhayatlı, düzgün yollu, mahsullü ovaları, keteni, üzümü, cevizi ve hünnabı bol beldeleri geçerek, 4 saatte amansız Demirci Dağı beline çıkmaya başladık. Tam 2 saatte göklere karışmış bir yüksek Demavend Dağı'dır. Bu yüksek dağın zirvesinde **Oklu Çam** adlı yere vardık.

Macera: Derviş Şecî adlı bir âşık cana 10 kan edici, dağlar gezici, candan bezici, adam kesici yol kesicilik ederler. Bu garip can bunların onunun da ok ile kanlarını toprağa döküp vücutlarını toprağa salar. Allah'ın hikmeti bir ok yayından dürüst çıkıp bir çam ağacına rast gelip saplanır. Hâlâ o ok çam ağacının gövdesinde 3 adam boyu yüksekte saplanmış yelekleri ağacın içinde, okun temreni iki karış dışarıda yalman gösterip durur. Gerçekten de çok iyi okçu pehlivan imiş. Onun için Oklu Çam Beli derler. Öldürülen 10 harami de bu yazılan çam dibinde ecel içkisini içip hâlâ mest olup ta kıyamet gününe kadar suskunlar vadisinde yatarlar. Hakir de bu mahalden korkumuzdan sessiz sedasız silâhlarımız hazır geçtik, zira gayet melun, amansız beldir.

Sonra o haramileri katleden garip, gönlü yaralı derviş 10 haraminin giysileri ve eşyalarını silâhlarıyla birlikte yine kendi atlarına yükleyip leşlerini sarıklarıyla atlar üzerine iyice bağlayıp 10 adet atı da birbirlerinin kuyruklarına yularlarından bağlar. Derviş kendisi de yaya olarak atları leşler ile yedeğe alıp Demir-

ci Şehri'nde hâkime getirip esvap ve eşyalarıyla teslim edip bir köşede durur. Bu hâli şehir halkı görüp hamd ü senâ edip dervişe nice bin gurus verirler.

Vaktin hâkimi de haramilerin bir şeyin almayıp hepsini dervişe verir, başına turna telleri takıp bunlardan üstün, yakın nedimlerinden eyler. Dervişe bu şehir içinde bağ, bahçe ve bir hane verip bir bâkire kız verip Demirci Şehri'nde kalır. Yakın zamanda olduğundan Derviş Şecî'yi görmüş adamlardan dinledik. Nitekim adı geçen derviş hayatta imiş, bu Demirci Beli'nde kurt ile koyun yağ u bali gezerlermiş. Derviş her sene başına bu kadar bin adam toplayıp sarp dağ ve belin yollarını, dikenlerini, çer çöplerini temizleyip kaldırımlar, âbıhayat kaynak çeşmeler ve çemenzar sofalar yaparmış. O sarp dağ içinde ne kadar hayır eserleri geçtik ise anılan dervişin oku bereketiyle olmuştur.

Yine Derviş kendi keremlerinden öldürdüğü haramileri dağa götürüp yıkayıp sıralı olarak bir seki üzerine cenk ettikleri Oklu Çam adlı mahalde defnetmişlerdir. Hâlâ etrafları çevrilmiş alçacık duvarlı mezarlıktır. Kendi için de bir kabir yaptırıp şehir halkına vasiyet etmişti, 40 yıl yaşayıp sonra dünyadan göçünce vasiyetleri üzere tüm dostları Derviş'i haramilerin yanına defnetmişlerdir. Hâlâ bu yüksek dağ içinde "Oklu Dede" diye gelen geçenlere ziyaretgâhtır ve "Oklu Çam" diye meşhurdur.

Hâlâ bu mahalde haramiler insana saldırmaya cüret edemezler. Ama aşağı eteklerde ve Demirci Şehri'ne yakın yerlerde o ulu çamlık içlerinde gayet dikkatli olmak lâzımdır. Zira bu Demirci Beli ve Oklu Çam Beli Rum, Arap ve Acem'de meşhur amansız beldir. Ve Oklu Çam denmesinin sebebi odur, *vesselâm*.

Hakir bu belden 4 saatte,

Âhengerân Kalesi, yani Demirci şehrinin özellikleri

(-->) tarihinde Cimcime Kraliçe karının kardeşi Fındıcak Kral elinden Saruhanoğlu beylerinden Demircioğlu Kara Mustafa Bey fethidir ki hakirin babasının babası, dedemin dedesinin, altıncı dedemin dedesi Kara Ahmed Bey'in kardeşidir. Bu şehri o Demirci Kara Mustafa Bey fethetmekle her şeyden muaf olacaklığımız olduğundan Demircieli derler. Ama zamanla Saruhanlılar Devleti son bulup Osmanoğlu Devleti'nde Bayezid-i Velî'ye

intikal etmiştir. Fatih Kara Mustafa Bey de vefat edince bu Demirci Şehri'nde defnedilmiştir. Hamd olsun ziyareti nasip oldu.

Kütahya Şehri içindeki bu hakirin ataları Ertuğrul ile Mâhan memleketinden gelmişlerdir, Demircioğulları diye meşhurdur. Sonra bu Demirci Şehri Sultan Bayezid-i Velî eline girince bu Demirci Kalesi'ni celâlîler zapt etmesinler diye yıkmışlardır. Hâlâ yapı kalıntıları bellidir. Az bir şeyle tamir olması mümkündür.

Bu şehir Saruhan Sancağı sınırıdır. Ve 150 akçe şerif kazadır. Nahiyesi 150 pare köydür. Ayşe Sultan hâssı olmakla hâkimi voyvodalarıdır. Müftüsü, nakibüleşrafı, kethüdayeri ve serdarı vardır.

Şehri yedi dereli tepeli yere kurulmuş kat kat evlerdir. Toplam 18 mahalledir ve 3.060 toprak örtülü Türkistan evleridir. Ve duvarları baştan başa kerpiçle yapılmıştır.

Ve 42 mihraptır. Ama eski yapı Saruhanolu'nun camiidir, amcamız Kara Mustafa Bey yapmıştır. Gayet kalabalık cemaate maliktir. Ve kapısı üzere tarihi budur:

"Ammera hâze'l-camie's-sultanu'l-mu'azzam zıllullâhi fi'l-âlem, hayır sahibi ve'l-hasenât Ya'kub bin Deolet Han ibn Sarhan Bay. Sene aşere semâne mi'e." [710]

Bu camiin sağında camie bitişik uçurum başında kutuplar kutbu Hasan Efendi, bir kârgir türbede medfundur. Bu camiin bir nazik kırmızı ve uzun tuğla minaresi vardır.

Çarşı içinde Hacı Hasan Camii.

Yine çarşı içinde Süllemiş Camii, kiremit ile örtülüdür ve cemaati çoktur.

Kıran Camii, Sinan Efendi Camii, Hacı Ağa Camii ve Arap Efendi Camii.

Bu camilerden başka 42 tane de mescit vardır. Ancak bu Demirci Şehri'nde asla kurşun örtülü imaretler yoktur.

Bu şehirde cümle 5 adet tuğla minare gözükmemektedir. Diğerleri tahta minaredir, ama hepsi sanatlı ve uzun güzel minaredir.

Ve 2 hamamı var, biri eski hamam ve biri yeni hamam. Ve 2 tekkesi var, biri Hacı Baba Sultan Tekkesi derler, bir kârgir yüksek kubbe içinde bizzat Hacı Baba yatmaktadır. Gelen geçen yol-

cular için pek çok odaları, meydan sofası ve ahır ı vardır ve mutfağında nimeti vardır. Bektaşî dervişleri ile dolu tekke idi. 1082 [1671] de Köprölüzâde Ahmed Paşa'dan bir alay suhte [softa] tatifesi emirler getirip tekkeyi medrese edip suhteler burayı işgal edince dört taraftan gelen adaklar kesilmiş, dersiamlar vakfı berbat etmişler ve Halil bereketini uçurmuşlar.

Bu şehirde 4 medrese daha vardır. Ve 7 gelen giden bezirgân hanları, 10 sıbyan mektebi ve 17 kaynak çeşmeleri vardır.

Ve 200 dükkânları var, ama bedesten yoktur. Bu şehirde haftada bir pazar durup insan deryası olup bütün değerli eşyalar bulunur.

Dereli, tepeli ve yüksek yerler olmakla suyu ve havası gayet hoştur. Ve her sokağı başında birer can bağışlayan çeşmesi vardır. Zira her bayır başındaki birer mahallenin birer çeşit âbıhayat suları vardır. Onun için bu şehir mamur ve bakımlı olmuştur. Halkı şirret Etrak olduğundan hâkimlerine baskın çıkıp zulmettirmediklerinden mamur olmuştur.

Hepsi garip dostlardır, zira ticaret ile geçinirler. Ekinleri ve tahıl mahsulleri yoktur. Hepsinin kâr ve kisbleri şehrinin dört tarafında ikişer saatlik yer dağlar baştan başa bağlardır. İnciri ve üzümü meşhurdur, onunla geçinirler. Tâ Afyon Karahisarı'ndan ve Tavşanlı Şehri'nden katırcılar gelip bu şehre buğday getirip üzüm kurusuyla değışirler. Halkının kazançları ve geçimleri bu şekildedir.

Sokakları iniş yokuş olmakla hep kaldırım taşı döşelidir. Ve çarşı pazarı şehrinin büyüklüğüne göre azdır.

Halkı genellikle çuka ferace giyerler. Askerî tatifesi aralarında sevilmezler, kız vermezler ve ondan kız almazlar. Sipahi ve yeniçeri olsun elbette ondan vergi alırlar, yahut şehirden sürerler. Külâh ve kavuk üzere beyaz Muhammedî sarık sararlar.

Kadınları yassı başlı ve siyah ferace muhayyer giyerler ve ayaklarına çizme giyip edeplice gezerler. Ama oğullarına hâkim olup söz geçiremezler. Hepsi karga kuşu besleyip havaya uçurup değerli ömürlerini de havaya uçururlar. Babaları ve anneleri oğullarına yüz vermelerinin aslı odur ki pek sıkıştırırsam belki bir avam ile kaçır derler, bu yüzden evlatlarını pek zapt u rapt etmezler. Ve bu şehirde evlâtlarını bir ağaya hizmetkârlığa ver-

mek küfürle denk bir şeydir, ama gayet sevimli Türk civanları vardır.

Sokakları iniş ve yokuş olduğundan ve daracık dar yollar olmakla arabalar bu şehre giremez. Evlerinin kimi derede ve kimi tepede olduğundan her biri birer tarafa bakmaktadır.

Bu şehrin alaca kilimi meşhurdur. Kısacası bu şehir her türlü vergiden muaf olduğundan gayet bakımlı ve şenliklidir.

Bu şehri de gezip dolaşıp sabahleyin kalkmak üzere iken Allah'ın hikmeti iki kölemiz kaçıp yer yarılıp yere girdi. Şehrin hâkimi dört tarafa adamlar salıp tellâllar çağırttı, bir izleri bulunamadı. Sonunda bir gece daha bu şehirde konuk olup o gece istihare duasını okuyup yattım. Rabbimin hikmeti ve duası bereketiyle rüyamda daha önce Kula Şehri'nde hanesinde konuk olduğumuz Şeyhî Çelebi'yi gördüm. Allah'ın hikmeti Kula Şehri'nde kendilerden ayrılıp elveda yerinde iken,

“En kısa zamanda sizi yine hanemize davet ederiz ve müşkül işlerinizi kolay edip kölenizin birini sünnet edip müjdesiyle teslim ederiz” buyurmuşlar idi. Biz de,

“İnşaallah dahi diğer şehirleri seyahat edip nasip olursa yine geliriz” demiş idim. Allah'ın hikmeti rüyamda görüp mübarek elleri ile elime yapışıp,

“İşte senin kölelerin şu bağda saklanmaktadır” diye yerlerini gösterip,

“Size daha önce ‘Müjde ederiz, bize gelin’ demiş idik. Elbette sabahleyin gelin, yine hanemize teşrif buyurup konuk olun” dediler. Derhâl uykudan uyanıp temiz abdest alıp iki rekât kaza namazı kılıp sabahleyin atlarımızı eyerleyip Demirci Şehri'nden ilgar ile kible tarafına mamur köyler geçerek 12 saatte,

Kula şehrinin özellikleri

Kütahya Sancağı toprağında 150 akçe kazadır. Önce mahkemeye varıp oradan hanemiz sahibi Şeyhî Çelebi'ye vardık, “Hay rûh-ı mücessemim” deyip hakire hayli izzet ikram etti. Kölelerimin kaçtığını bunlara söylediğimde,

“Vallahi birader şunda bir bağ içinde bir alay misafirler gelip kondular. Tabilerinizle habersizce varıp onlardan sorsanız, belki öğrenirsiniz” dediler. Hemen yine mahkemeden bir adam

alıp bağlara vardım. Hamd olsun bizim çelebilerimizin ikisi de pervasızca kebab çevirir, biri odun keser. Hemen kebabı çeviren kölem kebabı bırakıp kaçarken yakalayıp bağladık. Öbür kölemin de yakasından yapışıp bunları kaçıran herifi mahkemeye davet ettik. Yeniçeri serdarından adam getirdiler. Derhâl serdar gelip bunları mahkemeye hazır etti.

“İki yanaşma hizmetkârdır, geldiler, aldım” dedi. Kölelerden sorulduğunda,

“Vallahi Demirci Şehri’nden bunlar bizi ayartıp aldığımız mal, atlar ve rahtlar hep bunlardadır. Bir gecede bizi bu şehre getirip bu bağ evlerinde bizi sakarlardı” diye cevap verince yeniçeri serdarı bunları zincire bağladı. Onlardan bize 300 gurusu ceza alıverdi. Hamd olsun kölelerimiz ve diğer çalınan eşyalarımız eksiksiz bulundu. Rüyamızda bize müjde veren hanemiz sahibi Şeyhî Çelebi’ye gelip mübarek ellerini öpmeye kalkıştığımızda razı olmadılar ve asla bu duruma dair bir söz etmediler. Böyle bir ulu sultan hanemiz sahibini rüyamızda görüp işaretleri sebebiyle kölelerimizi bulduk. Köleler tövbe ettiler, birini sünnet edip Kula Şehri’nde büyük şenlikler edip birkaç gün daha gezip dolaştık.

Bu Kula Şehri 150 akçe kazadır. Ve nahiyesi (---) köydür. Ve hâkimi müftüsü, serdarı ve kethüdayeri vardır. Ama nakibi Uşşak’tadır, zira Uşşak ile bu Kula Şehri’nin arası 8 saatlik yerdir. Şehri bir düz sahrada bağlı, bahçeli ve bir geniş yerdir.

Ve tamamı 8 mahalle ve 1.200 toprak örtülü mamur ve süslü güzel hanelerdir.

Ve 24 mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaate malik çarşı içinde kurşun örtülü ve bir sanatlı kârgir düzgün minareli Hoca Seyfeddin Camii, gayet sanatlı ve geniş camidir, ama damı toprak örtülüdür.

Hacı Abdurrahman Camii, bu da kârgir yapı ve kurşunludur. Gerisi kurşunsuz cami ve mescitlerdir.

Ve 3 hamamı var. Biri Sunkur Bey Hamamı. Suyu ve havası gayet hoştur. Ve biri Kutbeddin Hamamı.

200 dükkânı vardır, ama Uşşak Şehri gibi bedesten yoktur. Lâkin bütün kıymetli eşyalar bol bol bulunur.

Ve 6 hanı ve 11 sıbyan mektebi var. Ancak imaret ve medre-

seleri yoktur. Suyu ve havası gayet hoş olduğundan mahbûb ve mahbûbeleri gayet çoktur.

Beğenilenlerinden, beyaz ekmeği ve Uşşak gibi bunda da kıymetli halılar, zililer, kırmızı ve elvan kilimleri meşhurdur.

Kula Şehri ziyaretleri: Evvelâ Şollaki Sultan ve Esedullah Baba. Bunları ziyaret edip ruhanîyetlerinden yardım talep ettik. Hanemiz sahibinin hayır duaları ile şereflenip bu şehirden batıya mamur köyler geçerek yeşillik yerler ile 6 saatte,

Cifanoğlu Köyü menzili: 200 haneli Yıldırım Han evkafı mamur köydür. Oradan yine batıya doğru mamur köyler içinde geniş verimli ovaları kâh Gediz Nehri kıyısınca, kâh bağlar içinde geçip 5 saatte,

Eski Alaşehir Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Büyük İskender zamanında Madyan oğlu Yanko soyundan Kortiz adlı bir kralın elinden Aydın Bay oğlu Sultan Yakub fethidir, Ulubaş Bey eliyle. Daha sonra Osmanlı tarafından (---) tarihinde Yıldırım Han fethidir. Aydın Sancağı'nda Yıldırım Han Gazi evkafıdır.

Ve 300 pâyesiyle şerif kazadır. Nahiyesi 78 köydür. Kethüdayeri, yeniçeri serdarı, müftüsü, nakibüleşrafi ve ayanı eşrafi da vardır, ama dizdarı ve neferleri yoktur.

Kalesi Bozdağ'a bitişik Bahçederesi demekle bilinen yüksek bir dağın eteğinde yuvarlak şekilli, şeddadi, kârgir yapı büyük bir kaledir. Çepçevre büyüklüğü 8.880 adımdır. Ancak iç el olmakla kaleye muhtaç olmayıp viran olmaya yüz tutmuştur.

Ve 5 kapısı vardır: Evvelâ bayır tarafına Şeyh Sinan Kapısı batıya nazırdır, bir ağaç kanatlı kapıdır. Hergele Kapısı, Kula tarafında doğuya açılır. Tabahane Kapısı, Kirmasti Kapısı ve Alhadir Kapısı.

Bütün şehri bu kale içinde 24 mahalle ve 2.070 toprak örtülü mamur ve mükellef eski tarz evlerdir.

Ve 24 mihraptır ve (---) cuma hutbesi okunur camilerdir, ama bunlardan kalabalık cemaate sahip eski sultanlardan Sultan Yıldırım Bayezid Han Camii, eski yapıdır. Gerçi kiremitlidir, ama gayet sanatlı camidir. Avlusunda bir abdest havuzu vardır. Medrese de Yıldırım Han'ındır. Dersiamı ve talebeleri var-

dır. Âlimler arasında övülen dereceli medreselerdendir. Bu cami şehrin tam ortasında bulunup şehrin yüzü suyu olmuştur.

Yine çarşı yakınındaki Süğlün Muslı Paşa Camii, bu da kurşunsuzdur. Şeyh Sinan Hazretleri Camii, şehrin bir yüksek bayırı üzere 6 adet kârgir kubbeli ve kurşun örtülü aydınlık camidir. Bizzat Şeyh Sinan hazretleri muhterem evlatları ile camiin avlusunda yüksek bir türbe içinde yatmaktadırlar. Seyyidlerden ulu sultanlardır ve halkın her kesiminin ziyaret yeridir. Bursa'da yatmakta olan Emîr Sultan halifelerindendir. Hâlâ tekkesinde büyük tevhid ve zikir olup Alaşehir'in halkı her Cuma gecesi zikirde hazır olurlar.

Puslulu Camii ve Kadı Şeyh Camii. Bunlardan başkası mes-citlerdir.

Ve bir tekke, bir medrese ve 16 mektep vardır, ama Yıldırım Han imareti harap olduğundan nimeti kesilmiştir.

Ve 2 hamamı var, biri Yıldırım Han'ındır. Ve çarşı içindeki Süğlün Muslı Paşa hamamıdır.

Ve 9 hanı vardır, ama Yıldırım Han'ınki kale gibi kurşunlu bir handır. Bedesten gibi bütün değerli şeyler orada mevcuttur. Bundan başka yolcular için kervansaraylardır.

Tamamı 800 dükkândır. Bazısı kapalı durur. Haftada bir büyük pazar olunca köylerden toplanan tüccarlar gelip bu dükkânları açıp alışveriş ederler. Ve 70 boyahane dükkânları vardır. Nefti boyaları meşhurdur.

Tabakhanesi de gayet meşhurdur. Bu tabakhane içinde akan ve Yıldırım Han Camii'ne, hamamına ve hanına akan âbıhayat sular tamamen Bayezid Han'ın hayratıdır ki 3 değirmen yürütür âbıhayattır. Bütün şehrin hanelerine sokak sokak akar içimi hoş sudur.

Suyu ve havası gayet güzel şehirdir, ama hâkim zulmünden biraz haraba yüz tutmuştur. Halkının yüz renkleri kırmızımı-sı olup mahbûb ve mahbûbesi Alaşehir'in elâ gözlü civanı diye meşhurdur. Halkı gayet zevk ehli, garip dostu salih adamlardır.

Şehrinin beğenilenlerinden, ince Denizli boğası gibi nazik pamuk bezi olur. Has ve beyaz balı, üzümü, armudu ve inciri çoktur. Ensesinde Bozdağ Yaylası'nın kirazı tam 6 ay bulunur.

Alaşehir mesire yeri: Bu şehrin güney tarafında ılıcalarla

şehir arasında bir mesire ve dinlenme yeri vardır. Yeryüzünde benzeri meğer Konya'da Meram Bağı veya Malatya'da Azpuzu Bağı ola. Ama bu onlardan üstündür ki övgüsünde diller kısa kalır. Rum Arap ve Acem gezginleri içinde Alaşehir'in Hüseyin Pınarı Mesiregâhı diye meşhurdur. Acem hıyabanı koyağından nişan verir dinlenme yeri, hoş bir mekândır ki çeşit çeşit sofalar, havuz ve şadırvanlar var ki eski sultanların nazargâhıdır. Nice yerden âbıhayat suları var ki her biri cennet şarabına benzer selsebil gibi akıp şehir halkı bu dinlenme yerinde zevk ü sa-falar ederler.

Bu mahalde bir büyük çınar var ki her dalını üçer adam ku-caklayamaz. Uzun dallardır ki kırkar ellişer zira uzunluğu var-dır. Bu ağacın gövdesinin kalınlığı 2 sarık kuşatır. Çok iri, gölgeli ve Yaratıcı'nın hediyesi göklere baş uzatmış büyük ağaçtır. Bazı eğlence toplantılarında 5-6 bin adam toplanıp gölgesindeki hıya-banda gölgelenip içip eğlenip Hüseyin Pınarı'nda Hüseyin Bay-kara zevki gibi zevk edip çeşit çeşit fasıllar ederler. Böyle bir gö-rülmeye değer büyük ağaç ve bir eski mesire yeridir.

Alaşehir ılcısı: Anadolu Eyaleti'nde meşhur kaplıcanın biri de budur. Bütün geçmiş sultanların nazargâhı bir ılcadır. Şehre yakındır.

Bu şehrin ayanından Yıldırım Han imamı, mütevellî, Şeyh Sinan vaizi ve diğer dostlarla vedalaşıp Sart Pazarı'na gider dostlar ile batı yönüne yine Bozdağ eteğince mamur köyler ge-çip nice seyirler ederek 4 saatte,

Sarp hisar, yani Sart Kalesi'nin özellikleri

Hazret-i Resûl'ün doğumundan 882 sene önce Büyük İsken-der korkusundan Yanive kızı Kaydefa adlı melike yapısıdır. Son-ra Aydın Bay oğulları elinden (---) tarihinde Yıldırım Han fethidir.

Aydın toprağında (---) hükumettir, 150 akçe kazadır ve na-hiyesi 40 parça köydür. Kalesi yine Bozdağ'a bitişik olan Sart Dağı'nın eteğinde, yüksek bir yerde, dört köşe, şeddadi yapı kü-çük bir kaledir, ama gayet sarp ve sağlam yapıdır. İç el olmakla dizdarı ve neferleri olmadığından başka kalenin içi o kadar ba-kımlı ve şenlikli değildir. Lâkin aşağı varoşu biraz mamurdur. 3 mahalle ve 700 toprak örtülü hanelerdir.

Ve (---) mihraptır. (---) camii (---) gerisi mescittir. Küçük çarşısı, hanları ve hamamı vardır.

Bağ u bahçesi çoktur. Ve şebekeli bostanlarında sulı ve iri kavunu ve karpuzu meşhurdur. Ve ovalarında pamuğu cihanı süslemiştir.

Haftada bir büyük pazar olup nice bin tüccar toplanıp alış-veriş ederler.

Oradan yine batıya bir ulu sahra içinde Gediz akar ki ta Alaşehir ile Sart Şehri arasından beri gelir. Hakir bu nehri atlar ile geçip Çomaklı Yaylası'nda biraz dinlendim. Orada Çomaklı Sultan'ı ziyaret edip âbıhayatlar içip mamur köyleri geçerek 9 saatte,

Gördüs [Gördes] Kalesi, yani Koritoz şehrinin özellikleri

Büyük İskender tarihinden sonra Yanko Kral'ın oğullarından Koritoz adlı kralın elinden Saruhan oğlu Yakub Han fethidir, Ulubaş Bey eliyle. Yakub Şah, Osmanoğlu'na bir kızını nikâhla verince bu şehri de çeyiz yoluyla verip Yıldırım Han eline girmiştir. Zağanos Paşa, bu Gördüslü olduğundan Celâli Karayazıcı girip saklanmasın diye padişah fermanı getirip kaleyi yer yer yıkmıştır.

Dizdarı ve neferleri yoktur. Hâlâ burçları ve kuleleri bellidir. Bu kale şehrin doğu tarafı ucunda bir killi kaya üzerine yapılmış, eski zamanda gayet sarp ve sağlam kale imiş.

Kütahya Eyaleti'nde Saruhan Sancağı'nda 150 akçe kazadır. Nahiyesi 78 parça köydür. Hâkimi serbest zeamet sahibidir. Ket-hüdayeri ve serdari vardır, müftüsü ve nakibi yoktur.

Şehri yüksek bir dağın eteğinde birbiri üzere Tokat Şehri'nin evleri gibi kat kat yapılmış evlerdir. Sokakları gayet iniş yokuştur. Ve toplam 2.200 toprak örtülü duvarlarının temelinden yarısına dek taş, ondan yukarısı kerpiç duvarlı Türkistan evleridir.

Ve 6 mahalle ve 11 mihraptır. Bunlardan, aşağı çarşı içinde Ulu Cami bir şirin ve sanatlı uzun minaresi var, toprak örtülü, eski tarz camidir. Ve yüksek çınarlarla süslenmiş avlusu var ama kapısı üzerinde tarihi yoktur.

Yukarı mahallede Hacı Ramazan Camii kapısı üzerinde yazılan tarihi budur:

"Sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât el-hâc Ramazan bin Şa'bân tamâmet camiü's-şerif, sene ihdâ ve erba'în ve elf" [1041] yazılmıştır.

Ve tamamı 3 camidir, gerisi mescitlerdir. Ve 4 kârgir minare vardır. Bütün evleri kible tarafına, ovaya bakmaktadır.

Şehrin altında akan Çomaklı Nehri yine Çomaklı Yaylası'ndan inip Gediz Nehri'ne karışır.

Bu Çomaklı Nehri üzerinde şehir kenarında bir göz köprü vardır. Usta çam direklerinden iki taraftan kırlangıç kanadı gibi birbirini üzere kalyon sütunları gibi uzun direkleri bir acayip sanat etmiş ki zamanımızın ustaları ona hayran olurlar, öyle bir seyirlik ve sanatlı ahşap köprüdür. Bu ibretlik köprünün benzeri Rumeli'nde Hersek Vilâyeti'nde Foça Şehri'nde Dirin Nehri üzerinde Sokollu Mehmed Paşa'nın ağaç köprüsüdür. Ama bu Gördüs Köprüsü ondan enlidir ve sanatlıdır. Bir başından bir başına tam 500 adımdır ki gökkuşağından nişan verir köprüdür.

Bu şehir içinde 50 dükkân, 1 han ve 1 hamam, hepsi bu köprünün evkâfıdır ki geliri köprünün tamirine harcanır.

Başka 1 hamam, 1 medrese, 2 tekke, 9 mektep, 3 han ve 6 hayyat suyu çeşme vardır.

Bütün halkının kârları ve kazançları bağ ve bahçesi cihanı süslemiştir. Üzümlü gayet suludur ve lezzetli üzüm kurusu olup ekin ocağı olmamakla Kütahya ve Karahisar'dan ve diğer nahiyelerden nice bin deve yükü buğday gelip üzüm ile değişirler. Bu şehrin pazarı günü acayip bir kalabalık olup nice bin adam toplanır. Halkı tamamen Etrak'tır. Konuşmalarında özel lehçeleri beyan olunur:

Etrak Lehçesi

Bazı lügatleri bu boş sözlerdir.

Evvelâ:

<i>azık</i> ekmek	<i>tahıl</i> buğday	<i>dehle</i> gözet
<i>zıbar</i> yat	<i>gaglı</i> araba	<i>ün</i> avaz

<i>rahatlık</i> avrat	<i>ketmec</i> kız	<i>kızan</i> oğlan
<i>cılız</i> küçük	<i>cıbar</i> arık	<i>göblez</i> köpek yarusu
<i>taras</i> zağar	<i>çomar</i> koyun köpeği	<i>mastı</i> fino köpek
<i>yetegen</i> tazı	<i>cınak</i> arslan	<i>saplıca kızıl</i> kiraz
<i>dik düik</i> kiraz kurusu	<i>kişne</i> vişne	<i>ballıdarı</i> incir
<i>kelem</i> lahana	<i>kızılağaç</i> havuç	<i>hınza</i> kereviz
<i>yelli saz</i> turp	<i>oğlan pabucu</i> armut kurusu	<i>tüglice donbak</i> dikenli kestane
<i>tülüce yumru</i> şeftali	<i>kaplıca burka</i> yumurta	
<i>beğ aşı</i> yumurta	<i>çoğuş</i> güneş	

Nice bin bu gibi boş kelimeleri var ki duyanın aklı perişan olur. Gerçi baba ve dedelerimizin dilleridir, ama bizim dedelerimizin oturduğu Kütahya içinde ve Demirci Şehri'nde bu gibi sözler yoktur.

Bu şehrin halkı garipleri severler ve nimetleri fakirlere boldur. Hanemiz sahibi Hacı Veli, hanedan sahibi, Tanrı eri ve cömert kimsedir.

Oradan batıya doğru dağlar, taşlar, dere ve tepeler üzere Tekneci Beli adlı yeri Allah'a hamd olsun kolaylıkla geçip 4 saatte,

Kayacık Kasabası Kalesi

Kayacık Kasabası'ndan kale gözüktür, ama hayli uzaktır. Göklere boy uzatmış viran bir yüksek kaledir. Varıp seyretmeden kasabasında Bostancı Mehmed Ağa hanesinde konduk.

Saruhan Sancağı paşasının hâssıdır, subaşısı hâkimdir. 150 akçe asumanî kaza ve nahiyesi 7 adet kasaba gibi köylerdir. Ket-hüdayeri ve serdarı vardır, müftüsü ve nakibi yoktur.

Şehri toplam 300 toprak örtülü Etrak evleridir, ama bağ ve bahçesi gayet çoktur. 1 mahalle ve 1 camii var. Minaresi cami-in avlu kapısı üzerindedir. Bir alçacık tahta minaredir. Bu minare dibinde bir berrak sulu çeşmesi vardır, suyu buz parçasıdır. 2 mescidi var ve evleri o kadar süslü değildir.

Bu kasabanın dört tarafı o kadar yalçın, sert kayalardır ki sanki Mâzenderan taşındır. Atlarımız güçlkle ayak basardı.

Han, mektep, medrese, imaret ve çarşı pazardan bir şey yoktur. Ancak bir küçük hamamı var, o da şiddetli kışta işler, başka zamanda kapalı durur.

Bazı kimseler evlerinde tabaklık işlerler. Gayet hoş kırmızı sahtiyan olur. Anadolu'da Kayacık sahtiyanı diye meşhurdur. Hatta Edirne ve Mısır İskenderiyesi kırmızı sahtiyanından üstündür. Bazı ciltçiler Kur'ân-ı Kerimlere bundan kullanırlar.

Şehrin kuzey tarafında dereler ve bayırlar üzerinde etraf kasaba ve köylerin halkının bağları tüm bu Kayacık'tadır, zira ekin ocağı değildir. Suyu ve havası, bağ ve bahçesi gayet hoş olduğundan sulu ve iri taneli üzümü olup şirin şırası olur. Ve bu bağlarda hâsıl olan al kirazın her biri birer esedî riyâle beraber ölçtük, ama nice bin kirazdan seçip ölçtük. Hatta Anadolu'da kırmızıya dair bir şey övülse "Kayacık sahtiyanı ve kirazı gibi kırmızıdır" derler. Ve dilberlerin yanakları ve dudakları övülse "Kayacık kirazı dudaklı bir cihan seçkini dilberdir" derler.

Bu şehir halkından yoldaşlar alıp Kayacık Kalesi bir seyirlik yerdir diye taşlık, yalçın, acayip, tehlikeli ve korkulu dağları 1 saatte aşır,

Kayacık Kalesi'nin özellikleri

Eğer bu kalenin içinde düşmanı olsa gökte meleklerden başka buna zafer bulur mahluk olamaz. Dört tarafı gayyâ kuyusu gibi Hümeze ve Lümeze dereleridir. Kale kendisi zirveye baş uzatmış yüksek bir yalçın kara kaya üzerinde şahin yuvalı bir küçük kaledir. Tam 2 saatte çıkılır bir kudret kalesidir ve henüz mühendis elinden çıkmış sağlam bir yapıdır. Ama Allah bilir ne

zaman yapılmıştır. İçinde eski bir kilise ve bir su sarnıcı var, insan cinsinden bir şey yoktur. Tüm Aydın Sancağı ovaları, köyleri ve kasabaları kitap sayfaları gibi görünür. Kapısı doğu tarafa açıktır, kanatları yoktur. Kısacası acayip sığınak yeri yüksek kaledir.

Bunu da seyredip kalenin güneyinde 2 saat yakın bir yalçın kaya vardır. Üç konak Gediz şehrinden, Ulubor'dan, Bozdağ'dan, Aladağlardan ve Nif Şehri'nden görünür bir yalçın mavi dağdır ki öğle vaktinde zirvesi mavi bulutlar içinden ancak belli olur bir kayadır. Allah'ın emriyle Nuh Tufanı'nda öyle bir kaya hâsıl olmuş, Naldöken Kayası derler. Yolu da gerçekten atların nallarını döker bir taşlık yoldur. Ondan 2 saat batıya dağlar, beller ve çamlı yollar aşıp,

Şahin Kayası Kalesi'nin özellikleri

Ey imdi vefa kardeşleri, 32 senedir 18 padişahlık yer gezdim, böyle bir Yaratıcı işi ve heybetli yüksek dağ görmedim. Ateş saçan güneş inişe geçmeyince kalenin zirvesi üzerindeki burçları belli olmaz. Ta bu merteye yüksek Elvend Dağı gibi acayip ve garip bir dağdır.

Bu kayanın dört tarafı şahin yuvası ile dolu olduğundan Şahin Kayası derler, ama Yunan Yanvan tarihinde bu kayaya Petromir derler. İzmirne adlı kraliçenin yaylağı imiş. Kale onun yapısı olduğundan taştan bir peri yüzlü kadın sureti, kapının sağ tarafında ceset olarak kendi aynasıyla yapılmıştır. Rum, Arap, Acem, Hint, Sind ve Dadyan diyarlarını gezip dolaşan denizcilerin, kara tüccarlarının dağlar görmüş gezginlerin aralarında Şahin Kayası diye meşhurdur. Ama ne şahin, nice kere yüz bin şahin, zağanos, balaban, miski kartal, kerkes ve devlingeç yuvaları ile süslenmiş bin Sübhan Dağı'dır. Benzeri yine Van Gölü kıyısında Sübhan Dağı ola.

Bu kayanın dört tarafı öyle parlak kayadır ki yeryüzü okçuları kayanın zirvesine ok atsalar yarısına ancak erişir. Bu kalenin ta zirvesine çıkmak için yalçın kayayı Ferhad gibi kesip yol etmişler, tam 3.050 basamak kesme kaya merdivendir. Her basamağı yarım mimar ziraidır. Bu yol üzere bazı dinlenme yerleri kesmişler. Kayanın etrafına dolanarak geçilir. Ama at, katır ve eşek çıkamaz.

Hakir atları aşağıda bırakıp birkaç hizmetçiyle etek topla-
yıp var kuvveti pazuya getirip yüz bin sıkıntı ile çıkıp yeryüzü-
nü ayak altında bukaletun nakşı gibi seyrettik. Yeryüzü sayfa-
sı sanki bir nakışlı ebrulu Hıtayî kâğıt gibi belli idi. Ve 7 konak
batıya Akdeniz bir göl gibi gözükdü. Ta bu derece yüksek bir
dağdır. Ona yakın mavi buluttan başka meğer kanat çırpan kuş-
lar ola. Bunda da insan cinsinden bir tek fert yoktur. Kaydefa ve
İzmirne melikelerin sarayları henüz üstad elinden yeni çıkmış
güzel yapılarıdır.

Yağmur suyunun bir damlasının boşa gitmemesi için su
sarnıçları vardır ki hâlâ âbıhayat buz gibi sularla doludur. Dağa
üstad kazıcılar kazmalar vurup mağaralar kazarak bütün ya-
ğan yağmurlara yollar kazıp kayaların yüzünden akan yağmur
suyunun bir damlası boşa gitmeyip mağaralara akar. Bu şekilde
imar olmuş yüksek tepedir.

Bu kayanın ta zirvesinde 3 adet azîm göyner [köknar] ağaç-
ları hâsıl olmuş. Sübhanallah, bu yazılan şeylerin dışında yılan
ve çıyandan başka bir şey yoktur. Oradan yine inip atlarımıza bi-
nir bu kayanın dibinden geçip dört buçuk saatte batıya teper aşağı
indik. Bu Şahin Kayası'nın zirvesi mavi bulutlar içinde kaldı.

Aşağı sahrasında Banyas Nehri akar. Yine Banyas dağların-
dan doğup Gediz Nehri'ne karışır. Atlarımız ile hıyâbânlar için-
de 7 kere geçip üçüncü saatte,

Yaya Kızıldığı Köyü: 40 evli, 1 camili Müslüman köyüdür
ve zeamettir. Onu geçip bir mahsullü öz içinde 3 saat daha gi-
dip 6. saatte,

Bergele Köyü menzili: 20 haneli, 1 camili ve bir âbıhayat
kaynak sulu Müslüman köyüdür. Ve Akhisar köylerinden zea-
mettir. Oradan yine batıya doğru 3 saatte,

Akhisar Kalesi'nin özellikleri

1007 tarihinde Celâlî Karayazıcı ve kardeşi Deli Hasan kor-
kusundan padişah fermanı ile vilâyet halkı toplanıp Eğre fatihi
Sultan III. Mehmed zamanında yeniden bu kaleyi yapan kimse-
lerle konuşup onların anlattıklarını yazdık. Vali Macar Ali Paşa
eliyle yakın zamanda yapılmıştır. Bir düz geniş ovanın tam or-
tasında kerpiçten, yuvarlak, alçak duvarlı, (---) adet kapılı ve (---)

adet kuleli ufak tefek kaledir. Ama çepçevre mazgal delikleri vardır. Ve fırdolayı büyüklüğü 8.600 adımdır. Bütün kuleleri kiremit örtülü birer toplu mamur burçlardır. İç el olmakla dizdarı ve neferleri yoktur, ancak tamiri için vakıfları çoktur.

Şimdiki hâlde şehrin tam ortası olan Yusuf Efendi Sarayı yeri bir yüksek zemindir, orada eskiden büyük bir kale var imiş. Hâlâ yer yer kalıntıları ve yarım burçları bellidir. Kaydefa Melike'nin kardeşi Cime Kraliçe'nin tahtı imiş. Eyvan duvarları ayaktadır. (---) tarihinde Saruhanoğulları çok zorluklara fethetmiştir. Bir daha kâfirlere karargâh olmasın diye bu kale ve taht yerini temelinden yıkıp harap ederler. Hâlâ nice bin eski yapı eserleri vardır.

Kütahya Eyaleti'nde Saruhan Sancağı'nda Ayşe Sultan hâssıdır. Baltacılar kethüdası hâkim idi, onda konuk olup şehri temâşâ ettik. Ve 150 akçe şerif kazadır. Senede 20 kese hâsıl olur 300 akçe kazadan iyidir.

Nahiyesi ancak 12 köydür, ama her biri birer kasaba gibi bağlı bahçeli, cami, han ve hamamlı beldelerdir.

Bu şehrin müftüsü, nakibi, sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdarı vardır. Ve ayanı, ulemâsı ve askerisi gayet çoktur.

Eski zamanlarda gayet büyük şehir imiş. Şimdi yine mamur yapıları büyük bir ovanın ortasında bulunan, Anadolu Vilâyeti'nin Şamıdır. Dört tarafı gül, gülistan, bağ ve bostanlı İrem Bağı gibi gölgeli ağaçlar içinde mamur, süslü, iç açıcı ve ferah yeni yapı bir hoş beldedir.

Bütün haneleri kale içindedir. Tamamı 2.600 adet geniş, kiremit örtülü, bağlı bahçeli, akarsulu, havuz ve şadırvanlı güzel hanelerdir. Zengin fakir herkesin evinde birer akarsu elbette bulunur ki değirmen yürütür akarsulardır. Zira bu şehrin dört tarafı yaylalardır. Bu bol bol akan sular o yüksek dağlardan gelip şehri sularlar. Bütün çarşısında ve diğer yollarında kaldırımlar üzerinde adam beli kalınlığında akarsular akıp ırmaklar çağlar böyle bir İrem şehridir.

Ve tamamı 24 mahalle ve 47 mihraptır, 10'u cuma kılınır camidir. Ve 12 kârgir minareler gözükmektedir. Diğerleri alçacık tahta ve başka ezan makamlarıdır. Bunlardan çarşı içinde cemaati bol Sarı Ahmed Paşa Camii, kârgir minareli, 3 kârgir kubbeli,

3 kapılı ve avlusunun ortasında abdest havuzu ve avlusunun etrafında medrese hücreleri bulunan, bütün bu imaretler kurşun ile örtülü benzersiz, aydınlık bir camidir. Kible kapısı üzere celi hat ile yazılan tarih budur:

*Özge târîh dedim Şerhî bu hayra
Bihamdillâh oldu tamiri camî.*

Sene 1005

Sultan Alemşah Camii derler, ama annesinindir. Halk arasında Fethiye Camii derler. Daha önce kilise imiş “*Artık yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir*” [Kur’ân, Bakara 144] nassı üzere kâfirlerden fethedilip mihrabı Kudüs’e iken Mekke’ye çevrildiği için Fethiye Camii derler. Minaresi yıkılıp yine yeniden yapılmış kiliseden bozma camidir. Kârgir kubbe ve kurşun örtülüdür ve kapısı üzere tarihi budur:

“Hâzihi cumatü’ş-şerîf ve imaretü’l-latîf Valide binti Alemşah Beğ nevverallâhu merkadehu fî tarihi selâse [ve] işrîn ve seb’a mie.” [723]

Sinan Kadı Efendi Camii. Minaresiz ve kurşunsuz camidir.

İstanbulu Hasan Efendi Camii, Emetli Camii, Sarı İbrahim Efendi Camii, Hacı Süleyman Camii, Hacı Mustafa Camii ve Eski Cami. Bunlardan başkası mescitlerdir.

3 hamamı var, biri Paşa Hamamı ve biri Gülruh Sultan Hamamı; suyu, havası ve yapısı hoştur ki insanın yüz rengi kırmızı olup gerçekten gül yüzlü adam olur. Ve Sasa Bey Hamamı.

Ve tamamı bin adet dükkânlardır. Ve bir kârgir yapı 3 kubbe bedesten vardır. Baştan başa kurşun örtülü imarettir. Bütün kıymetli eşyalar bunda mevcuttur. Bu hayrat da Gülruh Sultan’ın yapısıdır.

10 adet mamur ve şenlikli kârgir yapı hanları vardır. Bunlardan Paşa Hanı, Hüseyin Efendi Hanı, Kimyon Efendi Hanı, Boşnak Mustafa Efendi Hanı, Musa Efendi Hanı, Nebi Efendi Hanı, İbrahim Efendi Hanı, Emiroğlu Hanı, Kara Sinan Efendi Hanı, İstanbulu Hasan Efendi Hanı, Baltacı Mahmud Ağa’nın namazgâhı dibinde Mahmud Ağa Hanı, Kara Sinan Efendi Hanı ve pazar yerinde han gibi lonca yeri, kiremit örtülü taş direkli yapılarıdır. Bu iki yapının altında, pazar günleri kıymetli metalleri olan tüccarlar alışveriş ederler. Biner adam sığar geniş örtülü meydanlardır.

Bu şehir içinde 7 medrese, 1 dârülhadis, 1 dâr-ı kurrâ, 23 sıbyan mektebi ve nice yüz âbıhayat çeşmeleri vardır. Bu akarsuların kaynağı şehrin doğu tarafında Gördük Hisar adlı kale dibinden Soğuk Pınar adlı berrak sudan gelerek büyük kehrizlerle şehir içinde her tarafa dağılır. Bundan başka bazı hanelerden cadeler üzerine ikişer üçer çeşme selsebil gibi akar 2 bin can besleyen çeşme vardır, diye şehir halkı övünürler.

Suyu ve havasının güzelliğinden mahbûb ve mahbûbesi misk ve amber kokulu saçlı, ceylân gözlü, şirin sözlü ve nur yüz-lü güneş parçası olur.

Bütün halkı tüccardır. Giysileri baştan başa çuka ve değerli kumaşlardır. Taze civan yiğitleri serapa Cezayir levendi esvabı şeklinde daracık bağır yelekleri, bellerinde pala çatal bıçakları ve başlarında kırmızı fesler giyerler, cesur şahbaz dayı yiğitleri vardır. Ve hep garip dostu adamlardır. Nimetleri zengin, yoksul, yolcu ve komşulara boldur.

Çarşı pazarları içinde büyük çınarlar yetişmiştir. Her çarşısı birer çeşit gölgeli mesiregâh çarşısıdır. Bunlardan Paşa Camii ve hamamı önünde bir geniş sofa üzerinde yüksek bir çınar vardır, gölgesinde 500 adam konup kahve içerler. Bu ağacın gölgesi bu sofayı ve diğer dükkânları kaplamıştır, altına asla güneş tesir etmez. Zariflerin toplantı yeri ve bir lonca yeridir. Bütün dostlar orada yalınayak başıkabak oturup tavla ve satranç oynarlar. Bu şehrin yolları genellikle böyle ağaçlık, gölgeliktir.

Bu şehrin yiyecek, içecek ve sanayiinin beğenileni: Evvelâ has ve beyaz mekik ekmeği demekle bilinen mekik gibi bir söbü ekmektir, misli meğer Şam'da ola. Zerdalisi, servi ağaçları, zeytini, inciri, üzümü, limon ve turuncu şehri süslemiş İrem Bağı gibi bir ılıman şehirdir. Burada iki gün konaklayıp Şevki Çelebi, Mahmud Ağa ve Mırza Ağa ile vedalaşıp kible tarafına düz sahralar içinde nice mamur köyler geçerek dördüncü saatte,

Marmara kasabasının özellikleri

Saruhan Sancağı toprağında 150 akçe kazadır. Nahiyesi 11 parça köydür ve muaf müsellemler Lala Paşa vakfıdır. Eski zamanda acayip mamur, şenlikli ve süslü şehir imiş. Bundan başka yine bu kazada 3 adet köy daha Lala Paşa vakfı vardır.

Serdarı ve kethüdayeri var, ama müftüsü ve nakibi yoktur. Şehri bir kayalı bayırlar dibine kurulmuş, birbiri üzere iki katlı ve tek katlı 1.200 kiremit örtülü güzel hanelerdir, ama binden fazla şahane haneler harap olmuştur.

Mamur olanları 10 mahalledir. Ve bütün haneleri kuzey tarafındaki ovaya nazır, uzakları görebilen gayet havadar hoş evlerdir.

Ve tamamı 22 mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaatli selâtin camii gibi Eski Cami, Lala Paşa'nındır. Kârgir kubbeli ve düzgün minareli aydınlık camidir. Avlusu şadırvanlı, taşra sofası da sütunlar üzerinde kârgir kubbeli ve sanatlı pencereleri ile bir iç açıcı camidir.

Ve medrese, han, imaret, dârülhadis, dârülkurra, mektep ve çeşme hepsi bu Lala Paşa'nın hayratıdır, tamamı baştan başa kurşun örtülü kârgir eski yapılarıdır. 100 kadar dükkânlar da kurşunludur.

Yukarı mahallede Hanefi Sultan Camii kiremitlidir, ama o kadar mamur değildir ve minaresi yoktur. Hanefi Sultan biz-zat camiinin mihrabı önünde kurşunlu bir kubbe içinde gömüldür, *Allah kabrini nurlandırın*. Anadolu Vilâyetinde keramet sahibi bir ulu sultandır ve menkıbeleri gayet çoktur. Bu camilerden başka mescitlerdir.

Bu kasabanın övülenlerinden, pamuğu, kavunu ve karpuzu meşhur, suyu ve havası orta hâllidir ama halkı fakirdir. Ve ayanından müderris efendiden gayri bir fert yoktur.

Hanefi Sultan ziyareti ve yanında Mehmed Baba ile Ali Baba *sırrı aziz olsun*. Sonra Marmara'dan kalkıp kibleye 1 saat gidip,

Frenk Köyü: 100 haneli zeamet köydür. Oradan yine 1 saat gidip,

Marmara şehri ılıcasının özellikleri

Bir kayalı dağ eteğinde Çatal Ilıca demekle bilinen ve yapı-cıları bilinmeyen eski binalardır. Üzerlerinde kubbeleri ve pek çok havuzları vardır. Bir hoş suyu vardır. Temmuz ayında nice bin adam gelip yıkanıp şifa bulurlar. Suyu insan vücuduna yağ gibi cila verir. Cüzam hastalığına yakalanan 40 gün suyundan

içse Allah'ın emriyle iyileşir. Hatta bir küçük havuzu bir kubbeli halvet içinde işlemez imiş. Hizmetçilerime etek toplatıp havuzun içinde çer çöpü, pislikleri ve su yollarını temizlettim. Yer yer sofaları da tamir edince hoş bir havuz oldu. Sıcak su ile doldurup hakir de girip dinlendim. Hamd olsun bu kadarca sevap bize kısmet oldu. Bir mermer sütun üzere tarihini yazdık.

Oradan Gediz Nehri'ni at ile geçip,

Karaitli Köyü: 300 haneli ve 1 camilidir. Oradan,

Yayla Köyü: Bir ulu yayla eteğinde bağlı, bahçeli, âbihayatlı, camili ve hamamlı köydür. Tüm Turgutlu halkı Temmuz'da bu yaylağa çıkarlar. Oradan 1 saat batıya,

Durkutlu [Turgutlu] şehrinin özellikleri

Kütahya Eyaleti'nde Saruhan Sancağı'nda tüm vergilerden muaf Valide Sultanlara mahsus hâss-ı hümayündür. Senelik 30 yük akçe hâsıl olur. Sultaniyesi ve 10 yük akçe de hâkimine hâsıl olur bir mamur haslar hası güvenli bir şehirdir. Ve 150 akçe şerif kaza olduğundan bazı zaman 300 pâyesiyle verilir.

Nahiyesi 160 adet köydür. Müftüstü, nakibi, kethüdayeri ve serdari vardır. Zengin tüccarı, ayanı ve askerî taifesi çoktur. Trabzon Vilâyeti'nin Laz taifesi gibi bu şehir halkının anadan doğan oğlanları yeniçeridir.

Şehri bir düz geniş ovanın tam ortasında Gediz Nehri'ne yakın yeni bir şehirdir. Daha önce böyle mamur ve şenlikli değil imiş. Validelere hâs olup tüm vergilerden muaf olduğundan gayet mamur yeni kurulmuş güzel bir şehir olmuştur. Ve adalet olup halk çiğneği [halka zulmedilmediğinden] yer olmamakla günden güne imaretler yapılmaktadır.

Toplam 1.500 kiremitli ve duvarları tamamen kerpiçli saraylar ve güzel hanelerdir.

Ve tamamı 21 mihraptr ve 5 cumadır. Evvelâ çarşı içinde, Manisalı Piyaleoğlu Mustafa Efendi Camii, kârgir kubbeli, minareli ve yine kireç ile kiremit örtülü camidir. Kapısı üzere altın ve lacivertli celi hatla yazılmış tarihi budur:

Mustafa ibn-i Piyâle ya'nî bu abdü'z-za'îf

Hakdan isterdim yapam bir ma'bed-i hûb u garîb

*Hamdũ lillâh kim tamâm oldu dedim tarihini
Camiin itmâmını kıldı bana Allâh nasîb.*

Sene 1065

Bundan başka kârgir minareli cami yoktur. Ve 4 cami daha vardır. Onlardan başkası mescittir.

Ve 3 hamamı ve 11 Hanı var. Bunlardan muazzam kiremitli ve kerpiç duvarlı Semerciler Hanı, pazar yerinde Voyvoda Hanı ve Yeniçeri Hanı. Bunlar meşhurdur.

Pazar yerinde yirmişer yapma taş sütunlar üzere kiremit örtülü Tahıl Pazarı bir geniş binadır. Altında 5 bin adam toplanırsa yerim dar demez, örtülü geniş meydandır. Kısacası gezip gördüğümüz diyarlarda böyle lonca yeri bir şehirde görmemiştir.

Ve 7 şahane kahvehanesi var. Rakkas, hanende ve çöğürcü sazende ve meddahlar ile donanmış ve dilberler ile bezenmiş kahvelerdir.

Tamamı 300 dükkândır, ama bedesten ve kurşunlu binaları yoktur, zira yakın zamanda mamur olmuştur.

Suyu ve havası gayet sıcaktır. Onun için halkı yaylaya çıkarlar.

Şehri bir düz yere kurulmakla bağı bahçesi cihanı tutmuştur. Ve şehrin dört tarafından şehre baksan çınar, kavak, salkım-söğüt ve diğer çeşitli ağaçların çokluğundan şehir görünmeyip hıyaban içinde kalmış kuş cenneti bir şehirdir. Ama bütün kuşları da Türkçe seslenirler.

Mahbûb ve mahbûbesi yoktur. Halkının yüz renkleri sarıdır. Erkek ve kadınlarının giysileri baştan başa çuka elvan feracelerdir. Taze yiğitleri baldırı çıplak levendane Cezayirli tarzı sıkma yelek, pala bıçak ve başlarında fes giyip dolaşırlar.

Övülenlerinden, üzüm kurusu, kavunu, karpuzu ve Turgut atı meşhurdur, ama zalim dur kurt olmakla durur kalır, huysuz atları hâsıl olur.

Bu şehirden batıya doğru mamur beldeler temaşa ederek geniş mahsullü ovalar içinden 4 saatte,

Münif Kalesi, yani Nif [Kemalpaşa] şehrinin özellikleri

Büyük İskender zamanında Kaydefa yapısıdır. Nice devletler eline girip sonunda (---) tarihinde Sarhan Baba Sultan, kutbi-

yete kadem basmış ulu sultandır, onun zamanlarında Hacı Emet Bey fethidir. Sarhan Bay Sultan'ın beylerindendir. Daha sonra (-- -) tarihinde Osmanlılardan Gazi Hudavendigâr namıyla bilinen Sultan I. Murad fethidir.

Kütahya Eyaleti'nde Saruhan Sancağı paşasının hâssıdır. Voyvodası hâkimdir. 150 akçe şerif kazadır ve nahiyesi 70 köydür. Kethüdayeri ve yeniçeri serdari vardır, ancak müftüsü ve nakibi yoktur.

Kalesi bir yalçın kaya üzerinde beş köşe iki kapılı şeddadi yapıdır. Çepçevre büyüklüğü 2.200 adımdır. İçinde birkaç haneler vardır. Kale içinde ve altındaki kayalardan doğan âbıhayatlar tüm aşağı şehre, bağ ve bahçelere taksim olup yayılıp su değirmenlerinden akar âbıhayattır ki huzur ile içinden üç taş çıkarmazlar. Ta bu mertebe buz parçası soğuk sudur.

Aşağı varoş sâfi kayalar içinde, dere ve tepelerde kurulmuştur. Ve büyük ağaçlar içinde İrem Bağ gibi bir şirin kasabadır. Marmara şehri bu da yüksek bir dağın eteğindedir. Tüm evleri kuzeye nazırdır. Bu şehir doğudan batıya uzunlamasına kurulmuştur.

Ve 1.200 kiremit örtülü hanelerdir. Ve bin hane kadar bağ, bahçesi ve değirmenleri ile harap olmada evleri var, ama mamur olanları 8 mahalledir ve 9 mihraptır.

Bunlardan cemaati çok çarşı içinde Emet Bey Camii, eski tarzdır. Kapısı üzere yazılan tarihi budur:

"Âmiruhu el-abdû'l-fakîr el-Hâc Emmet bin Osman" dır.

Kapısı ceviz ağacı levhasından Fahrî oyması gibi ibretlik bu kalemun nakışlı ve sanatlı kapıdır. Allah bilir, bütün ressam ve kalem ustaları buna denk bir kapı, Behzad nakışı etmeye kâdir değillerdir. Her bir rumî, islimîleri ve diğer çiçekleri birbiri içinde kat kat göstermiş ki görülmeye değer büyük bir kapıdır. Dengi Kırım diyarında Kefe Kalesi'nin Top Kapısı'ndan içeri girince Kule Kapısı Camii'nin kapısı ola. O da ibretlik sanatlı kapıdır. Avlusunun ortasında bir sanatlı abdest havuzu vardır, Nifliler abdest tazelerler. Bu camiın solunda çarşıya incek 7 basamak taş merdivenli avlu kapısı vardır ve kârgir minaresi gayet düzgündür.

2 hamamı ve 40 dükkânı var. Camiın sol tarafındaki mey-

danda büyük bir havuz ortasında uzun bir sütun üzerinde bir şadırvan kadehi var, bu da ibretliktir. Kadehin dört tarafından 40-50 yerden kol kalınlığı berrak sular aşağı büyük havuz içine selsebil gibi akıp etrafındaki sofalar üzerinde bulunan âşıklar hava alıp safâ ederler. Bu havuzun dört tarafında göklere doğru uzayıp gitmiş büyük gölgeli çınarlar var, gölgesinden zemine asla güneşin sıcaklığı tesir etmez, İrem Bağı koyağı gibi bir dinlenme yeridir. Etrafında camie bitişik mamur ve süslü âriflerin toplantı yeri kahvehaneler ve başka dükkânlar vardır. Kısacası hemen Nif Şehri bu iç açıcı yerden ibarettir.

Şehrinin suyu ve havası meşhurdur. Halkı âlim ve dindar insanlardır. Ancak halkı o kadar zengin değillerdir. Bir alay kanaat sahibi, fakir ve garip dostu adamlardır. Buradan batıya doğru İrem bağları içinde bir buçuk saat,

Ulucaklı Köyü: Bu köye yakın İzmir Şehri'ne gider [Sabuncu Beli sol tarafımızda kaldı. Tehlikeli bel olduğundan bu Ulucaklı Köyü'ne gelindi. Bir kayalı dağ eteğinde 80 evli, bağlı bahçeli, kiremit ve toprak örtülü evlerdir. 1 hamamı ve 1 kiremit örtülü camii var. Kapısı üzere tarihi budur:

*Etti ihyâ bu makâmı hayr için Dervîş Ağâ
Hak Ta'âlâ cennet içre hûrîler vere ana*

*Hâtîf-i Gaybî dedi ihyâsının tarihini
Bâreka'llâh ne metîn oldu diyesiz siz buna.*

Sene 1056

Oradan yine batıya yokuş yukarı **Şehzâde Yaylası**'nı aşıp orada çadırımızı bir âbıhayat kenarında kurup konduk. Yayla çobanlarından bir semiz kuzu alıp kebab edip zevkimize baktık. Garip ve acayip yayladır. Hâlâ eski sultanların sarayları ve köşklerini temelleri bellidir. Zira eski sultanların şehzâdeleri Manisa'da yönetici iken bu yaylayı dinlenme yeri edinip 5-6 ay kalırlar imiş. Rum tarihçileri arasında bu yayla "Süsen Dıraz Yaylası" demekle bilinen yayladır.

Gerçekten de acayip uzun süsen çiçekleri olur ki güzel kokusundan insanın dimağı kokulanır. Ve lâlesi de çok beğenilir, soğanını İstanbul'a hediye götürürler. Bu çiçek kokusuz iken sırf güzel şekli ve sevimli yapısı olduğundan beğenilir. İstanbul'un

zariflerinden Balatlı Solak ve Çelebi Cüce bir Manisa soğanını 10 guruşa almışlardır. Gerçi Molla Çelebi lâlesi gibi uzun olmaz ama daha şirin, hoş görünüşlü, kırmızı, yuvarlak şekilli ve kadife gibi havlı bir lâledir.

Bunda olan âbıhayat akarsular meğer Bingöl Yaylası'nda ola.

Kısacası burada tam 4 saat zevk ü safâ edip yokuş aşağı taşlık sarp yollar ile 3 saatte inip bir boğaz ağzında,

Karakoca Köyü: 40 haneli ve bağlı bahçeli mamur köydür. Kara Koca Sultan bu köy içinde yayla boğazı ağzında bir kubbe içinde medfundur.

Oradan doğuya tam 1 saat bağlar ve bahçeler içinden geçerek Manisa mahallelerinden Karaköy içinden geçip,

Eski Pus Kalesi, yani Duman Dağı, Sarhan Vilâyeti, büyük Manisa şehrinin özellikleri

Anadolu Eyaleti'nde Sarhan [Saruhan] Sancağı paşasının tahtıdır. Hâss-ı hümayûnu 60 bin akçedir. 41 zeameti, 674 timarı, alaybeyi ve çeribaşısı vardır. Padişah kanunu üzere bin akçe-de bir cebelüleri ile 3 bin pür-silâh askeri olur. Sefer sırasında paşası da bin askeriyle Kütahya veziri sancağı altında sefer eşerler.

Bu şehrin müftüsü, nakibüleşrafı ve ayanı eşrafı vardır. 500 akçe şerif mollalıktır. Zira eski zamanda Osmanlı şehzâdelerinin ve eski padişahların, tahtı şehzâdelerin mekânı idi. Yakın zamanda sikkesi geçerli şehir idi, onun için şerif mollalıktır. Ve 500 adet nahiye köyleri vardır.

5 kaza nahiyesi vardır. Evvelâ Karaköy kazası, şehir içinde beş kaza daha, Turgutlu kazası, Yalamet kazası, Belen kazası, Bozdağ kazası ve Emlâk kazası. Bu yazılan kazalar molların idaresi altındadır.

Kethüdayeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı ve 20 adet kale neferleri vardır. 80 nefer de İzmir Kalesi'nde Sancak Burnu'nda yeni yapılan kaleye nefer tayin olunup bu Manisa Kalesi'nde 20 adet nefer kaldı.

Kalesi şehrin ensesinde Duman Dağı üzerine yapılmıştır. Aşağı şehirden tam 4 bin adımda çıkılır yüksek bir kaledir. Beş köşe şeddadi taş yapı bir kaledir. Çepçevre büyüklüğü 2.200 adımdır. Ve dört tarafında asla hendeği yoktur. Zira kızıl kara

kaya taşlık üzerine yapılmış olup etrafı gayyâ kuyusuna benzer. Yıldız tarafına bakar, aşağı şehre açılır bir demirli sağlam kapısının iç yüzündeki kemer üzerinde okçu pehlivan Şücâ'nın yayı asılıdır. Dizdarı ve neferler daima bu mahalde otururlar.

Bu kale içinde 30 hanedir. Ve 2 su sarnıcı, buğday ambarları, cebehane ve 1 küçük camii vardır, Fatih Sultan Mehmed Han'ın babası Koca Sultan II. Murad'ın camiidir. İmam, dizdar, kethüda ve mehteran neferleri tamamen bu kalede sakinlerdir.

Bu kale Kaydefa yapısıdır. (---) tarihinde Selçuklulardan Sultan Alâeddin beylerinden Sarhan Bay, Rum keferesi krallarından Puskopo adlı kralın elinden zorla fethetmiştir.

Yunancada bu kalenin ismine Andirafil derler. O zamanda da büyük şehir imiş. Daha sonra (---) tarihinde Sultan II. Murad, Saruhanogulları elinden nice bin sıkıntı ile Türk şerhilerini kıra kıra fethetmiştir. Ama ele geçirinceye kadar çok kanlar dökülmüştür.

Bu kale eski zamanda iç kale imiş, ama aşağı kale hâlâ viran olmaya yüz tutmuş iki kat üç köşedir. Fırdolayı büyüklüğü 6 bin adımdır. Ve dere ve tepeler üzere yapılmış sağlam bir kale imiş.

Ve 7 kapısı var. Bu kale içi baştan başa bağ, bahçe ve âbıhayat suları aşağı şehre akar. 40-50 kadar bağ evleri vardır. Gayri yapılardan iz belirti yoktur. Tüm halkı aşağı şehre göçüp bu kale bağlar olmuş, aşağı şehri bir acayip mamur, bakımlı, süslü büyük işlek, eski taht merkezi şehirdir.

Manisa şehrinin şekli ve yapıları

İlk yapıcısı Kaydefa'dır. İsmine Latince "Nişa" derler, yani "büyük" demektir. Bu şehre Latin kavmi "Nişa" derlerdi. Fetih-ten sonra "Muğnisa" dediler, yani "Kâfir karısı şehri" demek olur. Muğ nişa iken mîmin zammesini fethaya, gaynı ayna ve şîni sîne çevirip "Ma'nisa" diye söyleyip bu şehrin ismi oldu.

Şehri, kale olduğu Pus Dağı'nın eteğinde doğudan batıya uzunlamasına Bursa Şehri gibi kurulmuş süslü bir şehirdir.

Ve tamamı 60 mahalle ve 6.666 güzel hanedir. Yüksek saraylarla süslenmiş, baştan başa kiremit ile örtülü hoş ve temiz, iki katlı ve tek katlı güzel yapılardır ki birbiri üzerine kale dağına yapışmış hanelerdir. Yüzleri, pencere ve şahnişinleri tama-

men şehrin kuzey tarafındaki ova içinde akan Gediz Nehri'ne nazır evlerdir.

O uçsuz bucaksız ova bağ, bostan, reyhan, gül ve gülistanlı mamur ve şenlikli köylerle donanmış verimli ovadır. Her hane penceresinden bu sahra seyredildikçe insan hayran olur.

Bu şehir toplam 500 mihraptır. Ve (---) selâtin, vezir ve ayan camidir.

Evvelâ eski cami, Sarhan [Saruhan] Bey Camii, vilâyetin fatihidir. Daha önce bu cami kilise imiş. Sanatlı kubbeleri vardır ve kubbeleri baştan başa kiremit ile kırmızı horasani kireç ile örtülü mamur bir camidir. Mihrap üzerinde olan büyük kubbe kurşun ile örtülüdür. Avlusunun etrafında ibretlik 6 mermer sütun üzeri kubbelerdir. Avlusunun ortasında bir abdest havuzu vardır. Dört tarafından berrak suları akmaktadır.

Bu avlunun üç tarafında medrese hücreleri vardır. Fethiye Medresesi adıyla âlimler arasında meşhurdur. Ve pâyede de yüksektir. Bu medrese kapısı önünde gölgeli büyük çınarları var.

Ondan aşağı Sultan III. Murad Camii, aydınlık bir camidir ki misli meğer İstanbul'da Eyyub Sultan yakınında Zâl Paşa Camii'dir. Gerçekten de bu Zâl Paşa bu cami şeklinde aynen yapılmıştır. Ancak bu selâtin camii olduğundan daha geniş ve süslüdür. İçi ve dışı yaldızlı, halkârî ve bukaemun nakışlıdır.

İki minaresi var ki her biri göklere yükselmiş şeshane minarelerdir. Kadehleri öyle sanatlıdır ki mermer ustası buna var gücünü sarf edip ustalığını göstermiştir. Ta zirvesinde bulunan altın yaldızlı alemleri 5 saatlik yerden gözükür. Dikkatle bakıldığında insanın gözbebekleri kamaşır ve âlemi aydınlatan güneş yeryüzüne ışıklarını saldıgında bu minarelerin abbasî alemlerine aksi vurunca bu iki alemin parıltısı Manisa şehrini ve onunla birlikte ovayı aydınlatır.

Büyük kubbesi üzerinde olan altın yaldızlı aleminin boyu 40 melikî ziradır, derler. Ve 40 bin saf altın ile yaldızlanmış, diye halk arasında söylenir. Gerçekten de yine öyle olmak ihtimali vardır. Zira bunun da ışığı öğle vaktinde parlayınca insan bir an bile bakmaya dayanamaz. Ta bu derece parlak ve yaldızlı alemdir.

Camiin minberi, mihrabı, şeyh kürsüleri, dört tarafındaki tabakaları, maksureleri, müezzinler mahfili, diğer avizeler, as-

kıları, çeşit çeşit hüsn-i hatları, dört tarafında olan pencereleri, billur, Nefes ve moran camları ve diğer eserlerinin özelliklerini birer birer anlatıp yazsak bir kitapçık olur. Ama taşra sofasında 6 adet yüksek mermer sütun üzerinde 5 ters dönmüş kâse gibi bukalemun nakışlı kubbeler vardır ki her birinin övgüsünde kalem kısa kalır.

Avlusu içinde olan gölgelik ağaçların altında, tam avlunun ortasında bir Hanefî havuzu var, içinde kat kadehler üzere fıskiyelerden insan boynu kalınlığında beyaz billur gibi âbıhayat fışkırmaktadır.

Bu avlunun 3 tarafı 50 adet medrese odaları ve bir yüksek kubbe dershanesi ile bezenmiş geniş ve iç açıcı avludur. Bu eserler baştan başa mavi kurşun örtülü yapılardır. Camiin kible kapısının üzerinde tezhipli celi hatla tarihi böyle yazılıdır:

“Takarraba ile’l-azameti ve’l-ceberûti’r-rahmâniyye, ve tarakkaba ilâ âlemi rabbi’l-mülki ve’l-melekûti’s-sultaniyye, halifetü’s-sultanu’l-a’zam, maliki memaliki fi’l-âlem, zillullâhu alâ kâffeti’l-ümem, mevlâ mülûkü’l-Arabi ve’l-Acem, es-sultan ibnû’s-sultan es-sultan, Ebû’l-muzaffer es-Sultan Murad Han, ibn Sultan Selim Han ibn Sultan Süleyman Han, hullide mülkühu ve ubbide saltanatuhu ilâ nihâyeti’d-devrân, essese hâze’l-camial-bünyân, er-rafi’a ve kâfet ve’l-bidâyetü, ilâ şehri muharremi’l-harâm, li-sene ihdâ ve seb’in ve tis’a mie” [971] yazılmıştır.

Yine bu cami kapısının iki tarafında yine beyaz mermerler üzerinde hüsn-i hat ile yazılan tarihtir:

*Mâlik-i feyz-i bahr-i ge’vher-cûd
Şâh-ı mülk-i Hicâz [u] Rum [u] Irâk*

*Câmi-i cümle-i kemal oldur
Yapdı bir cami-i büilend âfâk*

*Geldi bir ehl-i dil ziyaret için
Dedi tarihi ka’betü’l-uşşâk.*

Sene 994

Bundan sonra Valide Sultan Camii. Süleyman Han’ın annesidir. Silâhdar ağaya Trabzon Eyaleti’ni rica ettiğinden dolayı silâhdara Rumeli’de bir sancak ve annesine Manisa’yı hâs ola-

rak verip sürgünle ebedi Manisa'da kalır. Sonra bu ibretlik camii inşa eder. Bunun da 2 minaresi birer tabakalı benzersiz minarelerdir. Camii de benzersiz kat kat, yüksek kubbeleri baştan başa kurşun örtülü büyük yapılardır. Mihrabı ve minberi yine ibretliktir ki dillerle anlatılıp kalemle yazılmaz.

Bu avlusu bir beyaz ova gibi cilâlı vadidir ki her taşında insanın yüz rengi bellidir. Ve bu avlunun ortasında büyük havuzlu bir abdest şadırvanı vardır. Dört tarafı göklere yükselmiş çınar ve yemyeşil serviler ile süslü bir avludur. Bu camiin kapısı üzere müzehhep celî hatla bu tarih yazılmıştır.

*Ümmü's-sultân Süleymân el-malikîn,
Kad benet lillâhi beyte's-sâcidîn,*

*Mâ mislühü kad câe târihu
Hüve câmiu'l-müttekîne'l-hâmidîn.*

Sene 898

Küçük Valide Sultan Camii. Bu da selâtin camiidir ki Şehzâde Sultan Şehinşah'ın annesinin yapısıdır. Tahıl Pazarı içinde kalabalık cemaate malik eski bir camidir. Ve bir eski tarz kurşun kubbeli, düzgün bir minareli ve bir güzel avlulu eski mabettir. Kible kapısı üzere celî hatla yazılan tarihi budur:

"Mebdeehâ Allâhu bitûli'l-bekâh, li-ya'leme'n-nâzir tarihahu ve rahha'l-hakka bi-hayri'l-binâ. Sene 896"

Tahtakalede Çâşnigirbaşı Camii, eski tarzdır ve bir minarelidir. Kapısının üzerindeki tarihi:

"Benâ hâze'l-mescide'l-mübârek, hayır sahibi ve'l-hasenât Sinan Beğ bin Abdullâh fî eyyâmi Sultan Mehmed bin Murad Han, fî şehri Recebi'l-mücerreb li-sene seb'a ve seb'a mie." [707]

Cemaati gayet çoktur. Sağlam yapılmış bir kurşunlu camidir.

Timurtaş oğlu Ali Bey Camii, şehrin kiblesinde bir yüksek yerde, eski yapı, sağlam cihannüma bir mabettir. Avlusunda can bahşeden bir âbıhayat çeşmesi var. Avlusuna asla güneş tesir etmez koyah gölgeliktir. Namazdan sonra tüm insanlar avlunun etrafında sofalarda oturup edip şehir seyrederek. Bir yüksek camidir ki bütün ve uçsuz bucaksız ova görünür.

Camiye bu avluda iki taraftan divanhane merdivenleri gibi

taş merdiven ile camie çıkılır. Ve yazılan âbıhayat çeşme merdiven altından üçer lüle çeşmelerdir. Her bir gözden akan sular adam bileği kalınlığında olup saf ve buz gibi sulardır. Bu avlu-ya da yine iki taraftan 15'er basamak taş merdiven ile çıkılır. Kısacası zarifler ve vefalı dostlar yeri bir nazargâh avludur. Bütün yapıları baştan başa kurşun ile örtülü bir meşhur camidir. Kible kapısı üzere yazılan tarihi böyledir:

“Benâ hâze’l-camia ve’l-imarete Alî Beğ ibn Timurtaş Paşa mâ ba’de tekâ’udi vezâreti es-Sultan Murad Han ve fî hâze’t-tarih bi-fazlillâh. Sene 978”

Şehrin doğu tarafı sonunda Dilküşâ Hanım Camii. Cemaati azdır, ama kubbeleri kârgirdir ve tamamen kiremit örtülüdür. Ve kapısı üzere tarihi:

*Hatice Hâtûn kad benet [li’]s-sâlihîn,
Mescide bi’l-avni Rabbi’l-âlemin,*

*Kâle Abdullâhi fî tarihihi,
Hiive camiun li’l-müttakîne’s-sâlikîn.*

Sene 987

Husrev Ağa Camii, kurşunludur ve kârgir yüksek kubbedir.

Küçük Taşlı Camii de kârgir kubbe ve kurşunludur.

Serâbâd Camii, toloz kubbelidir. Ama üstad buna bir çeşit kiremit örtmüş ki övgüsünde dil kısadır.

İbrahim Çelebi Camii, yüksek kubbeli ve kurşunludur.

Hamza Efendi Camii, kiremitlidir.

Ayn-ı Ali Sultan Camii, kurşunludur.

Hacı Hüseyin Camii, kiremitlidir.

İki Lüleli Camii, kârgir kubbe ve kurşunludur.

Karaköy’de Ece Camii, eski tarz toprak örtülü camidir.

Çaybaşı Camii, kurşunludur, kapısı üzerinde tarihi var, ama yazısı gayet karışık olduğundan yazılmadı.

Lala Paşa Camii, kurşunlu yüksek kubbedir.

Velioglu Camii ve Hâkî Baba Camii. Bunların ikisi de minaresiz ve kiremit örtülüdür. Ve nice yüz tarihli imaretler çoktur, ama yazı uzun olup seyahate engel olmasın diye yazılmayıp bu kadarla yetindik.

Bu yazılan camilerden başka diğerleri (---) adet mamur ve

mükellef mescitlerdir. Genellikle kurşunlu mescitlerdir. Ve bütün mescitlerin yüz suyu ve sanatlı yapısı Alaybeyi Mescidi, kapısı üzere tarihi budur:

*Küntü ercû minke Rabbenâ'r-rızâ
Bi'n-nebiyyi'l-Mustafa ve'l-mürselîn,*

*Ferhâd Ağa-yı muhibbü'l-âbidîn,
Kad benâ beyten makâma'r-râki'în,*

*Kâle Fethullâh fî tarihihi,
Mescidün li'l-müstakîme's-sâcidîn.*

Sene 979

Ferhad Ağa Çeşmesi'nin tarihidir:

*Hâdimî dedi anın tarihini
Nûş edin Allâh için mâ-i hayât.*

Sene 979

Hünkâr Bahçesi'nin yakınında Vezir Süleyman Paşa kardeşi (---) Bey Çeşmesi'nin tarihidir:

*Bârekallâh ey emîr-i menba'-ı kân-ı kerem
Çokdur âsâr-ı cemîlin add olunmaz vûyden*

*Dedi bu ayn-i safâ-bahşın Şifâyî tarihin
Âb-ı sâfi akdı Şahâ çeşme-i dîlcûydan.*

Sene 1061

Gülfâm Hatun hayat çeşmesinin tarihidir:

*Bu hakîre dedi Gülfâm Hâtûn
Müeyesser eylesün Hak ana Kevser*

*Eyitdi Camî bu hayra tarih
İçin Allâh yoluna âb-ı Kevser.*

Sene 946

Bu şehir içinde toplam 3.040 çeşme vardır. Ve her hanede birer âbihayat akması mukarrerdir.

Ve toplam (---) medresedir. Ama meşhuru ve mamuru bunlardır ki zikrolunur.

Evvelâ Muradiye Medresesi, 2 Sultaniye medreseleri ve Ulu Medrese.

Sultaniye Dârişifası'nda Dârişifa Medresesi, tıp ilmi görülür. Fazilet ehli hekimbaşısı vardır. Haftada iki gün ders okunur ve haftada iki gün "Salâdır bütün dertlilere" deyip çeşit çeşit macunlar, ilaçlar, içecekler ve yiyecekler dağıtılır.

Saruhan Bey Medresesi. Kâfirler zamanında da papaz ve ruhbanlar için medrese imiş. Hâlâ yine bu medresede kalan talebeler mahrum olmayıp müfessir, muhaddis ve musannif olmuştur. Hatta İbn Melek burada ilim tahsil etmiştir. Halkın ziyaret ettiği bir odası vardır. Zira bu medrese bir yüksek ve açık yerde olmakla suyu ve havası güzelliğinden insan zeki tabiatlı olur. Bu medresenin alt katlarında da nice cazibe sahibi derviş, ârif kimseler var ki kanaat ehli olarak yalnızlık köşesini seçmiş canlardır.

Sinan Bey Medresesi. Hâriç pâyesile yüksek medresedir. Kârgir kubbeleri tamamen kırmızı kiremit ile örtülüdür.

İbrahim Çelebi Medresesi. Bu da dâhil medresedir. Pekmez Pazarı Medresesi ve Ayn-ı Ali Medresesi. Daha önce Bektaşî tekkesi idi. Hâlâ hâriç medresesi oldu. Ama inşaallah yine tekke olur.

Bu medreseler ve başka imaretler, bu şehir içinde 760 kurşunlu büyük yapılar vardır.

Ve 600 adet sıbyan mektebi vardır.

Ve 9 dârülkurrâ var. Her birinde 100'er 150'şer Kur'ân hâfızı talebeler Hafz, İbn Kesîr, Seb'a ve Aşere ve Takrîb kıraatları okurlar. Ama Türkistan olmakla harflerin mahreçlerine dikkat etmezler.

Suyu ve havasının tesirinden halkı ve çocukları gayet anlayışlı, akıllı ve zeki olduklarından "Erkek, kadın ve çocuklardan 3 bin insan Kur'ân hâfızı vardır" diye şehir ayanı övünürler. Gerçekten de zeki olduklarından Gelibolulu Yazıcızâde Mehmed Efendî'nin eseri manzum *Muhammediye* kitabını nice bin adam ezberlemiştir.

Ve 7 dârülhadisi var, hepsinde Müslim, Buhârî ve Meşârik hadisleri görülür. Muhaddis dersiamları vardır.

Ve tamamı (---) adet büyük hanlardır. Evvelâ Tahul Pazarı Hanı, kurşunlu kale gibi 40 ocaklı ve 40 kubbeli büyük handır, bütün Arap ve Acem bezirgânları orada kalırlar, ismine Hatuni-

ye Hanı derler. Ve Ali Ağa Hanı, Acemler Hanı, Kuyumcu Mahmud Ağa Hanı, Ali Bey Vakfı Eski Han, Karaköy'de Bekir Ağa Hanı, Çaybaşı'nda Hacı Ali Ağa Hanı ve isimlerini bilmediğimiz nice yüz hanlar vardır. Ama kurşunlu kale gibi kârgir eski yapı olan hanlar bunlardır.

Ve 6 adet işleyen imareti vardır. Evvelâ Sultan Murad İmareti, Sultaniye İmareti, Hatuniye İmareti, Ali Bey İmareti ve Timurtaş Paşa İmareti. Bu imaretlerin gece gündüz nimetleri ve minnetsiz sofraları birer has ekmekle ile gelen geçen yolculara boldur. Bu imaretler baştan başa kurşunlu büyük yapılardır. Bazısının kapısı üzerinde *"Yemeği yedirirler"* [Kur'ân, İnsan, 8] âyetleri yazılmıştır. Bu hayır eserlerinin vakıflarını ve tarihlerini olduğu gibi yazsak sözü uzatmış oluruz.

Şehrin doğu tarafında bir yüksek mesiregâh yerde bir Hazret-i Mevlânâ Tekkesi var, acayip dinlenme ve gezinti yeri mevlevîhanedir. Semahanesi ve pek çok derviş odaları ile mamurdur. Eski zamanda kilise imiş. Suyu ve havası güzel İrem Bağı gibi bir dervişler ocağıdır. Bütün şehir oradan görünür. Kapısı üzerinde tarihi budur:

"Emera bi-İmareti hâzihi'z-zaviyeti'l-mübâreketi'l-İshâkıyyeti el-emîrû'l-âdilü'l-muzafferü'l-mansûr İshâk ibn İlyas. Sene seb'in ve seb'a mie" [770].

Bu tarihin altında;

"Ve âmiruhu el-abdü'l-fakîr ilallâhi'l-ganî, el-Hâc Osman bin Emetullâh" diye yazılmıştır.

Bu Mevlevîhane Tekkesi'nden başka diğer tarikatların 70 adet tekkeleri vardır. Tarikat mensubu dervişler ile dolu Müslüman tekkeleridir.

Bu şehirde 70 yerde mesire, gezinti ve dinlenme yeri vardır. Ama meşhur olan bunlardır ki yazılır. Evvelâ Uluca Pınar, Uluca Çınar, Mersinli Alanı, Tabakhane Köşkü, Çelebi Pınarı, Ağa Bahçesi ve Mevlevîhane Bağı. Bu mesiregâhlar tamamen Karaköy tarafındadır.

Hamza Efendi Camii tarafında olan mesiregâhlar bunlardır. Evvelâ Beş Çınar, Bey Köşkü, Mevlevîhane yakınında Salıncaklı Dokuz Binar ve Sovucak Pınarbaşı.

Bu mesiregâhlardan fazla görülmeye değer Hünkâr

Bahçesi'dir. Şehrin aşağı kuzey tarafında lâleazar ovada yapılmış dört tarafı kale gibi tuğladan yapılma dört köşe sağlam bir bina-
dır. Batıya bakar bir tahta kapısı var, çepçevre büyüklüğü 3.300
adımdır. Ve Âsitane tarafından bostancibaşısı ve 200 sarı külâhlı
bostancıları vardır. Daima bu İrem Bağ'ının bakımını yapıp ora-
da olan geçmiş sultanların halılarını, diğer eşyalarını, altın ve
gümüş cinsi kap kacak, gümüş ve altın lüleleri, fıskiye ve kadeh-
leri tamamen onların tasarrufu altındadır. Bütün maksureleri,
köşkleri ve diğer yapıların kurşunlarını ve altın yaldızlı alem-
lerini gözetip bu İrem Bağ'ının bakım ve onarımı ile uğraşırlar.
Gelirlerini de masraf çıktıktan sonra İstanbul'da terekeciabaşıya
gönderirler. Senelik 7 yük akçe mahsulünden hâsıl olur. Neferle-
rinin maaşları cizyedir.

Bu Rıdvan cenneti bahçesi öyle bir hıyâbân yerdir ki insan
maksurelerinde oturduğunda çiçeklerinin güzel kokularından
insanın beyni kokulanır. Cenâb-ı Bârî yeryüzünde sanatını gös-
termek için ne kadar yüz bin renkte ve çeşitte otlar ve güzel ko-
kulu çiçekler yaratmışsa hepsi bu İrem Bağ'ında mevcuttur. Geç-
mişin akıllı insanları bu bağ'ı satranç nakşı gibi tarh edip çırpı
ile sıralı nice yüz bin meyve ağaçlarını ve meyvesiz ağaçlardan
çınarları, kavak, servi ve salkımsöğütleri ve diğer güzel ağaçla-
rı sıra sıra dizmişlerdir. Böyle bir gölgeli, koyah, hıyâbân sultan
bahçesidir ki övgüsünde dil susar.

Bu bahçeye bitişik yol aşırı bir namazgâh vardır, ova gibi
düz bir vadidir. Dört tarafı alçak kârgir duvarlı yerdir. İçine 50
bin adam girse yine bir tarafı boş olur. İçinde havuzları ve fis-
kiyeleri fışkırpı akmadadır. Başka hizmetçileri vardır, yeşilliği-
ni koruyup gözetirler.

Bu Manisa Şehri, Duman Dağı eteğinde doğudan batı-
ya uzunlamasına kurulmuştur. Hanelerinin yarısı dağa arka
vermiş havadar evlerdir. Yüzleri tamamen kuzeye nazırdır.
Ve yarısı aşağı düzde kurulmuş büyük şehir ve eski beldedir.
Batı tarafında Karaköy Tapısı'ndan ta doğu tarafında Turgutlu
Mahallesi'ne kadar bu şehrin boyu tam 7 bin adımdır. Ve geniş-
liği bazı yerde 3 bin adım ve bazı yerde 4 bin ve bazen de 5 bin
adım olur. Ve Sultaniye Camii'nin önünden kible tarafına yokuş
yukarı Ulu Cami önünden iç kaleyle kadar 4 bin adımdır.

Bu İrem şehirde toplam (---) adet hamamdır: Karaköy Hamamı, Çaybaşı Hamamı, Tahtakale Hamamı. Ancak suyu, havası, yapısı, hizmetçileri ve esvapları temiz, hoş, geniş, gönül açıcı, güzel yapı ve hoş hamam Sultan Hamamı'dır. Görülme-ye değer bir camekana ve bir orta sofaya sahiptir ki dengi meğer İstanbul'da Fatih'in Çukur Hamamı ola. Bu hamam 8 adet Kısra Kemerı gibi kemer üzerine oturtulmuş, ters çevrilmiş kâseye benzer göklere doğru uzanmış kubbeye sahiptir. Üstad mühendislerin anlattıklarına göre bu camekân kubbesi İstanbul'da Yavuz Sultan Selim Han Camii'nin kubbesi büyüklüğündedir, derler. Ve 8 adet kemerlerin arasında birer sofa ve her sofa üzerinde ikişer lüleli ikişer kurnalar vardır. Dört köşesinde dört aydınlık halveti vardır. Öyle beyaz ham mermerler ile döşenmiştir ki insanın yüz rengi bellidir. Kubbesinin ortasındaki mermer sofa bir harman büyüklüğünde bir seyredilecek nakışlı sofadır. Bir şadırvanı kubbeye fışkırıp akmaktadır. Yüksek kubbesi 300 adet nefes, billur ve moran ve talk camlar ile süslüdür. Her cam şamdan sofrası büyüklüğündedir ki merhume valide kasıtlı olarak Venedik moranından getirtmiştir. Benzeri gezip gördüğümüz diyar hamamlarının birinde yoktur.

Kısacası Manisa Şehri'nin övülen yapılarından biri de bu hamamdır ki şehrin yüzü suyudur. Suyu ve havası kadar hoş- tur ki adam bir gün otursa sıkıntı olmayıp asla ve kata hararet vermez. Zira dört tarafının duvarlarının kerpici ve cibisi gülsu- yu, safran ve lâden ile yoğrulmuştur. Duvarlarının kokusundan içinde yıkanan insanların dimağları kokulanır. Böyle bir aydınlık hamamdır. Bundan başka hamamları iyi değildir.

Bu şehir içinde 3.030 berrak sulu çeşme var. Ve her hanede birer akarsu mevcuttur.

Bu şehirde ve Karaköy'de toplam 3.360 altmış dükkân vardır. Ve kârgir yapı kubbeli bedesten vardır. Birinin yarısını cami etmişler, Bedesten Camii derler. Diğer yarısı da gazzazlar bedestenidir. Ana yolunda ibrişim dokurlar. Eski Bedesten demekle bilinir. Eski yapı olmakla yapıcısını kimse bilmemektedir.

Biri de, Yeni Bedesten derler, eski yapı ve yüksek kubbelerle mamur binadır. Bütün değerli kumaşlar, eşyalar, giyecekler ve diğer ihtiyaçlar bol bol bulunur.

Eski hamam yakınında bedesten gibi iki başı kapılı bir cad-
denin iki tarafı 100 kadar kârgir dükkânlardır. Burada Sipah Pa-
zarı olup savaş aletlerine ve değerli giysilere dair metalar satılır.

Tahtakale'de 50 adet dükkânlı ve iki başı kapılı küçük çar-
şıdır, ama kârgir değildir. Bunda ilaçlar ve uşşakî macunlar sa-
tılıp dilber lebi macunu pazar olur. Bir muhabbet pazarıdır ki
âşıklardan hâlî değil, zarifler yeri ve dostlar çarşısıdır.

Tahıl Pazarı meydanında han gibi 8 sütun üzerine kiremit
ile örtülü bir meydan vardır. Hafta pazarı olunca buğday, un ve
tüm tahıllar burada satılır. Muhtesib kantarı bundadır. Her yiye-
cek tahılından öşr-i sultanî alır.

Bu Tahtakale Pazarı meydanında tek katlı ve iki katlı, ha-
vadar ve ferah kahvehaneler var ki her biri fıskiye, havuz ve şa-
dırvanlar ile süslü kahvelerdir. Bütün vilâyet ileri gelenlerinin
ve tüm maarif erbabının birbirleriyle tanışıp görüşecekleri yer-
lerdir ki her birinde dörder mahfil yapılmıştır. Birinde hanende
ve sâzendeler, birinde genç rakkaslar, birinde kıssahan ve med-
dahlar, birinde gazelhan şairler olup âriflerin toplantı yeri kah-
velerdir.

Ama Tahtakale kahvelerinden daha hoş Karaköy'deki kah-
venin benzeri yeryüzünde yoktur. İrem Bağlı ve kuşları bol bir
kahvedir ki misli Haleb'de Arslan Dede kahvesi veya Şam'da
Sinaniye kahvesi yahut Mısır'da Harabâbâd kahvesi ola. Ama
bunlardan sanatlı kahvedir. Daima insanlarla dolu olduğundan
her gün birer kantar kahve sürülüp günlük beşer yüz hizmet-
çileri var. Her köşesinde düşkün âşıklar birbirleri ile can sohbe-
ti ederler. Böyle bir büyük toplantı yeri kahvehanedir. Dört ta-
rafındaki gül ü gülistan ve reyhan bağı içinde nice bin kuşların
ve bülbüllerin hazin sesleri ve hanende ve sâzendelerin birbir-
lerine hasımca fasılları zevkinden hissedar olan insanlar hayran
olur. Kısacası Manisa Şehri'nin yüz suyundan olup şöhet veren
bu safâ yeri güzel kahvelerdir.

Bu şehir bir kumsal yere kurulmuş olmakla her tarafı taş
döşeli kaldırım değildir, ancak bedesten semtleri ve Saraçhane
ve Kavafhane çarşıları, Tahtakale ve Çaşnigirbaşı Camii tarafla-
rı ve diğer çarşılar baştan başa sanatlı beyaz taş ile döşenmiş pâk
kaldırımlardır.

Halkı gayet pâk, temiz ve zarif olduklarından çarşı pazarı her an hizmetçileri temizleyip sulayıp serinletirler, herkes dükkânlarında tozsuz topraksız alışveriş ederler. Ve gül, süm-bül, zerrin, reyhan, erguvan, zambak ve katmerli gül mevsiminde çini bardaklar ile bütün dükkânları bu yazılan çiçekler süsleyip yoldan geçen adamların dimağı kokulanır.

Her çarşı yolları içi çınar, salkımsöğüt, kavak ve asma ağaçları ile bezenmiş sokaklardır ki koyah gölgeliklerdir.

Suyu ve havasının hoşluğundan mahbûb ve mahbûbesi boldur. Gerçi Etrak diyarıdır ama eski taht merkezi ve büyük şehir olduğundan halkı gayet söz anlar; mirkelâm, maarif erbabı şairleri çoktur.

Evvelâ Ânî, Vanî, Kânî, Âbî, Zülâlî, Lâlî, La'î, Lâkî ve Vâlî adlı şairleri fasih ve belîğ, düzgün ifadeli divan sahibi kimselerdir.

Lâlî Çelebi daha önce şirin söz söyleyen, fasih konuşmada kanat çırpın ve hoş sözle fazıl kimse imiş. Sonra ağrı hastalığına yakalanıp Allah'ın hikmeti diline tutukluk gelince Lâlî mahlasını alır. Daha önce Le'âlî imiş. Hâlâ dilsizdir, kimse ile konuşmaya mecali yoktur. Ama cevher kalemini ele alıp kalemi ucundan tashihsiz nice beyt, kaside ve tarihler eder kim Hassan ve İmrül-kays gibi tasavvufâne inci taneleri yazar. Hâlâ bir toplanmış divanı vardır, hüsnîyat ve hicivleri de beğenilir.

Nîmî Çelebi de Lâlî Çelebi'ye ayaktaştır. Nîmî mahlasını almasının aslı felçli olmasıdır. Belinden aşağı ayaklarına kadar felçli olup ayakta duramadığından Nîmî mahlasını kullanır. Lâlî ile Nîmî birbirleriyle ayaktaş olmaları o yöndendir. Ama gerçekten ikisi de fazıl ve kâmil ustalardır. Gerçi bu Nîmî felçlidir, ama Cenâb-ı Bârî buna bir dil açıklığı vermiş ki bununla akranı şairler değil belki başka âlimler de ilim konuşmaları ve tartışmaları yapamazlar. Zira Aristo akıllı bir çelebidir. Ama gece gündüz halkı yerip hakaret edip kuduz it gibi dalamadadır. Ama her hicvi Nef'î'nin *Sihâm-ı Kaza'sına* denktir.

Müftü Mahmud Efendi de zamanın fazıllarından ve âlimlerinden iyi şair ve zamanın yegânesi çelebidir. Musiki ilminde çok usta olup *kavl-i edvâr* üzere tahriratında sihir edip dinleyenin deveran etmesi mukarrerdir. Kısacası bu şehirde 17 divan sahibi şair vardır.

Âlim, salih, imam, hatip ve şeyhlerine sınır yoktur. Cenâb-ı Bârî'nin nazarının değdiği büyük bir şehirdir

Vilâyet halkının çoğu tüccar, hiref ehli, âlim, zanaat ve kanaat, ibadet ve ziyaret ehlidir.

Genellikle halkı çuka ferace, serhaddî, kontuş ve nazik boğası elvan bez giyerler. Nice bin fukaraları Mevlânâ muhibbi olmakla Mevlevî külâhı üzere Muhammedî sarık sararlar.

Kadınları siyah, mavi, kırmızı muhayyer ve çuka feraceler giyip gayet edeplice hareket eder hatunlardır.

Halkının kâr ü kisbleri genellikle Manisa alacası işleyip kâr ederler. Ve beledî yastıkları da beğenilir.

Yiyecek ve içeceklerinin meşhuru beyaz nohutlu çöreği, baharlı mekik böreği, Arap gevreği, beyaz tandır kirdesi, türlü türlü buzlu vişne hoşafı, üzüm şerbeti, lezzetli Manisa paludesi [peltesi], üstü bademlisi gayet meşhurdur. Has ve beyaz anasonlu ve çörek otlu ekmeğinin bir okkası kuşgözü akçe ile satılır, gayet bolluk şehirdir. 50 akçesi 1 dirhem gelir küçük akçe ile 50 dirhem yağlı çörek 1 akçeye, 1 at yemi 1 akçeye, koyun etinin 1 okkası 1 akçeyedir, diğer şeyler buna göre kıyas oluna.

Dördüncü iklimden olmakla havası ılımandır. Arz-ı beledi (---) (---) (---) ve uzun günü (---) (---) (---). Kiblesi şehrin ensesindeki Duman Dağı'na yönelik olunur, bu şekilde bir şehirdir.

Manisa ziyaret yerleri

Evvelâ Muradiye yakınında vilâyet fatihi Saruhan Bey Sultan, yüksek bir kubbede medfundur. Halkın ziyaret yeridir. Nice keşif ve kerametleri görülmüş Allah yolunda cihat eden bir gazi padişaktır.

Seyyid İbrahim Sultan, ona yakın Revak Sultan, Hâkî Baba Sultan, Hünkâr Bahçesi yakınında Sultan III. Murad Han ve Sultan III. Mehmed ki Eğri fatihidir, 976 tarihinde bu Manisa'da doğmuştur, bunların şehzâdeleri ziyareti. Ve Bektaş Paşa Sultan.

Kemal Ümmî Baba Sultan (---) tarihinde vefat edip bu şehirde yatmaktadır. Hâlâ nur dolu kabri ihtiyaç sahiplerinin ziyaret yeridir. Çeşitli ilimlerde nice yüz telifleri, Türkçe ve Farsça tasavvufâne şiirleri vardır. Hazret-i Risalet-penah'ın "*Ben âdil melik zamanında doğdum*" hadis-i şerifinin tercümesi bir hoş akıcı

manzum risalesi vardır. Âlimler arasında hayli zor ve karışık te-
lifttir. Nice âlimler şerh etmekte aciz olmuşlardır.

Dedemiz Ece Yakub Bey Mâhan diyarındandır. Osmanoğ-
lu'nun atası Ertuğrul Bey ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir. İlk
defa Gazi Süleyman Bey ile Kapıdağ'ından 40 nefer kimse ile
sallar düzüp denizden geçip ilk olarak İpsala Şehri'ni fetheden
bunlardır. Lapseki'de iskele başındaki cami ve İznik'te Yakub
Ece Camii bunlarındır. Hâlâ ferman ile mütevellilikleri bu haki-
rindir. Daha sonra (---) tarihinde ateşli sıtmadan Manisa şehrini-
de vefat edip Çaybaşı Mezarlığı'nda gömülmüştür.

Molla Manav Abdülbakî, Alâiyelidir. Lügat ilminde mana-
lar denizidir. (---) (---) (---) Nice ziyaretler daha eyledik, ama bu
kadar ile yetindik. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Sonra bu şehrin ayanıyla, molla, Müftü Mahmud Efendi, Ye-
niçeri Serdarı Kasapzade Bekir Ağa, diğer ahab ve dostlarla ve-
dalaşıp bu şehirden batı tarafına bağlar ve bahçeler içinde gidip
ve Gediz Nehri'ni bu sahra içinde atlarımızla güçlükle geçip,

Horoz Köyü: 200 evli ve 1 camili Müslüman köyü ve zea-
mettir. Oradan yine batıya doğru sarp dağlar, beller ve yollar
aşıp 8 saatte sıkıntı ve şiddetli sıcak çekerek,

Bergama Kalesi'nin özellikleri

Kaydefa Melike'nin yapısıdır. (---) tarihinde Orhan Gazi fet-
hidir, (---) Paşa eliyle. Kütahya Eyaleti'nde Hudavendigâr Sanca-
ğı toprağında paşa hâssı olup voyvodası yönetir.

150 akçe kazadır, nahiyesi (---) adet köydür. Kethüdayeri ve
serdarı vardır, ama müftüsü ve nakibi yoktur.

(---) tarihinde İlyas Paşa Sultan IV. Murad'a asi oldu. Hakir-
den büyük kız kardeşimiz onun nişanlısı iken asi olunca babam
kız kardeşimi vermekte tereddüt edip sonra vazgeçince hemen
Ellez [İlyas] Paşa, Manisa Şehri'nden 50 bayrak sekban ve sarı-
ca haşarat ile imamını, vilâyet âlimlerini ve kethüdasını ılgar ile
Kütahya'ya gönderip ansızın hanemizi basmışlar, babam bağa
kaçmıştı. O saat kız kardeşimi tüm cevahir çeyiziyle alıp ara-
balar ile götürüp Sandıklı sahrasındaki çiftliğimizden 7 bin ko-
yun, 300 taylı kısarak, at ve diğer hayvanları çeyiz diye zorla alıp
Manisa'ya götürmüştü. Kız kardeşim nişanlısı iken nikâhlısı

oldu. İlyas Paşa'nın günden güne isyanı açığa çıkıp İstanbul tarafından ve başka eyaletlerden üzerine kalabalık ordu ile Küçük Ahmed Paşa serdar tayin olunca Manisa'da kalamayıp kaçtı. Bütün askeriyle ve kız kardeşimle bu Bergama'ya sığınınca babam bütün tabileriyle Kütahya Şehri'nden göçüp hanemizi şairler sultanı akrabamız Firakî Efendi'ye verdi. Hepimiz Bursa'da Eyne Bey Mahallesi'ndeki hanemizde konakladık. Babam hakiri ve Mahmud adındaki bir kardeşimi de alıp Bursa'dan üçüncü günde İstanbul'a dâhil olup eski evimize konduk. Ertesi gün babam Sultan Murad'a gidip İlyas Paşa'dan şikâyet etti. İlyas Paşa kırkıncı günde bu Bergama'da yenilip Küçük Ahmed Paşa bağlayarak Sultan Murad huzuruna Üsküdar'da İstavriz Bahçesi'nde getirdi. O sırada babam da padişah huzuruna çıktı. Sultan Murad, İlyas Paşa'ya,

“Bre melun, bu koca ağanın kızını zor ile niçin aldın?” diye söyleyince,

“Hâşâ padişahım, zorla almış olam. Şeriat izniyle nişanlım idi, aldım, işte şer'î hüccetim” diye hüccet gösterdi. Hemen babam,

“Evet, padişaha tabi iken nişanlı idin. Sonra asi olup katli vacip oldun. Sizcileyin asiler hakkında *“Böylece haksızlık yapan milletin arkası kesildi”* [Kur'ân, En'âm, 45] âyeti gelip dört mezhep fetvalarına göre senin katledilmen icap ettiğinden kızımı vermedim. Gasp ederek bu kadar malım ile ırzımı harap ettin” diye babam feryat etti. Hemen Murad Han,

“Koca Baba, malını mı istersin, yohsa Kel Ellez'in başını mı istersin?” deyince babam,

“Hünkârım nirsuz ve kılsız kel baştan sana bana ne fayda. Hemen padişahım sağ olsun. Benim şikâyetimle can telef olmasın, yine Ellez oğlu Ellez'dir. Affederseniz Revan seferine götürüp bir kulluğunuza istihdam edin” dedi. Sultan Murad,

“Ya böyle asinin hizmeti ne olsa gerek? Adam yokluğu değildir” deyip,

“Kelle üstüne” deyip hitap ettiler.

Hemen onu gördüm. Kara iri bir adam İlyas Paşa'yı kapucular kethüdası elinden alıp İstavriz Köşkü önünde deniz kıyısında bir büyük mavi taş vardır, onun üstüne fakir İlyas Paşa'yı çö-

kertip ateş saçan kılıcı öyle vurdu ki başı taşa o zaman dokundu. Meğer hakikat kellesi kel imiş.

Sonra Sultan Murad babama bir kese 10 bin sikke-i hase-
ne altın verip İlyas Paşa'nın bütün malını mülkünü zapt ettiler.
Ama kız kardeşimin bir şeyine el vurmadılar.

Sonra hakiri o sene babam Bursa'ya getirip yine bu sene içi-
nde kız kardeşim Bergama'da vefat edince bütün malına peder el
koydu. Hamd olsun aradan 34 sene geçip bu Bergama Şehri'ne
gelip kız kardeşimin kabrini ziyaret ettik. Lahdinin bazı yerleri-
ni ve mezar taşının tarihlerini tamir edip Bergama Şehri'ni ge-
zip dolaşmaya başladık. Ama Manisa gibi büyük şehir değildi.
(---) (---) (---)

Sonra Bergama'dan kibleye doğru 5 saatte mamur ve şenlik-
li köyler geçerek,

Melemen Güzelhisarı'nın özellikleri

(---) tarihinde Gazi Hudavendigâr, Saruhan Bay Oğulları
elinden almıştır. (---) sancağı toprağında 150 akçe kazadır.

Kalesi bir bayır üzere viranca dört köşe bir kârgir yapı kü-
çük kaledir. Dizdarı, neferleri (---) ve kibleye nazır bir kapısı var.
Aşağıda varoşu 800 toprak ve kiremit örtülü bağlı ve bahçeli ev-
lerdir.

Ve 8 mahalle ve 13 mihraptır. Çarşı içinde (---) Camii (---) ve
(---) gerisi mescitlerdir.

Han ve hamamı, sıbyan mektebi ve küçük çarşısı vardır, be-
desten ve imaretleri yoktur. Suyu ve havası o kadar güzel değildir.

Beğenilenlerinden pamuğu, susamı, kavunu ve karpuz
çoktur. Sonra bu şehirden kibleye doğru kâh taşlık, kâh toz
toprak ve kâh sahra içinde tehlikeli yollar ile geçerek 5 saatte
selâmetle,

Kara Foça Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Ceneviz elinden Orhan Gazi fethidir. Seğir-
dimci askerleri Kara Ece Yakub, Kara Mürsel, Kara Balıkesir ve
Kara Bekir adlı gaziler Kara Koca ile ansızın Kara Foça boğazına
baskın edip önce Kara Foça ve Kara Koca şehre kılıç vurup fet-
hettikleri için bu şehre Kara Foça derler.

Orhan Gazi'nin beylerinden kırk namı Kara Ece, Kara Koca ve Kara Mürsel adında kara beyleri var imiş, Allah'ın emriyle ne tarafa gitseler kırk nefer karalar yüz ağırtırlarmış.

Kütahya Eyaleti toprağında Cezayir kaleminde kaptan paşa hükmünde paşa hâssıdır. Kalesi, deniz kıyısında bir tepe üzerinde (---) (---) yerde yuvarlak bir şirin şeddadi sağlam kaledir ve çevre büyüklüğü 1.060 adımdır.

(---) tarihinde Venedik Frengi'nin donanması gelip bu kale halkının cenge güçleri olmadığından kaleyi boş bırakınca cehennemlik murdar kâfirler kaleyi işgal ederek içinde olan cebehanesi, diğer ganimet malları ve kale kapısını alıp gitmiş idi. Sonra İzmirli Ahmed Ağa tamirine memur oldu. Hakir Ahmed Ağa'yı orada bulup Allah rızası için iki gün tamirine birlikte çalıştık. Ama hanları, hamamı, cami, mescitleri ve çarşısı harap idi. Limanına nazır büyük kuleler üzerine deryayı döver balyemez toplar kondu. Karaya ve denize bakan iki yeni sağlam kapılar yapıldı.

İçinde 200 kadar mamur haneleri var, hepsi kiremitlidir. Ve 1 camii ve birkaç dükkânı kalmış. Kale dışında bağ ve bahçesi çoktur.

Dizdarı ve neferleri vardır. İzmir gümrüğünden ulûfeleri gelir. Serdarı ve kethüdayeri Melemen'de sakindir. Ve 150 akçe kazadır.

Halkı hep Cezayir esvabı giyerler. Ama korkusuz, bahadır cesur er yiğitler değillerdir. Az bir bahane ile şöyle sağlam kaleyi kâfire verdiler. Bu kadar ganimet malları yağmalanıp bu kadar kötü nam alındı. Bir saat savaşılar etraf köylerden 10 bin tüfenkli Melemen şahbazları ricalü'l-gayb ile ansızın erişirler idi.

Bu kalenin büyük bir limanı var, iyi demir tutar kalyon ve kadirga yatağı hoş limandır. Bu limandan lodos üzere 80 mil karşı Karaburun dedikleri yerdir ki Anadolu'da Karaburun zeytini meşhurdur.

Bu kaleden 20 tüfenkli yoldaşlar aldık, zira levent eşkıyası yatağı ve hane berduş yağma görmüş aç uyuz kan kuduz adamları yol keserlerdi. O yoldaşlar ile kible tarafına düz sahralar içinde ılgın ağaçları ormanlarını seyrederek,

Menemen Tuzlası emminde konaklayıp temaşa ettik. 500 akçe mîrî emanettir ki hâss-ı hümayûndur. Tüm Germiyan, Aydın, Saruhan ve Karahisar vilâyetlerine kısacası 24 sancak yere her sene nice kere yüz bin deve yükü tuz bundan gider, büyük eminliktir. 70-80 adamla inip binip yönetip padişah malını ve kendine 10 kese faizi tahsil eder iyi hükumettir ve ibretlik bir tuzladır. Zira bu tuz içine canlı kısımdan her ne mahlûk düşse Allah'ın emriyle tuz olur.

Oradan kalkıp yine kıbleye o sahra içinden geçerek Gediz Nehri'nin denize karıştığı yerden yüz bin sıkıntı ve zorluklarla atları geçirip bizlerde bir kayığa binip karşıya geçtik. Oradan altıncı saatte,

Tarhaniye vilâyeti eski Melemenye [Menemen] şehrinin özellikleri

Yani oğuzlar vilâyeti demektir. (---) tarihinde Gazi Hudavendigâr fethedip kalesini yıkıp yerle bir etmiştir. Şehrini doğusunda yel değirmenleri tarafında hâlâ yer yer kalenin temelleri bellidir, ama sağlam kale imiş.

Hâlâ bir kalesi de bu şehrin kuzey tarafında Gediz Nehri'nin karşı tarafında bir sivri kaya üzere Kayacık Kalesi derler yüksek bir kaledir, ama içinde insan yoktur. Yakınında mamur köyler vardır.

Bu Melemen Şehri Anadolu toprağında Cezayir kaleminde Sığla Sancağı sınırında valide sultan hâssıdır. 40 yük akçe iltizamdır. 200 adamla mültezim yönetir. 150 akçe şerif kazadır ve nahiyesi (---) köydür. Kethüdayeri ve serdarı vardır, ayanı yoktur ve fukarası gayet çoktur. Müftü ve nakibi yoktur.

Şehri, bir düz kumsal yerde denizden 3 saat uzak bir ovadadır. Değirmen bayırları şehrin doğu tarafında beşer altışar bin adım uzaktır.

Bütün Melemen Şehri 25 mahalle ve 3 bin kiremitli evlerdir. Kimi iki katlı ve çoğu tek katlı güzel hanelerdir.

Tamamı 29 mihraptır. Bunlardan cemaati bol çarşı içinde Mahkeme Camii, eski camidir. Kârgir kubbesi ve minaresi vardır. Kireçli kiremit örtülüdür.

Gazzaz Camii kapısı üzerindeki tarihi budur:

Kad benâ hâze'l-cumate'l-mübâreket'e's-şerife, hayır sahibi Mustafa bin Mahmud gufire zünûbuhu. Sene 987

Ulu Cami ve Kasım Paşa Camii, bunlar kârgir minareli camilerdir. Bunlardan başkası mescittir.

Ve 3 hamamı var, biri Pazaryeri Hamamı, Çifte Hamam ve Eski Hamam.

Ve 1 medrese, 3 sıbyan mektebi ve 1 imareti vardır. Gece gündüz nimeti zengin fakir herkese boldur.

16 adet âbıhayat çeşmesi vardır. Çarşı meydanındaki sebilenenin kapısı üzere tarihi budur:

*Hamdû lillâh ki nasîb oldu Hudâyâ minnet
Bu sebîl-i bî-adîl-i âb-ı Kevser cennet*

*Yapdım anda bir sebîl-i mâ-i cârî dilkeş
Dedim anın tarihini misl-i âb-ı cennet.*

Sene 1026

Yine bu pazar meydanında Ali Ağa Çeşmesi, dört köşe bir güzel yapı, berrak sulu çeşmenin tarihidir:

*Yapdı bu çeşmeyi Alî Ağa için
Eyledi ihyâ kamu teşne dili*

*Tâlibi Dâ'î dedi tarihini
Akdi Hüseyin aşkına ayn-ı Alî.*

Sene 1008

Bu da doğu tarafındaki çeşmenin tarihidir:

*Âbıhayata benzediği için Gınâyi-yâ
Tarihi oldu ayn-ı Alî çeşme-i hayât.*

Sene 1054

Bu dört köşe yapı çeşmenin iki tarafında çeşmeler üzerinde tarihler yoktur, ancak bu iki tarafta vardır.

Bu şehrin 300 dükkânı ve 1 kârgir bedesteni vardır.

Şehri o kadar işlek değildir. Bütün yolları kaldırımsızdır, zira bu şehir bir kumsal pâk zeminde kurulmuştur. Ancak bazı yerlerinde duvar kenarlarında yaya kaldırımları vardır. Çoğu haneleri kerpiç yapı duvarlıdır.

Halkı Cezayir levendi esvabı giyerler. Yüz renkleri sarıdır. Havası çok sıcak olup gayet ağır olduğundan mahbûbu yoktur.

Allah'ın hikmeti, bu şehirde Temmuz ayında ikindiden sonra şehir içinde bir tek insan kalmayıp küçük büyük herkes şehrin dört tarafındaki bağ ve bahçelere gidip orada yatarlar, sabahleyin yine şehre gelirler. Zira şehir içinde bir adam kalsa o gece o adamı sivrisinekler yerler, *Allah saklasın*, aman vermeyip helâk ederler.

Yönetici bir adama ceza verse bir gece elini ayağını bir dişe bağlayıp giderler. Sabahleyin o zavallı adam ya ölmüş veya tulum gibi şişmiş bulunup bütün işlediği günahlarını itiraf eder. Suçlu olan adamlara böyle işkence ederler. Melemen Şehri'nin ta bu mertebe namusu, yani sivrisineği vardır. Zira sineklerin padişahı, değirmenler tarafında bir kuyu vardır, o kuyudadır derler. Gerçekten de akşam vakti olunca o kuyudan duman duman olup sivrisinekler çıkıp şehre yayılır. Nice kere belde halkı bu kuyuya neft, katran, çıra ve çer çöp doldurup ateş etmişler, Nemrud ateşi göklere yükseldiği hâlde yine kurtulamamışlar. Yaşlı kimseler anlattılar ki, Sultan Ahmed zamanında gönlü yaralı bir derviş, Ramazan gecesinde bu şehrimize gelip her hangimizin evine vardı, misafirliğe kabul edilmemiştir. Sabah olunca o derviş sabah namazını kıldıktan sonra camide olan cemaate,

“Ey Melemen’in meleme ve uzun emele düşmüş cimri ve alçak halkı. Bu zayıf kulu bir gece konukluğa almayıp *“Kâfir de olsa zayıfa ikram ediniz”* hadisi emrine uymadınız ise bu hakirin sizlere şu yadigârı olsun: Geceler hatırlınız hoş olmasın. Her gece hane-berduş olasız [evsiz kalasınız]” diye elinde balmumundan bir sivrisinek şeklini bir kâğıt ile bu kuyuya bıraktı. O gece şehirde tüm halk sivrisinek derdinden namusu arı terk edip bağlara kaçarlar. Hâlen şehrimize o zamandan beri sivrisinek yayıldı, diye anlatılır.

Allah'ın hikmeti bu şehir içinde gelen konukları sivrisinek asla ısırılmaz ve bir yabancıya asla zararı isabet etmez, acayip sırdır. Sanki Acem'de Kâşiyân akrebi misafirlere zararı değmediği gibi bu şehir de sivrisinek ile tılsımlı olup bir şekilde defedilmesi mümkün olmamıştır. Ama bu şehre gelen misafirler de adamsız şehirde gece kalmanın ne manası var deyip, az çoğa tabidir diye

şehir halkına uyarak bütün misafirler de Misafirler Bağı derler bir sığmak yer vardır, oraya gidip istirahat ederler.

Bütün şehir halkı evlerinde bütün eşyalarını ve kapacaklarını bırakıp hanelerinin kapılarını da açık bırakıp bağlara giderler. Şehir içinde ancak 10 adet adam bekçi kalır. Gece elbiseleri giyip yüzlerini gözlerini örtülerle sarıp sarmalayıp ve boğazlarına birer davul geçirip ta sabaha dek bu 10 adam davullara tokmaklar vurup şehri koruyup gezerler. Bir an durmaya kâdir değildirler. Davul bereketiyle sivrisinekten kurtulurlar, zira sivrisinek sazlıkta türediğinden neyzen gibi sâzendedir. Her adama iğnesini batırmaya geldiğinde neyzenlik ederek fasıl ile gelir. Onun için Melemen halkı her gece sivrisineğe davul çalarlar.

Bu Germiyan, Aydın, Saruhan, Sığla, Bursa ve Teke sancakları halkı arasında bir söz olsa veya bir sancakbeyi davulları bir hoş ses ve ahenk vermese “Melemen davulu gibi öter” diye darb-ı mesel olmuştur.

Kısacası bu Melemen şehri acayip ve garip Tarhaniye vilâyeti şehridir. Hâlâ halkı gayet büleh yani oğuz taife ve meleme kavimdir, onun için Melemen şehri derler.

Eski zamanda büyük şehir olduğunun yapı kalıntıları Gediz Nehri'ne kadar bağ ve bahçeler içinde nice bin kârgir yapı izleri vardır.

Menemen ziyaret yerleri: Evvelâ şehir içinde Emir Kadı hazretleri, bir yüksek kubbede medfundur. Halkın çok ziyaret ettiği yerdir. Nice yüz kerameti görülmüştür, *sırrı aziz olsun*.

Bu şehirde Yeniçeri Serdarı Hacı Süleyman Ağa ile vedalaşıp oradan kılavuzlar alıp kible tarafına 3 saat sâfi bağ ve bahçeler içinde ulu gölgeli ağaçlar altında ana yol üzerinde kahvehaneler seyrederek ve âbıhayat kuyu suları içerek deniz kıyısında İzmir Körfezi kenarında bir kumsal yerde,

Geçit Kalesi: (---) tarihinde Fatih Sultan Mehmed yapısıdır. Yuvarlak büyük bir kuleli, cebehane, dizdar ve neferli mükellef kaledir.

İzmir Körfezi boğazı ağzında yapılmıştır. Urla'ya, Kuşadası ve Balat Şehri'ne gitmek isteyen misafirler İzmir'e uğramayıp bu kaleden gemilerle geçip istediği diyara gider. Hakir burada

biraz dinlenip dizdarın kahvaltısını yiyip oradan İzmir Körfezi kenarınca kayalı dağlı ve bağlı yerler ile 2 saat daha geçerek doğuya doğru gidip,

Halkalı Pınar mesiresi: Meğer bu mahalde tüm İzmir ayanı ve mollası (---) Efendi'nin bu mesire hıyâbânında büyük ziyafetleri varmış. Hakir seyishanelerimizle geçince adam gönderip hakiri tüm adamlarımızla ziyafete davet ettiler. Hakir de davete uyup bütün ayanla tanıştık, çoğu eski dostlarımız imiş. O gün orada Hüseyin Baykara faslı edip has sohbetler ettik.

Bu Halkalı Pınar bir tatlı sudur. Bir kayadan çıkar. Dört tarafı yeşillik, gülistan, lâleazar ve bülbüllerin sesleri duyulur gölge- li ağaçlarla dolu geniş dinlenme ve gezinti yeridir. Kaynağında bin çeşit balıklar yüzerler. Ama evliyâ nazargâhı olup balıkları avlanmadığından gezintiye ve dinlenmeye varan insanlara yüzerek gelip sıçrayıp çeşit çeşit oyunlar ederler. İnsanlardan asla kaçmayıp elinden et ve ekmek parçası alırlar, gayet insana yakın balıkları vardır.

Allah'ın hikmeti haftada bir kere Çarşamba günü bu mesiregâha kadınlar vardığında bu akarsudaki balıklardan bir iz eser kalmayıp o gün asla görünmezler, acayip tılsımdır. Bölge halkı "Kaydefa Krale'nin tılsımıdır" derler.

Kısacası bir nazargâh mesire yerdır. Bu mahalde akşam vakti yakın olduğundan büyük ayan kavgaya başlayıp, "Evliyâ Çelebi'yi ben misafirliğe alırım" diye türlü türlü konuşmalar yaptılar. Sonunda Uzun Ahmed Ağa,

"Foça Kalesi'ni bizim ile tamir etmede bile idi. Eski hukumuz vardır" deyip bütün hizmetçilerini hanesine kethüdasıyla gönderip biz onlar ile at başı beraber İzmir Şehri'ne girdik. Yoldaşımız olan Afyon Karahisarlı konağımız sahibi Abdullah Efendi İzmir mollasına kondu. Ve İzmir'in seyrine başladık.

Büyük şehir ve eski taht merkezi İzmir Kalesi'nin özellikleri Allah düşmanlardan korusun

Büyük İskender ile çağdaş olan Kaydefa Melike adlı kraliçenin yapısı ve tahtıdır. Epey zaman geçtikten sonra Selçuklu Sultanı Alâeddin asrında Anadolu beylikler hâline dönüp Alâeddin vezirlerinden Sığla oğlu Ali Bey namında bir namly yarar vezir

bu İzmir'i yine Kaydefa soyundan İzmirne adlı bir kraliçenin elinden halkını kıra kıra fethedip ele geçirip İslâm ülkelerine kattı. Timur Han İzmir'i harap ettiğine tarihtir:

*İzmîr harâb-geşt ez Mîr,
Timur-ı müeyyed-i cihângîr,*

*V'ân kale ki hûc Şâh nefgend,
Ber kengere-eş kemend-i teshîr,*

*Der-ceng-i nühiift sâl kayser,
Binşand berân ibâr-ı nefîr.*

Osmanoğullarından ilk başta 844 tarihinde II. Murad fethidir, Cüneyd Bey eliyle. Sonra 856 tarihinde Fatih Sultan Mehmed Han Gazi fethedip dua etmiştir. Hâlen günden güne mamur ol-
madadır.

Anadolu Eyaleti'ndedir. Ancak deniz kıyısında bulunduğundan derya kaleminde Kaptan Paşa'nın Cezayir Eyaleti hükmünde Sığla Sancağı paşasının kaymakamı 300 adam ile zapt eder. Paşası, Kaptan Paşa ile 2 parça forsa kadirge ile denizde sefere gider. Adaletle senelik 50 kese hâsıl olur sancaktır. Paşası zapt etse 100 bin guruş hâsıl olur, işlek iskele ve büyük şehirdir.

Ve 500 akçe mollalıktır. Ama senede 200 kese hâsıl olur, zira müsellimler mollalar yanında yönetemezler. Mollalar bunlardan daha güçlüdür. Onun için 100 bin guruş hâsıl ederler. Ama Molla Ünsî Efendi iki kere 100 bin guruş ve 100 bin guruşluk da hediye toplayıp 100 bin guruş borcunu ödeyip bu İzmir mansıbında iflâstan kurtuldu. Hatta Köprülü Mehmed Paşa Ünsî Efendi'den konuşma sırasında sorup,

“Kaç yaşındasınız?” derler. Hazır cevap Ünsî Efendi,

“Sultanım henüz üç yaşına bastım” diye cevap verince, Köprülü merhum,

“Bre hey efendi. Bizim sizinle bilişikliğimiz 50 seneyi geçmiştir” deyince Ünsî,

“Evet haklısınız. Ama iflâs ve rezaletle geçen ömrü ben ömür saymam. Allah size ömürler vere, bize İzmir'i bağışladınız, deynimizi [borcumuzu] ödeyip dinimiz de dürüst olalıdan

beri üç senedir yaşıyorum. Ol manaya üç yaşına eriştim” diye cevap vermiştir. Hemen Köprülü merhum,

“Öyle ise biz de 8 yaşındayız ki Osmanlı’nın 8 yıldır mühür sahibi olup yaşıyoruz” buyurmuşlar.

Gerçekte İzmir mollalara Mısır’dan yüksek bir mansıptır, ama pâyede aşağıdır. Tabi olan kazaları 5 nahiye kazadır. Güney tarafta 7 saat uzaklıkta Uzla kazası, Ayasüfid yani Sancak Burnu kazası, Karaburun kazası, Cuma-âbâd kazası ve Terinde-âbâd kazası. Ama Burun-âbâd bunlardan mahsullü, sümüklü, murdar, mebrum kazadır, zira cümle halkı uğursuz Rum’dur. Bu zikrolunan 5 adet kaza gayetle mamur kazalardır ve reayası zengindir.

Bu şehrin Hanefî müftüsü, nakibüleşrafı, kethüdayeri, yeniçeri serdari, çavuşu, hünkâr bahçesinin bostancıbaşısı, 79 adet külâhlı bostancısı vardır. Bir hâkim de gümrük emini 200 bin altına mültezime verilir yönetimdir.

Kale dizdarı ikidir, biri deniz kıyısındaki kalede, biri dağda Kahriye Kalesi’nde hâkimdir. Voyvodası, muhtesibi ve şehir naibi de hâkimdir. Askerî taifesinden başka tüm ehl-i hırefe hükümet eder hâkimlerdir.

Yedi kral balyozları bu şehirde tercümanları ve konsolosları ile mevcuttur.

Ayanı, eşrafı, âlim ve salihleri, imam, hatip ve şeyhleri gayet çoktur. Tüm halkı zengin tüccarlardır. Her biri biner, ikişer biner keseye kâdir zengin adamlar vardır. Bunlardan maldar, hanedan sahibi, dindar âdemlerden Uzun Ahmed Ağa ki, hanemiz sahibidir, Mahmud Efendi, Hasan Ağa, Küçük Hüseyin Ağa ve nice bin ayanı kibarlar da vardır.

Bahir Kalesi’nin özellikleri

Deniz kıyısında bir alçak düz yerde dört köşe bir taş yapı güzel kaledir. (---) tarihinde Fatih Sultan Mehmed yapısıdır. Çepçevre büyüklüğü 1.280 adımdır. Ancak kara tarafı 3 adım kadar gelir geniş ve derin hendektir, diğer tarafları deniz döver kale duvarıdır. Hepsî limanı korur şahane toplardır. Kibleye nazır 2 kat demir kanatlı sağlam ve dayanıklı kapıları var.

Kale içinde 1 mescidi ve 20 nefer hanesi var, ondan başka imareten bir eser yoktur. Ancak kale kapısının iç yüzünde bir

âbıhayat buz parçası kuyusu var. Acayip hikmettir ki bu kale derya içinde olup yine böyle âbıhayat suyu ola, seyirliktir. *“Allah dilediğini yapar.”* [Kur’ân, İbrahim, 27]

Bu kalenin dizdarı ve 80 adet neferi vardır. Cebahanesi gayet mükelleftir.

Kale kapısının üstünde bir beyaz mermerde celî hat ile tarihi böyle yazılmıştır:

“Elhamdü lillâhi Rabbi’l-âlemin, ve’s-salâtü ve’s-selâmü alâ Muhammedini’l-ma’sûmî’l-kevineyn, emmâ mü’ebbede’s-sultan-ı zaman, Fâtihu es-Sultan nâm Mehmed bin Murâd Hân min nesli âli Osman, li-sene ihdâ ve [seb’in?] ve semân mie.” [871?]

Gayet müstahkem kaledir. Bizzat Sultan Mehmed yapısıdır, kâfirden kalma değildir. Bu kaleden yukarı doğu tarafına şehir içinden gidip dağdaki eski kaleye kadar tam 3 bin adımda çıkarılır, baştan başa şehir içinden gidilir.

Bu kale bir bayırlı ve kayalı alçacık tepe üzerinde Kaydefa Kraliçe adlı karının yapısıdır ki Büyük İskender korkusundan yapmış, bir sağlam, dayanıklı, korunaklı ve beş köşe büyük yapıdır. Çepçevre etrafı 2.700 adımdır. Her taşı fil cüssesi kadar vardır, bir acayip yapıdır. Ama deniz kıyısındaki kale mamur olalıdan beri bu kale içinden halk aşağı şehre göçüp bu kale içinde bağ ve bahçeler kalmıştır. Han, hamam ve çarşı pazar harap olmuştur.

Bu kale kaya üzerinde olmakla dört tarafında hendeği yoktur. Eski tarihlerde bu kale iç kale imiş. Ama eski kalesi aşağı şehri kuşatmıştır. Varoş kapıları ve kale duvarları yeri nice yerde açıkça görülen bir büyük kale imiş. Bazı kuleleri ve burçları evler içinde kalmıştır.

Bu anılan yukarı kalenin batıya bakar bir demir kanatlı sağlam kapısı vardır. O kapıya dışarıdan içeri girecek sırada sağ taraftaki kulenin iki adam boyu yüksek yerinde bir küçük kemer altında beyaz ham mermerden Kaydefa’nın ceset olarak oyma bir sureti [heykeli] var. İnsan görünce canlı sanıp hayran kalır. Ne tarafa gitsen o tarafa bakar görünür. Tebessüm etsen öyle görünür, ağlar gibi olsan o da ağlar gibi görünür, garip seyirliktir. Ancak boynundan aşağı vücudu yoktur. Hemen boynunda kolyesi, kırmızı suratı, kulaklarında küpesi, başında kıvrım kıvrım

saçları, sürmeli ceylân gözleri ile tasvir olunmuş bir peri yüzlü nurlu çehredir, ama ruh yoktur. Beyt:

*Güzel tasvîr edersin hâl [u] hatt-ı dilberi ama
Füsûn-ı işveye geldikde ey Bihzâd neylersin*

mazmunu üzere ruhsuz bir kalıptır. Âlemin ressamı o baki yaratıcıdır ki bütün canlılara cümbüş, hareket, duruş ve konuşma veren o varlıkları yaratan Allah'tır.

Bu Kaydefa heykelinin yüzü kuzeye dönüktür. O tarafta bir sağlam kule vardır. Onda büyük bir hazine vardır. Daima bu Kaydefa o hazineye bakar. Onun tılsımıdır, derler. Gerçekten de o kule bütün burçlardan fazla dikkat ile sağlam olarak yapılmış dayanıklı bir kuledir.

Bu kale kapısından taşra 50 adım uzak kapı önünde bir ibretlik ağaç vardır. Yeryüzünde yedi iklimi yedi gezegen gibi gezip dolaştım, o şekilde bir tuhaf garip ağaç görmedim. Çitlembik ağacına benzerliği var. Ama Allah'ın emriyle bundan bir çeşit saf yağ çıkar, 72 hastalığa şifadır. Yaprakları başka şekilde yaratılmış bir Tanrı hediyesidir. Yanvan *Tarihinde* "Kaydefa Ana kendi eliyle dikmiştir" diye yazmıştır. Gerçekten de yaprakları ve dalları nice bin yıl yaşamış ağaca benzer ama hâlâ taptazedir.

Hristiyanlar bir kuru yaprağına bin taze can verip alırlar, kimse bilmez ki neylerler. Daima Kaydefa heykeli bu ağaca bakar şeklindedir. Nice bin kötü renkli kavgacı Frenk, azgın Mağripliler ve başka define arayıcılar fırsat bulup her an bu ağacın dibini ve dört tarafını kazıp mal çıkarmaya çalışırlar. Sabah kale neferleri yine kazılan yerleri tekrar kapatırlar. Bu şekilde görülmeye değer bir ağaçtır.

Kısacası Tanrı sanatı bir tuhaf ağaçtır. Ve (---) tarihinde sert esen rüzgârın zorundan bir dalı kırılıp Hasan Beşe adında bir adam bulup bu dalı alıp hanesine götürür. Hatunu bu dalı ateşe atar. Kokusundan o kadın, 3 cariyeye, 3 çocukları ve civarında olan adamlardan ağacın kokusunu koklayanlardan o mahalde 17 adam bir anda can verirler. "Bu durum yakın zamanda oldu" diye nice ihtiyar adamlar tanıklık ettiler. O zamandan beri bu ağacın gölgesine bile varmaya korkarlar. Bu Hasan Beşe'nin bir kolu felç olup nice sene felçli olarak yaşayıp yakın zamanda

öldü, diye naklettiler. Bu durum halk tarafından anlatılan meşhur bir olaydır. O yüzden bu garip ağaca tek bir kimse bile el vurmazlar.

Bu Kaydefa heykelinin kemeri altındaki tatlı sulu çeşmenin tarihi budur:

“Ummira hâzihi’s-sâkıyetü’l-mübâreketü alâmeten fî eyyâmı Sultan Murad ibn Mehmed Han halledallâhu hılâfetehe, ketebehe fî evâhiri Recebi’l-mücerreb li-sene ihdâ ve seb’ine ve semâni mie.” [871]

Bu kale kapısından içeri asla ev yoktur. Ama tarla ve bağlar çoktur.

Bir mamur cami vardır. Kapısı üzere tarihi budur:

“Hâzihi’l-medresetü’s-şerif ve camiu’l-latîf el-abdü’z-za’îf, el-muhtâc ilâ rahmetillâh, el-Hâc İlyas ibn Ahmed, afallâhu anhu me’r-Rabbü’s-samed, el-kâdî bi-kale-i İzmir, azzetehallâhu(?) ta’âlâ ani’t-tedmîr. Sene semâne ve seb’a mie.” [708]

Bu camiın sağ tarafında kalenin sağ köşesinde bir iç kale vardır, Fatih Sultan Mehmed bu büyük kaleden bölüp iç kale etmiştir, içinde dizdarı, 20 neferi ve 20 kiremit örtülü hanelerde oturanlar bu camiın cemaatidir. Gayet sağlam küçük iç kaledir. Dörtgen şekilli ve büyüklüğü 800 adımdır. Ama dış duvarı yine eski hisar duvarındandır. Ancak içerisinden Fatih bölüp bir kat duvar ile bir küçük iç kale olmuştur. Kibleye bakar bir demir küçük kapısı vardır.

Duvarları gayet sağlam olup ellişer mimar arşını yüksek olduğundan tüm İzmir ileri gelenlerinin 100 Mısır hazinesi malları burada saklıdır. Zira İzmir’in aşağı şehri gayet mamurdur, ama korunaklı değildir, haşarat leventler yuvasıdır. Celâli ve harami korkusundan bütün ileri gelenlerin malları ve değerli eşyaları bu yukarı iç kalede saklıdır.

Bu kale ile deniz kıyısında olan kale arasında İzmir şehri bir büyük şehir ve yeni iskeledir.

İzmir yapılarının özellikleri

Bu şehrin 2 bin kadar haneleri yukarı kale bayırlarına yapılmıştır. Havadar bağlı bahçeli saraylar ve camiler yapılmıştır. Ama mamur yapılarının çoğu aşağı düzde ve deniz kıyısında bulunmaktadır.

İsmail Paşa'nın 1068 [1658] tarihinde bu şehri yazdığı sicil-
de kayıtlıdır. O sicilde yazıldığına göre bu şehir toplam 10 Müs-
lûman, 10 kefere mahallesi, Frenk ve Yahudi mahallesi, 2 Erme-
ni mahallesi ve bir Kıptî mahallesi vardır. Bu yazılan mahalleler-
de 10.300 mükellef, mamur ve süslü kârgir yapı saraylar ve baş-
ka güzel haneler vardır. Bunların hepsi kırmızı kiremitli lâleazar
gibi aydınlık bir şehirdir.

Baştan başa kârgir taş duvarlı evler, cami, mescit, medrese,
zaviye, dârülkurra, dârülhadis, sıbyan mektebi ve irfan ehli tek-
keleriyle bezenmiş, aydınlık zengin bir şehirdir. Gerçekten 310
mihraptır. Ama cuma kılınır camilerdir. Bunlardan kalabalık ce-
maate sahip çarşı içinde ve Kurşunlu Han önünde,

Bıyıklıoğlu Camii: Sanki İstanbul'da Rüstem Paşa Camii
gibi gece gündüz cemaatten hâlî değildir. Ve 11 basamak taş
merdiven ile çıkılır fevkani camidir. Ve altı baştan başa aktar
dükkânlarıdır. Kible kapısı üzerinde altın ve lacivertli celî hat ile
yazılmış tarihi budur:

*Sa'y-i Mahmûd oldu hakkâ bu makâm-ı asfiyâ,
Buldu bin kırk altıda hem ihtitâm-ı es-salâ*

Sanki bir beyaz inciye benzer aydınlık, sanatlı ve ferah, kur-
şun ile örtülü nurlu bir camidir. Ama dar yerde bulunduğu-
ndan avlusu yoktur. Çarşı içinde abdest havuzu vardır. Dört ta-
rafındaki musluklardan su akıp cemaat susuzluklarını giderir
ve abdest tazeleyerek Allah'a ibadet ederler. Çok güzel bir suyu
vardır.

Hacı Hüseyin Camii: Liman kenarında iki katlı ve kurşun
örtülü kalabalık cemaate malik camidir. Kapısı üzere bunun da
tarihi var:

*Kıldı hoş sa'y-i himem sıdk ile ol Hacı Hüseyin
Yapdı bu ka'be-i uşşâkı zehî câ-yi emin*

*İhtitâmın göricek dedi Şifâyî tarih
Bâreka'llâh ki zehî cami-i firdevs-i berîn.*

Sene 1062

Bu da Bıyıklıoğlu Camii gibi merdivenler ile çıkılır, alt katı baş-
tan başa dükkânlar ve mahzenlerdir. Bir sanatlı kârgir minare-

si vardır. Bunun da avlusu yoktur. Limanın karşı tarafında Yeni Pazar başında,

Ahmed Ağa Camii: Henüz yeni yapı cihannüma bir cami, iki katlı güzel bir binadır ki İzmir Şehri'nde sanki zamanın Hazret-i Süleyman köşkü olmuştur. Buna da 20 basamak taş merdiven ile çıkılır hoş camidir. Ama iki katlı olduğundan bunun da avlusu yoktur. Alt katı tamamen kârgir kemerli dükkânlardır, yoldur, kapan ve mahzenlerdir.

Mihrabı, minberi, mahfilleri ve mihrap üzerinde renkli, küçük, nakışlı camları hep gemilerle İstanbul'dan gelmiş büyüleyici camlardır ki güneş ışığı vurdukça sanki nur fışkırır.

Bir yeşil taştan yapılma ince bir minaresi var ki sanki zümrüt gibi gölgeli servi minaredir. Bu diyarda böyle yeşil minare görmemişizdir. Mermer ustası mühendis buna bir kadeh yapmış ki sanki bir zümrüt yüzük kaşdır ve baştan başa yeşil taştır. Ve öyle ince minaredir ki sanki dilber belidir. Altın ile yaldızlı alemine hayır sahibi 3.00 saf altın harcamış, ısıltısı İzmir Şehri'ni aydınlatmış.

İmamları, hatipleri, müezzinleri ve eczahanları tamamen İstanbul'dan gelmiş mücevvid hâfızlardır.

Bütün camilerin minareleri sağında ve solunda yapılmıştır, ama bu minare mihrabın önünde yine mihraba bitişik yapılmıştır. Yapılma sebebi odur ki bu camiin sağ ve solu denizden dolma zemindir. Ama mihrap önü sağlam zemindir. Minare sağlam zemine otursun diye üstad mühendis minareyi onun için ileri mihraba bitişik inşa etmiştir. Baştan başa mavi kurşun ile örtülü, mamur, cemaati mesrur, geniş ve iç açıcı güzel bir camidir ki misli meğer Manisa'da Muradiye Camii ola. Ama bu cami ancak bir kubbedir. Kible kapısının üzerinde tezhipli ve lacivert ile ham mermere Karahisarî tarzı celî hat ile yazılmış tarihi budur:

*Cenâb-ı hayır sahibi Ahmed Ağa hasbeten lillâh,
Bu âlî câmii yaptırdı kasdı hayr idi nâgâh,*

*Bu tarh-ı dilkeşi seyr eyleyenler dedi tarihin
Yerinde oldu zîbâ bî-bedel cami te'âlallâh.*

Sene 1078

Molla Yakub Efendi Camii: Aşağı kale kapısı önünde üç mihraplı ve alt kat eski camidir ve üç kapısı vardır. Orta kapı üzerinde yazılan tarihtir:

“Kad benâ hâze'l-camia's-şerif li-vechillâhi ta'âlâ ve zamanihi mevla'l-mevâlî Molla Yakub, fî büniye min hicreti'n-nebeviyyeti fî sene elf.” [1000]

Bu camiin üç mihrabını ayrı üç hayır sahibi yapmıştır. Ve iki mihrap da dış sofalarında vardır. Deniz kıyısında dar mahalde olmakla bunun da avlusu yoktur. Ama cami ile kale kapısı önünde, ikisinin arasında camiin bir abdest havuzu var, şadırvanı akmaktadır ve üstü kurşun örtülü maksure gibi bir içimi hoş sulu havuzdur. Bu camiin yarısı kurşunlu ve yarısı kiremitlidir.

Hacı Yusuf Camii: Kârgir yapıdır ve güzel kubbesi mavi kurşunla örtülüdür. Cemaati boldur, zira şehrin seçkin yerinde yapılmıştır.

İsa Hoca oğlu **Hacı Mustafa Camii** ve yukarı pazar yerinde dârülkurra yakınındaki **Hacı İbrahim Camii** kârgir yüksek kubbedir.

Fâyik Paşa Camii: Kârgir kubbesi kurşun örtülüdür.

Şeyh Mustafa Efendi Camii: Kendiler hayatta ve Halvetî tarikatinde aziz kimsedir ve camii kiremitlidir.

Teleklik Mahallesi'nde **Abdülfettah Çavuş Camii:** Kiremitlidir, ama mamurdur.

Hatuniye Camii: Ahmed Ağa'nın annesi yapmıştır ve evkafı bol, kiremit ile örtülü mamur bir camidir.

Karadağlızâde Müftü **Mustafa Efendi Camii:** Hasan Hoca Mahallesi'nde kiremitli camidir. Ama cemaati tamamen mutaassıp Kadızâdelilerdir.

Kasap Hızır Mahallesi'nde Bölükbaşızâde **Hacı Mehmed Camii** kapısı üzerinde tarihi budur:

*Temâmında duâ ile deyip Tullâbî tarihin
Senâgâh-ı cenâb-ı Abdurrahmân bâd âbâdân.*

Sene 1073

Tamirinin tamamlanmasına tarihtir.

Yukarı pazara bitişik Gümrük Emîni Hüseyin Ağa'nın harabe iken tamir edip sırf nur olan aydınlık camiinin tarihidir:

*Hayır sahibi ve'l-hasenât Hüseyin Ağa kâvdir
Keff-i deryası ile bahr-i kâne şimdi muktedâ*

*Hâtif-i Gaybî nidâ için dedi tarihini
Kum Bismillâhirrahmânirrahîm es-salâ.*

Sene 1078

Bu yazılıp ibadet ettiğimiz camilerden başka 77 mihrap da mes-citler vardır. Bazı medrese, tekke, dârülhadis ve dârülkurra mihrapları ile toplam 150 mihraptır. Ve bu şehrin güneyinde de-niz kıyısında bir yeşillik ve geniş namazgâhı var, 100 bin adam alır bir musallâdır.

Bu beldede 40 medrese vardır, zira her cami avlusu etrafın-da medrese odaları, talebe ve ders hocaları bulunur. Bazı ders hocaları hasbilerdir. Zira bu şehrin uleması, talebe ve fukarası gayet çoktur. Ama asaleten medreseler Sultan Selim'in Kurşun-lu Medresesi, Mahkeme yakınında Kaptan Paşa Medresesi, Ah-med Ağa Medresesi, meşhur medreseler bunlardır.

Ve toplam 11 hamamdır. Çarşı içinde Kara Kadı Hamamı, Musa Kadı Hamamı, Bostancı Hamamı, yukarı pazarda Çukur Hamam, Bölükbaşı Hamamı, Ermeni mahallesinde Mumcu Ha-mamı, Hacı Süleyman Hamamı, Abdi Ağa Hamamı, Topal Kap-tan Paşa Hamamı, Hüseyin Ağa Hamamı ve Yorgancızâde Ha-mamı. Ve 600 ev hamamları vardır.

82 adet kale gibi büyük hanları vardır. Meşhuru bunlardır ki yazılır: Malkoçzade Hanı, Kurşunlu Han, Çavuşzâde Hanı, Altıparmak Hanı, Tercüman Hanı, Beyler Hanı, Mehmed Efendi Hanı, Mısır Veziri Ebülhayr Kethüda İbrahim Paşa Hanı, Muh-tesib Hanı, İmamzâde'nin gayet mamur 2 hanı, Bölükbaşı Hanı, Tavşanlı Hanı, Çukur Han, Hacı Hüseyin Hanı, Hacı Ömer Hanı, Fazlullah Ağa Hanı, Sulu Han ve Bostancı Hanı, meşhur hanlar bunlardır.

3 dârülkurra, 40 sıbyan mektebi, 1 imaret ve 70 kudret suyu çeşmesi vardır. Bu şehre göre çeşmesi azdır ve toplam 17 sebil-hanesi vardır.

Tamamı 3.060 dükkân vardır ki muhtesib harcı verirler, on-dan sorup haber aldık. Ve yeniçeri koluğu "altı deyenek" tabir olunur ve subaşıya da yeniçeri koluğuna da bütün dükkânlar

haftada bir kere harç verirler, onlardan da haber aldım. Ama bütün dükkânlardan Mısır Çarşısı mamur dükkânlardır.

Ve tam 300 adet sağlam bezirgân mahzenleri vardır. Ve 40 kahvehane, 70 sabunhane, 200 meyhane, 20 bozahane, 20 boya-hane, 1 çarşı saraçhane, 1 şemahane ve 1 gümrükhane vardır. Bedesten yoktur, ama insan oğlunun eceline derman can otu han-larda mevcuttur. Ölü bedene hayat verip yaşlıyı taze civan eden dilber lebi [dudağı], kuş sütü ve insan sütü bulunur. Bir diyarda insan sütünün miskal ile satıldığını görmedim, ancak İzmir'de gördüm. Arslan sütü dedikleri şaraptır. Hicabı ve damlası ya-saklanması için padişah tarafından ferman gelip bütün meyha-neler kaldırıldı. İçki içen biraderler hep birlikte bozaya bozulup düzüldüler.

Kısacası, Osmanlı'nın tasarrufu altında 260 işlek, büyük is-kele vardır ki yük çözülür ve yük bağlanır şehirlerdir. Ama İz-mir İskeleyi bunlardan daha meşhur şehirdir. Zira yedi iklim-de Osmanlı ile dost olmuş 18 kefare kralı vardır. Hepsinin bal-yozları [elçi] ve konsolosları vardır. Ve bezirgânları yeryüzü-nün mahsullerini ve bütün ülkeler halkının metalarını getirir-ler, her sene bin gemi gelir ve bin gemi gidip metalar bu İzmir şehrinde satılır. Böyle bir geçit ve işlek iskeledir ki âleme ün sal-muştur. Frenk gemileri öyle gelirler ki İzmir şehrinin yarısı san-ki Frengistan'dır. Bir kimse bir kâfire tokat vurmaya kalkışsa derhâl kapıcılar ve bekçiler adamı ortaya alıp aman vermeyip hâkime götürürler, ya hâkim katleder yahut kâfirler katledip Müslüman naşını o an kaybeder. Bir tarafı böyle Malta gibi ka-ranlık Frengistan gibi yerdur.

Bu şehrin suyu ve havasının güzelliğinden mûğpîçe ve ruhbanpîçe taze kefare dilberleri var ki kâküllelerini dağıttıkça gören âşıkların da akılları dilber kâkülü gibi perişan olur. Ta bu mertebe mûğpîçe dilberleri vardır.

Bu Frenk mahallesinin çarşı pazarları gayet süslüdür. Onla-ra özel çarşılarıdır ve âyinlerini yapacak 7 adet puthane kiliseleri var ki içleri papazlar ile dolu bir karanlık yerdur.

Bütün kâfir haneleri şehrin kuzeyinde liman kıyısında bu-lunur, şeddadi kat kat kâfir haneleridir. Filikalar ile gemilerin-den evlerine gelip gittikçe her gemiden elbette bir top atarlar, de-

vamlı gece gündüz böyle alışkanlıkları vardır. İzmir Şehri'nde top seslerinden rahatlıkla durulmazdır.

Bu şehrin tüm çarşıları gayet süslü olup öyle alım satım olur ki insan deryası dalgalanıp bölük bölük olup insanlar birbirinin omuz omzundan söküp rahatlıkla geçemez. Ta bu derece kalabalık yolları vardır. Zira gece gündüz Arap ve Acem'den nice yüz bin deve, at ve katır gelip gitmededir. Ve daima bu şehir ucuzluk olmadadır, zira bir tarafı karadan ve bir tarafı denizden çeşitli mallar gelmededir.

Bu şehrin yiyecek ve içeceklerinin övülenleri; İzmir narı, bademi ve sabunu cihanı tutmuştur. Balı ve beyaz ekmeği de meşhurdur.

Bu şehrin berrak suyunu, hayır sahibi Baltacı Mahmud Ağa 6 saatlik yerden sarp kayalı yerlerden çok büyük masraflar yaparak getirtmiştir. Açık yerlerden gelmekle sıcaktır, ama biraz hava alsa buz parçası olup âbıhayat olur hazmı kolay bir saf sudur. Bu temiz suyun kaynağı, bir mesiregâh ve yeşillik yerde kayalardan doğduğunda buz parçası hayat pınarıdır.

Bu şehrin tüm caddeleri baştan başa beyaz taş kaldırım döşelidir ve temizdir. Ilıman iklimli şehir olduğundan limon, turunç, nar, zeytin, incir, servi, çınar ve kirazı çoktur. Ancak bir hurma ağacı vardır, göklere doğru uzayıp gitmiş düzgün hurmadır. Ama aşlamasını bilmediklerinden hurması olmaz.

Gümrük önündeki limanın sol tarafında kale vardır, onun solunda bir küçük liman vardır, 200 parça gemi alır iyi limandır. İri barça kalyonlar açıkta denizde yatarlar.

Bu şehir lodostan doğuya 80 mil uzunlamasına bir körfez denizinin sonundadır. Karşı karşıya genişliği birer mildir. Lezzetli balıkları olur.

Bu küçük limanın karşı tarafında Ahmed Ağa Camii önünde Kaptan Kaplan Mustafa Paşa bu limanın yarısını doldurup yeni güzel bir çarşı yapmış ki 300 adım büyük bir caddenin iki tarafı sıralı olarak, kırlangıç kanadı gibi nakışlı kepenkler ile donanmış 150 adet kârgir dükkânlarla süslenmiş çarşıdır. Bitiminde iskele başında meyve gümrükhanesi olmak üzere bir saray ve bir şahnişinle süslenmiş ibretlik bir dinlenilecek yerdir. Bir dinlenme yeri de hünkâr bahçesidir. Ama o kadar süslü ve çi-

çekli değildir. Ancak bahçe üstadı ve külâhlı bostancıları vardır, maaşlarını gümrükten alırlar.

Bu şehrin tüm halkı zengin bezirgânlardır. Ve gayet garip dostu ve mahbûb dostlardır. Nimetleri zengin, fakir ve misafir-lere boldur. Hepsi çeşit çeşit saya, iskerled çuka ve değerli ku-maşlar giyerler.

Kadınları yine çuka ferace ve başlarına selâmiye dîbâ takke giyip raksibendî tûlbent bürünürler.

Bütün halkı neşe ve zevk ehli adamlardır. Yüz renkleri baş-tan başa kırmızı olup gayet sağlıklı ve rahatına düşkün adamlar-dır. 5. iklimdendir. Eğer bu şehri öğrendiğimiz kadarıyla anlat-sak ciltli bir kitap olur, *vesselâm*.

İzmir ziyaret yerleri: Yukarı kale altında Hacı Yusuf Baba, Cüneyd Bey ve Seyyid Mükerrremeddin Sultan kabri, nice ziya-retler var, ama ziyaret ettiğimiz bunlardır.

Bu şehrin ayanıyla vedalaşıp beraber yoldaşlar alıp deniz kı-yısı ile 3 saat bağ ve bahçeler içinde 1 saat güneye ve 1 saat batı-ya derya kenarıyla giderek beşinci saatte,

Sancak Burnu Kalesi'nin özellikleri

(--) tarihinde Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa teklifiyle Erdel ve Kandiye fatihi Sultan IV. Mehmed yapısıdır. Yapılma sebebi odur ki, İzmir'de kâfir gemileri dolu dolu yüklerini alıp gümrüğünü istediklerinde verip veya hiç vermeyip salpa demir kaçarlardı.

Bunun sonucu İzmir gümrüğü atıl olmaya başladı. Köprülü'nün görüşüyle bu mahalle Aydın, Saruhan, Sığla ve Hudavendigâr sancakları askerleri ile tayin olundu. Bu San-cak Burnu adlı mahaldeki boğazda Dergâh-ı Âlî Kapucubaşısı Gevezezâde (---) Ağa marifetiyle bu güzel kale inşa edildi. Hâlâ bu kale boğazından bir kâfir gemisi değil bir çırnuk bile geçemez. Kale tamamlanınca tüm kâfir gemileri gümrüklerini ödemek-te zorluk çıkaramadılar. O sene mültezimler gümrük eminliği-ni 200 kese fazlaya aldılar. Hâlâ her sene daha da artmaktadır.

Bu kale İzmir Körfezi içinde bir dar boğazda, bir kumsal ge-niş düz yerde, havalesiz dört köşe sağlam bir hisardır ki anlatıl-maz. Çepçevre büyüklüğü 1.100 adımdır. Ama alçak sulu ve de-

niz kenarında olmakla asla hendeği yoktur. Deniz kıyısına dönük içine adam sığar şayka topları var ki deniz yüzünde kuş kondurmazlar.

Kale içinde olan 80 adet hanelerin hepsi kiremitlidir. Bir Hünkâr Camii var. Han, hamam ve çarşı pazarı yoktur.

Dizdarı ve 200 adet neferleri maaşlarını İzmir gümrüğünden alırlar.

Bu kalenin 7 büyük kulesi var. Cebehanesi gayet çoktur. Toplam 70 adet balyemez topu, çultutmaz ve kundak tutmaz şayka topları tamamen denize nazır, demir kapaklı toplardır ki daima hazır dururlar. Bu kalenin karşı tarafı yıldız rüzgârı yönüne bir uzakta Melemen toprağıdır. Gayet sığ kenarlardır, bütün gemiler bu kale önünden geçmeye muhtaçtır, zira derindir.

Bu kalenin kibleye nazır bir kapısı vardır. Yeni ve demir kapıdır ki taşra varoşa çıkacak yerde 100 adım boyunda ve 20 adım eninde hendeği üzerinde 3 yerden kepenk ile zemberekli asma köprüleri vardır. Her gece kale neferleri köprü tahtalarını kaldırıp ada gibi kalıp girip çıkmak imkânsız olur.

Bu köprü başında bir lonca köşkü vardır, gelen geçenler dinlenirler. Kale kapısı üzerinde beyaz mermerde celi hat ile tezhipli tarihi budur:

*Görünce Hâtif-i Gaybî dedi bu kaleye tarih,
Kilîd-i bahr ü berr oldu ve hakkâ Kal'a-i Sancak.*

Sene 1077

Bu kaleye Sancak Burnu denmesinin sebebi odur ki ne zaman bir kâfir kalyonu İzmir'e girmek istese bu mahalle gelince beyaz sancak çekip itaat işaretini gösterip sonra limana girer, onun için Sancak Burnu derler.

Bu kalenin kiblesi önünde bir yeşillik büyük meydanda henüz yapılmakta olan 200 kiremitli, 1 camili, 1 han ve hamamlı ve 10 dükkânlı şirin bir kasaba vardır. Bu varoş ile kale arasındaki meydanda gölgeli ağaçlar altında bir âbıhayat çeşmesi var ki âbıhayattan nişan verir.

Ve İzmir'den Urla Şehri'ne deryadan batı tarafına 30 mildir. Lâkin İzmir Körfezi ağzında, Karaburun kazası tarafında, dağlar eteğince güneye 7 mil daha bir küçük körfezcik vardır, onun so-

nunda Urla İskelesi'dir. Ama Urla 1 saat dağlar içindedir. Oradan Sancak Kalesi'ni seyredip atlarımıza binip deniz kıyısı ile düz kumsal yerler ile 4 saat batıya ve 1 saat kibleye bir kayalı dere ve tepeli yerde,

Urla Kalesi'nin özellikleri

Kraliçe Kaydefa'nın kızı Urlice adlı melike, Büyük İskender korkusundan yapmıştır. Sonra nice melikler eline girmiştir. Daha sonra, (---) tarihinde Sultan Alâeddin'in beylerinden Gazi İbrahim Bey Rum keferesi elinden fethetmiştir. Ondan Sığacıkoğulları eline girmiştir. Ondan Osmanlı'da Koca II. Murad Han eline girmiştir. Daha sonra Fatih zamanında kâfirler kaleyi istila edip Fatih tekrar fethetmiştir. Bir daha kâfir tamaha düşüp yine istila etmesin diye kalesinin bazı yerlerini yıkmıştır. Ama azıcık şeyle tamiri mümkündür. İç el olmak ile tamiri mühim değildir.

Bir kayalı yerde dört köşe sanatlı bir kaledir. Anadolu toprağında Cezayir kaleminde Sığacık Sancağı'nda 150 akçe şerif kazadır. Nahiyesi 40 parça köydür, ancak İzmir mollalarına katılmış kazadır. Her türlü vergiden muaf Manisa'da Süleyman Han validesi camiinin vakfıdır, 118 kese vakıf malı vardır.

Subaşılıktır, 200 adamla yönetip mal tahsil eyler. Bu şehrin kethüdayeri ve yeniçeri serdarı Pîrî Beşe'dir. Ayandan Mehmed Efendi, Topal Dersiam Ivaz Efendi ve Halil Beşe, bu adamlar henedan sahipleridir.

Bu Urla Şehri bir kayalı ve sarp iniş yokuş, dereli ve tepeli kanara taşlıklı yerlerde, yine bağlı bahçeli ve baştan başa toprak örtülü 3 bin kârgir taş bina, kale gibi ve kule gibi mükellef ve mamur evlerdir.

Tamamı 11 mahalledir ve 40 mihraptır. Lâkin her mahalle si birbirinden uzak dağlarda ve tepelerin topraklı yerlerinde kurulmuştur.

Camilerinin önde geleni, çarşı içinde Kılıç Ali Paşa Camii bir dinlenme yeri, yüksek çınarlarla avlusu süslenmiş, kurşunlu ve kârgir kubbeli bir geniş güzel camidir.

Yine çarşı başında Hacı Turan Camii kârgir kubbesi kurşunlu ve düzgün minareli camidir. Kapısı üzere tarihi:

“Benâ hâze’l-mescide’ş-şerif el-Hâc Tûrân bin Musa tarihuhu le-hüve beytü’l-ibâdeh. Sene 961”

Uçurum başında fatih İbrahim Bey Camii, Eski Cami namıyla bilinen camidir. 3 adet büyük kubbesi kârgir ve kurşunludur. Yüksek bir minaresi ve iki kapısı var, biri sağ tarafta merdiven ile çıkılır, biri kible kapısıdır ki avlusuna açılır. Avlusunda bir çeşit abdest havuzu var, eski ustaların işidir.

Başka uzak mahallelerde nice kurşun örtülü camiler vardır. İbadet edip gördüğümüz bu camilerdir, ama çoğu mescitlerdir. Şehirden uzakta taşra mahallerde gözüken Rüstem Paşa Camii ve Kumanlı Camii.

2 hamamı var, biri Hersekoğlu Ahmed Paşa Hamamı ve biri fatih İbrahim Bey Hamamı’dır.

2 medresesi var, biri Menfî Efendi ve biri Hulusi Efendi medreseleridir.

7 hanı var, bunlardan Hacı Ivaz Hanı, kârgir yapıdır.

7 mektebi var, ikisi kurşun kubbeli ilim yuvalarıdır.

Bütün sultan çarşısı 200 ticarethanedir. Her dükkânın önünde birer sofa vardır, üstleri kiremit ile örtülü sofalardır. Onlarda da pazar günleri insan deryası toplanıp o sofalar üzerinde mallarını satarlar. Ama bedesten yoktur.

Allah’ın hikmeti bu güzellik çarşısının ortasında kahvehaneler köşesinde bir üzüm asması yetişmiş. İki adam ancak kucaklar bir cüsseli ve iri üzüm asmasıdır. Bütün çarşının caddesi üzerine uzun dallar salıp ana yolu baştan başa dalları ve yaprakları ile örtmüş ki toz girecek kadar, güneş tesir edecek yer yoktur. Bir koyahtır ki tüm kahvehanede ve güzellik çarşısında hazır olan âşıklar bu ağacın gölgesinde dilber temaşa ederler. Nice bin salkım üzümü yol üzere avize gibi sarkmıştır. Bütün gelen geçen atlılar üzüm salkımlarından alıp yerler. Aşlama ilminde ustalığı olan her bağban marifetini göstermek için bu üzüm asmasına bir kalem üzüm çubuğu aşılayıp bir çeşit daha üzümü hâsıl olur. Böyle herkes bu üzüm ağacına dal aşlaya aşlaya sarı, yeşil, kırmızı kış üzümü, kadın parmağı, ter gömlek, kıradina, kumla, razakı, beylerce, misket, alaca ve siyah üzümün de çeşitleri, kısacası hakir gördüğünde mahsulü zamanı idi, 37 çeşit üzüm rengini gördük ki sicil-

de de yazılmıştır. Arap ve Acem'de Urla'nın çarşı üzümü meşhurdur. Beyt:

*Nazar kıl nev'-i insâna kimi zehr ü kimi sükket
Aceb hikmet bir ağaçda olur yüz bin semer peydâ*

beyti bu üzüm asmasının hakkında uygun beyttir. Kısacası büyük velilerin nazarı değmiş bir ağaçtır.

Pîrî Beşe'nin babası 120 sene yaşamış bir yaşlı kimse idi. "Çocukluğumdan beri bu ağacı böyle bilirim. Ve babam da 100 yıl yaşamış idi, onlar da bu ağacı böyle bilirim, diye anlatırdı" diye Pîrî Beşe'nin babası böyle anlattı. Gerçekten de gezip gördüğümüz memleketlerde benzeri olmayan görülmeye değer bir üzüm ağacıdır ki yaz kış nice bin salkım üzümü asılı durur, kimi biter kimi yiter. Ve yedi kere üzüm verir dalları vardır. Hamd olsun hakir de teberrüken iki salkım üzümünden yemek kismet oldu.

Bu şehirde asla kireç binalı duvar yoktur. Baştan başa beyaz mermer gibi taştır. Gayet düzgün ve sıralı mühendisane güzel binaları vardır.

Bütün dağ, bayır, irak ve yakını bahçe ve bağlardır ki bu şehri bağlar süslemiştir. Ağaçlarının çoğu zeytin ağacıdır.

Bu şehrin yiyecek ve içeceklerinin övüleni, zeytini, zeytinyağı ve üzümü meşhurdur.

Mahsullerinden sabunı, Haleb'in İdlib sabunundan ve Kudüs Trablus sabunundan çoktur ki cihanı tutmuştur. Zira bu şehir içinde tam 70 adet sabun işliğı vardır.

Ve 240 zeytinyağı değirmenleri vardır. Bu şehirde yetişen zeytin ve zeytinyağı Edremit Şehri'nde ve Karaburun kazasında olmaz. Zira dağı taşı iki konak yer zeytin ormanından insan geçemez. Ve zeytinin Allah'ın emri yaratılışı acı olmak üzeredir. Ama bu şehrin zeytini de taze iken diğer meyve gibi ekmek ile yenilir. Çeşit çeşit iri ve yağlı zeytini olur ki aşlama tabir ederler bir çeşit mor Rum cevizi kadar iri zeytini var. Olgunlaştığında ağacından silkip vilâyet ayanı birbirlerine hediye gönderirler. Yeryüzünde benzeri yoktur. Belki "İncir ve zeytine and olsun" [Kur'ân, Tîn, 1] âyeti bu zeytin hakkında inmiş ola, gayet lezzetli zeytindir. Bu şehir halkı bu gibi güçlendirici zeytinleri yedik-

lerinden eşleriyle çok birlikte olup o kadar çocukları var ki anlatılmaz.

Şehri taşlık içinde olduğundan Temmuz ayında havası ağırdır, ama kışı gayet hoştur. Halkı gayet garip dostu ve zevk ehli adamlardır ki daima bağlarında ve kahvehanelerinde sohbet ederler.

Çarşının sol tarafındaki kahvenin karşısındaki çeşmenin tarihidir:

*Bu makâmı Hacı Ahmed Ağa eyledi sebil
Umaram maksûdunu vere ana Hayy-ı Cemîl*

*Bir elif zamm ile Nâmî dedi anın tarihin
Çeşme-i âbıhayatın kân-ı cû-yi selsebîl.*

Sene 1055

Bütün sularının tesirindendir ki tüm halkı gayet cesur ve yürekli adamlardır. Hepsi Cezayir esvabı giyerler, levent ve gazi adamlardır. Taze yiğitleri Çarpan Boğazı'nda ve Karaburun yolunda Turna Beli'nde bel kesip haramilik ederler.

Bütün halkı baştan başa tüfenklidir. Hatta (---) tarihinde İsmail Paşa bu şehre tüfenk teftişine gelip reaya ve askerlerden tüfenk toplayıp gider. Bir gün bu şehrin yiğitlerinden birkaçı mızraklar ve harbeler ile ava çıkıp dağda bir yaban domuzu rast gelip mızrakla cenk ederken domuz bu yiğitlerin birisine saldırıp yaralayıp kaçır. Bu yiğitlerin biri,

“Var gidi hınzır var. İsmail Paşa gibi arkan var. İstersin dünya halkını azı dişinle azıla, zira bizde tüfenk komadı. Yohsa biz seni sağ mı korduk?” diye darb-ı mesel olmuştur.

Bu şehrin Rum keferesi tazelerine kızan derler. Onlar da gayet yarar olup bir düşmandan yüz çevirmemişlerdir. Defalarca bu Rumların ikisi üçü bir olup Malta firkatelerini basıp söndürmüşlerdir. Bu şehirden bir adam bir tarafa gidecek olduğunda bu şehrin kızan Rumlarından adam alıp çekinmeden korkmadan giderler, yarar Rumları olur.

Bu şehrin Urum keratsası adlı taze güzeli, kiritisi ve pedaki namlı dilber müğpîçeleri olur. Cezayir esvaplı başı fesli ve siyah kaşlı, ceylân gözlü Rum çocukları olur ki anlatılmaz, gayet meşhurdur, *vesselâm*.

Urla ziyaret yerleri: Evvelâ Tekke Köyü'nde Samud Baba.

Şehir içinde Memi Dede ve Eski Memi Dede. Bu iki sultanlar Vukufklar Köyü'nde yatmaktadırlar. Hesapsız kerametleri görülmüştür. Ve Eski Memi Dede oğlu Ali Dede vefat ettiğinde musallâda cenaze namazını nice bin adam kılarken naaşı tabutuyla halkın gözü önünde kaybolup tüm hazır olanlar hayretler içinde kalıp şaşırırlar. Sonra üçüncü gün bağlar içinde bir tepe üzerinde bulunup orada defnederler. Hâlâ halkın ziyaretgâhıdır ve yakın zamanda olmuştur. Cenazesine bulunanlar ile tanışıp onların anlattıkları üzere yazıp ziyaret ettik. *Sırrı aziz olsun.*

Süleymanlı Köyü'nde Şeyh Hüsameddin ve diğer Şeyh Hüsameddin-i Erdebilî Hâcegân [Nakşibendî] tarikatında ulu sultandır. Bunlar Kızılca Köyü'nde gömülüdürler.

Yine Kızılca Camii'nde Hoca Ali hazretleri, Hoca Hayreddin, Şeyh Bahri ve Derviş Fehmi Efendi.

Fatih Camii'nin imamı Pîrî Efendi Kuşlular Köyü'nde yatmaktadır. Ruşenî tarikatındandır ki Ömer Ruşenî hazretleri nefes edip “Ey Pîrî! Var Rum'un Urla'smda pîr ol” diye Sultan I. Selim zamanında bu şehre gelip nice bin insana tarikat önderi olmuştur. 180 sene yaşayıp sonunda Urla'da kaldılar. Ömer Ruşenî hazretleri İbrahim Gülşenî hazretlerini de Mısır'a gönderip post sahibi olmuştur ve Ruşenî'den Gülşenî olmuştur. Bu Şeyh Pîrî Urla'da pîr olmakla nice yüz bin dervişe önder olmuştur. Onun için Urla halkı tamamen Hoca Pîr tarikatındadırlar, ulu ziyaret yeridir.

Meczuplardan Abdi Çelebi hayatta idi. Hamd olsun mübarek ellerini öpüp hayır dualarını aldık. Bu şehir eski olduğundan büyük velileri gayet çoktur, ama ziyaret ettiğimiz sultanlar bunlardır.

Bu şehirden tüm safalı dostlarla vedalaşıp 20 adet Rum kızanı ve serdar Pîrî Beşe'den 40 nefer yeniçeri yoldaşı kılavuz alıp toplam 60 nefer yiğit leventle Urla'dan çıkıp bağ, bahçe ve zeytin ormanları içinde batıya doğru deniz kıyısı ile bir saat geçip Karaburun yolu deniz kıyısında kalıp biz sol tarafta Çarpan Boğazı adlı amansız yola yöneldik. Bütün yoldaşlarımız hazır olup suskun yol almakta idik.

Allah'ın hikmeti, Evliyâ'nın başından geçenler: Bu taşlık

ve ormanlık yolda bu kadar yaya gaziler ile giderken tüfenk fitili kokusu alındı. Hemen yoldaşlarımız olan 70 nefer tüfenkliler taraf taraf orman içine dağılıp aç kurt koyuna ve koyun tuza seğırtir gibi seğırtip orman içinde araştırırken taptaze bir adam kolu ve bir kılıç getirdiler. Hakir de ileri vardım, iki kellesiz adam leşi gördüm. Henüz kanları akmakta ve canları cennete girmekte, ikisi de mızrakla yaralanmışlar.

“Bre bu hâl nedir?” diye daha ileri vardık. Bir kolsuz civan yiğit, bir ak sakallı ihtiyar adam ve iki kara kaşlı adam ayaklarında çizmeleri, bellerinde kılıçları ve esvapları ile yatarlar. Cenk ede ede parça parça olup henüz şehit olmuşlar.

“Bre hazırlıklı olun” diye tüm yoldaşlara tembih edip bu tehlikeli yerden bir hoş geçelim, derken hemen ileriden bir “Allah Allah” sesi duyuldu ve 20-30 tüfenk atıldı.

Hemen hakirin yanında kalan yoldaşlar ceylân gibi sıçrayarak ileri seğırttiler. Hakir de seyishaneleri hizmetçilerime bırakıp biz de ileri vardık. Meğer bizim daha önce geriden ileri giden kılavuzlarımız pusuda yatan 17 haramiye rast gelmişler. Hemen birbirlerine girip cenk etmeye başlamışlar. Allah Allah diye bağırانlar onlar imiş. Biz de yardıma yetiştik, büyük cenk edip 10 haramiyi cenk yerinde katlettik, yedisi kaçtı. Hepsini bizim kılavuzlarımız soyup silâhlarını alıp yola çıkacak sırada biraz ileri varıp onu gördüm: Orman içinde bir adamı bağlayıp huzuruma getirdiler. Hakir,

“Adam sen bu orman içinde nişlersin?” diye sordum. Herif,

“Vallah biz demin Urla Şehri’ne giderken haramiler bizi basıp savaştık. Dört adamı katlettiler. Ve hırsızlar sizi Zeytin Ovası’nda görüp kaçtılar. Ben onlar ile kaçmayıp korkumdan bu ormana kaçtım. Ve hırsızlar, belli olmasın diye kendilerden düşen iki adamın leşlerinin başlarını kesip birlikte götürdüler. Hırsızlar işte şu Karaburun ormanlarına girdiler. Hemen artlarından yetişip onları da bağlayın. Yoksa ben bir yurdundan ayrı garip adamım” deyip türlü türlü çelişkili cevaplar verdi. Hakir,

“Sen ne diyardansın?” dedim.

“Uşşaklıyım” dedi. Uşşak Şehri’ni sordum, asla bir şeyinden bir haber vermeye kadir olmadı. Hemen yoldaşlara,

“Bre bu kâfir hırsızdır ve sırtındaki esvabı bu diyar esvabı-

dır. Hırsız oğlu hırsızdır” derken ormanın içinde yoldaşlarımız iki kelle getirip,

“Bu adamı tuttuğumuz mahalde bu kelleler bunun yanında idi” dediler.

“Ya bu kelleler nedir?” dedim.

“Haramiler yanıma bırakıp kaçtılar” deyip her şeyi inkâr etti. Ama kıyafetinde gayet yüğrük kesici kıyafeti var.

“Tez şu adamı soyup bir ağaca bağlayın. Şimdi ben seni bül-bül gibi söyletirim” dedim. Herifi soyarken ayağında bir taze kılıç yarasını gördüm, gömleğinin eteğinden kesip kılıç yarasını sarmış.

“Ya bu taze yara nedir?” dedim.

“Haramiler yaraladı idi. Dermansız ormanda kaldım” dedi.

Nice bu tür yalan yanlış sözler etti. Sonunda hep birlikte adamı sağlam bağlayıp söyledik. Meğer gerçekten haramilerden yaralanıp iki baş ile ormanda saklanıp yakayı ele verdi. Kılavuzumuz olan Serdar Pîrî Beşe’ye haramiyi teslim edip daha ileri gelip yazılan 4 adet şehitleri defnettik. İki başsız harami leşlerin bırakıp tüm esvaplarını kılavuzlarımız aldı. Bulduğumuz adam kolunu, o kolsuz civan yiğidin yanına gömdük. Yarım saat ileri giderken yol üzerinde 5 tane at, dizginlerini sürüyüp serseri gezler. Hemen hakir beşini de zapt edip hizmetçilerime verdim.

Oradan da ileri varıp Ağzıaçık adlı kuyuya vardığımızda onu gördük: Bir güneş parçası mehtap gibi sırf nur, kırmızı mukaddemli ve al yanaklı bir seçkin dilber ve bir gamzesi gammaz bizi görünce,

“Canım ağalar! Bana kıyman” diye atlarımızın ayaklarına yüz sürüp sarılınca hemen hakir bu Ağzı Merdivenli kuyuda attan indim. Bütün yoldaşlarla dinlenmek için burada konup adı geçen dilberi yanıma getirip bir hayli söyledik. Ayakları seğirtip kaçmaktan şişmiş, şiddetli sıcaktan gül çehresi pişmiş ve kaçma mecalsiz kalmış. Hakir,

“Ey oğul! Doğru söyle, sen bu amansız yerde bu kıyafet ile nişlersin?” dedim.

“Vallahi benim sultanım. Ben İzmirli (--) Çelebi’nin oğluyum. Kaptan Kaplan Mustafa Paşa İzmir’e gelince ben babamdan kaçtım, Kaptan Paşa’nın bir ağası beni sakladı. Donanma

ile Sakız'a varıp limanda yatarken babam ardım sıra Sakız'a gelip Kaptan Paşa huzuruna çıkıp beni ağamdan aldı. Bu yolla babam, büyük ağam, iki lalam ve ben atlarımızla beş kişi giderken ileride Çarpan Boğazı ile Turna Boğazı deresi ormanlarından üzerimize 40-50 kadar yaya tüfenkli dökülüp cenk ede ede babam, ağam ve iki kölem kırıldı. Hamd olsun ben kurtulup geriye kaç- kaç bu mahalle geldim. İşte bu sizde karacalarından bağlı olan adam hırsızlardandır. Kardeşim bunu alt edip ayağından kılıç ile yaraladı, hâlâ yaralıdır. Kardeşimi bunun üzerinde bunun yoldaşları yaraladılar. Elhamdülillah babam ve kardeşimin dertlerinden kurtuldum. Şimdi Sakız'a yine beni kaçıran ağama giderim" diye cevap verdi. Ve bize yoldaş olan Uralılar bu oğlanı bildiler. Hakir,

"Bre ey anasının hatası götlek, hamam taşı gibi müstemel! Senin uğruna baban, bir şahbaz kardeşin ve iki köle yoldaşların şehit olalar, İzmir'e varıp bütün miras malını zapt eylesene" deyince,

"Yok, ben ağamdan hoşlandım. Mal, rızık istemem, ben ağama giderim" deyince Allah bilir, Hak'tan korktum, yoksa boy-nunu vurup gaza ederdim. Ama ham pezevengi yıkıp beş on sopa ile hatırını sorup haramilerden boş alınan atların birisine bindirip yoldaşımız olan Serdar Pîri Beşe'ye bu oğlanı ve dağda bulunan yaralı haramiyle birlikte verip tüm yaya yeniçerileri Urla'ya gönderdim. Hakir Rum kızanları ile adı geçen Ağzı Merdivenli kuyudan yine batı tarafa dört adet ganimet atlar ile o tehlikeli yerleri aşip sağ tarafımızda Karaburun köyleri içinde 7 saatte ikinci vaktinde,

Karaburun kasabası

Siğla Sancağı toprağında 150 akçe âsumanî kazadır ve İzmir mollasının arpalığıdır. 1 camii, 1 hamamı ve 7 dükkânı var. Sâfi zeytinli İrem gibi köylerdir. Büyük şehri, sarayları, imaretleri ve başka büyük yapıları yoktur.

Halkı leventçe esvap giyer, cesur ve yiğit tüfenkli adamları vardır. Defalarca Venedik donanmasına karşı koymuş adamlardır. Ve bir hardal tanesi ganimet vermeyip kâfirden baş dil almışlardır. Serdarı ve kethüdayeri yoktur ve harap kaleleri çaktır.

Bu kaza İzmir Körfezi'nin ağzına kurulmuştur. İzmir'e kadar 100 mildir. Mahsuldar zeytinli dağları ve bağları vardır. Bu kazada olan bol ve lezzetli zeytin yeryüzünde yoktur, ancak Mora Adası'nda Koron Kalesi'nde ve Şam-ı şerifte ola.

Bir gece burada konuk olup sabah kadıdan 20 tüfenkli yiğit yoldaş aldık. Bizimle gelen 20 Rum kızanları ile 40 kişi olup sabahleyin Allah'a güvenip 4 saatte Allah saklasın atlar ile gitmek imkânsız olup yaya giderek Çeşme'nin ulu yoluna çıktık. Turna Boğazı adlı tehlikeli dar boğazın sonunu yüz bin sıkıntı ile geçtik. O dere içinde atlarımıza binip yine batıya 5 saat gidip,

Çarpan Ilıcası'nın özellikleri

Deniz kıyısında bir kumsal vadide 6 adet küçük kubbeli ılıcalardır. Hepsi ılık sulu faydalı ılıcalardır. Hizmetçileri ve yanında imaretleri yoktur. Ama çevre diyarlardan gelen hastalıklı adamlar çoktur. Çeşme Kalesi'nin bağları ta bu ılıcalara ulaşır. Hakir bunda tüm hizmetçilerimizle temiz havuzlara girip keyif sürdük. Oradan 1 saat bağlar içinde batıya doğru gidip,

Hoşâbâd Kalesi, yani Çeşme Kasabası'nın özellikleri

914 tarihinde bizzat Sultan Bayezid-i Velî yapısıdır. İç kale kapısı üzere tarihi budur:

*Hisarı ayn-ı cedîd kıldı bünyâd
Müverrih dedi tarihin Hoşâbâd.*

Sene 914

Deniz kıyısında bir alçak kaya üzerinde batı tarafı derya, doğu tarafı bayırlı sahra ve dağdır ve dağ üzeri tamamen bağdır. Kale içindeki haneleri batı tarafında Sakız Adası'na doğru deryaya nazır 50 adet toprak örtülü evlerdir.

Dizdarı ve 185 neferi tamamen burada otururlar. Kalesi dört köşe taş yapı Hoşâbâd Kalesi'dir. Bu kale doğudan batı tarafına uzunlamasına yapılmış, boyu yokuş aşağı hendek kenarınca 200 adımdır ve eni 150 adımdır. Bu hesap üzere bu kalenin çevre büyüklüğü 700 adımdır. Üç tarafı büyük hendeştir, ancak batı tarafı kayalarını deniz dövdüğünden hendeği yoktur. Kibleye dönük varoşa açılır, bir demir sağlam kapısı vardır. Hendeği üzerinde zembekli asma köprüsü vardır.

Bu kapı tarafı iki kat kale duvarıdır. İç kat kalenin batıya nazır ancak bir demir kapısı var ki üzerinde tarihi yazılan kapıdır. Bu kapıdan içeri bir kat demir kapı daha vardır, iç kale iki kat kapı olmuş olur. Ama o ikinci kapı kuzeye açılır. Bu iki kapının üstünde Sultan Bayezid-i Velî'nin üst kat bir camii var.

(---) tarihinde Venedik gemileri gelip kaleyi boş bulup istila edince kalenin demir kapılarını ve camiın altın alemlerini, cami kurşunlarını, taşra varoş camiinin ve hanların kurşunlarını alıp ve kalenin bazı yerlerin yıkıp kaçmışlardı.

Sonra padişah fermanı ile Ak Mehmed Paşa, Sakız Adası muhafazasında iken bu Çeşme Kalesi'ni tamir edip kaleyi beyaz inci gibi edip camii nur üstüne nur altın alemlerle süsleyip kale kapılarını ellişer kantar demirle yeniden yapıp hendeği 20 arşın temizleyip derinleştirmiştir. Deniz kıyısına limana nazır iki büyük tabya inşa edip her birine onar pare balyemez toplar ve nice bin kantar koymuş, kale neferlerinin kaçanlarını kaldırıp yeni neferler yazmış, böylece kale henüz taze can bulup sağlam ve dayanıklı hisar olmuştur. Ama cami henüz kiremit ile örtülüdür. Ancak kale inci gibi, beyaz kuğu gibi olmuştur.

Sonra kâfirler bir daha gelip top darbeleriyle bir pataruna, yani kapudana gemisi batmıştır. 10 milyon mal ile o kalyon yapılmaz idi. Ondan sonra kâfirler Çeşme Kalesi'nden su içmeye tövbe etti ve kahrolup gitti. Sonra batan gemisinden bu kadar mal, bu kadar cebehane ve 2 pare yatırtma tunç topları Sönbe ki dalgıçları denizden çıkarıp bu toplarla kaleyi süslediler. Daha önce kaleden aldığı malın on kat karşılığını Cenâb-ı Hak din-i mübine hediye etti.

Bu kalenin kıblesi tarafında olan varoş ile bu kale Sığla Sancağı hükmünde Cezayir kaleminde 150 akçe kazadır ve nahiyesi 40 adet köydür. Bu varoş 150 adet toprak örtülü, bağlı bahçeli evlerdir. Sakız paşası tarafından voyvodalıktır. Serdarı ve kethüdayeri yoktur, zira o kadar büyük kasaba değildir. 200 kadar hurma ağaçları vardır ama mahsul vermez. Ve ılıman yerdir.

Deniz kıyısında kurşun kubbeli bir küçük camii var, gayet küçüktür. Camiın yol aşırısında büyük bir hanı var, tamamı 70 oaktır, üzerinden kurşununu kâfir almıştır. Ve bir imareti var,

nimeti boldur. Bu imaretler tamamen Süleyman Han'ın veziri Makbul iken Maktul İbrahim Paşa'nın hayratındandır.

1 hamamı, 3 mescidi ve 40 adet dükkânları var. Deniz kıyısında Mühürdar Paşa'nın İrem Bağı gibi bir saray var ki yeryüzünde ne kadar kıymetli taşlar ve ağaçlar varsa bu sarayda mevcuttur. Bütün otların, hububatın ve türlü türlü çiçeklerin her cinsi bu ibretlik saray bahçesinde mevcuttur. Ve bir hoş havalı hamamı var ki övgüsünde diller kısa kalır.

Dağlarında çeşit çeşit yabani kuşlarından kekligi o kadar çoktur ki sürü sürü uçmaktadır. Ne zaman kış olur Mühürdar Paşa, Sakız'dan o zaman bu saraya göçüp tam altı ay zevk ü safâ eder.

Bu kalenin hoş limanı vardır. Bütün büyük barça ve karavana kalyonlar bunda yatarlar, zira gayet demir tutar iyi yatak li-mandır. Ama batı, karayel ve yıldız rüzgârlarından gayet sakın-mak lâzımdır. Demir atmış olmaya güvenmemek gerek, zira li-manın ağzı o tarafa açık olduğundan bu üç zorlu rüzgâr gayet şiddetli tesir eder. Ama beş rüzgârdan emindir, bir mürsel par-çası ip ile bir kalyon yatsa korkmaz.

Hakir bu şehirden, atlarımız ile bu limandan Hatiboğlu'nun firkatesine binip uygun poyraz rüzgârıyla orsa orsa kollanıp ba-tıya doğru 18 mil gidip,

Gül ü gülistan adası Sakızistan [Sakız] Vilâyeti'nin özellikleri

Hamd olsun esenlikle bu adanın doğu tarafında Kiremitlik adlı bir köşeye felek rüzgârı bizi bir kenara çıkarıp demir atıp şehre varmadık. Zira şehre veba yayılmıştı

Oradan atlarımıza binip batıya doğru dağlar ve bağlar için-de viğla adlı kılavuzlar alıp baş yukarı bağ, bostan, gülistan ve reyhanlı gayet bakımlı, şenlikli ve güzel köyler geçerek 2 saatte İrem Bağı menzili,

Kırye Nero Köyü: Yunancada “Soğuk Su” demek olur. Mühürdar Paşa'nın İrem sarayıdır. Meğer Mühürdar Paşa vebadan kaçıp bu çiftlikte karar etmiş. Kendisiyle orada buluşup el öpüp Ak Mehmed Paşa'nın mektubunu verdik. Ne yazdığı malumları olunca hakire bir hayli izzet ikram edip kendilerine yakın bir

Turunç, kebbât, hummas ve ağaç kavununun çeşitleri var. Ve türlü türlü erik, şeftali, zerdali, kaysı, Fransa eriği, Şam fıstığı, Frenk inciri ve Rum incirinin 8 çeşidi olur ki lezzeti dimağı ikiye ayırır. Hatta bir çeşit fındık kadar yeşil küçük inciri olur gayet lezzetli ve kokuludur. Adamın dimağını misk kokusu kokulandırır. Bir çeşit küçük elma ağaçlarında elması olur, maşallah yeryüzünde benzerini görmedim. Ve bu bağda yetişen sulu ve iri kiraz, vişne ve kara dut yeryüzünde yoktur, meğer Rumeli'de Tekirdağı şehrinde ola.

Bütün hıyâbânında akarsu selsebiller büyük havuzlara akıp fiskiyele fıskırıp fiskiyelelerin kadehlerinden taşıp şadırvanlar gece gündüz akmaktadır. Oradan akan temiz sular bağ bostan gülistan içine taksim olur.

Bu hoş su üzerinde göklere doğru uzanmış dört köşe kale kulesi gibi demir kapılı bir yüksek ve sağlam kule vardır. Yedi katı göklere uzanmıştır, dört tarafı şahnişinlerdir. Bütün Sakız Adası çepçevre görünür. Yazılan akarsu üzerinde bir yuvarlak ve sanatlı kırmızı somakiden yekpare bir büyük cilâli kadehi var, *berrak su kaynağından çıkıp bu kadehe girer, sonra da diğer* havuz ve şadırvanlara akar. Bu somaki kadehi Mühürdar Paşa, Tunus valisi iken kadırga ile oradan getirmiştir. İçinde 20 adet adam otursa rahatlıkla diz dize otururlar.

Bu bağın her köşesinde ötücü kuşların feryadı, bülbüller nağmesi ve hoş sesli kuşların bu kuş bahçesinde yanık sesleri insanın ruhuna safâ verir.

Kısacası bu yeryüzünde böyle sanatlı tarhlı cennet bahçesi yapılmamıştır. Eğer Şeddad İrem Bağ'ını yapmışsa kayıptır. Ama bu bağ hazır, göz önünde cihan süsü, dillere destan görülmeye değer bir gülistandır. Hatta Kandiye fatihi Fazıl Ahmed Paşa Kandiye'yi fethedip dönüşte bu bağa gelip konuk olunca,

“Bir adam padişah ise de tacı tahtı, rahtı bahtı terk edip dünya işlerinden kurtulup şu huzurlu yerde bir gün zevk ü safâ ile Hakk'a ibadet etmek cihangir sultan olmaktan yeğdir” buyurmuşlar.

Hamd olsun bu hakir iki hafta bu iç açıcı yerde Dârâ gibi gösteriş ve azametle fakirane zevk ü safâ edip Hakk'ın ikramına hamd ü sena ederek ibadet edip padişahça safalar ettim. Sonun-

da Mühürdar Paşa efendimizden ayrılmak zamanı gelince gönül rızalarıyla izin aldık. Hakire 200 Bundukanî Venedik altını, yine bir samur paçası serhaddî yol kürkü, bir kat esvap, yine bir Alman saati, bir Cezayir kürdesi kılıç, bir Cezayir tufengi, bir eyerli küheylân at ve hizmetçilerimin hepsine onar guruş, birer saya çuka ve birer Sakız atlası bağışladı. Ellerini öpüp ağlaşarak birbirimizle vedalaşıp kethüdasıyla bizi aşağı Sakız Şehri'ndeki büyük sarayına gönderip İrem bağlı ve gül ü gülistan bostanlı şenlikli köyler geçerek bir saatte,

Büyük şehir kalesi, eski bağ ve gülistan, Sakız Şehri'nin özellikleri

Yunan tarihleri yani hakîm Yanvan'ın yazdığına göre bu gülistan ada ilk defa Büyük İskender zamanında mamur olmuştur ki Hazret-i Peygamber'in doğumundan 882 sene öncedir ve Hazret-i İsa, Hazret'ten 600 sene öncedir. Bu kale İsa'dan 282 sene önce yapıldığı Ker Elena Kilisesi'nde Latin yazısı ile beyaz mermer üzere tarihi yazılıdır. Sonra (---) tarihinde Ceneviz krallarından Markadina adlı kral Emevîlerden Abdülmelik Halife'nin korkusundan bu kaleyi inşa etmiştir. Zira Emevîlerin zamanında Kıbrıs Adası, Girit Adası, Mora Adası, Mağrip ülkesinde Cezayir Vilâyeti, İspanya ve sair adalar fethedilip İstanbul Kalesi'ni kuşatarak fethedip barış yaparak Şam'a döndüğünde o sene bu Sakız Kalesi'ni Ceneviz kralı yapmıştır. Daha sonra (---) tarihinde Sultan Süleyman fethidir, Piyale Paşa eliyle.

Sakız'ın fethedilme sebebi: Ceneviz kâfirleri Osmanlı ile görünürde dost idi. Ama gizlice gelen geçen tüccar, hacı ve yolcu gemilerini alıp insanları zincire bağlı esir ettikleri Cem haşmetli padişahın kulağına gidince Sakız Adası'nın fethini Piyale Paşa'ya emreder. O da 300 parça kadirge ile her sene deniz üstünde avlanmak için gezdiği gibi gezerek, düşmanlara tavşan uykusu vererek bir gün alışkanlığı üzere Sakız Adası'nın 18 mil doğusu karşısında, daha önce özellikleri yazılan Hoşâbâd, yani Çeşme Kalesi limanında 300 parça yelkenle demir atıp yattı. Beri Sakız'dan kâfirler donanma-yı hümayûnun alışkanlıkları üzere gelip yattıklarını görünce Sakız'dan tüm kâfir ileri gelenleri ve balyoz prenslerinin seçkinleri firkate firkate hediyelerini alıp

tüm kâfirin söz sahipleri töreleri üzere Piyale Paşa'ya gelip baştardada buluştular. Tüm hediyelerini arz edip bağılıklarını sunup yere kapanıp baş eğerek serdarın ayaklarını öpüp nice konuşmalardan sonra hemen Piyale Paşa,

“Bak-a, kefereler! Niçin barışta görünüp perde arkasından bu kadar kalleslik edip hacılarımızın ve tüccarımız gemilerini alıp bu kadar insanı esir edip yol kesicilik edersiz? İmdi padişahımızın muradı sizden bu kaleyi cebren ve kahren pazu kuvvetiyle ele geçirmek murat edinmişlerdir. İmdi size canınız gerek ise bu an bu kaleyi bize teslim edersiz. Yohsa bu saat cümlenizi kılıçtan geçiririm” dediğinde onlar da,

“Her bir parçamızı kulağımız kadar etsen bu adanın bir taşına bin baş verip bu kaleyi vermeziz. No no” diye inat edip saçlarını yoldular.

Derhâl tüm kâfirleri baştardada bağlayıp orsa flandra dikip bir haber topu atıp salpa demir deyip Osmanlı davullarına darbeler vurulup çeng-i harbîler çalınip avanti Sakız deyip limandan uzak yerde demir atıldı. Derhâl derya gibi askeri silâhlarıyla birlikte diğer mühimmatları taşra dökmeye başladılar. Kalede olan kâfirlere ağalarından bir elçi gönderip,

“Hepinizi kılıç yemi ederim. Ve bizde esir olan önderlerinizi de bu an katlederim. Elbette kaleyi padişahıma teslim edip yine bu adada sakin olasız” diye haber varınca içinde olan kötü renkli Frenk'in cenge iktidarları olmayıp bildiler ki bu gelişten kurtuluş yoktur ve akıllı, iş görmüş önderleri Kaptan Paşa'da mahpustur.

Sonunda kalede olan kâfirler aman isteyip bir yere toplanıp danıştılar ki,

“Sulh ile kaleyi verelim ve çoluk çocuğumuzu malımızı manalımızı kurtaralım. Yine bu adada kalalım ve kale içindeki kiliselerimiz kadar taşra varoшта kilise yapalım, bağ, bahçe ve haneler yapalım. Adam başına her sene birer altın haraç verelim ve ruhbanlarımızı Muhammed şeriatı üzere haraçtan muaf edelim” diye 120 madde üzere danışmalarını bir yere koyup Piyale Paşa'ya rica mektupları ile arzların arz eylediler. Ricaları kabul olunup şartlar imzalanıp hamd olsun savaş edilmeden İslâm askerinin heybeti korkusundan kale fethedildi. Bütün yere gelesi

kâfirler götürebilecekleri kadar eşyaları yüklenip kaleden küçük büyük 73 bin kâfir değerli metaları ile kaleden çıkıp taşra varoşta yeni bir sığınak kurdular.

Diğer eşyalarını devlet tarafından kale içinde zapt edip İslâm ordusu ile kale içi dolup ganimet mallarına boğuldu. Kalenin burçlarında fetih ezanları okundu. Hamd olsun cenksiz cidsiz kale fethedilip diğer İslâm beldelerine eklendiğinin tarihidir kim yazıldı:

Ehl-i küfrün Sakız'ın çekdi Piyale Paşa.

Sene 973

Daha önce Ceneviz kralının tahtı idi ve Karadeniz'in dört tarafındaki kaleler ta Azak Denizi sonunda Azak Kalesi, Kefe Kalesi ve Sudak Kalesi, bunların hepsi Ceneviz keferesi hükmünde idi. Devletleri tersyüz olup payitahtları olan Sakız'larını da Osmanlı alıp çiğneyince kralları Ceneviz'e gidip orada öldü.

Hamd olsun Sakız Adası, Cezayir kaleminde Kaptan Paşa Eyaleti hükmünde sancak paşalığı oldu. Beyi, padişah tarafından sâlyâne ile zapt eder. 7 yük akçe sâlyânesini Sakız gümrük eminden alıp 20 bin guruş da sancağından hâsıl olur, her sene iki pare yarar kadirge ile deryada Kaptan Paşa ile sefere gider.

Bu ada 500 akçe şerif mevleviyettir, ama pâyede aşağıdır. Nahiyeleri yazım sırasında iki tür olarak yazılmıştır. Bir bölüğü 25 adet mîrî köylerdir ki yeryüzünde tüm mastaki sakızı bu köylerden hâsıl olur, başka köylerde olmaz. Her kimsede bir çiğnem ve bir damla çiğ sakız bulunsa, katlederler, ya cezalandırır veya azarlarlar.

Bu sakız hâsıl olan köylerin kefereleri tamamen Müslümanlar gibi beyaz sarık sararlar. Mîrî sakız keferesi idiği ondan malumdur. Ama diğer kefereleri siyah Frenk şapkası giyerler. Şehir Rum'u ve Frenk'i kırmızı Cezayir fesi giyip saçlarını dağıtırlar. Saçları olmayanlar fes ile asla Müslümandan ayırt edilmezler.

Dağlarda olan köyler de 25 adettir. Bunlar mirliva hâssı yazılmıştır. Şehir etrafındaki köyler molla nahiyesi yazılmıştır. Bu köylerden ve şehrin diğer mahsullerinden mollaya her sene 8 bin guruş hâsıl olur. Ama tüm reayanın haraçları padişahındır. Baş-

ka bir haraç emini gelip bu ada içinde 82 bin zımm nin zimmetinde olan haralarını toplar.

Bu  hrin hâkimi daima pa anın kaymakamı 300 adam ile hükmedip zapt eder. Müftüsü, nakibüleşrafı, kethüdayeri ve yeniçeri serdarı vardır. A a yerine yeniçerilerden zemberek başı bir oda ile muhafaza ederdi. Bir oda cebeci ve bir oda topçubaşı h kumet ederlerdi. Bir hâkim de dizdar a adır ki mükellef a alıktır, 1.200 p k sil hl  kale neferine sahiptir.

Bir hâkim de 40 y k akçe iltizam ile gümrük emindir. Cürm   cinayet ve salb u siyaset, hepsi eminin elindedir. Padişah emri ile sancakbeyinin her sene s ly nesini verip muhasebesine mahsup olur. Padişah tarafından her ne içi için bir emir gelse önce emin, pa a, mirliwa, üçüncüsü molla ve dördüncüsü diğer i  erleri diye yazılır. Gümrük eminli i yüksek mansiptır ki müstakil eminliktir. Bir tek kimse hükmüne engel olamaz, karşı çıkamaz. Ve Sakız  skelesi başında yüksek bir sarayda oturur.

Sakız Kalesi'nin  ekli

Deniz kıyısında bir düz alçak yerde, kayalar üzere bir burunda yapılmış bir şeddadi kârgir sağlam hisar ve dayanıklı demir kayadır.

epevre b y kl   2.700 adımdır. Dört köşeden uzunlamasına kıbleden kuzeye uzanmı  Frenk yapısı bir ta  kaledir.

Boyu hendek kenarındaki küçük hisar duvarlarının bedenlerine dek 10 arşın yüksektir, bu duvar 5 arşın enlidir.

Deniz kıyısı tarafı duvarları   arşın kalın duvarlardır. Deniz kıyısı bir kat duvardır, bazı yerlerini deniz dalgaları döver sağlam ve müstahkem duvardır. Kara tarafı iki kat duvardır ve kara tarafı hendeği tam 50 adım enli hendektir. Daha önce kâfir asrında hendek içinde gemiler ba lanır imiş. Hâlâ toz toprakla dopdolulu bostanlardır. Ve bazı yeri bataklıktır.

Bu hende in yine iki ba ları deryadır. Kayıklar ve küçük zarbuna gemiler ba lanır limandır. Kalenin kara tarafı gayet sarpıtır. Ve 63 kule kaleyi ku atmı tır. Diğer kaleler gibi beden beden değildir.  ki er kat tüfenk ve top deliği mazgal yerleri vardır. Dört tarafında kat kat 400 pare balyemez, kolomburna,  ayka ve başka cins yarar toplar ile donanmış sağlam bir kaledir.

Genellikle topları liman tarafına nazırdırlar ki her biri yedi başlı ejder gibi ağız açıp ateş fışkırtırlar.

Bu kalenin iki yerden demir kapıları yoldur. Biri güneye açıktır ki ondan varoşa gidilir. Taş köprü ile hendeklerden geçilir. Kapının eşiği dibinde zemberekli asma tahta köprüdür. Her gece bekçiler makara ve dolaplarla çeke çeke zincirlerini açıp kale kapısına dayayıp siper edip kale kapısı daha sağlam olup sabah dua ve senâ ile köprüyü indirip kale kapıları açılır.

Bu köprüden taşra varoşa çıkarken sağ tarafta hendek başında bir sebilhane vardır. Ve bir küçük fukara tekkesi vardır. Avlusunda Hızır Baba gömülüdür. Bu tekkecik sırasında ta kuzeye derya kenarına varıncaya kadar hendek kenarından açıktaki bir alçak taş duvar çekilmiştir. İçeride tamamen şehrin ayan ve eşrafları gömülüdür. Bu duvardan bu mahallin hendeği görünmez. Bir levha kapılı mezarlıktır.

Yine bu kale kapısından dışarı çıkarken sol tarafta hendek kenarında bir büyük çınar vardır ki seyirliktir, onu geçip çarşıya gidilir. Çarşı içine açılır kalenin liman kapısı vardır, gayet kalabalık büyük kapıdır. Doğuya nazır iki kat demir kapıdır. Bu kapıdan içeri girince iki kapı arasında 10 adet pabuççu dükkânları vardır. Onları geçince ikinci kapı güneye açılır. Bu kapıdan geçip ana duvarı ile iskele kapısı arasında çeşit çeşit savaş aletleriyle süslenmiş bir duvar vardır. Bütün kale neferleri ve bekçiler gece gündüz bu mahalde bulunurlar.

Bu hesap üzere bu liman kapısı dört kat sağlam kapıdır. Bu liman kapısının kemerleri altında balık dişleri, kemikleri, bir küçük timsah kurusu ve nice acayip ve garip eşyalar asılıdır.

Limanı bin pare gemi alır büyük bir limandır. Bir kenarından bir ucuna tam 1.800 germe adımdır. Ağzı açık limandır. Kible ve gündoğusu rüzgârları gayet şiddetli esip bazı zaman gemilere ve sahiplerine felaket olur. Zira kumsal limandır, demir tutmaz, gemileri sürüyüp karaya düşüp helâk olurlar. Ama başka altı rüzgârdan emin limandır. Bu limanı düşmandan kurtarmak için limanın kıblesi ucundaki burunda (---) tarihinde Vezir Silâhdar Fazlı Paşa muhafazada iken bir küçük kale yapmıştır. İsmi,

Fazlı Paşa Kalesi: Bir küçük yuvarlak şekilli kaledir, ama gayet sağlam ve muhkemdir. Büyüklüğü 300 adımdır. Deniz kı-

yısında olduğundan hendeği yoktur. Ve içinde asla hane yoktur, bir mescidi, cebehane hazinesi ve buğday ambarı vardır. Limanın tam ortasına yönelik 14 adet uzun topları var ki Sakız Kalesi'nde yoktur. Kemerli demir kapıları her gece kapatılır toplardır. Dizdari ve 100 adet neferi gece gündüz mevcuttur. Güneye bakar bir demir kapısı vardır.

Bu kale önünde yol aşırı Arnavut Memi Baba Sultan gömülüdür. Ve Hüsam Bey oğlu Kaptan Ali Paşa da bu mahalde bir gülistan reyhanlı tekkede gömülüdür. Bu merhum Ali Paşa oğlu Kaptan Abdülkâdir Paşa babasının tekkesine vakıf olması için bu yerde 50 adet kârgir bina oda yapmıştır.

Sakız Kalesi'nin içinde ve dışında bulunan yapıları bildirir

Evvelâ Sakız Kulesi'nin içinde (--) adet mahalledir, asla kefare yoktur. Ve toplam 2.200 adet kat kat, beşer altışar kat kârgir, sağlam, güzel, hoş, sanatlı ve süslü evlerdir. Zira savaşıla fethe dilmeyip bir haneye bile topla zarar verilmeden Osmanlı eline girdiğinden şahane seyirlik ve ibretlik Frenk binaları var ki övgüsünde dil kısa ve kalemler kırıktır. Baştan başa Ceneviz yapısı kale gibi yüksek evleri vardır ve halkı şanlıdır.

Yeryüzünde acayip ve garip ne kadar binalar varsa bu şehirde ondan fazla türlü türlü acayip ve garip taştan oyulmuş şekiller, mukarnas sanatlar, mermer üzere tuhaf çiçekler ve acayip iri şekiller var ki insan hayran olup aklı şaşıp gözleri kamaşır.

Kısacası dünyanın acayıplerinden ve zamanın garipliğinden bu Sakız yapısı görmeye muhtaç bir şirin şehirdir. Bir hanede olan bukalemun nakışlarının başka bir hanenin içinde veya dışında olmak ihtimali yoktur. Hepsinin sanatı birbirlerine aykırı, tarzı ve tavrı yine ayrı bir nadir şehirdir.

Şehrinin caddeleri satranç nakışı tarh olduğundan her hane sınırı dört köşe olup hep bir köşesinde çeşit çeşit mukarnas şahnişinlerin benzeri bir diyarda yoktur. Meğer Alman diyarında Nemse çasarının tahtı Beç Kalesi'nde ola. Ama bu Sakız hanelerinin genellikle avluları yoktur. Ve bütün hanelerde zerbemin ve su sarnıçları bulunur.

Bütün duvarları düzgündür, bir hanenin duvarı eğri bükürü değildir. Dam ve çatıları çeşit çeşit şeylerle örtülüdür. Bazısı

ta Ceneviz zamanından beri sanatlı güzel tarzda beyaz kayağan döşelidir ki büyüleyicidir. Bazısı dört köşe, bazısı yuvarlak kubbe ve bazısı da sivri kubbe örtülü evlerdir. Ama gariplik ondadır ki kayağan hutâyî taşları damlar üzerinde nasıl tutturmuşlardır, hakir ona hayranım. Bu kayağan taşlar da bu bölgeye mahsustur ki gayet ince taşlardır.

Bazı hanelerin damları kırmızı horasani kireç ile örtülüdür ve üzerlerinde de adam basıp esvap serip denizi seyrederler. Bazı haneleri de eski tarz kalın kiremitler ile örtülüdür.

Bütün evlerin damlarından akan yağmur suyunun bir damlası boşa gitmeyip evler içinde olan sarnıçlara iner. İhtiyaç olduğunda kullanırlar. Temmuz ayında buz parçası gibi olup berrak ve tatlı suları vardır. Kuşatma sırasında dışarıdan su getirmeye ihtiyaçları olmaz. Dışarıdan gelen akarsu ile kale içinde 11 adet hayat kaynağı çeşmeleri vardır.

Liman kapısının iç yüzünde kahvehaneler meydanında bir büyük havuz şadırvanı vardır, bütün halk ondan abdest tazelerler, 12 adet çeşmesi vardır.

Bütün sokaklarının çeşit çeşit baklava nakşı, kesimi mühr-i Süleyman gibi, çark-ı felek gibi ve birbirine girişmeli ham mermer döşeli baştan başa kaldırımlar ile pâk yolları vardır. Kefere zamanında bu kale içinde asla hayvan girmediğinden başka herkes kale kapısında pabucunu eline alıp yalınayak kaleye girerlermiş.

Tamamı 40 sokaktır ve geniş yollardır. Zeytin Camii dibinden ta liman kapısına varıncaya kadar bir geniş yoldur, boyu 1.700 adımdır. Ama diğer sokakları dardır.

Kale içinde 100 dükkân vardır. Ve kale içinde (---) adet cami vardır. Bunlardan,

Sultan Süleyman Camii: Cemaati gayet boldur, zira selâtin camiidir. Boyu 120 ve eni 80 ayaktır. Daha önce büyük kilise imiş. O kapıdan içeri girince bir cilâlı sütun üzerinde dört köşe beyaz mermerde altın ve lacivert yazı ile bu camiin tarihi yazılmıştır ki aynen budur:

“Tarih-i vilâdet-i Hazret-i İsa aleyhisselâmın dokuz yüz doksan üçünde bu kenîsaya binâ urulup ve tarih-i mezbûrun bin beş yüz altmış altı Abrilinin yedisinde Hazret-i Muhammedü'l-Mustafa sallâllâhu

aleyhi ve sellem hazretlerinin tarihinin dokuz yüz yetmiş üçü mâh-ı Ramazanî'l-mübârekinin yigirmi altıncı gününde Âl-i Osmân Sultân Süleymân bin Selim Hân'ın kapudanı Piyâle Paşa Ciniviz elinden yüz yigirmi pare kadirğa ile gelip Sakız'ı feth edüp mezkûr kenîsayı Süleymân Hân için câmi binâ edip içinde âyîn-i Muhammedî olup namâz kılındı. Elhamdülillâh" diye celfî hat ile böyle ayrıntılı olarak yazılmış tarihtir.

Yeni Cami: Öküz Mehmed Paşa'nındır. Bu da bir eski put-hane kilise imiş. Boyu 100 ve genişliği 120 ayaktır. Gayet büyük camidir. Hâlâ bu şehirde bundan büyük cami yoktur ki cami içinde 16 yapma dört köşe sütunlar üzerinde harpüşte nakışlı tavandır. Süleymaniye gibi bu da tahta harpüşte tavandır, kârgir kubbeli değildir. Ama gayet geniş camilerdir.

Zeytinli Cami: Âsitane'den sürülen Müftü Aziz Efendi yakın zamanda yapmıştır, iç açıcı küçük camidir. Ve liman kapısının kemerleri üzerinde,

Kaptan Koca Abdurrahman Paşa Camii: 30 basamak taş merdiven ile çıkılır üst kat bir köşk gibi aydınlık camidir. Bütün pencerelerinden liman gözüktür. Kârgir yapı üç kubbesi vardır. Ve düzgün minaresi mihrabın sağ tarafına yapılmıştır. Kapısı üzere tezhipli yazı ile yazılan tarihi budur:

*Gâzî Seydi Abdurrahmân Paşa
Eyledi itmâm ya'ni hayr için ecr-i cezâl
Hâtif-i Kudsî dedi târihini
Yâ vedûd hasbinallâhu ve ni'me'l-vekîl.*

Sene 1012

Aşağıdaki ana yol meydanında olan havuz ve şadırvan bu Abdurrahman Paşa hayratıdır.

Kaptan Halil Paşa Camii. Ve Cıgala Paşa Sarayı yakınındaki mescitten çevrilme,

Cıgala Paşa Camii: Daha önce kilise imiş. Alt kat bir camidir. Ve bir mescit daha vardır. Bu yazılan cami ve mescitlerden başka kale içinde cami yoktur.

Zeytinli Camii yakınında Halvetî tekkesinin dervişleri gayet çoktur. Büyük tevhîd-i sultanî olur, zira bu şehrin halkı tamamen tevhid ehlidirler.

Bu tekke yakınındaki hoş havalı hamam Abdurrahman Paşa'nındır. Piyale Paşa hamamı ve Deli Beyzâde hamamı, bu hamamlar da kale içindedir.

İrem gibi varoşun yapılarını bildirir: Bu kalenin dışında keşişleme, batı, yıldız ve poyraz rüzgârları tarafında büyük bir varoştur. 20 bin adet kiremit ile örtülmüş kat kat, beşer altışar kat mamur, bakımlı, süslü, kârgir binalı ve İrem bağlı evlerdir.

Tamamı 50 mahalledir. 2 mahallesi Müslüman, 5 mahalles-i Frenk, 3 mahallesi Yahudilerdir ve 40 mahallesi Rum'dur. Bu kefere mahallelerinin hâkimlerine potat derler. 2 Frenk potatı ve 2 Rum keferesi potatları var ve 1 Yahudi hahamı var. Bütün kâfirlerden örfi vergilerini ve tüm cizyelerini bu adı geçen tahsil edip hükümet ederler.

Bu şehrin tüm sokakları baştan başa kaldırım döşelidir. Bir diyarda bu çeşit dört köşe çakmak kayası taştan küçük kaldırımı başka yerde görmemiştir. Meğer Alman diyarında Prag Şehri'nde ola. Her an potatlar bu kaldırımları temizletip çer çöp ve pislikten bir zerre koymayıp Sakız Şehri'ni tertemiz ettirirler. Büyük varoş potatlarının defterleri üzere bu şehir tam 70 bin ocaklı odalardır. Ve 500 bin penceredir ve 4 bin caddedir.

Bu varoşun dört tarafında 70 tahta kapı vardır. Ve bu varoş tamamen kaya gibi duvarlar içindedir. Ama kârgir yapı evlerin duvarlarını sağlamlaştırıp şehri çepçevre kuşatmıştır.

Bütün varoş kapıları birer köşeye yapıp etraflarında mazgal delikleri vardır. Kuşatma sırasında o deliklerden tüfenk atarlar. Topları yoktur, zira hane duvarlarıdır.

Bu varoş içre 2 bin dükkân vardır. Çoğu mahalleler arasında küçük dükkânlardır. Bedesten yoktur, ama yeryüzünde olan bütün şeyler burada mevcuttur.

Ve 2 hamamı var. Büyük kapı önünde hendek karşısında Piyale Paşa Hamamı. Suyu, havası ve binası gayet hoştur. Ve çarşı içinde kasaphane ardında Abdurrahman Paşa Hamamı. Gerçi küçüktür, ama gayet temiz ve ferah hamamdır.

Camileri: Evvelâ büyük kapı önüne yol aşırı Piyale Paşa Camii ki adanın fatihidir. Gayet ferah ve sanatlı aydınlık camidir. Kârgir yapı yüksek kubbesi saf kurşunla örtülüdür. Ve dilber beli gibi nazik yüksek bir minaresi, avlusunda havuz ve şa-

dırvanı, dört tarafında bağ, bahçe ve salkımsöğütleri var. Kapısı üzerinde tarihi var. Ama katı düzgün olmadığından yazılmadı.

Kaptan Kılıç Ali Paşa Camii: Frenk asıllı uluç taifesinden olmakla Uluç'tan galat Kılıç Ali Paşa derler. Kaptanlık zamanlarında deniz kıyısında olan kâfir memleketlerini harap etmişti. Çoğu vakitte bu Sakız'da kalıp liman kapısı önünde bu güzel camii yapmıştır. Cemaati gayetle çoktur, zira iskele başında yapılmıştır. Bir minaresi var ve kârgir kubbeleri tamamen kurşun örtülüdür. Bu varoшта yazılan camiler ve hamamlardan başka ibadethaneler yoktur.

Ve 70 çeşmesi vardır. Çoğu Piyale Paşa suyu hayratındandır. Günümüzde Mühürdar Paşa 40 bin guruş harcayıp şehrin kuzeyinde bir saat uzak Kırk Pencere adlı bir mesiregâhta bir âbıhayat bulup 3 saatlik yer dağlar ve taşlık belleri Ferhadî külünkler ile kesip şehre getirip On İki İmam aşkına ve Deşt-i Kerbelâ Şehitleri şevkine 12 çeşmeyi henüz yapmıştır ki her biri yeni hayat veren çeşmelerdir. Çarşı içindeki çeşmesine hakirin fakirâne tarihidir:

*Evlîyâ bu tarihi dedi cemîl,
Âb-ı Kevser Hak için oldu sebîl.*

Sene 1081

Yine çarşı içindeki çeşmeye tarihtir:

*Verince Evliyâ teşnelere su,
Dediler tarihini yâ Ganî hû.*

Sene 1081

Kısacası, bütün çeşmelerine küstahane tarihler bu hakirindir. Bu çeşmeler Sakız Şehrî'ne revnak verip halkına taze can verdi.

Liman kapısı hendeği köprü başında Öküz Mehmed Paşa Sebîl'nin tarihidir:

*Sikkeyi mermerde kazdın ey emîr-i hoş-sıfât,
Bir aceb hayr eyledin tâ haşre dek olundu yâd,*

*Sâki-i Kevser için tarih edip der Kâmetî,
Gel sebîl-i pür-safâya iç beğim âbıhayat.*

Sene 1044

Bu tarih sebilhane pencereleri üzere on beyitten fazla güzel yazı ile yazılmış tarihidir.

Gümrük dibinde Cafer Paşa Çeşmesi'nin tarihidir:

*Hayır sahibi Cafer Paşa-yı ol nîk-zât,
Etti bir çeşme mahallinde binâ ol hoş-stfât,
Reşk edip firdevs nehri mâ-i sâfî a'zama,
Dediler tarihini hak çeşme-i aynü'l-hayât.*

Sene 1036

Bu çeşmeden öte liman kenarında Piyale Paşa Hanı 60 odalı kârgir sağlam yapıdır. Bütün bezirgânlar orada konuk olurlar. Bundan mükellef ve büyük han yoktur.

Bu şehrin içinde dışında ve tüm adası içinde küçük büyük toplam 1.960 kilise vardır. Bunlardan mükellef, süslü ve marmur büyük kilise Frenk kilisesidir ki ismine Kapala Kilisesi derler. Nice kere yüz bin guruş vakfı vardır. Biri de San Basadya Kilisesi'dir ki binden fazla kıssis, patrik, ruhban ve müğpîçe oğlanları vardır. Her biri birer güneş pençesidir ki gören âşıkların aklı gider. Nice yerde kızlar kiliseleri var ki kendilerini İsa ve Meryem Ana yoluna vakfeyleyip 100 sene ömür sürmüş bâkire kızlar vardır.

Daha taze keralana kızlar var ki sanki sırf nurdur. Hepsi sanat ehlidir ki saat keseleri, akçe keseleri, ipek don uçkurları, kuşaklar ve dizgeler işleyip kâr ederler, hepsi zenginlerdir.

Ve 3 yerde kefare timarhaneleri var ki tüm hastalara nimetleri boldur ve hekimleri hizmet ederler.

Rumların meşhur kiliselerinden Aya Sidro, Aya Nagiri ve kızlar kilisesi Saya Fomo, Aya Luna İşfalisko ve biri de dağda Aya Kıryo Nero derler yani Soğuk Su Manastırı demektir, bu sayılan puthanelerin bütün kâfiristandan adakları gelir. Nice kere yüz bin guruş malları vardır. İmaretleri ve darışifaları gayet marmur ve bütün milletlere nimetleri boldur.

Bu varoş kiliselerinden başka 120 mil Sakız Adası içinde küçük büyük 10.700 küçük kilisecikler ve ayazmalar vardır. Her birinde birer ve ikişer papaz bulunur. Her bayır başında, dere ve tepelerde ve bir gölgeli ağaç yanında birer ayazmaları ve İsvet Nikola, Sarı Saltık, Hızır İlyas, Havariler, Meryem ve Hazret-i İsa

makamı vardır ki 360 günün her birinde bir günleri olup yanlış inançlarınca bölük bölük gidip tören yaparlar.

Dağlarda olan mesiregâh kiliselerin hepsinden mükellef ve mamuru şehrin güneyinde 2 saat uzak dağlar içinde Aya Moniya Manastırı görülmeye değer bir mamur kilisedir ki Kızılelma'da ve Beç tahtında İstifani, Amsterdam ve Kaşa Şehri kiliseleri ola. Bu kâfirler hep birlikte var güçlerini harcıyıp bir çeşit çiçek bahçesi, kuş bahçesi ve lâleazar yapmışlar, sanki Rum kayseri köşküdür. Zira bu Aya Moniya Kilisesi'ni Hazret-i İsa havarilerinden Şem'un-ı Safâ yapmıştır. Kiblesi hâlâ Kudüs-i şerifedir, diğer kiliseler gibi doğuya değildir. Bir havari halifesi orada gömülüdür, ama ismini bilmiyorum.

Bütün Rumlar bu kiliseye gayet itibar ederler, bütün Hristiyan milletlerinin ülkelerinden nice milyon mallar adaklar gelir. Bu kilisenin bin kadar papazı vardır. Ancak 200 kadarı bu kiliseye hizmet edip 770 papazı yedi krallık yerlerde parsaya gezip bol mal ve para toplayıp bu Aya Moniya Manastırı'na getirirler. Ve Keykavus mutfağına harcıyıp nimetlerini konuklara ve Müslümanlara yedirirler. Her gece gündüz misafirleri vardır. Bütün nefis yemeklerinden başka sarnıçlarında kırk yıllık şarapları ve rakıları bulunur. Şehirden bazı dostlar baş ağrısına ilaç olsun diye hekimce içip sersemliği defederek baş ağrısından da kurtulur. Ama yeniden baş ağrısı yapar bir özge marazdır.

Her sene bu kilisede iki kere panayır olup yüz bin kefere toplanır. Bu günler tüm ümmet-i Muhammed gafil olmayıp hazır dururlar. Zira keferenin büyük toplantı günleridir. İhtimaldir ki,

“Bir alay kefere ve fecere şarap içip Sakız Şehri'ni işgale kalkışılar” diye bütün Müslümanlar pür-silâh hazırlıklı gezerler. Ve hâkim tarafından içlerine gözcüler bile gider. Oraya varıp tadarlar ve saf şarapla sarhoş olup orada bir iki gece dîbâ ve zerbâf yataklarda Müslüman misafirler ve diğer kâfirler rahat uykusunda yatarlar.

Yeraltlarında nice milyon Mısır hazinesi malları var ve dağlarında 40-50 bin koyun, keçi, at, katır ve sığırları var. Bağ ve bahçelerinin haddi sayısı yoktur. Evlâdı olmayan kâfirler bütün mallarını bu kiliseye vakfeder.

Kısacası gezip gördüğümüz yedi krallık kâfir memleketlerinde ve Rum kiliselerinde böyle bir ibretlik bina ve mal menal ile zengin güzel manastır görmedim ve görmedik derler, dünya-ca meşhurdur.

Bunda olan müğpîçe taptaze genç ve cehennem ateşini hak etmeyen saçlı, perişan kâküllü âşık-perest dilber keretseler var ki her biri Rum hizmetçisidir. Etek toplayıp konuklar önüne diz çöküp hizmet ederler. Bu beyt onların hakkındadır. Beyt:

*Düñki gün kilsâya vardım komadı müğzâd beni,
Ahdım olsun kollayam mahşerde İsâ'ya seni.*

Sözün kısası “Bu kâfir âyini olacak haneleri olduğu gibi yazıp anlatmaktan maksat ne ola ki?” diye soran kişiye cevap odur ki,

Bu dünyayı gezen hakir dikkatle yedi iklimin gezip gördüğüm yerlerde kâfiristandan mamur bir yer görmedim. Ve İslâm diyarı kadar harap yer görmedim. Kâfir ve müşrik fecereler batıl dinleri üzere can verip kiliselerini mamur ederler. Ve malından bir kızıl mangır yemeye İsvet Nikola’dan, Meryem ve İsa Peygamber’den korkarlar. Ama bizim ulema, suleha, hâkim ve mütevellîlerimiz Allah’ın vakıflarını “Vakfiyesi vardır, ye demişler” diye vakıf malını yiyip giderler. Gezip dolaştığımız diyarlarda nice nice kere yüz bin hazineler harcanmış vakıf camiler ve mescitler harap ve duvarları toprak olup yatarlar. Müslümana layık olan bu mudur? Din gayretini gözetmeyip kefare kadar gayret etmeyip o güzelim mabethaneleri harap ettikleri için “Hani İslâm gayreti?” diye zalimlerin kulaklarına küpe olsun diye bu kiliseleri bu şekilde yazdık. Yoksa kâfirlerin övülmesi için yazılmamıştır, *vesselâm*.

Bu Sakız Adası bir küçük adadır, ama insan deryasıdır. Potat hâkimleri “Bir kere bizi Venedik küffarı, Ak Mehmed Paşa bu adamızda muhafız iken 300 adet Venedik gemisi ile adamızı kuşattığında muhafazada olan Osmanlı askeri, şehir Müslümanları ve bütün haraç veren reayalarla toplam 200 bin insan yazıldı” diye potatlar cevap verdiler. Gerçekten de insanla bezenmiş bir adadır.

Yerli Müslüman ancak 2 bin askerî taifesi olur. Kâfirleri tamamen haraç verir ama Muhammed Mustafa mucizesi bere-

ketiyle bu adayı koruyup kollayıp dururlar. Bunlardan başka Frenk, Rum ve Yahudi ile dopdolu bir şehirdir. Ama Ermeni ve Çingene yoktur ve gelse de yaşamaz. Kısacası kâfir deryasıdır.

Bütün Yahudiler kalenin bir köşesinde sakinlerdir. Eğer taşra varoшта olsalar Rumlar onları birer birer nezaketle katlederdilerdi. Bu Yahudi taifesi fetihten sonra gelmişlerdir. Ceneviz zamanında bir Yahudi yok imiş.

Bu şehrin mahbûbu ve mahbûbesini gördüğümüz kadarıyla övsek bir âşık-name olur. Tanrı hakkı için anlatılsa güneşte zerre ve denizde damla kadar övülmüş olmaz. Her eşyası ona göre güzeldir. Beyt:

İşitmek nasıl görmek gibi olabilir

mısraı anlamınca görüp gezip yaşamayınca ne derece mamur şehir olduğu bilinemez.

Hemen şundan kıyas oluna ki bu hakir, âlem seyyahı Evliyâ 31 yıl 18 padişahlık yerde gezip dolaştım ve nice kere yüz bin parmaklarımı ısırp ibretlikler gördüm, bu şehir gibi huzurlu yer, halkı mutlu, suyu ve havası hoş, mahbûb ve mahbûbesi güzel, yapıları beğenilir, ekinlikleri bol, hayır ve bereketleri çok, nimetleri çok bol, ırmakları akar ve çağlar böyle bir şenlikli, gülistan ve bostanlı zemin görmedim, ancak bu diyarı gördüm. Kısacası insan bu şehrin anlatılmasında aciz kalır.

Bu varoшта olan bahçelerden başka şehrin dört tarafında kapıların dışında bağ ve bahçeler içine misafir veya yabancı bir adam gitse kaybolur, zira 77 bin bağ dönüm hakkı verir ve 5 bin kuleli bahçe ve bağı ileri gelenlerin cennet bahçeleridir. Her birinde birer ikişer bağban bulunur. Ve her bağ kulesi birer kale kule gibi beşer altışar kat demir kapılı yüksek kulelerdir.

Her bağı limon, turunç, servi ve salkımsöğüt ağaçları süslenmiş bahçelerdir. Her kule kat kat şahnişinler ve güzel sanatlar ve çeşitli tasarruflar ile inşa olunmuş kulelerdir ki övücüler onların övgüsünde acizlerdir. Kısacası bir acayip tarz ve bir garip tavrılı cihannüma yüksek kulelerdir. Bu bağ ve bahçeler içinde olan,

Ova köylerini bildirir: Bütün köylerin evleri kayağan örtülü mamur köylerdir. Kat kat kale gibi kârgir bina mazgal delik-

li evlerdir. Her köyde kırkar ellîşer dükkân ve beşer altışar kilise bulunur.

Evvelâ Danminona Köyü, Varvarato Köyü, Zifina Köyü, Vavilo Köyü, Hariköz Köyü, Vasilyoniko Köyü, Bihori Köyü ve Simyana Köyü. Bunlardan başka köyler dağlardadır. Bu köylerin 25'i de sakız köyleridir. Sakızı toplayıp emine yemin ederek teslim ederler ki sonra bir damla sakız bulunursa katlederler, zira hepsi mîrîdir. Ama akçesini her reaya eminden alıp haraçlarına verirler. Emin de bu sakızları toplayıp Sakız hazinesiyle padişaha gider.

Sakız ağacının övgüsü: Yerden birer adam boyu kadar pınar çalısı ağacına benzer bir çeşit küçük ağaçtır. Zamanında reaya gelip bu ağaçları keserlerle çentik çentik edip keserler. O kesik yerlerden Temmuz ayında damla damla sakızı zemine aktıkça ağaç sahipleri dağ bağlarında hazırırlar, derhâl temiz topraktan sakızı saklarlar, işi gayet çoktur. Bir ibretlik kokulu mekândır ki her ağacın altında bir an oturan can bir an ömür sürmüş kadar hayat bulup insanın dimağı mastaki kokusundan kokulanır.

Yeryüzünde az bulunan şeylerden biri de bu sakızdır, nice diyarlarda olur, ama ona kenger sakızı derler, bunda olan hâssa onda yoktur. Hemen Sakız Adası'nın suyu ve havasının hoşluğundan bu sakız hâsıl olduğundan kıyas oluna ki ne kadar güzel ve hoş havadır.

Yiyecek ve içeceklerinin övgüsü: Mühürdar Paşa İrem Bağı övülür. Bir de şebekeli bostanlarında bir çeşit sarı kavunu olur, Bektaşîler külâhı gibi On İki İmam aşkına 12 terktir. O kadar sulu, lezzetli, yemesi hoş sarı kavundur ki lezzetinden tadan bilir. Karpuzu küçüktür, ama bir tulum ballı sudur. Yirmi çeşit limonu ve turuncu da övülür.

Mühürdar Paşa Bağı'ndan sonra Mesih Çelebi Bağı da âlemce övülür ve gayet mahsuldardır. Bu bağa âşıkлар bülbül bağı demişler, zira bülbüllerin nağmeleri ve yanık seslerinden seher vakti âlem ağıyardan habersiz iken her bülbül tırnaklarıyla gül dalına asılıp öttükçe inilti, feryat ve figandan sanki kulakların pası açılıp akıllar mest olur.

Sarıasma adlı güzel sesli kuş dallara asılıp karatavuk adlı kara kuş ishak kuşu ile karşılıklı durmadan hazin seslerle nağ-

meler ederler ki insanın içi açılır. Kumru, Yusufî kumru, hak-
kıranı ve Şahid-i Yusufî kumrusu yani “Yusuf Mısır’da satıl-
dı” diye feryat eder bir hoş sesli kumrudur. Saka kuşu, filiron-
ya kuşu, iskete kuşu, baştankara kuşu, ispinoz kuşu ve nice bir
bunun benzeri güzel sesli kuşlar adanın bağlarında ötüp yuva-
lar edinmişlerdir.

Meyvesinden başka, lezzetli, etli ve hoş koyunu ve keçisi ga-
yet besleyici etleri vardır. Ama bunlardan sığır eti beğenilmez
iken bu diyarın sığırı kadar lezzetli, hafif ve hazmı kolay sığır
bir diyara mahsus değildir, ancak Sakız’a mahsustur. Yılda 10
bin sığır bu adaya Anadolu’dan geçip bu ada içinde bir sığır 10
gün durunca Allah’ın emriyle suyu ve havasından o kadar se-
miz ve iri olur ki anlatılmaz. Bütün halkı sığır eti yerler. Hekim-
lere göre sığır eti yiyen akıllı ve anlayışlı olur. Zira sığır çoban-
sız evini bilir, idrak edicidir ve tabiatı yumuşak olduğundan eti-
ni yiyenin de tabiatı mutedil olur. Gözlerinin görme kuvveti de
fazladır. Gerçekten koyundan lezzetli sığırı vardır. Beyaz ekme-
ği ve yağlı çöreği de meşhurdur.

Sanayinin beğenilenlerinden, gemi yapan marangozları,
hane marangozları, tüccarları, dalgıçları, Ferhad gibi dağ deli-
cileri, mermerci taş ustaları, balık ve kuş avcıları, gemicileri ve
her çeşit esnafın beğenilenleri bu şehre mahsustur. Bu diyar-
da hâsıl olan hoş ipek çeşitleri Bursa’da, Acem Lahican’ında ve
Mora Adası Kalamata’sında olmak ihtimali yoktur. Burada işle-
nen Sakız atlası, kemhâsı, Sakız kesesi ve renk renk değerli ku-
maşları Halep, Şam ve Mardin’de yoktur. Bütün halkı zevk ehli-
dir. İçip eğlenmeye düşkün, sanat erbabı, garip dostu ve yumu-
şak huylu adamlardır.

Mesiregâhlarını bildirir: Evvelâ Mühürdar Paşa’nın
âbıhayat Kıryo Nero’su, yukarıda anlatılmıştır. Bir dinlenme
yeri de Turgut Paşa’nın Kırk Pencere’si, meşhur ve çeşit çeşit aca-
yip havuz, fıskiye ve selsebilli köşklerle mamur bir huzur yeri-
dir. Hatta Ak Mehmed Paşa orada cihannüma bir köşk yapmış-
tır ki bütün dostlar, arkadaşlar orada konuk olurlar. Her yüksek
ağaçların gölgesinde âşıklar maşuklar ve sevdalılar vasıtasız bir-
birleri ile can sohbeti ederler. Yeryüzünde bunun da benzeri yok
bir eğlence yeridir.

Aya Moniya Mesiresi ve nice yüz manastır mesireleri vardır, ama meşhurları bu yazılanlardır.

Bu şehir 4. iklimdendir. Arz-ı beledi (---) ve uzun günü (---) (---).

Gazi mezarlarının ziyareti: Liman yakınında Arnavut Memi Baba, küçük kale dibinde Hızır Baba ve yel değirmenleri yakınında Âşık Baba. Yakın zamanda fethedildiğinden büyük evliyâ ziyaretleri yoktur.

Bu şehir ayanlarından Mesih Çelebi ve damadı, (---) Bekir Bey, Halil Ağa, Baki Çelebi ve nice ahabpla vedalaştık. Mühürdar Paşa'dan hesapsız yiyecek ve içecek hediye gelip 50 tüfenk-li yarar ve bahadır yiğitler ile paşanın kendi firkatesine atlarımız ile binerek bir keskin firişka poyraz rüzgârıyla Sakız'dan çıkıp Allah'a tevekkül edip Çeşme Burnu'ndan **Akyar Burnu** 20 mil-dir, orada iki adacığa **Çömez adaları** derler, boştur.

Bu iki ada arasından şimşek gibi geçip oradan yine 20 mil Anadolu kenarına yakın **Saplıca adalarını** geçip sarp dereler kenarınca giderek **Sıra Limanı'nı** ve **Nergis Limanı'nı** geçtiğimiz sıralarda, **Susam** [Sisam] **Adası** belli oldu.

Bu Sıra Limanı ve Nergis Limanı âbıhayat sulu sekiz rüzgârdan emin limanlardır, ama lodosa ağızları açıktır ve demir lodos üzere bırakılsa gayet demir tutar limanlardır.

Oradan yine sol tarafımızda Anadolu kenarlarınca **Doğan-taşı** adlı mahalle varılır bir burundur. Ondan öte **Kırkdilim İçi** adlı yerler dere, tepe ve çamlı bayırlardır.

Onu geçip **Teke Burnu** adlı bir korkunç yerdir, Sisam Adası'ndan çıkan gemi bu burunu özler, gemiciler arasında meşhur burundur ve gayet korkulu ve tehlikeli girdap yerdir. Hatta gemimiz az kaldı kim zifoz sağanağından kapanayazdı. Hamd olsun gemicilerimiz gayet usta idiler, herhâl dümeni rüzgârın altına çevirip gemimiz kurtuldu. Bu girdaptan kurtulup giderken Sisam boğazından beri 2 adet kâfir kalyonu, 2 adet tartına firkate ve 2 küçük iskanpaviye adlı gemiler bizi görünce bütün leventlerimiz silâhlarına el atıp hazırlıklı oldular. Hemen reisimiz Hatipoğlu,

“Oturun gaziler, eyyam kâfirindir. Biz onlardan can kurtarıp Sisam Adası'na varamazız. Hemen Evliyâ Efendi'yi selâmetle Anadolu kıyısında çıkaralım. Bize Allah kerimdir, olmaya illâ

hayr" dedi. Kâfir bir top menzili yakın gelince hemen reis yelkeni alaborona edip dümeni çevirip zikri geçen Teke Burnu'ndan içeri bir körfeze girip doğu tarafına girdik, ama rüzgâr kalmadı. Derhâl yelkeni sarıp sarmalayıp tüm gaziler küreğe yapışıp öyle ribaçsa vurdular ki gemimiz deniz kuşu gibi uçup küreklerden ateşler çıkardı. Meğer bu körfez **Sığla Kalesi** körfezi imiş, 7 mil bu deniz içinde gidip,

Gemleyik Limanı lodostan başka rüzgâra iyi yataktır ve hoş suyu vardır. 200 barça kalyon sığar limandır. Oradan 6 mil yine doğuya gidip kâfir gemilerinden ad san kalmayıp yine Anadolu yakasında,

Düverlik Limanı o kadar beğenilir liman değildir, ancak sulanacak yerdir. Oradan 7 mil daha gidip ta Sakız'dan 110 mil kâh rüzgârlı ve kâh kürek ile,

Sığacık Kalesi'nin özellikleri

Hamd olsun esenlikle dizdarın hanesinde konuk olduk. Bu kaleye gelirken bu kale görüldüğü sırada limana girerken sağ tarafta bir küçük adacık vardır, ondan gayet sakınmak lazımdır. Yakın varmayıp sol tarafta Anadolu tarafını izleyerek gözleyerek limana girmek gerek, büyük limandır. 500 parça gemi alır sulu demir tutar ve sekiz rüzgârdan emin iyi yataktır. Bazı yerleri kumsaldır. Demiri batı cânibine bırakıp koltuğu kale dibine bağlaya. Ama dere içi olmakla sağanağı eksik değildir, dikkat etmek lâzımdır. Koltukları ısparçına ve gomanalar ile çok iyi bağlamak gerek.

Kalenin şekli: (---) tarihinde bizzat Süleyman Han yapısıdır, Kaptan Pılak Mustafa Paşa eliyle. Bir körfez derenin sonunda şeddadi taş binadır, dört köşedir ve çepçevre büyüklüğü 60 adımdır. Duvarının boyu onar mimar arşını yüksektir. Dört tarafında asla hendeği yoktur, zira gayet alçak kumsal yerde yapılmıştır. Bir karış kadar yeri kazsan su çıkar, hendeğe muhtaç değildir. Yıldız ve batı tarafını derya döver sağlam duvarlardır. Gerisi tarafları kara taraflarıdır.

Üç kapısının biri limana, batı tarafına açılır. Bu kapıdan ta iskele başına varınca kadar deniz içinde iri kayalar ile geniş kaldırım döşelidir. Kibleye bakar kara tarafında Ayasluk ve Kuşadası Kapısı ve doğuya bakar Sivrihisar Kapısı.

Deniz kıyısı tarafı köşesinde iç kale bulunmaktadır. Büyük-lüğü 400 adım kaleciktir. İçinde ancak dizdar evi ve cebehane kulesi üzere Süleyman Han'ın camii var, içi peksimet doludur. İç kalede bundan başka bir şey yoktur. Doğuya nazır bir demir kapısı vardır.

Dış kalede 120 nefer evleri, baştan başa kiremitlidir ve hepsi tek kat, bahçeli hanelerdir ve hepsi kerpiç ile yapılmış evlerdir. Kumsal yer olmakla bu şehir içinde asla kaldırım yoktur. 1 camii, 2 mescidi, 1 mektebi ve 1 küçük hamamı vardır. Başka han, imaret, medrese ve çarşı pazardan asla iz belirti yoktur. Dizdarı ve 80 adet neferi mevcuttur.

Kaptan Paşa Eyaleti'nde Sığla beyinin tahtı olsa gerek. Ama ada yer olmakla bu kalede voyvodası 50 adamla hükmeder. Ve 150 akçe ile verilir kazadır. Ama kadısı, Sivrihisar'da sakindir, zira suyu ve havası ağırdır.

Taşrasında asla bağ bahçe yoktur. Ama bostanları gayet çoktur. Ve suları kuyulardır, halkı gemicilerdir ve yüz renkleri sarınsınlardır. Kaleleri gayet şirin İslâm yapıdır. Bundan kılavuzlar alıp doğu tarafına çeyrek saat,

Karagöl tılsımını bildirir: Bir küçük göldür ve bir yerden su gelecek yerleri yoktur. Yaz kış öyle durur kapkara bir haliçtir. Vilâyet halkı bu göl için tılsımlıdır, derler, garip ve acayip hikâyeler anlattılar. Kenarında nice yüz Mağripli, Hintli ve diğer define arayan adamlar giremeyip helâk olup göl kıyısında yere serilip yatarlar. Hâlâ bir adam bu göle gireyim dese göz açıp kapayıncaya kadar kendini kenarda bulur.

Yakın zamanda bir defineci derviş bu göl kenarına gelip tam 40 gün erbain çıkarıp ilim kuvveti ile gölde bir damla su kalmayıp cehennem kuyusuna benzer bir çukur çıkar. Bu çukurun ortasında demir kapılı bir mağara gözüktüp kapı önünde hesapsız altın ve gümüş eşyalar ile dolu durur. Derviş bu bol maldan nasibi kadar alıp dönüp gider.

Sonra köy halkı haber alıp hâkime haber verirler. Bütün vilâyet halkı bu gölün dibindeki mağara kapısına inip kurbanlar kesip kapı önündeki dervişin aldığı maldan alıp mağara kapısının anahtar deliğinden içeri bakarlar, hazineler, cevahir, lâl, yakut ile dopdolu bir büyük define görürler. Hemen küskülerle

kapıyı sökmeye başlarlar. Aman Allah, o büyük mağaranın içinden gürleyerek bir su çıkar ki defineci halkın kimi suda boğulur, kimi kurtulur. Adı geçen dervîşi define buldu, diye mallarıyla Sultan Ahmed'e götürürler.

Dervîş padişah huzurunda bu macerayı anlatır. Yine dervîş ile kapucubaşı bu Karagöl'e gelip kıyısında konarlar. Dervîş yine önceki gibi erbain çıkarıp yine gölün suyu kaybolup mağaranın kapısı ortaya çıkar. Dervîş baba elini değince yine kapıdan bir su çıkıp dervîşi ve diğerlerini parça parça edip vücutlarını kenara atar. Kapucubaşı güçlkle kurtulup kaçar. Böyle bir karaca gölceğizdir. İçinde olan balıklar da hep kara kara bir tuhaf şekilli balıklardır.

Bu gölü seyredip 1 saat bağlar içinde gittik. Bu diyarın bağları yüksek karaağaçlar üzere ecel yılanı gibi sarılmış üzüm asmalarıdır. Tilki ve çakal korkusundan bağları zeminde olmayıp tüm ağaçlardadır. Ama çeşit çeşit lezzetli ve sulu şıralı üzümü olur. Bu bağları geçip,

Sivrihisar [Seferihisar] şehrinin özellikleri

Sığla Sancağı'nda 150 akçe kaza ve nahiyesi 40 pare köydür. Şehri valide sultan hâssıdır, voyvodası hâkimdir. Kethüdayeri, yeniçeri serdari ve ayanı vardır. Sivrihisar derler, ama hisardan bir belirti yoktur. Bu şehrin batısında gördüğümüz bağlar içinde kale gibi kudretten kayalar vardır, sanki kalelerdir, o yüzden buna Sivrihisar derler.

Bu şehrin poyraz tarafında 4 saat uzaklıkta Urla şehridir ki deryaya yakın boğaz yerdir. Urla'nın orta mahallesidir. Beri tarafta da bu Sivrihisar, Sığla Boğazı'na 1 saat yerdir. Bu zikrolunan Urla Boğazı'yla Sığla Boğazı arasında ta Çeşme Kalesi'ne varıncaya kadar 18 saat Çeşme Burnu olmuş olur.

(Zeminin şekli anlatıldığında böylece yazıla ve 100 mil bu-run olduğu da pergel hesabıyla yazıla. Evliyâ'nın notu.)

Bu Sivrihisar'da 4 mahalle ve kiremitli, minaresi tuğlalı ufak tefek 4 cami vardır. Mahkeme yakınında Müftü Efendi Camii, Tepecik Camii, Ulu Cami ve Topraklık Camii. Bunlardan başka mescitlerdir.

3 hamamı var, biri Kadı Hamamı ve Mahkeme Hamamı.

Suyu ve havası hoştur. Ve 7 adet eşmesi kapalıdır, suları tamamen kuyulardandır. Ama Tanrı hakkı için âbıhayattan nişan verir su kuyularıdır.

Bu şehrin dört tarafı havaleli bayırlardır. şehri bir geniş çukur yerde olup ortasında (---) nehri akar. Avlişe dağlarından toplanıp Sığla Kalesi yakınında Akdeniz'e karışır faydasız nehirdir.

şehir toplam 1.200 kiremitli evli, bağsız ve bahçeli mamur kasabadır. Bağsız olmasının aslı tüm bahçelerinin içinde olan yüksek ağaçlara sarılmış üzüm ağaçlarıdır ki bağdan fazla ürün verir. Zira sıkıntı çekip her sene bağları temizleyip çapalama kaydından kurtulmuşlardır.

Bu şehir hıyâbân, kuşlarla, ınar, kavak, karaağaç, sakız, meşe ve ceviz ağaçları ile bezenmiş şehirdir ki cümle üzüm ağaçları bu ağaçlar üzere sarılmış bir çeşit bağdır. Her bir ağaçtan kırkar ellişer yk sulu şıralı üzüm elde edilir. Her salkımı dörder beşer okka gelir lezzetli üzümü olur. Sığla Sanağı toprağının bütün bağları böyledir. Ve bağları dönüm hakkı vermeden eminlerdir, ama mahsulleri çoktur.

Reayasının bir mahsulleri de tüm dağlarında olan çamlarda balısıra derler bir balı hâsıl olur. Bütün am dallarında beyaz beyaz ve diş diş olup biter. Bu balı bu çamlarda bir çeşit kurtağız hâsıl olup çamların dallarını delik delik delip yer. Daha sonra bu kurtlar am kabukları ve dalları üzere sııp beyaz beyaz ballar dallar üzere bitişip kalır.

Sonra reaya mevsiminde bu amlara çıkıp bu balları kutulara toplar. Artakalan ballar ki ağaçlarda kalıp bu vilâyetin arıları o amlık dağlara düşüp balları taşıyıp ağaç kovuklarındaki yuvalarına götürüp külçe petek bal ederler ki yeryüzünde "Sığla ve Sivrihisar balı" diye meşhurdur. Güzel kokusu misk ve ham amber gibidir.

Bu dağlarda arıların kanatları gürültüsünden ve vızılıtsından dağlar ve bağlar ses verir. Hazır helva gibi kurt ballarını arılar toplayıp kovanlar içre yirmişer ve otuzar okka gömeç balı olur. Gayet beyaz tlbent gibi saf balı olup ayan ve eşrafa hediye götürürler.

Ama ağaçlarda kurtların yaptığı ballar gömeç değildir. He-men diş diş olmuş kurt balıdır ki sanki macundur. Allah'ın em-

riyle yeryüzünde bu kurt balı bu Sivrihisar dağlarına mahsus-
tur. Bu dağlara Karadağlar derler tamamen çamlı dağlardır. Ta
kible tarafına 8 saat Cuma kazası şehrine varınca o dağların
çamlarından Allah'ın emriyle kurttan bal hâsıl olur çamlardır.

Bu Sivrihisar'ın suyu ve havası gayet hoştur. Ve halkı da ga-
rip dostudur. Ve bu şehrin cümle evleri birbirinden seyrek bah-
çeli hanelerdir. Çarşı pazarı azdır, ancak 20 dükkândır. Ama
haftada bir kere etraf nahiye köylerinden nice bin adam topla-
nıp büyük pazar durur.

Halkı gayet zenginlerdir, zira çok mahsulleri vardır. Bütün
erkek ve kadınları çuka ferace giyerler. Taze civan yiğitleri Ce-
zayir esvabı giyerler.

Bu şehirde Halil Ağa, Serdar Muslu Beşe ve yeni serdar Veli
Beşe ile vedalaşıp ve kılavuzlar alıp doğu tarafına 4 saat ballı
çamları ve arıları seyrederek,

(---) **Köyü:** 100 evli ve 1 camili mamur köydür. Orada kah-
valtıda çeşit çeşit miskli ballar yiyip yine ballı çamlar içinde 4
saat daha gidip,

Cumaâbâd [Cumaovası] kasabasının özellikleri

Sığla Sancağı toprağında 150 akçe kaza ve nahiyesi 70 köy-
dür. İzmir mollasına arpalık olarak verilmiştir. Her türlü vergi-
den muaf Tire şehrinde II. Selim Han'ın dârülkurrası vakfıdır ki
100 atlı ile mütevellisi yönetir, hâkimliktir. Kethüdayeri yoktur,
ama yeniçeri serdarı vardır. Şehri Cuma Ovası'nın tam ortasin-
da kibleden kuzeye uzununa kurulmuş bir şirin kasabadır. Ama
hâlâ harabeye yüz tutmuştur. Hepsî 8 mahalle ve 400 kiremit ile
örtülü evlerdir.

Ve (---) adet mihraptır ve 5 adet camileri kârgir yüksek kub-
beleri tamamen kurşun örtülü camilerdir. Serdar Hasan Ağa'nın
hanesi civarındaki kurşun örtülü mescidin kapısı üzere tarihi
bu şekilde yazılmıştır:

*"Hayır sahibi Hamza Beğ bin merhûm Kasım Paşa binâ eyledi bu
mescid-i şerifi. Sene 950"*

Orta Cami'in kapısı üzere yazılan tarihtir:

Kılup bu mevzi'-i zîbâyı ihyâ

Biliüp ukbâ bakâdır ilme'l-yakîn

*Acem der remz ile tarihini
Hüve ni'me'l-mescidi li'l-müttakîn.*

Sene 969.

Bu da kârgir kubbe ve kurşunludur.

Şehrin kiblesi tarafı ucunda Hacı Veli Camii de kârgir kubbe ve kurşunlu kârgir minareli camidir. Kapısı üzere tarihi:

"Benâ hâze'l-mescide's-şerif hayır sahîbi ve'l-hasenât el-Hacı Velî gaferallâhu leh ve livalideyh ve li-cemî'i'l-müslimîn. Sene 973"

Bu şehrin yıldız tarafı ucunda Hacı Kasım Paşa Camii de kârgir kubbe ve kurşunludur. Kible kapısı üzere tarihi budur:

Hem dedim tarihini Firdevs-i âlâ cennete.

Sene 911.

Bu camilerin avluları içi yeşil zümrüt gibi yüksek servilerle süslenmiştir. Gayet hoş düzgün servilerdir ki benzerleri meğer İstanbul'da ola.

1 hamamı, 7 adet dükkânı, 1 hanı, 2 sıbyan mektebi var, başka yapı yoktur. Orada Yusuf Ağa ve Serdar Hasan Beşe ile vedalaşıp kılavuzları alıp doğu tarafına çamlı yollar ile mamur köyler geçip 8 saatte,

Kızılhisar şehrinin özellikleri

Sığla Sancağı toprağında 150 akçe kazadır ve nahiyesi 40 adet şenlikli köydür. Kethüdayeri yoktur, ancak serdarı vardır. Ve Sığla paşasının voyvodalığıdır.

Kalesi bir sivri kızıl kaya üzerinde, bir viranca küçük kaledir. Ama gayet sarp yerde yapılmıştır. Hatta (---) tarihinde Celâlî Cennetoğlu sığınmasın diye bu kaleyi yer yer yıkmışlar, ama az bir şeyle tamiri mümkündür.

Dizdari, neferleri ve içinde insanı yoktur. Ancak köy köy mamur ve şenlikli yerlerdir. Kadısının belirli merkezi yoktur. Bazı köylerinde hafta pazarı durup kadı ve subaşı pazar pazar gezip görevlerini yerine getirirler. Yoksa han, cami, imaret ve çarşı- lı kasabası yoktur. Bütün köylerinde han, hamam, cami ve mescit vardır. Bunun da serdarından yirmi yeniçeri yoldaş alıp sarp topraklı ve çamlı dağlar, beller ve korkulu yollar içinde giderken sekizinci saat büyük musibet ki anlatılır.

Alman Boğazı menzilinde hakirin başından geçenler

Bismillah ile amansız Alman Boğazı'ndan içeri tüm silâhlı yoldaşlarımızla girip yarım saat gittiğimizde onu gördük: Bize karşı 20 atlı üzerimize at bırakıp gelirler. Biz de hazır olduk. Ama bunların üzerleri kızıl kan revan, kiminin eli kolu yaralı, atları durmuş kaçarak yanımıza gelip,

“Bre ümmet-i Muhammed nereye gidersiz? İleri uğurunuz-da 40-50 haramiler bizi kırıp bu kadar mallarımızı alıp ardımız sıra kovup gelirler” diye feryat edip kızıl kana bulanıp kaçtılar.

Biz de bir yere toplandık, yeniçeri yoldaşlarımız atlarından indiler. Yaya olarak tüfenkleri ile salınarak pervasızca yola devam edip giderken hemen Alman Boğazı'ndan içeri 40 adet küheylân atlı, kimi tüfenkli, kimi oklu ve mızraklı kollar kızıl kan, ellerinde okları sıyrılmış adamlar belli oldu. Biz de onlara kurşun havale edince açıkta at başı beraber durup içlerinden bir adam gelip,

“Bre gaziler, şimdi bu an ileri kaçar 20-30 atlı gördünüz mü?” diye sordu. Biz de “gördük” diye cevap verdik.

“Bre medet, onlar haramilerdir. Bizi basıp kırdılar. Hamd olsun biz galip gelip atlarımızda derman kalmadı. Medet sizin atlarınız dinçtir. Haramilerin da atları kalmıştır. Bre medet şunlara yetişin” diye feryat ettiler. Mecalsiz kalmışlar, ama gel imdi ne çare edersin? İleri kaçanlar bunlar için harami deyip kaçtılar. Bunlar mı harami, onlar mı celâli? Şüphede kaldık.

Hele cüret edip bunlar ile karışıp bildik ki bunlar tamamen tüccarlardır. Hemen bunların dinç atları olanları ile bir yere gelip 20 atlı tüfenkli yeniçeri yoldaşlarımızla geriden at boynuna düşüp hamd olsun dinç atlarımız ile seğirtip Alman Boğazı'ndan taşra bir seyrek armutlu sahrada bunlara çattık. Meğer atları dermansız kalmış. Hemen bizi görünce atlarından inip cenge başladılar. Bunlara bir uğurdan göz açtırmayıp at koyup onu onda bunu bunda diyerek bir hayli cenk edip artlarını önlerini çevirdik. Bunlara kurşun vurup köpek cengi ederken bir kölem yaralandı ve bir atım öldü. Onlardan dördünü katledip ve altısını diri yakalayıp at ve silâhlarını tamamen hakir alıp hizmetçilerime verdim. Geri kalanı “Çamlı dağlar budur” diye can attılar.

Onu gördük, geriden 40 atlı bezirgânların dinç atlıları gelip bize yardıma yetiştiler. Hemen tüccarın biri dalkılıç olup bağladığımız haraminin birine bir ateş saçan kılıcı nasıl vurduysa herfin kellesi yuvarlandı. Bezirgân,

“Benim kardeşimi bu kâfir öldürdü. Hamd olsun ben de bu kâfiri kesip intikam aldım” dedi. Ve tüccarın da geride olanları gelip bize,

“Hamd olsun şu melunları ele getirmişsiniz” diye hakirin ve yoldaşlarımın ellerini öperlerdi.

“Ya bu haramilerin gerisi ne oldu” dediler. Biz de,

“İşte dağlara kaçıyorlar” dedik.

Derhâl hepimiz yaya ve atlı dağlara girip elimizden kaçan tüm haramileri ele getirip cenk ederken Allah’ın hikmeti yine ol bezirgânlardan 3 yiğit şehit olup bizden 2 yiğit biraz yaralandı. Benim kölemin biri kendini atıyla bir ağaca çarpıp biraz yaralandı. Şehitleri atları üzere bağlayıp 12 haramiyi de bağladık. Atlarını ve silâhlarını alıp tüccarlar ile cenk sonrası kardeş olup yine Alman Boğazı’na yollandık. Onlar bize “Siz Hızır’sınız”, biz onlara “Siz Hızır İlyas’sınız” diye şenlikler ederek Alman Boğazı içinde bizim ve onların ağırlıkları yanına geldik.

Meğer bu mahalde tam 3 saat cenk edip 7 harami kesmişler ve kendilerden 9 adam da şehit olmuş ve 7 atları düşmüş. Bu dere içi leş, kelle-paça ve kanlı silâhlarla lâlezar bir savaş meydana olmuş. 10 seyishaneleri var imiş, tüm çuvalları dağılıp toz toprak olup yatar.

“Bre filân oğlan nerededir?”

“O şehit oldu, işte dereye kan içinde yatar” dediler.

“Ya bre filân filân nice oldu?”

“Onlar kaçan haramilerin artları sıra kova gittiler” diye cevap verdiler.

Meğer bunlar Kuşadası’na gider 50 adet zengin tüccarlar imiş. 40 adet haramiler bunları gözetip bu Alman Boğazı’nda basmışlar. Allah bunlara fırsat verip biz de yardıma yetişip hamd olsun hayli yüz aklığı oldu. Onu gördük,

Dağlara giden hizmetkâr yararları dağdan yedisini de atıyla donuyla yakalayıp üç kelle ve bir şehit olmuş yiğitleri ile geldiler. Bunların kimi sevinir ve kimi ağlar oldular, kimi vay kar-

deşim der, kimi vay efendim der. Zira bu yerde çatışma sırasında 11 adet adamları şehitler şerbetini içerek ahiret sarhoşu olduğundan bu tüccarların bazıları üzülmüş ve perişan olmuşlardı. Hele bunlara teselli vererek,

“Buna çare, hemen bu amansız Alman’dan hareket edelim” deyip tüm şehitlerini ve bizimle cenk ederken tüccardan şehit olan 4 adamla toplam 16 şehitleri bir sırada çimenlikte tepe üzerine gömüp ruhları için birer fatiha okuduk. Kısacası iyi cenk etmişler. Gerçekten de cesur ve yiğit adamlar imiş.

Sonra bu yakaladığımız 28 adet haramileri meydana getirip bunlardan sorduğumuzda,

“Vallahi Vallahi, zulümden köylerimizde oturmaya gücümüz kalmayıp dert ve sıkıntıdan varalım Alman Boğazı’nda doyum olalım, diye gelip cenk ettik, işte kendimiz bu şekilde doyum olduk. Emir Tanrı’nındır, koç yiğit kurban için doğar. Sere yazılan bozulmaz, elbette olacak olsa gerektir” diye cevap verdiklerinde hepimiz bir yere gelip danıştık. Her biri birer çeşit ayakları havada boş ve gereksiz sözler ettiler. Hakir,

“Eğer bu haramileri bağlayarak hâkime götürürsek her biri ‘Kemerimde bu kadar cevahirim, bu kadar silâhım ve küheylân atlarım var idi’ derler ve ‘Bize işkence edip dağlarda gömülü mallarımızı söyleyip çıkartıp aldı’ derler. Hemen büyük hac sevabı ister misiniz? *‘Böylece haksızlık yapan milletin arkası kesildi. Âlemlerin Rabbi Allah’a hamd olsun’* [Kur’ân, En’âm, 45] âyeti emince *gazâ-yı ekber* edip bu şehitlerimizin yanında hepsini katledip ganimet mallarını, hepimiz 100 adamız, eşit olarak bölüştüm, can ve dil çıkmasın. Yoksa bunların her biri hâkim elinden birer yolla kurtulup yine yol kesici harami olurlar. Mahşer gününde siz sorumlu olursunuz” diye bu öğütlerimi kulaklarına küpe edip hepimiz Kur’ân-ı Kerim üzere yemin ettik ki,

“Bu sır bu dere içinde kala” diye söz verip din iman üzerine yemin ettik. Her biri birer harami aldı, şehitlerin akrabaları da birer tanesini alıp ve bizim yoldaşlarımız da sekizini alıp tüccarların şehitlerinin kanları üzere hepsini çökertip bir anda kellelerini tenlerinden ayırarak tıraşsız başlarını çevgan top gibi yuvarladılar. Uğursuz vücutlarını dünya sayfasından keskin kılıçla kazıyıp Alman Boğazı güvenli hâle geldi. Silâhlarını dağıttık,

tüccarlar ancak 4 adet at alıp başka şeylerine el vurmayıp hepsini bizim yoldaşlarımızla kölelerimiz ve tüccar hizmetçileri eşit olarak paylaştılar.

Sonra bütün seyishaneleri yükleyip cenk meydanından yine güney tarafa o taşlık amansız Alman Boğazı içre yola koyulduk. Ama Allah bilir bu boğazda canımız boğazımızdan çıkayazdı.

Bu Alman Boğazı değildir, acımasız Alaman boğazıdır. Öyle taşlıktır ki at, katır ve yaya adam adım basacak yer bulamaz. 70-80 yerde dar dereler ve daracık kayalık boğazlar vardır ki bir adam taş ile bin adamı geçirtmez.

Hamd olsun selâmetle bu boğazı 8 saatte çıkıp Dalyan Ovası adlı yerde bütün seyishanelerimizden yüklerimizi yıkıp, atlarımızı otlatıp yiyecek ve içecekten hazırda ne bulunduyorsa yedik. Sonra yine Alman Boğazı'nın Ayasluk yolu üzere olan gölün ayağı denize karıştığı yerde mîrî balık dalyanlarını geçip Ayasluk Ovası içinde doğu tarafına Menderes Nehri kenarında 3 saat gittik. Menderes'i yedi göz taş köprüden geçip kible tarafına 1 saat daha ekinlikleri güzel ve ovaları hoş zemin üzerinde gidip,

Cemşid tahtı eski Ayasluk Kalesi'nin özellikleri

Cemşid cihan süsü bir padişah iken onun zamanında yapılip burayı taht merkezi edinmiş idi. Sonra Cemşid'in neslinden Aya Sulya adında bir Rum kralı elinden (---) tarihinde Aydın Bay oğlu Sultan İsa fethetti. Daha sonra Osmanlı'dan Yıldırım Han eline girmiştir, Timurtaş Paşa eliyle.

Sığıla Sancağı toprağında (---) hükümetidir. 150 akçe şerif kazadır. Kethüdayeri, serdarı, dizdarı ve 40 adet kale neferi vardır. Ayanı yoktur ve fukarası gayet çoktur.

Kalesi, büyük bir ovada bir sivri mavi kaya üzerinde, yuvarlak şekilden bademiye, havalesiz, şeddadi taş sağlam hisar ve dayanıklı set bir muhkem kaledir. Çepçevre büyüklüğü 3.100 adımdır. Dört tarafında asla hendeği yoktur, zira yalçın kaya üzerine yapılmıştır. Toplam 40 sağlam kuledir. Güneye bakar ancak iki kat demir kapıları vardır, ondan yokuştur. Kale içinde 20 adet toprak örtülü haneleri ve mescidi var. Bütün sokakları yalçın kaya kaldırımıdır.

Bu kaleden taşra kible tarafına bir kat kale daha var, içinde

imaretten bir şey yoktur. Tamamen virandır ve ibretlik harap yapılar vardır. Kale kapısı kibleye bakar acayip ve garip tarzlı sanatlı eski bir kapısı vardır. Kemerleri üzeri Bihzâd nakşı gibi bir çeşit hayali resimler var ki ibret gözü kamaşıp insan hayran olup susup kalır. Bu acayip [kabartma] resimlerin benzeri meğer Atina Kalesi'nde ola.

Bu kapıdan dışarıda aşağı varoшта ibretlik yapılar var ki dillerle anlatılmaz. Hemen eski zamanda ne kadar işlek şehir idiği şundan belli ola ki hâlâ yapı kalıntıları içinde görülebilen 300 hamam, 7 bedesten, 700 kârgir yapı han, 20 bin dükkân, 3 bin mescit, 800 cami, 200 medrese, 70 aşevi imaret, 3.00 akar sulu çeşme, 1.500 sıbyan mektebi, nice yüz bin ayan sarayı ve nice yüz bin ev kalıntıları vardır.

Şehrin doğusunda göklere doğru uzanmış gökkuşağına benzer yüksek su kemerleri var ki hâlâ bir padişah bir kemerini yapmaya kâdir değildir. Bu gibi büyük binaları var ki görenin aklı perişan olur. Bu binaların hepsi beyaz mermerler ile yapıldır. Harabelerinin içinde nice bin Ayasofya sütunları gibi mermer somaki ve zenburi sütunları var ki yerlere serilip yatar. Ve nice bin Kısra kemeri gibi kemerler, havuz ve şadırvanlar harap olmalıdır. Hatta İstanbul'da Süleymaniye ve Yeni Cami içinde olan ibretlik sütunlar ve değerli acayip taşlar tamamen bu şehirden gitmiştir.

Bu şehrin harap olmasını sebebi odur ki, âlem tarihçilerinin yazdığına göre (---) tarihinde Mısır'da bir büyük kıtlık ve yokluk olup insanın insanı yemesi mertebesine varırlar.

Sonunda bir gemi ile nice yüz bin insanı bu Ayasluk hâkimine gönderip ücreti karşılığı tahıl talep ederler. Bu şehir halkı da bir hardal tanesi vermeyip gelen adamları kovarlar. O adamlar da,

“Şehriniz harap olup ekmek ve tuza muhtaç olasınız” diye beddua edip elleri boş ve üzüntülü Mısır'a varıp başlarından geçenleri Mısır hâkimine anlatırlar.

Derhâl 200 bin adam bir yere toplanıp baş açıp Ayasluk'un harap olması için ve halkının yaşamaması için beddua ederler. Hâlâ Mısır divanhaneğinde 7 şehrin harap olması için her sabah En'âm-ı şerif okunur. Biri de bu Ayasluk'tur ki böyle bir büyük şehrin yıkılıp harap olmasının sebebi beddua olmuştur.

Gerçekten Ayasluk kavmi müflis mendebur, tahılları ambarlarında bereketsiz olur ve tuzları sulanıp erir. Aç biilaç fakir fukara insanları vardır. Ama yine bu şehir içinde yatmakta olan büyük velilerin ruhaniyetleri sebebiyle aşağı varoшта 100 kadar toprak örtülü evleri, 20 adet dükkânı, 1 mescidi, 1 basık küçük hamamı ve 1 hanı var. Çarşı meydanı ortasında büyük bir çınar gölgesinde bir âbıhayat kuyusu var, Temmuz'da buz parçasıdır. Yer yer hanelerinde bahçecikleri vardır. Çarşıdan açıkta kale altına yakın eski şehirde baki kalmış.

Sultan İsa yapısı güzel mabet, ibretlik camiin özellikleri

Bir büyük cami ve tazim gereken eski mabet bir nazargâhtır ki yeryüzünde benzeri meğer Şam'da Ümeyye Camii ola. Hemen tarzı hendesesiyledir, kârgir kubbe değildir, bu da servi levhalar üzere kurşun örtülü harpüşte tavandır. Bütün kirişleri de uzun servi ağaçlarıdır. Büyüklüğü Ayasofya kadar vardır ama ensizdir. Bu camiin avlusu da camidendir. O hesap üzere Ayasofya kadar vardır.

Öyle sanatlı camidir ki dört tarafının duvarları baştan başa beyaz ham mermer kaplıdır. Kiblesi üstünde iki kârgir yapı kubbesi hemen Ümeyye Camii mihrabının kubbesi gibi bu kubbe de göklere doğru yükselmiştir. Bu kubbelerin içi sâfi altın lacivert ile nakışlı çinidir. Bu kârgir kubbelerin iki tarafı harpüşte tavandır.

Camiin boyu tam 250 ayaktır. Ve eni kible kapısından mihraba kadar 180 ayaktır ve taşra avlusu da bu büyüklüktedir.

Cami içinde 4 adet mavi sütunları var ki yeryüzünde benzerleri yoktur, zira beyaz mermer, kırmızı somaki ve zenburi sütunlar görülmüştür ama mavi sütun görülmemiştir. Bu sütunların boyu kırkar mimar arşını yüksektir ve üçer adam ancak kucaklar kalın sütunlardır.

Bu camiin 7 adet büyük kapısı var, bu kapılar da Ümeyye Camii gibidir. Tanrı hakkı için sanatlı mihrabının övgüsünde diller lâldir. Zira mermer ustası öyle Ferhadî külünkler vurmuş ki altınla bukailemun nakşı Hind sadeîkârîsi gibi ibretlik mihraptır.

Minberi gerçi ceviz ağacı levhasındandır ama Fahrî oyması gibi küçük büyüleyici rumî, islimî ve çeşit çeşit Çin nakışları

işlenmiş bir minberdir. Misli meğer Karadeniz kıyısında Sinop Camii'nin minberi ola.

Mihrabın iki tarafından camiin duvarının üç tarafında üç adam boyu yüksekte celfî hat ile altın, lacivert silu ile ve başka renk renk boyalar ile Esmâ'ü'l-hüsna yazılmıştır. Ve çepeçevre Feth-i şerif yazılmıştır. Ve türlü türlü kûfî hatlar yazılmıştır, ama okunması zor yazılardır. Ve nurlu mihrabı üzerine *"İnnallahe ve melâiketehu yusallîne ale'n-nebiyy/Allah ve melekleri peygamberrine salât ederler"* [Kur'ân, Ahzâb, 56] âyeti yazılmıştır.

Bu cami içinde iki müezzin sofası üzere olan müezzinler mahfilleri gerçi ahşaptır, ama her birini birer olgun usta sanatını gösterip var kuvvetini pazuya getirip el becerilerini göstermişlerdir. 2 adet mahfildir ve birer acayip ve garip tarzlı ve sanatlı eserlerdir.

Bu camiin sağında solunda iki alt kat sofaların sol tarafındaki sofa padişahlara mahsustur. Sağ taraftaki Hazret-i Peygamber'in hırka-i şerifi sofasıdır. Bu iki sofaların da şebeke kafesleri birer çeşit Fahrî oyması gibi oyulmuştur ki cihan resamları tarhında acizlerdir.

Bu camiin dört tarafında pencereleri yoktur. Ancak cami içine dört tarafındaki billur, Necef ve moran camlardan ve 7 adet kapı üzerindeki şebeke kafeslerden ışık girip aydınlanır. Birkaç cam hırka-i şerif sofası üzerindedir. Ama hırka-i şerif Âsitane-i Saadet'te Hazine'dedir. Bunda sandukası vardır, teberrüken ziyaret olunur. Ancak bu camide bir kûfî Kelâm-ı Kadim vardır, Hazret-i Osman hattıdır diye insanlar ziyaret ederler.

Bu camiin avlusunda olan mermer döşeme bir diyarda yoktur. Meğer Mısır'da Berkukîye Camii'nde ola. Öyle parlak ve cilâlı avludur ki insanın yüz rengi belli olur. Ama pabuç ile gezilmez, zira camidendir. Avlunun parıltısından insan gözü kamaşır, sanki âyine-i İskender'dir.

Bu avlunun dört tarafındaki sofalar üzerinde çeşit çeşit güzel sütunlar var, birkaçı zelzeleden yıkılmış.

Bu parlak avlunun tam ortasında büyük bir abdest havuzu vardır. Bu da büyüleyici ve sanatlı bir Hanefî havuzudur.

Bu avlunun 3 kapısı var, sol taraftaki kapıdan avluya 15 basamak taş merdivenle çıkılır. Kapının üzerinde beyaz mermer

kitâbeler içinde celî hat ile bu âyet-i şerif yazılmıştır: “İnne li’l-müttakîne fî cennâtin ve uyûn/Korunanlar ise cennetlerde pınar baş-larındadırlar” [Kur’ân, Hicr, 45] âyeti yazılmıştır. Ve bu âyetin al-tında “Selâmün aleyküm bimâ sabertüm/Sabretmenize karşılık selâm size” [Kur’ân, Râ’d, 24] yazılıdır.

Avlunun sağ kapısından aşağı şehre 10 ayak yine ham mer-mer merdiven ile inilir. Bu kapının kemeri üzerinde bu camiin tarihi yazılmıştır ki tarihi budur:

“Bismillâhirrahmânirrahîm, Bi-inşai hâze’l-cami, es-sultanu’l-a’zam, malikü rikâbi’l-ümem, es-sultanu’l-islâmi ve’l-müslimîn, fahrü’d-deoleti ve’d-dîn, İsa bin Mehmed bin Aydın, halledallâhu mül-kehu. Fî sene seb’a ve seb’in ve seb’a mie. Amelü Alî bin Musta’sımî” [777] diye yazılmıştır.

Avlulu kible kapısı kapalıdır, zira ol tarafta cemaat yok-tur, haraptır. Bu camiin bir tabaka düzgün bir minaresi var ki Hüseyinî makamı kadar yüksektir ve bir Habeşî makamı güzel yapıdır. Bu imaret baştan başa mavi kurşunla örtülü nur üstüne nur bir camidir ki cennetten haber verir bir camidir. Beyt:

*Dünya camiinin tamamını gördük,
Fakat böyle bir şey görmedik.*

beyti bu cami hakkında denmiş ola.

Kısacası bu camiin güzellik cihetinde ve hoşluğu ve zarıflığı yönünde yeryüzünde öyle bir insan eseri yapılmamıştır ki âdem oğlanı onun yapısını anlatmada acizdir. Eğer olduğu gibi özellik-lerini yazsak evkafnâmesi gibi bir cilt seyahatnâme olur. Böyle bir uğursuz viran şehir içinde cemaatsiz kalmış garip bir cami-dir. Ancak sağ tarafında imam, hatip, kayyım ve diğer hizmetçi haneleri vardır. Her cuma ve pazar günleri ve gece gündüz beş vakitte cemaat ve ziyaretçiden hâlî değildir. Ama kalabalık ce-maati yoktur, *vesselâm, Allah kıyamete kadar yaşıtsın.*

Ayasluk ziyaret yerleri: Çarşıya yakın yüksek bir kubbe içinde şer’-i mübin sultanı, müfessir ve musannif Şeyh Hazret-i Şehâbeddin, (---) ulemâsındandır. Sivas’ta Dânişmend beylerin-den Melik Beyzâde Cenani Bey’in kölesidir ki Gürcistan’da yine beyzâdelerden Dadyan asıllı bir kimse imiş. Çocukluğunda di-ğer çocuklar gibi oyun ve eğlenceyle meşgul olmayıp Sivas şeh-

rinde Şairîzâde Balaban Efendî'den 40 sene ilim tahsil edip pek çok ilimlere malik Şehâbeddin-i Sivasî namıyla meşhur oldu. Sonra Bursa'ya göçüp Zeyneddin-i Hâfî hazretlerinin sohbetleri şerefi ile şereflenip onlardan da bâtın ilimlerini öğrendi. Onların izinleri ile tefsir yazmıştır ki âlimler, tefsirciler ve hadisçiler arasında *Tefsir-i Şeyh* diye ünlendi. Gayet muteber tefsirdir ki benzeri yoktur. Muhyiddin el-Arabî sözü üzere bu tefsirde 3 bin adet ilimler göstermiş benzersiz tefsirdir.

Hamd Allah'a olsun ki böyle sultanı ziyaret edip mübarek ruhlarından yardım talep ettik. Hâlâ halkın ziyaretgâhıdır. Ulu Cami'de olan hırka-i şerif bu Şehâbeddin hazretlerinin efendisi Dânişmendlilerden kendilerine intikal edip Ulu Cami'e konup ziyaretgâh idi. Sonra Celâlîlerin ayaklanması sırasında Ulu Cami'den kaldırıldı. Hâlâ Hâsoda ki Osmanoğlu'nun saadet hanesidir, orada korunmaktadır.

Şeyh Toykun Şah ziyareti: Aydın Bay oğludur. Kurduman Bay kabri ve Gazi Sığla Bay mezarı. Sığla diyarı tamamen bunların fethi olduğu için Sığla Vilâyeti derler.

Kalenin doğusu tarafında *Aydınoğullarından Şah İsa*, Şah Mehmed Bay, Şahbeyi Bay, Şah Kerrar Bay ve nice bin eski sultan ziyaretleri vardır. Zira büyük ve eski taht şehri idi.

Eski zamanda bu şehre akan su kemerleri kalenin doğusu tarafında gözüken Kisra kemeri köprülerinden nişan verir büyük eserlerdir. Onlara yakın Dahhâk-i Mârî mezarı derler bir büyük maşattır. Şehir halkı "Dahhâk bunda yatar" derler. Ama bazı tarihlerde Acem'de Demirci Gâve elinde katlolup Acem'de yatar derler. Yanvan tarihinde "Dahhâk'ın oğulları babalarının pis leşini Ayasluğ'a getirip defnedip mezarı üzere Dahhâk'ın şeklini yaptı" derler.

Gerçek bir uzun mezar üzere bir beyaz mermerden heybetli ve iri adam sureti yapıp iki omuzlarında birer ejderha kelleri edip Dahhâk'ın başını ısıtır şekilli yapılmıştır. "Dahhâk-i Mârî'nin omuzlarında bu ejderhaların hâsıl olmasına sebep şeytandır" diye onun da şeklini bir siyah kara yüzlü ve kör gözlü kanatlı melek suretinde kara kayadan bir şeytan sureti etmişler ki görenin gülmeden aklı gider, bir gülünç şekildir. Ama bu İblis'in seyrine gelenler taş atıp bu kadar bin yıldan beri taş yiye

yiye bir gözünü de çıkarmışlar. Allah bilir, o gözünü de çıkaran İsmail adlı ola. Bu kadar zamandan beri taşlara lanet siperi olduğundan kolundan kanadından, ayakları ve bacaklarından bir şeyi kalmamış. Allah bilir, Mekke'de Mine Pazarı'nda 70 bin hacının recm taşlarının darbı bu İblis tasvirine de isabet etmiş gibi. Bu İblis şekli Ayasluk'ta Dahhâk mezarı önünde yere serilmiş yatar.

Yine bu mahallere yakın, Dahhâk'ın nice tarihlerde hikâyesi anlatılır. Ancak bir adaletli kimse idi. İblis aşçıbaşı olup Dahhâk'ın iki omuzlarından öpünce omuzlarından birer yılan belirir. Gıdaları birer adam beyni idi. Bu hâl ile nice günahsız halkı kırıp kırbaça dövüp zulme başladı. Sonunda Feridun asrında Demirci Gâve elinde katledildi. *Tevârîh-i Taberî* tarihine göre soyu, Sâm bin Nuh'a ulaşır. Sonunda putperest olup Nuh Nebî dine davet edip kabul etmeyip bin yıl yaşayıp padişah olmuştu.

Cem Melik Cemşid şanlı bir padişah idi. Bin sene yaşayıp 700 yıl padişah oldu.

Bu dünyada 3 bin adet icadı vardır. Bunlardan biri 300 kubeli ve bin kurnalı hamamı bu Ayasluk'tadır. Hâlâ yapı kalıntıları bellidir. Çadırı, gözlüğü, sabunu, siyah barutu ve şeytanın öğretmesiyle şarabı ve nice bin sanayi cinsi şeyleri bu Cemşid bulmuştur.

İlim tartışması etmek, silâh düzmek, ibrişim peyda edip elvan boya boyamak, hayvan derisini terbiye edip kürk yapmak, dalgıçlık edip denizden inci çıkarmak, şehirden şehre yol açmak, kireç ve üstübeç yakmak, misk, öd, gülsuyu, reyhan, kal-yemisk ve koku çeşitlerini, nefir, zurna, davul ve kiriş yapmak bu Cemşid'in bulunduğu şeylerdendir.

Zamanında tüm halkı dört bölük eyledi. Birini ulemâ, birini sipahi, birini sanat ehli ve birini çiftçi eyledi. İstahır şehrini genişletip taht edindi. Adalet ederken cinnet getirip tanrılık davasına başladı. Yeryüzünde olan padişahları kendine tabi etti. Ancak Şeddâd bin Âd itaat etmeyip oğluyla Dahhâk'ı yer götürmez asker ile Cemşid üzerine gönderip Ayasluk'ta Cemşid'i ezip bozguna uğrattı. Ve Cemşid'i testere ile ikiye bölüp dünya halkı şer-rinden emin oldular.

İnatçı Cemşid'in maşadı uzun bir mezardır. Ayasluk halkı burada gömülüdür, derler. *Sorumluluk söyleyenedir*. Hadis, “*Yalancı, her duyduğunu söyleyen kimsedir*” buyurmuşlardır.

Bu şehrin suyu ve havası gayet ağır olduğundan atları ve eşekleri sıtma tutar. Ama eski zamanda suyu ve havası gayet güzel imiş.

Bu şehir yazım sırasında iki çeşit olarak yazılmıştır. Şehri, Aydın Sancağıdır. Kalesi Sığla Sancağı sınıridir.

Ürünlerinin beğenileni, kenevir keteni ve tohumu bol olarak yetişir. İçinde develer gezse kenevirin boyu içinde at ve kaktır bile görünmez, bu mertebe uzun kendiri olur. Yer yer bağ ve bahçeleri vardır. Tanrı mamur eyleye.

Burada tanıdıklarımızla vedalaşıp ve kılavuzları alıp batı tarafına Ayasluk Ovası içinde yarım saat gidip,

Harap Bodurine şehri

Eski zamanlarda büyük şehir imiş. Eğer harabelerini yazsak harabelerin yazılmasında fayda yoktur. Meşhur olmayanın zikrinde, fazla faydası olmayan nesnelerin övgüsünün uzatılmasında sıkıntı vardır. Yazımız uzamasın diye bu Bodurine şehrin gezdik, büyük büyük yapıları harabe olmuş yatar. “*Onun yüzü (zatı)ndan başka her şey helak olacaktır.*” [Kur’ân, Kasas, 88] âyeti manasını anlayıp parmağımızı ağzımıza götürüp hayretler içinde olduk.

Eski zamanda Ayasluk şehriyle bu Bodurine şehri birbirlerine bitişik imiş. Bu Bodurine şehrinin dağlarında mağaralar var ki içinde derya gibi insan gezse kaybolur. İnler, mağaralar, saraylar ve başka yapılar var ki insan hayran olur. Hâlâ bu viran içinde büyük bir havuz vardır, cihan halkı hücum edip suyunu taşısalar deryada damla kadar eksilmeye. Sert taştan kesilme 10’a 10 bir havuzdur. Belde halkı tılsımlıdır, derler. Bu havuza eğimli yüksek dağ üzerinde,

Bodurine Kalesi: Kahkaha gibi sağlam bir kaledir. İçinde Ayasluk ve Kuşadası şehirlerinin çobanları kalırlar. Ayakta yapısı yoktur ama dört tarafında Ayasluk’un her biri kasaba gibi köyleri vardır.

Bu harap şehirden 1 saat batıya gidip bir geniş öz içinde iki

saat kibleye giderken eski zamanda Ayasluk'a gider su kemerlerini seyrederek geçtik. Bu kemerlerin yarısını hayır sahibi onarıp iki merhale yerden berrak suyunu Kuşadası'na getirmişler.

Bu kemerleri temaşa ederek Ayasluk'tan 3 saatte mahsullü köyler içinden geçerek,

Kuşlar yuvası kalesi, yani Kuşadası şehrinin özellikleri

(---) tarihinde Bağdad fatihi Sultan IV. Murad Han yapısıdır, Kaptan Receb Paşa eliyle. Sığla Sancağında Öküz Mehmed Paşa'nın muaf müsellemler evkafıdır.

Voyvodası hâkimdir. Ve ikinci hâkimi 100 yük akçeye mültezim gümrük emindir. Üçüncü hâkimi 150 akçe şerif kazadır. Kethüdayeri yoktur, ama dördüncü hâkimi yeniçeri serdarıdır. Beşinci hâkimi dizdardır ki 110 adet nefere sahiptir.

Kalesi deniz kıyısında bir tepe üzerinde dört köşe, 1 kârgir güzel taş yapı, Sultan Murad kalesidir. Güney tarafı yokuş yukarı kayalar üzerindedir. Sarp ve korunaklı yerde olmakla etrafında hendeği yoktur. Deniz kıyısı alçak geniş kumsal yerlerdir. Duvarının boyu 15 arşındır.

Ve üç kapısı vardır, biri batıya bakan iskele kapısıdır.

Gümrük emini orada oturur büyük bir han vardır ki 80 ocak kat kat odalardır. Kale gibi olup Öküz Mehmed Paşa hayratıdır. Daha önce kale olmak için yapıldı daha sonra han olmuştur. Sonra büyük kale yapıldı bu hanı da büyük kaleye bitişik etmişlerdir. Onun için bu büyük han içinde kale gibi burçlu, mazgallı, top ve tüfenkli, süslü bedenli, yeni ve sağlam kapılı handır. Ortasında bir abdest havuzu, çeşmeleri, üst kat bir küçük mescidi vardır, bir kapısı batı tarafında deryaya ve bir kapısı aşağı büyük kaleye açılır.

Gümrük emini, bütün zengin bezirgânlar ve mal sahibi tüccarlar bu handa sakinlerdir.

Hanın damlarının üstü baştan başa kayağan döşelidir. Kuşatma sırasında damları üzerinde olan mazgal deliklerinden cenk olunur bir iç kale hanıdır. Bu hanın iki kapısının arası tam 40 adımdır. Bir karanlık köşede bir demirli kale kapısı vardır, güneye bakmaktadır.

Bir kapı da büyük kalenin kibleye nazır büyük kapısıdır.

Bütün neferler, bekçiler, nöbetçiler ve gümrük görevlileri orada oturup gelen geçen yolcuların gümrük metalarına bakarlar. Eğer esvap kaçıırırlarsa malına el korlar.

Bu aşağı kale içinde 3 mahalle ve 180 adet kiremit örtülü tek katlı ve iki katlı mamur güzel haneler vardır. Bütün ana yolları baştan başa kaldırımlı pâk caddelerdir.

Ve 200 dükkân vardır, ama bedesten yoktur. Ve 1 hamamı, 1 hanı, 7 çeşmesi, 7 mektebi, 1 medresesi ve 1 camii vardır, Kapitan Receb Paşa yapısıdır. Cemaati gayet çoktur. Kârgir minareli ve yüksek kubbesi kurşun ile örtülü mamur bir camidir. Avlusunun dört tarafı medresedir.

Şeriat mahkemesi de bu camie bitişiktir.

Bu kaleden dışı büyük varoştur. Bu kalenin kiblesi, güneyi ve keşişleme rüzgârları taraflarında bulunan bayırlar üzere bağlı, bahçeli ve akarsulu kârgir ve sağlam saraylar ile donanmış ve mahsullü bahçelerle bezenmiş bir şehirdir.

Tamamı 9 mahalle ve 9 mihraptır. Bunlardan mükellef ve mamur güzel cami varoş kapısından taşra ulu yol üzerinde Hanımıye Camii kapısı üzere tarihi budur:

*Hazret-i hâcî Hadîce Hanım-ı âlî nüvâz
Ma'bedü'l-ibâde bünyâd eyleyüp câ-yi me'âz*

*Hasbeten lillâh yapıdı Bâreka'llâh zâdiyâ
Ârifâne oku tarih pâk kılup beş vakt namâz.*

Sene 1068

Kadı Camii kârgir minareli hoş bir camidir. Bu dördü camidir, geri kalanları mescitlerdir.

4 medresesi, 1 hamamı ve yer yer küçük dükkânları vardır.

Aşağı kale önünde bir hanı var. Ve hanları kırmızı kiremitlidir. Birkaç çeşme vardır ki Cemşid'in Ayasluk yolundaki kemerleri suyudur. Şehre yakın yerde başka yollar yapıp bu şehre getirmişlerdir. Ama gayet lezzetli sudur.

Bu şehrin suyu ve havası gayet hoş olduğundan mahbûbu ve mahbûbesi gayet çoktur. Taze civan yiğitleri hep Cezayirli esvabı giyerler. Tüfenkli bahadır uzun yiğitleri meşhurdur. Kadınları çeşit çeşit prankona çuka ferace giyip edeplice hareket ederler. Ve başlarına beyaz çarşaf bürünürler.

Bağının bahçesinin ve başka şeylerinin eşyasının beğenilenleri, balı, balmumu, pekmezi, üzümü, incir kurusu, köfteri, susamı, çam fıstığı ve bademi yeryüzüne yayılır. Övülen nimetleri bol, hayır ve bereketleri çok, toprakları geniş ve verimli bir şehirdir.

Limanı 500 pare kadirga alır ve gayet demir tutar limandır. Ama batı tarafına demir bırakıp yatmak gerek.

Bu liman içinde bir küçük adacık vardır. Bir yalçın kaya üzerinde yuvarlak şekilli sağlam bir kaleciği vardır, büyüklüğü 100 adımdır. Başka dizdarı, 40 adet neferi ve 10 pare balyemez topları vardır ki limanın dört tarafında kuş kondurmaz Kuşadası'nın bir mendirek kalesidir. Her gece beri kaleden de onar nefer tüfenkli şahbaz yiğitler yardıma giderler. Kuşadası denmeye sebep bu adacıktır ki her sene bu adaya nice kere yüz bin kuşlar gelip burayı gezip dolaşmadan geçmezler, tılsımlı bir adacıktır.

Bu temaşaları edip vilâyet ayanından Bostancızâdeler Mehmed Çelebi ve Mustafa Çelebi, Dizdar Ağa; Mütevellî İbrahim Çavuş; Çanakcızâde, Boşnak Hasan Beşe, Mustafa Bey, Emin Ağa, Serdar Fazlı Beşe ve diğer ahabap ve dostlarla vedalaşıp 20 adet bahadır tüfenkli kılavuzlar alıp Kuşadası'ndan kible tarafına taşlık yollar içinde şenlikli köyler seyrederek,

Çömlekçi Köyü: 300 kiremitli evli, 150 çömlekçi dükkânlı, 1 camili, 1 hamamlı, bağlı ve bahçeli mamur zeamet köydür. Rumeli ve Frengistan'a Kuşadası'ndan giden bal, yağ ve pekmez testileri tamamen bu köyde işlenir.

Bu köyü geçip 7 saatte,

Eski şehir, büyük iskele, Sultan Polat fethi Balat Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Kaydefa yapısı ve tahtı idi. Daha sonra (---) tarihinde Rum keferesi elinden Aydın Bay oğlu İsa Bay beylerinden Polat Emir fethettiği için Polat Kalesi derler. Bir zaman Ceneviz kâfiri eline girmiş. Zira kalesinin bazı yerlerinde Ceneviz işaretleri vardır. Fetihten sonra öyle mamur olmuştur ki üç beldenin biri Ayasluk, biri Milâs ve biri bu Balat şehri idi. Ama bu da Mısır halkına zahire vermedikleri için beddua hedefine uğrayıp Ayasluk gibi harap olmuştur. Eğer bunun da viran yurdunu

yazsak bir kitap olur. Ancak Menderes Nehri'nin denize karıştığı yerde, deniz kıyısında bir top menzili uzak, Menderes Nehri kalesinin duvarların döver bir viran büyük şehir ve kaledir. Hâlâ burçları sağlamca durur.

Mamuru, 200 kadar toprak örtülü haneleri, 1 hanı ve küçük çarşısı vardır ama imaret, medrese, hamam ve çeşmeleri ve be-desten yoktur. Ancak viranı, bağı ve bahçesi çoktur.

Suyu ve havası gayet ağırdır ki serçe ve eşeği sıtma tutup fakir eşeğin segâh makamında sesi çıkmayıp susup kalır. Halkı dahi tamamen sıtmalılı olup yüz renkleri sarıdır.

Bu şehir içinde eski imaretlerinden ancak bir camii kalmış, gayet sanatlı ve şirin camidir. Ama Ayasluk'taki gibi büyük yapı değildir, ondan küçüktür. Lâkin yapı tarzı ona benzerdir.

Şehri, yine Sığla paşasının hâssıdır. Voyvodası hâkimdir. Ve 150 akçe kazadır ve nahiyesi 70 parça köydür. Kadısı, kethüdayeri ve yeniçeri serdarı Söke kasabasında otururlar. Bu şehir iskele olmakla Tire, Manisa, Aydın ve Saruhan diyarından bütün tüccar metalarını bu Balat şehrine getirip Akdeniz içinde olan adalara ve diğer ülkelere her eşya bu iskeleden gider.

Özellikle bu şehrin lodos tarafından İstanköy Adası 100 mil yakındır. O adayı bolluk eden bu Balat İskelesi'dir ki gemileri İstanköy'e giderken önce Karabağlar kıyısı tarafından geçip Çatal adalara uğrar. Oradan Paşa adalarını sağ tarafta bırakıp 100 milde İstanköy'e dâhil olur. Birbirinden dağları açık havada gözüktür. Bu Balat Kalesi deniz kıyısından biraz uzaktır. Ama Menderes Nehri ile çekelve kayıkları, Gelibolu ve İstanköy kayıkları, Sönbeki ve Anabolu firkateleri, zarbuna ve şayka gemileri Menderes Nehri'nden içeri girip bu Balat şehrinde meta alırlar.

Metanın beğenileni, buğday, arpa, pamuk ve başka türlü türlü malları vardır. Ama bu diyarda olan meyankökü bir diyarda olmazdır. Çok fazla yetişip Anadolu ve Arabistan'a hep bundan gider. Başka diyarlarda da çok olur, ama bu Balat şehrinin meyani her yerde beğenilir. Mısır diyarına tüm meyankökü bundan gider, orada gayet makbuldür.

İrk-ı sûs, yani biyankökü [meyankökü] özellikleri bildirir

Bu şifalı otu değirmenlerde dövüp bir gece suda yatırıp şerbetini çıkarırlar. Sabah ve akşam birer kâse içerler. Tüm Mısırlılar bundan şifa bulup ismine ırk-ı sûs derler. İnsan vücudunda olan cümle ahlâtı, sevdâyı, safrayı, balgamı, malihulyayı ve göğüste olan nefes darlığı hastalığını ve öksürüğü defeder. Şiddetli sıcakta içenin hararetini keser. Özellikle mesane tıkanıklığına yakalanan kimseler içse mesane yolunu açıp temizler, rahatlıkla ihtiyaç giderilir, gayet idrar sökücü şeydir. Hatta mesanede olan taşı da eritip yok eder. Hekim Davud *Tezkire-i Müfredât*'ında 70 tür özelliğini yazmış, denenmiş şeydir. Bu Balat şehrinde lezzetlidir ve kalındır, zira kumsal yerlerde kök kök olup yere yayılır. Balat halkı genellikle bu meyanköküyle geçinirler.

Bu şehirden kılavuzlar alıp doğruya doğru (---) saatte,

Çerçini kasabası: Bu da Sığla Sancağı'nda Balat nahiyesinde hâstır. Serdarı ve kethüdayeri yoktur. Şehri bir mahsullü ovada 200 Türkmen haneli, 1 cami ve 1 hanlı kasabacıktır. Çarşısı, hamamı ve imareti yoktur. Ama bağı ve bahçeleri çoktur.

Bu kasabayı geçip kible tarafına Menderes Nehri kenarınca şenlikli köyler geçerek 5 saatte,

Mandalıyat kasabasının özellikleri

Bu dahi Sığla topprağında hâstır. Ve 150 akçe yerilen kazadır. Hatta kadı efendiler arasında "Bu efendi Mandalı kazasını yemiştir, oradan mazûl olmuştur" diye şaka yollu bir darb-ı mesel kalmıştır. Kethüdayeri yoktur, ama serdarı ve ayanı vardır. Şehri bir düz yerde 100 haneli, bağ u bahçeli, han, cami, mescit, hamam ve sıbyan mektepli, suyu ve havası hoş kasabadır.

Bunu geçip Milâs şehri 4 saatlik yer yakın iken haramiler korkusundan o tarafa gitmeyip doğruya doğru süslü köyler geçerek ve selâmet giderek tam 6 saatte,

Söke kasabasının özellikleri

Ayasluk topprağında ve Cezayir Eyaleti kaleminde Sığla Sancağı paşasının tahtıdır. Sığla bir ada yer olmakla paşa ve kaymakamı bu vilâyet ortası Söke'de oturur. Paşalara mahsus saray vardır. Paşasının padişah tarafından hâssı 8 yük akçedir. 2 adet

kadırğa ile paşası kaptan paşa ile denizde sefere gider. Alaybeyi, çeribaşısı ve sancağında 600 tımar erbabı ve 26 serbest gedikli zeamet sahibi vardır. Kanun üzere bu tımar erbabı cebelüleri ile 2 bin pâk silâhlı asker olup sancakbeylerinin sancağı altında sefere memurlardır.

Ve 150 akçe kazadır ve nahiyesi 40 adet köydür. Paşası daima deryada gezip kaymakamı 40 bin guruş tahsil eder. Yönetimi altında olan kazalar bunlardır ki yazılır:

Bunlardan beş kaza mevleviyet olmuştur. İzmir kazası, Karaburun kazası, Urla kazası, Çeşme, Sığacık, Sivrihisar, Eyneâbâd, Cumaâbâd, Kızılhisar, Ayasluk, Kuşadası, Balat ve sancak merkezi Söke kazası. Bütün kazaları bunlardır, ama nahiyeleri çoktur. Ve gayet verimli ve mamur bir diyardır.

Kethüdayeri, serdarı ve ayanı vardır, ama müftüsü ve nakibi yoktur. Şehri, Söke Dağı'nın burnundan uzak bir burun ucunda bulunup Menderes kenarında ve doğu tarafı Eyne Ovası'ndan ta Güzelhisar'a varınca kadar uçsuz bucaksız bir ovanın ucuna kurulmuş bir şirin kasabadır. Doğru tarafı Eyneâbâd kazasıdır.

Söke demenin sebebi oldur ki Orhan Gazi, Güzelhisar'da iken yere gelesi kâfirler Balat Kalesi'nden gemilerle asker döküp bu Söke Hisarı'na gelip yayılıp Söke Dağı'nda tabur kurup saklanırlar. Orhan Gazi de 80 bin askerle Güzelhisar'dan sökün edip Söke Hisarı surunda kâfirle cenk edip vuruşurken İslâm askeri bozulmaya yüz tutar. Hemen Orhan Gazi dal satır olup İslâm askerine güç vererek,

“Bre gaziler, şu kâfiri söke söke şehirden çıkarın” deyince aman Allah kâfirlere öyle Orhan satırı vururlar ki kâfirin bir tarafı kurtulmayıp hepsi ateş saçan kılıçtan nasibini alıp dermanları kalmayıp yaşlı ve gençleri toprağa yayılıp kalırlar. Bütün gemileri Balat Kalesi'nde yalnız kalıp Müslüman gazilere ganimet olur. Onun için bu şehre Söke derler ki Orhan Gazi'nin inci gibi sözlerindendir. O gaza malıyla bu Söke şehri mamur olmuştur.

Hâlâ 9 mahalle ve 1.100 hanesi toprak örtülü ve kerpiç duvarlı evlerdir. Ve tamamı 8 mihraplıdır. Bunlardan çarşı içinde Bey Sarayı yakınında (---) Camii kârgir minareli eski camidir, ama kiremitlidir.

Ve 3 mescidi, 17 dükkânı ve 1 hanı var. Hamamı kapalıdır.

Bedesten, medrese ve imareti yoktur. Ama bağ u bahçesi gayet çoktur.

Suyu ve havası o kadar hoş değildir. Halkı sarı yüzlü, gök gözlü ve Etrak sözlü zorba adamlardır.

Mahsullerinden bademleri, susamları ve pamukları gayet çok olur.

Bundan da kılavuzlar alıp Menderes Nehri kenarınca doğuya 3 saat gittik. Sonra Menderes Nehri'ni atlar ile karşı tarafa geçip yine o sahra içinde 3 saat daha gittik. Nehrin bu tarafı Eyneâbâd kazası sınırındır. Ama bu kazada kasaba yoktur, baştan başa kasaba gibi mamur köylerdir. Kadısı çoğu vakitte köylerinde dolaşmaktadır. Altıncı saatte,

Kürtler Köyü menzili: Eyneâbâd kazasıdır. Kadı çoğu zamanda burada oturur. Ama özel mahkemesi yoktur. Sığla Sancağı hâssıdır ve zeamettir. Kethüdayeri yoktur, ama Kürtoğlu Ahmed Beşe yeniçeri serdarıdır. Bütün halkı Suran Kürtleridir. Bu şehirde çoğalıp imar etmişler. Asla Türkçe söz etmeyip hep *har-ra verre runiti* diyerek Kürtçe konuşurlar. 250 adet bağlı ve bahçeli tek katlı mamur haneleri vardır. 1 camii ve 20 adet dükkânları var. Başka imaretten eser yoktur.

Bundan da kılavuzlar alıp yine Eyneâbâd Ovası içinde Menderes Nehri sağ tarafımızda kalıp ilgin ormanları içinde tazi ve zağarlarımız ile avlanarak 3 saat doğuya gidip,

Şirin şehir Aydın Güzelhisarı Kalesi'nin özellikleri

Daha önce Cemşid kızlarından Sirye adlı bir melikenin yapısı ve tahtı idi. Sonra (--) tarihinde bizzat Aydın Bay oğlu İsa Bay fethidir. Daha sonra (---) tarihinde çeyiz yoluyla Orhan Gazi oğluna tertemiz kızıyla 7 adet kalenin ve bu Güzelhisar'ın anahtarlarını teslim edip o şekilde Osmanlı eline girmiştir. Hâlâ Aydın Sancağı'nda paşasının hâssı olup voyvodalıktır. 150 akçe şerif güzel kazadır ve nahiyesi köydür.

Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayanı eşrafı, âlimi, sâlihi, imamı, hatibi ve şeyhleri gayet çoktur. Kethüdayeri, Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin serdarı ve kale dizdarı vardır. 40 neferinin nısıfı İzmir'de Sancakburnu Kalesi'ne nakl olunmuştur. Ahbap ve dostlardan Mustafa Paşazâde, Şems Paşazâde, Boyacızâde Efen-

di, Serdar Hasan Ağa, Mumcu Hüseyin Ağa, şair Sâlihî Çelebi, Zamirî Çelebi ve Mevlevîhane Şeyhi Çelebi Efendi, vilâyet ayanı seçkinleri bunlardır. Bu kale eski zamanda gayet küçük imiş, daha sonra genişletmişler.

Yüksek kalenin şekli: Evvelâ bu büyük şehrin kuzeyinde yüksek bir dağ üzerinde eski yapı, kârgir taş yapı kaledir. İçinde 50 kadar kiremit örtülü küçük nefer evleri var. Kuzeye nazır bir kapısı var ve taşrasında bir kat kale duvarının da kuzeye bakar büyük kapısı var. İç kalede bir mescidi ve bir buğday ambarı var.

Bu iç kale, bir küçük çakıl taşlı yalçın kayalı bir sarp duvarlı göklere uzanmış yüksek bir kale olup dört köşedir. Çepçevre büyüklüğü 800 adımdır. Asla bir tarafında hendeği yoktur, zira dört tarafı yalçın kayalı yüksek tepedir. Aşağı büyük şehir uçsuz bucaksız ovaya yayılmış olup bu kaleden gözüktür. Bu kalenin şehir tarafı cehennem çukuru gibi büyük uçurumdur.

Sonra (---) tarihinde bu şehir gayet bakımlı, şenlikli ve süslü bir belde olup zengin bezirgânlar oturmakla belde halkı Celâlî Karayazıcı ve Said Arap korkusundan bir yere toplanıp “İşi onlara danış” [Kur’ân, Âl-i İmrân, 159] emri üzerine danışmalarında tek vücut olup vilâyetlerinin Celâlî’den korkularını padişaha arz ettiler. Arzuhâllerinde,

“Kendi malımız ile şehrimizin etrafına sur çekip padişahımızın devletinde ailemiz, eşlerimiz ve çocuklarımızla celâlî zalimlerinden emin olmamız rica edip Anadolu valisini mübaşir talep ederiz” diye arzları padişaha sunulunca ricaları kabul olup hatt-ı hümayûn ile kapucubaşılardan Selim Ağa adlı bir temiz kalpli şanlı ağa gelip Güzelhisarlı Yusuf Paşa’ya padişah fermanı gelince Yusuf Paşa Allah rızası için kendi malından bin kese ve vilâyet ayanından 3 bin kese topladı. Aydın Sancağı’nın tüm kazalarının reayaları yardımı ile taş, kireç, kereste, çivi ve tahta taşıyarak derya gibi asker toplanıp (---) tarihinde Sultan (---) (---) asrında bu büyük şehrin üç tarafına yeni bir sur ve bir yeni kale yapıp aşağı eski şehir taze can buldu. Hâlen günden güne şenlenmededir.

Bu kalenin kuzeyinde göklere çıkmış eski kale iç kale mesabesinde olmuştur ki bu yüksek kale dağına İman Dağı derler. İmanım Baba Sultan orada bir ağaçlık dinlenme yeri içinde yat-

maktadır. Âbıhayat pınarları akmaktadır, yaşlı ve gençlerin me-
sire yeridir.

Bu ziyaretgâhın yıldız tarafındaki yüksek dağa Ceviz Dağı
derler. Göklere boy uzatmış cevizli ormanlık bir yüksek dağdır.
İç kaleden bir top menzili uzak olan tepesinde yaz kış karı eksik
değildir. Temmuz'da bu yüksek dağdan aşağı şehrin su değir-
menlerine ve yeni yapılan kale içindeki han, cami, imaret, med-
rese, hamamları ve sarayların havuz ve şadırvanlarına ve bütün
çeşmelere akan bu Ceviz Dağı'nın hayat sularıdır.

Bu dağın eteğinde kible ve güney tarafında yazılan yeni kale
bir geniş ovada büyük bir kaledir ki çepçevre büyüklüğü 4.800
adımıdır. Beş köşe kârgir beyaz taş ile yapılma yalın kat duvar
sağlam bir kaledir.

Ve 7 kapıdır. Batı tarafına Kuşadası Kapısı ve güney tarafı-
na Çufut Kapısı gayet küçüktür. O tarafta bostanlara açılır. Kib-
le tarafına Menteşe Kapısı ve doğu tarafına Nazilli Kapısı vardır.

Ondan 300 adım bir dere içinde Tabakhane Kapısı önünde
bir göz taş köprü vardır. Bu Tabakhane kapısından içeri girince
yıldız tarafına 200 adım gidince Değirmenler Kapısı'dır, bu ka-
pıdan kale içine gidilir. Ondan taşrası Allah saklasın cehennem
çukuru gibi Hümeze ve Lümeze dereleridir. İnsan aşağı bakma-
ya cüret edemez.

Değirmenler Kapısı'nın iç yüzünden yokuş yukarı İman
Dağı Kapısı'dır ki iç kalenin taşra katındaki kapıdır. Dağlara,
bağlara çıkar 7 kapı burada tamam oldu. Bu 7 kapı içinde olan,

Aşağı büyük şehrin hane ve imaretlerini bildirir

Evvelâ bu şehir içi küçük büyük cümle 6.770 kiremitli saray-
lar ve hanelerle donanmış ve başka bağ ve bahçeli evlerle bezen-
miş bir güzel sultanın Aydın Güzelhisarı'dır ki gerçekten güzel
süslü şehirdir ve 26 mahalledir.

Ve 47 mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaate malik çarşı
içinde Ramazan Efendi Camii, medrese, sebilhane, yüksek kub-
besi ve kârgir minaresi tamamen mavi kurşun ile örtülü aydın-
lık cami ve büyük yapıdır. Büyük bir meydan olan avlusu tama-
men limon ve turunç ağaçları ile bezelidir.

Ulu Cami, eski yapıdır ama kiremitlidir. Avlusunun etrafm-

da medreseleri ortasında bir abdest havuzu var ve bir yaşlı çınarı var ki seyirliktir.

Üveys Paşa Camii gayet hoş binadır. Kârgir minaresi ve kubbesi ve medresesi baştan başa kurşun ile örtülü bir imarettir. Avlusunda yüksek bir çınarın gölgesinde bir sanatlı beyaz mermer abdest havuzu ve şadırvanı var. Kible kapısı üzere yazılan tarihi:

“Kad benâ hâze’l-mescide’l-Hazretü Üveys Paşa bin Mehmed, fî sene sitt ve seb’in ve mi’e, ba’de hicreti’n-nebeviyyeti Ahmedî’l-Muhtâr.” [1076]

Yeni Cami, Hüseyin Efendi’nindir, gayet hoş ve sanatlı, acayip ve garip tarzda benzersiz camidir. Sağlam, sevimli, süslü ve aydınlık kubbeli kemerli revakı var. Minaresi dilber beli gibi incecik, gökkuşağı gibi göklere uzanmış, servi boylu Bilâl makamı büyüleyici bir minaresi vardır. Ve cami içinde bir müezzin mahfili var ki dillerle anlatılıp kalemle yazılmaz.

Camiin sol tarafı duvarına yakın bir ibretlik büyüleyici yekpare ham mermerden sürahi kadeh gibi bir vaiz kürsüsü var ki dengi meğer Kürsî-i A’zam ola. Mermer ustası bu bu kürsüde küskü ve kalemiyle ibretlik bukalemun nakışları tasarruflar etmiş ki kalemkâr-ı zergerî, Bihzâd-ı Mânî ve Erjeng-i Fahrî bir rumî islimîsin nakşeylemeye kâdir değildir. Gayet büyüleyici kürsüdür. Dikkatle bakılıp görölse gözbebekleri kamaşıp insan hayran olur. Ama mihrabı ve minberi sade güzeldir.

Camiin avlusunda yine bir ibretlik havuzu var. Dört tarafı 300 adet limon ve turunç ağaçları ile süslenmiş bir avludur. Turunç çiçekleri kokusundan kalabalık cemaatin dimağları kokulanıp güzel kokusunu koklayarak ibadet edip hayır sahibine hayır dua ederler.

Bu avlunun dört tarafında olan medrese odalarındaki talebelerin burunları güzel kokulu çiçeklerle kokulanıp ilim öğrenmeye yardımcı olup birbirleriyle gönül ferahlığı ve iç huzurla şer’î ilim bahisleri ederler. Kısacası bu İrem Bağı cennet bahçesinden haber verip Güzelhisar’ın güzel camiidir. Anadolu Eyaleti’nde benzeri yoktur.

Bu camiin taşra yan sofaları üzerinde 6 adet somaki uzun sütunlar üzerinde 5 adet mavi kubbe vardır ki sanki her biri gök

kubbelerdir. Kubbelerin içi öyle nakışlıdır ki lacivert silusunu halletmede zamanımız üstadları acizdir.

Avlusunda yaz kış ağaç yapraklarının çokluğundan âlemi aydınlatan güneş asla tesir etmeyip gölgesinde sadık âşıklar hoş vakit geçirirler.

Bu yukarıda yazılan 4 camiden başka hutbe okunur cami yoktur, gerisi mescitlerdir.

Ancak Menteşe Kapısı'ndan taşra Ahmed-i Kürdî Mahallesi'nde yine Ahmed-i Kürdî Camii ve Göllüce varoшта 3 cami vardır. Üçü de kiremitlidir, ama minareleri zelzeleden yıkılmış, hâlâ minaresiz camilerdir. Kısacası şehrin içinde ve dışında cami ve mescit toplam 56 mihraptır. Ama kale içinde 47 mihraptır.

Ve 18 medresedir. Bunlardan mükellef, vâkıf sağlam, et ve mum parası talebelerine devamlı olan Ramazan Efendi Medresesi; Üveys Paşa, Ulu Cami, Yeni Cami, Kubbe Mescid Medresesi, Yarbaşı Mahallesi Medresesi, Tekke Medresesi; Göllüce Mahallesi'nde 2 medrese ve Ali Han Baba Sultan Medresesi. Bunlar mamur ve meşhur medreselerdir.

Bu şehir içinde 4 hamam vardır. Ama çarşı içinde Yeni Hamam dört ayak merdiven ile camekânına çıkılır hoş havalı hamamdır. Tamamen kurşun örtülüdür. Ne sözü uzatalım Allah bilir, Anadolu memleketinde bilinen, her yönüyle övülen aydınlık bir hamamdır. Sanki Ebu Ali Sînâ'nın simya ilmi ile inşa ettiği Sînâ hamamıdır. Misli meğer Manisa'da Valide Hamamı veya Merzifon'da Pîr Dede Hamamı ola. Ama bunlardan aydınlık, hoş havalı, sanatlı bina, şirin ve hayat bağışlayan hamamdır. Suyu ve havası, gönül alan hizmetçileri o kadar hoştur ki gece gündüz insan yıkansa asla sıkılmaz.

Bütün duvarlarından ve kubbelerinden bir damla ter akmaz. Billur, nefes ve moran camlı mina kubbeler gece gündüz gündüz gibi aydınlıktır. Dört köşe duvarlarını koklasan aselbend ve lâden kokusu yıkananların dimağını kokulandırır.

Üstad mühendis sekiz kemer üzere bir Kısra kubbesi yapmış ki bir gök kubbe kâsesidir. Yıldızlar gibi, yedi gezegen gibi, âyine-i İskender gibi camlar ile 366 elvan camlarla kubbe taşı öyle nakışlıdır ki gören susup kalır. Bütün camlar hendese üzere

birer çeşit tarh olunmuştur ki sanki pergel ve cetvelle düzgünce dizilmiştir.

Dört tarafında dört yarım kubbe altında yine yarım sofalar üzere ikişer kadeh gibi kurnalar var ki her biri birer tarz üzere nakışlı musluklardır. Altınla yaldızlı lülelerinden sıcak ve soğuk sular akmadadır. Dört köşesinde 4 adet halvethaneleri var, onlar da ikişer kurnalıdır.

Bu aydınlık kubbenin ortasında çeşit çeşit asılı kandiller var ki her gece yanar. Onun altında bir beyaz sahra gibi orta sofası var, yeşim, yerekanî, fağfurî, somaki ve akik-i Yemenî taşlar ile şirinkâr usta ham mermer ile öyle ibretlik mermer döşemiş ki sanki tek parça macun, bukalemun nakışlı ibretlik sofadır. Bütün kaçak taşları birbiriyle öyle uyuşmuş ki zorlayıp tırnak iliş-tirecek zerre kadar yeri yoktur. Kısacası büyüleyici seçkin bir sofadır.

Bu sanatlı sofanın tam ortasında iki kat ham mermer kadehli bir şadırvanı var, taraf taraf fıskiyelerinden selsebil gibi âbıhayatı fışkırıp cennet şadırvanı gibi akmaktadır.

Bu sofanın aşağısı etrafında döşeli o kadar renkli ham mermer ve bulut dalgalı taşlar var ki övgüsünde dil kısa kalır, yazıl-masında cevahir saçan kalem kırıktır.

Suyu ve havasının güzelliğinden bütün taşlar üzere zer-re kadar siyah tozlardan ve insan pisliklerinden bir şey yok-tur, tertemiz hamamdır. Ancak gayet parlak olduğundan ve na-lın ile yürüyen dostların dikkatli yürüyüp hareket etmesi gerek ki ayakta dura. Kısacası bu hamamın övgüsünde dil kısa kalır, sözü uzatmaya hacet yoktur.

Ulu Cami yakınında Orta Hamam ve Ramazan Efendi Camii yakınında Hamza Beşe Hamamı.

Ve 9 büyük hanı vardır. Evvelâ çarşının tam ortasında Kurşunlu Han altı ve üstlü 80 adet odalardır. Ve dört tarafı kârgir 80 dükkândır. Kale gibi demir kapılı büyük handır. Şemsi Paşazâde Beyefendi'nin iki mamur hanı var, ama kiremitlidir. Yine beyefendinin atası Mustafa Paşa hanları, Çukur Han, Şeyhzâde Hanı, Acemler Hanı, İplikçizâde Hanı, Kadı Hanı, Kadıncık Hanı ve Semerciler Hanı, meşhur hanlar bunlardır.

Ve kırk sibyan mektebi vardır.

Ve 600 dükkândır. Ancak bir hoş ve sağlam kurşunlu bedesten vardır. Dört tarafında dört demir kapıları vardır. Ve içinde 120 dolap vardır, zengin bezirgânlara mekândır. Bu bedestenin dört tarafını kuşatmış bir kat da dış bedesten vardır. Ama üzerinde kubbe yoktur, sade ahşap binadır. Bunun da dört tarafında birer sağlam kapıları vardır. Zincir çekilmiştir ki yaya adamdan başka bir hayvan giremeyip köpekten başka canlı giremez, girerse çok gezemez. Kiremitli başka bir çarşıdır ki kârgirî bedesteni ortaya alıp kendi zarf, bedesten mazruf olmuştur.

Bu çarşının da yolu örtülü olduğundan güneş tesir etmeyip buz gibi soğuk tertemiz yolları tamamen kaldırımdır.

Bir şirin Saraçhane Çarşısı var, uzunlamasına bir çarşıdır ki her dükkân içinde şehzâde gibi güzeller şahı saraç civanları var ki kirpiklerinin okuyla âşıkların gönlünü delik delik delip güzellik sergilemektedirler.

Helvacılar Çarşısı da başka bir lezzetli caddedir ki Helvayî Ömer bereketiyle bu esnaf “yâ Azîz” ismine mazhar düşmüşlerdir ki gayet pâk yoldur. Helva satan civanlarına âşıklardan ulaşan bir yoldur. Zira bütün Rum, Arap ve Acem seyyahları içinde Güzelhisar’ın helvacı civanları meşhurdur. Zira pîrleri Helvayî Ömer hayır dua etmiştir ki “Tatlı ballı ve şekerli yağlı ve lâübâlî söyleşin” buyurmuşlardır.

Gerçekten de bu şehirde pişen çeşit çeşit helva Konya’da, Şam’da, Mısır’da ve Basra’da pişmez. Zira bu diyarın balı Mısır’ın katr-ı nebatından kalmaz. Yağı, bademi, fıstığı, nişastası ve her şeyi bol olduğundan her an taptaze miskli helvalar pişirirler ki Osmanoğlu helvahanesinde pişmek ihtimali yoktur.

Tamamı dükkândır ki her biri birer çeşit pâk temiz Çin kâşîli, fağfûr perçinli ve ay yüzlü mahbûblu beyaz ve nakışlı dükkânlardır. Ateş ışıkları dükkânlarının iç yüzünde başkadır. Ateşten, pastan ve siyah dumandan pâk dükkânlardır. Çeşit çeşit altın ile yaldızlanmış bakır kap kacağın her türlü, kalaylı sınırları, tepsileri, türlü türlü sarı pirinçten sahan ve tepsileri raflar üzere dizmişlerdir. Nakışlı tavanlarında türlü türlü sanatlı sınırlar ve kıymetli avizeler asılıdır. Rengârenk nakışlı helva kutuları, türlü türlü kafes gibi tatlılar ile süslenmiş dükkânlardır.

Helvacı dilberleri pâk giysilerle donanmış olup bellerinde

ibrişim Tire peştamalları kuşanıp gelen giden müşteriye hizmet edip peşkir, leğen, ibrik ve kokulu sabun verip Müşteri gibi müşterilerin ellerini temizlerler.

Helvacı sözlerindendir ki eller yıkandıktan sonra helvacı dilberleri gelip sorarlar,

“Kasd buyurun, ne mertebe tatlı ballı ve ne türlü şeker şenli olalım? Ve taze zülbiyat ve hulviyat yiyelim” derler.

Helva almak isteyen de ne istediğini bildirince, n’ola deyip muradın üzere helvaları tabak tabak kâğıtlar içine koyup sarı zincirli ve sarı kefeli teraziler içinde tartıp yaldızlı, tezhipli ve beyaz kalaylı kaplar içine koyup beyaz siniler ile huzuruna getirir. Her biri ter ü taze helvalardır ki dil yarasına takat getiremeyip nebat-ı hamevî gibi erir. Ama her helvası cihanda övülmüştür. Aşk olsun kuyruk yağıyla pişmiş beyaz halka çinisine, kıskanıp hasretim kalmıştır, zira gayet lezzetli halka çinidir.

Bir de sinepinesi, sebinsamı, zülbiyesi, sabuniyesi, raşidiye, mâhîce, fıstıkiye, kırma bademiye, keteniye, gaziler lokması, memuniye ve nuriye helvası gerçekten iman nurudur.

Kısacası 70 çeşit helvası olur ki bir diyara mahsus değildir, zira bütün halkı “*Tatlı sevmek imandandır*” hadisine uyarak helva delisi olmuşlardır. Hemen bir ekmek parçası ile bir paralık heyva alıp tatlı ve ballı yiyip helvacı civanları yüzüne acı acı bakıp tebessüm ederek helva yerler. Özellikle cuma günleri Cuma namazından sonra bütün vilâyet ayanı, ahabplar ve dostlar ile helvacı dükkânlarına bölük bölük gidip sofalarında oturup çeşit çeşit helvalar getirtip birbirlerine ziyafet ederler. Bu diyarda helvacı dükkânlarında helva yemek ayıp değildir, zira başka yerler gibi helvacıları pis değildir. Bu şehrin yüzü suyundan ve beğenilenlerinden helvası ve dükkânlarıdır. Ta bu mertebe tertemiz ve süslü dükkânlardır.

Bu şehirde haftada bir gün pazar olur. Ama başlangıç günüyle bitiş üç gün olur. Bu günlerde bu şehir içinde 5 bin gurusluk helva sürülür diye meşhurdur. Zira bütün çevredeki köylerden ve kasabalardan bu pazara gelen adamlar köylerinde olan toplantılara, düğünlere, mevlitlere, aşuralara ve sünnet düğünlerine nice yüz bin okka helva alıp götürürler. Zira bu diyarın halkının toplantıları asla helvasız olmaz. Hatta ara sıra bu şehir

ayanları İstanbul eşraflarına nice bin kutu miskli helvaları hediye gönderirler. Başka yerlere de yine helvası gider. Kısacası bu şehrin bütün beğenilenleri içinde miskli helvası daha meşhur olmuştur.

Ve 40 adet donanımlı, süslü, bağlı, bahçeli, gül ü gülistanlı, âbıhayatlı, havuz ve şadırvanlı, nakışlı tavanlı ve cihannüma camlı kahveleri var ki her biri birer zarifler yurdu, irfan yeridir. Hanende, sazende, çalıcılar, rakkaslar, meddah şairler ve kıssacılarla dolu kahvelerdir.

Her esnafın ve her kavim kabilenin birer özel kahveleri vardır. Meselâ Mevlevîhane kahvesi âlim, şair ve belâğat sahipleri yeridir. Bey kahvesi askerlerindir. Hacı kahvesi tüccarlarındır. Paşa kahvesi çarşı esnafınındır. Buna göre her kahvehane gece gündüz ağzına kadar insan ile dolu olup can sohbeti ederler. Her kahve bağında limon ve turunç çiçeklerinin güzel kokusu kahve içenlerin dimağlarını kokulandırır. Bu kahve tabisi civanları da helvacı dilberlerine yan başı gelirler. Mahbûb ve beğenilir tabi civanları olur.

Bedesten civanları da meşhurdur. Ahi Evran, yani debbağ işyerlerinin yarar pehlivan gençleri, yalınayak başıkabak sadık âşıkları da bir diyarda yoktur. Gayet güçlü, iri, acayip görünüşlü, garip manzaralı, iri gövdeli yiğitleri vardır. Akranları meğer Edirne’de ve Karahisar-ı Sahip’te ola. Bu Tabakhane Çarşısı şehrin doğu tarafında akan derenin iki tarafında, başka bir kasaba gibi semttir. 200 kadar akarsulu, dinkli ve değirmenli işyerleridir.

Bu mahalde akan derenin iki tarafı küçük çakıl taşlı yalçın kayalardır. Kudret eliyle ile bu dere kalenin doğu tarafına Allah’ın emriyle hendek olmuştur. Öyle derin hendektir ki sanki cehennem deresidir. Ve bu taraftan kaleye düşman asla zafer bulmaz, zira bu dereye insan baksa ödü patlar. Bu kalenin beş köşesinde bu mahalden başka hendeği yoktur, o kudret eli hendeğidir.

Bu şehir içinde 7 kurşunlu sebilhane vardır. Bunlardan hoş olanı çarşı içinde Kurşunlu Han’a bitişik Paşa Sebili, beyaz ham mermer ve sanatlı mermerlerle süslenmiştir. Vakfından nice bin katır yükü denk denk karını İman Dağı’ndan getirip âbıhayatına karıştırıp içen yangınların imanı gür olup “Hüseyin-i Kerbelâ aşkına su” derler.

Bu şehrin içinde ve dışında 200 çeşme vardır. Bütün hanlarda, hanelerde ve camilerde birer tatlı su bulunur. Bütün saraylarda ve diğer evlerde bağ, bahçe, limon, turunc, nar, şeftali, incir ve kiraz ağaçlarının her çeşidi bulunur.

Bu kalenin kuzeyindeki yüksek dağın eteğinde Üç Göz dedikleri bağlar içinde mesiregâh yerler var ki övgüden hariçtir.

Yine bu Üç Göz yanında Kisra Kemerine benzer yüksek yapılar ve uzun sütunlar var ve Üç Göz de Samanyolu gibi göklerle baş uzatmış gökkuşağına benzer Havarnak kemeridir. Belde halkı Hazret-i Süleyman'ın binasıdır, derler. Gerçekten de Süleyman devi yapısıdır.

Bu şehrin dört tarafını birer ikişer saatlik yer bağlar kuşatmıştır ki her bahçe gül ü gülistan, sümbül, bostan ve reyhan ile süslenmiş bir geniş topraklı, ürünleri bol geniş vilâyeti mamur ve halkı memnun sevimli bir diyardır.

Bu şehir varoşunun Ova Kapısı'ndan Nazlı [Nazilli] Kapısı'na kadar şehir içinden o yolla şehrin boyu tam bin adımdır. İç kalenin İman Kapısı'ndan yokuş aşağı Menteşe Kapısı kiblede-
dir, ona kadar 1.700 adımdır.

Ramazan Efendi Camii'nin yakınında, çarşı içinde bir marmur ve şenlikli mevlevîhanesi vardır. Gayet geniş cennet bağı içinde bulunan bir Celâleddin-i Rumî tekkesidir. Ama emr-i şerif gelip bütün tekkeleri harap ettiler. Bununda kapılarını kapatıp bütün dervişlerini memleketten sürüp Mevlânâ âyini yasakladılar. Bundan başka böyle bir Kur'ân özü Mesnevî-i şerif okunan gönlü yaralı derviş dillerini dilim dilim edip bu makamın yıkılmasına sebep olmuşlardır. Hakir bu tekkenin duvarına bu beyti yazdım. Beyt:

Hankâh-ı çerhde âyîn iken devr-i eski,

Buğz edip mesdûd edenler dâ'im ola nâ-murad

Bu şehir halkı gayet garip dostudurlar ve zengin bezirgânlardır. Gelen geçen gariplere nimetleri boldur.

Suyu ve havası ılımandır. Kiblesi tarafı ta Menderes Nehri'ne ve güney tarafı iki menzil ta deniz kıyısında Balat şehrine varınca kadar büyük bir ovadır ki 26 çeşit mahsulü yetişip reayaları geçimlerini sağlarlar, gayet bolluk diyardır.

Mahsulünün övüleni pamuk ve pamuk ipliği, dimisi, bezi, bademi, susamı; helvası, mahbûbu mahbûbesi, beyaz ekmeği, karpuzu, kavunu, limon ve turuncu meşhurdur. Ama akçesi gayet küçük kuşgözü gibi olmuştur. 80 akçesi 1 dirhem gelir ve 1 guruş 300 akçeye sarf olunur. Ama yine 1 okka beyaz ekmeği 1 kuşgözü akçeyedir. Diğer yiyeceklerde ona göre kıyas oluna.

Bütün halkı çuka ferace ve serhaddî esvap giyerler. Fukaraları pamuk bezi kaftan giyerler. Ve taze civan yiğitleri tamamen Cezayirli esvabı giyip başlarında kırmızı fes, bellerinde pala bıçak ve ellerinde balta nacaklı şahbaz yiğitleri vardır. Hep boyanmış mavi dimi dizlik giyerler.

Boyacı Çarşısı'nda 70 adet boyahane işliğı olmakla Denizli şehrinde ve başka yerlerden nice bin yük bez getirip çeşit çeşit boya boyarlar. Ama isperék neftisi gayet makbuldür. 200 adet boyacı tokmağı vurur dükkânları vardır. Başka bir çarşıdır ki tokmak gürültüsünden gök gürler sanılır. Nice bin denk boğası bağlanıp tokmaklanıp yük bağlanıp yük çözülür işlek şehridir. Bu boyacı tokmağının ismine boyacılar arasında "hayır" derler. Onun için zarifler birbirlerine şaka yollu "Hayır başına olsun" derler. Bundan maksatları "Boyacı tokmağı başına olsun" demektir.

Halkı gayet neşeli ve zevk ehli olduklarından yüz renkleri kırmızıdır. Kadınları baştan başa muhayyer ve sof ferace giyerler ve bir kısmı da vücutlarına baştan başa beyaz çarşaf örterler, gayet edeplice hareket ederler. Bu şehir de 4. iklimdendir.

Güzelhisar ziyaret yerleri: Evvelâ şehir içinde Ali Han Baba Sultan Tekkesi, *sırrı aziz olsun*, ulu sultandır. Aydmogullarıyla Horasan'dan gelmiştir. Kavak Baba Sultan, İman Dağı'nda İmanım Baba Sultan, kible tarafında Madran Baba ve Bardaklı Baba. *Sırları aziz olsun*. Ziyaret ettiğimiz bu sultanlardır.

Sonra bütün dostlarla vedalaşıp ve yarar kılavuzlar alıp şehirden batıya doğru bir saat bağlar içinde, sonra kuzeye 6 saat dağlar ve taşlar aşır,

Sire Yaylağı: Oraya çıkıp yüklerimizi yıkıp yeşillik yerlere atları salıp hazır yemekler yedik, tatlı sular içip sarhoş olduk. Bu iç açıcı yerde geçmiş padişahlarının köşkleri ve diğer yapılarının temeli vardır. Beşer altışar ay bu yaylada içip eğlenirlermiş. Hâlâ

çiçeklerinin kokusundan can ve gönül yeni hayat bulur. Cihan-nüma yüksek bir dağdır ki Tire Ovası bu dağın kuzeyinde sayfa gibi gözüktür. Ama Tire şehri hayal görünür, zira bu yüce dağ yüksek zirveye kement çekmiş büyük bir dağdır. Buradan kalkıp kuzeye doğru 1 saat yokuş aşağı gidip berrak sular içerek,

Bal Pınarı Yaylağı'nın özellikleri

Süleyman Han Rodos fethinden gelip Süleymanî otağını bu Bal Pınarı'nda kurup kırk gün zevk ü safâ edip orada olan âbıhayat sulardan içip "Bârekallah bal pınarı" dediklerinden Bal Pınarı diye meşhur olmuştur.

Bu mesire yerinde 3 adet âbıhayat daha vardır. Onlardan da içip birine Şeker Pınarı, birine Aynülhayat Pınarı ve birine Mürde-hayat Pınarı diye isim vermişlerdi.

Bu mahalde Süleyman Han bir ufak tefek namazgâh, mihrap, minber, pek çok çemenzar sofa, sedir, köşe köşe havuz ve şadırvanlar, kat kat setler, Keykavus mutfakları ve aydınlık hamamlar inşa edip nice sahan, tencere ve bakır kap eşyalar vakfedip bir tekke olur. Hâlâ tekke şeyhi ve pek çok odaları vardır.

Tire şehrinin ayânı eşrafının ellerine hatt-ı şerif verip "Her sene Harzemşah Nevruzu'nda vilayet ayânı ile bu Bal Pınarı'na üç ay çadır ve yükleriyle gelsinler ve bu odalarda eğlenip zevk etsinler" diye padişah fermanı çıkıp ruhsat verilmiştir.

Hâlen günümüzde bütün belde halkı bu yaylada dağ, bağ, bayır, ırak yakın ağaçlıklar içinde kulübeler yapıp çoluk çocuklarıyla hava alıp safâ ederler. Bütün sanayi ehli esnaflar bir çarşını usta etmek istediğinde tüm çarşı esnafı bu mesire yerinde toplanıp bol bol yemekler yenip dua ve sena ile çıraklarını yollayıp usta edip hayır dua ile Süleyman Han'ın ruhunu yâd ederler.

Bunda olan aşılama kestane ve ceviz meğer Bursa'da ola. Ve kudret eliyle büyümüş yüksek çınar, kavak, çam ve salkımsöğütlerin her biri Mesih'le beraber göklere çıkmıştır ve Tûbâ ağacı gibi zemine uzun gölgesiyle yeryüzünü gölgelendirmiştir.

Lâkin bu şehirde çınar ağacı desen belde halkı gayet gücenirler. Bir sınıfı adamı katlederler. Zira eski günlerden beri büyük düşmanlıktır, çınara sakımlı sarı kavak derler. İsimlenme sebebi boş bir çekişmedir. Aydın kavmi ile Saruhan taifeleri ara-

şimdi ve başka diyarlarda darb-ı mesel olmuştur, halk yanında meşhurdur.

Bu hakir teberrüken bu yaylada çadırımı kurup iki gün zevk edip büyük bir çınarın gövdesine bıçakla Karahisarî tarzı bir iri yazı icat oydum ki inşaallah o ağaç kıyamete kadar durdukça o yazı kaybolmayıp zamanın geçmesiyle de daha hoş yazı olur.

Gerçekten Rum, Arap ve Acem'de öyle bir cihannüma uzak görüşlü, suyu ve havası hoş bir geniş ve bir güzel yeri insan gözü görmemiştir. Geçmişin şairlerinden nice bin övücü övgüler dizmişlerdir ki özelliklerini anlatmada dil lâldir. Hakir de eskinin övücülerine uyarak küstahane kırık dökük birkaç beyitle elimizden geldiği kadar övgüye cüret edip yazdık:

Süleyman Han nazargâhı, yani Bal Pınarı övgüsü

Te'alallâh zehî zâtü'l-bürûc-ı evc-i a'lâdır

Bu kûhun cilvegâhı pâye-i kürsî-i vâlâdır

Nedir ol sahn-ı gülşen dilküşâ menzîlgeh-i hurrem

Sanasın her sehî kadd anda, nahl-i Tûr-ı Sînâ'dır

Hümâ-yı evc-i nâzı sayd için Şahîn-i şahbâzı

O kâf-ı kudret-i ma'nâda per açmış bir ankâdır

Nice meyl etmesün diller o nahlistan-ı dîlcûya

Görürsün her nihâl-i serfirâzı Şah-ı Tûbâ'dır

Eder mi teşne diller reh-güzârında anın ârâm

Kenar-ı çesmesârında perî-rûlar semensâdır

O sîmîn sîm sâkîler o mîhr u dîlrübâlar kim,

Gör anın cilvegâhında ne demsâz ü dilârâdır

Hicâz u ger Irâk'ı ehl-i diller mecma'ı oldu

Hezâr destan her demde nevâsâz-ı cebînsâdır

Okundu kâr [u] nakş ü savt u zikri na't-ı kuddûsî

İşidenler dedi bu dem dem-i Hızr u Mesîhâ'dır

Denildi Şeh Süleyman mantıkından meşreb-i camı

Mecâzî ger hakikî çün anın teşbîhi evlâdır

çiçeklerinin kokusundan can ve gönül yeni hayat bulur. Cihan-nüma yüksek bir dağdır ki Tire Ovası bu dağın kuzeyinde sayfa gibi gözüktür. Ama Tire şehri hayal görünür, zira bu yüce dağ yüksek zirveye kement çekmiş büyük bir dağdır. Buradan kalkıp kuzeye doğru 1 saat yokuş aşağı gidip berrak sular içerek,

Bal Pınarı Yaylağı'nın özellikleri

Süleyman Han Rodos fethinden gelip Süleymanî otağını bu Bal Pınarı'nda kurup kırk gün zevk ü safâ edip orada olan âbıhayat sulardan içip "Bârekallah bal pınarı" dediklerinden Bal Pınarı diye meşhur olmuştur.

Bu mesire yerinde 3 adet âbıhayat daha vardır. Onlardan da içip birine Şeker Pınarı, birine Aynülhayat Pınarı ve birine Mürde-hayat Pınarı diye isim vermişlerdi.

Bu mahalde Süleyman Han bir ufak tefek namazgâh, mihrap, minber, pek çok çemenzar sofa, sedir, köşe köşe havuz ve şadırvanlar, kat kat setler, Keykavus mutfakları ve aydınlık hamamlar inşa edip nice sahan, tencere ve bakır kap eşyalar vakfedip bir tekke olur. Hâlâ tekke şeyhi ve pek çok odaları vardır.

Tire şehrinin ayanı eşrafının ellerine hatt-ı şerif verip "Her sene Harzemşah Nevruzunda vilayet ayanı ile bu Bal Pınarı'na üç ay çadır ve yükleriyle gelsinler ve bu odalarda eğlenip zevk etsinler" diye padişah fermanı çıkıp ruhsat verilmiştir.

Hâlen günümüzde bütün belde halkı bu yaylada dağ, bağ, bayır, ırak yakın ağaçlıklar içinde kulübeler yapıp çoluk çocuklarıyla hava alıp safâ ederler. Bütün sanayi ehli esnaflar bir çırağını usta etmek istediğinde tüm çarşı esnafı bu mesire yerinde toplanıp bol bol yemekler yenip dua ve sena ile çıraklarını yollayıp usta edip hayır dua ile Süleyman Han'ın ruhunu yâd ederler.

Bunda olan aşlama kestane ve ceviz meğer Bursa'da ola. Ve kudret eliyle büyümüş yüksek çınar, kavak, çam ve salkımsöğütlerin her biri Mesih'le beraber göklere çıkmıştır ve Tûbâ ağacı gibi zemine uzun gölgesiyle yeryüzünü gölgelendirmiştir.

Lâkin bu şehirde çınar ağacı desen belde halkı gayet gücenirler. Bir sınıfı adamı katlederler. Zira eski günlerden beri büyük düşmanlıktır, çınara sakımlı sarı kavak derler. İsimlenme sebebi boş bir çekişmedir. Aydın kavmi ile Saruhan taifeleri ara-

sında ve başka diyarlarda darb-ı mesel olmuştur, halk yanında meşhurdur.

Bu hakir teberrüken bu yaylada çadırımı kurup iki gün zevk edip büyük bir çınarın gövdesine bıçakla Karahisarî tarzı bir iri yazı icat oydum ki inşaallah o ağaç kıyamete kadar durdukça o yazı kaybolmayıp zamanın geçmesiyle de daha hoş yazı olur.

Gerçekten Rum, Arap ve Acem'de öyle bir cihannüma uzak görüşlü, suyu ve havası hoş bir geniş ve bir güzel yeri insan gözü görmemiştir. Geçmişin şairlerinden nice bin övücü övgüler dizmişlerdir ki özelliklerini anlatmada dil lâldir. Hakir de eskinin övücülerine uyarak küstahane kırık dökük birkaç beyitle elimizden geldiği kadar övgüye cüret edip yazdık:

Süleyman Han nazargâhı, yani Bal Pınarı övgüsü

Te'alallâh zehî zâtü'l-bürûc-ı evc-i a'lâdır

Bu kûhun cilvegâhı pâye-i kürsî-i vâlâdır

Nedir ol sahn-ı gülşen dilküşâ menzilgeh-i hurrem

Sanasın her sehî kadd anda, nahl-i Tûr-ı Sînâ'dır

Hümâ-yı evc-i nâzı sayd için Şahîn-i şahbazı

O kâf-ı kudret-i ma'nâda per açmış bir ankâdır

Nice meyl etmesün diller o nahlistan-ı dîlcûya

Görürsün her nihâl-i serfirâzı Şah-ı Tûbâ'dır

Eder mi teşne diller reh-güzârında anın ârâm

Kenar-ı çesmesârında perî-rûlar semensâdır

O sîmîn sîm sâkîler o mihr u dilrübâlar kim,

Gör anın cilvegâhında ne demsâz ü dilârâdır

Hicâz u ger Irâk'ı ehl-i diller mecma'ı oldu

Hezâr destan her demde nevâsâz-ı cebînsâdır

Okundu kâr [u] nakş ü savt u zikri na't-ı kuddûsî

İşidenler dedi bu dem dem-i Hızr u Mesîhâ'dır

Denildi Şeh Süleyman mantıkından meşreb-i camı

Mecâzî ger hakîkî çün anın teşbîhi evlâdır

çiçeklerinin kokusundan can ve gönül yeni hayat bulur. Cihan-nüma yüksek bir dağdır ki Tire Ovası bu dağın kuzeyinde sayfa gibi gözüktür. Ama Tire şehri hayal görünür, zira bu yüce dağ yüksek zirveye kement çekmiş büyük bir dağdır. Buradan kalıp kuzeye doğru 1 saat yokuş aşağı gidip berrak sular içerek,

Bal Pınarı Yaylağı'nın özellikleri

Süleyman Han Rodos fethinden gelip Süleymanî otağını bu Bal Pınarı'nda kurup kırk gün zevk ü safâ edip orada olan âbıhayat sulardan içip "Bârekallah bal pınarı" dediklerinden Bal Pınarı diye meşhur olmuştur.

Bu mesire yerinde 3 adet âbıhayat daha vardır. Onlardan da içip birine Şeker Pınarı, birine Aynülhayat Pınarı ve birine Mürde-hayat Pınarı diye isim vermişlerdi.

Bu mahalde Süleyman Han bir ufak tefek namazgâh, mihrap, minber, pek çok çemenzar sofa, sedir, köşe köşe havuz ve şadırvanlar, kat kat setler, Keykavus mutfakları ve aydınlık hammamlar inşa edip nice sahan, tencere ve bakır kap eşyalar vakfedip bir tekke olur. Hâlâ tekke şeyhi ve pek çok odaları vardır.

Tire şehrinin ayanı eşrafının ellerine hatt-ı şerif verip "Her sene Harzemşah Nevruzunda vilayet ayanı ile bu Bal Pınarı'na üç ay çadır ve yükleriyle gelsinler ve bu odalarda eğlenip zevk etsinler" diye padişah fermanı çıkıp ruhsat verilmiştir.

Hâlen günümüzde bütün belde halkı bu yaylada dağ, bağ, bayır, irak yakın ağaçlıklar içinde kulübeler yapıp çoluk çocuklarıyla hava alıp safâ ederler. Bütün sanayi ehli esnaflar bir çırağını usta etmek istediğinde tüm çarşı esnafı bu mesire yerinde toplanıp bol bol yemekler yenip dua ve sena ile çıraklarını yollayıp usta edip hayır dua ile Süleyman Han'ın ruhunu yâd ederler.

Bunda olan aşlama kestane ve ceviz meğer Bursa'da ola. Ve kudret eliyle büyümüş yüksek çınar, kavak, çam ve salkımsöğütlerin her biri Mesih'le beraber göklere çıkmıştır ve Tûbâ ağacı gibi zemine uzun gölgesiyle yeryüzünü gölgelendirmiştir.

Lâkin bu şehirde çınar ağacı desen belde halkı gayet gücenirler. Bir sınıfı adamı katlederler. Zira eski günlerden beri büyük düşmanlıktır, çınara sakımlı sarı kavak derler. İsimlenme sebebi boş bir çekişmedir. Aydın kavmi ile Saruhan taifeleri ara-

sında ve başka diyarlarda darb-ı mesel olmuştur, halk yanında meşhurdur.

Bu hakir teberrüken bu yaylada çadırımı kurup iki gün zevk edip büyük bir çınarın gövdesine bıçakla Karahisarî tarzı bir iri yazı icat oydum ki inşaallah o ağaç kıyamete kadar durdukça o yazı kaybolmayıp zamanın geçmesiyle de daha hoş yazı olur.

Gerçekten Rum, Arap ve Acem'de öyle bir cihannüma uzak görüşlü, suyu ve havası hoş bir geniş ve bir güzel yeri insan gözü görmemiştir. Geçmişin şairlerinden nice bin övücü övgüler dizmişlerdir ki özelliklerini anlatmada dil lâldir. Hakir de eskinin övücülerine uyarak küstahane kırık dökük birkaç beyitle elimizden geldiği kadar övgüye cüret edip yazdık:

Süleyman Han nazargâhı, yani Bal Pınarı övgüsü

Te'alallâh zehî zâtü'l-bürûc-ı evc-i a'lâdir

Bu kûhun cilvegâhı pâye-i kürsî-i vâlâdir

Nedir ol sahn-ı gülşen dilküşâ menzilgeh-i hurrem

Sanasın her sehî kadd anda, nahl-i Tûr-ı Sînâ'dır

Hümâ-yı evc-i nâzı sayd içün Şahîn-i şahbazı

O kâf-ı kudret-i ma'nâda per açmış bir ankâdır

Nice meyl etmesün diller o nahlistan-ı dildûya

Görürsün her nihâl-i serfirâzı Şah-ı Tûbâ'dır

Eder mi teşne diller reh-güzârında anın ârâm

Kenâr-ı çesmesârında perî-rûlar semensâdir

O sîmîn sîm sâkîler o mihr u dilrübâlar kim,

Gör anın cilvegâhında ne demsâz ü dilârâdır

Hicâz u ger Irâk'ı ehl-i diller mecma'ı oldu

Hezâr destan her demde nevâsâz-ı cebînsâdır

Okundu kâr [u] nakş ü savt u zikri na't-ı kuddûsî

İşidenler dedi bu dem dem-i Hızr u Mesîhâ'dır

Denildi Şeh Süleyman mantıkından meşreb-i camı

Mecâzî ger hakikî çün anın teşbîhi evlâdır

*Nesîm-i feyz-i lütfundan demişler Balbınarı'dır
Makâm-ı selsebül-âsâda dâ'im kurb-ı Mevlâdır*

*Ki oldur menba'-ı Kevser mizâcen ke'sühâ kâfûr
Ki her bir çeşmesi feyz-i safâda cennet-âsâdır*

*Kerîmâ Evliyâ'yı vâkıf edip ma'nî-i hâle
İçer cam-ı visâlîn cur'asından kim musaffâdır*

*Ne yere azm ederse yâveri olsun ricalullâh
Ki dâr-ı gurbetin geşt [ü] güzâr eden bir ednâdır*

*O "De ki: Yeryüzünde dolaşın da..." âyetinin mazharı olmuş
Bu nassa imtisâl etmiş o seyyâh-ı senâhâdır*

*Îlâhî bu diyâr-ı gülşen-âbâdın ahâlîsin
Emin eyle kederlerden eğer a'lâ vü ednâdır*

*Erişdir vahdet-i zâta bulalar vecd-i halâtı
Anın zıll-ı hümmâyûnunda kim arş-ı mu'allâdır.*

Bitti

Bu gül bahçesi, iç açıcı yerde tam bir hafta Tire şehrinin ayanı eş-
rafiyla, şair ve maarif erbabıyla kaynaşıp can sohbetleri ve safa-
lı dostlarla safâ çemenzarında içip, eğlenip zevk edip aşağı şeh-
re inerken yol üzerinde,

(---) **Köyü:** 20 haneli bahçeli, bağlı, ensesi dağlı, 1 cami ve
mescitli köydür. Halkı yaylak adamı olmakla sağlıklı sevimli
adamları vardır.

Oradan yokuş aşağı kuzeye 1 saatte,

Büyük şehir, eski taht merkezi, Sire yapısı, yani büyük Tire şehrini özellikleri

Cemşid'in kızlarından Sirye adlı bir melikenin tahtı ve ya-
pısı olduğundan Sire'den bozma Tire derler. Sonra 766 tarihinde
Selçuklulardan Sultan Keykubad bin Keyhusrev beylerinden Ay-
dın Bay oğlu İsa Şah fethetmiştir. O zamanda Kahire-i Mısır'da
büyük kıtlık olup bu şehirden Mısır'a gemilerle hayli zahire gön-
derdikleri için Mısır halkı bu şehre mamur olması için dua ettik-

lerinden halen mamurdur ve günden güne de mamur ve şenlikli olmadadır. Daha sonra (---) tarihinde Osmanlı'dan (---) padişahın savaşız olarak eline girmiştir, zira kalesi yoktur.

Hemen doğudan batıya Bursa şehri gibi Kestane Dağı'nın eteğinde kurulmuş işlek bir şehirdir. Bu da Manisa gibi Aydın Bay'ın taht merkezidir. Manisa bu şehrin kuzeyindedir ve aralarında Kızılca Musa Dağı vardır, (---) merhale yerdur. Ve 17. örfi iklimden sayılmıştır.

Anadolu Eyaleti'nde Aydın Sancağı paşasının tahtıdır ve bir bakımlı şenlikli sancaktır. Paşasının padişah tarafından hâss-i hümayûnu 847 bin akçedir. Adaletle 500 asker ile 50 bin gurus hâsil olup sefer eşer.

Yönetimi altında zeamet erbabı 23 ve timar sahibi 846'dır. Bunlar da kanun üzere cebelüleri ile 3 bin silâhlı pâk asker olur, sancakbeylerinin bayrağı altında sefer eşerler. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Şehri 500 akçe mevleviyettir. Zamanımızda Rumeli Kadiaskerliği'nden azledilmiş Dahkî (---) Efendi hazretlerine arpalık olarak bağışlanıp kendilerinin mektuplarıyla bu şehirde kaymakamı olan Yusuf Efendi'ye gelip mahkemede konuk olup şehri gezip dolaşmaya başladık. Bu mevleviyet senede adalet üzere 20 bin gurus hâsil olur yüksek mevleviyettir.

Mollanın yönetimi altında olan sancak kazaları bunlardır. Tamamı 14 kazadır. Evvelâ Tire kazası, nahiyesi dört kazadır. Fevane kazası, Büyük Bergos kazası, Küçük Bergos kazası ve Maden kazası. Bu 4 nahiye kazalarıyla toplam 18 kazadır.

Sancak kazaları bunlardır. Evvelâ Bayındır kazası, Birgi kazası, Sart kazası, Balyambolu kazası, Keles kazası, Güzelhisar kazası, Köşk kazası, Sultanhisarı kazası, Nazlı kazası, Arpaz kazası, Amasya kazası, Eynegöl kazası, Alaşehir kazası, Vakıf kazasıdır. Bu kazaların hepsi (---) bin pare şenlikli köyler, kasaba ve şehirlerdir ki gayet zengin ayanı ve reayası vardır. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdarı vardır.

Bu şehir 68 mahalledir. bin adet saraylar ve başka binaların hepsi bağlı bahçeli, gül ve gülistanlı, kiremit örtülü bakımlı ve süslü kârgir eski ve güzel hanelerdir ki Manisa binalarından şirindir.

Bu şehir 144 mihraptır. 36'sı donanımlı, süslü ve mamur selâtin gibi camilerdir.

Bunlardan cemaatli çarşı içinde Yeni Cami, gayet sanatlıdır ve yüksek kubbesi kurşunludur. Minaresi gayet nazik ve düzgündür. Taşra sofaları üzere 6 adet somaki sütun üzere mina kubbeler vardır ve gece gündüz cemaatten hâlî değildir.

Ulu Cami daha önce kiremitli imiş, sonra Birgili Derviş Ağa tamir edip beyaz inci gibi aydınlık olup baştan başa kurşun ile örtmüş. Ancak avlusu yoktur, cadde üzerinde olmakla dar mahalledir, ama taşra sofaları vardır. Uzun minaresi camiin solunda yapılmıştır. Minare kapısının solunda iki adam boyu yukarıda bir beyaz ham mermer üzere tarihi budur:

“Benâ hâze'l-câmia's-şerîf, sultânü'l-Arab ve'l-Acem Keykubâd bin Keyhusrev bin Kılıçarslan. Sene sitte ve sittîn ve seb'a mie” [766] yazılmıştır.

Bu camiin tamiri tarihi kible kapısı üzere tezhipli ve celî hat ile böyle yazılmıştır. Manzum tarih:

*Înâyet erdi çün min indi Bârî
Edüp tamirini bir pîr-i fânî*

*Ana Dervîş Ağa hem-nâm olupdur
Bilâd içinde Birgi hem mekânı*

*Duası düşdü Şeyhin ana tarih
Ana tamir eden emr-i ilâhî.*

Sene 1088

Bu şehirde bundan ulu eski cami yoktur. Boyu ve eni 160 ayaktır. Bir yan kapısı ve bir kible kapısı var.

Kara Kadı Camii eski tarz bir küçük camidir. Ama gayet sanatlıdır ve hoş kubbesi kurşunludur. Bu şehirde böyle çini ile yapılmış sanatlı düzgün minare yoktur ki üstad mühendis taşrasından yiv yiv ve burma burma yapmıştır, tâ kadehine [şerefesine] kadar girih girih güzel bir minaredir. Ezan zamanı olunca hoş sesli müezzinler *“hayya ale's-salâ”* yı yüksek Davudî sesle, *“hayya ale'l-felâh”* ezanını iman ehline ilam ederler.

Avlusunda abdest havuzu içinde fiskiyeleri var ki içen birden canlanır. Öyle şadırvandır ki en tepeye fıskıran sular yağ-

mur gibi zemine rahmet saçar. Avlusunun dört tarafında medrese ve dârülhadis odaları vardır. Ve bu avlu baştan başa turunç ve limon ile bezenmiştir.

Yeşil İmaret Camii daha önce mevlevîhane imiş. Mahallesinde cami olmamakla camie çevirmişler, ama yine yan sofaları ve mihrap tarafı katları yine mevlevîhane tarzı üzere durur. Birbiri içinde küçük kubbeli gayet sanatlı camidir, baştan başa kurşun ile örtülüdür. Bir yeşil çiniden yeşil zümrüt servi gibi ezan makamı minaresi var. Musiki ilminde üstad Davudî sesli müezzinleri var. Beyt:

Sabah vakti bir acaip ses işittim

Müezzin "Haydin namaza" diye seslendi

Sabah akşam beş vakitte ehl-i sünnet ve'l-cemaat orada toplanıp ibadet ederler. Zira bu mahalle yine hep Mevlevîlerdir. Özellikle bu camiin imamı var ki sanki İmam Fahr-i Râzî'dir, küçük büyük herkes hayır duasını alırlar. Bu camiin avlusunda abdest havuzunun dört tarafında göklere boy uzatmış ibretlik yemyeşil uzun boylu serviler var ki misk kokusundan dimağ kokulanır. Kalabalık cemaate sahip eski mabettir.

Lütfi Paşa Camii Tahtakale yakınında cemaati bol, geniş bir camidir. Güzel, düzgün minaresi var, sanki Süleymaniye minaresi gibi sanatlıdır. Bunun da avlusunda serviler göklere yükselmiştir.

Tahtakale Camii, kalabalık yerinde olmakla cemaati çoktur ve baştan başa kurşunlu kârgir sağlam binadır.

Yahya Bey Camii, Kara Hasan Bey Camii, Hüseyin Çavuşzâde Camii, Şeyh Halil Camii, Şeyh Nasreddin Camii ve Yoğurtluzâde Camii, bu yazılan camiler tamamen kurşunlu imaretlerdir.

Mehmed Bey Camii, Molla Çelebi Camii, Suretli Cami, Gazzazzâde Camii, Bademiye Camii ve Kadızâde Camii kurşunludur. Molla Arap Camii de kârgir bina ve güzel kubbeleri tamamen kurşunludur.

Bu yazılan camilerin tarihleri ile yazsak sayfalar dolusu olur. Allah nasip edip müsveddemiz temize geçtiğinde inşaallah yazılır.

Bu şehrin kuzeyinde büyük bir namazgâh var, 50 bin adam alır bir büyük ibadetgâhtır ki çepçevre büyüklüğü 1.200 adımdır. Bayram namazları ve yağmur duası için kadın erkek burada ibadet ederler. İçerisinden boyu ve eni ikişer yüz adım dört köşe geniş bir binadır, baştan başa kârgir taş yapıdır. Ve dört tarafında 4 kapısı vardır. Onar basamak taş merdivenler ile çıkılır kapılardır. Çepçevre duvarlarının boyu ikişer adam boyu, sağlam kale duvarı gibidir.

Bu musallânın tam ortasında mermer ustası bir Şafii havuzu inşa etmiş ki fıskiyeleri fışkırıp namaz kılanlar abdest tazeleler. Bu geniş sahanın ortası tamamen tirfil, yonca, ayrık ve diğer otlarla yemyeşil olup sanki bir yeşil dühavi kadife yaygı gibidir ki kış yaz bir çemenzar ve lâlezardır.

Çeşit çeşit yüksek ağaçları var ki her biri göklere çıkmış bin adet düzgün ağaçlardır. Gölgelerinde derya gibi cemaat Yaraticı'ya ibadet ederler. Bu bütün ağaçlar da Yaraticı'ya devamlı ibadet eder gibi sıralı saf saf kulağı halkalı köle gibi el kavuşturup gece gündüz Allah'ı zikredip hâl dilleri ile yaratılışları üzere ibadet hizmetini eda etmededirler.

Kısacası bu Müslüman ibadetgâhı Tire şehrinin zahid ve secde edenlerinin toplantı yeridir. Yukarıda yazılan kârgir kurşunlu camilerden başka yine,

Tire şehri içinde mahalle camilerini bildirir

Evvelâ Veys Çelebi Camii, Hacı Sofu Camii, Sarı Ali Camii, Şeyh Muslihüddin Camii, Kara Hayreddin Camii, Börekçi Camii, Eşrefzâde Camii, Tabbağ Sinan Camii, Palatozan Camii, İbrahim Efendi Camii ve Arap Pınarı Camii, yayladadır ve Bal Pınarı Camii, Süleyman Han'ın namâzgâh gibi bir hayratıdır ki bir dinlenilecek, gezilecek yerdedir.

Bu şehir içinde mükellef cuma hutbesi okunur camiler bunlardır, gerisi mescitlerdir. Bütün mescitlerin seçkini çarşı içinde kalabalık cemaatli ve üst kat Hâce-i Mîr Mescidi kapısı üzerine tarihi:

*Makâm-ı dil-küşâ-yı cây-ı tahsîn,
Bibîn gûyed ber âlî hayrât.*

*Bina-yı Hâce-i Mîr'est Hacı,
Nedâde beyti(?) ger ser tarih ebyât.*

Sene (---)

Nice kurşunlu imaretli mescitler vardır.

Çok düzgün ve sanatlı minareler var, tamamı 44 minaredir. Ve 74 kurşunlu büyük binalardır.

Bu Tire şehrinin camileri, mescitleri, mahalleleri, çarşı pazarı, haneleri, diğer yapıları, kısacası her şeyi Manisa şehrinden çoktur ve büyüktür. Ama Manisa'da eski sultanların ikişer minareli büyük camileri, imaretleri, han ve medreseleri gayet çoktur. Gayet mamur ve şenlikli büyük şehirdir, zira Osmanlıların merkez şehirlerindendir.

Bu Tire şehri de Selçukluların ve Saruhanlıların eski taht merkezidir. Daha önce darphanesinde akçe kesilip "*Sultan Ahmed bin Mehmed Han azze nasruhu duribe Sire*" diye sikkesinde yazılırdı. Hakire görmek nasip olmuştur. Saf gümüş dirhem rayici var idi.

Bu Tire şehrinde 30 adet medrese vardır. Genellikle cuma kılınan camilerde birer medrese vardır.

Ama dersiamları ile pâyed medreseleri bunlardır ki yazılır: Evvelâ Hacı Efendi Medresesi, Muslihiddin Efendi Medresesi, Derviş Çelebi Medresesi, Kara Kadı Medresesi, Molla Arap Medresesi, Mehmed Ağa Medresesi, Ferišteoğlu Medresesi, yani İbn Melek hazretleri, yine medresesinde bir türbe içinde medfundur. *Meşârik'a*, *Menâr'a*, *Mecma'u'l-Bahreyn'e* ve nice yüz muteber kitaba şerh yazıp 700 cilt risale ve başka telifleri vardır. Lügat ilminde ve diğer ilimlerde zamanın seçkini, ledün ilminin dalgıcı idi ki İbn Melek idi. Ve lügat ilminde *Ferişteoğlu* adlı kitap onların teliflerindendir ve Yıldırım Han ulemalarındandır. Aydın Bay oğluna muallim olup bu şehri vatan edip kalmıştır. Hâlâ nur dolu mezarı ve medresesi bütün halkın ziyaret yeridir. *Allah rahmet eylesin*, ki hakir çocukluğumda *Ferişte Lügatini* okudum. Kitabın başlangıcı; *hubz*: etmek, *kubl*: öpmek olmakla ekmek yemeyi ve insan öpmeyi ilk defa onun kitabından öğrendik. Onun için hayır dua ederiz. Ruh-ı şerifi şâd, kabri nur, hayr ile yâd edenler dilşâd olalar.

Kârzâr Medresesi, Ali Can Medresesi ve Şeyh Halil Medre-

sesi. Meşhur medreseler bunlardır. Yeşil İmaret Camii'nde bir aşevi, imareti vardır, gelen geçenlere nimeti boldur. 8 imaret de kâh işler, kâh kapalı durur. Vakıfları zayıftır, ama Ramazan gecelerinde hepsinin nimeti boldur.

13 hamamı vardır. Bunlardan Tahtakale Hamamı suyu ve havası gayet hoş, tertemiz hamamdır. Yeniceköy Hamamı, Hasan Çavuş Hamamı, Lütfi Paşa Hamamı, Eski Bey Hamamı, Nazır Hamamı, Hekim Hamamı, Suretli Hamam, Kara Kadı Hamamı, Bademiye Hamamı ve Mehmed Ağa Hamamı. Bunlar gayet güzel, hoş havalı, iyi binalı ve aydınlık hamamlardır.

Bunlardan irfan yeri Peri Hamamı ve Yalınayak Hamamı, bunların suyu ve havası hoş, âşık maşuk yuvası hamamlardır. Tüm dilberler bu hamamlarda âşıkları ile vasitasız ve peştamalsız birbirlerini kucaklayıp sonra yıkanır. Bir tek kimse bu yıkanmaya mani olamazlar. Zira İmam Şafiî görüşüne göre ona on bir pâk havuzdur. Tüm tellâkları ay ve güneş pençesi dilberlerdir.

27 hanı vardır. Meşhuru Lütfi Paşa Hanı ve Rüstem Paşa Hanı, kurşunlu hanlardır. Frenk Hanı, Esir Hanı, Destmal Hanı, Abdüsselâm Hanı, Kütey Hanı, yani Kütahya Hanı, Çöplüce Han, Pasba Hanı, Merdenli Hanı ve Kara Kadı Hanı. Bunlar meşhur hanlardır ve niceleri malumumuz değildir.

Sultan Selim Han'ın bir dârülkurrası vardır, gayet büyük kubbedir ve etrafındaki odalar da baştan başa kurşunlu yapılarıdır. Yol üzere batıya nazır bir kapısı vardır, 6 basamak mermer merdiven ile çıkılır bir Kur'ân evi kapısıdır. Haftada iki gün tüm hafızlar ve Kur'ân talebeleri toplanıp Hafz, İbn Kesir, Seb'a, Aşere ve Takrib kıratları okunur. Ve Şeyh Şâtibî ve İmam-ı Cezerî kitapları okunur. Şeyh İmam-ı Verş, İmam-ı Bezî, Kâlûn, Ebu Amr, Sûsî ve Nâfi kavillerine göre harf mahreçlerine riayet ederek Kur'ân-ı Kerim okunur. Daha önce özellikleri yazılan Cumaâbâd kasabası bu dârülkurranın vakfıdır ki sağlam bir vakıftır. Bu dârülkurra kapısı üzere manzum tarihi budur:

*Görüp bu makâm-ı felek zîneti
Kemal-i şeref birle fevka'l-ulâ*

*Semâda melekler dedi târihin
Binâ-yı Selîm Hân sâhib zey.*

۱

Sene 971

Burada ebced okuyan çocuklara ait 60 adet sıbyan mektebi vardır.

Ve 270 Kevser sulu çeşmelerdir ki kaynağı Bal Pınarı ve Şeker Pınarı'ndan akıp gelir. Şehir içinde akan çeşmeler Terziler köşesinde, Gazzazhane köşesinde ve Bedesten köşesinde Alaca Çeşme, Uzun Çarşı başında, Kutucular Hanı kapısı önünde Osman Ağa Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, Paşa Hanları Çeşmesi ve Atpazarı Çeşmesi. Bunların hepsi ikişer üçer lüleli pazu kalınlığında akar berrak, duru, tatlı, soğuk hayat sularıdır. Bunlardan su içen susamışlar âbıhayat içmiş gibi taze can bulurlar. Bu anılan çeşmelerden başka hayır sahibi Hacı Balı merhumun 120 adet çeşmeleri var ki her biri birer cennet içeceği sularıdır.

Bu çeşmelerin üzerlerinde çeşit çeşit tarihler var, ama yazılması sıkıntı verir. Bu soğuk sulu çeşmelerden başka "Mahalleler içinde 2 bin adet çeşme var" diye Tire ileri gelenleri övünürler.

Bütün hanelerde ve diğer yapılarda birer akarsu, havuz, fıskiye ve selsebil vardır, ister zengin ister fakir su ile zengin olmuşlardır. Zira bu şehir Kestane Dağı eteğinde olmakla tüm suların haneden haneye akması kolaydır. Onun için bu şehirde akarsu çoktur ve Bursa şehrine benzerliği vardır.

5 yerde kurşun kubbeli sebilleri vardır. Her birinin vakıfları tarafında denk denk karlar buzlar gelip tüm susamışlara içirirler. Bir sebil Alaca Çeşme yakınındadır. Ve biri Tahtakale meydanında mermer binalı ve yüksek kubbeli sebildir. Biri de Tahıl Pazarı'ndadır, bu da mermer yapı, demir pencere ve kurşun kubbeli sanatlı çeşmedir.

Bu Tire şehrinin çarşı pazarının çoğu Bursa çarşıları gibi kârgir kemer ve toloz kubbeler ile yapılmış, yazın serin kışın ılık ve sıcak çarşılarıdır ki tamamı 2.800 dükkândır. Ahi Baba'dan haber alıp yazmışsızdır. Ve çoğu tamamen kurşun örtülüdür. Yayladan bu şehre bakılsa sanki Halep şehri gibi kurşunlu bir işlek ve canlı şehirdir.

Kalede sağlam yapılmış bir kârgir yapı, 8 kubbeli bir bedesten var, tamamen kurşunla örtülü bir bedestendir. Dört tarafında 4 adet demir kapıları ile takviye olmuştur. İçinde tüm zengin bezirgânların yerleri ve dükkânları vardır ve yeraltlarında saklı olan mallar tüccarların canlarıdır ve mahbûb hizmetçileri canlar canıdır. Her şey bol bol bulunur. Uzun Çarşısı gayet süslü sultan çarşısıdır.

Bütün yollarını usta mühendis satranç nakşı tarh edip esası bu üslup üzere bezenmiştir ve baştan başa pâk ve beyaz taş ile döşenmiş kaldırımdır. Her sabah temizlenip pislikten ve bir zerre tozdan eser kalmaz pâk düzgün yollardır. Bütün çarşıları kuzeye iniş aşağı olup yukarisından aşağı baksan sanki bu yollar içinde insan deryası, deniz dalgası gibi dalgalanıp insan kalabalığından omuz omzu sökmez bir kalabalık Tire'dir. Özellikle hafta pazarı günleri akıllı olan pazara varmamak gerek. Zira o pazarda insan rahatsız olup hasta olur. Ta bu derece kalabalık çarşıları vardır.

Bu şehrin kible tarafındaki haneleri 7 bayır, dere ve tepe üzerine yapılmış havadar evlerdir. Birbiri üzere kat kat bançeli güzel evlerdir ki bütün pencereleri doğuya ve kuzey tarafında Tire Sahrası'na bakar havadar iç açıcı evlerdir.

Bu şehrin suyu ve havasının hoşluğundan mahbûb ve mahbûbesi nerm ü râm olup al tebekani elması yanaklı ve kırmızı kiraz dudaklı güzel yüzlü ve endamlı olup konuşmaları düzgün, dişleri inci gibi, ceylân gözlü, şirin sözlü, münevver yüzlü ve misk kokulu saçları dağıtıp bir cihette âşığı perişan edip kendilere akıttırlar. Gayetle peri yüzlü, melek görünüşlü, güler cemalli garip dostu adamları vardır. Çoğu namuslu olur bezirgânlardır.

Bütün halkı çuka ferace ve kontuş giyerler. Orta hâlli olanlar muhayyer ve Tire alacası giyerler. Ve askerî taifesi, uleması ve zenginleri gayet çoktur. Kadınları ferace ve beyaz çarşaf bürünürler.

Bu şehrin yiyecek, içecek ve sanayiinin beğenilen ve hâsıl olan metalarından Tire peşkiri, abdest makrameleri, hamam havlıları, alacaları ve yastıkları meşhurdur.

Yiyeceklerinden ter gömlek üzümü, beyaz ekmeği, tandır kirdesi, kebabı, çeşit çeşit buzlu vişne hoşafı ve beyaz kirazı yer-

yüzünde yoktur. Kestanesi, çöreği ve tavuk böreği yiyenin sağlıklı olur yüreği.

İklimi ılıman olmakla limonu, turuncu, narı, inciri ve servi ağacı çok olur. Birkaç yerde yüksek hurmaları var, ama mahsul vermez. Ve hâbbü'l-lezîz de yetişir. Yaz kış sebzesi eksik değildir. Gerçi ılıman diyardır ama ensesindeki dağda kestane, kızıl-cık, muşmula ve üvez yetişir acayip diyardır. Kısacası yük bağlanır ve yük çözülür bolluk ve işlek büyük şehirdir. *Allah korusun.*

Tire şehrinin etrafında olan mesiregâhları bildirir

Evvelâ bunlardan Süleyman Han'ın nazargâhı ve âşıkların dinlenme ve gezinti Bal Pınarı yukarıda anlatılmıştır. Ama övgüsünde dil kısa kaldığından özellikleri kısaltılarak yazıldı, zira övgüye ihtiyacı olmayan güzel gülistan zemindir.

Şehrin üstünde Su Uçurumu adlı yer de görülmeye değer ibretlik bir mesire yeridir ki yeryüzünde öyle bir seyirlik yer yoktur. Yüksek bir minare boyunda Bîsütun Dağı gibi yalçın kayalardan büyük nehir çağlayıp aşağıda havuz içine dolar. Bu havuz da kudret eliyle yaratılmış büyük bir havuzdur, çevresinde âşıklar neşeyle oturup köşe köşe sohbet ederler. Ama nehrin gü-rültüsünden hoşlanmayanlar, başka köşelerde gölgeli selsebiller vardır, orada zevk ederler. Bu büyük havuzun dört tarafındaki kayalarda çeşit çeşit ağaçlar yetişmiş olup Tûbâ ağacı gibi dalları zemine gölge salmıştır, asla zemine güneş tesir etmez büyük koyaktır. Bütün mesireye gelenler orada zevk edip eğlenirler, sanki Safâ ve Merve vadileridir.

Bir mesiregâh da Bademiye'dir, ehl-i hıref orada dinlenirler.

Bir mesiregâh da Şeyh Camii, görüş alanı gayet açık ve büyük çıkarlı yerdir.

Ve Arap Pınarı ve Namazgâh mesire yerleri.

Kısacası, bu şehrin ileri gelenleri "Kapisız ve minnetsiz gelen geçenlere dinlenme ve gezinti yeri 360 adet İrem bağları gibi mesire yerlerimiz vardır" diye övünürler. Gerçekten de vardır, boş laf değildir, ama her birinin övgüsünde dil kısa olup kalem-ler kırkıktır. Biz ancak bu kadar yazdık.

Bu şehir içinde 70 adet tarikat ehli tekkesi vardır. Hepsinden ulu dergâh şehrin kiblesi tarafında dağlar içinde Arap Pına-

nı Tekkesi, şehre ve ovaya bakan cihannüma bir tekkedir. Şeyhi İbrahim Efendi hazretleridir ki sohbetleri şerefi ile şereflenip ellerini öpüp hayır dualarını aldık. Bir gece konuk olup sultanî tevhid ve zikirle katılıp sabaha dek can sohbetleri ettik. Ulu tekkedir, gelen gidenlere nimeti boldur ve vakıfları gayet çoktur. Hatta tekkenin ensesindeki dağlarda bağlar tüm bu tekkenindir. Dervişleri eli ile yetiştirmiştir ki 40 çeşit sulu üzümü olur. Hâlâ tekkede iki yüzden fazla fukaraları vardır. Keykavus mutfağından nimetlerinden yiyip “*yâ Rezzâk*” ve “*yâ Mün'im*” isimlerine devam etmektedirler.

Diğer köy ve kasabalarda da 20 binden fazla müridi vardır. Bursa'da yatmakta olan kutb-ı âfâk Hazret-i Üftâde Efendi hali-felerindendir ki, Halvetî tarikatındandır, bu Şeyh İbrahim de o tarikattandır.

Bu tekke yakınında 1 cami, 70-80 evli derviş haneleri, bağ ve gülistanları olan ve kuşların feryatlarından âşıkların bıktığı bir ibretlik tekkedir. Nice tekkeler daha vardır ama bu kadarla yetindik. Oradan,

Kara Kadı kasabasının özellikleri

Şehrin doğusunda yine şehre bitişik camili, pek çok hanlı, hamamlı, imaret, mescit, medreseli ve çarşı pazarlı, binden fazla dükkânlı, bir İrem Bağı gibi bağlı bahçeli ve bol akarsulu, 3 bin kiremitli mamur ve bakımlı, ağaçlı evlerdir. Bütün Tire şehri halkının ikindiden sonra dinlenme ve gezinti yerleri bu Kara Kadı semtidir. Yakın olmakla her gün bütün dostlar, maarif ehli vefalı arkadaşlar ve zarifler bölük bölük gelip bu Kadı bağlarında cilveler ederek dinlenip kelleler sıcak ve sineler yumuşak olup edvâr kavli üzere musikiye riayet edip her âşık yanık yüksek sesle nağmeler edip uşşak makamında âşıklara âşıkane âşık sözleri terennümlerini terennüm edip birbirlerine eşlik ederler.

Bu kasabanın her köşesinde nice yüz yerde gülistan ve bostanlar içinde Hüseyin Baykara fasılları olur. Bütün mahallelerin çarşı pazarlarında yeşillik sofalar üzerinde yüksek çınar ve salkımsöğütlerin gölgesinde dostlar ve arkadaşlar eğlenirler. Böyle huzurlu ve dinlenme yeri güzel kasabadır.

Sonra büyük şehrin batısında yine şehre bitişik,

Yenice kasabasının özellikleri

Bu da Kara Kadı kasabası gibi molla hükmünde naipliktedir ve başka subaşıısı vardır. Hemen bu da tarif ve övülmeye ihtiyacı olmayan, meleklerin övgüsünde aciz olduğu bir şirin Sirem ve İrem gibi Meram Bağ'dır. Kırım'da Bahçesaray'm Aşlama ve Kaçı bağlarına denk, belki daha iyi bağ ve cennet bahçeli bir kasabadır. Beyt:

İşitmek nasıl görmek gibi olur?

Mısırına göre gözle görmeyince bilinemeyecek bir İrem Bağ'dır. Pek çok kurşunlu selâtin camii, medrese, han, hamam, mescit, mektep, tekke, imaretler ve çeşmelerle donanmış, kuş cenneti gülistan ve bostanlarla bezenmiş, 2 bin kiremit örtülü saraylar ve hanelerle süslenmiş şirin bir kasabadır.

Bu semte cuma günü ve gecesi olunca bu şehrin bütün kadınları bölük bölük gelip bu tarafın mezarlığına, suskunlar vadi-sinde susup yatanları ziyaret ederler. Bazı zenpare canlar *"Biz insanı en güzel biçimde yarattık"* [Kur'ân, Tîn 4] âyetince nice örtü ve peçe altından güzel yüz seyredip ziyaret ederler. Tire şehrinin bütün mezarlıkları bu taraftadır.

Nakibüleşraf Seyyid Bekir Ağa bu kasabada oturur. Büyük hanedan sahibidir ki anlatmaya kalem yetmez. Hemen şundan belli ola ki, yaz kış sabah akşam iki öğün Halil sofrası çekilip nimetler yenilip günlük ikişer yüz sahan miskli yemeği seçkin, halk, âlim, avam herkese bol bol yedirilir. Her gece saz ve sözle Fisagores-i Tevhidî fasılları olup sohbetten sonra konuklara 70-80 ipekli yataklar döşenir. Yılın tamamında bu şekil üzere bir Hâtem-i Tay ve Cafer-i Bermekî gibi zat-ı şerif, halim selim keremli zattır. Âlem dışarıdan habersiz olunca kendi odasına girip ta sabah vaktine dek ibadet eden bir zattır. Bazıları defnecilikte ustadır derler, bazıları tılsım sahibidir derler, bazıları bir fukara nefesiyle zengin olup onun için fukaralar ile yakın görüşür, derler. Kısacası, benzersiz konuk sever ve merkezinde duran çelebidir. Kardeşi Hacı Seyyid Hamza Çelebi de güzel haslet sahibi zattır.

Bu şehre büyük evliyâların nazarları değdiğiinden bu şehrin bütün kadınları gayet perde ehli, Râbia-i Adeviye gibi kadınlar-

dır. Erkeklerinden de nice bin köşesine çekilmiş, halktan uzak, Davud orucu ile gündüz oruçlu, gece ibadet eden, âlim, derviş, tarikat önderi, duası kabul olunur kimseler vardır.

Tire şehrinde yatmakta olan evliyâların ziyaretlerini bildirir

Evvelâ yazılan Arap Pınarı Şeyhi İbrahim Efendi'nin atası kutup Şeyh İbrahim Efendi, yine tekkesinde medfundur.

Namazgâh yakınında Hazret-i Molla ibn Melek nurlu mezarı ve Ferišteoğlu Medresesi, ismi Abdüllatif'tir. Lügat ilminde manalar denizidir. Usul ilminde *Kitâb-ı Menâr*, hadis ilminde *Şerh-i Meşârik* ve fıkıh ilminde *Mecma'ü'l-Bahreyn* onlarındır. (---) tarihinde rahmete kavuşup medresesinde bir pencerele ka-birde yatmaktadır.

Şeyh Uzun Şemseddin Ahmed: III. Selim Han Tire'de hâkim iken vaizi idi. Molla Çelebi Zaviyesi'nde vefat edip Tire'de defnedilmiştir. *Sırrı aziz olsun*.

Şeyh Abdülvahhab Efendi: Tirelidir ve Merkez Efendi hali-felerindendir. Yine kendi tekkelerinde medfundur.

Yine bu tekke içinde Hüsam Dede ve Şeyh Şücaeddin: İbn Melek ile bu iki sultan üstleri kubbesiz bir pencerenin iç yüzünde yol üzerinde medrese dairesinde medfundur.

Bu sultanların duvarına bitişik yine medrese avlusu köşesinde Aydın Bay oğullarından İsa Çelebi, Selim Çelebi ve Hızır Şah Çelebi adlı şehzâdeler İbn Melek hazretlerinin öğrencilerinden olmakla civarında bir kubbe içinde yatmaktadırlar.

Bunlara yakın Hazret-i İsâguci kabri, (---) (---). Bunların da nice bin muteber telifleri vardır. Hatta mantıkta *Metn-i İsâguci* kitabı onlarındır. Acem âlimlerindendir.

İsa Mehmed Iyşî, Tirelidir. Tire'de İbn Melek müderrisi iken ders devri bitip yine medrese yanına defnedilmiştir. Fazilet ile devrinde meşhur idi. Teliflerine son ve faziletlerine sınır ve gayet yoktur. Sanki İbn Melek Iyşî Efendi'dir. Nûşî Çelebiler de yakın zamanın musannif ve müellif çelebiler idi.

Bunlara yakın Şeyh Alâeddin, Seyyid Şerif namıyla bilinen cihan süsü, benzersiz âlimlerden olup nice bin cilt değerli, beğenilen ve her ilimde seçkin telifleri vardır ve (---) (---) *Kitabı* onundur. Âlimler arasında övülen kitaplardır. (---) tarihinde ve-

fat edip bu Tire şehrinde zemin içinde yuva etmiştir. Ama makamları Illiyyin Cenneti'dir.

Yakınında Kurt Baba, Balım Baba Sultan, Babadağı'nda Veli Baba, Hacıköyü'nde Ali Baba ve Molla Arap hazretleri de müfessir, muhaddis ve musanniflerden ulu sultandır ki ledün ilminde de benzersiz manalar denizi dalgıcıdır.

Kara Kadı hazretleri de kutupluğa ayak basmış iki dünya devletine nail olmuş müellif ve aziz, zengin ve ikram sahibi, hayır sahibi kimse imiş ki cami ve hayırları anlatılmıştır.

Muharrem Efendi, nahiv ilminde *Kitâb-ı Câmî* üzere müşkil telifi vardır.

Altuncu Abdi Efendi, aruz ilminde ve diğer ilimlerde beğenilen telifleri vardır.

Bu Tire eski büyük şehir olmakla nice bir müellif ve keşif ve kerametleri görülmüş büyük velilerden ulu sultanlar vardır, ama ziyaret ettiğimiz azizler bunlardır, *vesselâm*.

Bu şehri tamam gezip dolaşip ve ziyaretler edip hayatta olan salihlerden Şeyh Receb Efendi, Hatip Ali Efendi, Arap Pınarı Şeyhi İbrahim Efendi ve Sabirî Efendi, bunlar ile vedalaşip hayır dualarıyla nasiplendik.

Vilâyet ileri gelenlerinden de dostlardan Nakibüleşraf Bekir Ağa, kardeşi Hacı Hamza Ağa, Nedim Çelebi, Yahya Ağa, Bedestenli Mehmed Ağa, Arap Sâlih Efendi hanesi halk ayaklanması ile hanesi taşlanıp malı menali yağmalanıp kendisi kaçmıştı. Ve Yeşil İmaret İmamı Çelebi Efendi, Serdar Çolak Laz Çavuş, Melek Ahmed Paşalı kapı yoldaşımız Hüseyin Ağa ile ve nice ahbab ve dostlarla vedalaşip müsellim ağa ile ziyafete yola çıktık.

Tire şehrinden çıkıp kuzeye o sahra içinde giderken Menderes Nehri'ni atlar ile geçip iki saatte,

Bayındır kasabasının özellikleri

Orhan Gazi, Bayındıran aşiretini bu mahalde iskân ettirdiği için Bayındır adı konmuştur. Tire sınırında 80 akçe kazadır ve nahiyesi 18 köydür. Kasabası, Bayındır Dağı'nın eteğinde kurulmuş bağlı bahçeli, 200 haneli, 1 cami, 3 zaviye, 1 mektep, 1 hamam, 1 han ve 7 dükkânlı bir şirin kasabacıktır. Ve paşa hâssıdır, hâkimi voyvodadır.

Burada bir büyük ziyafet yenilip müsellimden dış kirası 50 altın ve 10 kılavuz alıp yine o ova içinde Menderes Nehri sağ tarafımızda kalıp Birgi Dağları eteğinde doğu tarafa 2 saatte,

Eski Birgi Kalesi'nin özellikleri

Bir ikiden bozma Birki derler. Cemşid neslinden Sireye adlı bir melikenin yapısı olup kışlak tahtı idi. Yaylağı hâlâ bu Birgi şehrinin kuzeyi yukarısında Bozdağ demekle bilinen meşhur ve anlatılan yüksek dağdır ki bu büyük şehir onun kiblesi eteğinde bir dereli ve tepeli yere kurulmuş bir Birgi şehridir, iki değildir. Sonra (---) tarihinde Aydın Bay oğullarından Mehmed Şah adlı beyin fethidir ki Selçuklu beylerindendir. Daha sonra (---) tarihinde Orhan Gazi eline girmiştir, Gazi Timurtaş Paşa ve İshak Paşa eliyle.

Bu şehir hâlâ Aydın Sancağı'nda paşa hâssıdır ve 300 pâyesiyle şerif kazadır, nahiyesi (---) adet köydür. Kethüdayeri ve serdarı vardır, ama müftüsü ve nakibi yoktur, ayanı eşrafı gayet çoktur. İç el olmakla kalesinde dizdarı ve neferi yoktur. Ama âlim ve salihleri gayet çoktur.

Kalesi Bozdağ eteğinde bir taşlı dere sonunda iki tarafı cehennem kuyusu gibi uçurumlu bir balıksırtı gibi bayır üzerinde kiblelen kuzey tarafa uzunlamasına bir şeddadi kârgir yapı eski bir kaledir.

Celâli Cennetoğlu bu şehirden çıkmıştır. Doğum yeri olmakla bu kaleyi tamir edip buraya yerleşip 50 bin harami askerle eli vilayeti yağmalardı. Sonunda 1016 [1607] tarihinde Kuyucu Murad Paşa serdar olup Cennetoğlu'nu katledip canını cehennem kuyusuna koydu. Kılıç artığı pis askerlerini yakalayarak köşe bucak nerede bulduysa asarak bütün belde güvenli hâle gelip halkı huzura kavuştu.

Sonra, Murad Paşa tedbir alarak bir daha celâlîler bu kaleye sığınmasınlar diye dış kaleyi yer yer yıktı, dizdarı ve neferlerini kaldırdı. Ama hâlâ iç kalesi mamurdur, anılan bayır üzerinde badem şeklinde sağlam kaledir. Çepçevre büyüklüğü 3 bin adımdır, ama havalesi vardır.

Kale içinde toplam 400 mükellef ve mamur kiremitli kârgir

yapı eski evlerdir. Ve aşağı varoş şehir ile toplam 18 mahalle ve 24 mihraptır.

Bunlardan en eskisi bu kalede Eski Cami, beldenin fatihi Aydın Bay oğlu Mehmed Şah'ındır. Kârgir kubbe değildir, ama harpüšte nakışlı, servi levhalı tavan üzere baştan başa kurşunlu bir nurlu camidir. Ancak mihrap üzerinde bulunan kubbesi göklerle ulaşmış kârgir kubbedir. Kubbe içi tamamen silü, lacivert ve kırmızı, rengârenk boyalar ile baştan başa Mânî nakışlarıyla süslenmiş bir çini kubbedir. Mihrabı ve duvarları tamamen tezhipli ibretlik nakışlardır.

Mihrabı cengârî çini halkârî ile nakışlı benzersiz mihraptır ki sanki yaldızlı Frenk Mânî minasıdır.

Cami içi zergerdân ayak mest ile seksener ayak boyu ve enindedir. Tamamı 16 somaki direkler üzerinde kemerlerin üstü servi tavandır.

Ve 3 kapısı var, ikisi yan kapıdır. Kible kapısına 6 basamak taş merdiven ile çıkılır.

Minberi gerçi ceviz ağacı levhası ve ahşaptandır, ama Fahrî oyması gibi türlü türlü şebekeli ve nakışlarla, çiçek, gül, sümbül, mutahhıllar, kitâbe ve isimîler ile süslenmiş güzel minberdir.

Kible kapısının üzerinde tarihi budur:

“Bismillâhirrahmânirrahîm, fethu hâze'l-ma'bedi bi-nasri'l-lâhi fî eyyâmi devleti el-Emîri'l-kebîr el-Gazi fî sebîli'l-lâhi Mehmed bin Aydın fî tarihi sene seb'a ve seb'a mie” [707] yazılmıştır.

Camiin sağ tarafında iki şerefeli bir düzgün minaresi var, tuğla ve çinidir. Avlusu etrafında yan sofaları ve medrese odaları vardır. Camiin sağ yan kapısı önündeki nurlu kubbenin içinde hayır sahibi medfundur. Bütün duvarları beyaz ham mermer ile yapılmış, başka taş değildir. Kubbesi kurşun ile örtülüdür. Güneye bakan bir kapısı üzere tarihi böyledir:

“Büniyet hâze't-türbetü li'l-Emîr el-Kebîri'l-âlem el-Mücâhid el-Murâbit Ebu'l-hayrât es-Sultani'l-guzât Mübârizü'd-devlet ve'd-dîn Mehmed Şah bin Aydın nevverallâhu merkadehu âmîn, sene erba'a ve selâsîn ve tis'i mie.” [934]

Bu nurlu türbenin içinde Mehmed Şah ve iki kardeşi Ömer Şah ve İsa Gazi yatmaktadırlar.

Bu camiin kiblesi önünde yol aşırı Sultan Medresesi, Ha-

nım Gülüm hayratıdır. Kendileri de medrese avlusunda yatmaktadır. Görülmeye değer âlim yatağı bir medresedir. Birgili Mehmed Efendi burada ilim tahsil etmiştir, hâlâ odasında teberrûken ders okunur. Hanım Gülüm ki medrese sahibidir, hâfize, müfessire, muhaddise ve Râbia-i Adeviye gibi olup Aydın Bay soyundandır. Bu yazılan imaretlerden başka kurşunlu cami bu kale içinde yoktur.

Han, hamam ve çarşı pazar da yoktur, tamamı aşağı şehirdedir. Onun da bütün evleri kiremit ile örtülü olup 2.600 mamur hanelerdir ki her biri geniş bağlı bahçeli ve akarsulu güzel evlerdir. Yüzleri tamamen kible tarafına dönüktür.

Tire'den bu şehre girerken Birgi şehri asla görünmez, zira bağ, huyâbân, gülistan ve ağaçlar içinde gizlenmiş süslü bir şehirdir. Ama Bozdağ'ın yarısına çıkınca bu şehir Aspuzu Bağı içinde görünür. Gayet şirin eski taht şehridir. Büyük velilerden nice bin âlim ve salih kimseler gömülüdür.

Bu varoşun imaretlerinden Derviş Ağa Camii, kârgir yapı güzel kubbedir, yeni yapı kurşunlu cami ve güzel ibadethanedir. Ama çarşı içinde olmakla avlusu yoktur. Dış sofaları 6 uzun sütun üzerinde 5 kubbe ve bir uzun minaresi vardır. Kible kapısı üzere bu manzum tarih yazılmıştır:

*Bu ma'bedi tâ haşre dek, ger hayr [u] şer a'malinâ
Makbûl-i dergâh âmeden tâk-ı bülend-i rûşenâ*

*Âkıl odur hayrât edip makdûrunu sarf eyleye
Şâdi meküin der rûz [u] şeb bâkî değil dâr-i fenâ*

*Âlîde kisble camii şâdân eden Dervîş Ağa
Bağ-ı vücûdın sebzter, lütfunla kıl yâ Rab tebâ*

*Dahi bunun emsâline vâsıl ede Bârî Hudâ
Her rûz duadır mâcerâ bî-iştibâh subh u mesâ*

*Tûbâ bihişt âsâ demek lâyıkdürür bu camie
Zârî begüft tarihini kâlû belâ hayrû'l-bina.*

Sene 1074

Bu camie yakın Derviş Ağa Medresesi de kârgir yapı medresedir. 70 adet odaları tamamen kurşunla kaplanmış. Kapısı üzere tarihi, sene 1078.

Yukarı kalede Aydın Bayoğlu Medresesi, âlimler arasında hariç medreselerindendir. Ve 7 sıbyan mektebi vardır.

Ve 200 dükkân vardır, ama bedesten 2 adet handır. Ve bir hamamı önünde bir çemenzar gülistan musallâsı vardır. Dört tarafı kavak ağaçları ile donanmış irfan ehli ibadethanesidir. Çevresi kârgir binalarla çevrilidir.

Bu şehir bir dere içinde bulunduğundan 4 yerde ağaç köprü vardır. Derviş Ağa Köprüsü bir göz kârgir köprüdür. Bu köprülerin iki tarafları kat kat evlerdir.

47 adet un değirmenleri var ki her biri gece gündüz çark-ı felek gibi dönmedir.

Bu şehir gerçi böyle dere içine kurulmuştur, ama suyu ve havası ömür artırıcı ve ılımandır. Mahbûb ve mahbûbesi çoktur, ama salihler yurdu olduğundan erkeği kadını edeplilerdir. Zira nice büyük evliyânın nazarı ilişmiş bir fazıllar ocağıdır. Hâlâ ilim ve hîlim sahibi çok, aziz kimseler vardır.

Beğenilenlerinden, 7 çeşit kirazı olur. Bunlardan hoş, sulu, iri, yemesi hoş ve kırmızı Nif kirazı derler bir kirazı var ki her tanesi keklük yumurtası kadar vardır. Gayet taze olduğundan insanın damağında mahvolup kendinden eser kalmaz. İnciri, narı, üzümü, limonu, turuncu, karı, servi ve çınarı meşhurdur.

Tire ipliği tabir ettikleri beyaz iplik bu şehre mahsustur, başka diyarlarda olmak ihtimali yoktur. Tüccarlar bütün beldelelere bundan nice bin yük iplik götürürler, sanki Lahican'ın ham ipeğidir. Bütün zengin yoksul halkının işi ve kazançları bu ipliktedir.

Birgi şehri ziyaret yerleri: Kalede yazılan ziyaretlerden başka kalenin kuzeyinde mezarlık içinde ve meşe ormanında Molla Birgili Mehmed Efendi, tefsir ve hadis bilgini meşhur ulu sultandır. Nice yüz cilt değerli kitaplarından *Tarikat-i Muhammediyye*, nahivde *İmtihan-ı Ezkiyâ* ve yine nahivde *Izhâr-ı Avâmil* onların teliflerindendir.

Zülf-i Nigâr diye meşhur Molla Mehmed bin Abdülkerim, bütün ilimlere ait risaleleri var. Birgili Mehmed Efendi yakınında yatmaktadır.

Bu Birgili Mehmed Efendi zahir âlimlerindendir. Hâlâ bütün halk tarafından okunur, *Birgili Risâlesi* diye muteber bir risâledir. Sağlam ipine yapışan doğru yolu bulur ve doğruyu yanlıştan

ayırıp kendi nefsinin bilir. Akaide dair bir risalesi vardır ki benzersizdir. Eski bilginlerden bir fert bu konuda müşkül çözücülük etmemiştir. Sultan Süleyman zamanında yaşamıştır. Kabrinde kubbe ve başka şey kabul etmemiştir. Ancak başı ve ayağı ucunda hece taşları vardır. Diğer insanlar gibi fakirce gömülüdür. Bu şehirde ulemâ arasında "Mehmed Çelebi" demekle bilinir. Hatta hakir ziyaretine gitmek istediğimde "Birgili Mehmed Efendi mezarı?" diye sordum, asla bilemediler. Onlar "Mehmed Çelebi mi dersiz?" diye kılavuz verip nurlu mezarını gösterdiler.

Molla Yunuszâde Mustafa, Birgi adlı gönlü aydınlık yerendir ve burada gömülüdür.

Bu şehri gezip dolaşıp ziyaret edip ayanı eşraftan Koca Der-viş Ağa, Serdar Fiçine Hasan Ağa, Molla Çelebi ve Solakzâde, bu yazılan dostlarla yiyeceklerimiz, içeceklerimiz ve bütün ağırlık ve hizmetçilerimizle,

Birgi yaylası Bozdağ adlı yaylaya gittiğimizi bildirir

Evvelâ şehirden kuzeye, dağlara çıkıp Erenler Sultan ziyareti yayla yolu üzerinde bir ulu Bektaşî tekkesidir. Cihannüma bir dinlenme yeri olduğundan bütün şehrin yapıları ve vadisi hıtayî ebri kâğıt gibi gözükmemektedir.

Oradan 2 saatte yine dağlara çıkıp,

Bozdağ Yaylağı'nın özellikleri

Burada çadırlarımızla ile yeşillik, çiçek ve kuş cenneti bir yerde konup seyre başladı. Öyle yüksek bir dağdır ki Âlemlerin Yaraticısı "Ol" kelâmı ile yeri ve gökleri yokluktan yarattığından beri bu yüksek dağın zirvesinde kar ve buz vardır. Ve eski karı içinde âb-ı zülâl kurdu vardır. Böyle bir yüksek dağ ve otlarla kaplı dümdüz ova yaylaktır ki 7 kadılık diyar halkının bu arsada eski yerleri vardır. O huzurlu yerlerinde konarlar ki 3 bin yayla evi ve kulübeli vardır. Hepsisi tahta örtülü ve tahta duvarlı sanduka gibi içli dışlı saray hanelerdir.

Cami, mescit ve namazgâh sofalarıyla donanmış, han, hamam ve tekkelerle bezenmiş ve nice yüz küçük kulübeli dükkân, çeşit çeşit havuz ve fiskiyelerle süslenmiş gönül açan bir yerdir.

Bağ ve bahçesinin gül gülistanı, reyhan sümbülistanı ve şe-

bekeli bostanları içinde hoş sesli kuşların ve bülbüllerin yankı sesleri insana hayat verir.

Suyu ve havasının hoşluğundan nice bin y k Tire ipliğini burada yıkayıp beyaz pamuk gibi olur. Bütün vilâyet halkı güzel yerde zevk edip eğlenerek güçlenir, düğünler, toplantılar, at koşuşları ve g reşler olup ödüller ve bağışlar dağıtılır büyük dinlenme ve eğlenme yeridir.

Özellikle Manisa'dan geçmişin padişahları bu cennet gibi yere gelip konaklardı. Hâlâ sarayları, köşkleri, hamamları ve bütün yapıları boş, atıl ve harap olmadadır. Ama Rıdvan Cenneti bahçesi asla bozulmamıştır. Bu İrem bahçesinin övgüsünde Has-san ve İmr 'l-kays acizdir.

Sözün kıtası, geçici cihanın İrem cennetidir. Bağcı ustası düzgün bir şekilde meyve ağaçlarını, ınar, kavak, am fıstığı, ardıç, salkımsöğüt ve servileri ırpı ile dikip her biri ince belini gösterir civan gibi birer endamlı güzel dilber gibi divan durur. Her birine nesim rüzgârı değdikçe salınmaktadır. Ve hâl dili ile zikrederler. Her köşesinde ve her ağacın altında nice kere yüz bin g ller içinde  ten bülbüllerin hoş sesleri insanın iini huzurla doldurur.

!0'a 10 büyük havuzlar içinde adam beli kalınlığı fıskiyele fışkırmaktadır. Özellikle Temmuz ayında henüz dilber dudağı gibi kirazı ve kızıl g l  açmaktadır ki cennet bağına girenlerin dimağı kokulanır. Bütün sulu meyvesi mevcuttur ama yaylak olmakla limon, turunç, zeytin ve narı olmaz. Ama bunda olan âbıhayat akarsular Erzurum'da Bingöl Yaylası'nda olmazdır. Bu yaylağın kuzeyinde bir saat uzaklıkta,

Erbain [Kırklar] Dağı'nın  zellikleri

Bu i açıcı yerde de başka kazalardan nice bin adam gelip konaklarlar. Bu da övgüden hariç görülmeye değer bir yaylaktır. Burada Erbain Makamı derler bir ulu tekke olduğundan bu yüksek dağa Erbain Dağı derler, ama yine Bozdağ'a bitişiktir.

Bu dergâh içinde Baba Sultan isminde bir er yatmaktadır. Hacı Bektaş-ı Velî ile Horasan'dan birlikte gelmiş bir Horasan erenidir. Horasan erenlerinden büyük atamız olan Türk-i T rk n Hoca Ahmed-i Yesevî halifelerindendir ki onların inci tanesi söz-

leri ile bu Baba Sultan bu yaylayı yurt etmiştir. Bu yaylanın şenlikli olmasının sebebi de budur

Hâlâ tekkesinde 200'den fazla Yesevî Bektaşî dervişleri, can-ı cânânlar vardır. Bütün cihan seyyahları bu tekke de konuk olurlar ve bütün yayla halkı gelip ziyaret edip adak verirler.

Sadaka mallarıyla Keykavus mutfağında bolca yemekler pişip zengin fakir kim olursa olsun bu tekkeyi devamlı mekân edinen gönlü yaralı hırkalı dervişlere, Baba'yı her sabah akşam ziyaret eden konuklara ve diğerlerine Kerim Allah tarafından kadın erkek, yaşlı genç herkese minnetsiz ekmek ve bol çorba ile abdâl dervişlere sofrası serilip gece gündüz Baba nimeti bu makamda aralıksız yenilir. Yemekten sonra dervişler o makamda beş vakit namaz ve zikirle hoş hâl olurlar. Daima böyle bir nazargâhtır.

Bu Baba Sultan Tekkesi yapılarıdan beri mutfağında 400 seneye yakındır ki ocağında ateşi sönmeyip tencereleri ocaktan inmemiştir. İki adam misafir gelse elbette onların huzuruna "*Yemeğin iyisi hazır olanıdır*" deyip Baba çorbası ve bir ekmek getirirler, zira dervişlik şanı böyle, Bektaşî töresidir. *Allah kıyamete kadar devam ettirsin.*

Molla İbrahim Efendi ziyareti: Yine Birgi şehrindendir. III. Murad Han'ın muallimi iken vefat edip Birgi çevresinde Bozdağ Tekkesi'nde medfundur. 70 cilt telifi vardır. Ama ilmine uymayıp vebadan Bozdağ Yaylası'na kaçmış, Allah'ın hikmeti orada taundan ölmüştür.

Oradan atlara binip yarım saatte **Gölcük** adlı bir tatlı sulu göl vardır, dört tarafı bir günde ancak dolaşılır. Çevresinde nice yüz kaynak buz parçası berrak sular var ki huzur ile her sudan üç taş çıkmak imkânsızdır, adamın eli kesilir, gayet soğuk sulardır. İçinde 70 çeşit balıkları olduğu sicilde yazılıdır. Kırkar ellişer okka zerefsan alabalıkları olur ki yiyen kudret sofrası yemiş olur.

Bu gölün de etrafında 2 bin kadar kerpiçten, levhadan ve kulübeden evler vardır. Pek çok cami, han, hamam ve küçük çarşısı vardır. Haftada büyük bir pazar olup büyük kalabalık toplanır. Yukarıda yazılan gibi bağ, bahçe ve gülistanlı saraylar ve başka evler vardır.

Bu yaylağa Saruhanlı, Alaşehirli, Sartlı, Kulalı ve Uşşak halkı çıkarlar, zira bu yaylağın kuzey tarafına yokuş aşağı Alaşehir 3 saattir, karşı tarafı Sart şehridir. Alaşehir ile Birgi şehrinin arası 6 veya 7 saatlik yer olup aralarında bu Bozdağ Yaylağı vardır.

Bu yaylalarda tam bir hafta zevk ü safâ edip gönlümüzün çektiği gibi gezip tüm dostlarla vedalaşıp kılavuzlarımızla bu yayladan doğuya yokuş aşağı inerek Birgi şehri sol tarafımızda kalıp beş saatte,

Keles kazası'nın özellikleri

Aydın Sancağı'nda kasabasız bir kazadır. Ancak nahiyeleri 20 adet mamur köydür ve 150 akçe kazadır. Birgi serdari hükümdededir. 1 camii, mescidi, 1 hanı, 1 hamamı, küçük çarşısı vardır. Ama haftada bir büyük pazar olur ki Keles pazarı meşhurdur. Bundan kibleye doğru şenlikli köyler içinde yüksek ağaçlara sarılmış üzüm asmaların seyrederek 6 saatte,

Balyambolu kasabasının özellikleri

Bu da Aydın toprağında 150 akçe şerif kazadır, nahiyeleri 17 adet köydür. Hâkimi hâs voyvodasıdır. Kethüdayeri yoktur, ama özel serdar vardır. Kasabası, bağlı bahçeli bir dağ eteğinde 300 haneli, 1 minareli camili, 1 han ve hamamlı ve birkaç dükkânlı köyden bozma mamur kasabadır. Burada da hafta pazarı olup insan deryası olur. Şehrin kenarında ağaçlık gölgesinde herkes elinde ne varsa getirip muhabbet pazarına çıkarıp alışverişi yaparlar. Balyambolu pazarı meşhurdur. Pamuk ipliği, pamuk bezi ve dimisi meşhurdur ki bütün diyarlara bundan yayılır.

Bu kazada yetişen katır meğer Kastamonu'da ve Merzifon şehirlerinde ola. Burada meyankökü çok olduğundan biyanı [meyanı] boldan bozma Etrak kavmi Balyambolu derler.

Kısacası bu pazar Aydın'da, Saruhan'da ve Menteşe'de meşhur pazardır. Oradan kalkıp kible tarafına ağaçlı dağlar içinde yokuş yukarı yarım saat gidip,

Tasahorya Köyü: Balyambolu nahiyesidir. Bir sarıp dereli ve tepeli yerde bağlı ve bahçeli, yüksek bir dağ eteğinde suyu ve havası hoş kasaba gibi kiremit örtülü mamur ve kârgir yapı 500 ha-

nelerdir. 1 camii, 3 mescidi, 1 işlemez hamamı, 1 mamur hanı ve 7 dükkânı var, İrem gibi bir şirin beldedir.

Bütün ağaçlarına üzüm asmaları sarılıp her birinden beşer onar katır yükü sulu üzümü, iri, kırmızı ve yemesi hoş kirazı olur. Bey Yaylağı eteğinde olmakla âbıhayat suları var ki anlatılmaz. Bu köyden kalkıp yine bu yayla içinde,

Bey Köyü: 200 evli ve 1 camili, suyu ve havası hoş köydür. Onu geçip,

Bey Yaylağı: Âb-ı zülâle benzer akarsuları vardır ki yaz kış zirvesinde kar eksik değildir. Zirvesi mavi bulutlar içinde ancak öğle vakti belli olur. Ta bu derece göklere baş uzatmış yüksek dağdır. Çemenzarı sanki yeşil halıdır.

Bu yüksek yayladan kuzey tarafa bakınca Tire Ovası bir *Gülistan u Bostan* kitabı sayfası gibi bellidir. Bunun da özelliklerini olduğu gibi yazsak müsveddemiz yayla-nâmeye döner. Hemen şundan belli ola ki bu yaylanın gölgesinde Tire ve Birgi Ovası'nda akan Menderes Nehri bir değirmen arkı gibi görünür, böyle bir yüksek dağdır.

Bu yayla Tire şehri sırtında olan Kestane Dağı'na bitişiktir. Bunda da eski sultanların köşkleri vardır. Bu yaylayı geçip kıblesi tarafında,

Cansitan Yaylası belli oldu. Etrak kavmi Canisten Yaylası derler. Ama varmayıp hemen Bey Yaylası'nı 5 saatte geçip 2 saatte zorluklarla ovaya inip,

Eski Köşk şehrinin özellikleri

Eski zamanda Cemşid'in yaylağa çıktığı sırada tahtı idi. Nice yüz bin yapı kalıntıları var ki görenler hayran olur. Nice yüz akarsular kenarında Havarnak köşklarine benzer köşklar olduğundan halk arasında Köşk şehri derler. Aydın sancağında paşa hâssı ve 150 akçe şerif kazadır ve nahiyesi 40 adet köydür.

Ancak 299 kiremitli ve toprak örtülü hanelerdir. 1 camii, mescidi, 1 hanı ve 10 kadar dükkânı vardır. Kethüdayeri yoktur, ama serdarı vardır. Bağı bahçesi cihanı süslemiştir. Bütün evlerinin yüzleri kibleye bakmaktadır.

kazası köylerinde olan inciri cihanı tutmuştur. Gök Lop namıyla meşhur olan inciri bir Tanrı kudretidir ki her biri kırkar

ellişer dirhem gelir katr-ı nebat-ı hamavî gibi taze loptur. Cisminde asla çizgi, nakış yoktur, hemen sırf bir cüllaptır. Yiyene asla sıkıntı vermez. Kurusunu da küfe sepetler içinde yedi iklim hediye götürürler. Üzeri şekerli bir incirdir ki Tîn suresi bunun hakkında inmiş ola. Asla ağırlık vermez, hazmı kolay, besleyici, tabiatı yumuşatıcı ve görmeye yararlı bir cennet inciridir ki ter ü tazesini bir saat uzak yere gidemez, zira bir tulum kand-i nebat cüllâbıdır.

Kısacası, yiyene bıkınlık gelmeyip insan ölünceye kadar yiyesi gelir. İçinde haşhaş tohumu gibi 40-50 adet hardal tanesi var. Güneş tarafına tutsan içinde olan tohumları derilerinden birer birer sayılır. Ta bu merteye ince ve taze cisimli hoş bir incirdir. Gerçekten de yeryüzünde benzeri yoktur. Güzel kokusu yiyenin dimağını kokulandırıp asla yeli ve harareti yoktur. Övgüsünde eskinin akıllı hekimleri susup kalmışlardır.

Bu kasabada üç gün zevk ü safâ edip oradan doğu taraftaki sahra içinde Menderes Nehri'ni atlarla geçip güney tarafındaki Donduran Dağı dibinde,

Donduran kasabasının özellikleri

Üzüm pekmezi, Ayntab pekmezi gibi donduğu için "Donduran" derler. Kutular ile pekmezi gayet meşhurdur. Ve Aydın Sancağı toprağında hâstır ve 150 akçe kazadır. Yeniçeri serdari vardır, ama kethüdayeri yoktur.

100 hanesi, 1 camii ve pek çok mescitleri vardır. Ama hanı, hamamı ve çarşı pazarı yoktur. Ancak büyük hafta pazarı olur. Bunun da bağı bahçesi cihanı süslemiştir.

Kadısı, hâlâ Nazlı [Nazilli] kadısı naiptir ki ona arpalık olarak verilmiştir. Bu kazanın dağ sırasınca iki saat gidip bu kaza ile komşu,

Amasya kazasının özellikleri

Bu da Aydın Sancağı toprağında 150 akçe kaza ve serbest zeamettir. Bunda da kasaba yoktur. Ancak nahiyesi köyleri hanlı, camili ve bağlı bahçeli şenlikli köylerdir. Onun bitişğinde ve güneyi tarafında adı geçen ovanın sonunda 6 saat uzaklıkta,

Bozdoğan kazası: Bu da Aydın Sancağı'nda 100 akçe ve ba-

zen 150 akçe ile verilir kazalarındandır. Bunda da kasabası yoktur. Ancak bağlı bahçeli 200 hanesi, 1 camii, 1 hanı, 7 ehl-i hiref dükkânı var. Bunda da hafta pazarı durur.

Oradan yine bu sahranın dağları eteğinde mamur köyler geçerek ve Menderes Nehri'ni atlar ile geçip kuzey tarafına 4 saat gidip,

Arpaz kazası: Nazilli Ovası'na bakar bir burun ucunda kasaba gibi 1 camili ve hanlı mamur köydür. Aydın Sancağı'nda 150 akçe âsumanî kazadır. Bağlı bahçesi sayısızdır. Suyu ve havası gayet hoştur. Zira bir yüksek yere kurulmuştur.

Bu yukarıda yazılan 5 adet kazaya Aydın diyarında Beş Boy derler. Genç ve dinç vilâyettir. Her kaza birbirleriyle sınırdır. Hepsi Nazilli Ovası'nın güneyinde olan boğaz içindeki sahranın dört tarafındaki dağlar eteğinde birbirine yakın Beş Boy kazalarıdır. Bağları ve şebekeli bostanları birbirine bitişiktir. Bu vadileri İrem Bağlı gibi süslemiş mahsullü bir diyardır. Nice kere yüz bin yük inciri ve üzümü hâsıl olur.

Aydın Vilâyeti demenin sebebi odur ki bu Nazilli'yi, Güzelhisar'ı, Ayasuluk'u ve Balat'ı Mâhan diyarından gelmiş Selçuklu beylerinden Aydın Koca adlı yiğit fethettiği için Aydın diyarı derler.

Sonra bu Arpaz kasabasından kuzey tarafa giderken yine Menderes Nehri'ni geçip dördüncü saatte,

Sultanhisarı Kalesi'nin özellikleri

(--) tarihinde Aydın Bay kızlarından Nilüfer Sultan hisarı olmakla Sultanhisarı derler. Daha sonra bu kızı Orhan Gazi nikâhladığında bu kaleyi ve yedi pare şehri çeyiz yerine Osmanoğlu'na hediye vermişlerdir. Hâlâ Aydın sancağı hükümünde hâstır ve 150 akçe kazadır. Kethüdayeri, dizdarı ve neferleri yoktur, ama serdarı vardır.

Kalesi, bir tepe üzerinde yıkılmaya yüz tutmuş bir garip ve acayip, beş köşe taş yapı güzel bir kaledir. 300 adet kiremit örtülü mamur evleri vardır.

1 camii, 1 mescidi, 1 hanı ve birkaç dükkânı vardır. Ama bağları bahçeleri dağı ve taşı süslemiş bir şehirdir.

Nazilli şehri bu Sultanhisarı'na bir buçuk saat yakın ol-

makla bütün Nazilli şehrinin ileri gelenlerinin cennet bahçeleri bu Sultanhisarı toprağındadır, zira temiz toprağı bağ ve bahçe yeridir, hatta “20 bin bağdır” diye halk arasında yayılmıştır.

Her bağda birer kulübe, beşer altışar sofa sergi hane ve beşer altışar şıra hane büyük havuzlar bulunur. Zira bütün halkının işleri ve kazançları bağcılıktır, bununla geçinirler ve hayli mal tahsil ederler.

Burada yetişen gök lop, ak lop, kızıl lop, mor lop ve kara lop bir diyarda yoktur. Köşk şehrinin gök lopundan bunun ak lopu iyidir. Allah bilir ki her biri birer tulum hama cüllabıdır. Her taneşi yüzer dirhem gelir ve güneşte dururken içinde olan zerre gibi taneleri tane tane rahatlıkla sayılır. Kendisi soğan zarı gibi gayet incedir. Sabah sabah aç karnına ölüm damarları harekete geçinceye kadar yesen asla bir zararı olmaz. Ama yedikten sonra gülerek söyleyerek biraz tuz yemek gerek, zira tatlılara düşkün olan o Varlıkların Övüncü, hadis, “*Yemekten önce ve tuzdan sonra eğlenin*” buyurmuşlardır.

Gerçekten de bu diyar halkının tarikat erbabı olanları sofalarına tuzluk getirip önce tuz yerler, sonra meyve yerler, ondan sonra yine tuz yerler, daha sonra yemek yerler, zira Resulullah sünnetidir. Tuz, İbrahim Halil’in mucizesi ve yemeğin terbiyecisidir. Özellikle kavun ve incir yerken elbette tuz yemek gerek.

Kısacası, bu Sultanhisarı incirinin güzelliğı ve yemesi başka diyarın incirlerine tercih olunur incirdir. Bunun kuru inciri de pâk ve lezzetlidir, zira diğer diyarlarda incirleri toz toprağa bulanmış, kirli hasırlar üzerinde kuruturlar. Ama bu Sultanhisarı’nda pâk sergiler üzere beyaz çarşafklar üzerinde tane tane sıralı olarak serip şiddetli sıcakta olgunlaşınca kadar kuşlardan, toz topraktan hizmetçileri korurlar. Havada bir bulanıklık olsa yine beyaz çarşafklar ile örterler. Onun için bu Nazilli incirinin kurusu herkesçe makbuldür, gayet hoş ve yemesi güzeldir. Sonra bu şehirden doğuya doğru Nazilli Ovası içinde 2 saatte,

İncir vatânı, şirin Nazlı [Nazilli] Kalesi'nin ve şehrinin özellikleri

(---) tarihinde Celâlî Karayazıcı ve Kalenderoğlu korkusundan vilâyet halkı bir yere toplanıp padişah emriyle bu şehrin dört tarafına kızıl kerpiçten bir büyük sur ve bir mamur kale yaptılar ki hâlen şenlikli yiğit yuvası kaledir. Ama bir kat duvardır, hendeği yoktur ve (---) kapısı vardır.

Aydın Sancağı toprağında 150 akçe kazadır. Ama bazen 300 akçe ile ve bazen arpalık şeklinde 500 akçe mevleviyet ile verilir bir şirin kazadır. Daima mevleviyet olmaya liyakati var mahsullü kazadır. Zira nahiyelerinde bakımlı ve şenlikli köyleri insan ile dolu şeriate itaatli adamları, zengin ve cömert reyası vardır.

Bu amber kokulu toprakta senede 44 çeşit mahsul yetişir. Hâlâ bu şehir her türlü vergiden muaf hâss-ı hümayûndan ayrılma Ayşe Sultan hâssıdır. Voyvodası 200 cürd atlı ve 100 tüfenkli şahbaz yiğitlerle yönetip mal tahsil eder. Tüm salb u siyaset ve cürm ü cinayet voyvoda hükmündedir.

Şeyhülislâmı, nakibüleşrafi, ayanı eşrafi, kethüdayeri ve serdarı vardır. Ama dizdarı ve neferi yoktur. Pazar bâcdarı, muhtesibi ve şehir subaşı vardır.

Kalesi, büyük bir ovanın tam ortasında beşgen şekilli kerpiç yapı, büyüklüğü tam 6 bin adım bir kaledir. İçinde 12 mahalle ve tamamen tek katlı kerpiç duvarlı 3.070 kiremitli ve toprak örtülü mamur babayane eski tarz evlerdir. Ancak 5-6 adet şahnişinli iki katlı haneler vardır. Gerisi tek katlı evlerdir.

Bu şehir bir düz sahraya kurulduğundan ilk temelini atan usta mühendis hendese ilmine düşkün olduğundan bu şehrin zeminini satranç nakşı tarh edip sonra temelini atmıştır. Toplam 70 yol açmış ve yolların iki taraflarına yaya kaldırımları yapmıştır. Ancak ortaları tamamen pâk topraktır ve bütün yolları geniş olup şehrin bir ucundan diğer tarafı görünür.

Bu şehir 12 mihraptır. Bunlardan çarşı içinde Eski Cami, kârgir minareli ve kiremit ile örtülü levha tavanlı az yüksekçe camidir, ancak avlusu yoktur. Kible kapısına 5 basamak taş merdiven ile çıkılır. Cemaati çok bir mabettir.

Bu camie yakın Yeni Cami alt kat, kârgir kubbe ve kire-

mit ile örtülüdür. Bir büyük güzel minaresi ve bir geniş avlusu var. Bu kalede bu 3 camiden başka hutbe okunmaz, gerisi mescittir.

Suyu ve havasının güzelliğinden mahbûb ve mahbûbesi gayet fazla olup naz ve istîğnaları fazla olduğundan “Nazlı” diye isim koymuşlardır. Dünya tarihçilerinin “Çin nakşı ve tîn şehri” diye övdükleri bu tîn [incir] şehridir ki incir ile meşhur olmuştur. Havası çok sıcak olduğundan akarsuları sıcaktır. Ancak testilerinde biraz bekleyince âbıhayat su olur, içen halkı sarhoş olup zinde olurlar.

Ve 2 hamamı var. Çarşısının tamamı 150 dükkândır. Bir kârgir kubbeli ve kiremit örtülü bedesten vardır. Bu bedesten ile Eski Cami arasındaki meydanda 10 yapma sütun üzere kiremit örtülü bir Tahıl Pazarı meydanı vardır. Her hafta âşıklar orada toplanıp kahve içerler, zira dört tarafı kahvehaneler ve çarşı pazarıdır. Eski Cami önünde bir âbıhayat çeşmesi vardır, gayet lezzetli ve buz parçasıdır.

Bu Nazlı [Nazilli] şehri gerçi küçüktür, ama geniş vilâyeti mamur, halkı mesrur, ekinlikleri geniş, hayır ve bereketleri çok eski şehirdir. Bu şehrin kuzeyinde tam 8 bin adım yakın,

Nazilli kasabası pazarı

Cuma günü bu muhabbet pazarı içinde dört taraftaki köy ve kasabalardan 40-50 bin derya gibi derinti askeri gibi Etrak kabileleri çoluk çocuklarıyla herkes mallarını getirip bir gün bir gece o büyük kalabalıkta ulu bezirgânlar yükler bağlayıp yükler çözüp nice Mısır hazinesi mal satılıp büyük pazar olur.

Bu mahal büyük bir ovada olmakla Nazilli ileri gelenleri nice han, cami ve dükkânlar yapıp bir mamur ve şirin kasaba olmuştur. Hint, Sind, Arap, Acem ve Rum tüccarları bu hanlarda kalırlar. Ancak haftada bir pazara hayran olup bir günde nice bin denk dîbâ, şîb, zerbâf kısacası bütün değerli ve pahalı mallar bol bol bulunup alışveriş olur.

Yiyecek, içecek ve hububatın hesabını ancak Allah bilir, yer-yüzünde meşhurdur. Bazı dükkânları zengin bezirgânlar mülkiyet üzere tasarruf ederler. Rumeli’nde Maşkolor Pazarı, Dolyan Pazarı, Alasonya Pazarı, Debre Pazarı, Yanya Pazarı ve

Ösek Pazarı meşhurdur. Onlar yılda bir kere olur, ama bu Nazilli Pazarı her hafta olup onlardan fazla kâr olur.

Burada çadır, çalaş, kulübe ve başka kârgir dükkânlar toplam 2 bin adettir. Beş yüzü kârgirdir. Bunların dışındaki dükkânlar pazardan sonra atıl kalır. 300 dükkânı devamlı işler dükkânlardır ki mamur kasabanın içinde bulunmaktadır.

2 adet kale gibi hanları var ve 5 adet küçük kervansarayları var ki tamamen kiremitlidir. Ve bir hoş havalı hamamı var.

Bir büyük camii var, kârgir minarelidir. Damı toprakla örtülüdür ve 40 çam ağacı sütunlar üzere yapılmıştır. Cami içinin boyu ve eni 180 ayaktır. Mihrap ve minberi eski tarzdır ve bir yeşillik ve çiçek bahçesi geniş avlusu var. Cuma pazarında insanlar dolup ibadet ederler. Bu avlunun tam ortasında bir abdest havuzu vardır. Düzgün minaresinin tacı kireç ile örtülüdür. Mahkeme bu camie bitişiktir. Ayda bin guruş hâsıl olur. Ve yeniçeri serdari ve hâs hâkimi de her cuma burada hazır olurlar, zira kavga ve çekişme eksik değildir.

Bu kasaba 300 kiremit örtülü evlerdir. 7 kahvehanesi var bütün seyyahların konduğu yerdir. Kısacası böyle görmeye değer bir pazardır.

Nazilli şehrinin yiyecek ve içeceklerinin övülenlerinden, dünyaca meşhurdur ki 47 çeşit mahsulü vardır. Her birinin anlatılması usanç ve sıkıntı verir, ama meşhur olan pamuğu, pamuk bezi ve beyaz dimisi cihanı tutmuştur.

Yedi iklimde Nazilli inciri meşhurdur ki 23 çeşit Me'va Cenneti nimetlerinden inciri olur. Bunlar gök lop, ak lop, mışmış lop, dede salı lopu, ıssı yemez lopu, haşhaşlı lop, patlıcan lopu, sarı lop, yeşil lop, balı lop, ter lop, şekerli lop, mor lop, nakip lopu, sultan lopu ve Aydın lopu. Bu yazılan loplara birbirinden lezzetli ve ter ü taze loplardır. Ama aşk olsun lop lop yiyene ve reşk olsun miskli lopa. Gerçi bir küçük esmer incirdir, ama yiyenin dimağı misk ve ham amber kokusundan kokulanır. Çok çok yense bile gayet kolay hazmedilir Tanrı ikramıdır, asla hararet ve kuruluğu yoktur. Diğer incirler gibi çok olmayıp zamanı tez geçer. Diğer incirler gibi kuruyup vilâyet vilâyet gitmez, zira gayet yumuşak ve nazikliğinden eriyip gider.

Bir çeşit inciri daha olur, yedi veren derler. Bu da cihan süsü

bir incirdir ki yeşildir ve küçüktür. Tam kıştan bir ay sonra inciri olur. Zira bir senede 7 kere incir verir. Allah'ın hikmeti her bir ayda hâsıl olan inciri bir başka lezzette, başka renkte, başka bir tabiattadır, ay ay birbirine benzemeyen incirler yetişir. Ağacındaki yaprakları hazan rüzgârından solup tüm dalları yapraksız kalınca yine inciri yetişmektedir. Ama son yetişen incirleri ilk mevsimindeki gibi yumuşak, hoş ve lezzetli değildir. Beyt:

*Nazar kıl nev'-i insâna kimi zehr ü kimi sükker
Aceb hikmet bir ağacda olur yüz bin semer peyda*

Beyti bu incir hakkında ola.

Sözün kısıası bu Nazilli incirinin güzelliği, büyüklüğü ve lezzeti bir diyar incirinde yoktur. Diğer iklimlere narin ve incirinin kurusunu yüz binlerce yük götürürler. Henüz tatlılığı ve hoşluğu olduğu gibi durup zamanın geçmesiyle bozulmayıp durdukça şekerlenir. Bu uzun seyahatimiz içinde yedi iklimde benzerini görmedim, böyle bir hoş inciri olur.

Bu şehrin etrafındaki kuşlu güllü *anları, şebekeli bostanları, bağ ve bahçeler içinde akan köşe köşe bol suları, bahçeler içinde bülbüllerin nağmeleri ve hoş sesli kuşların yanık sesleri insana huzur verir, bir İrem şehridir ki "... şehirler arasında onun eşi yaratılmamıştı" [Kur'ân, Fecr, 8] beldelerindendir, *vesселâm*.

Bu şehrin ayanlarından Serdar Hacı Hasan Beşe, nakip ve seyyid çelebiler ile vedalaşıp ve yarar kılavuzlar alıp şehrin bağları içinde doğuya doğru Nazilli Ovası içinde akan Menderes Nehri sağ tarafımızda kaldı. Bu nehir, Işıklı dağlarından doğup bu mahalden üç konak daha gidip Akdeniz kenarında Balat Kalesi yakınında deryaya karışır ve çeşit çeşit balıkları olur. Buradan 3 saatte,

Kuyucak kasabasının özellikleri

Aydın toprağında 150 akçe kazadır. Kethüdayeri yoktur, ama serdari vardır. Ve zeamettir. Kasabası, bir topraklı bayır eteğinde bir çukur 1.200 adet topraklı ve kiremitli evlerdir ki hepsi bağısız, bahçesiz, susuz, han ve hamamsız, havası ağır ve adamları harami pis bir kasabadır.

Kiremitli yeni yapı 1 camii, 5 mescidi ve 20 dükkânı var. Burada da hafta pazarı olur. Serdardan 20 tüfenkli kılavuzlar alıp

yola devam ettik. Zira yolları tamamen harami yuvasıdır. Köşe bucak yol kesicilerle dolu puslu yerleridir.

Oradan doğu tarafına, kâh Menderes Nehri kenarınca kâh çamlı dağlar içinden geçtik. Hamd olsun atlarımızın ayağına bir taş değmeyip esenlikle gideriz derken, beşinci saatte Tanrı'nın hikmeti, **Dalkavak** adlı yerde,

Hakirin başından geçenler: Bu mahalde bir taşlık dereye giderken bir sık orman içinde bir vaveyla ve feryat koptu. Hemen kılavuzlarımızın birkaçı geriye kaçtı, birkaçı dalkılıç ileriye at bırakıp gitti.

Hakir de ileri vardım. Henüz iki şahbaz genç yiğidin kellelerini bedenlerinden ayrılıp kanları akıp ruhları cennete gidip esvapları ile yerde toz toprağa bulanıp yatarlar. Kılavuzlarımız tam usta imişler, derhâl bu iki şehidin naaşlarını soyup çırpılpak bıraktılar ve esvaplarını bizim katırların üzerine koydular. Bu şehitlerin kemerleri ve koyunlarında Kâbe tespihleri çıktı.

Daha ileri vardık, iki baş küheylân doru atlar yularını sürüyüp ağaçlar içre serseri gezerler. Hemen kölelerim atları zapt ettiler.

Oradan daha ileri vardık, 6 adet leş yere serilmiş ve şehitlik şerbetini içip bütün silâhları ile yerde yatarlar. Hemen yine kılavuzlarımız bunları da tertemiz soyup 6 adet atlarını alıp giderken heybelerinde Kâbe metalarından misvak, hurma ve lif türü eşyaları var.

Daha ileri vardığımızda bir adam orman içre yaralı olarak yatar. İnlemesi göklere çıkmış, silâhıyla yol üzerinde yatıp cins bir atı yanında yularını basıp durur.

Bu adamı derhâl katırlarımızın üzere yükleyip giderken daha önce geriye kaçan 6 adet kılavuzlarımız utanıp geldiler. Ama bizimle olan kılavuzlarımız bunlara leventçe,

“Bre leke! Bre muhanat! Bir cenk etmeden, yara bere görmeden kaçarsınız” diye nice hakaret edici sözler söyleyip yola devam etmekteyiz.

Hakir hepsini uyarıp 20 kılavuzumuz ve 10 adet de tabilerimiz, hepsi silâhlı ve hazırlıklı bu Dalkavak içre “*yâ Fettâh*” ve “*yâ Rezzâk*” ismine meşgul olarak giderken hemen 10 yaya ve 5 küheylân atlı bir seyishaneleri üzerinde bir siyah Habeşli köleli

adamlar belirince biz de hazırlıklı olduk. Onlar bize, biz onlara yaklaşıncı biz onlara selâm verdik. Selâmdan sonra kılavuzlarımızla biliştiler, görüştüler ve öpüştüler. Bizim kılavuzlarımız onlara,

“Nerden gelirsiniz ve bu seyishane üstündeki Arapçık nedir?” dediler. Onlar,

“Allah verdi, pazarından aldık” dediler. “Ya bu sizin yedeklerinizde boş atlar, seyishane üzerindeki esvaplar ve bu yaralı kanlı adam nedir, hay kahpecikler? Şimdi biz gelirken bu orman içre bir hay huy tüfenk sesi ve bir cenk kavgası işittik, besbeli kelepire girip av almuşsınız, bize bu avlardan yok mudur?” diye hemen boş atlara ve yük hayvanlarındaki esvaplara aç kurt kuzuya saldırır gibi saldırdılar.

Bizim kılavuzlarımız razı olmadılar. Nice konuşmalardan sonra bunlardan kurtulmak mümkün olmayınca hemen bizim taife,

“Bre vurun şunları” deyince birbirimize girip bir anda onların beşini leş eyledik, ama atlıları açtılar. Artlarına düştük, hamd olsun birini daha attan aktardığımız sırada bir adamımızı çakmaklı tüfenkle yaralayıp o an can verdi. Bu şehidimizi atı üzerine bağlayıp yola devam ederken yoldaşlarımıza sordum:

“Siz bunlar ile ne acep dostane âşinalık ettiniz?” dedim. Onlar,

“Ya vilâyetimiz kurdu değiller midir? Her pazaryerlerinde görüşmez miyiz?” dediler.

“İşte bu esvaplarını aldığımız 10 yiğidi bunlar şehit edip biz üzerlerine gelince ganimet mallarını alamayıp geri kaçtılar. Bu malları bizde görünce ‘Avımızı nasıl alırsınız’ diye atlara ve esvaplara sarıldılar. Hamd olsun biz onların da esvaplarını ve eşyalarını alıp seyishane üzerinde bir Arap köle aldık” diye sevinip,

“Ağa uğurlu yiğit imişsin, asla bizim izimizden ayrılmadın. Sana da bundan iki at ve iki heybe esvap verip bizim şehidimiz vardır, biz geri döneriz, siz varın gidin. Bundan ilerisi emindir. Bu mahalde yolkesicilik edenler bunlar idi. Artık siz elem çekmeyi yola devam edin” diye türlü türlü tavırlar göstermeye başladılar.

Can başıma sıçrayıp hakire bu gibi telâş olurdu ki bunlar bizi de şehit edip “Cenk içinde oldu” diye söylerler diye düşüncelere daldım. Sonunda müdarayı elden komayıp,

“Beni selâmete çıkarın yahut şu dağları geçirin ve beni bir köye düşürün” diye konuşarak geniş bir ova içinde giderken hemen ileriden kalabalık bir asker gözükmünce bizim kılavuzlarımızın başlarına ateş düştü.

Bu asker bize gelip bunlar ile selâm sabah ederken beygirin üzerinde ganimet olan siyah Arap köleyi, bizim seyishane üzerinde yaralı adamı ve atları görüp bildiler.

Arap köle bu askeri görünce bağırıp çağırarak ağlamaya başladı. Meğer bunlar Tire hacıları imişler ki 10 adamı ileri müjdeye göndermişler. Haramilere rast gelip şehit olanlar bu hacıların adamları imiş.

Başımızdan geçenleri, maceramızı bunlara anlattık. Bunlar hayretler içinde kalıp seyishane üzerindeki Arabı, bütün kanlı esvapları ve atları elimizden alıp,

“Bu esvap sahiplerini siz katleylediniz, haramilersiniz” diye bizden şehitlerin kemerlerini ve diğer değerli esvaplarını istediler. Sonunda bizi geri döndürüp cenk ettiğimiz meydana gelip şehitleri defnettiler.

Bizim katlettiğimiz 6 adet haramileri bıraktılar. Bu mahalde bizim seyishane üzerinde olan yaralı ruhunu yola çıkarıp cennete gitti. Onu da yoldaşları yanına gömdük.

Bu mahalde Sarı Mumcu adlı köyden halk gelip hakiri ve kılavuzlarımızı görüp tanışıklık ettiler. Hacılar bizim durumumuzu köy halkından sordu, iyiliğimize köy halkı tanıklık edince hakire ve kılavuzlarımıza izzet ikram edip hakire bir at, bir tüfenk ve bir kılıç verdiler. 19 adet yoldaşlarımıza beşer gurus verdiler. Ve bizim yoldaşlardan şehit olan adamı atıyla bir kılavuzumuza verip geri döndürdük. Bizler hacılarla vedalaşıp yine yola devam eyledik.

Hamd olsun bu Dalkavak adlı ağaçlık içinde böyle bir büyük olaya rast gelip kurtulduk.

Sonra yine doğu tarafına giderek Menderes Nehri’ni bir ağaç köprüden geçip dokuzuncu saatte,

Saray kasabası yani Ezine-âbâd kazası

Denizli hâssı hükmünde 150 akçe kazadır. Kethüdayeri ve serdarı Denizli'dedir. 1 camili, 2 mescitli, 1 hamamlı, 1 hanlı, 5 dükkânlı ve 200 toprak örtülü evli köydür. Bu mamur köy Afyonhisarı'nda Gedik Ahmed Paşa Camii'nin evkafından olmakla mütevellîsi hâkimdir.

Oradan yine o sahra içinde doğu tarafına mamur köyleri geçerek 5 saatte,

Honaz Kalesi'nin özellikleri

Rum kayseri oğullarından Honaz adlı bir melikin yapısı olduğundan Honaz şehri derler. Sonra (---) tarihinde Germiyanoglu Yusuf Bey fethidir. Ondan Osmanlılardan Koca II. Murad eline girmiştir. Anadolu Sancağı toprağında Denizli kazası sınırlarında 150 akçe kazadır.

Kalesi, Honaz Dağı'nın burnunda göklere doğru uzanmış bir yalçın kızıl kaya üzerinde Kahkaha Kalesi gibi şeddadi bir kaledir. Çepçevre büyüklüğünün kaç adım olduğu malumum değildir, ancak beş köşe taş yapı eski bir kaledir. Batıya bakan bir kapısı var, küçük bir kaledir ama sarptır.

Bu kaleden Denizli şehri ayak altında gibi görünür. Kale içinde 400 toprak örtülü eski yapı evlerdir. Hepsi Denizli sahrasına ve Ezineâbâd tarafına bakan havadar evlerdir. Kale evleri olmakla havaleli evlerdir. Kale içinde ancak bir kurşunsuz eski cami, 2 zaviye, 1 mektep ve kadı mahkemesi var. Bu kalede asla kefare yoktur, girerse katlederler. Hepsi aşağı şehirde olurlar.

Bu kale gayet sağlam ve muhkem olduğundan celâlî korkusundan tüm vilâyet ileri gelenlerinin değerli eşyaları bu kalede saklıdır. Karayazıcı, Celâlî Said Arap ve Birgilili Celâlî Cennetoğlu adlı haramiler beşer altışar ay bu kaleyi kuşatıp asla bir yolla zafer bulamayıp hüsrana uğrayıp gitmişlerdir. Ta bu derece Van ve Mardin Kalesi gibi yüksek kaledir.

Dizdarı, 20 adet neferi ve serdarı vardır, ama sipah kethüdayeri yoktur.

Bu kaleden aşağı varoşa bin adımda inilir. Ama bu varoş etrafını da bir kat varoş kuşatmıştır ki sağlamdır.

2 Müslüman mahallesi vardır, gerisi kâfirlerdir. Tamamı

200 hanedir. 1 cami, 1 mescit, 1 hamam, 1 han ve birkaç tüccar dükkânı vardır. Ama tabakhanesi altında Akgöz Pınarı adlı bir âbıhayatı vardır, ayağında nice yüz un değirmenleri vardır. Gece gündüz felek değirmeni gibi dönüp vilâyet halkı kendi buğdaylarını ömürleri gibi öğütüp yerler. Bu değirmenlerden aşağı nice bin bağ, bahçe ve şebekeli bostanları sular hayat suyudur.

Menderes Nehri'nin bir başı da bu Honaz Nehri'dir. Bir kolu da Işıklı kasabası içinde büyük Akgöz Pınarı'ndandır. Dere ve tepelerden toplanıp derya gibi Menderes Nehri olur. Honaz'ın 2 saat uzak yeri, bağ bahçesi donanmış ve nice yüz sular akmıştır. Bu şehri görüp güney tarafına bağ ve bostanlar içinde 5 saatte,

Dâr-ı Mâ [Su yurdu] kalesi Denizli şehrinin özellikleri

Bu şehrin dört tarafını nice bin akarsular ve nice göller kuşattığı için Denizli ismi verilmiştir. Yoksa denizden doğu tarafına dört merhale uzaktır. Kütahya Sancağı toprağındadır, ama eski zamanda başka sancak idi. Sonra (---) tarihinde Bağdad fatihi Gazi Sultan Murad fermanla kızı Kaya Sultan'a ebedî ve mülk olarak hayat boyu çocukların çocuklarına her türlü vergiden muaf ve müselleme hâs etmiştir.

Hâlâ başka hâkimi var, 300 asker ile 40 yük akçe iltizamını tahsil edip 20 bin guruş da kendine tahsil eder. Bir sene zaptımızda olmuştur, oradan biliyoruz. Hükümü altında 5 kaza yeridir. Evvelâ Denizli kazası, Ezineâbâd kazası, Çarşambaâbâd kazası; Gököyük kazası ve Honaz kazası. Bu 5 kaza birbirlerine yakın olmakla Denizli hâssı hududundadır.

Denizli şehri kadılığı 300 pâyesiyle yüksek kadılıktır. Ve nahiyesi (---) köydür. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayanı eşrafı, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, dizdarı, neferleri ve şehir subaşı-sı vardır.

Kalesi, bir düz yerde dört köşe yalın kat taş bina güzel bir kaledir. Ama sulu yerde olmakla dört tarafında hendeği yoktur, ancak Yeni Cami tarafında biraz hendeği vardır, o da bir adam boyu kadar alçacık hendektir. Başka yerinde hendek yoktur. Çepçevre büyüklüğü 4.070 adımdır.

Ve 4 kapısı vardır. Kuzey tarafında Boyacılar Kapısı, doğuya bakan Semerciler Kapısı, gayet küçük kapıdır, iki adam yan yana

giremez ve atlı girip çıkamaz. Kible tarafında Yeni Cami Kapısı ve batı tarafta Bağlar Kapısı, bazıları Hızırlık Kapısı derler.

Bu kale Rum kayseri binasıdır. Nice devletler eline girip sonunda 607 tarihinde Selçuklu şehzadelerinden Mukim Şah oğlu Keyhusrev oğlu Keykavus Şah fethidir. Daha sonra Osmanlı'dan Koca Sultan II. Murad eline girmiştir.

Bu kale içinde asla çoluk çocukla sakin olacak hane ve hanedanlar yoktur, baştan başa dükkânlardır. 370 mamur ve şenlikli dükkânlı çarşıdır. Bir kârgir duvarlı, çatısı kiremitli ve iki kapılı bir sağlam ve müstahkem binalı bedesten var, tamamı 70 dolap dükkândır. Ve bir toprak örtülü minaresiz eski cami var.

Kalenin tam ortasında üstü kiremitli bir geniş Tahıl Pazarı meydanı var. Ve birkaç çeşmesi var. Bu yapılardan başka kale içinde bina yoktur, bir hanı var, ancak onda gelen geçen yolcular konuk olamaz. Güvenip bildikleri adamları korlar. Ve bekçiler her gece han kapısını üzerlerine dışarıdan kapatırlar. Bu kale içinde her gece 50 adam silâhlı olarak gözcülük ve bekçilik ederler, gayet güvenlidir.

Bu kale içinde haftada büyük bir pazar olur ki sanki insan denizi Denizli şehrinde dalgalanır. Pazardan sonra kalede akşam olunca bekçilerden başka bir can kalmayıp herkes bağlarında hanelerine gidip sabah olunca kale muhafızları davullarına tokmaklarını vurup nöbet beklerler, zira bu kale bedestenin zemini altında nice Mısır hazinesi tüccar malı vardır.

Bu kaleden dışarıda 44 mahalle vardır. Hepsî bağ ve bahçeler içinde gül ü gülistanlı, bağ ve bostanlı akarsular içinde 3.600 direkli İrem gibi haneleridir.

Tamamı 57 mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaate sahip Kale Camii, sonra taşra Yeni Cami derler, kible kapısı üzere yazılan tarihi budur:

"Fî eyyâmi Sultanii'l-a'zamı Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Keyhusrev bin Kılıc Arslan halledallâhu mülkehû, sene seb'in ve seb'a mie." [770]

Saray Cuması eski yapıdır. Kurşunlu Cami hoş ve güzel yapıdır. Ulu Cami, bu da kurşunludur ve eski yapı Sıddik makamıdır. Tabaklar Camii yakın zamanda yapılmıştır. Çömlekçiler Camii, başka bir tarz mamur camidir. Kaleden taşra meşhur camiler bunlardır. Başka 37 adet mescit vardır.

Ve 7 medrese vardır. Bunlardan Saray Cuması Medresesi (---) adet ulemalarına meşruta yüksek pâveli medresesidir.

1 dârülhadis ve 7 sıbyan mektebi vardır. Ve 11 derviş tekkesi vardır. Bunlardan mamur ve meşhurları Ulu Cami önünde Ahi Duman Baba Tekkesi, Ak Sinan Sultan Tekkesi, Kara Oğlan Baba Sultan Tekkesi ve Cem Baba Sultan Tekkesi bâbullah fukaralarına nimetleri bol derviş tekkesidir.

Ve 6 hamamı vardır. Hoca Ömer Hamamı'nın suyu ve havası hoş eski yapı bir hamamdır. Alaca Hamam da hoş havalıdır. Küçügenoğlu Hamamı, Yeni Hamam, Tabakhane Hamamı ve Şengül Hamamı. Bunlar herkes için hamamlardır. Ama 100 hamam da bahçeler içinde hane hamamları vardır.

Bu şehrin bağ ve bahçesi mahkeme sicillerinin yazdığına ve şehbenderinin söylediğine göre toplam 10.070 bahçe ve 7 bin dönüm hakkı verir voyvoda defterinde kayıtlı bağlar vardır. Bütün ayan, eşraf ve küçük büyük herkes bahçelerinde sakinlerdir. Vilâyet ayanı,

“Şehrimizin dört tarafında 20 binden fazla kaynak sular vardır” diye övünürler. Gerçekte yine sözlerinde doğrulardır. Hayat sularının çokluğundan bu şehre Denizli derler. Zalim şehir ağaçlık içinde olmakla sivrisinek gayet çoktur, ama yayla bağlarında sinek yoktur.

Bütün halkı bağlarında oturduklarından çoluk çocukları, aileleri birbirlerinden kaçmak yoktur, zira hepsi birbirlerine ak-raba gibi olmuşlardır.

Yer yer mahbûb ve mahbûbeleri çoktur. Genellikle halkı mavi ve beyaz bez ferace giyerler. Kadınları da beyaz çarşaf ve muhayyer ferace giyerler.

Halkın misafirlerle ilişkisi biraz yapmadır. Zira şehirleri Anadolu diyarının bir köşesinde bulunduğundan insanların uğrak yeri değildir. Onun için kimse ile hüsn-i ülfet etmeyi bilmez bir alay Etrak tüccarıdır.

Beğenilenlerinden, pamuğu, pamuk ipliği, beyaz, ince ve temiz sadelik bezi, Acem bezinden hoş olur, nice bin yük bezi Anadolu vilâyetine dağılır, başka bezirgânları vardır. Bütün halkın işleri ve kazançları beyaz bezdir.

Denizli şehrini ziyaret yerleri: Evvelâ Ak Sinan Sultan, Ahi Duman Sultan, Karacaoğlan Sultan ve Hızırlık Sultan.

Ahi Evran Sultan: Hacı Bektaş-ı Velî, Molla Hünkâr, Şems-i Tebrizî ve Sadreddin-i Konevî hazretleri ile birlikte bulunmuş ulu sultandır ki nice keşif ve kerametleri görülmüştür. Kerametlerinden biri Kayseri’de debbağlık ederken “Devlete vergi vermez” diye bir gammaz, hâkime şikâyet eder. Kapıcılar varıp Ahi Evran’ı bağlamaya kalkışınca hemen dükkân içinde bir evran [yılan] çıkıp halk üzerine saldırınca kapıcıların hepsi cansız kaçarak hâkime gelip başlarından geçenleri anlatırlar. Sonra Ahi Evran’a saygı gösterirler. Onun için Ahi Evran, yani evran kardeşi demek olur. Sonra Kayseri’den göçüp bu Denizli şehrinde rahmete kavuşup yatar. Kırşehir’inde bir Ahi Baba vardır, ama bu Ahi Evran Baba değildir. Debbağ esnafının önderidir ki debbağlara Ahiler derler.

Yeni Cami yakınında Cafer Ağa Hanı dibinde İmam Sultan. Bu han eski yapı büyük bir han imiş. Zamanla harabe olup Melek Ahmed Paşa’nın ağalarından Cafer Ağa Denizli hâkimi iken tamir edip İmam Sultan türbesine vakfeyletti. Han kapısının sol tarafındaki köşede bir beyaz mermer üzere eski tarihi budur:

“Fî eyyâmi devleti’s-Sultani’l-a’zam zıllullâhi fi’l-âlem Gıyâsü’d-dünyâ ve’d-dîn Keykavus bin Keyhusrev bin Mukîm Emîri’l-mü’minîn el-abdü’z-zâ’îf Karasunkur bin Abdullâh, fî sene seb’ ve sittî mi’e.” [607]

Bu hana yakın Kapı Erenleri, Memi Dede, Yakub Dede, Baba Sultan, Ayaklı Baba, Fethi Baba, Şahin Baba, Ziyaret Baba, Yakin Baba, Şekur Gazi Baba ve Hacı Seher Sultan hazretleri, bir mesiregâh yüksek dağın zirvesinde yatmaktadır. Uzunca Hayreddin Sultan, Çomaklı Baba, Karaöyük Baba ve Didîği Baba Sultan ziyaretleri.

Nice bin büyük evliyâlar vardır, ama meşhur olan erenler bunlardır. Birkaç gün konaklamada ancak bu sultanlara birer Yasin-i şerif hediyeyle varıp tanışıklık kazandık. Beyt:

*Derd-i aşkı çekmeyen aşkdan velî bîgânedir,
Bî-vesîle her kişi sultana olmaz âşinâ.*

beyti mazmunu üzere hamd olsun her büyük velinin kabrini ziyaret edip en az bir Fâtiha-i şerif hediye ile varıp ruhlarını yâd eyledik.

Sonra bu şehrin ayanıyla vedalaşıp ve birkaç boğası bezler hediyeleyip ve kılavuzlar alıp kuzey tarafında bağlar bahçeler içinden, yine Honaz Kalesi altından geçerek altıncı saatte,

Işıklı kasabasının özellikleri

(---) sancağı toprağında (---) ve 150 akçe şerif kadılıktır. Ve nahiyesi (---) köydür. Kethüdayeri ve serdarı vardır, ama müftüsü ve nakibi yoktur. Kasabası bir düz yerde kurulmuş 450 toprak örtülü hanelerdir.

Ve (---) mahalle ve (---) mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaati (---) Camii (---) Camii (---) gerisi mescitlerdir.

Sibyan mektebi, hamamı, hanı ve birkaç dükkânı vardır, ama bedesten yoktur. Ve tabakhaneşi çarşının altında büyük Akgöz Pınarı yanındadır. Bu nehir Menderes Nehri'nin başıdır. Bu şehrin bağı ve bahçesini sular. Suyu ve havası güzeldir. Mahbûb ve mahbûbesi beğenilir. Gerçi Türkistan şehridir ama hayli zarif, marifetli, güzel konuşan, sözünü dinler, hâlden anlar çelebileri vardır. Işıklı şehri olmakla Işıklı âşıklarına aşk olsun. Pür-şevk ve ehl-i zevk âşıkları vardır. Genellikle halkı sipahidir, zira safinatülciyad gibi küheylân atları olur.

Ziyaretlerini bildirir:

..... (1 satır boş).....

Oradan (---) tarafına (---) saat mamur köyler geçip,

Dinler kasabası: Işıklı kazası nahiyesidir ve (---) (---) hâkimidir. Şehri bir düz yerde kurulmuştur ki toplam 600 toprak damlı hanelerdir. Tamamı (---) mahalle ve (---) mihraptır. (---) Camii (---) (---) (---) gerisi mescitlerdir.

Hamamı, hanları ve dükkânları vardır, ama bedesten yoktur. Suyu ve havası hoş olduğundan bağ ve bahçesi çoktur. Oradan mamur ve şenlikli Türk köyleri içinden geçerek 8 saatte,

Uluborlu Kalesi'nin özellikleri: (---) (---) (---)

..... (5,5 satır boş).....

Göhlisar Kalesi'nin özellikleri: (---) (---) (---)

..... (20 satır boş).....

Oradan Davaz Ovası'nın doğu tarafı ucunda,

Kızılca Börklü Vakfı kazası: 150 akçe kadılıktır. Aydın Sancağı hükmündedir ama Menteşe toprağındadır. 150 toprak örtü-

l  bağlı, bahçeli, 1 camili, hamam ve arşırsız bir Müslüman bel-
desidir. Serdarı Şişli Hacı demekle bilinen vukuf ehli, söz sahibi
halkın beğendiği bir kimsedir ki herkese teklifsiz sofrası açıktır.
Oradan batı tarafına 5 saatte,

SovulmazPazarı: Sovulmaz Dağı'yla Sovulmaz Nehri ke-
narında bir gün bir gece büyük pazar olur. Bu Sovulmaz Neh-
ri, Bozdoğan Nehri'nin başıdır ki inip Bozdoğan kazası kasaba-
sı içinden akarak Köşk Şehri  n nde Menderes Nehri'ne karışır.
Bu Sovulmaz Pazarı mahalli Menteşe toprağıdır. Oradan batıya
giderken Davaz Ovası'nın tam ortasında 40 hayat suyu pınarlar
kaynayıp akarak Sovulmaz Deresi'ne varır, karışıp sonra Bozdo-
ęan Nehri olur. Kırkpınar'ı geçip 1 saatte,

Tilkili kasabası: 300 adet toprak örtülü haneli, 1 camili, 1
mescitli, 1 hanlı, 1 küçük hamamlı ve birkaç d kk nli kasabacık-
tır. Davaz [Tavas] kadısı, serdarı ve kethüdayeri burada oturur-
lar. 150 akçe Şerif kadılıktır ve 32 nahiye köyleri var. Menteşe pa-
Őasının hâssı ve subaşılığıdır. Bir dere kenarında suyu ve havası
hoş, bağlı bahçeli bir yerdir. Ve yeniçeri serdarı Hacı Bekir Ağa
hakire yoldaşlar verip Davaz Vadisi içinde 3 saatte,

Şahin yuvası Davaz [Tavas] Kalesi'nin  zellikleri

Yunanlılar yapısıdır ki göklere baş uzatmış Şahin, zağa-
nos ve doğan yuvalı Davaz Kalesi'dir. (---) tarihinde Menteş Bay
oğullarından Mirza Bay fethederken savaş esnasında, "Kalede
adam az" buyurmuşlar, adam azdan bozulma Türkler arasın-
da Davaz Kalesi derler. Daha önce kadı burada otururmuŐ. Hâlâ
yine paşa hâssıdır.

Kalesi Davaz Ovası'nın güneyinde ve bir yüksek yalçın kaya
 zerinde dört köşe kudret eliyle yapılmış yüksek kaledir. ep-
evre büyüklüğü 3 bin adımdır. Ancak doğuya bakan bir de-
mir kapısı vardır. Bu kapı önüne cehennem kuyusuna benzer bir
hendeği var. Celâli sığınmasın diye kazmışlar, zamanla toz top-
rakla dolmuŐ. Eğer temizlense bu kale Yecuc Seddi gibi olurdu,
zira bu kale kayasının dört tarafı cehennem çukuru gibidir.

Dış kalesinin bazı yerleri yıkılmıştır, ama hâlâ i kalesi ga-
yet mamur, sağlam ve dayanıklı kaledir. O yazılan kayanın sivrili
burnu üzere göklerden ve avcı kuşlardan başka havalesi yoktur.

Ancak gayet küçük iç kaledir. Çepçevre büyüklüğü 300 adımdır. Duvarının boyu 50 ziradır. İçinde 50 adet toprak örtülü haneleri vardır. Bir camii var ve dizdar burada oturur. İç el olmakla neferi yoktur. Ve han, hamam ve çarşı pazarı yoktur.

Dış kale geniştir, 300 toprak örtülü mamur şenlikli haneler vardır. Hepsi 5 mahalle ve 5 mihraptır. Ve 10 adet küçük dükkânı, 1 hanı, 1 basık hamamı, 3 sıbyan mektebi, 3 sebili, 2 tekkesi ve 6 zaviyesi var, ama bedesten ve aşevi imareti yoktur.

Bu kale içinde bağ ve bahçe de yoktur, ama yer yer üzüm asmaları ve yaşlı acayip ağaçlar vardır. Tüm bağları kayanın batısında bir top menzili uzakta Kepez Dağı dibinde 3 bin adet mahsullü bağdır ve her bağda bir bağcısı vardır, dar değildir, geniş evlerdir. Bütün kale halkı altı ay bağlarında sakin olup mahsul alırlar.

Bu kalenin doğu tarafında kale temeli altında bir yalçın kaya içinden bir âbıhayat su kaynayıp çıkar, sanki buz parçasıdır. Tüm kale halkı bu tatlı sudan içip susuzluklarını giderirler. Acayip Tanrı işidir ki bu kaleden yüksekte bir dağ daha yoktur ki ondan gelir diye düşünölsün. Allah'ın hikmetidir, bu suyundan başka havası da güzeldir.

Davaz Kalesi ziyaret yerleri: Evvelâ taşra kalede Karaca Ahmed Sultan Tekkesi, büyük tekkedir. Sarı Baba Sultan, İlkınlı Sultan, Kepez Dede, Ali Balı Dede ve Gülüm Dede. Bu büyük velilerin hepsi bu eski tekkenin avlusunda gömölüdür.

Bu Davaz Kalesi'nden güneye çamlı beller, korkulu ve tehlikeli yollar aşip 4 saatte,

İskele Hanı: Sultan Keykubad yapısı bir amansız yerde tamamen kârgir bina güzel bir handır, ama küçüktür ve İskele Nehri'nin kenarındadır. **İskele Suyu:** Yine İskele dağlarından doğup Nazilli Ovası'nda Arpaz kazasından geçerek Menderes Nehri'ne karışır. Bu İskele Hanı'nı geçip 3 saatte,

Yelen Hanı: Bu da çamlı dağlar ve ahlat armudu ormanları içinde bir küçük handır. Oradan yine güneye 3 saatte,

Dede Menteş Hanı: Bu da amansız yerde, bir ıssız yerde kârgir bina bir küçük handır. Oradan yine çamlı ormanlar içinde 2 saatte,

Yumurta Hanı: Bir küçük eski handır. Yumurta Nehri bu

han dibinden akarak Menderes Nehri'ne katılır. Oradan 3 saatte yine güney tarafına,

Yemiş Hanı: Çam tahtası örtülü ufak tefek bir handır.

İbretlik ağaçlar: Bu hanın dört tarafında çam ağaçları var ki varlıkları yaratan Allah kuvvet ve kudretini göstermek için yaratmıştır. Bu yüksek ağaçların benzerini bir diyarda yaratmamıştır. Her biri göklere doğru baş uzatmış servi gibi uzun olup güzel kokusundan gelen geçenin dimağları kokulanır.

Bunlardan biri çardaklı çam namıyla meşhur benzersiz bir çamdır. Gölgesinde bin atlı konaklasa mümkündür.

Biri de adam çamı, bu da ibretlik güzel çamdır. Sanki Allah'ın emriyle insan gibi elleri, kolları, ayakları ve başı var, beli ince, gövdesi iri, acayip sırlı garip çamdır.

Başka biri kuru çam, göklere doğru uzanmış asla yeşil yaprakları yok, kuru çam görünür, ama yine taze dalları gayri çamlardan fazladır. Dibinden devamlı olarak nice yüz kantar ketranı kaynar.

Biri de semiz çamdır, Allah'ın yarattığı ağaçların adeti bu şekilde yürür ki, servi ve çam ağaçları uzun ola, ama bu semiz çam gayet alçaktır ve gövdesini 10 adam ancak kucaklar. Gövdesi ve yaprakları bir vadiyi gölgeleyip altında 10 bin koyun gölgelenir bir cihan çamıdır.

Diğer biri kemerli çamdır, ana yolun iki tarafında birer çam Yaratıcı'nın kudretiyle hâsıl olup birbirine kavuşup zamanla tek parça olup yol üzerinde kemer gibi olmuşlar. Bütün yolcular o kemerin altından geçerler bir seyirlik çamlardır.

Biri de kırk kardeş çamı. Hurma ve çamın yaratılışı tek tek yetismektir, ama bu çam bir kökten 40 adet çam yetişip hepsi göklere doğru uzayıp gitmiştir. Gölgelerinde 40 adet şehit gömülü olduğu için kırk kardeş çamı derler.

Diğer biri de çatallı çamdır. Bütün zamanda çam ağacı hurma ağacı gibi uzun dallı olur, ama bu çam çınar gibi dallı ve budaklı hâsıl olmuştur.

Biri de Kanlı Çam'dır. Yaz kış kanı kızıl kızıl akar. Edhemî tarikatından Selim Dede adlı bir halim selim zatı haramiler bu çam altında yaralayıp soyup giderler. Ölüm anında Edhemî der- vişi,

“Ey çam! Benim kanım yere senin sayende düştüğüne sen de kan akıtıp tanıklık eyle” diye dua edip Selim’in ruhu Hakk’a yürüyüp kanı düşüp şehit olduğu çamın dibinde bir set üzerinde gömülüdür. Hâlâ o zamandan beri bu çamdan kan akmaktadır. Onun için kanlı çam derler, yol üzerinde halkın ziyaretgâhıdır.

Bu yukarıda yazılan ibretlik çamlar hepsi yol üzerindedir. Bu ibretlik çamların her birisinin birer hikâyeleri vardır. Ve nice kere yüz bin ibretlik garip ağaçlar vardır ki gören insanlar hayran kalır.

Bu Yemiş Hanı etrafındaki çamları seyrederek yine güneye üç saat Muğla şehri ensesinde,

Yılandık Beli: Allah saklasın göklere baş uzatmış Bîsütun Dağı’dır. Davaz Kalesi’nden buraya gelinceye kadar kâh taşlık, kâh ormanlık, kâh tek insan olmayan, celâlisi ve haramisi çok, korkunç ve tehlikeli derbent, amansız dağlar 14 saatlik yerdir. Bu tehlikeli yolun dört tarafında birer ikişer saat uzak mamur köyler vardır. Ama tüm halkı hâkimlerine serkeş yağı, dağlı ve asi adamlardır. Bu köylerin tüfenkli gençleri adı geçen çamlı yollara inip yol keserler. Gayet dikkatli olmak lâzımdır, zira bu dağlar ulu dağlardır.

Bu Yılandık Beli öyle yüksek dağdır ki kışın, yazın ve bahar günlerinde, bütün yıl boyunca en tepesinde mavi bulut eksik değildir. Ula şehri ve Muğla şehri ovaları gözüktüğünden başka açık havada İstanköy Adası, Rodos Adası, Hereke Adası ve İncirli Adası rahatça görülür. Ta bu derece yüksek dağdır.

Bu yüksek dağdan aşağıya yaya olup taşlar içinden sıkıntı çekerek tam 3 saatte dağın eteğine indik. Dağın eteğinde,

Dümrük Köyü: 350 kârgir binalı, bağlı, bahçeli, âbıhayatlı, topraklı ve kiremit örtülü güzel hanelerdir ki bütün halkı Müslümandır. Bir eski yapı camii ve minaresi var. Avlusunda bir kurşunlu kubbe içinde (---) (---) hazretleri medfundur. Nice yüz kerametleri görülmüş ulu sultandır. Bu köy onların yüzü suyu-na mamur olmuştur. Yine kendi cami ve nurlu türbelerine vakıf olmuştur.

Bu köyün 1 hanı, 1 hamamı, 10 dükkânı, 2 sıbyan mektebi, bağı bahçesi ve bostanı vardır. Havası gayet hoş olduğundan beyaz kirazı insanlar arasında meşhurdur.

Bu köyün kuzeyindeki yüksek dağın içinde büyük mağaralar var ki içine giren insan kaybolur. Bu köyden güneye Muğla'nın Kara bağları 8 bin adımdır. Yine bu köyden batıya 8 bin adım Muğla şehridir, *vesselâm*.

^ Muğla Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Rum keferesi elinden Menteşe oğlu Dârâhikey veziri Mûğlı Bey fethetmiştir. Büyük savaş olmuştur. Bu Mûğlı Bey Mâhan memleketinde Hazret-i Peygamber'î rüyasında görüp izniyle Sultanü'l-ulemâ huzurunda İslâm ile şereflenip Menteşe oğlu Dârâhikey'e boy beyi edip Muğla Kalesi'ni fethedince bu şehri onun ismiyle isimlendirir. Muğla isminin aslı budur. Sonradan imana gelmek ile Muğla Bey derler. Farsçada mûğ kefereye derler.

Kısacası, yaşayıp İslâma çok hizmetler edip çok gazalar etmiştir.

Sonra bu şehir (---) tarihinde Osmanlılardan Sultan II. Murad eline girip kalesini yıkmıştır. Hâlâ şehrin ensesinde kuzey tarafında bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli bir küçük kaleciktir. Ama içinde dizdarı, neferi ve insanı yoktur. Ancak öşri sultanî tahılını saklamak için iki ambar vardır. Ve batıya bakan bir kapısı vardır, daima kapalıdır. Ama eski zamanda gayet sarp kale imiş. Dört tarafı yalçın kayalar olmak ile hendeği yoktur.

Bu şehir Anadolu Eyaleti'nde Menteşe paşasının tahtıdır. Paşah tarafından paşanın hâss-ı hümayûnu 400.800 akçe eder. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Yazım sırasında 52 zeamet ve 381 timar erbabı vardır. Bütün zeamet ve timar erbabı kanun üzere cebelüleri ile 2 bin asker olur. Paşası da sefer sırasında hâssına göre bin mert asker ile sefer eşer.

Bu şehir 300 pâyesi ile şerif kadılıktır. Ve nahiyesi 105 köydür. Müftüsü, nakibüleşrafı, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, ayanı eşrafı ve âlimleri gayet çoktur.

Bu şehir kalenin kayası eteğinde kurulmuş bir şirin şehirdir. Bütün haneleri 2.170 mamur evlerdir. Yer yer toprak örtülü haneler vardır. Ama genellikle düzgün tahta örtülüdür.

Toplam 11 mahalledir ve 70 mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaate malik tabakhane yakınındaki Eski Cami eski tarz top-

rak örtülüdür. Kible kapısına 13 ayak merdiven ile çıkılır ve bu tarafta avlusu yoktur. Ancak yol aşırı tabakhane içinde bir abdest havuzu var, üstü kubbe örtülüdür.

Burada Şahidî hazretlerinin muallimhanesi var ki hâlâ bütün şehrin çocukları orada ilim öğrenirler. Binden fazla çocuk vardır. Her hangi diyarda zekâsı geri var ise burada birkaç ders okuyup zorlukları kolaylaşıp muradına erer. Bu sıbyan mektebinin kapısı üzere tarihi celî hat ile böyle yazılmıştır. Tarih:

Makâm-ı sâht sahib-hayr-ı mün'im,

Mu'allimhaneî mî kerd kâ'im,

Be-emreş Şahidî mî güft tarih,

Mu'allimhane âbâdân dâ'im.

Dümrük Köyü'nde Ulu Cami ve bu şehrin ortasında Kurşunlu Cami. Bu şehirde bundan sanatlı, geniş, hoş yapılı kârgir kubbeli ve güzel avlulu aydınlık cami yoktur. Diğerleri,

Şeyh Camii, Pazaryeri Camii, Şeyh Osman Efendi Camii, Abdülgaflar Efendi Camii, Hacı Dede Camii ve Mustafa Efendi Camii. Bunlardan başkası mescitlerdir.

Ve 2 hamam var. Elvan Bey Hamamı gayet süslüdür, suyu ve havası gayet hoştur. Ahmed Gazi Hamamı da aydınlık ve hoş havalıdır.

Ve 200 dükkânı vardır. Gerçi bedesteni yoktur, ama bütün değerli eşyalar orada mevcuttur.

Çarşı içinden bir dere akar, 7 yerden ağaç köprü ve 6 yerden kârgir köprü ile geçilir. Kasaphanesi bu dere üzerinde olup asla kötü koku yoktur.

Bu şehirde ulemâ ve talebe çok olmakla 7 medrese ve 11 sıbyan mektebi vardır.

Ve 2 konukevi ve Kurşunlu Cami yakınında paşalara mahsus kârgir yapı 1 sarayı var, genellikle tahta örtülüdür.

Bu şehir içinde 70 adet âbıhayat çeşmeleri var. Suyu ve havası gayet hoş olduğundan mahbûb ve mahbûbesi gayet çoktur. Gerçi Anadolu şehirlerindendir ama gayet şehirli, Farsça bilir ve garip dostu kavmi vardır.

Bu şehrin içi ve dışı baştan başa bağ ve bahçe ile süslüdür. Çarşı içinde olan pazar meydanında ve Kurşunlu Cami önünde

sıralı dikilmiş salkımsöğütler ve çınarlar var ki her birinin gölgesinde bin adam gölgelenir. Gayet mesireli ve gezinti yeri bol süslü şehirdir. Limon, turunç ve hurma olmaz, zira havası yaylaktır. Bu şehirde Ermeni ve Yahudi yoktur ve gelip kalsa yaşamaz.

Kadınları gayet perde ehli ve çarşaflıdır. Halkı genellikle külâh üzere beyaz Mevlevî sarığı sararlar. Gayet salih kimseleleri vardır.

Bu şehirde olan ziyaretleri bildirir: Bu şehrin kuzeyinde kale yakınında, gerçekleri söyleyen insanlara öğüt veren, dünya ve din sultanı Kâf sîmurgu Hazret-i Seyyid Kemaleddin: Dört köşe duvar içinde üstü açık bir ulu ziyaret yeridir. Nice kerametleri görülmüştür. Bunlardan biri mübarek başları ucunda bir uzun ardıç ağacı vardır, beş adam kucaklar büyük bir ağaçtır. Bir memlekette ardıç ağacının öyle yüksek ve iri olma ihtimali yoktur. Bu ağacın gövdesi yol yol deliktir, içi boştur, on adam sığar. Allah'ın hikmeti, inkârcılardan birkaç kötü niyetli şahıs bu azizi sınamak için ziyarete gelip hediye olarak biraz badem getirip keramet isterler. Aziz hazretleri buyururlar ki:

“Badem getiriciye adam bağcılar! Şeyhlerin keramet göstermesi hayız görmek gibidir. Ama şu bademlerinizden taze badem yiyin” diye mübarek elleri ile bu büyük ardıç ağacının kovuğu içine “Bismillah” deyip 1 badem koyunca Allah'ın emriyle bir anda yeşil dallar verip 7 saatte taze badem biter. Ama Allah'ın hikmeti hâlâ o kadar badem verir ki vilâyet vilâyet hediye götürürler.

Bu badem ağacının kökleri ardıç ağacının gövdesindedir, yerde değildir, asla badem kökünden belirti yoktur. Bu bademin ardıç içinde insan gövdesi gibi kalın dalları vardır. Badem ağacı ardıç ağacından yüksek bir süslü ve düzgün bir ağaçtır ki gözler kamaşır. Kısacası görmeye değer ibretlik bir büyük ağaçtır. Seyyid Kemaleddin Sultan bu keşiften sonra vefat eder. Acayip nazargâhtır.

Bu sultanın ayak uçlarında Hazret-i Hoca Şahidî:

Ma'rifet tahtında gûyâ Şahidî

Hatta Şahidî hazretleri bir mısraında:

Diyâr-ı Menteşâ'da Muğlavîyem

buyurdukları bu Muğla şehridir.

Onların civarında yatmakta olan İmamzâde hazretleri, meşhur sultanlardır. Bu şehrin doğusunda 2 bin adım uzak kayalar dibinde Dümruk Köyü'nde cami avlusunda bir kurşunlu kubbe içinde gömülüdürler. *Sırrı aziz olsun.*

Bu şehirde bir hafta Küçük Hüseyin Paşa ile ve vilâyet ayanı ile gezip dolaşip zevk ü safalar edip oradan doğu tarafına 8 bin adım uzak,

Kara Bağlar

Muğla sahrası içi hep bu Kara Bağlardır. "Tamamı 11 bin bağdır" diye sicilde yazılıdır. Yaz günleri tüm Muğla şehri ve Ula şehri halkı bu bağlarda sekiz ay sakin olurlar.

Ve 40 çeşit üzümü meşhurdur. Bütün üzüm ağaçları karaağaç, çınar, kavak, meşe ve erguvan ağaçlarına sarmaşıp çıkmıştır. Her ağaçtan onar yirmişer yük üzüm elde edilir. Gayet sulu üzümü olur. Diğer meyveler de ona göredir.

Bu Kara Bağların yollarına bir yabancı adam girse bir ağaç deryası içine girip selâmete çıkamaz, hayretler içinde kalır. Zira hendek hendek yollarının birbirine benzerliği vardır. Bu bağ yollarında asla güneş yoktur, zira göklere yükselmiş uzun ağaçlardır. Yer yer yeşillik sofalar üzere dinlenme yerleri vardır.

Bu bağlar içinde paşalara mahsus bir bağ var ki sanki İrem Bağı'dır. Kısacası Osmanlı topraklarında benzeri ya Malatya'da Aspuzu veya Konya'da Meram ola. Orada 10 gün güzellikler seyredip tüm vilâyet halkıyla vedalaşıp Kara Bağlardan kible tarafına bağlar bahçeler içinde geçerek ve bir boş dağı aşip sonra Ula şehri bağları içinden iki saat geçip,

Ula Kalesi'nin özellikleri

751 tarihinde Menteşoğlu beylerinden Ulama Bey fethettiği için Ula derler. Rum keferesi yapısıdır. Fetihden sonra kalesini yıkmışlardır. Şehrin doğu tarafından, kayalar üzere Hisar yurdu derler hâlâ yapı kalıntıları bellidir.

Bu şehrin üç tarafı kayalı dağlar ortasında bir düz yerde 12 mahalle, 2 bin toprak ve tahta örtülü evlerdir. Bütün haneleri bağlı bahçeli mamur ve süslü şehirdir.

Ve tamamı 19 mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaate sa-

hip Acem Sultan Türbesi önünde Hacı Mustafa Camii, eski tarz-
dır. Kible kapısı üzere tarihi:

*"Sahibü'l-mescid el-Hacı Mustafa bin Şüicâ' Emin, et-tarih: İlâhî yâ
Eski tükabbili'l-ihsân. Sene 793."*

Çarşı içinde Hüsâm Reis Camii'nin kapısı üzere tarihi böy-
le yazılmıştır:

*İlâhî kabûl et bunun hâcetin
Habîbinle cennetde kıl hem-celîs*

*Bir eksikli dedim anın tarihin
Aceb cuma etti Hüsâm Re'îs.*

Sene 988.

Bu cami çarşı içinde olmakla kalabalık cemaate maliktir. Ki-
remit örtülüdür ve düzgün bir minareye sahiptir.

Yine bu çarşı içinde bir kiremit örtülü geniş cami vardır. Ka-
pısı üzere tarihi böyle yazılmıştır. Tarih:

*"Hâzihî camiu dîlgüşâ sahib Muhammed el-Mustafa sallallâhu
'aleyhi ve sellem, el-hayrât, tarih-i bina seb'în ve seb'a mie" [770]*

Çarşı başında bir küçük cami var. Kapısı üzere tarihi gayet
karışık olduğundan yazılmadı. Bu camilerden başka mescittir.

Ve 2 mescit mektebi var, 2 medrese var, iki tekke var, 2 ha-
mam var, biri Şüca Hamamı ve biri Yeni Hamam.

Tamamı 300 dükkândır. Gerçi bedesten yoktur, ama hafta-
da bir 10 bin adam toplanıp büyük pazar durur. Bütün olmayan-
lar o gün mevcut olur. Çarşı pazarı düzgün ve sıralı bir caddedir.
Ve 2 hanı var.

Bu şehrin dört tarafı ikişer saat bağ bahçedir. Gayet mahsullü
şehirdir. Her sene 40-50 bin kantar üzüm ve incir kurusu Mısır'a
gider. İskelesi Sakar Beli aşırı 4 saat Marmaris İskelesi'dir ki Ro-
dos karşısındadır.

Bu şehirde olan büyük velileri bildirir: Şehrin kuzeyinde
Kerş Er Sultan yatmaktadır. Ama Gürz Er Sultan'dır. Gayet ulu sul-
tandır. Buhara erenlerindendir. Ona yakın mezarlık içinde Acem
Sultan, İsa Dede ve Hüsâm Reis, camii kiblesinde yatmaktadır.

Yine bir camide nurlu bir kubbe içinde din deryasının dal-
gıcı, yakın incisi Hazret-i Şeyh Hüsâmeddin. Kapısı üzere tarihi
böyle yazılmıştır:

*Bina-yı türbe-i arş ıstibâha sarf-ı malile
Ahibbâ ettiler Hamza Efendi hazretin ta'yîn*

*Mükâfâtın ede firdevs-i a'lâda ana Mevlâ
Cîvâr-ı Hazret-i Sultan-ı kevneyn ile hûr-i in*

*Muhakkak kutb-ı âlem gavs-ı a'zam idi asrında
Aceb mi âşiyân-ı murg-ı rûhu olsa Illiyyîn*

*Enüp bir savt hâtifden dedi tarihini Kisbî
Yapıldı türbe hâlâ oldu âsûde Hüsâmeddîn.*

Diğer tarih:

*Yine bir mürşid-i râh-ı Hudâ ukbâya azm etti
Cihan gibi bekânın inkılâbından olup âgâh*

*Hüsâmeddîn-i kâmil gavs-ı a'zam kutb-ı dâîdâr
Turak ashâbı andan müstefiz idi bi-emrillâh*

*Dedi fevtine Kisbî lafzan u ma'nen ana tarih
Hüsâmeddîn geçdi bin yirmi altıda eyvâh.*

Bu sultanın mezarı önünde bir Halvetî tekkesi vardır ki gelen geçen yolculara nimeti boldur. Dört tarafında yüzden fazla odalar ve bu tekke avlusunda bir suyu kuyusu vardır ki sanki âb-ı zülâldir. Bütün şehir halkı ona muhtaçtır. Gayet lezzetli ve soğuktur. Bu tekkede bir bahçe vardır ki sanki İrem Bağ'ıdır, bütün seyyahların dinlenme yeridir. Hüsâmcân Bağ'ı demekle meşhur olmuştur. 60 çeşit üzümü ve 40 türlü meyvesi sicillerde yazılıdır. Kısacası büyük velilerin nazargâhıdır.

Bu şehrin suyu ve havası gayet hoş olduğundan mahbûb ve mahbûbesi meşhurdur. Bütün halkı Cezayir esvabı giyip pala bıçak taşırlar. Gayet garip dostu halkı vardır. Halvetî tarikatında olup hepsi tevhid ehlidir ve gayet nimet sahibi kavimdir.

Bu şehrin güneyinde 3 saat Gökâbâd kazası İskeleyi vardır. Sonra Marmaris adlı bir kale vardır, Süleyman Han yapmıştır. Rodos fethinde bizzat Süleyman Han bu şehirden geçip Sakar Yokuşu adlı yeri aşmış Sakar Beli demişlerdir, hâlâ bir korkulu ve tehlikeli beldir, oradan 9 saatte Marmaris Kalesi'nden kar-

şı Rodos'a geçmişler. Hakir o yola gitmeyip Ula şehrinden batı tarafına bağ ve bahçeler içinde seyrederek Ula'ya 1 saat yakın,

Kazancı Camii mesire yeri: Bir koyah ağaçlık içinde bir namazgâhtır. Ağaçların gölgesinden zemine güneş düşmez. Bir âbıhayat su kuyusu var ki sanki *cennet şarabı*dır. Bütün Ulalı ve Muğlalı bu yeşillik namazgâhta gezinip dinlenirler, acayip geniş yerdir. Oradan kalkıp yine batıya 3 saat mamur ve şenlikli köyler geçerek,

Yerkeseği kasabasının özellikleri

Menteşe toprağında paşa voyvodalığıdır. 150 akçe kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Kethüdayeri, serdari ve ayarı vardır. Kasabasında, 150 kadar toprak örtülü evler ve bir minaresiz cami vardır. Hamamı, dükkânları ve hanları yoktur, ama baği bahçesi çoktur.

Bütün halkı evlerinde keçe külâh, seccade ve kırmızı tülbent borkü işlerler, gayet meşhurdur. Çevresindeki köyleri gayet mamur ve süslüdür. Gayet ürünü bol vilâyettir. Ve keçeden yekpare hurka ve yağmurluk burada işlenir.

Oradan kalkıp batı tarafına kâh taşlık ve kâh bağ bostan içinden geçerek ve Süleyman Han'ın geçip temizlettiği yolları görerek 6 saatte,

Bozöyük kasabasının özellikleri

Menteşe Sancağı toprağında paşa hâssı voyvodalığıdır. 150 akçe kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Ve kasabası, Bozöyük Dağı dibinde 100 evli boz topraklı kasabacıktır. Bir camii var, han, hamam ve çarşı pazarı yoktur. Ancak bağ ve bahçesi hesapsızdır. Bu kasaba içinden bir kaya altından bir turna gözü su kaynar, ama o kadar lezzetli değildir.

Bu kasabadan kuzeye bir ok menzili uzak bir düz yerde Süleyman Han'ın otağı yeri vardır. Kale gibi büyük bir meydandır. Süleyman Han, Rodos fethine geçerken orada konunca bu köy ve kasaba halkları çok hediye ile karşılamaya çıkarlar. Süleyman Han hoşlanıp buyururlar ki:

“Bu benim otağım kurulu olduğu yer bu halka hafta pazarı olmak için dükkânlar yapılsın” diye emreder. Hâlâ 100 kadar

kârgir dükkânlar ve bir kubbeli bir cami yapılır, bütün yapıları kiremit örtülüdür. Haftada bir büyük pazar durur. Ve nice bin adam toplanıp alışveriş edip Süleyman Han'a dua ederler. Ve o gün kadı, müsellim ve serdar orada toplanırlar.

Oradan yine batı tarafına verimsiz yerler ile 1 saat taşlı yollar ile geçerek,

Eskihisar Kalesi'nin özellikleri

755 tarihinde Rum keferesi elinden Mentеше oğlu Ahmed Bey fethetmiştir. Onlardan (---) tarihinde Orhan Gazi yüz bin sınıktı ve zorluk ile fethedip yıkmıştır. Hâlâ yapı kalıntılarından duvarlar ve hisar burçları görünür. İç el olmak ile dizdarı ve neferi yoktur.

Mentеше sancağında paşa hâssıdır, voyvodalıktır. 150 akçe şerif kadılkıdır ve nahiyesi (---) köydür. Kethüdayeri yoktur, ama serdarı vardır. Ve ayanı yoktur, halkı genellikle fukaralardır. Üzerlerine uğursuzluk çökmüş, zira işleri kazançları tütün ekip satarlar.

Bu şehir iki dağ arasında bir geniş öz içinde bağlı bahçeli ve âbıhayat sulu 3 mahalle ve 280 haneli ve hepsi toprak örtülü evlerdir. Hansız hamamsız bir garip kasabadır. Ancak 10 dükkânı var ve akarsuyu çok olmakla 40-50 tabakhane dükkânları var. Gayet hoş gönü olur, zira dağlarında mazısı çoktur.

Ve 2 camii var, yukarıda bu kale fatihi Mentеше oğlu Sultan Ahmed'in camii ki Kuru Cami derler, eski tarzıdır.

Aşağıda çarşı içinde Tabakhane Camii ki Sulu Cami derler, bir zengin bezirgânın yapısıdır. Kiremitsiz kârgir kubbe kireç sıvalı bir geniş eski camidir, ama avlusu yoktur. Dış yan sofanın solunda cami duvarına bitişik (---) (---) sultan medfundur. Cami in taşra solunda tahta sofa altında iki değirmen yürütür bir âbıhayat su kaynayıp akar, bütün cemaat ondan abdest tazelerler. Oradan aşağı tabakhaneye ve oradan bağ ve bahçelere dağılır. Onun için bu camie Sulu Cami derler, gayet mesiregâh yeridir. Cami in taşra sofalarında mermer sütunlar üzere küçük kubbelere vardır.

Bu şehir eski zamanda öyle mamur imiş ki 1 saat yerde büyük yapıları var ki insan hayran kalır. Özellikle kalesinin bina-

sı yeryüzünde meğer benzeri Şam'da Baalbek Kalesi ola. Bu da öyle fil gövdesi kadar cilâlı mermer ve diğer taşlarla yapılmıştır, asla kireç yapı değildir, baştan başa taş taş üzere demir kenetli yapıdır. Bütün taşları birbirine öyle kaynaşmış ki sanki tek parça sanırsın, öyle bir büyük ve süslü kale imiş. Hâlâ her tarafında nice bin havuz, şadırvan ve kemer kubbe kalıntıları var ki anlatılmaz.

Burada bir gün konup Şişli Mustafa Beşe serdardan 10 tüfenkli yoldaş alıp yine batı tarafına yönelip Badırka Boğazı'nı ve Deve Kısığı'nı geçip hamd olsun esenlikle Tuzla Ovacığı'nı da geçip 6 saatte,

Cemşid tahtı, büyük şehir Milas Kalesi'nin özellikleri

(--) tarihinde Menteşe oğlu Ahmed Gazi Bey, Cemşid neslinden Milyas adlı bir Rum kralının elinden fethetmiştir. Sonra 844 tarihinde Osmanlılardan Gazi Hudavendigâr fethidir. Menteşe sancağı toprağında Menteşe oğlu Ahmed Gazi vakfıdır.

150 akçe kadınlıktır ve nahiyesi 75 pare mamur köylerdir. Kethüdayeri, yeniçeri serdarı, ayanı eşrafı, nakibi ve müftüsü vardır. Ancak kalesi yıkılmakla dizdarı ve neferi yoktur.

Şehri, Milas Ovası'nın batı tarafında Sudre Dağı'ndan bir top menzili uzak bir taşlıklı bayır üzere bin haneli tamamen kârgir evli, üzerleri toprak örtülü bağlı, bahçeli, limon, turunç, nar ve incirli şehirdir.

Tamamı 12 mahalle ve 7 mihraptır. Bunlardan görmeye değer Cami-i Kebir şehrin kuzeyi tarafında kurşun örtülü, beş kubbeli ve bir düzgün minareli ibretlik güzel bir camidir. Dört tarafında duvarları tamamen gök parlak mermerdendir. Onun için Etrak taifesi Gök Cami derler. Kible kapısı üzere ta yukarı kemerde bu âyet ve tarihleri yazılmıştır. Tarih: *"İnnemâ ya'mürü mesâcidallâh.../Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ... iman eden kimse-ler imar eder."* [Kur'ân, Tevbe, 18]. Daha altında kapı çerçevesi mermeri üzere:

"Bismillâhirrahmânirrahîm, Emera bi-inşai hâzihi'l-'imârati'l-mübâreketi fî eyyâmi devleti el-melik es-Sultan Celâleddîn Bayezid Han bin Murad Han bin Orhan bin Âl-i Osman 'izze nasruhu mebâne bina-yı Zeyneddîn bin Hâce Pîr Özbek dâme izzuhu ve zâde teofikuhu ve

ammerehu min yevmi'l-ahed fi's-sâdisi ve'l-l-ışrîn fî şehri Saferi'l-hayr sene seb'a ve seb'in ve seb'a mie" [26. S. 777] böyle yazılmıştır.

Çarşı içinde vilâyet fatihi olan Gazi Ahmed Bey Camii de ibretlik sanatlı güzel bir camidir. Kible kapısı üzere tarih:

"Bismillâhirrahmânirrahîm, Benâ hâzihi'l-camie'l-kebîr el-Emîrû'l-mu'azzam es-Sultanü'l-mükerrem maliki rikâbi'l-ümem mevla'l-mulûki'l-Arab ve'l-Acem Gazi Ahmed Beğ tavvelallâhu 'ömrehu ve İbnü'l-merhûm el-magfûr es-Sa'id eş-Şehit el-mes'ûd intebehümillâhu bihubûbi'l-cennâti İbrahim Beğ bin Orhan Gazi bin Elbistan feraga min imareti hâzihi'l-Camii'l-cedîd fî evveli cumâdi'l-âhir sene semânîn ve seb'a mie" [1. C. 778] yazılmıştır.

Salahaddin Camii eski tarzdır. Yalk Camii de eski tarzdır. Bunlardan başka mescitlerdir.

2 hamamı var, biri Eski Hamam ve biri Yeni Hamam. O kadar aydınlık ve havadar hamam değildir.

2 hanı var, ama Kurşunlu Cami Hanı gayet büyük handır ve kârgir büyük binadır. Ve 50 kadar dükkânları var.

Bu şehrin bütün ürünü tütündür. Tüm ovası, kırları tütündür. Nice bin yük bağlanıp kervan olup bütün Anadolu'ya tütün bundan gider. Suyu ve havası gayet ağırdır. Eşeği ve cinleri sıtma tutar.

Bu şehre beddua olmuştur. Sebebi odur ki eski zamanda Mısır'da bir büyük kıtlık olup bu Milas şehrinde malları ile tahıl isterler. Bu şehir halkı bir buğday tanesi vermeyip reddederler. Bu Mısır halkı da üzgün şekilde Mısır'a gelirler. Olanları anlattıklarında bütün Mısır halkı bu Milas şehrinin harap olması için beddua ederler. Hâlâ Cami-i Ezher'de her gün En'âm-ı şerif okunur, onun için haraptır. Ama eski zamanda bu Milas öyle büyük bir şehir imiş ki hâlâ nice bin uzun sütunlar üzerinde Kısra kemerlerine benzer ulu divanhaneler, büyük saraylar, nice bin kârgir dükkânlar, 330 adet hamam kalıntıları, nice bin cami, mescit, imaret, medrese, han ve bedesten kalıntıları var ki insan parmağını ısırp hayran olur.

Kale kalıntıları var ki sanki her taşı hamam kubbesi gibi Âd ve Semûd yapısıdır, insanın aklı perişan olur. Kısacası dünyanın geçici olmasına delildir ki, *"O'nun zatından başka her şey yok olacaktır."* [Kur'ân, Kasas, 88]

Bu şehirde yatmakta olan büyük velileri bildirir: Milas ziyaretleri: Evvelâ şehrin batısında Sudre Dağı'nda ta zirvede Sudre erenleri, şehir içinde Kalenderî Sultan, Dedebeysi Sultan, Hayreddin Sultan, Boğa Baba, Gazal Murad Baba, Salahaddin Sultan ve ibretlik *Hayâl-i Zil* müellifi Şeyh Şüsterî hazretleri bizzât burada yatmaktadır. Her kim ziyaret etse elbette güler.

Bu şehri gezip dolaşıp ziyaret edip vilâyet ayanı ile vedalaşıp Milas sahrasında tütün tarlaları içinde 1 saat gidip,

Tütün yurdu Peçin Kalesi

Nice yüz yıl bir cinler beyi zapt edip sonra Menteşe oğlu Ahmed Bey ilim kuvveti ile zapt edip mamur etti. Bey Cin Kalesi'nden bozma Peçin Kalesi derler. Bu da Menteşe toprağında her türlü vergilerden muaf vilâyet fatihi Gazi Ahmed Bey vakfıdır ve Milas nahiyesidir. Kethüdayeri ve serdarı Milas'ta oturur, ancak naibi vardır.

Kalesi, Milas Ovası'na bakan bir yalçın kaya üzerinde göklere baş uzatmış sarp bir kale ve dört köşe şeddadi bir yapıdır. Çepçevre büyüklüğü bin adımdır. Kibleye bakan bir kapısı vardır. Dizdarı ve 20 neferi vardır. Gayet sarp ve sağlam olmakla Menteşe hâkimleri bütün suçluları burada hapsederler. Yalçın kaya üzerinde olmakla asla bir tarafında hendeği yoktur ve bir tarafından zafer mümkün değildir. Ancak kapısı önünde zemberekli köprünün altında kesme kayadan 10 kulaç hendeği var. Kapının iki tarafında mermer arslanlar heykelleri vardır.

Kale içinde 1 küçük mescidi ve 20 toprak örtülü evleri var, hepsi Milas Ovası'na bakar. Ama taşra varoşu gayet büyük şehir imiş. Hâlâ yapı kalıntıları cihanı tutmuştur. O imareten hâlâ yüz kadar toprak örtülü bağ u bahçeli evleri vardır.

Bu şehrin dört tarafı büyük kale imiş, hâlâ burçları bellidir. Bu varoшта bir ulu cami vardır. Kible kapısı üzere tarihi böyle yazılmıştır. Tarih:

"Benâ hâze'l-mescide'l-mübâreke el-Emîrî'l-mu'azzam el-müfehham el-mansûru'l-muzaffer Sultan Murad bin el-Etrak Şücâ'eddîn bin Eke Han bin Mes'ud azzellâhu ensârehu fî sene isnâ ve seb'a mie." [772]

Minaresi yoktur ve toprak örtülü eski camidir. Boyu ve eni

yüzer ayaktır. Camii içinde çam direğinden 16 adet sütun vardır. Bu cami önünde Ahmed Ağa Medresesi gayet mamurdur, Ahmed Gazi orada medfundur. Medrese ile kale kapısı arasında büyük bir sofa üzerinde yüksek bir çınar var ki gölgesinde bin adam gölgelenir.

Bu sofanın yol aşırı kiblesinde Gazi Ahmed Bey'in ailesi bir nurlu türbede yatmaktadır. Bu kalenin içinde ve dışında asla çarşı pazar, han hamam yoktur.

Burada bir gece konuk olup sabahleyin dizdardan 10 silâhlı genç alıp batı tarafına,

Movalasın Boğazı: Eşkiyası gayet çok korkulu yerdir, onu geçip **Movalasın Sahrası** içinde 4 saat gidip ve sağ tarafımızda,

Varvul Tuzlası: Deniz kıyısında 7 yük akçe emanettir, gayet lezzetli tuzu olur. Aydın, Saruhan ve Menteşe vilâyetlerine nice kere yüz bin yük tuz gider ve Frengistan'a da gider. Zira Frenk uyuzuna ve tuzlu balgama sürüp yese gayet faydalıdır.

Bu mahalleri geçip Varvul Tuzlası taraflarında harami ve haramzâde çok olmakla iç yüzünde Pirsiz Ali Ağa Çiftliğine varıp ondan birkaç adam alıp kible tarafına 3 saat taşlı sarp boğazlar içinde geçip,

Kemer Köyü: Menteşe toprağında Karaova kadılığıdır. 150 akçe kadı burada oturur ve nahiyesi 11 köydür. Kethüdayeri yoktur, ama serdarı vardır. Âsitane-i Saadet'ten İstanköy Adası'na limon, turunç ve başka meyve suları yapmaya helvacılar gelir. Bu Kemer Köyü de bağ, bahçe ve limon turunçlu yer olmakla saray helvacıları bu Kemer Köyü'nde oturup limon ve turunç hâsıl ederler.

Bu Kemer Köyü 100 haneli ve 1 camili Müslüman köyüdür. Ama çarşı pazar, han ve hamam yoktur. Ancak hafta pazarı durup büyük kalabalık olup her şey bulunur.

Bu kazada asla kasaba yoktur. Ama gayet mamur ve şenlikli kazadır ve deniz kıyısında Kara Bağlar bu kazanın nahiyesidir. Hakir burada bir gece konuk olup kadı ve serdar Çavuşoğlu'ndan 10 tüfenkli alıp haramiler korkusundan bir gecede Karaova adlı taşlık tehlikeli beli geçtik. Sarnıçlar adlı mahalli yüz bin zorluk ve sıkıntı ile o gece karanlıkta dağdan dağa taştan taş, yüklerimiz yıkılarak, düşe kalkarak, başımızdan sa-

niklarımızı çalılar alarak ve esvaplarımız parça parça olup at nalları dökülerek Mıhdöken Beli'ni aşıp 8 saatte hamd olsun esenlikle,

Bodrum Kalesi'nin özellikleri

928 tarihinde Malta kâfiri elinden Süleyman Han Gazi fethidir, Kaptan Palak Mustafa Paşa eliyle. Bu Bodrine Kral yedi kralın yardımı ile yapmıştır. Menteşe toprağında Karaova kazası nahiyesidir, naip hükmeder. Kethüdayeri ve serdarı yoktur.

Kalesi, Cezayir Eyaleti, yani Kaptan Paşa hükmündedir. İstanköy sancağıdır. Kale dizdarı sancakbeyi tarafından kaymakamdır.

Kalesi, deniz kıyısında bir yapma burun üzerinde bir şedadi sarp ve sağlam yapıdır ki Anadolu toprağında böyle bir insan yapısı ve müstahkem kale yoktur. Dört köşedir ve çepçevre büyüklüğü bin adım, sanki sandık gibi bir çetin cevizdir. Ve 20 arşın yüksektir. İçi hep rıhtımdır. Dizdarı ve 80 neferi İstanköy Adası kaleminden maaş alırlar. Bütün kulu kale içinde 100 toprak örtülü evler içinde oturur ve oradadırlar. Avlusuz, bağısız bahçesiz daracık evlerdir.

Kale içinde bağ bahçe, çarşı pazar, han hamam yoktur. Ancak Süleyman Han'ın kiliseden bozma bir camii var, bir alçak minareli küçük camidir. Bundan başka mescit yoktur.

Cami ile kale kapısı arasında 7 küçük dükkâncık vardır. Ve bir küçük kahvehanesi var, neferler orada otururlar. İç kalesinde iki yüksek kulesi var, dizdar onda olup cebehane ile doludur.

Bu kalenin duvarı Kahkaha Seddi gibi deryadan 25 arşın yüksektir. Allah'ın emri tüm taşları nefti şekildir, içi hep dolma, sarnıç, zindan ve mahzenlerdir. Dört tarafı 15 arşın derin hendektir ve 25 arşın enlidir.

Bu kalede 11 kat demir kapı vardır. Evvelâ taşra Lonca hendeği kapısı kuzeye bakar bir sarp kapıdır, 10 ayak yokuş ve 10 ayak iniş taş merdivenli kapıdır. Bu kapının iç yüzü asma köprüdür, onu geçip yokuş aşağı bir kaldırımlı merdiven ile hendek içine inilir.

Kuzeye bakan hendek kapıları başka küçük kapılardır, ama kale kapısı değildir. Bu kapının dört tarafında olan duvarın aşağı

ğı ve yukarısında beyaz mermerler üzerinde çeşit çeşit acayip görünümlü tuhaf heykel Frenk tasvirleri var ki sanki canlı sanırsın.

Bu kapıdan içeri hisarcık arası bir geniş meydandır, onu geçip bir kat kapı daha vardır, kuzeye bakar, bu mahalde de ibretlik heykeller vardır. Bu kapının solunda deniz kıyısında hile ile kale yapmak için Menteş Bay oğullarından bir bodrumluk yer isteyip yaptığı mahzenlerdir. Sonra nice sene geçip hile ile çalırlar içinde bu kaleyi yapar, bir gün çalılara ateş edip kale ortaya çıktığı için Bodrum derler.

Bu Bodrum Kalesi'ni yapan Bodrine Kral'ın pis leşi Bodrum mahzenlerinin limana bakan köşesinde bir beyaz mermer üzere surettir, ama başını fetihten sonra İslâm askeri kırmışlar.

Bu Bodrum mahzenleri kapısından içeri bir kat kapı daha vardır, kuzeye bakar, bu iki kapı arası bir hayli meydandır. Gelen geçenler at ve katırlarını bu hisarcığa bağlarlar.

Kuzey tarafındaki büyük limanın iskelesi bu iki kapı arasındadır. Ve liman ile hendek arasını derya döver bir kat kalın şeddadi duvardır. 40 adım enli ve 40 arşın yüksektir. Hendek içinden bir kapı ile bu kalın duvar içinde bir kapıdan girip yokuş yukarı 50 ayak taş merdiven ile çıkılıp 200 adım duvar üzerinde gidilip orta hisarın asma köprülerine varılır. Tüm at, katır ve eşek bu duvar üstünden geçip, beş kat asma köprü ve kapılardan geçerken insan aşağı baksa gözü kamaşır. Her gece bu köprüleri makara ile kaldırıp kale kapısına siper ederler. Bu hesap üzere Bodrum Kalesi'nin 11 kat kapısı ve özellikleri tamam oldu.

Bu köprülerden içeri Kilit Kapısı 7 ayak taş merdiven ile çıkılır. Oradan içeri bölme hisar kapısı arasında kahve ve yedi dükkâncık vardır. Ondan içeri Anahisar Kapısı. Bu kapılar lodos yönüne bakar.

Bu kalenin doğusu ve batısı limandır. Ama büyük liman kuzey ile batıdadır. Bu kalenin yarısı denizde ve yarısı karadadır. Dışında asla varoş evleri yoktur ve han, cami, hamam ve çarşı pazar yoktur. Bağ ve bahçesi cihanı tutmuştur. Tüm halkının kazanları kuru üzüm, incir ve sulu şıradır.

Bağlar içinde Kaptan Memi Paşa su kemerlerinden, kalenin kuzey tarafında Lonca Kapısı'ndan dışarı Lonca Mescidi dibin-

de bir âbıhayat çeşmesi var, o kemerlerden ona su gelir, büyük hayrattır.

Büyük limanı altı rüzgârdan korunmuştur. Ama lodos ve keşişleme rüzgârı gayet terstir, ama birkaç demir üzere iyi yaktır. 200 parça gemi alır. Hatta (---) tarihinde Venedik donanması 17 parça Cezayir kalyonlarını bu limanda kapatıp yedi gün yedi gece cenk olur. Kaleye nice bin gülle ve kaleden kâfire birkaç balyemez vurup kâfirin 2 adet kalyonu batıp Cezayir kalyonları kurtulur. Batan kâfir gemisi daha sonra tüm cebehane-siyle çıkarılıp mîrîye alınır. O cenkte ancak bir Cezayir kaptanı şehit olmuştur. Büyük limanın batısında bir sivri kaya bir türbedir ve Tanrı nuru bir kabirdir. Bu sağlam kale sebebiyle yere geleni kâfirlerin kararları kaçmaya döndü. Ancak bu güvenli kale olmasa tüm Cezayirliyi kâfir alırdı. Allah korudu.

Kısacası Anadolu'nun deniz kıyılarında bu Bodrum Kalesi gibi İskender Seddi yoktur. Tüm kâfiristanda Bodrine ve Rodos Kalesi meşhurdur. *Allah korusun.*

Hamd olsun bu kaleyi gezip dolaşıp bütün gazileriyle ve dalaşıp İstanköy Adası'na geçmek için kalenin kuzey tarafından bağ ve bahçeler içinde deniz kıyısı ile Memi Paşa Kemerlerini seyrederek 1 saatte,

Vitiz Köyü: İrem Bağ'ına benzer 50 haneli ve 1 camili Müslüman köyüdür.

Orada hanedan sahibi İbrahim Çelebi hakire bir fırkateyi 50 şahbazı ile donatıp 6 atımız ve 5 adamımızla bizi fırkateye koyup poyraz rüzgârı ile orsa orsa 8 mil yine Menteşe kenarınca,

Isbat Kalesi'nin özellikleri

Daha önce Malta kâfiri Venedik elinden alıp harap etmiş. Sonra Menteşe oğulları fethedip mamur etmişler. Hâlâ Menteşe toprağında Kara Bağlar kazası adlı bir burunda gökyüzüne uzanmış bir sarı kaya Bisütun Dağı üzerinde henüz usta elinden çıkmış bir sağlam kaledir. Limanında demir atıp rüzgâr biraz insin deyip bekleyip kaleyi gezdik. Yalçın kaya üzerinde yuvarlak bir küçük kaledir, büyüklüğü 700 adımdır.

Kuzeye bakar bir kapısı var. Ama gayet yüksek olmakla onda insan olmayıp atıl yatar. Ancak vilâyet halkı kâfir korkusundan çoluk çocuklarını ve mallarını oraya koyup korurlarmış.

Dizdarı, neferi, top ve tûfengi yoktur. Aşağı limanında yalçın kayalar dibinde deniz kıyısında bir âbıhayat suyu kaynayıp çıkar, 10 değirmen yürütür bir tatlı sudur. Tüm gelen giden gemiler ondan sulanurlar, zira suyu bir yıl dursa bozulmaz, gayet şeker gibi sudur.

Oradan yine firkateye binip İsbat Kalesi dibinden kıyı sıra 2 mil gidip yalçın kayalar üzere vardacılar koyup kâfir gemileri olmadığının haberini alıp Allah'a sığınıp 6 mil karşı sıyrma rüzgâr ile hamd olsun kolaylıkla geçip,

Narenciye adası İstanköy Kalesi'nin özellikleri

928 tarihinde Ceneviz kâfiri elinden Sultan Süleyman fethidir, Kaptan Palak Mustafa Paşa eliyle. Tarih: *"Yefrahu'l-mü'minîne bi-nasrillâh"* tır. [Kur'ân, Rum, 4-5]

Cezayir Eyaleti'nde Rodos Sancağı hükmünde her türlü vergilerden muaf Süleyman Han vakfıdır. Hâkimi mütevellîdir ve büyük vakıftır. Ve 300 akçe şerif kadılıktır.

Nahiyesi ancak ada içinde bulunan 3 kaledir. Biri İstanköy, biri güney tarafında Pili Kalesi, güneyinde Andimahi Kalesi ve dahi güneyinde Kefaloz Kalesi. Bu İstanköy Adası'nın batısında 12 mil uzakta Kalımyoz Adası ve yakınında Paşa Adası. Nahiye-leri bunlardır, başka yoktur.

Ama mahkeme mahsulü aydan aya hediyeden başka bin silve riyal hâsıl olur. Müftüsü, nakibüleşrafı ve kethüdayeri yoktur ama yeniçeri serdarı ve cebeci çorbacısı vardır. Zeamet ve timar olmadığından alaybeyisi ve çeribaşısı yoktur. Ama adada 4 dizdar, 1 mütevellî ve 1 paşa kaymakamı vardır.

Beyinin padişah tarafından hâss-ı hümayûnu ada mahsulünden 10 yük akçedir. Sefer sırasında kaptan paşa ile 1 adet ka-Dirga ile sefer eşer.

Bodrum Kalesi ile İstanköy Adası'nda olan 5 kalenin toplam neferi 600 kişidir. Ve 300 müsellemler kefare kulu vardır. Bütün orfî vergilerden muaftır. Dağlarda kâfir kalyonları için ve gelen geçen gemiler için varda beklerler. İstanköy Kalesi'nin 380 neferi vardır ve dizdarı iyi ağalıktır. Bütün neferler ulûfelerini İstanköy gümrüğünden alırlar.

Bu İstanköy Kalesi 120 mil doğudan batıya uzunlamasına

yapılmıştır. Onun doğu tarafında bir kumsal burunda Menteşe tarafına, İsbat Kalesi burnuna 6 mil yakın horoz sesi duyulur bir burunda dört köşe Ceneviz yapısıdır. Ama nice elden geçmiş sağlam bir kale ve insan yapısı dayanıklı bir hisardır ve dört tarafı denizdir. Karada varoş tarafı 50 adım enli karadır ve 50 adım derin hendektir. Kâfir zamanı o hendekten deniz dolaşmış, ama şimdi karadır. Temizlense deniz dolaşıp kale ada gibi olur ve bu hendek içine bazı kayık ve firkateler bağlanır.

Bu kalenin çepçevre büyüklüğü bin adımdır. Yalın kat dolma şeddadi duvardır ve dört tarafı 60 ayak enli rıhtım dolma duvarı yalçın taştır. Bu duvar üzerinde at ile cirit oynamak mümkündür.

Bu duvar üzerinde kuşatma sırasında şehitler mezarları vardır. Liman tarafında bulunmaktadır, büyük ziyaretgâhtır, nice kere üzerlerine nur indiği görülmüştür.

Kalenin tam ortasında bir kat iç kalesi var, o da dört köşe bir kaledir. Daha önce kale bu imiş, sonra Süleyman Han korkusundan dış kaleyi yapmışlar, ama yine fethi Süleyman Han'a nasip olmuştur.

Bu kale içinde avlusuz bağırsız bahçesiz, toprak ve kireç örtülü 300 hane vardır. Kale içi tamamen satranç nakşı 26 sokaktır ve baştan başa kaldırım döşeli pâk sokaklardır.

İç kalenin ve dış kalenin güneye bakar demir kapıları var ve büyük kapının iç yüzünde Süleyman Han Camii var, kalabalık cemaate sahiptir. Bir cami de kiliseden çevrilmiştir. Üst kat olmakla altı mähzenlerdir. Ağzına kadar cebehane imiş. Allah'ın hikmeti yıldırım isabet edip havaya uçmuş, tamire muhtaçtır.

Süleyman Han'ın küçük camii avlusunun solunda bir âbıhayat kuyusu var, gayet soğuktur. Bütün şehirli ondan içenler, derinliği 1 kulaçtır. Allah'ın hikmeti bu kuyu deniz içindedir, yine tatlı sudur. "*Allah her şeye kadirdir.*" [Kur'ân, Bakara, 20] Ve bu cami minaresizdir.

Bu kale 8 tabyadır ve küçük büyük toplam 205 pare top vardır, ellisi balyemez toplardır, denizi ve liman ağzını döver. Her tabya üzerinde birer karakolhanesi var, gece gündüz bekçileri hazırır. Kale kapısı arasında divanhane kemerleri ve duvarlarının yüzü çeşitli silâhlarla süslenmiştir.

Kapıdan dış varoşa gitmek için 50 adım köprü vardır. Bazı yerleri makara ile her gece kalkıp kale kapısına siper ederler. O hizmete memur kapıcıları vardır. Bu köprü kapısı üzerinde bu tarih yazılmıştır. Tarih:

"Lâilâhe illallâh Muhammediin Resûlullâh, amel-i bende Hüseyin Çavuş. Sene 1051"

Bu tarih bir beyaz mermer üzerine yazılmıştır.

İstanköy Kalesi'ndeki büyük çınar: Bu kapıdan taşra kale ile varoş arasında Lonca meydanında bir çınar var, Cenâb-ı Hak kudreti eliyle büyük bir ağaç yaratmış ki bu hakir yeryüzünde 41 sene 18 padişahlık yer gezip cihanı seyreyledim ve yeryüzündeki Tanrı eserlerine dikkatle bakıp inceledim, bu büyük ağacın benzeri Çerkezistan memleketinde Âdemî kabilesi içinde bir tür kavak ağacı var, o kavim o ağacı hâşâ mabut (tanrı) edinip ona taparlar. Onu gören canlı sanır.

Bir yüksek ağaç da Dağıstan Vilâyeti yakınında Elburz Dağı yamacında Irak-ı Dâdyân derler Nûşirvan oğlu Hürmüz-i Tâcidâr'ın tahtı imiş, hâlâ virandır, ama yapı kalıntılarından bir günde geçilmez, öyle bir büyük şehirdir. Hâlâ bunda olan ibretlik meğer İsvan memleketinde ola. Kısacası bu Irak-ı Dâdyân yakınında Penç Hasan derler büyük bir ova vardır, orada yılda bir kere 40 gün 40 gece büyük bir pazar olur. Hint, Sind, Belh, Buhara, Çin, Maçin, Fağfur, Hıta, Hoten ve Moskov memleketinden nice kere yüz bin tüccar gelip alışveriş ederler, büyük kalabalıktır olur. Bu Penç Hasan ziyaretgâhı dibinde bir kavak ağacı vardır, içi boştur ve 30 atlı sığar, o kadar geniştir. Ve dört tarafı duvardır. Ve bütün halk bu ağaca taparlar, ama Çerkez'den başka bir kavim tapmazlar, sadece seyrederek. Bütün halk bu ağaç altında İskender-i Zülkarneyn gömülüdür, diye inanırlar. Hatta o ağacın kovuğu içine insanın girip çıkmasından bozulmasın diye ağacın kapı gibi yerine demir kaplamışlardır. İçinde ve dışında Allah bilir o kadar demir, nal, mih, bıçak, hançer ve kılıç parçaları muhlamışlar ki ağaç gövdesi sanki Nahçıvan demiri olarak yaratılmıştır. Bu ağaç gökyüzüne çıkıp uzun boylu olması ile meşhur olmuştur.

Bu İstanköy'deki yüksek çınar onlar gibi uzun değildir, alçaktır. Ama bu büyük ağaç, Cenâb-ı Bârî'nin bir çeşit nazarı değ-

miş dallı bir çınardır. Övgüsünde dil kısa kalır ama safalı ve ve-falı zariflere o süslü ağacın hâli şöyle malum ola ki bu ağacın gövdesini ancak 10 adam kucaklar. Bütün kuvveti dallarına yayılmıştır. Toplam 300 dalı vardır. Her dalın gövdesini birer, iki-şer üçer adam kucaklayabilir, öyle kalındır. Her biri bir çeşit gölge salmış gölgeli dallardır. Bütün dalları Süleyman Otağı gibi dört tarafına yayılmıştır. Gelen geçen misafirler bir hoş safâ et-sinler diye hayır sahipleri bütün dalları altına 77 ağaç direkler, mermer ve somaki sütunlar dikip bütün dalları bu direkler üze-rinde durur. Bazı direkler ardıc, servi, meşe ve çam sütunlardır. Çok kalın dalları altına 7-8 somaki yüksek sütunlar dikilmiştir ve bazı dalları altına beyaz mermer sütunlar dikilmiştir. Kısaca-sı toplamı 77 sütundur.

Allah'ın hikmeti, bazı dalları o sütunlar üzerinde dura dura bu dalların ağırlığından mermer sütunlar dalların vücuduna gö-mülmüştür. Bu dallar da büyüyüp kalınlaştıkça havaya yükse-lip sütunları kucaklamışlar, sütunlar da havada kalkarak asılı kalmıştır. Hayır sahipleri de gelen g çenlerin zarar görmeme-si için asılı kalan sütunların altına mermer tabanlar yapmışlar. Ama yine her sene bu çınar o mermer sütunları havaya kaldı-rmış, bu hâl üzere bir büyük meydan gölgesi kaplayıp koyah ol-muştur. Bazı dalları, dört tarafına 200-300 adım kol kanat gibi yayılıp bazı evlerin, dükkânların ve camiin damları üzerine da-ğılmıştır. Hâl dili ile saçlarını âşıkların üzerine gölgelik etmiştir.

Ağacın altı öyle koyah ve hıyâbândır ki sanki İsfahan Çârbağı'dır, asla güneş tesir etmez. Daima saba yeli uğrayıp otu-ranlara can bağışlar.

Gölge düştüğü yer de o kadar meydandır, şöyle malum ola ki toplam 43 sofadır, 11'i misafir sofalarıdır. Bu şehirde han ve şî-fahane olmamakla bütün gelen giden konuklar bu yüksek çına-rın gölgesinde güzelce oturup dinlenirler.

Üç yerdeki sofaların her biri onar on beşer somaki direkler üzere kiremit örtülü sofalardır. Gerçi bu yüksek ağacın gölgesin-de kiremit örtülü bina lâzım değildir, ama yağmurdan misafir-lerin eşyaları korunsun diye hayır sahipleri böyle dinlenme yeri yapmışlardır.

Yine bu yüksek çınarın altında 3 kahvehane sofası var, üstü

açıktır. Bütün gezginler ve zarifler orada eğlenip ömür uğurlarlar.

Yine bu ağacın altında Hüsam oğlu Kaptan Ali Paşa kurşun örtülü bir ağaç kubbe ile bukalemun nakışlı bir abdesthane havuzu yapmış, 12 köşe büyük bir havuzdur. Ortasında bir şadırvanı gece gündüz akıp İlâhî emre uyanlar abdest tazelerler. Her köşesinde birer çeşmesi var, gayet lezzetli âbıhayattır. Bütün şehir halkı ondan su içerler.

Bu ağaç gölgesinin batı tarafı dalları altında hendek kenarında aşağı çarşı başına varıncaya kadar 200 adım bir sofadır. O sofa üzeri 70-80 turunç ağacı ile süslüdür. Bu mahalde yine Ali Paşa'nın bir âbıhayat çeşmesi var. Sofa üzerinde konuk olan âşıkların turunç çiçeği kokusundan dimağları kokulanır.

Bu sofaların doğusunda yine yüksek çınar altında bir su kuyusu var ki taze hayat verir. Bir su kuyusu da camiın kapısı dibinde vardır, makaraları bu çınarın dallarına bağlıdır. Bir âbıhayat sudur, bütün gemiciler ondan sulanır, acayip büyük hayır eseridir. Bu eserlerin tamamı yüksek çınarın altında bulunduğundan yazdık ki ne kadar büyük bir çınar olduğu dostlara malum ola.

Allah'ın hikmeti bu çınarın nice bin dalları birbirine halka halka bağlanıp örüm karım olmuştur. Kısacası garip ve acayip ibretlik Yaratıcı işidir. Bazı kimseler bu çınarın özelliklerini anlatıp derler ki:

“Dedelerimizden öyle duyarız ki bu kale kâfirlerde iken bir Mısır gemisini kâfir alıp ümmet-i Muhammed esirleri bu çınarın dibinde bağlarlar. Meğer hacıların birinde bir testi Zemzem suyu var imiş ‘Kâfirlere nasip olmasın’ diye o hacı bu Zemzem suyunu bu çınarın dibine döker. Allah'ın hikmeti bu çınar günden güne bu hâle gelir ve hâlâ her sene büyümededir” diye anlatırlar. Ama Allah bilir o Çerkezistan'da ve Irak-ı Dâdyân'daki kadar yaşlı olmasa gerek. Bu 6-7 yüz yıllık ancak olmalıdır. Kısacası büyük velilerin nazarı değmiş bir Tanrı eseridir. Hakir de teberrüken celî hatla yüksek çınarın bir dalma,

Seyyâh-ı âlem Evliyâ rûhıyçün fâtîha.

Sene 1082

diye nevreğan ve tilsiman demirleri ile elifleri birer arşın oyup yazdık. İnşaallah o hat şerha verip ebedî durur. Gören dostlara gizli olmaya.

Bu çınar İstanköy şehrinin meşhur olmasına sebeptir. Ve bu mahal bütün zarıflerin, dostların ve âriflerin toplantı yeridir. *Allah korusun.*

İstanköy Kalesi varoşunun şeklini bildirir

Bu çınar olduğu mahal taşra varoştadır. İç kalenin güneyinde dört köşe büyük bir surdur ve yalın kat şeddadi taş yapı kale-dir. Çepçevre büyüklüğü 2 bin adımdır. İç kaleye bitişiktir, başka kale değildir, ancak çınar tarafı arasında bir hendek var.

Bunun da bütün haneleri kireç örtülü şeddadi bina sanatlı evlerdir. Tamamı 1.200 hanedir. Bu varoş içinde ancak 1 mahalle, 50 Müslüman hanesi vardır. Gerisi 900 kefere hanesidir.

Çınar altında 1 cami vardır, başka mescit ve tekke yoktur. Bu cami 60 ayak boyu ve enindedir. İçinde 6 sütun üzere tavan-dır, kubbe değildir. Bir düzgün taş minaresi var. Ve 2 kapısı var, biri kible kapısı ve biri kuyu dibinde yan kapıdır. Gayet kalabalık cemaate maliktir, zira bu varoшта bundan başka cami ve mescit yoktur.

Tamamı 900 kefere hanesidir, 8 kefere mahallesidir ve 8 kilesidir. Bir Yahudi cemaati vardır, ama Ermeni yoktur.

Burada toplam 110 dükkân vardır, bedesten yoktur. Bu varoшта 40 satranç nakşı daracık sokak vardır ve bütün evleri avlusuz daracık evlerdir. Bütün Rum karıları evlerinde şarap ve rakı satarlar.

Bu varoşun iki kapısı var, biri doğu tarafında, deniz kıyısında iskele kapısıdır. Bütün gemiler o tarafa yanaşırlar, zira gümrük o taraftadır. Bu yalı kapısının iç yüzünde bir hamamı vardır, çifte değildir, öğleden sonra kadınlar girer. Bu varoşun bir kapısı da batı tarafındaki büyük varoşa açılır. Ve bu varoşun deniz kıyısında hendeği yoktur. Ama kara yönünden üç tarafı hendektir. Hatta (---) tarihinde Can Arslan Paşa orada muhafız iken bütün vilâyet halkını toplayıp hendeği 5 kulaç temizlemiş. İstense deniz kuşatır, zira alçaktır.

İkinci taşra varoşun özellikleri: Bu anlatılan varoşun di-

şında, güneyi ve batısında bir büyük varoş daha vardır, ama kallesi yoktur. Bir bağlı bahçeli geniş büyük şehirdir. Toplam 2 bin mamur ve şenlikli, kârgir taş binalı ve üzerleri kireç örtülü İrem Bağı gibi evlerdir. Burada 18 kefere mahallesi ve 7 Müslüman mahallesi vardır.

Ve 5 mihraptır; Eski Cami, Yeni Cami ve Tabahane Camii. Bu üçü çarşı pazar içinde olmakla kalabalık cemaate sahiptir ve kârgir minarelidir.

Abdullah-ı Belhî Tekkesi, Halvetî tekkesidir. Gelen gidenlere nimeti boldur, mescittir ve deniz kıyısında İrem Bağı bir tekedir.

Dede Mescidi ve pazar yerinde Meydan Mescidi kalabalık cemaati vardır. Bunlardan başka bu varoшта cami ve mescit yoktur.

Ve han, imaret ve medrese yoktur. Ama 7 sıbyan mektebi vardır. Her sene evkâfından yetimlere hil'at-i fâhire mebzûldür.

Burada Yusuf Paşa bahçesi yakınında yeni bir küçük hamam yapıldı. Bu varoшта kale dibinde fevkani mahkeme köşesinden ta Yeni Camie varıncaya kadar üç sokak içi 200 adet mamur ve süslü dükkânlarla doludur. Gerçi bedesteni yoktur, ama bütün kıymetli eşya onda mevcuttur.

Bu varoş ile iç kale arasında büyük bir liman vardır. Boğazı dolmakla iri gemiler giremez, ama firkate ve kayıklar girer. Eğer temizlense iyi limandır. Sekiz rüzgârdan korunmuş bir limandır. Ama zamanla dolmuştur, temizlense 200 gemi alır. Hâlâ bu kalenin gerçek limanı yoktur. Ancak kalenin doğu tarafında demir kuvveti ile yatılır, gün doğusu gayet pek dokunur, ama batıdan, keşişlemeden ve lodostan kurtulunca kale dibinde iyi yataktır. Bazı küçük kayıklar eski limandadır. Tabakhane 50 dükkândır, orada gemiler demir üzere yatarlar.

Bu İstanköy şehrinin taşra kible, güney ve batısında iki saatlik yer bağ, bahçe ve bostan olup cihanı tutmuştur. Bu adanın öşür aldığı defter hesabınca bu adada 86 bin dönüm bağdır ve 7 bin limon turunç bahçesidir. Tarih kitaplarında bu adayı Dâr-ı Nârenc [Narenciye Yurdu] diye yazmışlardır. Hatta limon ve turunç çiçeği sırasında 6 mil karşı Bodrum Kalesi'nde çiçeklerin güzel kokusu duyulur, meşhurdur.

Bu adanın suyu ve havası o kadar hoştur ki saba rüzgârı her

an esip insanın yüzüne, gül renkli badesine kızılık verdiğiinden o kadar mahbûb ve mahbûbesi vardır ki anlatılmaz. Ama Sakız Adası'nın civarı, bunun kadını meşhurdur. Gayet örtülü ehl-i ırz hatunları vardır. Hatta Rum kadınları bile kapalıdır. Gündüz asla kadın cinsi sokağa çıkmazlar. Ama yine âşık-perestlerdir. Rum keratsaları yüzü açık gezip fistan giyerler ve başlarına havlu makrame örterler. Müslüman kadınları çeşit çeşit çuka ferace ve bütün halkı Cezayir esvabı giyerler.

Bu şehrin yiyecek ve içeceklerinden, limonu, turuncu, kebabı ve ağaç kavunu çoktur ve 11 çeşit limonu olur. Allah'ın hikmeti bir çeşit limonu vardır, içinde bir küçük limonu daha olur, gayet lezzetlidir. Allah'ın acayip hikmetidir ki dışı ekşi içindeki tatlıdır "*Şüphesiz Allah istediğini yapar.*" [Kur'an, Hac, 14] Ve 7 çeşit inciri, sulu şeftalisi ve 20 çeşit üzümü olur. Özellikle Pilili Ahmed Ağa'nın ve Sıyâmîzâde bağının cem üzümü, âb-ı can üzümü, kaba parmak ve razakı üzümü bir diyarda yoktur.

Bir okka gelir ekşi narı sicilde kayıtlıdır. Limon suyu ve limon rub'u [usaresi] bütün vilâyetlere bundan gider. Özellikle helvahane-i hâssadan ve kılar-ı âmireden Hünkâr helvacıları ve kılarcıları gelip 200 fıçı rub ve limon suyu çıkarırlar. Her sene bu hizmete memur kalfalar gelip limon suyunu toplayıp mirî gemilere yükleyip Âsitane'ye götürürler. Ama inciri ve zeytini az olur. Üzümünü kurutup ve nice kere yüz bin testi üzüm turşusu yapıp Mısır'a götürürler.

Halkı gayet rençberdir ve gayet garip dostu nimet sahibi adamları vardır. Daima anlatılan çınar altında oturup yurdundan uzak kalmış kimseleri hanelerine davet edip ikram ederler. Onun için Cenâb-ı Bârî onlara bolluk vermiş. Tanrı mamur ve şenlikli eyleyip halkını korusun.

Bu ada 4. iklimdendir. Arz-ı beledi (---), uzun günü (---) ve kiblesi Anadolu tarafında Gökova Körfezi içine doğrudur.

Bu ada ovalı, otlı ve sulu yer olup güvenli olmakla Anadolu tarafından nice yüz Türkmen obası ve develeri ile gelip vatan tutmuşlardır. Kısacası bütün adalar verimsizdir, ama bu İstanköy Adası tüm adaların Mısır'ıdır ve gayet kâr yeridir, *vesselâm*.

Bu İstanköy'den güney tarafa 2 saat tamamen bağ ve bahçeler içinde eğlenerek geçip,

Pili Kalesi'nin özellikleri

Biliyo adında bir kefare pehlivanının kalesi olmakla Pili derler. (---) tarihinde içinde olan Rum kâfirleri Rodos fethini işitince aralarında karışıklık olup hâkim zâbitleri olan Malta kâfirlerini kılıçtan geçirip bütün Rumlar kalenin anahtarlarını Kaptan Palak Mustafa Paşa'ya teslim ederler, o da Süleyman Han'a arz eder. Hâlâ o yüzden Pili kâfirleri Süleyman Han reyası olup başka vergilerden muaflardır. Bu kalenin de tarihi: "Yefrahu'l-mü'minîne bi-nasrillâh" dır. [Kur'ân, Rum, 4-5]

Bu da Cezayir Eyaleti'nde Süleyman Han tevliyeti hükümdededir. İstanköy kazası nahiyesidir. Serdarı ve kethüdayeri İstanköy'dedir. Ama dizdarı ve (---) neferi vardır. Kalesi göklere uzanmış bir küçük kaledir. Dört tarafı tehlikeli olmakla ne büyüklükte ve kaç adımdır, sayılmadı, ama küçüktür.

Ancak içinde 20 adet küçük nefer evleri vardır. Bir Süleyman Han mescidi var, minaresi yoktur ve bir buğday ambarı var, başka yapı yoktur. Kibleye bakar iki kat tahta kapısı vardır. Şahin yuvası gibi bir yalçın kaya üzerinde sarp kaledir.

Taşra varoşu kalenin kible ve doğusundadır. Kayalı, dere ve tepeli yerde yapılmış birbiri üzere avlusuz, daracık evlerdir. Ama hepsi kat kat kârgir binalardır.

Burada bir âbıhayat su kayalardan çıkıp aşağı bağ ve bahçelere akar. Öyle soğuktur ki Temmuz ayında içinde bir adam beş taş çıkaramaz. Bu kale bu tatlı su hatırı için yapılmıştır. O sebepten bütün halkının yüz renkleri kıızıdır. Kısacası benzeri yok sindirici bir sudur.

Kale kapısının eşiği dibinde, Güzelce Ali Paşa'nın dedesi ve kendileri bu Pili Kalesi'nde yetişmekle, bir kârgir bina dört köşe geniş bir cami yapmış, bir minaresi ve bir kible kapısı var. ve üstü kireç sıvalıdır. Bundan başka cami yoktur. 1 hamam, 1 çeşme, 1 büyük havuz ve 20 dükkân, tüm bu hayır eserleri Ali Paşa'nındır. Başka han, imaret ve medrese yoktur, ancak 2 sıbyan mektebi vardır.

Tamamı 800 kireç örtülü kârgir evlerdir. Bunlardan marmur, süslü, avlulu ve bahçeli vilâyet ayanı Ahmed Ağa Sarayı âbıhayat suları, havuz ve şadırvanları çağlar.

Bu şehirden evler arasında yokuş aşağı gidip şehir dışında

sâfi bağ ve bahçeler içinden geçerek yarım saatte Ahmed Ağa'nın İrem Bağı hanesinde bir hafta zevk ü safalar ettik. Eğer bu İrem Bağı sarayın özelliklerini yazsak söz uzamış olur. Ancak şöyle bir bağdır ki içinde insan kaybolur. 70 bin nar, incir, elma, armut, şeftali ve diğer meyve ağaçları vardır. O geniş bağ içinde olan üzüm ağaçlarının hesabını Allah bilir. Güzelce Ali Paşa 3 bin forsa esirine yaptırmış. Senede 7 bin guruş mahsul verir pür akçe bahçedir.

Oradan atlarımıza binip güney tarafına sarp dağ ve taşlıklar aşarak 2 saatte,

Andimahi Kalesi'nin özellikleri

Bu İstanköy Adası'nda 3 adet kaleler fethedilip bu Andimahi Kalesi çok sarp olmakla içinde olan Malta ve Ceneviz kâfirleri direnip vermezler. Sultan Süleyman Han Rodos'ta iken bu durumu duyup Kaptan Palak Mustafa Paşa 200 adet kadirga ile ve İstanköy tarafından karadan Rüstem Paşa'yı serdar edip,

"İnşallah bir ayda kaleyi fethedin, and-ı mâh ettim, yoksa siz bilirsiniz" diye buyurunca deniz ve karadan derya gibi asker saldırır. Allah'ın hikmeti bir ayda fethedip içinde olan tüm kâfirleri kılıçtan geçirip,

"Bir ayda fethedin" diye nefes edip "And-ı mâh ettim" dedikleri için Andimahi Kalesi diye isim konur.

Bunun da tarihi: "*Yefrahu'l-mi'minîne bi-nasrillâh*" dır. [Kur'an, Rum, 4-5] Bu da İstanköy Sancağı hükmündedir. Öşrünü bey alır. Haracı Süleyman Han evkâfıdır, mütevellî zapt eder.

İstanköy nahiyesidir. Dizdarı ve neferi var ve cebehanesi gayet çoktur, zira gayet sarp, sağlam ve serhat kaledir. Deniz kıyısından bir top menzili uzakta bir bayırlı yerde göklere uzanmış, kudret eliyle yapılmış bir ibretlik Kahkaha'dır. Ta kuşluk vakti olmayınca kalenin zirvesi bulutlardan görünmez.

Kuzeyden güneye badem şeklinde uzunlamasına yapılmış yalçın taş duvarlı bir müstahkem kaledir. Çepçevre büyüklüğü duvar üzere tam 1.800 adımdır. Dört tarafı cehennem çukuru-na benzer 10 minare boyu uçurum olmakla bir tarafında hendek yoktur.

Kaleden aşağı bakmaya insan cüret edemez. Akdeniz bir göl

gibi görünür. Aşağı ovalarında dağı, bağı ve bahçeleri bukalemun nakışı gibi gözükür.

Bu kale bir kat duvar görünür, ama kaya üzere aşağı duvarlarının temelleri 15 adım enli rıhtım ve fil cüssesi kadar taşlar ile yapılmıştır. Yunan tarihleri, İstanbul'u yapan Yanko ibn Madyan'ın yapısıdır, diye yazmışlardır. Gerçekten eski bir kaledir. Ve içi dolma değildir, tamamen yerli kaya üzerine yapılmıştır. Onun için kapıdan içeri girince yokuş yukarı ve kesme kayalar üzere gidilir.

Bütün evleri yüksek kayalar üzerinde cihannüma kârgir, sağlam yapı evlerdir. Tamamı kireç örtülü damlardır, 380 hane- dir. 1 mahallesi Müslüman ve 3 mahallesi kâfirdir. 8 kilise vardır, başka Yahudi, Ermeni ve Çingene yoktur.

Kale kapısının iç yüzünde yarım minareli bir küçük cami vardır. Daha önce kilise imiş, Süleyman Han adına cami olmuş, ancak 100 adam alır. Ve 10 dükkânı var. Suyu, hamamı, mescidi, hanı, imareti, medresesi, mektebi, bağ ve bahçesi yoktur, ancak kat kat daracık evlerdir.

Kapısı batıya bakar iki kat sarp demir kapıdır, ondan başka kapısı yoktur. Bu kapı önünde bir büyük tabyası vardır, kara tarafına bakar. Bu tabyanın büyüklüğü 200 adımdır ve bir geniş meydandır. Bunda da büyük toplar vardır. Onun da kuzeye bakar bir kapısı var. Asma zemberekli köprü ile yapılmıştır. Her gece bekçileri makaralar ile köprüyü kaldırıp tabya duvarına kapatırlar.

Bu kaleden dışarıda asla bir hane varoş yoktur, tamamı kale içindedir. Bu kale aşağı İstanköy Kalesi'nden büyüktür ve sağlamdır. Dört tarafı 1.060 bedendir ve 20 dirsek kuledir. Her kulede beşer altışar top vardır. Yılda on gün bu İstanköy Adası'nın bütün reayası at, katır ve eşekleri ile gelip bu kale içinde olan 70 adet su sarnıçlarını doldururlar. Sene sonuna dek yeter, azar azar kullanırlar. Ve daima taze suları aşağı derelerden eşekler ile taşırlar. Her adamda beşer onar eşek bulunur, zira kalenin batısında mezarlıktan açıkta cihani bağ ve bahçe tutmuştur, oradan eşekleri ile tüm mahsullerini taşırlar.

Bu kale öyle yüksektir ki açık havada 130 mil güney tarafında Girit Adası görünür. Ve 100 mil kibleye doğru Rodos Ada-

sı görünür. Yine güney üstüne Hereke Adası, İliki Adası ve İncirli Adası 15 mildir, bütün evleri görünür. Doğu tarafında 20 mil Menteşe kıyıları tarafında Tekir Burnu, Dacca [Datça] ve Darahiye dağları ayak altında gibi bellidir.

Batı tarafında 10 mil Kalımyoz Adası Kalesi ve evleri ile açığa görülür. Kısacası cihannüma ve ibretlik benzersiz kaledir.

Havası gayet hoş olduğundan al tebekani yüzlü mahebûb ve mahebûbesi "Andimâhî güzeli misin, ne istiğna edersin" diye darb-ı mesel olmuştur. Gerçekten gayet şivekâr mahebûbu vardır. Halkı gayet garip dostu adamlardır. Hepsî Cezayir esvabı giyerler.

Bu kale İstanköy Adası'nın tam ortasında bulunmakla çok gerekli kara kilididir. *Allah korusun.*

Bu kaleyi gezip batı tarafında bağlar ve bahçeler içinden geçtikten sonra güney tarafına dağlı ve taşlı yerlerde keklik kuşu avlayarak 4 saatte,

Kefaloz Kalesi'nin özellikleri

Bu da Süleyman Han fethidir, Kaptan Palak Mustafa Paşa eliyle. Bunun da tarihi: "*Yefrahu'l-mü'minîne bi-nasrillâh*" dır. [Kur'ân, Rum, 4-5] Zira bu adaların hepsi Rodos fethedilince alınmıştır. İstanköy Sancağı hükmünde Süleyman Han vakfıdır. Mütevellisi hâkimdir, salb u siyaset sahibidir. Haracını toplayıp imaret ve görevlilere maaş verir büyük tevliyettir. Ve İstanköy kazası niyabetidir.

Bu kale İstanköy Adası'nın lodos tarafında bir burunda, bir yalçın kaya üzerinde bir küçük kaledir. Çepçevre büyüklüğü (---) adımdır. Ve (---) tarafına bakar bir kapısı var. Gayet sarp ve sağlam bir süslü kaledir, ama çevresinde hendeği yoktur.

İçinde 70 kadar kireç örtülü şeddadi yapı Müslüman ve kefe-re evleri vardır. Ve 1 mihraptır, başka imaret yoktur. Gayet küçük kaledir, ama aşağıda varoşu mamur süslü (---) adet hanedir. Tamamı kârgir yapı kireç örtülü evlerdir.

Kalenin 35 neferi ve dizdarı vardır. Ve 40 adet küçük topları var, han, hamam ve başka yapı yoktur. Gayet ada yeridir. Suları eşekler ile aşağıdan taşırılar, iyi sarnıçları vardır. Birkaç kere Duka, Papa ve Malta gemileri gelip basmışlardır. Zafer bulamayıp hüsrarla gitmişlerdir.

Aşağı varoşunda 6-7 dükkânları vardır. Ama taşrada bağ ve bahçeleri çoktur. Limanında çeşit çeşit balıklar çıkar ki anlatılmaz. Bu kaleden açık havada lodos tarafına 150 mil Girit Adası gözüktür. Kısacası bu da serhat sonu kaledir. Onu gezip dolaştıktan sonra geri dönüp 4 saatte o gün yine,

İstanköy Kalesi

Kısacası bir ay zevk ü safalar edip ayan ve eşraflarından hane sahibimiz Muslu Ağa ile ve kardeşi Ali Çelebi, Pili li Ahmed Ağa, damadı Müstedam Ağa, Serdar Hüseyin Ağa, Sıyamîzâde, Semiz Musa Çelebi, Dizdar Musa Ağa, Cebecibaşı Hasan Ağa, Cebeci Çorbacısı Mustafa Ağa, Lonca Camii İmamı Muid Efendi, Abdülcebbar Efendi, Derviş Abdullah Efendi, Naib Derviş Efendi, velinimet Mütevellî (---) Ağa ile ve bütün hukukumuz olan dostlarla vedalaşıp hepsinin duasını alıp 1082 senesi Cemaziyelevvelinin 25'inde [29 Eylül 1671] pür-silâh bir firkateye binip ve "*Haydi (geminin içine) bininiz dedi*" [Kur'an, Hud, 41] âyetini okuyup geminin yelkenini açıp keskin poyraz eyyamı ile Rodos'a doğru giderken İstanköy'den 20 mil uzakta Tekir Burnu adlı mahalli dolaşınca 8 adet kâfir kalyonları içine gire düştük.

Hemen bizim Ali Reis göz açıp kapayıncaya kadar pocalaşıp orsa orsa Anadolu tarafını isteyince melun küffar bir kat alabanda toplarını üzerimize atıp bütün yelkenlerini döküp bizi yedi başlı ejder gibi "*avımdır*" diye kova kova şimşek gibi gelmede.

Bizim firkate reisi bu hâli görüp baş yelkenini de bağlayıp cunda seren edip yan gösterip pür-silâh hazır olup alavere cankurtaran kullanıp bir anda yıldırım gibi şakıyıp kâfirin gözünden kaybolduk.

Hamd olsun "*kurtulduk*" diye Hereke Adası, İliki Adası ve İncirli Adası arasında kullanıp giderken Allah'ın hikmeti yine melun kâfir gemileri üzerimize çıkageldiler. İçlerinde iki bal-karmataları var, kırlangıç kuşu gibi uçar, onlar bizi özleyince yine Allah'a sığınıp yine Anadolu tarafını özledik.

Sonunda Rodos'a yapışmaktan ümidi kestik. Bir gece bizi kovdu, ancak yetişemedi. Menteşe toprağında Poça kıyılarına

can atıp can kurtarınca melun kâfir artık kovalamayıp hüsrarla dönüp cehennem oldu gitti.

Biz ise müsait eyyam ile Poça kenarınca doğuya 18 mil gidip Datça kenarınca 10 mil daha geçip,

Kiliseli Kalesi

Bir alçak kaya üzerinde bir burunda viran kaledir, ama bir iyi yatak yeri limanı var, daha önce gayet mamur iskele imiş. Menteşe kenarlarında Datça, Poça ve Darahiye kazası derler 80 akçe âsumanî kadılıktır, asla kasabası yoktur. Tüm nahiyesi 47 parça asi Türk köyleridir ve Menteşe paşasının hâssıdır, voyvodası hükmeder. Allah'a sığınırız gayet sarp, ormanlık ve taşlık gibi Frengistan yerlerdir. Bizi kâfir kovup "el-aman" diye yanaştığımızı görüp ve Türk bizi durdurup bir içim su vermediler.

Bu mahal batıdan doğuya 80 mil bir burundur. Bir tarafı Sönbeki Adası kıyılarıdır. Ve bir tarafı Gökova Körfezi'dir. Ancak bir burun üzerinde bu kaza köyleri asi tüfenkli kavimdir. Ama bizden üç gün evvel Malta gemileri bu kenara asker döküp köyleri yağmalayıp zahire ve esir almak ister. Bu asi Türkler hemen 7-8 bini bir yere toplanıp hemen deniz kıyısına seğirtip kâfir gemilerini kurşun ile döve döve uzaklaştırırlar. Beri tarafta kâfirler karada kalırlar. Asla birisi kurtulamayıp hepsini kılıçtan geçirirler. Kılıç artıklarını esir edip dağlarında keçi güderler idi. Gerçi melun kavimdir, ama gayet cesur, pehlivan ve güçlü kavimdir.

Kısacası bu kavimden bir ekmek parçası alamayıp yine firkatemize binip 100 mil doğu tarafına girmiş Gökova Körfezi içinde güvenlikte iki tarafımızda yalçın kaya, liman, dağ, tepe, bağ, yakın ve ırağ dağları seyrederek geçtik.

Bu 100 mil körfezin sonu Söğütçük adlı yerdir. Eğer yöneticiler himmet etse, bu Söğütçük'ten o dere içinde Sönbeki Boğazı'na dek kesseler Datça, Poça ve Darahiye kazası bir ada olur, ama büyük çaba ve masraf ister.

Kısacası bu Gökova Körfezi içinde sağlı sollu giderken "muhalif eyyam olur" diye korkumuzdan Bodrum Kalesi kıyılarından 40 mil gidip,

Gereme Kalesi'nin özellikleri

Deniz kıyısından bir top menzili içeri bir sarp kaya başında bir şeddadi sarp taş bina harap kaledir. İçinde insan yoktur, ama kale dibinde bir mamur ve şenlikli bir Müslüman köyü vardır, safi bağ ve bahçedir. Bu kale Menteşe toprağında Gereme kazasıdır, 47 parça köydür. Kadı ve serdarı bu Gereme'de oturur, ama kethüdayeri yoktur.

Bu kazanın deniz kıyısında çamlı ve ardıçlı dağlar seyrederek 50 mil daha doğuya bu körfez içinde geçerek,

Gökova Kalesi'nin özellikleri

Menteşe toprağında 150 akçe kadılıktır ve nahiyesi 70 adet mamur ve mahsullü köydür. Kethüdayeri ve serdarı Ula'da sakinidir ve kadısı köy köy dolaşır. Bu kale bu Gökova Körfezi'nin sonunda bir yalçın kaya üzerinde küçük bir kaledir. İçinde dizdarı, neferleri ve insanı yoktur. Ama sanki usta elinden henüz çıkmış, sanatlı dört köşe bir kaleciiktir. Dış kalesi büyük sur imiş, hâlâ yapı kalıntıları bellidir.

Kısacası, bu kale gayet gerekli olduğundan tamire muhtaçtır, zira bu iskele Muğla'nın, Ula'nın, Yerkeseği'nin, Bozüyük'ün, Menteşe ve Milas'ın Mısır iskelesidir. Yılda nice yüz parça gemi yüklenip bütün vilâyetlere gider işlek iskeledir. Hatta (---) tarihinde bu liman içinde 20 pare şayka yatarken ansızın Venedik donanması gelip 18 pare şaykayı ağzına kadar dolu ıskarça yükü ile pervasızca alıp gitti. Ve bütün halkı dağlara kaçıp kurtuldular. Eğer bu kale limanı ağzında mamur olsa kâfir bir gemi almaya asla kâdir olmazdı. Zira limanı sekiz rüzgârdan emin bin pare gemi alır kapılı kudret limanıdır. Kayalar dibinden akan suyu acıdır, ama leziz suları da yakındır.

Bu limanda bir küçük handan başka bir şey yoktur. Bütün gelen gidenler yüksek ağaçların gölgesinde konaklarlar. Hakir de bu iskelede bir gece konuk olup kâfirlerden kurtulduğumuza binlerce hamd ü senâlar ettik. Atları firkateden çıkarıp binip yoldaşlarımızla Marmaris'e gittiğimiz yol üzerinde Süleyman Han'ın "Sakar Beli" dediği yolu solumuza alıp Süleyman Han'ın taş döşeme kaldırımı üzerinden geçip ve dört yerden taş yapı köprüleri geçtik.

Müşklü Bel demekle bilinen bir çamlı beldir ve bütün dağları çeşit çeşit ağaçların güzel kokularından gelen geçenlerin dimağı kokulanır. Bu mahalde bir ırmak akar, Süleyman Han orada otağını kurup kahvaltı edip o pınardan içip “Amber Suyu” demiş ve,

“Tez bu Amber Suyu üzerine bir müşklü köprü” diye emredince hemen o mahalde iki göz bir köprü yapıp temeline misk dökerler, onun için Müşklü Köprü derler.

Burada Amber Suyu’nda bir yeşillik üzerine bir namazgâh yapmıştır. Gelen geçenlere konuk evi ve dinlenme yeridir. Onu 1 saatte geçip bir bel daha geçip o kudret ağaçlığı içinde çeşit çeşit ağaçlardan defne, ardıç, servi, karabuhur, ispenet ve karagünlük ağaçları kokusundan dimağları kokulanıp oraya Amber Beli diye isim koymuşlar. O mahalde de bir çay akıp onda da dinlenme yeri yaparlar.

Kısacası bu yol üzerinde bütün geçtiği yerlere birer isim korlar. “Sakar yokuşundan beri cennet yollarına geldik” diye buyurmuşlar. Gerçekten de bu yollar üzerinde insanın dimağı kokulanır.

Bu yolları neşe ile geçip yine güneye 4 saat gidip,

Kuruhisar Kalesi

Bir yalçın kaya üzerinde bir küçük viran kaledir. Dibinde Ovava Deresi akıp Gökova Körfezi’ne karışır. Bu nehir kenarında Cezayirli Mustafa Kaptan bir kârgir toloz bina güzel bir han yapmış ve kapısı önünde bir çemenzar sofa üzerinde yüksek ağaçlar gölgesinde bir namazgâh yapmış, acayip hayrattır, onu geçip yine güney tarafına,

Sögütçük Nehri: Bu da Gökova Körfezi’ne karışır. Bu nehir kenarınca ispet ağaçları ve karabuhur ağaçları kokusunu koklayarak 3 saat gidip,

Marmaris Beli: O mahalden Marmaris Kalesi ve Körfezi görülür. Onu yokuş aşağı geçip geniş dereler içinde Süleyman Han yolu ile yine güneye 1 saat gidip,

Marmaris Kalesi’nin özellikleri

(--) tarihinde bizzat Süleyman Han, Rodos fethine geçmek

için erken tarihle yapılmıştır. “Hayli büyük kale yapın” diye ferman çıkmıştır. Taşlık ve dar yerde bulunmakla çevre büyük- lüğü 400 adım bir küçük kaledir. Bir yüksek ve yalçın kaya üzere, dört köşe gayet sağlam ve müstahkem kaledir.

Daha sonra Süleyman Han saadetle gelip Rodos’a geçerken bu kaleyi gezip mimara hitaben “Ya mimar, bu kale azdır” demiştir. “Mimar azdır” diye diye bozulmuş şekliyle Marmaris derler. İsim sebebi odur.

Deniz kıyısında bir mavi yalçın kaya üzere dört tabyalı bir kaledir ve yalçın kaya üzerinde olmakla hendeği yoktur. Ve kuzeye bakar bir kapısı var. Kemerü üzerinde dört köşe beyaz mermerde tarihi vardır, ama yazılmadı.

Kale içinde ancak dizdar, imam, müezzîn ve kayyım hanesi ve buğday ambarları var, başka şey yoktur.

Bir kemer altında minaresiz bir mescidi var. Ve 30 neferi vardır, dizdarı liman sahibi ağadır.

Taşra varoşu kayalar arasında 50 adet kiremitli, 1 camili ve 1 hamamlı varoştur. İskele başında kârgir bina bir hanı var ve kapısı üzerinde dört köşe bir beyaz mermerde tarihi böyle yazılmıştır:

“Benâ hâze’l-imârete fî ümmi Sultanü’l-berreyn ve hâkânü’l-bahreyn malikü memaliki’l-‘Arab ve’l-Acem zıllullâhi fî’l-âlem es-Sultân ibn es-Sultân es-Sultân Süleymân Hân ibn es-Sultân Selim Şâh halledallâhu mülkehu ilâ inkirâzi’d-devrân li-sene isnâ ve ‘ısrîn ve tis’a-mie, ketebehu Hasan Çelebi ibn Ahmed el-Karahisarî” [922] diye ke- tebesi vardır.

Ama sanki bu hat açık sihirdir. Mermer ustası öyle kazmış ki sanki kudret kalemi ile yazılmıştır.

Bu hanın önünde 8 dükkân vardır, hanın saçağı altındadır. Han kireç sıvalıdır, kurşun örtülü değildir. Deniz kıyısında 10 adet bezirgân mahzenleri vardır. Mallarla ağzına kadar doludur. Cami dört köşe kârgir yapı, 12 ağaç sütun üzere tavandır. Daha üstü kireç sıvalıdır ve minaresi yoktur. Cami önünde bir âbihayat su akar, bütün halk o sudan kullanırlar. Ve hamam cami- in mihrabı önündedir.

Kaleden başka bütün hayrat Süleyman Han annesindir. Ama gayet ada yerdir. Havası gayet ağırdır ve halkı yaz günleri

dağlara çıkıp hava alırlar ve kaleyi nöbetle beklerler. Bağ ve bahçe olmaz, ama koyun, sığır ve ekin gayet iyi olur.

Burada bütün metadan gümrük alınır, Rodos topçularına aklâmdır. Senede 17 bin akçe Marmaris kullarına verilir. Limanında beşer altışar okka levrek balığı çıkar. Ve bu liman bin parça gemi alır, sekiz rüzgârdan emin iyi yataktır. Ve limanın sonunda yüksek ağaçlar gölgesinde bir namazgâhı vardır. Ve bir âbıhayat suyu kaynayıp çıkar, gayet lezzetli sudur. Dört tarafı kârgir yapı duvardır, gelen geçen yolculara dinlenme yeri bir namazgâhtır.

Bu kalenin iki tarafı da limandır. Her gece körfez taşra alıp Rodos'a çeker ve gündüz Rodos'tan Marmaris'e çeker acayip hikmettir. Limanın sağ tarafı bir daracık boğazdır. İnsan ayağını sıvayıp geçmek mümkündür. Bir kere kâfir bizim bir firkatemizi o boğaza kıştırıp liman ağzında demir atıp yatar. Derhâl o firkate reisi yazılan sığdan firkateyi beri tarafa aşırıp kurtuldu. Sabahleyin kâfirin yattığı boğaza bizim firkate vardı. El vilâyete haber edip tüm vilâyet halkı boğazın iki tarafından kâfir gemilerinin hepsini, aman vermeyip fethederler. Böyle bir sığ boğazdır.

Hâlâ o sığ yerde büyük velilerden Gözcü Baba gömülüdür. Tüm gemiciler ona inanırlar, her an adak gönderirler. Marmaris'ten kuzeye bir kurşun menzili uzaklıkta Pılav Tepesi demekle meşhur bir sivri tepe vardır, orada,

Yakub Baba ziyareti *sırrı aziz olsun* Süleyman Han ile konuştuğunda “Var Sarı oğlan *Yefrahu'l-mü'minîne bi-nasrillâh*” [Kur'ân, Rum, 4-5] âyetini okuyup Rodos'u al” diye keramet gösterip bu âyet tarih olunmuştur. Fetihten sonra Süleyman Han, Yakub Dede'yi merhum bulmuştur, *sırrı aziz olsun*.

Bu Marmaris gerçi Menteşe toprağında, ama Süleyman Han yapısı olmakla Rodos'ta Süleyman Han mütevellisi hükmündedir. Salb u siyaseti, cürm ü cinayeti onun elindedir. Hâlâ Rodos Eyaleti'dir. Yazım sırasında Süleyman Şah öyle yazmıştır. Ama kaleden bir top menzili Gökova kadısı hükmündedir. Adı geçen namazgâha her cuma Gökova kadısı gelip dava görür.

Bu limanın güney tarafı derya aşırı Tarahiye kazası'dır ve Menteşe Sancağı'dır. 8 saat güneye sarp ağaçlık ve taşlık dağlardır ki *Allah saklasın* yaya adamdan başka hiçbir şeyin yürümesi mümkün değildir.

Bu temaşalardan sonra Marmaris Kalesi'nden Habib Bölükbaşı'nın firkatesine Tokalaç Ahmed Reis'i reis edip 70 bahadır pür-silâh yiğitlerle, 6 atımız, 5 kılavuzumuz ve bazı hazır yolcularla firkateye bindik. Marmaris'ten yelken yırtıp uygun hava ile Tanrı'ya sığınıp o körfez içinde 11 mil iki taraflarında Tanrı eserlerini seyrederek geçerken Allah'ın hikmeti eyyam aşağı koyup,

Serçecik Kalesi'ne yanaştık. Menteşe toprağında Darahiyeye kazası nahiyesinde deniz kıyısında bir sarı yalçın kaya üzere dört köşe şeddadi bir kale imiş. İçinde yapı yoktur. Ancak bir iyi kapılı limanı var, 200 pare gemi alır. Bu liman içinde dağlardan bir âbıhayat su akar. Sekiz rüzgârdan korunmalıdır. Ne tarafta demir atsan iyi yataktır.

Bu limandan bütün şahbazlarımız kürek çekerek 8 mil güneye gidip Marmaris Boğazı'ndan 6 mil gidip Kadirga Burnu adlı mahalle varınca güney tarafında Rodos gözüktü. Allah'a hamd edip isâ seren yelken döküp muvafık eyyam ile 3 mil kadar çıkıp Tekir Burnu adlı mahalden 3 pare Zağra şaykası alavere yelkenlerini açıp uçup şakiyip gelir.

Onu gördük, ardı sıra 8 pare kâfir kalyonları orsa bayrakların açıp trompete ve çanlarını döverek hemen bu şaykalara yetiştiler. Bir yaylım top vurup derhâl şaykanın birisine sarılıp aman vermeyip alıp dikildi. Ama iki şayka savaşa başladı. Hemen 2 kalyon bizim firkateyi özleyip gelmede, biz de onu gözleyip hemen 2 mil yakın,

Sönbeki Adası'nın özellikleri

Göz açıp kapayınca kadar Sönbeki Limanı'na girdik. Beri taraftan savaşı seyrettik. Bizi kovan iki kalyon da varıp o altı kalyona yardım ettiler. Meğer o iki şayka içinde Mısır askeri var imiş. Tam 7 saat 2 şayka 7 kalyon ile cenk edip kâfirde ve şaykalarda direk ve yelken parça parça olup rüzgâr bunları bizim tarafımıza yakın getirip bir güzelce seyrettik. Hemen 2 adet kalyon, büyük şaykanın biri sağına ve biri soluna çatıp içine kâfir dökülünce şayka içinden bir Allah Allah sesi kopup kılıç parıltısı, top ve tüfenk sesi cihanı tuttu. Barut dumanı göklere çıkıp

şayka ve kâfir gemileri belli olunca şayka içinde kâfirler denize atlamaya başladılar.

Hemen şaykadaki Müslüman gaziler sandallar ile denizdeki kâfirleri alıp şaykaya çıkardılar. Müslüman gaziler iki kâfir kalyonları içine girip kılıç vururken biz de beri tarafta atları firkateden dışarı çıkarıp “avanta” diyerek üzerlerine yardıma vardık. Geriden, ilk alınan şaykayı 6 pare kalyon bir anda üzerlerine getirirken büyük şaykaya yetişip içine yardıma girdik. Ne gördük, can ve kan Ceyhun gibi akmış. Hemen bütün gaziler kâfir kalyonlarında toplandık. Büyük şayka askeri kâfir gemilerinden 7 sandık guruh, nice yüz silâh cinsi eşyalar, 26 sevimli Frenk oğlanı, 75 esir ve nice kelepirci cinsi eşyaların kıymetlerini şaykaya taşıdık. Küçük kalyonun kaptanını yaralı bulup 30 Frenk oğlanı ile bir anda şaykaya doldurup şaykayı bizim firkateye yedeğe alıp hepimiz küreğe girip din aşkına öyle ribacsa çekmedeyiz.

Öbür küçük şayka da diğer kalyondan çok ganimet malı aktardı. Denizden çıkan kâfirlerden 150 Frenk ve nice kıymetli eşyalar aldılar. Onlar da bizim şayka sandalını ve kendi sandalını donatıp yedeğe aldı. Direk ve yelken yok, bizim ardımız sıra yetişip gelince melun kâfirin altı pare gemisi yetişip bizi topa tuttu. Hamd olsun hemen Sönbeki Limanı’na can atıp kurtuluncabütün Müslüman gaziler kan ile abdest almışlar gibi kanlı abdest ile şükür secdesi etti. Hepsi bir ağızdan gülbâng-ı Muhammedî çekip liman içinde bir yaylım top ve iki yaylım tüfenk şenlikleri ettik ve birbirimiz ile öpüşüp görüşüp, “Siz bize Hızır gibi yetiştiniz” deyip sevindik. Ve iki şaykadan 70 şehit namazını hakir kılıverip orada defnettik.

Yere gelesi kâfirler de bize liman içinde bir yaylım top vurup üzgün, bozgun ve perişan kaçıp gittiler. Artları sıra kayalardan baktık; önce deniz ortasındaki alıp bıraktığımız kalyonlara kâfir yakın vardığında geminin birinden bir ateş çıkıp “... Gemiye bindikleri zaman o (Hızır) gemiyi deldi. Musa: ‘Halkını boğmak için mi onu deldin? ...’ dedi” [Kur’ân, Kehf, 71] âyeti mazmununca anında kalyonun biri gökyüzüne karıştı. Meğer bizim yedeğimizde olan şayka erbabından bir yiğit kâfir gemisine ganimete girip bizim gemiler alarka olunca ambarda kalıp kâfir barcasına ateş eder.

O 6 kalyon daha önce alınıp kalmış kalyonu yedeğe alıp giderken göz önünde o da battı.

Melun kâfir 8 parça kalyon iken 6 parça kalıp bizden aldıkları şaykayı varıp yedeğe alıp Hereke Adası'na yollandılar. Bir tanesi ayrılıp bizim Sönbeki Adası'na yakın gelip beyaz bayrak dikip vere ile bir sandal çıkardı, bizden ve Sönbeki Rumlarından adamlar vardılar, sorulduğunda,

“Bizim riyale kaptanını verin, 10 bin guruş verelim. Ve büyük kaptanımız ateşte yandı, iki oğlunu verin. Kralımızın akrabalarındandır, 10 bin guruş daha verelim” diye rica ettiler. Asla yüz vermeyip reddedildiği gibi bir yaylım top daha vurup eli boş cehenneme gittiler.

Beri tarafta o gece gaziler helvası pişirilip şehitlerin ruhları için Yâsin-i şerifler ve gülbâng-ı Muhammedîler çekildi. Sabahleyin iki şaykayı mümkün olduğu mertebe tamir edip birer trinketa ve birer mancana yelken ile hazır olmadı.

Bütün Müslüman gaziler bir yere gelip gaza malların ortaya koyup kardeş gibi bölüştük. Bizim firkatemizde olan 70 yiğidimize, 25 yolcuya, hakire ve 5 köleme, kısacası herkese eşit olarak yüzer sivilye riyal guruş verdiler.

Bizim firkateye ay parçası gibi 3 adet Frenk oğlanı, 3 soltat kâfir, 3 pastav saya çuka ve 10 tüfenk verdiler. Ama hakire el altından 50 altın, 2 saat ve 1 altın kadeh verdiler.

Bu ganimet malları herkese ulaşır Muhammedî sofraya kurulup dua ve sena ile gülbâng-ı Muhammedî çekilip şenlik edildi. Hakir o sırada Sönbeki Adası'nı ve Kalesi'ni temaşa ettim.

Sönbekî Adası

Çepçevre büyüklüğü 25 mildir. 928 [1522] tarihinde bizzat Süleyman Han fethidir. Daha önce üç kale imiş, ama hâlâ mamur olan adanın güneyinde, deniz kıyısından uzak bir yalçın kaya üzerinde bir küçük sağlam kaledir ve Malta yapısı bir kaleciiktir. Dizdarı, neferi (---) ve içinde askerî taifesi gibi keferesi vardır. Gayet cesur keferelerdir ve siyah manlifke şapka giyerler.

Deniz içinde timsah gibi yüzgeçlik edip 100 kulaç deryaya dalıp sünger çıkarırlar. Denize gömülen gemilerden eli ile koy-

muş gibi bazı eşyalar çıkarırlar. Derya içinde bazı nehenk [köpekbalığı] ile cenk ederler. Bellerinde sünger kesmeye Dahhak kılıcı gibi bıçakları vardır. Aralarında 100 kulaç yere dalmayan kefereye kız vermezler. Ağızlarına zeytinyağı alıp deniz dibinde ağzındaki yağı bırakınca zeytinyağı derhâl deniz yüzüne çıkıp kubbe gibi süslenip her biri birer güneş olup deniz dibinde bir iğne olsa aydınlık gün gibi belli olur. Bu kâfirlerin bu gibi insan becerisi olmayan güzel sanatları vardır.

Bu keferenin hepsi Süleyman Han'ın reayasıdır. Bu adanın hâkimi bunlardan Süleymaniye mütevellisidir, haraç ve öşürleri onundur.

Bu kâfirlerin hepsi firkatecidir. Gemilerine asla bir korsan gemisi yetişmemiştir. Frenkler bunları bulsa esir edip kebab eder. Zira bunlar kâfir gemileri altına dalıp burgu ile delip batırırlar.

Bu Sönbeki kadınları beyaz tülbent kâtip sarığı sararlar. Ve esvapları üzerine beyaz gömlek giyerler.

Bu adada bağ ve bahçe yoktur ve suları sarnıçtır. Onu seyredip iki günden sonra 10 parça Sönbeki firkatesi hazır oldu, 10 parça firkate ve sandal Rodos'tan geldi, bizim firkate ile 21 parça firkate ve sandal şaykanın ikisini yedeğe alıp büyük donanma ile şenlikler ederek Sönbeki'den Rodos'a lodosla (---) mil muvafık eyyam ile gittik. Biz de avanta kürek deyip Rodos Limanı önüne vardığımızda bizim alayımızdan bir yaylım top ve tüfenk şenlikleri edince Rodos Kalesi'nin burçlarından ve menderrek kulesinden bir yaylım balyemez toplar attılar. Rodos Kalesi semender gibi ateş içinde kaldı. Hamd olsun esenlikle Rodos Kalesi'ne ulaştık.

Kilidülbahir, sağlam set, dayanıklı Rodos Kalesi'nin özellikleri

928 [1522] tarihinde bizzat Süleyman Han Malta kâfiri elinden güçlü bileğinin kuvveti ile beş ay dövüp Safer ayının 5. günü [4 Ocak] Ahmed Paşa kolundan, Marmaris'te yatan Yakub Dede'nin müjdelediği saatte fetih nasip olup bu âyet-i kerime tarih düşmüştür. Tarih:

*Feth-i Rodos çü gerdân-i şeh-i dîn
Kâr-ı küffar cümle gird-i penâh*

*Güft hâtif berâ-yı ân tarih
Yefrahü'l-mü'minûne bi-nasrillâh*

Diğer tarih:

İnnehâ fethu Süleymân bin Selim.

Sene 929 [1523].

Diğer tarih:

Mâ fütihat Sene 929

Fethün etem Sene 929

Fethün tâm Sene 929

Diğer:

Fetahtümâ Sene 929

Fetihten sonra 52 mil Rodos Adası'nda küçük büyük 70 parça kale "El-aman, ey Osmanoğlu seçkini" deyip vere verip itaat etmişlerdir. Bütün haracı, Süleyman Han Camii vakfı olup mütevellî tayin olunup yazılıp imza olundu. Haracından başka öşrü hâss-ı hümayûn oldu. Beylerbeyilik olup Derya Kalemî'nde Kaptan Paşa Eyaletinde sancaktır.

Eyaleti bunlardır: Evvelâ karşı kuzey tarafında 20 mil derya aşırı Marmaris Kalesi, 12 mil yıldız tarafına Sönbeki Adası, güney tarafına 11 mil Hereke Adası, İliki Adası, İncirli Adası, Kerpe Adası, İstanköy Adası, Kalimnoz Adası, Paşa Adası ve Bodurum Kalesi. Bu sayılan adalar eyalet olup cürm ü cinayeti ve salb u siyaseti paşasına padişah tarafından 870 bin akçe hâss-ı hümayûn tayin olunup sefer sırasında Kaptan Paşa ile dört pare kadirga donatıp sefere gider, "Rodos yedekleri" diye Akdeniz'de martı kuşu gibi kanat çırpıp av avlayıp muhafaza eder.

Bu sancakta asla timar ve zeamet yazılmadığından alaybeyi ve çeribaşısı yoktur. Ama kethüdayeri ve yeniçeri serdarı vardır. Ve 300 akçe mevleviyet pâyesi ile mollası vardır.

Nahiyesi, bu Rodos Adası içinde 44 parça köydür. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı ve ayanı eşrafı da çoktur.

Kalesi: İstanbul'dan Mısır'a giden hacılar ve tüccarlar yolu üzerinde, 52 mil adanın Anadolu tarafında, Menteşe Sancağı toprağında, Marmaris Boğazı'nda Kadirga Burnu'na 18 mil ya-

kın Rodos Adası'nın kuzeyinde bir burunda, deniz kıyısında bir küfegi taşlı yere yapılmış beş köşeden mugayir bir İskender Seddi, şeddadi taş yapı sağlam bir kaledir. Büyüklüğü değişik şekilde sayılmıştır. Ana kale duvarı üzerinden çepçevre 5.700 adımdır. Ama 9 tabyayı dolaşmadan hemen ana duvarı üzerinden 5.700 adımdır. 9 tabya ve 20 kule bu tabyalar arasında bulunmaktadır. Bu tabya ve kule duvarları üzerinden 9.700 adımdır.

Kısacası yeryüzünde dikkatle bakıp seyrettiğim 3.700 kalede böyle bir İskender Seddi insan yapısı görmedim. Bazı duvarı 40, 50, 60 ayak enli rıhtım şeddadi taş duvardır.

Bütün taşları yumuşak küfegi taştır. Hâlâ Süleyman Han'ın vurduğu kırkar ellişer okka demir gülleler kalenin göğsüne saplanmış durur, asla tesir edip yıkmamış. Ancak birer adam sığar şayka topları ile üçer dörder kantar taş gülle ile dövdüğü yerler yıkılmış ama demir gülleler hâlâ bellidir, tesir etmemiş.

Bütün duvarları kaplumbağa gibi iç tarafa eğridir, top gülleleri kayar. Değme hâl ile top darbesi isabet etmez. Ancak Kızılkapı adlı mahalden Rumeli askeri Elburz Dağı gibi toprak sürmüşler. Kâfirler bu hâli görünce üzölmüşler, "Kalenin fethi sebebi top-raktır" diye ol fetihtе hazır kimseler anlattılar.

Gerçekten de derin bir hendektir ki cehennem çukuruna benzer kesme kayalı hendektir. Kalenin gövde duvarlarından taşra ana hendegin eni bazı yerde bir tirkeş oku menzildir ve bazı yeri el taşı menzildir.

Bu ana hendekten taşra enli ve ensiz ikişer kat, üçer kat bölme bölme makas hendek duvarları sokak sokak olmuştur. Bu hendekler içinde olan kalın duvarlar üzerinde beden beden mazgal delikleri vardır. Bütün hendekleri kesme kayadır, asla duvarlı hendek yoktur. Bazı yeri 20 kulaç, bazı yeri 30 kulaç derindir. Bu hendekler içinde hâlâ hazır binden fazla lağım vardır.

Bu kalenin üç bölükte bir bölüğünü derya döver, hendegi yoktur ve yalın kat duvardır, ama 20 ayak enlidir. Mimarî ilmi üzere gayetle şirin kule, burç ve süslü bedenler vardır.

Kara tarafında hendek içinde olan kesme kaya siperlere ana kaleden varacak yeraltından yolları vardır, mezkûr siper duvarlara gider. Ana hendek içinde ana kale duvarı dibinde bir kat alçak küçük hisar duvarı var, 10 arşın yüksek ve 3 arşın kalın

duvardır. O da köşe köşe burçlardır, hendek içine nazırdır ve kuleler altından yolları vardır. Eğri Kapı'dan tâ Kızıl Kapı'ya ve oradan deniz kıyısında Ambar Tabyası'na dek bu hisar-piçe duvar kaleyi kuşatmıştır. Hendek içinde yağmurdan hâsıl olan rahmet suyu sarnıçlara, oradan yeraltından kale içinde denize akar.

Ve 9 tabyanının her birinin önünde hendek içinde ikişer kat üçer kat alçak küçük hisarlar vardır. İçleri rıhtım dolma bina-dır ve hepsinin birbirine yolları vardır. Saldırı sırasında yeraltın-dan ana kaleye kaçacak lağımları vardır. Kısacası hendeği içinde olan hile ve şeytanlıklar Kandiye Kalesi'nde yoktur.

Bu 9 tabyanın büyüğü Zindan Tabyası'dır, zira kalenin gü-neyinde bir köşesine yapılmış bir Kahkaha Seddi'dir. İçi 7-8 kat cehennem kuyusu gibi zindandır. Daha önce 12 binden fazla ümmet-i Muhammed esir var imiş. Zindan içinde bazı kayalar-dan mürekkep ile ve kayaları oyup yazmışlar ki,

“Şu mahalde 40 yıl zincirli olup ibadet ettim.” Biri,

“Üç kere esir oldum.” Diğer biri,

“2 kalyon mal ile 30 yıl esir oldum ve 3 bin değnek yedim.”

Biri de,

“Gözümü çıkardılar, bütün dişlerimi çektiler ve kollarım-dan üç gece astılar.” Başka biri,

“Mısır padişahı Sultan İnal'ın Hanefî kadıaskeri idim. Şu gam köşesinde bütün esirlere kadı idim” diye her biri başların-dan geçenleri yazmışlar ki insanın aklı perişan olur.

Ama hamam mescitleri hendek içinde hâlâ durur ve mah-kemeleri bir kayalı sofadır. Kadınlar zindanı başkadır, ona ha-dım Araplar hizmet ederler imiş. O zamanda hendek içinde bu binaları tamamen ümmet-i Muhammed esirleri yapmıştır.

Bu zindanın batı tarafında yalçın kayada bir parlak ve cilâlı delik vardır, sanki hakkak elinden henüz çıkmış, öyle berraktır. Bir Kadir Gecesi'nde o kaya ikiye ayrılıp Mısır'dan Seyyid Ah-med el-Bedevî'nin mübarek elleri görünüp 40 esirin zincirlerini alıp kırkı da kurtulurlar. Hâlâ o mahal ziyaretgâhtır. Koca Sü-leyman Han fethedip insanları kurtardı.

Bu kalenin çevresinde toplam 41 kapı vardır, zira kat kat böl-me bölme hisardır. Ama ana duvarda (---) adet kapıdır. Evvelâ

batı tarafında Eğri Kapı yedi kat kapıdır. Tabya kapıları ile hesap olunsa 14 kapıdır, ama ancak dördü demir kapıdır.

Bu Eğri Kapı mahalli beş kattır ve her katı kırkar ellişer ayak enli şeddadi duvardır. Orta kaleye ve Süleymaniye Camii'ne bu kale duvarı üzeri bir düz yoldur.

Bu yolun iki tarafı cehennem çukuru gibi enli büyük hendeklerdir. Bir tarafı Zindan Tabyası hendeğidir ve bir tarafı Frenk Hisarı hendeğidir ki kırkar kulaç derindir.

Bu hendekler ana duvarından içeri Eğri Kapı'dan girdikten sonradır. Bu Eğri Kapı'dan girip kale duvarı üzere poyraz, yıldız ve doğu tarafına dolaşınca 5 tabya geçip Kızıl Kapı'ya varınca kadar 1.700 adımdır.

Oradan yine doğuya Değirmen Burnu'na kadar 1.300 adımdır.

Oradan Kalyon Limanı etrafında yalın kat kale duvarı üzere tâ Arap Kulesi'ne kadar 4 liman kapısı geçip 1.600 adımdır.

Arap Kulesi'nden batı tarafına Gömlekli Tabya'ya dek 500 adımdır.

Oradan kibleye 300 adım Parmaklı Beden Kapısı'dır.

Oradan yine batıya doğru duvar üzere 300 adım Frenk Hisarı Kapısı önünden dolaşarak Lonca Sokağı ardı sıra yine Frenk Hisarı duvarı sıra geçip Eğri Kapı'nın iç hisar kapısını çıkıp Eğri Kapı'ya kadar 400 adımdır.

Bu hesap üzere Rodos Kalesi çepçevre 9.700 adımdır. Ama tabyalar bile dolaşılmıştır. Ama tabyasız 5.700 adımdır.

Orta Hisar başka bir kat sağlam eski kaledir, tam 2 bin adımdır.

Bu kale de Süleymaniye Camii tarafı iki kattır. Nihayeti gelip Frenk Hisarı'na bitişik olur.

Frenk Hisarı, Rodos'un iç kalesidir. Kalenin kuzey tarafında tamamen kale ve şehre havale bir kaya üzere yüksek kaledir. Çepçevre büyüklüğü 800 adımdır ve yıldız tarafı 50 kulaç büyük hendektir, ama üç tarafı şehir içinde olmak ile hendeği yoktur. Lonca tabir ettikleri eski divanhanedir, o mahalle bakar bir kat demir kapısı var.

Orta Hisar'ın üç tarafı kesme kayalı uçurum yerlerdir. Süleymaniye Camii o uçurum hendek gibi yerdedir. Orta Hisar'dan

Süleymaniye'ye 40 ayak taş merdiven ile inilir. Bu mahaller hendek gibi 100 ayak enli bir kumsal yollardır.

Orta Hisar yedi büyük kuledir. Nöbethane Kulesi ve Mütevellî Kulesi gayet büyüktür. Muradoğlu Kulesi, (---) Ağa Kulesi ve Eski Kule, bu kulelerin hepsinin içinde kat kat kale neferi evleridir. Nöbet Kulesi seyirlik ve dinlenme yeridir. Bu Orta Hisar duvarı etrafı 5 arşın alarka bir yoldur. Bu yol kenarınca bir kat alçak duvarlı Orta Hisar'ın hisarcığıdır.

Bu kalenin gerçi içinde ve dışında (---) adet kapı vardır ama ana duvarında toplam 6 kapı vardır. Evvelâ kara tarafında Eğri Kapı, kible tarafına Kızıl Kapı, doğuya bakar İskele Kapısı, yıldız açılır Liman Kapısı ve Kadırga Limanı tarafında yine yıldız bakar Çıksalın Kapısı, bazı kimseler Papa Kapısı derler. Meşhur ve geçilir kapılar bunlardır.

Hakir bu Rodos'u hendek kenarınca temaşa ederek bir kat daha adımlamışım, onu bildirir

Evvelâ Arap Kulesi'nin iç yüzünde batı tarafına Kıztopu dibinden Papa Kulesi'ne dek 400 adımdır ve 4 kuledir.

Papa Kulesi'nden geçip Kadırga Limanı Kapısı'ndan dışarı çıkıp Çıksalın toprağı üzere hendek kenarınca Çıksalın Tabyası ile 3 tabya vardır, ama küçüktür.

Oradan yine batı tarafına Gömlekli Tabya ve Liman burcu burnunu geçip Mühürdar Paşa bahçesi içinden hendek kenarınca Frenk Hisarı burnu kulesi ile dört tabyadır ve 700 adımdır. Ama Liman burcu burnu kaleden uzaktır, onu dolaşmadım, ancak Mühürdar Paşa bahçesinden geçtim.

Oradan yine hendek kenarınca Eğri Kapı önüne kadar 10 adımdır ve tamamen mezarlıktır. Bu Eğri Kapı batıya bakar iki düzgün kulenin ortasındadır ve üç göz şeddadi köprüdür, ancak kalenin eşiği önü 10 adım asma tahta köprüdür. Her gece makaralar ile kaldırıp kale kapısına siper ederler.

Oradan güney tarafına yine hendek kenarınca 300 adım Zindan Tabyası'dır.

Oradan yine güneye 200 adım Ahmed Paşa Tabyası karşıdır.

Oradan yine güneye 200 adım geçince Hurmalı Tabya karşıdır. Bu taraflarda hisarcıklar vardır.

Buralarda hendek ikişer üçer kat bölme kesme kayadan siperler vardır. Hurmalı Tabya önünde kibleye hendek kenarınca Mak-tul İbrahim Paşa Tabyası karşısına kadar 200 adım ve 4 kuledir. Buraların hendeklerinin içi de ikişer üçer kat kesme kaya ve kalın duvarlı siperler üzere mazgallardır. Bu İbrahim Paşa Tabyası önünden yine hendek kenarınca doğu tarafına ta Kızıl Kapı'ya kadar 400 adım ve dört kuledir. Bu kuleler hendeği içi ikişer üçer kat kesme kaya setlerdir ve ardı önü yüzer adım enli hendektir, ellışer arşın çok derin hendektir. O mahalde 300 lağım delikleri vardır.

Oradan yine hendek kenarmca kibleye 200 adım gidip iki kule geçince Karanlık Kapı kibleye nazırdır. İki göz köprü ile geçilip kapı eşiği taşrası asma köprüdür. Her gece kaldırıp kale duvarına siper ederler.

Bu Karanlık Kapı'nın iç yüzü eğri büğrü yol ile dört kat kapıdır. Ama bu kapı önünün hendeği gayet ensizdir ama gayet derindir. Ensiz olduğundan bu kaleye Süleyman Şah toprağı bu mahalden sürmüşlerdir. Hâlâ toprak kalıntıları bellidir. Bu koldan Sarı Rüstem Paşa kale dövermiş. Hâlâ kalenin sinesinde nice bin demir güller bellidir.

Bu Karanlık Kapı'dan yine hendek kenarınca doğuya Topçular Loncası Kulesi karşısına kadar 4 kule ve 400 adımdır. Ama bu kulelerin önünde hendek içinde asla set ve siper yoktur. Ancak 150 adım enli büyük hendektir ve ana duvarı dibinde gayri tarafları gibi küçük hisarlıdır.

Oradan yine hendek kenarınca karayel üzere 200 adım geçince Alçak Tabya karşıdır. Bu mahalde kuleler yoktur, ancak iki kat ana duvarıdır. Hendek içinde siperler yoktur ama sağlam ve müstahkem siperler vardır.

Bu dirsekler önünde hendek içinde 200 adım bir büyük duvar vardır, tâ deniz kıyısına varır. Bu mahalde hendek alçaktır, zira deniz kıyısıdır ve bu mahal baştan başa deniz kıyısında kefare maşatlığıdır. Deniz kıyısından kayık ile hendek içine düşman girmesin diye büyük ağaçlarla parmaklıklar yapılmıştır. Ana duvarı her gece bir bölük nefer nöbet bekler. Bu mahalden başka yaya geçmez, denizdir.

Bu hesap üzere Rodos Kalesi hendek kenarınca 3.550 adımdır ve 24 kuledir. Ve 10 tabya, 20 burç, 70 dirsek ve 3 bin mazgal delikli ve 7 adet küçük hisarlı kıvrım kıvrım kale duvarıdır, *Allah korusun*. Bir şekilde özelliklerini yazmak mümkün değildir, ama elimizden geldiğince yazdık.

Oradan yine geri dönüp Karanlık Kapı'dan içeri girip kefer mahallesi içinde taş merdiven ile kalenin derya tarafı duvarı üzerine çıkıp Alçak Tabya ki taşra deniz kıyısındadır, oradan sayıp denizden geçemeyince içeri duvar üstüne onun hizasına gelip bedenler üzere karayel tarafına geçerek Kemerli Kule'ye dek 200 adımdır. Deniz kenarı olmakla kule ve tabyalar yoktur, ama dört tarafı korur dirsekler vardır.

Bu Kemerli Kule bir burundadır ve bundan içeri kalyon limanının etrafını dolaşır kale duvarındandır. Ta Arap Kulesi'ne kadar 1.600 adımdır ve yalın kat duvardır. Ve tamamı 20 kuledir.

Bu Kemerli Kule'nin önünde hendek aşırı kuzeye doğru limanın derya tarafına set olmak için o derin deniz içine bir İskender Seddi doldurmuşlar ki her taşı hamam kubbesi gibidir ve o seddin boyu 550 adımdır. Ve üstünde 10 adet yel değirmeni vardır.

Değirmenler Burnu'nda liman ağzında Galata Kulesi gibi yüksek bir kuledir. Her gece birer ağa nöbet bekleyip Arap Kulesi'ne dek zincir çekip kapatırlar. Her değirmen de birer sağlam kuledir, her gece onar silâhlı nefer onda bekçilik eder.

Bu Liman Burcu'ndan karşı Arap Kulesi'ne el taşı yetişir liman ağzıdır, bu limana Poyraz Limanı derler. Tüm şayka, karamürsel, kalyon ve rençber gemileri burada demir atar. Liman ağzı poyraz tarafına bakmakla biraz salıntısı olur, ama demir kuvveti ile iyi yataktır, ama dardır, ancak 200 pare gemi alır.

Bu liman içinde Kemerli Kule altında bir alçak bina üzerinde dört köşe bir tabya vardır, 10 adet topları var, liman için korutur. Kısacası hoş limandır ve fırdolayı büyüklüğü 2 bin adımdır.

Sözün kısası, bu limanın Arap Kulesi'nden taşra hendek kenarınca Rodos Kalesi'ni adımladığımız hesap üzere çepçevre 7.085 adımdır, 9 büyük tabya, 55 adet kule ve 7 bin bedendir.

Bu Rodos'un doğusunda Alçak Tabya önünden ta Kemerli Kule burnuna dek İstiridye Limanı derler bir tabii limandır,

küçük kayıklar onda yatarlar. Sekiz rüzgârdan masundur, ama gözcüleri yoktur. Burada yatan liman hakkı vermez ve ağzı poyraza bakar. Çeşit çeşit balığı olur, istiridyeye, midye, kerevit, teke; pagurya, yengeç ve istakoz bu gibi deniz yiyecekleri gayet çok çıkar. Qnun için İstiridyeye Limanı derler, ama Poyraz Limanı gibi derin değildir.

İbretlik Arap Kulesi'nin şekli

Poyraz Limanı'na girecek mahalde sağ tarafta Arap Kulesi göklere doğru uzanmış, dört köşe bir Kahkaha Kulesi'dir ve 80 arşın yüksek, görülmeye değer cihan süsü bir kuledir. En tepesinin her köşesinde alçak minare gibi, ağzı açık kadeh gibi dört kule var. Her kadehin içine kırkar ellişer adam sığar. Bu dört kadeh kuleciklerin ortasında onlardan 10 arşın yüksek bir düzgün kule daha vardır, bunun da ağzı kadeh gibi açıktır. Gayet sanatlı kuledir, ancak kenarlarında bedenleri yoktur. Bu orta kuleciğin dışından doluşma bir taş merdiveni ve kenarlarında korkuluk için demir parmaklıkları vardır. Bir görülmeye değer, süslü ve düzgün kuledir ki bir diyarın kalesinde böyle ustaca yüksek kule yoktur.

Ve içi sekiz kattır. En aşağı katında liman ağzına bakan 10 adet balyemez topları vardır. Deniz kıyısında bir kat hisarcık daha var, onda da büyük şayka topları limana nazırdır. Bu kulenin iki kapısı da batıya bakmaktadır. Biri aşağı küçük hisardadır, biri bedenler yolu üzeredir, gece gündüz ağaları ve neferleri bu kulede sakinlerdir. Poyraz Limanı'ndan Arap Kulesi'ne varacak bir yol vardır, o yoldan Kızıtopu Hisarı kapısından ve Kadırga Limanı kapısından da çıkıp,

Mendirek Kulesi'nin şekli

Derya içinde İskender Seddi gibi taş yığılmış set üzerinden kuzey tarafına Mendirek Kulesi'ne kadar tam 500 adımdır. Bu Mendirek Kulesi, Kadırga Limanı'nın ağzında bir Yecüc Seddi gibi bir sağlam kaledir ve çepçevre 700 adımdır. Derya içinde neheng gibi cenge başlamaya hazır bir deniz kilididir. Bütün duvarları kaplumbağa gibi eğridir. Dört tarafını derya döver, hendeği yoktur, hemen güneye bakan bir kapısı önünde asma köprü ile geçilir bir küçük kapısı var.

Üç kat kaledir. Deniz kıyısında olan duvarı 10 arşın yüksektir. Onun içinde olan ikinci kat duvarı 20 arşın yüksektir. Onun içindeki narın kule 25 arşın yüksektir. Bu duvarlar birbiri içinde gül yaprakları gibi bellidir. Hepsi yuvarlak şekilli duvardır, içinde 1 camii ve 7 su sarnıcı ile avlusuz küçük 40 adet nefer evleri vardır.

Dizdarı ve 200 neferi gece gündüz silâhlı olarak hazırdirler ve daima gözcülük ederler. Bu kalede olan kırkar karış balyemez toplar ve şayka topları bir kalede yoktur, zira Osmanlı'nın tüm donanma kadirgaları ve Rodos paşası kadirgaları yaz kış burada yatarlar, iki kat kapılı limandır ki benzeri meğer Kırım'da Balıklağa Limanı ola.

Bu sekiz rüzgârdan emin bir limandır ki kenara bir koltuk bağlayıp yatılır. Kadirgalar içinde olan forsalardan da korkulup kadirga basamazlar, zira liman ağzında Mendirek Kalesi kirpi gibi topları ile yedi başlı ejder gibi av gözler, gıda özler ve gözcüleri düşman gözler. Bütün topları gece gündüz ağızlı ve fitil elde hazır olduğu gibi düşmanı da hazırır.

Liman içine bakan kat kat 20 şayka topunun içine adam sıgar, 20 topları da kırkar karış ve kırkar okka gülle atar. Denize nazır 40 adet balyemez topları var ki Sönbeki kıyılarında kuş uçurmaz. Şahi ve saçma topları ile küçük büyük toplamı 107 adet toptur, zira Rodos Kalesi'nin canı bu Mendirek Kulesi'dir.

Her cuma gün Arap Kulesi'nde ve Mendirek Kulesi'nde çeşit çeşit flandıra ve İslâm sancağı asarlar, *Allah korusun*.

Bu Mendirek'ten şehre giderken liman duvarı üzerinde 5 yeldeğirmeni vardır, onlar da her biri birer kuledir. Yeri geldiğinde onlar da savaşırlar.

Bunları geçip Paşa Sarayı altından da geçip Liman Camii önünden ta liman ağzında büyük Dilindi Burnu Kulesi'ne kadar çepçevre bu Kadirga Limanı 3.400 adımdır.

Bu Kadirga Limanı dışında yine poyraz tarafına bir kat büyük liman daha vardır, ama onda kadirga yatamaz, zira ağzı poyraza ve yıldıza açıktır, dalga gelir. Ama kalyon ve şayka bir demir üzere yatar. Ve Kadirga Limanı'na bu limandan girilir, Kadirga Limanı'na bu liman siper olmuştur. Bu limanların bu tarafı ağzında Mendirek Kulesi'ne mukabil birer sağlam kule vardır.

Bu Kadirga Limanı 500 parça gemi alır ve dış liman bin parça gemi alır, ama biraz açıktır.

Bu limanlar Rodos Kalesi'nin poyraz tarafında bulunan koluk limandır ve gayet meşhur limanlardır.

Bu Kadirga Limanı'nda tersane gözlerinde Süleyman Han'ın bindiği Yeşil Melek kadirgası felenkler üzerinde karada durur.

Bu mahalde liman kenarında Rodos paşası sarayı içli dışlı iki katlı yüksek saraydır ve yakınında Tersane mühimmatı ile dolu mahzenler vardır.

Bu mahalde Liman Camii, kalabalık cemaate maliktir. Ve buraya yakın liman kenarında bir köşede Kaptan Bekir Paşa'nın dört göz âbıhayat çeşmesi var ki bütün gelen geçen gemiciler ondan sulanırlar. Her gözü insan kolu kalınlığı gibi akıp bütün canlılar şu içerler, acayip büyük hayrattır. Ve çeşmeler üzere tarihi budur:

Bekir Paşa Çeşmesi'nin tarihi

*Hayır sahibi Bekir Paşa kim
Feyz-i Hakkile velî deryâdır*

*Bahr ü berre eser-i hayrâtı
Âlem-ârâ vü cihan-pîrâdır*

*Yapdı bu çeşme-i Kevser-meşreb
Katre-i âbıhayat-efzâdır*

*Teşneler alsa n'ola etrafın
Reşhası rûha safâ-bahşâdır*

*Sâl-i itmâmına tarihi tamâm
Çeşme-i sâf-i Bekir Paşa'dır.*

Sene 1042.

Bu hayat pınarı berrak suyun yakınında ve dört tarafında sarıncak nakşı tarh olunmuş 40 adet yüksek çınar vardır ki gelen geçenlere konukevi, dinlenme yeri, namazgâh ve gezinti yeridir.

Frenk Hisarı, yani İç Kale'nin şekli

Bu limanlara havale Frenk Hisarı vardır. Cümle toprakları ve burçları bu limanlara bakan dört köşe hisardır, gayet sarptır.

Ama dış kalenin ana duvarına bitişik değildir, Orta Hisar'ın yıldız tarafı ucundadır. Çepçevre büyüklüğü 800 adım kuşatır şirin kaledir. Ama yukarıda yazılan adım hesabına dâhildir. Ancak güney tarafa bakan bir kapısı var. Ve içinde dört tarafı kâfir yapısı saraylar vardır, bütün pencereleri aşağı şehre ve limanlara nazır cihannüma saraylardır.

Bu sarayların ortası beyaz mermer döşeli büyük bir meydandır. Ve yeri altı şarap ve su sarnıçları ve 100 adet buğday kuyularıdır, ağzına kadar buğday, arpa ve darı doludur. Kuşatma sırasında halka dağıtırlar.

Dizdarı, kethüdayeri ve bazı ağa sarayları bundadır. Özellikle mahpus Tatar hanların kaldığı cihannüma yüksek saray limana bakar, görüşü açık bir İrem sarayıdır. Tamamı 70 odadır. Ve bir Süleyman Han zaviyesi var, bu zaviyenin sol tarafında kanlı ve borçlu zindanı vardır. *Allah bizi saklasın.*

Bu zindan önü bir ulu divanhanedir, dizdarlar ve hanlar orada bayram yemeği yiyip toplantı yaparlar. Bu divanhaneye, saraya ve zindana 40 ayak taş merdiven ile çıkılır. Bu saray meydanında bir su kuyusu vardır ki buz parçası âbıhayat kuyudur.

Bu Frenk Hisarı'nın kapısı önünde kâfir yapısı bir lonca divanhanesi var ki silâhlarla bezenmiştir. Tüm ağalar ve dizdar gece gündüz orada bulunurlar. Eğer kale kulundan ve başka insanlardan zanlı bir kimse olsa veya çok önemli bir iş olsa, kısıcası her şey için orada toplantı yapıp görüşürler, bir toplantı yeridir ve bütün kul burada toplanır.

Böyle bir muazzam kale 24 ağalıktır. Ama hepsinin önderi, arz sahibi büyük dizdardır. Kaleden dışarı çıksa katlederler, eski mahpustur.

Bütün neferi (---) ve bu kadar İslâm askeri kulun kaleden taşra evleri yoktur, diğerlerinin de yine evleri yoktur, hepsi şehir içindedir, taşrada varoş yoktur.

Bu kalede küçük büyük toplam 4.200 mamur, şenlikli ve süslü evler ve saraylar vardır. Tamamı 24 mahalle sayılır, 4 mahallesi Rum'dur. 500 haraçtır, gerisi kalenin tamir ve bakımına hizmetçi yazılmıştır, muaflardır. 2 Yahudi mahallesi vardır, Ermeni ve Çingene azdır.

Bütün evleri, kireç gibi gerz toprağı derler bir toprak vardır,

bir garip madendir, gemilerle getirirler, onu tüm evlerin üzerlerine örterler, asla yağmur tesir etmez. Ancak bütün evlerin saçakları eğri olmakla kiremit örtülüdür. Her evde birer ve ikişer kuyu bulunur. Ve her evde az çok bahçe ve üzüm asması vardır, sokaklar üzerine süslemişlerdir. Limon ve turunc ağaçları hesapsızdır. Bu şehir içinde görünen hurma ağaçları vardır. Her biri göklere boy uzatmış Tûbâ ağacı gibidir.

Bu süslü şehir içinde 36 mihrap vardır, altısı cumadır, gerisi mescittir. Mükellef, mükemmel ve meşhur selâtin cami-i kebiri, Frenk Hisarı önünde yol aşırı,

Sencovan Camii derler bir eski mabettir. Bir serhadde böyle bir büyük cami yoktur. Meğer Girit'te Hünkâr Camii ola. Ama bu Sencovan Camii, İkinci Âdem Nuh Necî zamanlarında yapılmış eski bir mabettir. Ve "Nice yüz yıl mihrabının sağ tarafındaki kapalı oda içinde Hazret-i Yahya'nın mübarek cesetleri orada saklı idi" diye aslı ve teferruatı ile *Tevârih-i Kıbtî*'de ve *Tevârih-i Yûnânîyân* ki eski tarihlerdir, Hazret-i Âdem'in yeryüzüne inmesinden önceki cân ve cin kavmi olaylarını ve bu ana dek tüm olayları yazmadadırlar, bütün Arapça ve Türkçe tarihler onlardan yararlanmıştır, *Yanvan Tarihi* ki Yunanca doğru tarihtir, onda öyle yazar ki,

Malta kâfiri bir zaman Mısır toprağında eski İskenderiye'de oturmakta idiler. Behîce ve Hannâdî kabilesinden bir alay şirret kavim idi. Padişahları olan Melik Filbatır, Kıbtî'ye itaat etmeyip oradan kaçıp Filistin şehri yakınında Akka adlı kaleye geldiler. Bu kale İspanya yapısı olup onların himayelerinde 200 yıl sakin olup çoğalarak İspanya elinden Akka Kalesi'ni alıp çevreyi yağmalayarak güçlendiler. O asırda Şam, Kudüs, Nablus, Hama, Humus, Halep, Antakya, ta Bağdad, Birecik ve Urfa tamamen Rum elinde idi. Özellikle Acem, İran, Turan ve Türkistan vilâyetleri ve bizzat Dârâ Şah da Yunanlı İskender'e haraç verir idi. Devletleri bu mertebede iken İskender'den sonra biraz devletlerine zayıflık geldi. O zamanda Malta kâfirleri Hazret-i Yahya'nın mübarek cesetlerini, Nablus yakınında Beyt-i Sabastiye derler bir bayır üzerinde büyük bir şehir imiş, hâlâ 200 haneli bir köydür, Hazret-i Yahya'nın cesedini alıp "Bizim Akka Kalesi ziyaretgâh olsun ve bütün adaklar bize gelsin" diye Akka Kalesi'nde Sencovan adıyla

la saklarlar. Ve Hazret-i İsa Nebî eşeğinin kemiklerini de Remle şehrinde bulup Akka'ya getirip 200 yıl orada da sakın olurlar.

Hazret-i Yahya aleyhisselâm'ın şehit edilmesinin sebebini bildirir

Hazret-i Yahya'nın ise şehit olmasının sebebi, Benî İsrail meliklerinden biri kendi kızını nikâh ile almak istemesine Yahya Nebî engel olduğu için İsa Nebî doğum günleri şehit olmuşlardır. Hâlâ o günlerde "Mübarek boyunlarından kan akar" diye Malta kâfirleri söylerler. Mübarek başları bir mücevher altın kâse içinde Ümeyye Camii'nin ortasında 40 ayak taş merdiven ile inilir zemin altında durmaktadır. Nursuz Timur, Şam-ı şerifi Yezidîler elinden alıp tüm Yezidîleri kılıçtan geçirip kılıç artıklarını Ümeyye Camii'nin içinde yakar. Sonra Hazret-i Yahya'nın mübarek başlarının haberini alıp,

"Yazık, çok yazık! Ne acayip hata ettim. Ya o sultanın mübarek başının burada olduğunu bilmeyip böyle bir ibadetgâhı yakttım" diye üzüлüp bütün ateşi söndürür. Hemen mübarek kabrinin demir kapısını açıp bizzat kendileri üd ve ham amber yakıp micmeri eline alıp hizmet eder. Ümeyye Camii'nin ortasındaki mağara içindeki 40 ayak taş merdivenden inip görür ki bir büyük altın kandil sanat ile mi, yoksa Yahya *aleyhisselâm* mucizesi ile mi parlayıp saf nur gibi ışık verir. Ve bir adam boyu bir somaki direk üzerinde bir mücevher altın sini içinde Hazret-i Yahya *aleyhisselâm*ın mübarek başları durur.

Hemen Timur bu hâli görüp şükür secdesi edip iki rekât namaz kılıp ceylân derisinde yazılmış birkaç kitaplar, sığır ve deve küreğine yazılmış çeşit çeşit acayip dillerde yazıları dışarı çıkarır. Mağarayı eskisi gibi kapatıp Ümeyye Camii'nin tamir edilmesini emreder. Sonra Hazret-i Yahya'nın mübarek kabirlerinden çıkardığı kitapları tercüme ettirir. O kitaplarda Yahya *aleyhisselâm*ın şehitlik sebebini şöyle yazmışlar:

"Benî İsrail krallarından bir zorba melik var imiş. İsmine (---) derler imiş. Senin akrabalarından Meryem niçin babasız oğlan getirip hâşâ zina etti?" diye Hazret-i Yahya'yı azarlar. Bir de o zorba melik kendi kızını nikâhlamak için Hazret-i Yahya'dan fetva ister.

“Dinimizde yoktur, Allah yasaklamıştır” deyince Hazret-i Yahya’yı şehit ettiklerini, mübarek başlarını Ümeyye Camii’nde ve cesedini Nablus yakınında Beyt-i Sabastiyye’de defnettiklerini bu tercüme olan kitaplarda yazmışlardır.

Hazret-i Yahya’nın kanını isteyerek Nusaybin Kalesi’nden Buhtu’n-nasr çıkıp Halep, Şam, Filistin ve Arz-ı Mukaddes’i yapıp nice kere yüz bin Yahudi’yi katleder, bütün tarih kitaplarında yazılıdır.

Beri taraftan, Malta kâfirleri Hazret-i Yahya cesedini Sabastiyye şehrinden çalıp Akka Kalesi’nde bir mücevher somaki sandıkta gizleyip ona ibadet ve ziyaret ederler.

Sonra (---) tarihinde Tâhir Baybars yedi yılda Akka Kalesi’ni fethedip içinde olan Malta kâfirleri gemilerine binip Silifke ile Tarsus arasında Akdeniz kenarında Takyanus’un tahtı olan Kara Görgüz adlı şehirde Hazret-i Yahya cesedi ile 200 yıl sakın olurlar. Orada da dört taraflarını yağmalayarak halkı biktırırlar. Sonunda Zülkadirli, Ramazanoğlu ve Karamanoğlu bir yere gelip savaşarak Kara Gürgez’i fethedip oradan Malta kâfirleri oradan da kaçarlar. Rodos Adası boş bir yer olduğundan Rodos’a giderler. 200 yıl sakın olup böyle bir Kahkaha Seddi yapıp Hazret-i Yahya’nın mübarek cesedini bu Sencovan Camii’nin mihrabının sağ tarafındaki odada saklarlar. Ve Hazret-i Yahya’nın mübarek cesetleri ismi ile bu kiliseyi yapıp Sencovan dediler. 200 sene bu adada yaşayıp Hazret-i Yahya’nın cesedini ve bir elinde kılıç ile tasvir edip sancak ve bayraklarında şeklini yapıp uğur saymışlardır. Gerçekten her ne yöne gitseler zafer kazanmışlardır. Akdeniz’in kıyısında ne kadar kale var ise, birkaç defa her birine sahip olmuşlardır. Bütün kâfirlerin Malta’ya itibar etmeleri bu yüzdendir.

Hamd olsun Sultan Süleyman Gazi 200 yıldan sonra döve döve beş ayda fethetti. Oradan da kaçıp Misine ile Cezayir arasında hâlâ Malta olan adada yerleştiler. Ama diğer yerlerde ikişer yüz yıl sakın olurlar idi. Cenâb-ı Bârî’nin ihsanı olup yakın zamanda onun da fethi nasip olup ellerinden Yahya cesedini kurtaralar. “Ve gerçek Yahya cesedidir ve hâlâ taptazedir” diye kendileri ve nice esir Müslümanlar tanıklık ettiler. Hatta bazı kâfirler Rodos’taki Sencovan Camii’ne varıp kapıcılara birkaç akçe verip

mihrap yanında Yahya Makamı'nı ziyaret ederler. Kısacası ziyaret edilecek bir eski camidir.

Kible kapısından boyu mihraba kadar 185 ayaktır ve yan kapıdan yan kapıya eni 65 ayaktır. Mihrabın iki yanında yan sofaları vardır, onların da eni 130 ayaktır. Camiinde iki yanında mihrap sofasına kadar 8 adet yüksek kırmızı somaki sütunlar var ki her biri cemaat gibi kibleye yönelip dururlar. 4 adet de ameli sütun vardır. Bu hesap üzere toplam 12 yüksek sütundur. Bu sütunlar üzerinde Kisra kemerine benzer gökkuşağı gibi kemerler üzerinde harpuşte tahta tavanlı kubbedir, kârgir değildir.

Küçük bukalemun nakışlı tavadır ki bu zamanda yapı ustası keser vurmada ve Mânî kalemını çekmede âcizlerdir. Bütün tahta ve kirişleri tamamen servi levhasıdır. Misk ve ham amber gibi güzel kokusundan cemaatin dimağı kokulanır ve içi ferahlanır. Böyle bir eski yapıdır.

Mihrabın üstü kârgir bina yarım kubbedir. Mihrabın altı toloz kârgir kemer yapı ile yoldur.

Bu camiinde 3 kapısı vardır, iki yan kapı ve bir kible kapısıdır.

Hünkâr mahfilinde Tatar hanlar ve diğer emirler ibadet ederler bir sanatlı mahfildir.

Müezzinler mahfili de acayip tarzıdır. Cami içi yıldızlar gibi nice bin billur kandiller ile bezelidir ve çeşit çeşit kıymetli askılarla süslenmiştir.

Kible kapısının sağ tarafındaki kule üzerinde (---) ayak taş merdiven ile çıkılır bir şerefeli düzgün bir minaresi var ki sanki gülistan servisidir.

Camiinde avlusu yoktur, dört tarafı yoldur. Ve bu camiinde üstü tamamen kurşun örtülüdür. Yağmurdan akan tatlı suların tamamın yollarla altındaki sarnıçlara toplanıp Temmuz ayında bütün Rodos halkı içip susuzluklarını giderirler. Kısacası bu cami fukaraların Kâbe'sidir.

Bundan sonra selâtin camii büyük hisar içinde,

Süleyman Han Camii: İstanbul camileri tarzı bütün kubbeleri kurşunludur. Boyu ve eni seksener ayaktır. Bir sanatlı mihrap ve minberi var ki misli meğer Sinop şehrinde ola. Bütün pencereleri çeşit çeşit camlarla süslenmiştir. Dış sofalarında

sekiz mermer ve somaki sütun üzerinde yüksek kubbe vardır.

Bu camiin kible kapısı bir kilise kapısı imiş, büyüleyici bir eser olmakla Süleyman Han, Koca Mimar Sinan izni ile bu cami-i şerife kapı etmiş, övgüsünde dil susar.

Ne mertebede güzel eser idiği şundan belli ola ki Cenâb-ı Hak yeryüzünde ne kadar meyve yaratmış ise o kapının çerçevelerinde, zıhlarında ve kemerlerinde olan ham mermerlerde resimlenmiştir, görmeye değer bir kapıdır.

Böyle çiçek ve meyve resimleri ile sanatlı kapının dört tarafı süslendiğinden kapı üzerinde camiin tarihinden bir belirti yoktur. Ancak camiin sol tarafında bir tabaka minaresi var, onun aşağı kapısı yanında cami ve minarenin tamirine tarihtir:

*Hâzâ Mimarü Emîr makâm
Tekabbellâhu cemî'e'l-merâm*

*În nâm-râ Yusufu'l-fakîr
Ve dizdar-ı Rodos-ı bi-hakîr.*

Sene fî erbâ'in ve tis'a mi'e [940]

Mihrap önünde bir İrem Bağı gibi çiçekli bir bağı ve avlusunda bir abdest havuzu var. Bu da sanatlı ibretlik şeydir. Dört tarafı yaşlı çınarlarla süslenmiştir.

Bu Süleymaniye'den sonra hoş ve kalabalık cemaate malik cami çarşı içinde,

Makbul iken Maktul İbrahim Paşa Camii: Bir yüksek kubbe, bir düzgün minareli, taşra yan sofaları altı sütun üzere beş kubbeli ve baştan başa kurşun örtülü sanatlı bir camidir. Kible kapısı üzere tarihi:

Sultanü'l-berreyn ve hakânü'l-bahreyn Sultan Süleyman bin Selim Han-ı Gazi camian cedîden habbezâ dariü'l-fethi ve'l-guzât ve ma'beren li'l-hüccâcî ve'l-Arafât hamâhullâhu ani'l-âfât, dâhilun fî Rodos ve tekabelellâhü'l-Melikü'l-Kuddûs ve tarihuhu men dahalehu kâne âmînen dâ'imen. Sene 947.

Avlu yeri yoldur, ancak bir abdest havuzu vardır. Bu cami-den sanatlı, şirin ve aydınlık,

Receb Paşa Camii: Bu da dış kalede mahalleler arasında gayet nakışlı ve müzeyyen camidir. Bütün kubbeleri kârgir ve kur-

şun örtülüdür. Yüksek bir minaresi var, sanki bir uzun servidir.

Dış sofaları 6 adet cilâlî sütun üzerinde 5 kubbelidir. Ve kible kapısı üzere yazılı olan tarihtir:

*İşbu beytullâhı kim etti Receb Paşa binâa
Oldu bir cây-i şerif ede kabûl anı Hudâ*

*Dediler ehl-i nazarlar tâlibî tarihini
Cami-i Paşa zehî zîbâ makâm-ı dilküşâ.*

Sene 990

Enderun Camii de Sultan Süleyman Han'ındır. Kiliseden bozma şeddadi tonoz kemer yapı, baştan başa kurşun örtülü sağlam bir camidir.

Memi Paşa Camii, Bekir Paşa Camii, Demirli Camii ve Mendirek Camii. Bunlar kale içinde olan camilerdir. Her birinin özelliklerini olduğu gibi yazsak söz uzamış olur. Ancak kaleden 1 saat güney tarafına bağ ve bahçeler içinde,

Özkur Köyü'nde Özkur Camii kârgir kilise imiş. Hâlâ bir mesire ve teferrücgâh yerde hoş bir camidir. Onun kapısı üzere tarihi böyle yazılmıştır. Tarih:

*Hazret-i Sultân Murâd'ın devr-i adlinde bu kim
Cami oldu ma'bed-i küffar iken işbu makâm*

*Camiin ismin Muradiyye dedi ol pâk zât
Bin otuz sekizde ta'mir eyleyip oldu tamâm.*

Bu Rodos içinde bunlardan başka cami yoktur. Gerisi 24 adet mescittir.

Kalabalık cemaate malik olan mescitler bunlardır: Evvelâ Akmihrap Mescidi, Tekke Kapısı Mescidi, Gazi Mescidi, Bedesten Mescidi ve Frenk Hisarı Mescidi. Bu 5 mescidin hepsi Süleyman Han'ındır. Bütün görevlileri maaşlarını Süleyman Han mütevellîsinden alırlar. Bunlardan başka gece gündüz kalabalık cemaatle dolu limanın iskele kapısı önünde 15 basamak taş merdiven ile çıkılır,

Buk'a Mescidi, 1 kubbeli ve bütün pencereleri denize nazır bir mesiregâh ve dinlenme yeri hoş bir mescittir, tamamen kurşun örtülüdür. Ancak deniz kıyısı olup kaleden taşra kaleye

hâyil olmasın diye minaresi yoktur. Bir acayip ve garip bir tarz mescittir. Mihrabının sağ tarafında beyaz mermer üzere bu tarih yazılmıştır.

Nemâned sâlhâ in beyt resm-vîre (?)

Zi-mâh-rû reh-i üftâde câyî

Garaz nakşît şet mârâ zi-mânde

Ki devrân-râ nemî bînem bakâyî

Meger sahib velî ber rûz-ı rahmet

Küned der kân-ı dervîşân duayî.

Sene 950.

Yeniçeri Mescidi, Kavaklı Mescit, Hurmalı Mescit, Lillezin Mescidi, Halil Bey Mescidi ve Liman Mescidi. Meşhur mescitler bunlardır.

Dört medresedir: Hurmalı Medrese, Timurlu Medrese, İbrahim Paşa Medresesi ve Kasımpaşa Medresesi.

1 dâr-ı kurrâ ve 17 sıbyan mektebi vardır. Bunlardan mükellef Süleyman Han'ındır. Dârülhadis de birdir.

Derviş tekkesi dörttür. Bunlardan mükellef Kadırğa Limanı burnunda Murad Reis Tekkesi İrem Bağı bir nazargâhtır.

Dört hamam vardır. Bunlardan suyu ve havası hoş Süleyman Han'ın Çarşı Hamamı, tamamen kurşunlu çifte hamamdır. Eski Hamam, bu da Süleyman Han'ındır ve gayet aydınlık, geniş ve ferah bir hamamdır, kurşun örtülü ve çiftedir. Sümbüllü Hamamı çifte-değildir, ama gayet sanatlı, süslü, gönül açan bir hamamdır, zira suyu Sümbüllü Suyu'dur ki âbıhayattan nişan verir. Küçük Hamam da hoş havalıdır, ama küçüktür. Bunlardan başka 20 saray hamamı vardır.

Süleyman Han'ın bir imareti var, gece gündüz gelen geçen yolculara sofrası açıktır. Bundan başka bütün şehrin âlim, salih, imam, hatip, şeyh ve fakirlerine tayinatı vardır ve devamlıdır.

Çarşı pazarı gayet süslüdür. Süleymaniye evkâfı dükkânları toplam 200'dür, diğer dükkânlar toplam 400'dür. Bir bedesten vardır. Kefere zamanında da bedesten imiş, gayet sanatlı toloz kemer binadır.

Etmek fırını 18'dir. Kahvehane de 18'dir.

Tahmis 1, iskele başında gümrükhane 1, bezirgân hanı 3'tür ve gelen geçen yolculara mekân yoktur, geniş topraklardır. Ama tüm halkı garip dostlarıdır. Bir yabancı adam gelse onu elbette bir kimse o gece misafirlğe alıp hanesine götürürler.

Bu şehre 3 su gelir, biri Hünkâr Suyu, biri Sümbüllü Suyu gayet âbihayattır ve biri Bekir Paşa Suyu. Bu sulardan şehir içinde 70 adet çeşme vardır. Hatta çarşı içinde berberler önünde altı sütun üzere tahta kubbeli bir şadırvan havuzu vardır, dört tarafında kol kalınlığı çeşmeler akıp bütün gemiciler ve bütün insanlar ondan su içerler, zira Sümbüllü Pınarı'dır.

Bu şehirde toplam 70 adet ayan ve eşraf sarayı vardır. Bunlardan sanatlı ve şahane Ali Paşa sarayıdır. İbretlik bir yapıdır, zira tüm Frenk esirlerinin güzel sanatları onda icra olunmuştur. Her diyarın birer çeşit yapısından alıp başka bir tarz bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Kısacası övgüsünde dil susar kalır.

Bu saraya yakın Değirmen Bayırı üzere 3 kule yel değirmeni vardır. Bu şehirde 70 hurma ağacı vardır.

Bütün sokakları 740 sokaktır. Tüm yolları kuşgözü safra taşı döşelidir. Herkes daima hanesinin önünü ve dükkânının önünü gece gündüz temizleyip çer çöp dökmezler, gayet ayıptır ve hâkim tarafından cezalandırılır. Zira çöp dökseler yağmur yağdığında o çöpleri limana götürüp liman dolar. O yüzden bu şehir gayet pâktır ve her hususta tertemizdir.

Bu şehir içinde yol üzerlerinde 266 mahzen vardır. Kâfir zamanında bu mahzenlerde ağzına kadar dolu buğday dururmuş. Her gün bir müd buğday yiyip bir sene rahat yetişir imiş. Hâlâ o mahzenler boştur ve ağzı kapalıdır.

Enderun Camii'nden baş yukarı bir ulu yoldur, boyu tam 500 adımdır. İki tarafı çeşit çeşit bukalemun nakışlı, sanatlı şeddadi duvarlı, süslü ve mukarnas şahnişinli saraylardır. Her birinin kapılarında ve pencerelerinde olan nakış ve resimlerin övgüsünde dil aciz kalır. Bu yolu usta mühendis çırpı ile öyle düzgün yapmış ki bir kıl ucu kadar eğri değildir. İki tarafı çırpıdan çıkma parlak kaldırımdır. Yolun ortası baştan başa kuşgözü küçük ve çeşitli safra taşı döşenmiştir. Ta Frenk Hisarı önünde Lonca divanhanesine kadar böyle nakışlı küçük kaldırımdır.

Bu Lonca divanhanesi beyaz mermer döşeli kemerler üstü

toloz kubbelerdir. Tüm kale ağaları ve kulları bunda divan edip müşavere edip bu yolun iki tarafına tüm kale neferi dizilip mehterhaneler çalınıp bu mahalde bayramlaşırlar ve bütün işlerini burada görürler. Bu divanhanenin sağ tarafı Sencovan Camii ve sol tarafı Frenk Hisarı'dır.

Bu şehrin içinde ve dışında olan ziyaretgâhları bildirir

Evvelâ Kadirga Limanı'nın yıldız tarafı ucunda bir kumsal burunda İrem Bağı gibi bir gül-i gülistan ve sümbül ü destan içinde nurlu bir kubbe içinde Cezayir Fatihi Murad Reis medfundur. Bütün derya gazilerinin önderidir. Her taraftan türbesine adaklar gelir. Mezarı üzeri, başında turna telleri ile süslüdür ve sandukası yeşil çuka örtülüdür. Dört tarafında çeşit çeşit sanatlı çerağ, sancak, post ve seccadeler döşelidir. Ve Bektaşî tekkesidir. Kapısı üzerinde dört köşe beyaz mermerde böyle yazılmıştır. Tarih:

*İşidenler vefâtın anın
Dediler Gâziye tarih gâzi.*

Sene 1018

Bu tekkede olan üzüm çeşitleri bir dıyarda yoktur, zira her bir marifet erbabı birer aşlama kalem edip ibretlik üzümler yetiştirmiştir.

Bu tekkenin bir köşesinde şeyhü'l-harem mezarı kapısı üzerine tarihi budur:

*Kapı ağası İsmail Ağa kim
Olup şeyhü'l-harem bulmuşdu izzet
İşidenler dediler ana târih
Umarız kim ede Allâh rahmet.*

Sene 1049

Bu mezarın civarında Cânbe Giray Han türbesinin kapısı üzerinde böyle yazılmıştır. Beyt:

*Şu serverler ki dağlar gibi baş eğmezdi eflâke
Yatırlar yerde best olmuş ne tîg u ne kemer peydâ.*

Gazi Şahin Giray Han da gönül kuşunu ecel avcısı şahin av-

layıp “Rabbine dön” [Kur’ân, Fecr, 27-28] emrine uyup orada toprağa karışıp yatar.

Buna yakın Cafer Bey mezarının kapısı üzere tarihtir:

Âh kim bâkî deġil ömr-i azîz
Ne gedâ kalur bu âlemde ne Şah

Hak yolunda oldu Cafer Beġ şehit
Buldı iklîm-i bakâya izz ü câh

İşidiüp Yahya dedi tarihini
Meşhedini cennet eyle yâ İlâh.

Sene 965

Koca Memi Paşa da Murad Reis bahçesinde yatmaktadır.

Bu mahalde nice şehitler ve salihler ziyaret edip mübarek ruhlarından yardım talep ettik. Ancak bunların makamları birer eserle belli olduğundan kısaca yazıldı. Eğri Kapı’nın dışındakuşatma sırasında şehit olan yeniçerinin hâlâ mübarek ceseditaptaze durmaktadır ve hâlâ başları alâmeti olarak taş üzerekeçesi durur, *himmetleri hazır ola*.

Güzelce Sinanzâde Molla Ahmed Efendi ziyareti: Rodos’ta müftü iken vefat etmiştir. Kale dışında Sümbüllü adlı mesiregâhta halkın ziyaretgâhıdır, telifleri çoktur.

Molla Ehlî Çelebi: Hekimzâde Abdurrahman Efendi’nin küçük kardeşidir. Sultan Süleymaniye Camii haziresinde yatmaktadır.

Rodos’un bu mezarlıklardan başka kara tarafları bir denizden bir denize kadar baştan başa 1.900 adet bağ ve bahçedir, ondan sonrası mahsullü daġdır.

Bu kalede 36 değirmen vardır, hepsi Süleyman Han vakfıdır.

Bu şehir içinde asla tabak yoktur, hepsi kalenin batı tarafında, 6 bin adım uzakta deniz kıyısında bir varoştur. Bütün Ahi Evran yolunda debbağ esnafı orada bulunurlar ve Eski Rodos yoludur.

Bu şehrin bütün halkı Cezayirli tarzı sıkma süvari esvabı giyerler ve hep babâyâne çuka elbiseler giyerler. Bellerinde üçer çatal sanatlı bıçakları, cesur ve yiğit,koçakları vardır. Ve bütün

tazeleri baldırı çıplak leventtir ve yaşlıları marangozdur.

Suyu ve havasının güzelliğinden halkının yüz renkleri kırmızıdır.

Mahbûb ve mahbûbesi meşhur olmuştur. Bütün kadınları ehl-i perde'dir, sanki Râbia-i Adeviye'dir. Hep çuka ferace ve ayaklarına kırmızı kadife düğme çakşır giyip başlarını çember ile, yüzlerini kıl örtü ile örterler. Bir kadın hakkında bir boş söz duysalar araştırıp hemen katlederler, zira halkı ar ve gayret sahibidir ve gayet garip dostlarıdır.

Dilleri Anadolu lehçesidir. Bütün reayası Rumdur.

Halkı gayet zevk sahibidir, bağdan bağa ve Sümbüllü dinlenme yerinde has sohbetler ederler.

Bu şehrin yiyecek ve içeceklerinden, fındık kadar bir yeşil Frenk inciri olur, güzel kokusu insanın dimağını kokulandırır ve gayet hazmı kolaydır. Kısacası yeryüzünde benzeri yoktur. Allah bilir Tîn suresi bunun hakkında inmiştir.

Bir Tanrı ikramı da, limon içinde bir limon daha var, dıştaki katı tatlı su, iç katı öyle ekşi ki sanki kezzaptır.

Üzüm çeşitleri de beğenilir. Ve beyaz ekmeği ruhun gıdasıdır.

3. iklimde bulunmuştur. Havası ılıman olup limon, turunç, incir, zeytin, hurma ve servi yetişir.

Kısacası bu Rodos "*Yâ Kuddûs*" ismine mazhar olduğundan Cenâb-ı Hakk'ın korumasında olup bütün halkının esmaları Yâ Kuddûs'tur, onun için temiz inançlılardır.

Eğer gördüğümüz kadarıyla yazsak bir kitap olur. Orada bir ay zevk ü safalar edip 15 dostla adada olan bütün köy, kasaba, kale ve İrem bağlarını temaşa ederek,

Lindos Kalesi'ne gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ Rodos'un Eğri Kapı'sından çıkıp küheylân atlar ile batı yönüne tabakhaneyi geçip deniz kıyısı ile şehit (---) Paşa'yı ziyaret ettik, (---) köprüsü, iki gözdür, onu geçip 3 saatte deniz kıyısı ile gidip,

Eski Rodos Kalesi'nin özellikleri: Süleyman Han önce bunu 7 günde fethedip hazine ve ağırlıklarının lâzım olmaya-nını askerle burada bırakıp sonra Rodos'a gitti. Hâlâ Süleyman

Han evkâfıdır. Kalesi, deniz kıyısından bir tüfenk menzili uzaklıkta, göklere doğru yükselmiş bir beyaz sarp kaya üzerinde İskender Seddi gibi taş yapı bir kaledir. Doğudan batıya uzunlamasına yapılmıştır. Dört tarafından insan aşağı bakmaya cüret edemez. Ancak doğu tarafından bir yolu var, 1 saatte çıkılır ve batı tarafında yoldan 1 saatte inilir, iki yolu vardır. Diğer tarafları şahin yuvalı Demâvend Dağı gibi kayalardır.

Üç kat kaledir, ancak dış kalesi kuşatma sırasında yıkılmıştır, şimdi bağ ve bahçedir. Duvarlarını bağ sahipleri ellerinden geldiği kadarıyla tamir etmişlerdir. Ancak doğuya bakar bir kapısı vardır, yine bir yerden zafer bulup çıkmak mümkün değildir. Rodos fethinden sonra bu kalenin doğu tarafı köşesindeki kaya üzere bir iç kale yapmışlar, hâlâ Kahkaha gibi yüksek bir kaledir. İçinde dizdari, 40 adet neferi, 20 hanesi ve 1 mescit yapılmıştır.

Bu kalenin büyüklüğü 400 adımdır. Üç tarafı gayyâ kuyusu gibi olduğundan hendeği yoktur. Ancak batıya bakar bir kapısı var. Her evde sarnıçları ve daima aşağı bağlar içinde âbıhayat suları vardır, oradan eşekler ile su getirirler.

Bu kalenin batı tarafından yokuş aşağı 1 saatte inip Ali Paşa oğlu Abdülkadir Paşa'nın köyünde yemek yedik. Deniz kıyısına yakın,

Velanova Köyü: Dört tarafı bağ ve bahçe ile süslü, 70 Rum haneli bir mamur köydür. Yer yer Müslümanları vardır. Osmanlı neslinden Cem Şah, Sultan Bayezid ile cenk edip yenildiğinde Menteşe toprağında bu Malta'ya geçip bu köyü ona hâs verirler, hâlâ bu köyde olan ibretlik acayip yapılar, çeşit çeşit fiske, şadırvan, havuz, selsebiller ve Cam-ı Cem dedikleri camın bulunduğu ibretli sütunlar vardır. Çok yapıları zamanla yıkılmıştır. Cem Sultan oradan kaçıp Fransa'ya gider. Bayezid Han tarafından istendiğinde mecburen bir sarışın adamı zehirli ustura ile tıraş edip boğup Cem'dir diye Âsitane'ye gönderirler. Bursa'da Muradiye'de gömerler. Hâlâ Fransa o inançdadırlar ki,

"Böyle hile edip Cem Şah'ı vermedik, hâlâ krallarımız onun kanındandır " diye övünürler, gerçek olma ihtimali vardır.

Yine konuya dönelim, Cem Şah köyünden biraz kible tarafına meyilli gidip,

Köşkenoz Köyü, Kalikes Köyü, Afondoz Köyü ve Tahtalı Köyü: Bu köyleri geçip Tahtalı'da konuk olup zevk ü safâ ettik. Bu köylerin cümlesi Süleyman Han evkâfı Urum köyleridir. Her biri birer kasaba gibi bağlı bahçeli, mamur ve süslü köylerdir. Oradan yine güneye mamur ve şenlikli köyler geçerek 3 saatte, **Kalanoz Köyü.** Oradan yine güneye 2 saatte,

Sindos Dağı'nda Lindos Kalesi'nin özellikleri

Süleyman Han, Rodos'u fethedince bu kalenin de anahtarlarını teslim etmişler, yoksa Allah bilir bir şekilde zafer mümkün değil idi. Onun için bütün reayası muaf ve müsellemlerdir, ancak mütevellîye birer altın haraç verirler, vergilerden muaf Süleyman Han vakfıdır, hâkimleri mütevellîdir. Tamamı 528 haraçtır, ama 5 bin kâfir vardır, sanki Malta'dır. Gerçekten her an Malta gemileri gelip bir hafta zevk ü safâ edip gider, asla bir el vurmazlar. Bütün kâfirleri siyah manlifke şapka giyerler. Aralarında birkaç Müslüman şekilli ahıryanları vardır ve halkı gayet zengindir.

Aşağı varoшта toplam 200 hane vardır. Ve Müslümanlar için bir mescidi var, gerisi kilisedir. Kat kat toprak örtülü kale gibi kârgir bina mamur ve süslü evler vardır, sanki her biri birer saraydır. Ve Frenk tarzı sanatlı evlerdir, ama evlerinde avluları dar-
dır. Ancak iki adam yan yana geçer, dar sokaklar vardır.

Han, hamam ve bedesteni yoktur, ancak 37 kefare dükkânları vardır. Balık, havyar, peynir, soğan, sarmısak, ekmek ve et satılır. Ama meyhaneleri çoktur, her ev birer meyhanedir ve şarabı övülür. Her eşya bulunur, ancak yine Rodos'a muhtaçlardır. Bu varoшта hünkâr kapucubaşlarından Papaz Kapucubaşı ki Hristiyan papazı iken Sultan İbrahim Han huzurunda İslâm ile şeref-
lenip Kasımpaşa'da Piyale Paşa merhumun karısını alıp başkapucubaşılık verilmişti. Padişah fermanı ile Rodos kalelerinin bakım ve tamirine memur olmuştu. Bu Lindos Kalesi'nin aşağı varoşunda bu İsmail Ağa büyük bir hayrat etmiştir ki geçmiş vezir-
lerden hiçbirine nasip olmadı.

Daha önce bir kayadan biraz su çıkar belirtisi var imiş, onu usta kazıcılar getirip Ferhadi külünkler ile büyük bacalar açınca bir can bağışlayan âbıhayat su çıkmış, beş göz çeşme akıtmış. Her lülesi insan boynu kalınlığı fışkırır. Bütün Mısır, Cezayir ve

diğer yerlere gidip gelen bunda demir atıp sulanırlar. Yukarı kaleli de eşeklerle taşırılar. Yukarı kaleye tam 1 saatte çıkılır. Hakir 4 bin adımda çıktım.

Bir yoldan başka yolu yoktur. Başka yerleri şahin ve zağanos kuşu yuvalı yalçın kayalardır. Ve (---) bakan bir kapısı var. Yuvarlak şekilli ve 20 kuleli bir küçük kaledir ve deryaya toprakları erişir. Rodos Adası'nın güneyinde bir burun ucunda göklerle yükselmiş ibretlik bir kaledir. Yeryüzünde benzeri olmayan Van Kalesi, Mardin, Şebın Karahisarı ve Afyon Karahisarı, bu 5 adet kale ki Osmanlı elinde kudret eli kalesidir, bu Lindos Kalesi bu yazılan kalelerden sağlam ve dayanıklıdır. Öyle bir amansız kaledir ki Sultan Süleyman Han Rodos Kalesi'ne 120 kere yürüyüş edip zafer buldu. Ama bu Lindos vere ile fethedilmese içinde zahiresi olduktan sonra yüz yıl kuşatmadan korkmayacak İskender Seddi'dir. Ancak küçüktür, büyüklüğü çepçevre 400 adımdır. Ama küçük hisarı ile 800 adımdır.

Her evde su sarnıçları vardır, tamamı 40 hanedir. Dizdarı ve 20 neferi bu yukarı kalede olurlar.

Süleyman Han'ın minaresiz bir camii ve buğday ambarları vardır, başka yapı yoktur.

Kısacası 36 sene seyahatimde böyle bir Rum Kahkahası ibretlik kale görmedim. Cebehane kulesinden kuzey tarafında olan zemine baksan bütün bağ, bahçe ve bostan bukaletun nakşı görünür. Güneye baksan Akdeniz, göl gibi görünür. Açık havada batı tarafına baksan 200 mil uzakta Girit Adası'nın karlı karlı İsfakiye dağları açık seçik görünür.

Suyu ve havasının hoşluğundan mahbûbe Urum keratsalaları ve nur gibi kızları gayet güzeldirler.

Yiyecek ve içeceklerinden, turna kanı şarabı gelen geçenlere dağıtılır, zira 3.700 bağı var, mütevellîye öşür verir.

Limanında tekir balığı, kalkan balığı ve levrek balığı, her ay bir tür balığın mevsimidir.

Büyük bir limanı vardır, iyi yataktır. Kefere zamanı gayet mamur imiş, zamanla bazı yerleri yıkılmış.

Bu kaleyi gezip yine Rodos'a, doğu tarafına yönelip yıkılmış 17 adet kaleleri seyrederek 9 saatte mamur ve şenlikli köy ve kasabaları temâşa ederek,

Ahancoloz Köyü menzili: Bir kefare köyüdür ve Süleyman Han vakfidır, gayet mamurdur. Oradan yine 8 saat mahsullü ve otlu nebatlı köyler geçip,

Yahudi Palambaoğlu Çiftliği: Bir geniş topraklı mesiregâh yerdir. Onu geçip,

Özkur Köyü: Yukarıda camiinin tarihi yazılmış bir geniş, bağlı bahçeli Müslüman köyüdür. Oradan,

Sümbüllü mesiregâhında bütün dostlarla görüşüp zevk ü safalar edip Rodos Kalesi'ne girdik. Bazı yaşlı kimseler ile görüşüp Rodos Kalesi'nin bazı hâllerini öğrenmek için bazı şeyler sordum.

Süleyman Han ile fetihten yirmi yaşında hazır olan Koca Mahmud Reis hakiri cebehanesine götürdü. Allah bilir, bu cebehaneyi ne Budin'de, ne Belgrad ve Eğre'de görmedim, eğer anlat-sam, kalemim dilim aciz kalır.

Bu Rodos'ta olan topraklar bir serhadde yoktur. Ancak Akdeniz Kilidülbahri'nde ve Sarayburnu'nda vardır. Büyük küçük toplam 200 toptur. Ve mühimmata ait şeylerin hesabını Allah bilir.

Yine Mahmud Ağa bu hakiri oğlu ile Defterhane'ye götürüp kuşatma sırasında ne kadar masraf oldu, ne kadar şehit oldu, fetihten sonra Kaptan Palak Mustafa Paşa eliyle ne kadar kalelerin anahtarları geldi ve Akdeniz içinde ne kadar adadan hediyeler gelip itaat edip nasıl yazıldı ve her ada ne kadar mildir, her adada ne kadar mamur kale ve liman vardır, onları yazdık. Bunlardan Rodos Adası'nı öne alıp bütün Akdeniz adalarının sağlam seti ve dayanıklı hisarı diye 156 mil olmak yazdık. Tamamı (---) adet kaledir. Hâlen günümüzde 4 kalesi mamurdur, gerisi yıkılmıştır.

Bu adaları ve hâlâ üzerinde bulunduğumuz yeryüzünü 87 bin mildir, diye hey'et ve hendese ilmi üzere yazmaları muhakkaktır. Ama mil dedikleri kara zirai ile 4 bin ziradır ve her zira 24 parmaktır. İbni'l-verdî *Cerîdesinde* demiştir ki,

“Batlimus’a göre arzın çevresi 24 bin mildir. O takdirce 80 bin fersahtır. Her bir mil Mekke zirai ile 3 bin ziradır. Ve bu ziraın her biri 3 karıştır, her bir karış 12 parmak 5 arpa genişliği kadardır” diye Rodos Defterhanesi'nde mil hesabını kırat kırat böyle yazıp bütün adaları bu hesap üzere yazmış.

Bu hakir de daha önce gezip gördüğümüz adaları elimizden geldiği kadarıyla yazıp mil hesaplarını bu defterhaneden çıkarıp yazdık. Evvelâ yukarıda yazılan **Rodos**'tan sonra,

İstanköy Adası: 120 mildir, 3 kale ve 7 limandır. Ve Rodos civarında,

Heleke Adası: Çepçevre 20 mildir ve bir metin ve muhkem kalesi ve limanı var. 928 [1522] Palak Mustafa Paşa fethidir. Buna yakın,

İliki Adası: Büyüklüğü 35 mildir, iki kalesi ve 2 limanı var. 928'de [1522] Mahmud Reis fethetmiştir. Orada tüfenk ile şehit olup Rahman'ın rahmetine kavuşmuştur. Bu adaya yakın,

İncirli Adası: Büyüklüğü 20 mildir. 1 limanı vardır, bir tepe üzerinde burçları sağlam ve temelleri dayanıklı geniş bir adadır. 928 [1522] tarihinde halkı korkularından kalenin anahtarlarını Süleyman Han'a teslim edip cizye kabul ettiler. Rodos'un kuze-yinde (---) mil Menteşe tarafında,

Sönbeki Adası: Büyüklüğü 20 mildir. 1 kalesi ve 2 limanı vardır. Süleyman Han fethidir. Bu adalar Rodos'un dört tarafın-da yakındır.

Aya Morgi Adası: Büyüklüğü 80 mildir. Limanı ve kalesi vardır. Buna yakın,

Koç Papaz Adası: 60 mildir. Limanı ve kaleleri vardır. Uzak-tan gördüm, ama gayet mamur ve süslü adadır.

Aniye Adası: Büyüklüğü 40 mildir. 1 limanı ve 1 kalesi var imiş, görmedim.

Nakşe Adası: 90 mildir. 1 kale ve limanı var. Girit fethinden sonra vardığımızda özellikleri yazılmıştır.

Barre Adası: Büyüklüğü 50 mildir. Limanı ve kalesi vardır.

Sıra Adası: Büyüklüğü 30 mildir. Limanı ve kalesi vardır.

Mokine Adası: Büyüklüğü 35 mildir. Limanı vardır, ancak kalesini Kılıç Ali Paşa harap etmiş. Yabani keçiler gayet çoktur. Buna yakın,

Sığircıklar Adası: Büyüklüğü 40 mildir. Kalesini görme-dim, ama büyüklüğü defterde yazılıdır.

İstendil Adası: 70 mildir. Pek çok limanları ve kaleleri var-dır. Hep Venedik kâfiri hükmündedir, daha önce sulhta öyle kalmış. Hakir uzaktan gördüm, ama gayet sarp kaledir.

Andire Adası: Büyüklüğü 90 mildir. Limanı ve kalesi vardır.

Ağriboz Adası: 260 mil sonradan olma bir adadır. Daha önce Rumeli tarafına bitişik imiş, bir hendek kesip iki derya birbirine bitişik olduğu yer hâlâ büyük köprüdür. Ve altında değirmenler döner. Büyük limanlar ve sağlam kaleler vardır. Gayet verimli güzel bir adadır. (---) tarihinde Fatih'in fethidir. Yine bu Rumeli tarafında,

Mora Adası: Dört tarafı denizdir. Ancak Gördüs adlı kalesi tarafında bir denizden bir denize 8 bin adım karadır. Daha önce eskinin kralları onu kesip denizi akıtıp Mora Adası olmuş. Ama zamanla çukuru dolup kara olmuştur. Ama yine 759 mil ada sayılır. Ve 18 Kahkaha gibi kalesi ve 70 limanı var, geniş bir adadır. Önce Fatih, sonra Bayezid-i Velî yarısını fethetmiş ve üçüncü olarak Süleyman Han fethi tamamlamıştır. Bu adanın kiblesi tarafında Termiş Kalesi önünde,

Çamlıcalar Adası: Büyüğü 40 mildir. Dört tarafı iyi demir tutar limanlardır. Ama kaleleri virandır.

Sulucalar Adası: 40 mildir. Atina ile Mora arasında küçük adalardır.

Keçi Adası: Büyüklüğü 40 mildir, güzel limanı vardır.

İşkados Adası: Büyüklüğü 15 mildir, kalesi vardır.

İşkepolis Adası: Büyüklüğü 27 mildir, iyi limandır.

İskeri Adası: 80 mildir. Bir kalesi vardır, ama halkı Venedik korkusundan kaçmışlardır. Gayet verimli adadır.

Murtat Adası: 50 mil büyüklüğünde bir hoş adadır. Limanları ve bir kalesi vardır. Bu da boş idi.

Değirmenlik Adası: Büyüklüğü 80 mil bir taşlık adadır. Tüm beldelere değirmen taşı buradan gider. İyi limanları ve bir kalesi var, bütün halkı keferedir. Ve zengin kefereleri vardır.

Koyunluca Adası: Büyüklüğü 30 mildir, kalesi haraptır.

Yavuzca Adası: Büyüklüğü 40 mildir. Bunun da kalesi Venedik elinden boştur. Ama acayip şirin adadır.

Tereme Adası: 50 mildir. Limanları ve bir kalesi boştur.

Santoron Adası: Büyüklüğü 20 mildir. Acayip limanı ve bir küçük kalesi vardır. Girit'ten çıktığımızda muhalif rüzgâr ile orada ikamet ettik. (---) tarihinde bu ada Allah'ın emriyle üç

ay dağı taşı yanıp hamam kubbesi kadar taşları mantar gibi deryada yüzerdi. Hakir vardığımda yine şiddetli ateşten izler vardı.

Anafiye Adası: Büyüklüğü 30 mildir. Bir küçük viran kalesi vardır.

İstanbul Adası: Çepçevre büyüklüğü 40 mildir. Limanları ve kaleleri var imiş, görmedim. Ama Allah bilir, Eski İstanbul ola.

Misin Adası: 30 mildir. Kalesi var imiş, görmedim.

Vaşka Adası: Büyüklüğü 40 mildir, asla malumum değildir. Mısır ile Adalya Denizi içinde,

Kıbrıs Adası: Çepçevre büyüklüğü 700 mildir. Silifke tarafında Ak Liman'dır. Geçmek istediğimiz günlerde mutedil havada dürbün ile bütün dağlarını seçip seyrettik. Ama geçmek kismet olmadı, zira Köserelik'te kâfir gemileri katı çok idiler. Kıbrıs Adası'nı görenler anlatır, "Gayet mamur, şenlikli ve süslü köy, kale ve beldeleli bir devri zaman adasıdır" diye överler. Ona yakın meliklerin hasret çektiği,

Girit Adası: Bu da 770 mil kuşatır bir saf altın İrem Bağı adadır. Nice hoş limanları vardır ki sekiz rüzgârdan korunmuştur. Bunlardan biri olan Suda Limanı'nın derya yüzünde misli yoktur. 5 bin adet gemi demir atsa dar olmaz. Bu adanın dört tarafında 25 kale vardır. Fetihden sonra hepsini gezip dolaşıp gördüm. Hamd olsun Hanya ve Kandiye gibi Yecüc Seddi kalelerinin fethinde bulunduk. *Bu da Rabbimin bir ikramıdır.* Ve bütün özellikleri ayrıntılı olarak yukarıda yazılmıştır. Bu Girit Adası'nın batı tarafında,

Çukalar Adası: Büyüklüğü 60 mildir. İyi limanı ve kalesi vardır ve gayet mamurdur. 1055 [1645] tarihinde Gazi Durak Bey ile yağma olduğunda bu hakir bile idim. Hâlâ yine Venedik kâfiri hükmündedir. Girit'in Suda Limanı'nda

Suda Adası: Ancak 1 kaledir. Hâlâ sulhta kâfirdedir. Girit'in doğusunda,

İspirlonka Adası: 6 mildir. Kalesi ve limanı var, ama küçük adadır. Yine Girit'in batısında Çuka adaları tarafında Girit'e yakın,

Karambusa Adası: 4 mildir. İyi limanı ve kalesi vardır. Ve-

nedik hükmünde kaldı. Mora Adası'nın güney tarafında bir top menzili uzaklıkta,

Zakilse Adası: Dört tarafı 80 mildir. Daha önce bizim idi. Kılıç Ali Paşa senesinde Ayamavra Kalesi ile Venedik'le değiş tokuş oldu. Bu Zakilse gayet mamur ve süslü ada olup 8 bin keferedir, derler. İyi limanları ve Mora'ya bakar sağlam bir kalesi var. Horoz sesi Mora'da duyulur. Ona yakın yine Mora karşısında,

Kefalonya Adası: Çepçevre 50 mildir. Bu da bizim idi, Ayamavra ile değiştirildi. Hâlâ Venedik hükmünde bir mamur ve şenlikli adadır. Limanı ve kalesi vardır. Hakir buna Holumiç Kalesi'nden vere ile geçip seyrettik. İnsan deryası İrem Bağı gibi bir adadır.

Bahşiler Adası: 30 mildir, ama görmedim. Kalesi kâfir hükmündedir.

Lefkade Adası: 20 mildir. Kalesi yıkıktır, ama bir kale gibi köy vardır. Tüm Ayamavralının İrem bağları bundadır. Bir hafta keyif sürdük. Ona bitişik bir sığ derya içinden insan ayaklarını sıvayıp geçeceği,

Ayamavra Adası: Büyüklüğü 17 mildir. Karaya bitişik bir deniz kilidi kaledir. "Küçük Cezayir" derler. Gazileri bütün Frengistan'ın ödünü almışlardır. Gayet cesur ve yiğit kavmi vardır.

Körfos Adası: Çepçevre Büyüklüğü 90 mildir. Delvinye toprağında Sayda'ya 2 mil yakın adadır. Süleyman Han'ın pençesinden kurtulalı İskender Seddi olmuştur. Girit fethinden sonra iki gece bu adada yattım. Bir büyük limanı ve bir sağlam kalesi var. Hâlâ bazı hile ve şeytanlıklar için binalar yapıyorlardı. Venedik kâfirinin deniz kilididir. Bin mil boyunda bir körfez ağzında bulunan can kurtaranlarıdır.

Çicilye [Sicilya] Adası: Mesine de derler. Büyüklüğü 700 mildir. 150 adet kalesi ve 70 adet limanı vardır. Ve 600 bin insan sayılmıştır, diye meşhurdur. Hakir görmedim, ama sene (---) Abdülmelik ibn Mervan ve Sultan Mansur fethetmiştir. Sonra yine İspanya eline geçip 1086 [1675] tarihinde Fransa'nın tasarrufuna girmiştir. İspanya tarafına 80 mil yakın bir ibretlik ada imiş. Bu adanın güneyinde 100 mil,

Malta Adası: Çepçevre 100 mildir. “Bütün rüzgârdan korunmalı, kapılı pek çok limanları ve 3 sağlam kalesi var imiş ki her biri ibretlikdir” diye esir olan ümmet-i Muhammedler anlatırlar. Allah fethini nasip edip görmek takdir etmiş ola. Malta batısında 150 mil uzaklıkta,

Korsika Adası: 450 mildir. Pek çok limanları ve 7 sağlam kalesi var imiş, hakir görmedim. Hâlâ İspanya hükmünde imiş. Buna yakın,

Sardinye Adası: 700 mil bir mamur ada imiş. Büyük limanlar ve sarp kaleler ile donanmış mahsullü bir ada imiş. Ve hâlâ İspanya tasarrufundadır, ama Cezayirliden hâlleri perişan imiş.

Minorka Adası: 120 mildir. Geniş limanları ve şeddadi kaleleri var imiş, görmedim. Bu da Osmanlı’dan Kılıç Ali Paşa eline girmiştir. Hâlâ İspanya elindedir. Ama Cezayirli ile daima vere etmişlerdir. Birbirleri ile alışveriş ederler.

Mayorka Adası: 210 mil bir süslü ada imiş. Birbiri içinde pek çok limanları ve kaleleri varmış. Hâlâ İspanya elindedir.

Yavise Adası: Büyüklüğü 90 mildir. Birkaç limanı ve 3 sağlam kalesi varmış. Cezayir kalesi karşısına yakın imiş. Ve buna yakın,

Kerpe Adası: 60 mildir. Bir kalesi var imiş, Sultan Mansur fethetmiş. Hâlâ İspanya elindedir. Ve yine batı tarafında,

Cerbe Adası: 60 mildir. Hâlâ (---) hükmündedir. Halkı gayet mümin ve muvahidlerdir. Liman ve kaleleri var imiş, görmedim. Bu mahalden 1.200 mil,

Sakız Denizi içinde olan adaları bildirir

Gülmez Adası: (--) mildir. Limanı ve kaleleri vardır.

Leryos Adası: 33 mildir. Limanı ve kalesi vardır.

Batnos Adası: 20 mildir. Bir büyük limanı ve bir kilisesi vardır. Bütün kâfirler arasında saygın bir kilisedir.

Şifnoz Adası: Çevresi 30 mildir. Limanı ve kalesi vardır. Ve bağları çoktur.

Ahigeri Adası: 70 mildir. Bir kalesi vardır.

İpsala Adası: 25 mildir. Liman ve kaleleri vardır.

Meram Bağı, Sakız Adası: 120 mildir. Daha önce Ceneviz elinden Piyale Paşa aldı. Her köşesinde pek çok limanları ve bir

sağlam kalesi var. İzmir tarafında Çeşme adlı buruna 8 mil yakındır. Daha önce ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Susam Adası: 80 mildir. Sığla tarafına yakın mamur adadır ve gayet muhâlif boğazları vardır. Bir hoş limanı vardır.

Midilli Adası: 180 mildir. Limanları ve sağlam kaleleri vardır. Anadolu'da Kaz Dağı taraflarına yakın cennet gibi bir adadır. Suyu ve havası gayet hoştur. Orada hâsıl peynirin yeryüzünde benzeri yoktur.

Limni Adası: 120 mildir. Kapılı limanları ve kalesi vardır.

Taşöz Adası: 20 mildir. Birkaç iyi yataklı limanı, yeni hisarı ve eski hisarı vardır. Bu ada da mahsullü yerdir.

Semadirek Adası: 35 mildir. Limanı ve kalesi vardır. Yakınından geçerken gördük, ama içine girmedik.

İmroz Adası: 40 mildir. Limanı ve 2 kalesi vardır. Ve gayet mamurdur.

Bozcaada: 60 mildir. Bir sağlam kalesi ve kapılı limanları var. Boğaz ağzında bu ada deniz kilididir.

Burada Akdeniz içinde görüp gezdiğimiz ve görmeyip duyduğumuz Malta ve Mesine taraflarındaki bütün adaların milleri ve özellikleri tamam oldu.

Boğazhisar'dan içeri İstanbul Denizi sayılır

Marmara Adası: 40 mildir. (---) tarihinde Osman Gazi fethe-dip kalesini harap etti. Ama gayet mamur adadır. Ve tüm keferesi zengindir, acayip kiliseler vardır.

Emir Ali Adası: 20 mildir. Bu da mamurdur. Halkı zengin Rumlardır. Ve mamur manastırı vardır.

Tavşanlı Adası: Mamurdur.

Heybeli Adası: Bu da mamur yan yana iki küçük adacıklardır. Halkı tamamen Urum keferesidir. Bu İstanbul Denizi'nde bundan başka ada yoktur.

Karadeniz'in boyu 1.700 mil bir denizdir. Ancak 2 ada vardır. Biri **Kırım Adası**'dır ki Kırım padişahları sikke ve hutbe sahibidir. Onun Bahçesaray'ında otururlar. Bu ada üçgen şekilli olup 770 mil İslâm Seddi bir adadır. Dört tarafı keferedir. Yarısı Osmanlı hükmündedir. Kers, Kefe, Sudak, Menkub, Tat Eli, Balıklıağa ve İnkirman kaleleri Osmanlı elindedir. Bu adanın kuzey

tarafı yarısı Menkub Kalesi, Gözleve, Çikişke, Arbat ve Or Ağzı kaleleri tamamen Cengizliler hükmündedir. Bu Kırım Adası'nın doğusunda 18 mil derya aşırı,

Taman Adası: 62 mildir. Kefe Eyaleti'dir. Taman Kalesi, Temrik Kalesi ve Kızıлтаş Kalesi, 3 kaledir. Bu yazılan 2 adadan başka Karadeniz içinde ada yoktur.

Hazar Denizi'nin Dağıstan tarafını, Terek ve İdil taraflarını gezip dolaştım, bu diyarda asla ada yoktur. Ve "görmedik" diye gemicileri tanıklık ettiler. Akdeniz adaları bahanesiyle bu Karadeniz ve Hazar Denizi de yazıldı.

Biz yine konuya dönelim. Rodos Adası, bütün bu adaların İskender Seddi ve deniz kilidi olup Derya Kalemî'nde eyalet olmuştur, *Allah er türlü âfetten esirgesin.*

Bütün hâllerine vâkıf olup bir ay zevk edip eğlendik. Bütün dostlarla, Tatar han sultanları Mübarek Giray, nureddin sultan, dizdar (--) ağa, kadı efendi, Serdar Edhem Çorbacı, Molla Çelebiler, Mütevellî Kâtibi Ömer Çelebi ve Abdülkadir Paşa kethüdası Mahmud Çelebi, kısacası cümle vefalı kardeşlerle vedalaşıp atlarımızı bir firkateye koyduk. Hakire kale ağaları 50 adet silâhlı dayı yiğitler, nice yiyecekler ve içecekler verip Anadolu tarafında Mekri Körfezi'ne muvafık keskin batı rüzgârı ile bayrak yırtıp Allah'a sığınıp 60 mil doğuya engin söküp karşı kıyıda Kurtoğlu Burnu adlı yere esenlikle varıp kâfir korkusundan emin olduk.

Kurtoğlu Burnu: Menteşe toprağında Mekri kazası sınırındadır. Bu burnun karşısındaki burna Elbesu Burnu derler. Bu da Mekri kazası sınırındadır. Bu iki burun bir boğaz ağzı olup bundan içeri doğuya 150 mil ta Mekri Kalesi'ne kadar bir körfezdir. Yine Kurtoğlu Burnu kıyıları ile 10 mil batı rüzgârı ile gidip **Göben Limanı**, 100 adet gemi alır iyi yataktır. Bu kıyılara Farki Kıyıları derler, çamlı dağlardır. Oradan 20 mil türlü burunlar doluşarak bir yalçın tepe üzerinde,

Seçen Kalesi: Tamamen denize baktığı için Seçen Kalesi derler. Ama içinde koyun çobanları kalırlar. Oradan 5 mil daha gidip,

Mekri [Fethiye] Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Menteşe oğlu (---) Han Ceneviz kâfiri elinden fethedip (---) tarihinde ise Gazi Hudavendigâr fethetmiştir. Sonra yine kâfirlerin eline geçince kalesini yıkmışlardır. Hâlâ büyük burçlarında Ceneviz yazıları ve resimleri vardır. Deniz kıyısında büyük bir kale imiş, bir kale de kayalar üzeredir. Duvarları sağlam seddir.

Bu kayalar altında nice yüz mağaralar var ki her birine dik-katle baksan gözler kamaşır insan hayran kalır. Meselâ o mağaraların kapılarının dört tarafı, pencereleri, merdivenleri, gilvi ve rafları sert taştan peynir oyar gibi oyup küçük rumî, islimî ve çiçeklerle süsleyip bukaletun nakışları yapmışlar. Hâlâ usta mühendis elinden henüz çıkmış küçük nakışlardır. Eski zamanda da güzel işler, şirinkârlık ve usta mimarlık var imiş. Kısacası mamur büyük şehir imiş. Ama hâlâ deniz kıyısında bir küçük kasabadır.

Menteşe Sancağı hududunda 150 akçe kadılıktır ve nahiyesi 70 adet köydür. Ve gayet mahsullü kazadır. Hâkimi Menteşe paşasının subaşıdır. İskelesinde 7 yük akçe iltizam ile gümrük emini vardır. Rodos kulunun aklâmıdır.

Toplam 50 adet toprak örtülü evlerdir. 40 bezirgân mahzenleri vardır. Bir kârgir yapı hanı ve bir toprak örtülü camii vardır, minaresi tahtalıdır, kârgir bina değildir ve bir küçük hamamı var.

Ve 10 dükkânlı kasabacıktır. Ama gayet işlek iskeledir. Teke ve Hamid'den bütün meta buraya gelir. İki dağın arasında bir düz ovada ve deniz kıyısında, bağlı ve bostanlı yerdir. Hatta bütün kavunu ve karpuzu Rodos'a gemilerle gidip Rodos'u bolluk eder.

Bu şehri tamam seyredip eminden ve subaşıdan onar adam yoldaş alıp doğuya 1 saat sahra içinde geçerek,

Kiriş Köyü: Mekri nahiyesinde 200 Müslüman evli alaybeyi zeametidir. Bu mahalde büyük çınarlar var ki her birinin başı bulutlara ulaşmıştır. Onların gölgesinde haftada bir vilâyet halkı toplanıp alışveriş edip şarap içerler ve kanlı kebab yiyip eğlenirler. Ondan yine doğu tarafına 6 saat çamlı beller ve ıssız yollar aşır korkulu ve tehlikeli boğazlar geçerek,

Ulusı Nehri: Büyük bir nehirdir ki asla yaz kış geçit vermez bir âbıhayattır. Teke Sancağı'nda Ağıridos kazasından çıkıp Aş kazasında Mekri Kalesi'ne yakın Kıyık kasabasında Akdeniz'e karışır. Onu yedi göz ağaç köprüden geçip karşı tarafında bir çınar gölgesinde dinlenip kılavuzlarımız "Hizmeti yerine getirdik" diye döndüler. Hakir kendi adamlarımızla kaldık. "Yabancı kör gibidir" sözünce "Ayâ ne çare etsek ve ne tarafa gitssek?" diye danışırken yine nehrin karşı tarafında,

Tekkeşinler Köyü: Beş on adam gelip selâm verdiler, selâm alıp taze can bulduk. Bize ikramda bulunup bir hayli yemek getirip ziyafet çektiler. Konuşma sırasında köylerin sordum.

"Vallahi biz bu köprünün tamir ve bakımına memur bütün örfi vergilerden muaf 100 evli köyüz. Atalarımız Seki Yaylası'nda Eşref Paşa tekkenişinleriyiz. Onun için köyümüze Tekkeşinler derler. O sultanın evlâtlarındanız. Ama siz ne tarafa gidersiniz? Bu amansız yollarda bu oğlanlarla nereye gidersiniz?" diye sorduklarında biz de,

"Teke Vilâyeti'ne gideriz. Bize hayırlı yol gösterip ocağınızdan kılavuz verin, yine hizmet baki" dedik.

"Ey imdi, bu Kaş kazası dağlarından aşman. Bugün o dağlarda büyük cenk olup henüz tüfenk sesi şimdi kesildi. Gelin imdi, Seki Yaylası bir konak yerdir ve sarp yollardır. Ama bütün Türkmen eli göçüp gelip gitmede şenliktir. Bir gece dağda el içinde yatırsınız. Ertesi kalkıp şenliğe erersiniz" diye 16 yem, 20 ekmek ve 5 tekerlek peynir verip bize bir zenci küheylân atlı Arap yiğidi verdiler, vedalaşıp kuzey tarafında Seki Yaylağı'na yollandık.

Hakirin macerası: 5 saatte Seki Yaylağı dağına akşama yakın çıkıp bir taşlık yalçın kayalar altında Karakeçeli obaları içinde bir meşeli yerde bir ağaç gölgesinde yüklerimizi yıkıp atlarımıza yemler asıp yemek yerken oba sahiplerinden 10 tane yaşlı Türkmen babaları, iş görmüş ataları gelip selâm verdiler. Selâm alıp yer gösterip kahveler aşk eyledik.

"Sultanım, safâ geldiniz, yediniz, içtiniz, bizden bir şey istemeyip çoluk çocuğumuz üzere gelmediniz, bu mahalle kondunuz. Has kişilermişsiniz. Sizden kötülük görmedik. Ey imdi size bir yahşi öğüdümüz var, kabul eylen" diye rica ettiler.

“Buyurun” dedim.

“Sultanım, seyishanelerin çingiraklarını kesin, çıkarın. Bundan kalkıp şu dağların içinde bir ıssız yerde yatın. Buradan yer değiştirin, yoksa bizim başımıza belâ olursunuz, zira sizden evvel 5 atlı 5 yaya gelip 20 ekmek ve 20 yem aldılar ve ‘Akşamdan sonra koyun almaya geliriz’ dediler. Topaçoğlu adlı bir Türkmen asılacağıdır. Yüz atlıya maliktir. Yedi sekiz yıldır, gün bugündür Kaş yaylasında bir kervan bozup hayli adam kırıp bizden ekmek almaya gelen adamlarının biri de yaralı idi. Bu kadar yıldan beri bir müsellemler onu ele getiremedi, biz ondan korkarız. İhtimaldir koyun almaya gelip sizi burada görelersin, hâlimiz kötü olur. İşte acınacak hâlimiz budur” diye cevap verdiler. Hakir,

“Bre adamlar siz deli misiniz, divane misiniz? Biz size doğrulup Tanrı misafiri olayız. Ve biz padişah hizmetine memur olup gezeyiz, ileride geride 200 atlı kadar yoldaşlarımız vardır. Biz size kalabalık olmasın, diye geldik ve yoldaşlarımıza burayı gösterip geldik. Onlar sabah buraya gelip bizim ölümümüzü dirimizi alırlar. Biz buradan bu vakitsiz zaman nereye gidelim, bu ne sözdür ki söylersiniz? Emir Tanrı’nın, iki el bir baş içindir. Bu karanlık gecede bir adım gitmek ihtimalim yoktur” deyip asla oralı olmadım ama yüreğimden kan gitti, zira daha önce Tekkeşinli emirler,

“Kaş yolundan gitmen, cenk oldu” dediğine bunların cevabı uygun düştü.

Hakir bunlara bu şekilde cevap verince bunlar da kan kusmaya başladı. Gördüler ki bir şekilde hakiri kaldıramadılar. Hepsini bir yere gelip müşavere ettiler.

“Neyleyelim, bu gece misafirimizdir, uğuruna kırılalım” deyip çevrede olan obaların adamlarının hepsi silâhlı 200 adam kuzuları ile hoşmerim, gölemez, kaymak ve yoğurtları ile çeşte ve tamburaları ile gelip yanımıza oturup hatırımızı hoş tutmaya başladılar. Yedi yere ateş yakıp her ateşe ikişer kuzu kebab çevirip sabaha dek Hüseyin Baykara meclisi edip kanlı kebablar yedik. Meğer bir ihtiyarlarının gözleri ağır imiş, ona bir sürme çekip ve birkaç huyarşembe hâpı verip iltifat ettiğimi görünce hepsi bizim ışığına pervane oldular.

Sabahleyin gördük ki, şeriflerin bize yoldaş verdiği Arap

kaçmış, “Cehenneme kadar” deyip atları silâhlayıp seyishaneleri yükledik. 40 atlı ve 50 silâhlı Türkmen yayası önümüze düşüp 4 saat boyunca çektiğimiz şiddetli sıkıntıları Allah bilir. Hele yüz bin sıkıntıyla giderek **Gök Bel** adlı mahallin başına “selâmetle vardık” dediğimizde hemen bir sarp kayalı dere içinden 10 atlı ve 10 yayan üzerimize at sürünce bizim Türkmenler de onların üzerlerine at sürüp birbirleriyle hayli konuştular,

“Ses çıkarmayın. Bunlar bizim misafirlerimizdir ve padişah hizmetine giderler, yükleri çul torbadır.” Açığıtaki yoldaşlarımız silâha yapıştılar. Gelen melunlar geri o boğaza girip kaçtılar. Hamd olsun esenlikle 2 saatte Gök Bel’i aşip öte yüzde,

Akıncılar Köyü: Menteşe toprağında alaybeyinin 100 haneli, bağ ve bahçeli bir mamur köydür. Buraya gelip taze can bulup bütün yoldaşlara 5 guruş verip döndüler. Bir iki gün bu köyde konaklayıp zevk ettik. Ve bu köy halkı,

“Ne acep tehlike savdınız. Bu dağları nice aştınız ve ne yol şaştınız. Topaçoğlu bu dağları korutmuştur ve yollarını kurutmuştur, var kurban eyle” diye söylerlerdi.

Hamd olsun sağlık ve esenlikle Menteşe Sancağı’nı geçip bu mahalde 20 adet sancağın 60 adet kazasını adım adım geçtiğimiz köy ve kasabalarını, dağ, taş, bağ ve bostanlarını, yollarını bellerini geçerek bütün hâllerine vakıf olup gezip dolaştım. Osmanlı elinde bu Menteşe Sancağı kadar mahsullü sancak yoktur, insanları gayet çoktur, kazaları mamur ve şenlikli köyleri sıktır.

Gezip dolaştığım ve birbirlerine komşu olan kazaları sırayla bildirir

Evvelâ taht.kazası Muğla şehridir ki paşalar burada sakin olurlar. Yukarıda özellikleri yazılmıştır. Onun kiblesinde Ula kazası, onun batısında Yekesiği kazası ve solunda Gereme kazası, onun batısında Karaova kazası, batısında Sıralı Kara Bağlar kazası, onun doğusunda Milâs kazası, onun kuzeyinde Mandalıyat kazası, onun doğusunda Mazin kazası, onun doğusunda Subuca kazası, onun doğusunda Eskihişar kazası, onun doğusunda Bozöyük kazası, onun doğusunda Müsevli kazası, onun doğusunda Davaz kazası, onun kiblesinde Gerenez kazası, onun kiblesinde Üzümlü kazası, ona yakın Averdos kazası, onun kibi-

lesinde Döğer kazası, onun kiblesinde Eşen kazası, onun kiblesinde Mekri kazası, ona yakın Purnaz kazası, ona yakın Gökçeğöz kazası, onun batısında deniz kıyısında Gökâbâd kazası, onun batısında Dabya kazası, onun batısında Darahiye kazası ve Mekri taraflarında Kaş kazası, deniz kıyısında Finike Kalesi toprağı ile komşudur. Kalkanlı kazası bazı zaman Teke toprağında ki kazalara eklenir, bu da deniz kıyısına yakındır.

Bu yazılan kazaların hepsinden bitkileri, meyveleri ve mahsulleri fazla olan beş kazadır. Evvelâ Gökâbâd. Burada sığla yağı hâsıl olur. Purnaz kazasında da sığla yağı hâsıl olur ve Gökçeğöz kazasında da hâsıl olur. Darende kazasında ise az hâsıl olur. Darahiye kazasında hesapsız hâsıl olur. Bu beş kazadan başka Menteşe toprağında değil yeryüzünde olmaz.

Sığla yağı dedikleri odur ki kavak gibi küçücük ağaçlardır, dağı taşı tutmuştur. O diyarın küçük büyük reayası ellerinde birer eğri keskin kızıağı gibi demirler ile bütün ağaçların kabuklarını yol yol kazıyıp çuvallara doldururlar. Ama ağaçların kabuğunu bütün kazımazlar ki kurur. Zira zeametleridir, mahsul alırlar. Sonra o kabukları cenderelerde sıkıp kabuklarını tulumlara doldurup yedi iklimle gidip mübarek gecelerde buhur yakarlar. Ham amberden hoş güzel kokusu vardır. Yağı Atina balı gibi kırmızı bir yağdır. Tulumlar ve fıçılar içine doldurup Marmaris İskeleyi'nden Mısır'a, oradan Süveyş Denizi ile Hindistan'a gidip orada terbiye edilip zebat gibi burunlarına, yüzlerine ve kulaklarına sürüp cüzam hastalığından kurtulurlar. Hekimler ondan aselbend yapıp yine Anadolu'ya gönderirler. Kısacası Hindistan'da altın ile beraber tartıp satarlar.

Bazı hekimler ona ispet yağı derler, ama değildir. Bunun bir zerre yağı insanın eline ve esvabına sürülse bir hafta misk ve ham amber gibi insanın dimağını kokulandırıp esvaptan çıkmaz. Çok özellikleri vardır.

Bu 5 kaza yerinin bütün halkı bunu toplayıp öşrünü Milâs şehrinde (---) Camii mütevellisine verirler. Eski zamandan beri bu dağlar o camiin vakfıdır. Öşürden artanını Rodos karşısında Marmaris İskeleyi'ne götürüp satarlar. Bütün Marmaris dağları, dere ve tepeleri tamamen sığla ağacı, defne ağacı ve mersin ağacı ile bezenmiş olup gelen geçenlerin dimağını ıtır gibi kokulandı-

rır. Hatta Sultan Süleyman Han Rodos fethine yöneldiklerinde bu Gökâbâd ormanı içinden geçerken dimağı kokulanıp,

“Bre benim miskli Gökâbâdım” der, o mahalde bir nehir geçerken ayn-ı misk der. O nehrin üstüne iki göz bir köprü inşa edip Miskli Köprü ve Misk Suyu diye isim konmuştur. Ama bu yağ Darahiye kazasında bunlardan iyi ve kuvvetli hâsıl olur, zira suyu ve havasının hoşluğundan büyük ve yüksek ağaçlardan elde edilir.

Suyu ve havası o derece hoştur ki (---) tarihinde Feylekos oğlu İskender cihangir olmaya yaklaşip ancak Fars ve Irak memleketleri kalmış idi. Sonunda onları da almak için derya gibi ordu ile Dârâ Şah’ın üstüne varıp Nusaybin altında Kara Dârâ adlı yerde Dârâ Şah’ı yenerek bütün sahip olduklarını, vezirlerini ve çoluk çocuğunu esir eder, ancak Dârâ Şah kaçır. Eli vilâyeti yağmalanır, halkı perişan olup cizye kabul ederler.

Sonra İskender, İskenderiye tahtına zaferle gelip karar eder. Dârâ Şah’ın ailesi nazla nimetle büyümüş nazik insanlar kıyılarda şiddetli üzüntü ve sıkıntılar çekerek cüzam hastalığına yakalanırlar. Bütün hekimler bunlara çare bulmakta aciz kalırlar. Sonunda Dârâ Şah kızı bir hokkasından bu sığla yağını gösterip,

“Biz bununla sıhhat buluruz, yoksa bize başka ilaç tesir etmez” dediklerinde hemen bunları Rodos karşısındaki dağlara bırakıp büyük saraylar, bağ ve bahçeler yapılır. Bunlar bu yağdan vücutlarına sürünüp ve âbıhayat sularından içip vücutları inci gibi olup şifa bulurlar. Hâlâ bu yaylakta gömülüdürler ve yapı kalıntıları bellidir. Onun için bu yaylağa Darahiye kazası derler.

Sığla yağı meşhurdur. Ama elde etmesi zor olduğundan okkası 1 guruşa satılır. Menteşe Sancağı’nda bunun gibi nice madenler vardır, ama nereden elde edileceğini bilmezler. Ve kitre ve karagünlük hesapsızdır.

Anadolu Eyaleti’nde bu Menteşe Sancağı’ndan büyük sancak yoktur, insanı zengin ve çoktur. Kuzey canibi Aydın Sancağı ile komşudur. Yıldız tarafı Sığla Sancağı ile bitişiktir. Doğu tarafı Teke Sancağı ile bitişiktir. *Allah doğrusunu bilir.*

Bu eyaleti tamam edip yukarıda yazılan Akıncılı Köyü

ki Menteşe sınırı orada tamam oldu. Oradan kibleye Seki Yaylağı'ndan iniş aşağı beşinci saatte,

Yuvalı Köyü: Siyek Dağı dibinde Teke Sancağı hükmünde 150 evli, bağ ve bahçeli, 1 camili ve hep saz örtülü evlerdir. Ve serbest zeamettir.

Buradan kibleye **Gönye Ovası** içre mamur ve şenlikli köyler geçerek Gönye Gölü kenarınca giderek yine o ova içinde 6 saat gidip,

**Sırlar mahremi, Âl-i Abâ dervişi Hazret-i Abdal Musa Baba
sırrı aziz olsun özelliklerini bildirir**

Bir yüksek dağın yamacında 100 evli, 1 camili, bağ ve bahçeli ve hepsi tahta örtülü evlerdir. Muaf ve müsellemler Abdal Musa dervişleri vakfıdır. O tekkenin tamir, bakım, yiyecek ve içeceklerinin, gelen geçen yolcuların hizmetine memurlardır. Bu köyün kiblesi tarafında kale gibi kerpiç duvarlı ve büyüklüğü 4 bin adım bir İrem Bağı'nın ortasında eski yapı Abdal Musa Türbesi, bir ulu kubbe içinde medfunlardır.

Kârgir kubbesi üstü çam tahtası örtülü bir sivri kubbedir. Tepesinde altın aleminin beş saat yerden parıltısı görülür. Nurlu mezarı misk ve ham amber ile kokulanmıştır. Sandukasının dört tarafı çok değerli güzel yazılı kelâm-ı izzetlerle bezenmiştir. Çeşit çeşit altın gibi çıra, mücevher gümüş ve altın kandiller ile ve sayısız sanatlı avizelerle süslenmiştir.

Mübarek başlarında bozdoğanî taç ki beş terktir. Dünyayı terk alâmetidir. O kispet üzere yeşil sarıkları vardır ki Ehl-i Beyt'ten olup Horasan erenlerinden Hacı Bektaş-ı Velî dervişıdir. Nurlu kubbesi içi her birini birer maarif erbabının yazdığı çeşit çeşit kıtalarla süslenmiştir. Rumeli, Arap, Acem, Hint, Sind, Belh, Buhara, Semerkand ve Horasan seyyahları gelip "Alâmetlerimiz olsun" diye, pâlhenk, zerdeste, nefir, keşkûl ve Davud sapanı asmışlar. Hakir de kapısı üzerine celî hat ile bu beyti yazdım. Beyt:

Pîşvâ-yı tarîk-ı Âl-i Abâ

Merkadî pâk tekkede Mûsâ Baba

Kubbenin dört tarafı başka bir çevirme duvarlı bir gül gülistan-ı, sümbül ve reyhanlı İrem Bağı'dır.

Ondan taşrası bu kale içinde pek çok misafirhane ve mey-

danlar, kiler, mutfak, fukara meydanları ve mescittir. Ve yer yer akarsular üzerinde çemenzar sofalar ve hoş köşklele süslenmiştir. Her köşesi Uşşak halıları ile döşenmiştir. Kap kacak aletlerin hesabını Allah bilir. Meydanları nice yüz altın gibi alemlele, çerağ, def, kudüm, nefir ve nakkarelele donanmıştır. 300'den fazla yalınayak ve çârdarb ârif-i billâh, dünyayı terk etmiş canları var ki her biri Aristo akıllıdır. Gece gündüz ilimle ve ibadetle meşgullerle. Ve gayet ehl-i sünnet ve'l-cemaat dervişlerle.

Mutfaklarında 40 adet telatin tennure giyen hizmetçilele var ki her biri ruh safası yemeklele pişirip gelen geçenlele minnetsiz sofralarında beyaz ekmeğile boldur. Sabah akşam "[...yemeğile yok-sula, yetime ve esire] yedirirlele" [*Kur'ân*, *İnsân*, 8] âyetinile okuyup yâ *Rezzâk* ismine mazharlardır.

Fukara meydanı önünde bir yeşillik meydanda akan çayın iki tarafı çeşit çeşit salkımsöğütler, çınar ve kavak ile süslü bir derviş mekânıdır. Orada bir namazgâh köşkü var, tahta örtülü sivri kubbedir ve altında bir âbıhayat kaynak suyu vardır, Musa Baba'nın nazargâhıdır. Hasta içse Allah'ın izniyle şifa bulur. Bu meydanın bir tarafında 20 ambar vardır. İçi çeşit çeşit mahsullele doludur.

Bu meydandan taşra başka büyük bir misafirhane var, dört tarafı başka duvardır. Ve bu divanhane üst kattır, altı, 200 baş at alır ahırdır. Bu meydana hizmet eden mihmandarlar güçlü kuvvetli canlardır. Gece gündüz atlı ve yaya konuklar eksik değildir. İki misafir gelse, hemen hazır baba çorbası verilir.

Öyle anlatırlar ki Musa Baba bu tekkeyile inşa edelel mutfakğında ateş sönmemeştir. Allah söndürmeyele kıyamete kadar devam edele. Acayip teklifsiz yerlele ve büyük vakıftır. 10 binden fazla koyunu, bin camızı, 10 katar develele, 7 katar katırıl, binden fazla sığırıl, 700 tayıl kısırağıl, 7 değirmenile, bu kadar bağ, bahçe, tarlasıl ve dağlarında korusu var. Herbirele bir hayır sahibinin bağışdır. Zira bu Anadolu Vilâyeti halkı bu sultana gayet inanırlar. 20-30 konak yerden, karadan denizden adaklar gelir, gayet ulu sultandır.

Nice bin kerametlele görülmüştür. Bunlardan birele; tekkesile önü gayet batakl ve çamurlu yer imiş. Bir nice dervişlele,

"Sultanım, şu tekke önü gayet çamurludur, gelen dostlar ve

ziyaretçiler hayli zorluk ve sıkıntı çekerler. Himmetiniz ile bir kaldırım etseniz” diye rica ederler.

“N’ola güllerim” deyip o gece çerağ ve meşaleler yakıp def ve kudümlerini dövüp boru ve davullarını çalıp hâlâ tekkesine havale olan taşlı dağa tevhid-i erre ile varıp,

“Selâmiün aleyküm ey Allah’ın dağı” deyip iki rekât namaz kılıp,

“Ey dağ! Allah’ın emriyle senden ricam odur ki bir misafir-hane yaptım, gönüller kâbesi yapmak için, onun kaldırımı yoktur. Büyük dedem Seyyidü’l-kevneyn aşkına ve On İki İmam-lar aşkına senden 12 bin taş isterim ki her biri at ve katır gövdesi gibi ola. Gelip tarik-ı Muhammedî üzere selâma duralar” diye bir gülbâng çeker. Tüm hazır olan abdallar “Allah” deyip el yüze sürülünce o an bir şimşek ve yıldırım kopar ki bazı dervişlerin ödleri patlayıp bütün çerağlar söner, şiddetli bir rüzgâr zemini sarsıp taşı ve toprağı savurup Musa Baba bütün dervişlerini el ele verip,

“Güzeller, duamız kabul oldu, gelin tarik-ı Muhammed’e girin. Görün nice kaldırım döşenmiştir” der. Sabahleyin tekkeden dışarı çıkıp görseler ki istedikleri yerde 3 bin adım boyunda Tanrı hediyesi bir kaldırım var, dikkatle baksan ibret gözü kamaşır, insan işi değildir. Öyle düzgün taşlardır ki her biri usta elinde yontulmuş parlak ve cilâlı taşlardır. Öyle sıralı dizilip süslenmiş ki hattat çizgisidir. Gören seyyahlara gizli değildir. Bunun gibi nice kerametleri tarihlerde ve menkıbe kitaplarında yazılıdır. Himmetleri hazır ola. Oradan kibleye 6 saat taşlıklı yerler ile geçerek,

Sevindik Dede Köyü: Abdal Musa hazretlerinin halifelelerinden bir sultan orada medfundur. Birkaç dervişleri vardır.

Oradan yine kibleye 7 saat mahsullü köyler içinden geçerek ve iki tarafı taşlı yüksek dağlar seyrederek,

Finike Kalesi’nin özellikleri

Önceden Ceneviz keferesi yapısıdır. (---) tarihinde Teke Bay oğlu Ahmed Bay fethetmiştir. Osmanlı’dan Orhan Gazi düğününe bin teke keçi ile ve bu Finike Kalesi’nin anahtarlarını hediye verdiği için, “Teke Bay olasin” diye buyurmuşlar. Onun için tekeleri çoktur ve “Teke Vilâyeti” diye ondan kalmıştır.

Bu Finike Kalesi, Teke Eyaleti'nde paşa hâssıdır. Subaşı vardır ve 150 akçe kadılıktır. Serdarı, dizdarı, 70 neferi ve gümrük emaneti vardır. Kale kulları maaşlarını gümrük eminden alırlar. Kethüdayeri, nakibi ve müftüsü Elmalı şehrinde dir. Deniz kıyısında bir tehlikeli derbenttir. Mısır iskelesi olmakla her sene çok gemiler gelip gümrük alınır.

Kalesi, düz bir tepe üzerinde beş köşe, şeddadi taş bina bir küçük kaledir. Büyüklüğü malumum değildir. İçinde bir camii, dizdarı, neferat evleri ve buğday ambarları vardır. (---) bakan bir demir kapısı var.

Limanı ucunda deniz içinde bir sağlam mendirek kulesi var, toplar ile dört tarafını muhafaza eder. Bu kule sonra yapılmakla başka neferi ve dizdarı var. Bunun kale dibinde bir varoşu vardır, tamamı toprak örtülü 300 hanedir.

Ve (---) mahalle (---) mihrapdır. Bunlardan çarşı içinde (---) camii, kalabalık cemaate maliktir. Hanı, hamamı ve (---) adet dükkân vardır.

Bu şehrin üç tarafı baştan başa limon, turunç, bağ bahçedir. Hatta 100 limon turunç 1 akçeye satılır.

Buna yakın (---) kasabasında Abdâl Musa Sultan'ın bir tekkesi vardır. Bu da limon, turunç, nar ve incir ağaçları içinde cennete benzer bir İrem Bağ'ıdır. Vakıfları olmadığından dervîşi azdır. Ama yine 40-50 fukara eksik değildir. Bunun bahçesi içinde Nazar Dede ve Balım Dede gömülüdür. Oradan doğuya,

Eğdir kazası: Finike ile bitişik bir kazadır. Yolları sarp ve görölmeye değer bir şehri olmamakla o semte gitmeyip doğu tarafına 6 saat sarp ağaçlık yollar ve beller aşır,

Azrasan Kalesi'nin özellikleri

Teke toprağında Eğdir nahiyesindedir. Serdarı ve kethüdayeri yoktur. Kalesi, bir sarp yalçın kaya üzere beş köşe şeddadi yapı küçük bir kaledir. O gün yağmur çok yağmakla çıkıp istediğim gibi gezemedim. Ama göklere doğru uzanmış iki kat kaledir. Dış katının bazı yeri yıkılmış, ama iç kalesi usta mühendis elinden yeni çıkmıştır.

O gün Teke Müsellemi Çavuşzâde Mustafa Ağa tarafından birkaç kanlı ve haramiyi hapsedmek için getirip dizdarı Sefer

Ağa'ya teslim eylediler. Zira Teke Eyaleti'nde böyle bir sarp ve yüksek kale yoktur, 40 neferi vardır.

Aşağıda varoşu hep toprak örtülü (---) evlerdir. (---) mahal-
ledir. Ve (---) adet mihraptır. (---) camii, (---) hamamı ve (---) hanı
vardır. Bunun da limonu, turuncu çoktur ve bağına bahçesine
nihayet yoktur.

Bu kalenin doğu tarafında bir konak uzakta deniz kıyısın-
da sarp kayalarla Adalya Körfezi'ne yakın göklere uzanmış ka-
yalar vardır, ona **Elbisler** derler. Allah'ın hikmeti o kayalarda
gece gündüz alev alev ateşler göklere çıkmaktadır. Ancak gece
vakitleri Mısır'dan ve Kıbrıs'tan gelen gemiler 100 mil yerden bu
Elbisler'i seçip kurtuluş yakın olduğunu bilip şenlik ederler.

Hikmet bu ki o ateşlerin yanına bir adam varsa bir ateş daha
çıkır. İki, üç veya on adam varsa o kadar ateş ortaya çıkar. Kü-
kürt gibi kokusu vardır, ama insana zarar vermez. Ve seyreden
kimseler gidince evvelki ateşler kalıp sonraki ateşler kaybolur.
Sıcaklığın şiddetinden yanına varılmaz, zira alevi hayli yerden te-
sir eder. *"Allah her şeye kadirdir."* [Kur'ân, Bakara, 20]

Bu burundan içeri Adalya Körfezi'dir ki boyu 40 mildir. Bu
Elbisler'i seyredip kuzey canibine sarp taşlık yollar aşır 8 saatte,
Gerenler Köyü: 160 toprak örtülü evlerdir. 1 camii ve 1 hanı
var ve zeamettir. Bütün halkı Müslümanlardır.

Oradan yine kuzey tarafına sarp çalılık ve taşlık yollar geçe-
rek Elmalı Ovası'na çıkıp hamd olsun atlarımızın ayakları hâke
dokunup başka taştan eser görmedik. Bu ova içinde nice mamur
ve süslü İrem Bağı gibi köyler geçip,

Gönye Gölü: Bir büyük göldür. İçinde çeşit çeşit balıklar yü-
zer, köylerin halkı avlayıp yerler. Bu ovanın doğu tarafındaki ka-
yalardan Elmalı Nehri doğup geçit vermez, sesinden insan deh-
şete kapılır. Bir değirmi mağara kapısından çıkıp Elmalı şehri al-
tından akıp Gönye Gölü'ne karışıp kaybolur. Ancak bu göl bazı
mevsimde taşıp Elmalı Sahrası'nı ve köylerini basıp bütün mah-
sulleri yok olur. Yüksek yerde olan köyler ada gibi kalırlar.

Bu nehrin kayalardan çıktığı yerde, dağ eteklerinde hayır
sahibi Ömer Paşa tam 1 saat boyunca bir İskender Seddi gibi
bir duvar yapıp üzerini kaldırım etmiştir. Nice yerleri köprüdür,
bazı zaman bu seddi de basıp beş altı ay yol dağlardan işler. O

nehriñ başı olan mağaradan sayısız türlü türlü balıklar çıkar ki o vilâyet balığa doyar. Bu ne hikmet ki o mağarada o kadar balık nerede hâsıl olup dururlar.

Bu seyirleri edip Ömer Paşa Köprüsü'nden geçip çeyrek saatte Elmalı şehrinin bağ ve bahçeleri içinden geçip,

Eski şehir, elma yurdu Elmalı'nın özellikleri

Bu şehrin kuzey tarafında göklere yükselmiş bir tepe vardır. Orada hâlâ görünen mağaralar vardır. Teke Bay oğulları asrında o mağaranın birinden "almalı" birinden "almamalı" sesi duyulup nice yıl bu hâl üzere geçer, pek çok insan define çıkarmak ister, ama kimse başarılı olmaz. Hâlâ herkes mağara içindeki defineyi görürler. Sonunda Germiyanogullarından Yakub Germiyan'ın İshak Fakih adlı bir hocası gelip bu define dibinde bir erbain çıkarıp Kadir Gecesi'nde altın ve gürüş ırmak gibi dışarı akar. Teke Bay oğluna öşrünü verir ve "almalı" diye diye tüm Elmalı halkı Teke Bay iken Elmalı Bay olup bu şehre Elmalı demenin sebebi olur.

Sonra İshak Fakih, Anadolu şehirleri halkını zengin edip bin deve yükü mal ile Kütahya'ya gelip Yakub Germiyan'a bu kadar hazine verip Allah rızası için 1 cami, 1 medrese, hamam ve imaret yapar. Hâlâ Kütahya çarşısı içinde içinde "Sak Fakı" dedikleri galattır, İshak Fakih Camii odur. Hâlâ Elmalı şehrinde o mağara bilinir.

Bu şehir Anadolu Eyaleti'nde Teke paşasının tahtıdır. Ve paşasının padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 328 bin akçedir. Sefer sırasında paşası hâssına göre kanun üzere 400 adam ile sefere gider. Alaybeyi ve çeribaşısı vardır. Ve 8 zeameti ve 392 timarı vardır. Kanun üzere 5 bin akçede bir cebelüsü ile sefer eşer. Paşa askeri ile bütün sancak askeri (---) olup sefere giderler.

Bu şehrin müftüsü, nakibüleşrafı, kethüdayeri ve yeniçeri serdarı, ayanı eşrafı vardır. 150 akçe şerif kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Senede 3 bin gürüş hâsıl olur. Adaletle sancak paşasına senede 55 kese hâsıl olur, gayet mahsullü vilâyettir.

Sancağı kazaları: Evvelâ baş kaza Elmalı tahtı, batı tarafında Kaş kazası, yine batısında Kalkanlı kazası, onun doğusunda Finike kazası, onun doğusunda Eğdir kazası, onun yakınında Azra-

san kazası, onun doğusunda körfez aşırı Adalya kazası, onun kuzeyinde İstanaz kazası, onun kuzeyinde Kızılkaya kazası ve Teke Karahisarı kazası. Bu sancakta meşhur kazalar bunlardır. Ama bazı zaman Kaş kazası ve Kalkanlı kazası, Menteşe'ye bağlanır.

Bu Elmalı şehrinde kale yoktur. Şehri, Elmalı Dağı eteğinde Cihangir Yokuşu gibi, evleri birbiri üzere dereli ve tepeli yerde yapılmış İrem Bağı gibi eski bir şehirdir. Tamamı 32 mahalle ve 8.888 adet baştan başa tahta örtülü evlerdir.

Ve 32 mihraptır ve (---) cumadır. Evvelâ bunlardan mükellef, süslü ve ibretlik aydınlık bina, sanatlı yapı, murakka cami Ketenci Ömer Paşa Camii. Çarşı pazar içinde bulunmakla kalabalık cemaate malik geniş bir camidir. İçi ve dışı bukailemün nakşı tezhiplidir ki Behzad kalemini çekmede acizdir.

Kubbesi, yuvarlak bir kubbedir ki benzeri meğer dünya kubbesi ola. Bu kubbenin etrafında sekiz küçük kubbeler var. Hemen benzeri İstanbul'da Eyyub Sultan'da Zâl Paşa resminde-
dir. Boyu ve eni seksener ayaktır. Bir sürâhi minaresi var ki gökyüzüne baş uzatmış sanatlı ve düzgün bir minaredir. Kible kapısı üzere yazılı olan tarih budur:

*Dîn-i İslâma şeref verdi Ömer Paşa bugün
Nitekim Fârûk-ı a'zam ile zeyn oldu bu dîn*

*Şâd olup itmâmının Yahyâ dedi tarihini
Cami-i bünyâd beytullâh u hâdî rûkn-i dîn.*

Sene 1016

Dış sofaların sağında ve solunda olan pencereler üzerinde çini lacivert ile iri yazılarla bu beyt yazılmıştır. Beyt:

*Tavk-ı tâ'at bağlayup ifrît-i nefsin boynuna
Âsaf-ı Hakla ri'âyet kıl Süleymanlık budur*

Geniş bir avlusu var ki çeşit çeşit yüksek ağaçlarla süslenmiştir. Gölgesinde yeşil ve dühâvî kadife çemenzarında cemaat rahat olup Hakk'a ibadet ederler.

Bu avlunun dört tarafı medrese odalarıdır. Yüksek kubbeli bir derslane ve dâr-ı kurrası var. Bütün odaların önü sütunlar üzerinde kemerlerdir. Camiin taşra sofası da yüksek sütunlar üzerinde kubbelerdir.

Avlusunun ortasında bir abdest havuzu var ki ortasında bir şadırvanı var, insan gövdesi gibi ta kubbeye fışkırır. Havuzun dört tarafından sular selsebil gibi akmadadır. Bu hayır eserlerinin tamamı mavi kurşunla örtülüdür. Kısacası Anadolu Eyaleti'nde Tire, Manisa ve Amasya'dan başka yerde böyle sanatlı yapı yoktur.

Bu camiden sonra kalabalık cemaate malik Eski Cami, eski bina olmakla bir ruhaniyet var ki içinde insan iki rekât namaz kılıp dua etse dünya ve ahiretle ilgili bütün istekleri Allah'ın emriyle olur. Zira büyük evliyâlar nazargâhıdır ki meşhurdur.

Şeyh Yusuf Efendi Camii ve Ümmî Sinan Efendi Camii, onundur. Yeni Cami, Hanım Kadın'ındır. Bu camilerden başka 32 mihrap mescitlerdir.

Ve 7 sıbyan mektebi vardır. Evkafından her sene bütün çocuklara çanta, atıye ve birer kat esvap verilir. Bu 7 mektepten başka vakfı olmayan 70 sıbyan mektebi vardır, zira bunda Kur'an-ı Azim'e olan rağbet meğer Kastamonu'da ola. Başka diyarda yoktur, onun için Cenâb-ı Hak bu şehir halkını zengin edip bolluk ihsan etmiştir.

4 medrese, 2 imaret ve 5 hamamı var. Tabahane'de Tahtalı Hamam mahkemenin önündedir. Eski Hamam, Şeyh Paşa önünde Çavuş Hamamı ve Demirciler önünde Bey Hamamı, suyu ve havası gayet hoştur. Kak Mahallesi'nde Karkalı Hamam.

Toplam 300 dükkândır. Şehir içinde akan nehir üzerinde 70 değirmen vardır. 3 hanı vardır. Gerçi bedesten yoktur, ama bu hanlarda bütün kıymetli eşya mevcuttur.

Bu şehrin bütün duvarlarının alt tarafı taştır ve yukarısı kerpiç duvardır. Bütün sokakları iniş yokuş taş kaldırımdır.

Kible tarafı tamamen bağ ve bahçelerdir. Bundan başka her evde bahçe vardır. Türürlü türürlü üzüm ağaçları, çınar, kavak ve karaağaçlara sarılmış üzümli olur ki acayıptır.

Her evde birer âbıhayat temiz su bulunur. Bu şehir dağın eteğinde kurulmuştur ama kuzey canibi açık olmakla suyu ve havasının güzelliğinden mahbûb ve mahbûbesi gayet beğenilir. Bütün halkı garip dostudur. Genellikle Teke külâhı üzere sarık sararlar ve daima misafir ararlar. Çuka ferace, mavi ve nefti boğası kaftan giyerler.

Yiyecek ve içeceklerinden, 40 çeşit elması, yedi çeşit üzümü, beyaz ve has ekmeği meşhurdur. Beyaz bezi Denizli boğasisına tercih olunur.

Elmalı şehri ziyaret yerleri: Evvelâ şehir içinde Şeyh Baba Sultan, Eski Cami mihrabı önünde medfundur. Menkıbeleri çoktur.

Pınarbaşı'nda Abdülvehhab Efendi, bir mesiregâh türbesi var ki cümle dost ve zariflerin dinlenme yeri ve namazgâhıdır, orada bir kubbe içinde yatmaktadır. *Sırrı aziz olsun.*

Karaman Ereğlisinin Pınarbaşısı gibi bu şehre bütün sular bu mahalden gelir. Bütün pınarların her biri birer ağacın altından çıkar. Büyük dinlenme yeri ve ziyaretgâhtır.

Şehir içinde Ümmî Sinan Sultan.

Şehrin doğu tarafı ucunda İstanaz yolu üzere Baltasığedik Mahmud Dede, bir mesire ve seyir yerinde, cihannüma bir yüksek türbede medfundur. Abdâl Musa Sultan'ın kardeşidir. Çok kerametleri görülmüştür.

Bu Elmalı şehrinin bütün sularından tatlı olanları bunlardır ki zikrolunur: Alaca Mescit Mahallesi'nde Karapınar, Ulu Pınarbaşı ve Hacı Ahmed Pınarı. Bu pınarlar 60 adettir, hepsi bir yere toplanıp büyük Elmalı Nehri'ne karışıp Gönve Gölü'nde kaybolur.

Bu şehri de gezip görüp doğu tarafında dağlar eteğinde 20 pare mamur ve şenlikli köyleri ve Türkmen yatağı korkulu yolları geçip on ikinci saatte sahra ve bayırlar aşarak,

İstanaz [Korkutelî] şehri yaylağının özellikleri

(--) tarihinde Teke Bay oğlu, Ermeni keferesi elinden fethe-dip sonra Yıldırım Han eline girmiştir. Teke Sancağı toprağında paşa hâssı voyvodalıktır. Müftüsü, nakibüleşrafi, kadısı, kethü-dayeri ve yeniçeri serdarı, hepsi Antalya'da sakinlerdir. Ancak yılda bir kere bu yaylağa gelip sekiz ay yiyip içip dinlenir, hava alırlar. Sonra güz günlerinde küçük büyük Antalya'ya giderler. Ancak naip ve subaşı 100 adamla bütün evleri bekleyip korurlar.

Bu şehrin kalesi batı tarafında bir bayır üzerinde bir küçük viranca kaleciiktir. İç el olmakla dizdarı, neferi, bir şeyi yoktur. Ancak içinde birkaç fukara Ermeniler sakindir ve Celâli zama-

nında yıkılan yerlerini kerpiç ile tamir etmişler. Batıya bakar bir kapısı vardır. Bir alçak kayalı tepe üzerinde dört köşe kaleciktir. Güney tarafında bir dere aşırı bir yalçın mağaralı kayalar bu kaleye havaledir.

Bu yayla evlerinde ancak yüz hanede adam kışlar, yerlidir, gerisi göçerler. Bu İstanaz Deresi'nin içi geniş bir özdür. Nehrin iki tarafında kat kat 10.600 içli, dışlı, pek çok hamamlı, havuz ve şadırvanlı saraylar vardır. Gayet mamur ve süslü zengin evleri nehrin iki yanında kat kat şahnişinli, gül ü gülistanlı ve bağlı bostanlı havernaklardır.

Bu nehir üzerinde 70 ağaç köprü vardır. Herkes hanesinden dostları ile dalgıç gibi yüzerek balık avlarlar ki her bir alabalığı 3 okka gelir îlâhî armağanlardır.

Bu şehrin nehir kenarınca doğudan batıya boyu tam 2 saat yerdir, eni ancak üçer dörder sıra evlerdir. Gerisi dağı taşı bağıdır.

Bütün sokakları geniştir. Bağ bahçe içleri olmakla yollarına asla güneş tesir etmeyip Acem diyarının hıyâbânı gibi gölgeliktir. Her köşesi birer değirmenli sokaktır.

Bu nehir (---) dağından doğup Finike Kalesi ile Azrasan Kalesi arasında Akdeniz'e karışır.

Bu şehir 205 mihraptır. Her hayır sahibi birer mescit yaptığından mescitleri çoktur ve çoğunun evkafları yoktur. Ancak yayla mahallinde cemaati çoktur. Ama Cuma namazı kılınır 3 cami vardır.

Şehrin batı tarafı ucunda çarşı pazar içinde kalabalık cemaate malik Sultan Alâeddin Camii, geniş bir camidir. Daha önce kurşun örtülü imiş, Celâlî Karayazıcı gelip kurşununu sekbanlara verip bu nurlu camii yakar. Daha sonra (---) Sultan Ahmed asrında Kuyucu Murad Paşa yeryüzünü Celâlî pisliğinden temizleyip bu camii tamir etmiştir. Hâlâ cami içinde 20 çam direği meydandadır. Ve 20 çam direği de camiin duvarlarına bitişik ayakta, toplam 40 sütundur. Direklerin üzerinde yine çam kirişler üzere sade-dil gibi nakışsız şöhetsiz tavanlardır, kârgir kubbeler değildir ve üstü kireç örtülü damdır.

Bu camiin ortası Bursa'da Ulu Cami gibi açıktır. Daha önce büyük bir havuzu varmış. Hâlâ beyaz ham mermer döşelidir.

Bu cami dört köşedir. Kible kapısından mihraba boyu 200 ayaktır ve eni 120 ayaktır. Müezzinler mahfili camiin ortasında bir sanatlı çamdan köşktür. Mihrabı ve minberi eski tarz sade yapıdır.

Kible kapısından 12 basamak taş merdivenle inilir. Bu kapıdan başka kapısı yoktur.

Bu kapının sağ tarafında bir kârgir düzgün minaresi var ki büyüleyici sanatlı bina imiş. Ancak Celâlî yakınca bazı yerleri bozulmuş. Minarenin dış yoldan tarafında iki adam boyu yüksek yerde bu hat yazılıdır: Tarih:

“Benâ hâzihi'l-minarete's-şerif Murad Paşa fî evâili Rebî'i'l-âhir, sene 979”

1 medrese, 1 han, 1 hamam ve daha önce 1 imaret, hepsi Sultan Alâeddin'indir. Bir hamam da (---)nınır.

Tamamı 300 dükkândır. Bu dükkânların asla kapıları ve kepenkleri yoktur. Herkes malını gece hanesine götürür. Bütün sokakları kumsaldır, kaldırımı yoktur.

Kısacası suyu ve havası o kadar hoştur ki bütün Antalya kavminin yüz renkleri sarıdır. Burada 8 ay dinlenip hava alıp gül-çehre olup hayat bulurlar. Adalya [Antalya] kavmi bu yaylağa gelmeseler memat [ölüm] bulurlar. Kısacası övgüsünde dil kısa kalır.

Bütün meyveleri beğenilir, ama kirazı, armudu, elması ve fındığı meşhurdur.

Bütün saraylardan sanatlısı, süslüsü ve eski yapı olanı İstanbul'da Galata Mevlevîhanesi Şeyhi Âdem Efendi hazretlerinin babadan dededen miras olarak intikal eden sarayı bir diyarda yoktur. Hatta böyle yayla yerde limon, turunç, kebbat ve İremezât gibi süslü İstanaz Bağ'ıdır.

Ve bu şehirde haftada bir pazar olur ki insan deryası olup nice yüz bin guruh meta çevre vilâyetlerden gelip alınıp satılır. Osmanlı hükmünde Konya şehrinin Meram'ı, Malatya'nın Aspuzusu, Peçoy-ı Sirem İrem Bağ'ının Baruthanesi, Kırım Vilâyeti'nde Kefe'nin Sudak'ı ve bu Antalya'nın İstanaz'ı Rum, Arap ve Acem'de meşhurdur. Eğer bu İstanaz Yaylağı'nı öğrendiğimiz kadarıyla özelliklerini yazsak bir cilt kitap olur.

Oradan kuzey tarafına 4 saat mamur köyler geçerek,

İncirli Köyü: Teke toprağında bir mamur Müslüman köyüdür.

Oradan doğuya 11 saat mamur köyler ve ağaçlı dağlar aşır şiddetli sıcak çekip sıkıntılar çekerek Merkez Belî'ni de geçip,

Şirin Isparta şehrinin özellikleri

(---) tarihinde Ermen elinden Sultan Alâeddin fethidir. Sonra (---) tarihinde Osmanlılardan (---) fethidir. Anadolu Eyaleti'nde Hamid paşasının tahtıdır, başka sancaktır. Paşasının padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 400 bin akçedir. Sefer sırasında hâssına göre 400 adam ile sefer eşer. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır.

Ve 9 zeameti ve 585 timarı vardır. Bütün zeamet ve timar sahiplerinin mutasarrıf oldukları mahsulatları ne kadar mal olursa 5 binde bir yarar cebelûleri ile sefer eşerler. Paşasının askeri ile toplam 8 bin asker olur.

Müftüsü, nakibüleşrafı, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, ayanı eşrafı ve uleması çoktur. 150 akçe şerif kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Kadiya senede 6 bin guruş, paşaya 30 bin guruş adaletle hâsıl olur. Cevz-i ma'dûdu 7 bin guruş vardır. Pazar bacasından ve diğer şeylerden 7 bin guruş daha hâsıl olur.

Bu sancak eyaleti gayet geniş diyardır. Toplam (---) kaza yeridir. Isparta şehri 17. örfi iklimdendir. Anadolu şehirlerindendir, beyti *El-hamid'*dir ve süslü bir şehirdir. Keramet ve irşat sahibi geçmişte ve hazırda çok kimseler vardır.

Ve (---) adet mihraptır. Evvelâ Firdevs Bey Camii, Koca Mimar Sinan bina etti.

Şeyh Velî ziyareti: Hamid Sancağında Agrasa kasabasındandır. Sıllarında bir zaviye yapmıştır, orada medfundur. Firdevs Bey Camii'nde vaiz idi. Çok kerametleri görülmüştür.

Bu Isparta şehrini iki günde mümkün olduğu kadar gezip kible tarafına mamur ve süslü köyler geçerek 8 saatte,

Sarı Ali Bey Köyü: Mamur Müslüman köyüdür ve zeame-tidir. Oradan yine kibleye 6 saat geniş ovalar ve mamur köyler geçip,

Kara Kaldırım Köyü adlı yere gelindi. Oradan tam 8 saatte kible tarafına Kara Kaldırım üzerinde geçtik ki bu Kara Kal-

dırım Arap ve Acem'de meşhurdur, buradan 100-200 adam güzellik ve rahatlıkla geçemez. Tamamen harami ve eşkıya yatağı ve sığınağıdır.

Bu Kara Kaldırım'ın her tarafı fil gövdesi gibi sert taşlardır ki usta mühendis elinden henüz çıkmış sanılır. Bu yolun iki tarafında olan ibretlik mermer sandıklarla her biri birer oda zannolunur. Bazısının kapaklarını açmışlar, tamamen leş ve kemiklerle doludur. Her sandık üstünde Yunanca olarak ikişer üçer satır tarihleri vardır ve böyle nice yüz bin sandıklar vardır.

Ve nice bin kilise, manastır, kale ve değirmen arkları ve kırkar ellişer ayak taş merdiven ile inilir yüksek sütunlar üzerinde su sarnıçları ve ibretlik yapılar var ki 8 saatlik yolu tutmuştur, ama hâlâ virandır. Hamd olsun selâmetle bunları geçip,

Yenice Han menzili: Güvenli yerdir. Antalya toprağında bir yalçın kayalı dereli yerde 3 adet handır. Antalya ile İstanaz arasında bulunmaktadır. Gelen geçenlere dinlenme yeridir. Henüz yeni yapılmıştır, bir kahvehanesi ve birkaç yeni yapı dükkânları var.

Antalya Kalesi'nin dizdarı Celeb Cafer Ağa hanın karşısında bir tatlı su çeşmesi inşa ederken hakirin bu tarihi celî hat ile yazılmıştır. Tarih:

*Sahibü'l-hayra suna mâ-i Keşer
Şâd ola rûh-ı Hüseyin-i Hayder*

*Evliyâ dedi anın tarihin
Şâd [u] hurrem ola ayn-ı Cafer.*

Sene 1078

Oradan kible tarafına sarp kayalar ve dereler içinde çalılık ve ormanlık yerler içinde geçerek 5 saatte,

Adalya [Antalya] Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Ceneviz elinden Sultan Alâeddin fethidir. Sonra (---) tarihinde Orhan Gazi eline girmiştir. Yine İspanya küffarı alıp (---) tarihinde tekrar Gazi Hudavendigâr fethidir. Teke Sancağı tahtı idi, ancak bir kenar yerde bulunmakla hâlâ Teke paşası Elmalı şehrinde oturup taht olunmuştur. Hâlâ 300 akçe şe-

rif kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Senede adaletle 8 bin gurus hâsıl olur.

Müftüsü, nakibüleşrafı, kethüdayeri, serdarı ve ulu, nimet sahibi, zengin bezirgânları, dizdarı, 150 Müslüman ve 150 kefer kale neferi vardır.

Kalesi, Antalya Körfezi'nin sonunda deniz kıyısında minare boyu yalçın kayalar üzerinde yuvarlak bir şeddadi taş yapı eski kaledir. Çepçevre büyüklüğü liman kenarı dolaşmasıyla 4.400 adımdır. Batı tarafında Paşa Sarayı köşesinden Narin Kule'ye ve varoş kapısı üzere mehterhane kulesini geçip doğu tarafında Lala Kulesi'ne kadar bu kale iki kat sağlam, otuzar arşın, yedi ve sekizer arşın eninde İskender Seddi gibi muhkem duvardır.

Bu taraf 40 kule ve 1.300 adımdır. Oradan güneye bin adım ve 18 kuledir. Oradan batıya Kız Kulesi burnuna kadar bin adım ve 15 kuledir. Bu taraflar kara tarafları olmakla ikişer kat kale duvarı 20 arşın derinlikte ve 20 arşın eninde geniş kesme kaya hendektir.

Bu Kız Kulesi katmer gül gibi birbiri içinde safi beyaz mermerden bir sanatlı görmeye değer kuledir. Limanı dolaşınca 1.100 adımdır. Bu tarafı gerçi yalın kat duvardır, ama 40 arşın yüksek sağlam duvardır. Diğer yerleri on beşer, yirmişer arşın yüksektir. Ve liman etrafı 12 güzel kuledir.

Bu hesap üzere tüm Antalya Kalesi 80 kuledir. Her kule arası yirmişer bedendir. Bu hesap üzere Antalya Kalesi'nin çepçevre iki kat kale duvarı bedenleri 2.060 bedendir.

Ve 4 kapısı vardır. Bunlardan işlek yol taşra varoş kapısıdır ki birbirinden geçme yedi kat eğri büğrü, kimi doğuya ve kimi batıya bakar kapılardır, ama yine bir yoldur. Her bir kapı arasınd nice bin hile ve şeytanlıklar var ki insan hayran olur. Ve asma demir kafesler ve çeşit çeşit savaş aletleri asılı ve cebehane ile bezeli kapılardır.

Dizdar divanhanesi ve mescidi bu mahaldedir. Bütün neferler bu mahalde pür-silâh hazırlardır. Zira gayet sağlam ve korunaklı kale olmakla birkaç kere Osmanlı paşaları kapanıp Osmanlı'ya karşı koymuşlardır. Bütün kâfirler "Âh Adalya" diye feryat ederler. *Allah korusun.*

Bu varoş kapısından başka yerden karaya çıkar kapı yoktur.

Bütün halk bu kapıya muhtaçlardır. Diğer üç kapı liman tarafına işler. Büyük liman kapısından limana 40 ayak taş merdiven ile inilir, güneye nazır bir kapıdır.

Limanın orta kapısı doğuya nazırdır. Bu kapının kemeri üzerinde bir beyaz mermer üzere tam insan boyunda Frenk yapısı bir derviş tasviri yapmışlar ki sanki canlıdır. Elinde asası, başında külâhı ve belindeki pâlhengi üzere “Allah” lafzı yazılmıştır. Bu tasvirin başı ucunda yine o mermer üzere Yunanca üç satır özelliklerini yazmışlar. O yazının tercümesi:

“Bu, o Allah kuludur ki Seyyid Ahmed el-Bedevî fukarasıdır. Her sene Mısır’dan derya üzere yürüyerek gelip bizim Angiliye Kral’dan ellişer esir alıp kurtarıp yine gözümüz önünde derya üzere giderdi” diye yazmışlar, gören cihan seyyahlarına gizli değildir.

Bu kapı ile Gümrük Kapısı yakındır, gayet küçük kapıdır ve kibleye bakar. Gümrükhane bu kapının iç yüzündedir. 70 yük akçe padişah malı sağlanır büyük Mısır iskelesidir.

Bu dört kapı taşra hisar kapılarıdır ki büyük kapılardır. Ama bölme bölme hisar duvarlarının, mahalleler içinde küçük büyük 22 kapısı vardır. Bazısı gecelerde kapanır, bazısı kilitlenmez. Zira bu kale, yedi kat bölme kıvrım kıvrım küçük hisarlarıdır. Hazret-i İsa asrında ancak liman tarafı küçük kale imiş. Devletleri sürdükçe kat kat kaleler ekleyip yedi kat yapmışlar, sanki Tokat Kalesi’dir. Her katı birer sağlam duvarlıdır, kuledir. Ancak bu katların hendekleri ve bedenleri yoktur. Ancak dış iki katı bedenli ve hendeklidir ve Mevlevîhane ile Eski Cami iç kale gibi 6 kuleli bir kat bölme hisardır.

Paşa sarayı da başka bölmedir. Ve alt yanında limana nazır balyemez toplar durduğu hisar-piçe başka bölmedir. Çarşı bölmesi ve Hünkâr Camii bölmesi, kısacası yedi bölme İskender Seddi sarp hisardır.

Bu şekilde olan kale içinde toplam 4 mahalle ve 3 bin kiremit örtülü kat kat eski yapı evlerdir ve gayet sıktır.

Tamamı 70 sokaktır ve tertemiz kaldırımlıdır. Her evde dörder direk üzere çardak vardır. Her gece orada hava alıp yatırlar. Bütün haneleri güneye ve batıya liman tarafına bakar. Bu şehir bir körfezin sonunda olmakla asla sağ rüzgâr isabet etmez.

Bu şehrin içinde ve dışında toplam (---) mihrap vardır. On biri cumadır. Bunlardan hoş, temiz yapılı, aydınlık cami, geniş avlulu, mihrap önü İrem bağlı, avlusunu dört tarafı medrese odalı, bütün yapıları kurşun örtülü kubbelerle bezeli ve bir düzgün minare ile süslenmiş, Celâlî fatihi Kuyucu Murad Paşa Camii, bir havadar, karar evi, gönül açan camidir. Kible kapısı üzere tarihi budur:

*Ola dâ'im Murad Paşa'nın
Rahmet-i Hak revânına vâsıl.*

*Yapdı bu Camii murad ediniüp
Kıldı ukbâ savâbını hâsıl.*

*Ede hayrâtını Hudâ makbûl
Adn cennet ola ana menzil.*

Sene 978

Bir büyük şehir içinde olacak camidir, lâkin taşra varoş kenarında kalmış bir garip camidir.

Bundan sonra süslü cami kale içinde Tekeli Paşa Camii: Kalabalık cemaate maliktir ve gayet sanatlı kurşun örtülü yüksek kubbelerdir. Bir düzgün minaresi var ki bu şehir içinde misli yoktur. Yol kenarında bulunmakla avlusu da yoktur, ama cemaati çoktur.

Ondan sonra Eski Cami: Sultan Alâeddin'indir, derler, ama daha önce kilise imiş. Kapısı üzere Yunanca Hazret-i İsa'dan önce yapıldığını işaret etmiştir.

Sonra yine bu kapı üzere fethedenin cami ettiğine tarihi budur:

“Bismillâh irrahmân irrahîm, ba'de fadlillâhi teâlâ ve cemîli eltâfiyyeti mâ hasalallâhu tebâreke ve teâlâ bi-inâyeti'llâhi'l-âliyyeti min fethi Antâliyye benâ ceddede hâze'l-cami eş-şerif el-mübâreke el-mükerem el-mevâhibeti'l-vekâyâ emîrû'l-mü'minîn es-Sultanü's-sevâhil zemânü'd-devâbb ve'd-dîn Muhammed bin Mahmud bin Yunus halled'llâhu mülkehu el-hâdî ve'l-ışrûn min Zi'l-ka'de li-seneti erba'a ve seb'in ve seb'a mie ve mi'maruhu Balaban et-Tavâşî.” [774]

Bu camie bitişik medresenin kapısı üzere tarihi budur:

“El-mülkü lillâhi'l-vâhidi'l-kahhâr bi-'imareti'l-medreseti'l-

mübâreketi devlet Sultanü'l-a'zam zıllullâhi fi'l-âlem gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebü'l-feth Keyhusrev bin Keykubâd hallede mülkehu li-seneti sitte mie'dir." [600]

Medresenin karşısında yol aşırı Darphane Medresesi, Sultan Keyhusrev hatunudur. Bu medreseye yakın Sultan Mahmud'un Nakş-ı Cihan derler ibretlik bir medresesi vardır ki insan gözü yeryüzünde benzerini görmemiştir. Bir Acem ustası gelip var gücünü sarf edip o kadar cilâlı ve parlak taşları birbirlerine öyle kaynaştırmış ki insan hayran kalıp parmağını ısırır. Kapı ve pencerelerinde, havuz ve şadırvanlarında olan küçük ibretlik nakışlar bir diyarda yoktur.

Bu medreselerde yine Cuma, mescit ve minare olup cami özelliklerinde yazıldı.

Kalenin ikinci katında Hünkâr Camii derler, daha önce kilise imiş, boyu 200 ayak ve eni 120 ayaktır, hoş ruhaniyetli camidir.

Yeni Cami, Sultan Korkud'undur.

Karadayı Camii da aydınlık camidir.

Bu kale içinde ancak 5 minare vardır. Kaleden dışarıda Murad Paşa Camii, Bokçuzâde Camii ve Balı Paşa Camii kubbesi kârgir yapılardır ve kiremit örtülüdür.

Yassı Minare Camii, Sofular Camii, Şeyh Camii, Kâzergâh Camii, meşhur camiler bunlardır, gerisi mescitlerdir.

7 medrese, 17 sıbyan mektebi, 1 dârülhadis ve 1 dârülkurra vardır.

Ve 7 tekke vardır. Bunlardan kale içinde Mevlevîhane, kârgir kubbeli bir Celâleddin tekkesidir. Hayır sahibi mihrap önünde bir sivrice yüksek kubbenin içinde yatmaktadır.

Gülşenî Tekkesi, Ahi Sultan Kızı Tekkesi. Kalenin dışında doğu tarafında hendek kenarında Koyun Baba Tekkesi, Bektaşî tekkesidir. Limonlu, turunculu ve gül gülistanlı mesiregâh bir tekkedir. Şeyhi Boşnak asıllı Zülfikâr Dede'nin demine hû, tarîk sahibi Tanrı merdi candır. Gelen gidenlere nimeti boldur.

Bu şehrin içinde ve dışında toplam 8 hamam vardır. Kale içinde Çukur Hamam, Büyük Hamam, Nazır Hamamı, Paşa Hamamı, Mevlevîhane Hamamı, kale dışında Çavuş Hamamı, Balı Bey Hamamı ve Şeyh Hamamı, bunlardan başka 11 saray hamamları vardır.

Bu şehrin içinde ve dışında (---) handır. Evvelâ kale içinde gümrük dibinde Bezir Hanı, Kapan Hanı, Durveli Hanı, Piring Hanı, Murad Paşa Hanı, Çavuş Hanı, Urum Ali Hanı, Serçe-i Nebî Hanı büyük odalardır, kaleden dışarı varoшта Dizdar Cafer Ağa Hanı ve çarşı pazar içinde toplam 600 dükkândır, ama be-desten taşra varoştadır.

Bu kalenin kuzey tarafında olan büyük varoş 20 mahalledir. 16 mahallesi Müslüman ve dördü Rum keferesi mahallesi- dir. Ama keferesi asla Rumca bilmezler. Bozuk Türkçeyle konu-şurlar.

Tamamı kârgir ve geniş (---) 190 hanelerdir. Hepsi mamur ve süslü, bağlı bahçeli geniş evlerdir.

Tamamı 500 dükkândır. Dört kapılı kubbe bina bir İskender Seddi sağlam varoştur.

Ve 200'den fazla çeşmeleri var. Bütün suyu Düden Nehri'nden gelir. Düden Nehri bu şehrin yıldız ile doğu arasında donanma dedikleri yollardan gelir, ta Düden dağlarından doğup bu şeh- re gelince birkaç kol olmuştur. Bir kolunu eski padişahlar yalçın kayaları ve sarp yolları kesip Antalya Kalesi'ne getirmişler. Bir- kaç kolu da Manavgat nahiyesine giderken taş köprülerle geçi- lip o mahalde denize karışır. Bir kolu da Antalya yakınında ka- yalar arasında kaybolup Antalya Kalesi'nin limanı kenarlarında deniz kıyısında büyük kaynaklar vardır ve bazı kaynakları is- kele başında deniz içinde kaynayıp çıkar. Eski padişahlar ovada kaybolan sulara saman ve kömür döküp bu liman kaynakların- dan çıktığını görmüşlerdir.

Bu Antalya'nın tüm suyu lezzetli değildir. Aktığı yollarda buz hâsıl olur, yani alçı gibi donar ve suyollarını kapar. Ve her sene yollarını temizlerler. Kısacası mamur ve şenlikli şehirdir. Ama suyu ve havası kıyı olmakla ağırdır. Onun için her sene İs- tinaz Yaylası'na çıkarlar.

Limanı yapma limandır, ancak 200 parça gemi alır. Sekiz rüzgârdan emindir, iyi yataktır, zira kapılı limandır. Ağzında 2 büyük kulesi vardır ki kirpi gibi topları dört tarafı korutur. An- cak liman içinde her rüzgârın kasırğa ve sağanağı eksik değildir. O yüzden bütün gemileri demir atıp koltuk palamarların hep- sini limanın dört tarafındaki minare boyu olan kayalara ve kale

kulelerine bağlarlar, bütün halk altından geçerler. Hoş limandır, ağzı keşişleme tarafına bakar.

Gayet sıcak havası vardır. O yüzden bütün halkının yüz renkleri sarıya meyillidir ve sıtma hastalığı gayet çoktur. Ama bütün dertlerine deva, zehir kesici olan limonu fârûk-ı azamdır. Safra ve balgamı parça parça edip bütün hastalıkları yok eder.

Yiyecekleri ve içeceklerinden turunç, kebbat, hurma, zeytin, inciri, şeker kamışı ve narı cihanı tutmuştur.

Üç tarafı İrem Bağlı gibi bağ bahçelerdir. Bu bahçelerden görmeye değer Tekeli Paşa Bahçesi, kalenin kible tarafından hendek kenarında hurma ve servi ağaçları sıra sıra süslenmiştir. Limon, turunç ve diğer meyve ağaçları, havuz ve selsebillerle inşa olunmuş bir koyaktır.

Bu şehrin halkı bütün baba-yı âlem Anadolu halkı gibi Türkçe konuşurlar. Hepsi çuka esvaplar giyip kendi ticaretlerine bakar zengin bezirgânlardır. Taze yiğitleri Cezayir levendi esvabı giyip kâr ederler. Kadınları çuka ferace giyip başlarına sivri takeler üzere beyaz çarşaf bürünürler. Bütün halkı dürüst ve garip dostlarıdır.

Bu şehirde yatan büyük velilerin ziyaret yerlerini bildirir: Evvelâ Ahi Evran Sultan, yine kale içinde Ahi Yusuf Sultan, Murad Paşa Camii yakınında Âşık Doğan Sultan, Ahi Sultan kızı ve nice ziyaretler de ettik, ama meşhur olanları bunlardır.

Bu şehirde bir hafta konup keyifler sürüp Mevlevîhane şeyhi, Dizdar Cafer Ağa, Çavuş Bey ve serdar ile kısacası bütün dostlarla vedalaşıp ve bize yoldaşlar koşup kibleye 3 saat gidip,

Kondi Köyü: Kondi Ovası'nda Türkmen köyüdür. Onun kuzeyinde 1 saat uzak Serik Dağı eteğinde,

Teke Karahisarı Kalesi'nin özellikleri

Daha önce Kayser yapısı imiş, sonra Frenk ele geçirmiştir. Daha sonra Sultan Keyhusrev fethidir, ondan sonra Orhan Gazi fethidir. Teke paşasının hâssıdır, subaşı hâkimdir. 150 akçe şerif kadılıktır ve nahiyesi 70 parça köydür.

Kalesi bir tepe üzerinde dört köşe bir küçük kaledir. Yedi kulesi ve güneye bakar bir kapısı vardır. Ensesinde havalesi vardır ve hendeği yoktur.

Kale dizdarı, neferi, kethüdayeri, serdarı ve ayanı yoktur. Ancak 70-80 hane Türkmen kavmi sakinlerdir, onlar da Temmuz'da yaylağa çıkarlar. O kadar mamur kale değildir. Ancak nahiyesi mamur ve mahsuldar kazadır. Onu görüp kible tarafına dağlı ormanlı yollar geçerek,

Aksu Nehri: Büyük sudur. Ta kuzey tarafında Hamid Vilâyeti'nde Eğirdir dağlarından ve Hamid derelerinden toplanıp bu Kondi Ovası içinden geçip yine bu mahalle yakın Akdeniz'e karışır, ama kanlı ve hayırsız sudur.

Bu mahalde onu gemi ile geçip karşı tarafında,

Görüş Köyü: 200 evli bağlı ve bostanlı mamur köydür. Onu geçip 2 saat bir düz ormanlarda yüksek ağaçları seyrederek,

Ulus Nehri: Bu da doğu tarafında Hamid dağlarından gelip bu mahalde Sultan Alâeddin'in 11 göz büyük köprüsü altından akıp bu mahalde Akdeniz'e karışır. Derya gibi büyük âbıhayat sudur ve çeşit çeşit balıkları vardır.

Bu köprünün Antalya tarafında binden fazla sazdan külbe gibi dükkânlar vardır. Haftada bir cumartesi gün Serik nahiyesinden, Karahisar'dan, Alâiye ve Antalya'dan, Teke ve Hamid'den 40-50 bin adam bir gün bir gecede toplanıp büyük pazar durur.

Serik Subaşı Nişancı Paşa hâssıdır. Onun subaşı, kadısı, Karahisar ve Manavgat kadısı o gün orada hazır olup büyük kavga ve davalar halledip kadılara sicil için 3 akçe, hüccet için 10 akçe verirler. Bir akçe fazla istese kadıların piş-tahtasını [çekmece] başında parça parça ederler giderler, öyle kavgacı Manavgat kavmidir. Manavgat neredir, diye sorsan "Ya geri kaldı, ya ileri dedir" diye cevap verirler. Böyle yerilmiş, kötü kavimdir.

Bu vilâyet halkı bir haftayı Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma diye hesap edemezler, ancak her gün bir semtte pazar durur, o pazar günleri ile hesap edip "Ulu pazar, kiçi pazar, beri pazar, öte pazar, Serik pazar ve Manavgat pazar" diye 8 günü 8 pazar ismiyle sayarlar, tuhaf kavimdir. Ancak gayet musallî halktır.

Bu pazarda bir gün konup acayip ve garip şeyler görüp Ulu-su Köprüsü'nden geçip 5 saatte düz ormanlar içinde gidip sol tarafta,

Güvercinlik Kalesi'nin özellikleri

Teke toprağında Karahisar nahiyesinde bir yalçın tepe üzerinde dört köşe bir şeddadi bina sarp ve sağlam kaledir. Büyüklüğü 800 adım bir kat yüksek kaledir. Güneye bakan bir kapısı var. İçinde dizdarı ve neferi yoktur. Ve 40-50 kadar saz örtülü Türkmen evleri vardır, onlar da kışın otururlar, başka zaman boştur. Bunu da görüp ve 1 saat gidip,

File Deresi'ni at ile geçtik. Manavgat sınırı derler ama köylerinden ve kasabalarından bir fert haber vermeyip aciz kaldık. Hepsini "Manavgat'ı bilmeziz" diye inkâr edip başkasına salarlar idi. Acayip haramzâde kavimdir.

Bu dağlarda kaplan çoktur, zira gayet sarp taşlı ve ormanlı dağlardır. Hatta hakir "Ayâ, bu gece nereye konsak?" diye serse-ri gezerken bir dere içinde bir camızı bir kaplan avlayıp önce ciğerini çıkarıp yerken biz de üzerine vardık. Hemen avını bırakıp derenin bir yüksek yerine çıkıp bize yan yan bakarken fakir camız can havliyle ayağa kalkıp giderken yine yıkıldı.

Hemen kaplan şimşek gibi gürleyip üzerimize saldırıp gelirken hemen hakirin köleleri birkaç kol tüfenkleri atınca kaplan bir tepe üzerinde durdu. Hakir uzaktan seyrederken dağlar içinden bir gürültü kopup bu kaplanın avı üzerine Kastamonu katırından iri bir kaplan, camızı görüp hemen anında parça parça edip yemeye başladı. Evvelki kaplan da gelip birbirleri ile cenk edip ikisi de birbirini öldürdüler.

Hakir bu hâli görüp Allah'a şükreyleyip kaplanların yanına varıp derilerin yüzerken üç Türk adamı geldi, onlar da bize yardım edip hemen yüzdüm. Böylece iki kaplan derisi sahibi oldum. Büyük seyirler edip hayretler içinde kaldık.

Bu Manavgat kavmi, kaplanlarından melunlardır. Kısacası "İşte Manavgat bu mahaldir" der adam bulamayıp başıboş şaşkınlık içinde 9 saat gezip sonunda,

Yonmataş Köyü demekle bilinen bir yalçın kaya dibinde 70-80 evli bir Etrak köyünde misafir olup yüz bin sıkıntı ile atlarımıza yem ve bizlere biraz yemek getirip orada konakladık. Yonmataş adlı kayaya 1 saatte çıkıp seyrettik. Bir sahrada yüksek-lere baş uzatmış bir sivri kaya üzere Allah'ın emri at eyeri gibi yonulmuş bir parlak kırmızı kayadır. O diyar kavminin inancı

“Üc bin Unuk bu kayaya gelip at gibi binerdi” diye halk arasında yaygındır ama boş sözdür. Ancak görülmeye değer ibretlik yüksek dağdır.

Oradan yine konağımız olan Yonmataş’a geldik. Bunlar da “Manavgatlı değiliz” diye inkâr ettiler. Ama gerçek Manavgat hudududur ve Alâiye Sancağı hükmündedir. Teke hükmü bu Yonmataş’tan geri kaldı. Bu köyden kalkıp 2 saat düz yerlerde korular içinde geçerek,

Sarısu Nehri: O kadar büyük su değildir. Alâiye yaylalarından gelip bu köprü mahallinde Akdeniz’e karışır âbıhayat sudur. Hoş ve lezzetli balıkları olur. Bu tatlı suyun kaynağı karlı dağlardır. Nehrin kenarında bükükler içinde kara canavarları çok olur. Acayip avlık ve dinlenme yerleridir. Onu köprüden geçip 5 saat gidip,

Büyük Manavgat Nehri: Kuzey tarafında Alâiye ve Seydişehir dağlarından toplanıp büyük bir nehir olup bu mahalle 1 saat yakın Akdeniz’e karışır. Bu nehri gemi ile geçip,

Manavgat Irgat kasbası

Alâiye Sancağı toprağında subaşılıktır. 150 akçe âsumanî kadılıktır ve nahiyesi 41 parça köydür. Paşa hâssıdır ve 70-80 kadar sarı toprak örtülü evlerdir. 1 camii, 1 hamamı, 1 hanı ve 7 dükkânı var. Ama haftada bir gün büyük pazarı olup binden fazla sazlı kulübe dükkânları vardır. Nehrin kenarında 20 bin adam toplanıp hayli pazar olup köşe köşe çınar ve salkımsöğüt gölgelerinde oturup eğlenirler.

Oradan yine doğuya 3 saat düz sahralı, mamur, şenlikli ve mahsullü köyler geçerek,

Çerçisli Köyü: Manavgat nahiyesinde bir kayalı bayır dibinde 150 evli ve 1 camili Müslüman köyü imiş. Hak onlardan razı olsun. Meğer yol yanılıp gelmişiz. Bize karşı çıkıp,

“Bre hoş geldiniz. Çok adamlarınız helâk oldu mu, nice kurtuldunuz?” dediler.

Biz hayretler içinde kalıp,

“Siz ne dersiz?” diye sorduk.

“Be siz Manavgat pazarından gelirken şimdi şu dağın ardında cenk etmediniz mi?” dediler. Biz yok, dedik.

“Bre şükür. Siz o yere uğramayıp Allah sizi bu yola salmış. Ey imdi bize lâıyk olan sizi buradan sağ salım Alâiye’ye düşürmek boynumuza vaciptir” diye “Yiyeceğin hayırlısı, hazır olandır” diye yemek getirip yedikten sonra köyden bize 20 tüfenkli piyade şahbaz yiğitleri yoldaş koşup yolladılar. 2 saatte,

Karpuzlu Nehri’ne varıp nehrin kenarında kimi canlı yaralı ve kimi ölmüş 17 adam daha yeni ahirete yürüyüp yatarlar.

Meğer Çerçisli’de bize dedikleri cenk bu imiş. Bütün çevre köylerin halkı ve nahiye naibi gelip keşif yapılıncaya kadar hakiri koyuvermeyip sicille ismimizle yazılıp şehitleri bir tepe üzerine defnettik. Yaralıları köylere dağıtıp yola koyulup Karpuz Nehri’ni atlarla geçtik. Küçük nehirdir, ama taşkınunda bir ay bekleyip geçit vermez imiş. Alâiye’nin kuzeyinde Alara dağlarından gelip bu mahalde Akdeniz’e karışır.

Bu nehre yakın bir tepe üzerinde büyük bir viran kale var. Türkler ona Alara Kalesi derler. Hâlâ virandır, içinde insan yoktur. Gayet büyük kale imiş, çevresinde yapılardan ve mezarlıktan geçilmez. Kisra kemerlerine benzer binalardır. Kış günleri içinde Türkmen sakin olur imiş.

Oradan yine doğuya 4 saat gidip,

Alara Nehri: Bu da kuzey tarafında Alara Yaylağı’ndan doğup Alâiye yakınında Akdeniz’e karışır.

Burada, nehir kenarında bir topraklı yüksek bayır üzere,

Alara Köyü: Alâiye toprağında 60-70 kadar Müslüman evleridir. Bir camileri var. Bu Alara Nehri kenarında büyük hıyâbân, cihan mesiregâhı yeşillik yerlerde, büyük ağaçlar gölgesinde Alâiye müsellimi konup Çerçisli Köyü’nden bize yoldaş olan 20 tüfenkli bizi müsellime teslim edip bizden sağlık kâğıtları ve birkaç gurusu yol hakkı alıp döndüler.

Hakir, müsellime, bu Karpuz Nehri kenarında şehit olan garip tüccarların durumlarını anlattığımda hemen baş bölükbaşı ile üç bayrak asker gönderip araştırmaya gittiler. Hakir orada onlarla bir gün konup ertesi gün cemapur askeri gibi derinti kavim ile kâh deniz kıyısı ile ve kâh taşlık ve dağlardan korkulu ve tehlikeli yollarla, her kayanın tepesinden insan aşağı denize baksa ödü patlar, öyle musibet geçidin sonuna vardık. Sanki bulutlar başımızın üzerinden geçip meleklerin sesleri duyulurdu. Bu

yüksek dağdan Alâiye Kalesi deniz kıyısında belli oldu. O dağı aşağı doğru inip 1 saat de kumsal düz yerde yürüyüp toplam altıncı saatte,

Alâiye [Alanya] Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Sultan Alâeddin bilek gücüyle İspanya kâfiri elinden fethetmiştir. Ta tepede yukarı iç kale kapısı kuzeye bakar, iki kat kapısı batıya bakar. Bu kapının kemeri üzere yazılı olan tarihtir:

“Es-Sultan Alâüddünyâ ve'd-dîn Keykubâd bin Keyhusrev bin Hây Emîrî'l-mü'minîn.”

Dış katındaki kapı kuzeye nazırdır, onun üstünde tarih:

“El-Mevlâ es-Sultanü'l-a'zam şehinşahu'l-mu'azzam Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebü'l-Feth Keykubâd bin Keyhusrev kayyim fî sene semâne ve işrîn ve sitte mie” [628] yazılmıştır.

Bu kapının bir köşesinde,

“Amel-i el-abdü'l-fakîr Karaca” yazılmıştır.

Bir müddet sonra Osmanlı Sultan Bayezid-i Velî fethetmiştir, Gedik Ahmed Paşa eliyle, 876 tarihinde girmiştir. Hâlâ Adana Eyaleti'nde Alâiye paşasının tahtıdır. Paşanın padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 250 bin akçe ile kanun üzere kâh karaya kâh deryaya tayin olunur. Deryada iki parça mükellef kadirga ile sefer eşerler. Karaya tayin olursa 800 asker ile sefere gider.

Bu sancakta alaybeyi ve çeribaşı vardır. Ve 7 zeamettir ve 760 timardır. Kanun üzere cebelüleri ile toplam 3 bin asker olup pür-silâh sefer eşerler.

150 akçe şerif kadılıktır ve nahiyesi 105 adet asi ve dağlı köylere dir. Bütün kavmi harbe ucuyla söyleşirler. Kadıya senelik ancak 2 bin gurus, paşaya 30 bin gurus hâsıl olacak yerdir, ama cüret sahibi paşa ister.

Sancağı toprağında 26 kaza vardır. Kethüdayeri yoktur, ama serdarı, müftüsü, nakibüleşrafı ve yer yer ayanı eşrafı ve iki dizdarı vardır.

Kalesi, deniz kıyısında göklere doğru baş uzatmış yalçın kırmızı kaya üzerinde beş köşe İskender Seddi gibi büyük bir kaledir. Çepçevre büyüklüğü 11.100 adımdır. Batı tarafı yüksek

kayalar üzeredir ki göğe yükselmiştir. Doğu tarafı liman tarafına katılmıştır. Bütün evleri birbiri üzerine yapılmıştır, doğu tarafa nazırdır. Kuzey tarafında hendek vardır. Geri kalan taraflar Allah saklasın göklere baş uzatmış yalçın, Bîsütun Dağı gibi kırmızı kayalardır. Aşağı bakanın ödü patlar. Kible tarafı da öyle yalçın kanara kayalardır. Ve doğu tarafı büyük limandır ki 2 bin parça gemi alır.

Bu kale toplam 5 kapıdır, hepsi ikişer kat demir kapılardır. İç kale altında kuzeye nazır Eğri Kapı, ondan aşağı 700 adım Es-kipazar Kapısı da kuzeye bakar. Ondan içeri deniz kıyısı ile 400 adım İskele Kapısı, bu da kuzeye nazırdır. Gümrük emini burada oturur.

Bir kapı da, Meyyit Kapısı derler, o kadar geniş değildir, kuzey tarafına mezarlığa bakar. Bir kapı da kible tarafına nazırdır, uğrun kapıdır.

Bu kalenin 2 iç kalesi vardır. Büyük iç kale ta en tepede göklere karışmış, dört köşe bir Yecüc Seddi'dir. Büyüklüğü 600 adımdır. 2 kapısı var, biri kuzeye ve biri güneye açılır. Bu kapılara onar on beşer ayak taş merdiven ile çıkılır, alçacık küçükçük kapılardır, zira bu iç kale içine at, katır ve diğer hayvan girmez, başka kapıcıları vardır.

Bu kalede asla ev yoktur, ancak bir yeşillik düz sahradır, altı tamamen boşdur. 360 somaki sütun üzere derya gibi su sarnıcdır. 6 bölük sarnıçtır. Her biri ikişer ay yetip bir yıl yeter. Bütün yağmur suları bu sarnıçlarda toplanıp Temmuz ayında buz parçası âbıhayatı içip susuzluklarını giderirler. Herkes su almaya gelince pabuçlarını bu kale kapılarında bırakıp yalınayak gelip su kuyusundan su alırlar, gayet pâk yerdir.

Bu sarnıç kalesine aşağı iskeleden tam 1 saatte çıkılır. Ve bu mahalden açık olduğunda güney ile kible arasında Kıbrıs Adası apaçık görünür, acayip yüksek kaledir.

Bu sarnıç kalesinden kuzeye yokuş aşağı 600 adım küçük iç kaledir. Bu da orta hisarın kuzeyi köşesinde dört köşe, iki kat duvarlı bir küçük iç kaledir. Kible tarafında biraz hendeği vardır. Başka yerleri gayyâ kuyusu gibi kayalardır. Batıya bakar iki kat demir kapısı vardır. Duvarları bunlardan sağlam ve yüksek bir kaledir. İçinde dizdardan başka bir kimse olmaz. Bu iç kale

ile sarnıç kalesi orta kalenin biri kuzeyine ve biri güneyine yapılmıştır.

Orta hisar içinde toplam 300 toprak örtülü kârgir bina evlerdir. Bunda da 4 büyük su sarnıçları vardır.

Sultan Süleyman Camii kârgir bina kubbeleri kiremit örtülüdür. Boyu ve eni seksener ayaktır. Ve kible kapısı kemerinin iç yüzünde beyaz mermer üzere, *“Allah’ın yükseltilmesine izin verdiği evlerdir”* [Kur’ân, Nûr, 36] âyeti yazılmıştır. Minaresine yıldırım isabet edip yıkılmıştır.

Buna yakın Akşebih Mescidi tuğla minarelidir. Eski yapı bir atıl bedesten var. Bazı dükkânlarında adam vardır ve bazı dükkânları talebe odalarıdır.

Bir kahvehanesi var, ârif toplantı yeridir. Bu kalede bunlardan başka han, hamam, imaret ve medreseden bir iz yoktur.

Bu orta hisardan aşağı büyük hisara inecek ancak doğuya nazır gön kaplı ağaçtan 3 kat kapılar ve bu kapılar arasında olan hisar duvarının taşları her biri fil cüssesi kadar taşlardır. Sanki bu bina dev yapısıdır.

Ondan aşağı büyük kale içinde toplam 6 mahalle ve 800 toprak ve kireç örtülü kat kat evlerdir. Orta hisar mihrapları ile toplam 16 mihraptır. Bu aşağı kalede ancak Bedreddin Camii cumadır, gerisi mescittir.

Bedreddin Camii’nin kapısı üzere tarihi budur:

“Takarrüben ilallâhi te’âlâ fî eyyâmî devleti es-Sultanü’l-a’zam Gıyâsü’d-dünyâ ve’d-dîn halledallâhu saltanatahû bi-imareti hâze’l-camii’ş-şerif el-abdü’r-râcî rahmete rabbihi Bedreddîn Emîrû’s-sevâhili’l-mevâli’l-âlî Ömer ibn Emîri’l-Hac haşerallâhu fî şuhûri sene sitte ve seb’in ve sitte mie” [676] yazılmıştır. Üstü kireç örtülü eski tarz camidir.

İskele Mescidi kalabalık cemaate maliktir.

2 medrese, 6 sıbyan mektebi, 3 hanı ve 1 hamamı var, altı ay işler altı ay işlemez. Ancak Alâeddin Şah’ın bir çeşmesi var. Allah’ın emriyle ile kayadan çıkar bir pınardır. Burada 150 dükkân var, ama bedesten yoktur. Lâkin bütün kıymetli şeyler bolca bulunur.

Bütün evlerinde birer sarnıç vardır. Ve asla bir evde avlu yoktur. Birbirinin damlarına esvap sererler. Bütün sokakları

merdiven merdiven yalçın kayalardır. Tüm halkı eşek ve katır ile inip çıkarlar.

Bazı topraklı yerlerde ekşi kara dut ağaçları vardır.

Bu şehirde Yahudi, Ermeni ve Frenk komazlar, o saat katlederler. Geçmişin padişahlarından fermanları vardır. Ama eski zamandan beri Rum keferesi bir mahalledir. Tamamı 300 haraçtır. Ama asla Rumca bilmeyip bozuk Türkçe bilirler.

Bu anlattığımız şekilde bu kale beş bölme hisardır. Ama limanı tabiidir, yapılma değildir. Doğu tarafında bulunan büyük bir limandır. Lodostan, keşişlemeden ve batı rüzgârlarından emin olur. Ne tarafa demir bıraksa bir geniş iyi yataklı limandır.

Kalenin doğu tarafında beş göz tersane limanları var. Daha önce orada kadırgalar yaparlarmış. Hâlâ mamur ve şeddadi kârgir bina gözlerdir.

Bu aşağı kalenin deniz kıyısında limana bakar **Kız Kulesi** demekle meşhur sekiz köşe ve sekiz kat görmeye değerdir ki dikkatle bakınca insan hayran olur. Gökyüzüne yükselmiş sanatlı bir kuledir ki Rodos'taki Arap Kulesi onun yanında bir şey değildir. Bunda olan sağlamlık ve güzel sanatlar, çeşit çeşit mazgallar, girih girih köşebentler, baş aşağı bacalar, sekizgen küçeler bir serhat kalelerinde yoktur. Kuşatma sırasında 2 bin adam alır büyük bir mendirektir. Sultan Alâeddin'in yapısıdır. Bütün taşlar parlak ve cilâli beyaz mermerdir. En tepesinde servi gibi tahta çam ve bütün pencereleri çam örtülü bir ibretlik büyük kuledir.

İkinci dizdar burada oturup toplam 40 neferi ile hazır dururlar. Limana nazır kirpi gibi balyemez toplar ile donanmıştır.

Tersane gözleri tarafında bir büyük kule de limanı muhafaza eder, onda da bir bölükbaşı neferi ile nöbet bekler.

Toplam küçük büyük 83 kule ve 4 bin bedendir. Kalenin asla bir tarafında havalesi yoktur, sanki Mora'da Menekşe Kalesi gibidir.

Bu kaleden taşra yıldız tarafına 500 adım uzak büyük bir varoş varmış ki övgüsünde dil acizdir. Hâlâ nice bin han, hamam, kârgir bina dükkânlar ve kiliselerin kalıntıları bellidir.

Bu varoş tarafını eski krallardan biri bir denizden bir denize bin adım kumsal kara yeri kesip iki liman denizini birbirine katıp "Alâie Kalesi bir ada gibi ola" diye varıp hayli derin hendek

kazmış, hâlâ kalıntıları bellidir. Ömrü yetmeyip hâli üzere kalmış, eğer o şekilde tamam olsa yeryüzünde, karada ve denizde bu Alâiye Kalesi'nin benzeri olmaya idi. Yine bu hâli üzere böyle bir Bîsütun Dağı büyük kale yoktur. Ama iç el olmakla adamı azdır. Ve kıyı olduğundan havası ağırdır.

Bu şehrin kuzey tarafına bir saat uzak Mavuca dağlarına kadar limon, turunç, nar, zeytin, incir, servi ve hurma ağaçlarıyla süslü bağ u bahçelerdir. Ve âbıhayat sularıdır.

Mahsullerinden susamı meşhurdur. Ve bu kalede yufka aş ekmekleri olur ve dürüm ekmeği meşhurdur.

Bütün halkı beyaz külâh üzere sarık sararlar. Ve ayaklarına dizlerine dek dikişli postal giyip beli kılıçlı, eli dalyan tüfenkli, eşkiya mızraklı ve kalkanlı şahbaz leventleri vardır. Gayet cesur ve yiğit kavimdir. Hepsî Akdağ'a yaylağa çıkıp bağ ve bahçelerinde hava alıp yüz renkleri kırmızı olup gece gündüz eğlenip taze can bulurlar. Dilleri Türk dilidir.

Bu Alâiye Sancağı Teke Sancağı'ndan çok küçüktür. Kazaları bunlardır: Alâiye kazası, onun batı tarafında Düşenbe kazası, Manavgat kazası ve onun kuzeyinde İbradı kazası. Hâlâ şeyhülislâmı olan Zülfikârîzâde'nin şeyhülislâmın arpalığıdır ve (---) (---) kasabasıdır.

Ve Akseki kazası, hepsi bu 5 kazadır. Ama gayet ormanlık, sarp taşlık, haramili, kaplanlı ve adam arslanlı kazalardır.

Alâiye ziyaretleri bunlardır: Şehrin kuzeyinde bir tepe üzerinde Sitti Zeyneb Tekkesi, iki kârgir kubbeli bir tekkedir. Bektaşîlerden birkaç fukarası var.

Orta hisarda Necmeddin Sarnıcı yakınında Akşebih Sultan, Hümâm Sultan ve nice ziyaretler daha ettik, ancak yazılması sözü uzatmak olur.

Bu şehrin dostlarından ve hâl sahibi mazinne kimseler ile görüşüp hayır dualarını alıp Süleymaniye İmamı Emir Efendi, Abdülhalim Efendi, dizdar ağalar ve Hacı Ali Ağa ile vedalaşıp ve 20 tüfenkli yiğit yoldaşlar alıp Alâiye'den kible ile doğu arasına deniz kıyısı ile gidip,

Demati Nehri: Kuzey tarafında Bozdağ'dan doğup bu mahalde Alâiye limanına katılır. Bu nehri atlar ile yüz bin sıkıntı ile geçip deniz kıyısına yakın ormanlık içinde,

Buzağılık Kalesi: Hâlâ virandır. İçinde Alâiye kavminin sığırları, atları ve bütün hayvanları kalır. Onu geçip deniz kıyısı ile kâh dağ, bağ ve ormanlık yerler aşır 9 saatte,

Selinti Köyü: İçel Vilâyeti, yani Silifke Sancağı hükmünde 80 akçe asumanî kadılıktır ve nahiyesi 26 asi köylerdir. Ama deniz kıyısında kasaba gibi mamur camili ve hanlı köyleri vardır. Selinti Limanı, Kıbrıs iskelesidir, karşı karşıya yetmiş mildir, bütün dağları görünür. Ve Selinti, Silifke paşasının hâssıdır, subaşı-sı hâkimidir. Kadısı köyleri dolaşır, merkezi yoktur.

Bu Selinti kazasına yayladan Türkmen eşkıyası indiği sıralar olduğundan yoldaşlarımız bizi kuzey tarafına yaylaları aşırıp 11 saatte,

Mamuriye [Anamur] Kalesi'nin özellikleri

Daha önce Venedik keferesi elinde büyük şehir ve eski kale imiş. (---) tarihinde II. Selim zamanında Lala Mustafa Paşa fethe-dip tamir edip Kıbrıs fethine geçiş yeri eder. Hâlâ deniz kıyısında bir tepe üzerinde sağlam bir kaledir.

Silifke sancağında paşa hâssı ve voyvodalığıdır. 150 akçe Mamuriye kazasıdır ve 30 adet nahiye köyleridir. Bin guruş hâsıl olur kazadır. Kethüdayeri, nakibi ve müftüsü yoktur. Ama yeniçeri serdari, dizdari ve 150 neferi vardır.

Bir hoş limanı vardır, Kıbrıs iskelesidir. Etrak kavmi Mamuriye demeyip Anamur İskelesi derler. Kıbrıs, lodos tarafına 100 mil yakındır. Camii, han ve hamamı vardır. Ama halkı daima yaylalarda otururlar, zira havası pek ağırdır.

Bir gece dağlarda konuk olup ertesi ormanları aşarak 9 saatte,

Günler kazası: Bu da Silifke sancağı toprağında 200 Müslüman evli mamur köydür. Silifke paşasının voyvodalığı ve 150 akçe kadılıktır, nahiyesi 37 adet köydür. Bu kazada kasaba ve gezecek görececek yerler olmayıp kılavuzlarımız deniz kıyısı ile gitmeye razı olmayıp doğu tarafında sarp yaylalarda Reis Dağı eteğinde 11 saatte,

Pirce Alâeddin Sultan Köyü: Silifke toprağında Selinti kazasında yüksek bir yamacında 200 adet mamur ve süslü, bağ-lı bahçeli eski ibadetgâh köydür. Zamanın kutbu Pirce Alâeddin Sultan orada bir İrem Bağı içinde bir türbede yatmaktadırlar.

Camii, imareti, medresesi ve tekkesi vardır. Gelen geçen yolculara nimeti boldur. Gece gündüz misafirhanesinde ziyafet eksik değildir. “*Ekrimî’z-zayfe*” deyip misafire ikram edip çul torba ve kilim çıkartmazlar. Hemen minnetsiz hanede teklifsiz sofraları hazırır. Zâhirî yolda öyle bir tekke görmedim.

Bu tekkenin dört tarafında olan Bîsütün dağlar içinde hücre hücre mağaralar vardır. Hepsi ağzına kadar ilim talipleriyle doludur. Bundan başka her ağacın altında adak kurbanlarının postları üzere guy guy sohbet edip ilim tahsil ederler. Ve her akarsuyun kenarında herkes ortakları ile ilim tartışmaları edip Numan ibn Sâbit ruhunu şâd ederler. Kısacası cennetten bir köşedir.

Temiz soydan [Ehl-i Beyt] Çelebi Efendi hazretleri bütün ilimlere malik olup dersiamdır. Ders anlatımında bir tatlılık, dillerinde bir fesahat ve belagat var ki her kim dinlerse faydalânır. Sanki Teftazânî ve Kadı Beyzâvî kendileridir. Ve her ki bu tekkede teberrüken bir kez *bismillâh* dedi ise Minkarîzâde gibi şeyhülislâm veya dâr-ı bâkide hümâm olmuştur.

Hamd olsun bu hakir Çelebi Efendi hazretlerinin sohbetleri şerefi ile şereflenip iki gün Kuhistanî’den teberrüken ders okuyup mübarek ellerini öpüp hayır dualarını aldık. Ve bizim yoldaşlara ihsanlar edip bize 20 gedeleci [sadaqlı] suhteler koşup vedalaşıp kible tarafına dağlar aşır 7 saatte,

İskele Yaylağı’na büyük dağlar aşır oradan 5 saat daha tırmanarak **Koç Davud Yaylağı’na** çıkıp,

Koç Davud Sultan ziyareti: Alâiye, Selinti ve Karaman yollarının birleştiği yerdir ki yaz kış bu dağın zirvesinden bulutlar eksik değildir. Açık havada Kıbrıs’ın bütün dağları ayak altında bellidir.

Koç Davud Sultan bu mahalde ta belin sonunda bir ulu arıçlıklar içinde yatmaktadır. Binadan bir eser yoktur, ancak gelen geçen dört tarafına kuru ağaçlar, deve, at, katır ve sığır kemiklerini yığıp işaret etmişlerdir. Bektaşî dervişlerinden nice kerametleri görülmüş bir candır. Onların ruhanîyetlerinden yardım talep edip oradan doğuya iniş aşağı 3 saat gidip,

Tokar Yaylası: Orada büyük bir ağacın gölgesinde yükleri yıkıp konakladık. Türkmenler bize bir hayli izzet ikdam edip o

gece kılavuzlarımızla can sohbeti ettik. Sabahleyin yine doğuya iniş aşağı ağaçlık dağlar geçerek 3 saatte,

Söğütlü Dere: Bir tehlikeli ve korkulu Karamanoğullarının yaylaları olmakla nice kere yüz bin salkımsöğütleri bu derenin iki tarafına düzenli ve sıralı dikmişler ki insan hayran olur. Bu derenin kible tarafı Silifke Sancağı toprağıdır. Kuzey tarafı Karaman Sancağı hudududur. Bu derelerde öyle uçurum yerler vardır ki insan aşağı baksa tuhaf olur. At ve adam düşmesin için yollar üzere çam ağaçlarından korkuluk etmişler. Bu mahalleri yüz bin zorlukla geçip,

Kudurdu Nehri: Pirce Alâeddin Yaylağı'ndan doğup bu mahalden geçip Mamuriye Kalesi dibinde Akdeniz'e karışır. Bu nehir kenarları da tehlikeli yollardır. Türkmen yoludur, eşkıyası çoktur. Oradan yine doğuya düz yollar ile 4 saatte,

Hurmaya Dağı (---). Oradan yine dört saatte doğuya,

Yalınca Dağı: Bu da çıplak kayalı dağ olmakla Türkmen kavmi Yalınca derler. Ama âbıhayat suları çoktur, Temmuzda 3 karış akar. Oradan da karşıya kar sökerek güçlkle geçtik. Oradan yokuş aşağı 1 saat gidip,

Kızılhisar Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Karamanoğlu İbrahim Şah Ermeni keferesi elinden fethedip sonra Yıldırım Bayezid Han eline girmiştir. Ve birkaç kere suhteler kuşatıp sonra tekrar fethedilmiştir. Hâlâ Silifke Sancağı hükmünde göklere çıkmış yalçın kırmızı kayalar içinde nice bin mağara vardır.

Deniz tarafında bir kapısı vardır. Burç, duvar, cebehane ve neferden bir şey yoktur. Ancak zirvede kudret eliyle yaratılmış bir kaledir. Bütün Karaman ve Silifke sancaklarının halkı kıymetli eşyalarını burada saklarlar. Hatta Karayazıcı adlı celâli bu kaleyi yedi ay kuşatmış, ancak bir şekilde zafer bulamayıp üzgün ve bozgun gitmiştir. Böyle bir Yecüc seddidir. Kapısı daima kilitlidir. Ondan yokuş aşağı yaya olup 6 bin adım,

Firişke Köyü

200 evli ve toprak örtülü Müslüman köyüdür. Silifke ile Karaman arasında bu Firişke sınırdır. Yarı Silifke paşasının hâssı voyvodalığıdır. Yarı reayası Karaman paşasının hükmünde gü-

herçile reayasıdır. Firişke Nehri, Karaman taraflarından Firişke yaylalarından gelip Başköy derelerinden toplanıp yine Silifke Sancağı'nda Kıbrıs İskeleyi olan Köserelik adlı liman yakınında Akdeniz'e derya gibi karışır, büyük âbıhayat nehir olur. Bu Firişke Köyü'nün bahçeleri içinde,

Büklü Baba Sultan ziyareti: Karamanoğullarındandır. Tacı tahtı, rahtı bahtı terk edip bu mahalde avlanırken Hazret-i Hızır'a rast gelip burada dünyadan ilgisini kesip 70 yıl bu ağaçlıklar içinde ömrünü geçirir. Kabri burada hâlâ büyük ziyarettir. Nurlu mezarının yakınında yerden bir yağlı çamur kaynayıp çıkar. Ziyaretine kaç kişi varsa Allah'ın emriyle o çamur çıktığı mahalle kaç adam varsa yerden o kadar kabarcık çıkar.

Bu çamuru Frenk hastalığına, tuzlu balgama, temregeye, behaka ve yerekana sürseler Allah'ın izniyle şifa bulup inci gibi olup yüzünün rengi açılmış gül ve parlak ay gibi olur. Yılda bir kere büyük topluluk olup toprağından vilâyet vilâyet götürürler. Ama hâssa yerinde sürmektir.

Tekkesi bir gül ü gülistan ağaçlık içinde bir ufak tefek tekedir. Bektaşî tarikatında birkaç canlar sakinlerdir. Himmetleri hazır ve nazır ola. Bazı inkârcılar,

“Evet, o toprak üzere çok adam vardıkça ağır olup yerden çamur çıkar” derler. Ama başka yerden çıkmayıp bu ziyaretgâhtan çıkıp bu kadar faydası görüldüğü keramet değil mi? Bütün kitaplarda evliyâ kerameti hak değil mi? *Sırrı aziz olsun.*

Hamd olsun temiz itikadımıza göre ziyaret nasip olup oradan Firişke Nehri'ni at ile geçip karşı tarafta bir ulu dağ yamacında yüksek bir tepe üzerinde,

Firişke Kalesi: Bir yalçın kaya üzerinde yuvarlak bir küçük kaleciiktir. Kibleye bakar bir kapısı vardır. Dört tarafı gayyâ kuyusudur. İçinde birkaç fukara evleri vardır. Serdarı, dizdarı ve neferi yoktur. Onu geçip yine doğuya 1 saat,

Lamuran Köyü: 50 haneli Müslüman köyüdür. Onu geçip yine doğuya **Lamur Belî**'ni aşp yokuş aşağı doğuya,

Gargara Köyü: Bir bayır üzerinde bir kale gibi bütün evleri beyaz inci gibi evli mamur köydür. Bir camii ve bir hanı var, bağ ve bahçesi sayısızdır. Aşağı deresi, tam 1 saat o geniş öz içi bağlardır. Onu geçip kibleye baş aşağı 4 saat,

Avari Nehri: Ta Beyşehir dağlarından toplanıp Köserelik Li-manı yakınında Akdeniz'e karışır. Bu nehir kenarınca Tanrı eserlerini seyrederek bir sivri yalçın kayacık üzerinde,

Gözcü Kalesi: Eski zamanda burada bâc alınmak için yapılmıştır. Hemen bir sivri taş üzere bir kuledir. Kement ile çıkılır imiş. İçinde insan yoktur. Onu geçip o mahalde Avari Çay'ını bir göz köprüden geçip 4 saat dağlara çıkıp,

Ermenek Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Karamanoğlu Ermen kralı elinden yedi yıl kuşatma sonunda fethi mümkün olmayınca hile ile alıp mutasarrıf olmuştur. Adana Eyaleti'nde Silifke Sancağı toprağında paşa hâssıdır ve voyvoda hükmeder. 150 ve 300 akçe ile verilir kadı-lıktır.

Ve 2 nahiyesi vardır, biri İçel'dir, toplam 70 köydür. Senede 3 bin guruş hâsıl olur. Kethüdayeri, serdari, nakibüleşrafı, müftü-sü, dizdari ve 18 neferi vardır.

Kalesi göklere çıkmış bir kırmızı dağın ortasında Rabbânî kudret ve Tanrı'nın hikmeti ibretlik bir kaledir. Ve 32 yılda 18 pa-dişahlık yerde, denizde ve karada benzerini görmedim. Kudret eliyle yapılmış bir kaledir, asla duvardan ve burçlardan bir eser yoktur. Beş köşe veya dört köşe demekten uzak tuhaf bir kaledir. Çepçevre hendek ve kuleler kaydından uzak bir Demavend Dağı gibi eşsiz kaledir. Ancak doğuya bakan bir küçük kapısı var, ona da 140 basamak ağaç merdivenle çıkılır.

Bir yanı ağaç korkuluktur ki Allah saklasın insan aşağı bak-sa başı döner. Anlatılmayacak derecede tuhaf bir mağaradır. Se-maya doğru uzanmış bir yalçın kırmızı parlak duvar gibi kayadır. İnsan tırnağı ilişip kuşlar mekân tutup konacak yeri yoktur, öyle parlak ve cilâlı kayadır. Zeminden iki yüksek minare boyu yük-sekte oyulmuştur. Ve üç mızrak boyu yüksek oyulmuştur. 500 adım boyunda ve bin adım içerisi Bisütun Dağı gibi oyuktur. İçi aydınlıktır, zira ağzı doğuya dönüktür. Ve içi sanki bir sahradır.

Bu mağaranın üstü göklere uzanmış kayalardır. Daha üstü yeşillik geniş bir alandır. Bunu Ermen kralları İslâm askeri kor-kusundan sığınak edinmişler. Hâlâ demir kapısı eski zamandan beri bir küçük kapıdır.

herçile reayasıdır. Firişke Nehri, Karaman taraflarından Firişke yaylalarından gelip Başköy derelerinden toplanıp yine Silifke Sancağı'nda Kıbrıs İskelesi olan Köserelik adlı liman yakınında Akdeniz'e derya gibi karışır, büyük âbıhayat nehir olur. Bu Firişke Köyü'nün bahçeleri içinde,

Büklü Baba Sultan ziyareti: Karamanoğullarındandır. Tacı tahtı, rahtı bahtı terk edip bu mahalde avlanırken Hazret-i Hızır'a rast gelip burada dünyadan ilgisini kesip 70 yıl bu ağaçlıklar içinde ömrünü geçirir. Kabri burada hâlâ büyük ziyaret-tir. Nurlu mezarının yakınında yerden bir yağlı çamur kaynayıp çıkar. Ziyaretine kaç kişi varsa Allah'ın emriyle o çamur çıktığı mahalle kaç adam varsa yerden o kadar kabarcık çıkar.

Bu çamuru Frenk hastalığına, tuzlu balgama, temregeye, behaka ve yerekana sürseler Allah'ın izniyle şifa bulup inci gibi olup yüzünün rengi açılmış gül ve parlak ay gibi olur. Yılda bir kere büyük topluluk olup toprağından vilâyet vilâyet götürürler. Ama hâssa yerinde sürmektir.

Tekkesi bir gül ü gülistan ağaçlık içinde bir ufak tefek tek-kedir. Bektaşî tarikatında birkaç canlar sakinlerdir. Himmetleri hazır ve nazır ola. Bazı inkârcılar,

"Evet, o toprak üzere çok adam vardıkça ağır olup yerden çamur çıkar" derler. Ama başka yerden çıkmayıp bu ziyaretgâhtan çıkıp bu kadar faydası görüldüğü keramet değil mi? Bütün ki-taplarda evliyâ kerameti hak değil mi? *Sırrı aziz olsun.*

Hamd olsun temiz itikadımıza göre ziyaret nasip olup ora-dan Firişke Nehri'ni at ile geçip karşı tarafta bir ulu dağ yama-cında yüksek bir tepe üzerinde,

Firişke Kalesi: Bir yalçın kaya üzerinde yuvarlak bir küçük kaleciktir. Kibleye bakar bir kapısı vardır. Dört tarafı gayyâ ku-yusudur. İçinde birkaç fukara evleri vardır. Serdari, dizdari ve neferi yoktur. Onu geçip yine doğuya 1 saat,

Lamuran Köyü: 50 haneli Müslüman köyüdür. Onu geçip yine doğuya **Lamur Belî**'ni aşıp yokuş aşağı doğuya,

Gargara Köyü: Bir bayır üzerinde bir kale gibi bütün evleri beyaz inci gibi evli mamur köydür. Bir camii ve bir hanı var, bağ ve bahçesi sayısızdır. Aşağı deresi, tam 1 saat o geniş öz içi bağ-lardır. Onu geçip kibleye baş aşağı 4 saat,

Avari Nehri: Ta Beyşehir dağlarından toplanıp Köserelik Limanı yakınında Akdeniz'e karışır. Bu nehir kenarınca Tanrı eserlerini seyrederek bir sivri yalçın kayacık üzerinde,

Gözcü Kalesi: Eski zamanda burada bâc alınmak için yapılmıştır. Hemen bir sivri taş üzere bir kuledir. Kement ile çıkılır imiş. İçinde insan yoktur. Onu geçip o mahalde Avari Çayı'nı bir göz köprüden geçip 4 saat dağlara çıkıp,

Ermenek Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Karamanoğlu Ermen kralı elinden yedi yıl kuşatma sonunda fethi mümkün olmayınca hile ile alıp mutasarrıf olmuştur. Adana Eyaleti'nde Silifke Sancağı toprağında paşa hâssıdır ve voyvoda hükmeder. 150 ve 300 akçe ile verilir kadırlıktır.

Ve 2 nahiyesi vardır, biri İçel'dir, toplam 70 köydür. Senede 3 bin gurus hâsıl olur. Kethüdayeri, serdari, nakibüleşrafı, müftüsü, dizdari ve 18 neferi vardır.

Kalesi göklere çıkmış bir kırmızı dağın ortasında Rabbânî kudret ve Tanrı'nın hikmeti ibretlik bir kaledir. Ve 32 yılda 18 padişahlık yerde, denizde ve karada benzerini görmedim. Kudret eliyle yapılmış bir kaledir, asla duvardan ve burçlardan bir eser yoktur. Beş köşe veya dört köşe demekten uzak tuhaf bir kaledir. Çepçevre hendek ve kuleler kaydından uzak bir Demavend Dağı gibi eşsiz kaledir. Ancak doğuya bakan bir küçük kapısı var, ona da 140 basamak ağaç merdivenle çıkılır.

Bir yanı ağaç korkuluktur ki Allah saklasın insan aşağı baksa başı döner. Anlatılmayacak derecede tuhaf bir mağaradır. Semaya doğru uzanmış bir yalçın kırmızı parlak duvar gibi kayadır. İnsan tırnağı ilişip kuşlar mekân tutup konacak yeri yoktur, öyle parlak ve cilalı kayadır. Zeminden iki yüksek minare boyu yüksekte oyulmuştur. Ve üç mızrak boyu yüksek oyulmuştur. 500 adım boyunda ve bin adım içerisi Bîsütün Dağı gibi oyuktur. İç aydınlıktır, zira ağızı doğuya dönüktür. Ve içi sanki bir sahradır.

Bu mağaranın üstü göklere uzanmış kayalardır. Daha üstü yeşillik geniş bir alandır. Bunu Ermen kralları İslâm askeri korkusundan sığınak edinmişler. Hâlâ demir kapısı eski zamandan beri bir küçük kapıdır.

Bu mağaranın içinde 40-50 kadar kârgir bina evler vardır. Bazısının pencereleri ve şahnişinleri doğu ve kible tarafına, aşağı şehre, dağ ve taşlara nazır evlerdir. Bazı evler tahta örtülüdür. Bazısı açıktır, zira yağmur isabet etmez. İçinde bir camii var, minare mümkün değildir.

Bu evlerden Tanrı hakkı için insan aşağı şehre baksa gözü kamaşıp midesi bulanır. Hikmet bu ki içinde yine kayalardan âbıhayat sular çıkıp aşağı akar.

Kıscası övgüsünde dil aciz, benzersiz bir kaledir. Ancak ne top, ne tüfenk ve cebehanesi, hiçbirisi yoktur. Sultan İbrahim bir kadını orada hapsetmiş. Ondan başka insan yoktur. Bütün halkı aşağı varoшта otururlar. Gece gündüz kapısı kapalıdır.

Bu kalenin eteğinde kible tarafında İrem Bağı varoşu, dere ve tepeler üzerinde toplam 800 adet kârgir bina evlerdir. Ve hep-si toprak ve kireç örtülü eski yapı evlerdir.

12 mahalle ve 12 mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaate malik çarşı içinde Karamanoğlu Camii, toprak örtülü büyük bir camidir. Boyu 120 ayaktır ve eni mihraba kadar 80 ayaktır. İçinde 24 ağaç sütun üzerinde kirişler ile bezenmiş tahta tavan vardır.

Bu camiin kible kapısı olmayıp ancak iki yan kapısı vardır. Ve çarşı pazar tarafındaki kapının kemeri üzerinde, *Lâ ilâhe illallah Muhammediin Resûlullah* yazılmıştır. Ve ağaç kapı kanatları üzere tarihi budur:

“Ammëra hâze’l-camie’s-şerif (---) (---) Mahmud Beğ İbn Karaman ve’lcm’el-latîf et-tarih li-sene hicreti’n-Nebiyi aleyhisselâm isnâ ve seb’a mie” [702] yazılmıştır.

Bu kapının önünde yan sofaları var ve avlu gibi bir kat kapı daha vardır, ondan başka avlu yoktur. Bu kapının üstünde “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Ölümünden önce namaza koşunuz” hadisi yazılıdır.

Bundan sonra Fâtıma Hatun Camii.

Şehrin batısında Emir Camii, toprak örtülü camidir ve kible tarafında mihrap üstünde bir yüksek kubbesi ve bir ziyaretgâh var. Kible kapısı önünde yol aşırı bir minare vardır ki anlatılmaz.

Ve Sıfas Camii, Halil Bey’indir. Bunlardan başka daha 30 camii var.

3 medrese, 6 sıbyan mektebi, seyyahlar tekkesi, 3 han, 1 Mevlevîhane ve 2 hamamı var. Ama Karamanoğlu'nun hamamının suyu, havası ve binası gayet hoştur.

Ve 17 âbıhayat çeşmesi vardır. Bağ ve bahçesi dağı ve taşı tutmuştur.

Ermenek bezi, narı ve beyaz lavaş ekmegi ve kalesi meşhurdur. Ve toplam 50 dükkândır. Bedesten yoktur, ancak her şey bulunur bir şirin eski kasabadır. Halkı gayet yoğun Ermenak Etrakidir ve fukaralardır. Ayanı Süleyman Bey ve kardeşi Ahmed Ağadır.

Ermenek ziyaretleri: Kara Mümin Sultan, Kesik Yol önünde Kırklar Makamı, şehir içinde Yalınca Baba, Hızırlık Sultan, onun yakınında, Kulacık Baba, Pîr İlyas Dede ve şehrin ucunda Arpaş Dede.

Bu şehirde ümmetin salihlerinden yahşi adamlar vardır. Hayır dualarını alıp doğu tarafına şehrin kenarında Kepan Kayası adlı yere vardık. Bir korkunç uçurum yerdir, bir adam o yola bir taş yuvarlasa bin adam öldürür. Taştan kesme merdivenli daracak yoldur. İki tarafı kesme ibretlik mağaralardır. Göklere doğru uzanmış şahin yuvalı yalçın kayalardır. Şehir kenarı olmakla yol emniyeti vardır. Issız dağlarda olsa haramilerden bu yolda kuş uçmazdı. Onu yüz bin sıkıntı ile geçip 4 saatte,

Aykadın Nehri: Aladağ'dan gelip Silifke yakınında Akdeniz'e karışır. Bu nehri bir göz köprüden geçip karşı tarafta Aykadın Hanı, bir ulu mağaradır. İçine 500 atlı sığar. O mağaraya bir kemer kapı yapıp han etmişler. Onu geçip yine doğuya, iki tarafı yalçın kayalı ve şahin yuvalı yollardır, Kamışözü derler Türkmen yaylağı yoludur. Oradan,

Yelli Bel: Allah saklasın tehlikeli yollardır. Köy ve kasaba yoktur. Ormanlı ve taşlık içinde karlar aşarak 9 saatte,

Delendi Hanı: Bir ardıçlı ve çamlı dere içinde Keyhusrev yapısı bir küçük handır. Kapılarını kapatıp tüm kölelerimizle pürsilâh sabaha uykusuz çıktık. Oradan yine doğu tarafına,

Ardıçlı Bel: Bir sarp çamlı yayladır. Bundan öte Karaman Eyaleti'dir. Bir büyük boğazdır, onu aşip 5 saatte,

Bıçakçı Yaylası: Ulu çamlı dağlardır. Bu mahalde Bıçakçı Hanı bir amansız yerde bir küçük handır. Baştan başa kayağan

örtülü kârgir handır. Ondan aşığı Bıçakçı Köprüsü üç gözdür. Altından geçen,

Göksu Nehri: Aladağ'dan gelip Silifke Nehri'ne karışıp Akdeniz'e ulaşır. Bu Bıçakçı Köprüsü'nden sol tarafa giden yol Karaman Eyaleti'nde Oğan kazasına gider. Ondan Kâfiryat kazasına gider. Ama gayet sarp yollar olduğunu duyup hakir beri tarafta,

Karasakız Beli: Bir geniş yoldur. Ama korkudan yüz bin sıkıntı ile geçtik. Bir dere içinden hemen o saat 11 adamı öldürüp çıplak bırakmışlar. Üçü kefare idi. Henüz kanları akıp canları çıkmış idi. Aklımız başımıza gelip hazırlıklı olup hemen o tehlikeli yeri geçip hamd olsun selâmetle,

Karasakız Kepanı: Bu da geçilmez derbent gibi bir boğazdır. O ardıçlı yolları aşıp,

Demelsin Beli: Bu da bir çamlı beldir, geçtik. Sağ salım bu belleri ve yolları 8 saatte aşıp,

Büyük Çimen Beli: 1 saat gidip bol otlı ve tatlı sulu yollar ile geçip,

Küçük Çimen: Bu mahallerde, Türkmen obaları içi olmak ile şenlik ve eğlenceye düşüp canım yerine geldi. Yoksa yukarıda yazılan dağları, belleri ve yolları kılavuzsuz ıssız ve amansız yerleri Cenâb-ı Hak yaverimiz olup bu mahalle esenlikle ulaştık. Bir gece Türkmen obaları içinde çadırımızı kurup konuk olup taze can bulduk. Ve bu mahal,

Kâfiryat kazasıdır. Oradan doğuya çok güvenli ve temiz yollar ile 8 saat gidip,

Elbis Çakılı demekle bilinen bir küçük tepe gibi yığındır. Karada ve denizde Cenâb-ı Hak ne kadar çeşitte küçük ve cilâlı taş yarattı ise orada mevcuttur. Bu bölge halkının inancı odur ki bu renkli küçük taşları şeytanlar yığmıştır. Gerçekte bu yığılan taşların insan işine benzerliği yoktur. Bu mahalden 1 saat gidip,

Yalvar Cevizliği: Bir geniş dere içinde nice yüz ceviz ağaçları ile donanmış bir deredir. Onu geçip on ikinci saatte akşamdan sonra,

Karapınarbaşı menzili: Karaman sancağında Kâfiryat kazasında Murad Paşa oğlu zeametidir. 40-50 haneli, bağlı ve bahçeli Müslüman köyüdür. Oradan geri yıldız tarafına 3 saat gidip,

Akça Mahmud Köyü: Bir kara dağın yamacında bağlı ve bahçeli 100 evli Müslüman köyüdür ve zeamettir. Onu geçip 3 saatte,

Ilısıra Kalesi'nin özellikleri

Karaman Eyaleti'nde Kâfiryat nahiyesidir. Dizdarı ve 18 neferi vardır ve zeamettir. Kalesi, celâli korkusundan vilâyet halkı toplanıp zeminden iki adam boyu yüksek yapmışlardır, güzel bir taş kaledir. Kâfiryat Ovası'nın tam ortasında yapılmış dört köşe eski bir kaledir.

İç kalesi bir yüksek yerdedir. Çepçevre büyüklüğü bin adımdır. Asla hendeği yoktur ama birbirini gözler burçları vardır. Ve iki kapısı var, biri yıldız tarafına bakar Kâfiryat Kapısı'dır. Biri kibleye bakan Karaman Kapısı'dır. Ve bu tarafta birkaç varoş evleri vardır.

Kale içi toplam 4 mahalle ve 6 mihraptır. 300 toprak örtülü evlerin hepsi tek katlıdır. Ve kalabalık cemaate malik (---) (---) Camii, eski tarz toprak örtülü camidir ve bir minaresi vardır. Kible kapısı üzere: *"Mescitler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın"* [Kur'ân, Cin, 18] âyeti yazılmıştır ve 942 tarihinde yapılmıştır. Bu camie bitişik sıbyan mektebi kapısı üzerinde:

"Allâhu müfettihü'l-ebvâb, sene erbaîn ve sitte mie" [640] yazılmıştır. Bundan başkası mescittir.

Bir hamamı var, Köseoğlu'nundur. Ve 11 dükkân vardır. Bütün halkı güherçile çıkarırlar. Acayip kâr ederler ve acayip maddendir.

Bağ ve bahçeleri Kara Dağ dibinde olup binden fazladır. Sahraları gayet ekin ocağıdır. Kara arpası ve kırmızı buğdayı beğenilir ve meşhurdur.

Oradan yine yıldız tarafına düz sahra içinde 1 saat mahsulü tarlalar içinde,

Gafirbat, Kâfirâbâd Kalesi'nin özellikleri

Karaman Eyaleti'nde hâss-ı hümayûndan ayrılma Nişancı Paşa hâssıdır. 150 akçe şerif kadılıktır ve nahiyesi 18 parça köydür. 2 bin guruh hâsıl olur kazadır. Kethüdayeri, serdarı, dizdarı ve 18 neferi vardır.

Kalesi Kâfiryat Ovası'nda Hacı Baba Sultan Dağı'ndan bir top menzili uzak bir düz yerde dört köşe, şeddadi taş yapı, güzel bir kaledir. Dört tarafı 2.500 adımdır ve dört tarafında asla hendek yoktur.

Duvarı bir çeşit beyaz taş ile yapılmıştır ki benzeri bir diyarda yoktur. Bütün taşı sanki kerpiç gibi bir kalıpta kesilmiş baştan başa yassı taşlardır. Usta mühendis taşlarını birbirlerine öyle kaynaştırmıştır ki bir taş kıl kadar diğer taştan dışarıda değildir. Gerçi yalın kat duvardır, ama 5 arşın kalın ve 15 arşın yüksek, gayet sağlam ve müstahkem sanatlı duvardır.

Buna denk yapıyı Tire şehrinde ve Arnavutluk içinde Ergiri Kasrı Kalesi'nde gördüm. Onlar da böyle bir kıta taşlardır, ama kırmızıdır. Ama bu Kâfiryat'ınki beyaz ve daha tekellüflü binadır.

Batıya doğru kapısı, güneye dağ kapısı vardır. Hepsi 30 kule ve 1.888 bedendir. Bu büyüklükte olan (---) (---) (---) toprak örtülü yine o mezkûr taş duvarlı mükellef evlerdir.

Tamamı (---) mihraptır, sekizi mescittir. Kalabalık cemaate sahiptir. (---) (---) ayaktır. 6 sütun üzerine 9 kemerdir ve kirişler üzerinde sanatlı tavan üzeri kireç örtülü camidir.

Eski Cami'de kûfî hat ile iki kitâbe içinde, *Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah* yazılmıştır. Ama gayet güzel hattır. Bu hat-tan başka (---) (---) (---) Nevruzoğlu ve diğer hatlar yazılmış, ama yüksek olduğundan okunması müşkül olup yazılmadı.

Yeni Cami: İki tarafında yan mahfilleri ve kible kapısı üzere müezzin mahfili gayet şirin kârlı mahfildir. Bütün tavan üzere kireç sıvalıdır. Ve hayır sahibi Mustafazâde'dir.

Karamanoğlu hadımı Mercan Ağa Mescidi, Hacı İlyas Mescidi ve Pîr Ahmed Çavuş Mescidi. Hoca Hasanzâde'nin bir hamamı var, başka yoktur. 3 medrese ve 6 sıbyan mektebi var. 40 dekâkinler ve 2 hanı var.

Evlerinde asla bahçeleri yoktur. Ama mahbûb ve mahbûbesi çoktur. Kalenin dışında asla bir hane yoktur. Ancak Karaman Kapsı'ndan taşra mezarlığı çoktur.

Güney tarafına yarım saat uzak Hacı Baba Dağı etekleri baştan başa bağıdır ki anlatılmaz. Ovası gayet ekin ocağıdır, bolluk şehirdir.

Bütün halkı ren perdir.  o unlu u külâh üzere Muhammed  sarık sararlar. Hep ferace ve bo ası esvap giyerler ve kadınları sarı çizme giyip beyaz  ar af b r n rl r.

Kâfiryat halkı olmak ile kadınları “ nk rci ki i: ‘Keşke toprak olsaydım!’ diyecektir” [Kur’ n, Nebe, 40] âyetini okuyup “Y  H d  el-mudall n” esmasına mazhar olmuşlardır. Garipleri gayet sever kavimdirler. Müslümanları severler ve bu  ehre kâfir ve Cuhud koymazlar.

Buranın has ve beyaz ekmeği meşhurdur.

Kâfirâbâd ziyaret yerleri: Bu  ehir bir çirkin isme sahiptir. Sultan ’l-ulemâ’nın mübarek sözleri böyle s dır olmuştur, ama ulu kimseler vardır.

Evvelâ Ulu Cami’ n sol tarafında Karaba  Efendi, erenlerden bir kimsedir.

Karaman Kapısı’ndan taşra Hacı Ömer Efendi, *sırrı aziz olsun*.

Ya murlar Kapısı’ndan taşra Mamadı Sultanz de.

Hacı  lyas Mescidi’nde tarikat  nderi Yakub Efendi hazretleri de ulu sultandır. Çok hikâyeleri var  ır.

Bu şehirde iki gün konaklayıp dinlenip e lendik. Kâfiryat’tan Seydi ehri ve Bey ehri sancakları on birer saat uzak olup 1058 [1648] tarihinde o semtlerin seyahati yukarıda yazılıp varması gerekli olmadığından Kâfiryat’tan yine dönüp k bleye,

Ilısıra Kalesi, Yo unlar Köyü: Müslüman köyüdür. Oradan,

Bölme Dana Köyü: 1 camili, 100 evli, ba  ve bahçeli Müslüman köyüdür.

Dirbin Köyü: 1 camii minareli, Müslüman köyüdür.

Kerenit Köyü ve bu mahalde Karaman Nehri (---) (---) gelip (---) mahalde Akdeniz’e karışır. Onu Alâeddin’in yedi göz köprüsü ile geçip 6 saatte bu köyleri geçip,

Lârende Kalesi, yani iman yurdu Karaman  ehrinin  zellikleri

Karaman Eyaleti tahtı budur. Lâkin Konya el vilâyet ortası olmakla vezirler orada otururlar. Ama eski taht budur. Bu Lârende hâss-ı h m y ndur. (---) tarihinde Karamanoğlu kale-sini yapıp mamur etmiştir.

300 akçe şerif kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Kadiya adaletle senede 7 bin guruş hâsıl olur. Alaybeyisi, çeribaşısı, zeamet ve timar sahipleri hepsi Konya'da toplanırlar.

Müftüsü, nakibüleşrafi, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, dizdarı ve 150 neferi vardır. Ayanı eşrafi, âlimi, salihî, imamı, hatibi ve şeyhleri çok büyük eski bir şehirdir.

Kalesi, Karaman Ovası'nın ortasında havalesiz üç kat bir şeddadi bina sarp, sağlam ve dayanıklı kaledir. İç kalesi bir yüksek topraklı bayır üzerinde dört köşe şeddadi iri taşlı kaledir. Bu iç kalenin büyüklüğü 600 adımdır ve 8 büyük kuledir. Dört tarafı derin ve geniş hendektir.

Batıya bakan ancak bir kapısı var. Ağaç köprü ile geçilir üç kat demir kapılardır. Bu kapının iki tarafında olan duvar taşlarının her birinde iri yazı ile *Esmâ'ü'l-hüsna* yazılmıştır. Ve dizdar burada oturur. Tamamı 46 adet toprak örtülü küçük evlerdir ve bir camiden gayri bir şey yoktur.

Bu kaleden taşra bir kat kale daha çevrilmiştir, Ortahisar derler, yuvarlak sağlam bir kaledir. Başka hendeği vardır. Çepçevre büyüklüğü 1.700 adımdır, 40 kuledir. Ve iki kapıdır. Batı tarafına Deli Kapısı, kible tarafına Pazar Kapısı.

Bu büyük şehri kuşatan taşra burç kalesi üçüncü katıdır. Çepçevre 7 bin adım büyük kaledir. Toplamı 140 kuledir ve 9 kapıdır. Evvelâ Paşa Camii yakınında kibleye bakar Emildenli Kapısı, doğuya nazır Seki Çeşmesi Kapısı, yine doğuya doğru Şam Kapısı, batıya bakan Kör Soğuk Kapısı, Hazret-i Mevlânâ annesinin türbesi dibinde Parmak Kapı, güneye Toplar Kapısı, kibleye İmaret Kapısı, güneye Emir Ahmed Kapısı ve kibleye Tekke Kapısı.

Bu büyüklükte olan büyük şehrin içinde 32 mahalle ve 53 mihrap vardır. Ve 7.080 toprak örtülü evlerdir.

Bunlardan kalabalık cemaati olan arasta içinde Bostancı Camii ve Hazret-i Mevlânâ annesi camii, içinde yatmaktadır ve Mevlevî tekkesidir. Kapı üzere yazılı olan tarihi budur:

"Bi-imareti hâzihi'z-zaviyeti'l-mübâreketi's-şerif kutbü'l-ârifîn sultanü'l-âşikîn sultanü'l-âlem Mevlânâ Celâlü'd-dîn el-Validetü'l-Havvâ keddesallâhu sırrahü'l-'azîz es-sa'îd eş-şehit binti Seyfü'd-dîn İbn Süleyman bin Halîl Beğ bin Mahmud. Ammera sultanü'l-a'zam

zıllullâhi fi'l-âlem malikü rikâbi'l-ümem selâtiniü'l-Arab ve'l-Acem kâhirü't-tugyân ve'l-mütemerriidîn kâtiliü'l-kefereti ve'l-müşrikîn Ebü'l-Feth Alâeddîn halledallâhu mülkehu tarih evâyile Rebî'ülevvel sene isnâ ve seb'in ve seb'a mie" [1.Ra.772] yazılıdır.

Yeni Cami ve Hacı Beyler Camii minaresizdir. Hacıoğlu Camii de minaresizdir. Kible kapısı üzerinde "Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Kim bir mescit yaparsa, ..." hadis-i şerifi yazılmıştır.

Nuh Paşa Camii, gayet sanath ve işlemeli kârgir bina, kubbesi üzeri mavi kurşun örtülüdür. Düzgün bir minaresi var ki bu şehirde misli yoktur. Avlusunda fıskiye ve şadırvanı selsebil gibi fışkırıp bütün cemaat abdest tazeleyip Cenâb-ı Hakk'a yakınlaşırlar. Camiinin kible kapısı üzerinde:

"Kâlellâhu tebâreke ve taâlâ fî kitabi'l-mübîn 'Selâmün aleyküm tibtüm fedhulûhâ hâlidîn" " [Kur'ân, Zümer, 73] âyeti Karahisarî hattı ile müzehhep lacivert tezhip olunmuştur. Görmeye değer bir camidir. Bu şehirde bundan gayri kurşunlu cami yoktur.

Dikbasan Camii minaresizdir. Karabaş Camii minarelidir ve bir tekkesi vardır. Orta Hisar'ın Pazar Kapısı'nın iç yüzünde minaresi eksik Boyalı Kadı Camii, yüksek kubbedir, ama ki-remit örtülüdür.

Kalenin Pazar Kapısı üzerinde kûfî yazı ile *Lâ ilâhe illallah* yazılmıştır.

Keresteci Baba Camii. Bu yazılan camilerden başka 53 mihraba kadar mescitlerdir.

Ve (---) adet medresedir. Hepsinde cemaat ile ibadet olunur medreselerdir. Bunlardan mamur ve mükellef Karamanoğlu İbrahim Bey Medresesi'nin kapısı üzerinde tarihi budur:

"Benâ es-sultanü'l-efham ve hâkânü'l-mu'azzam malikü rikâbi'l-ümem mevlâ mülûki'l-Arab ve'l-Acem, vâzî'u merâsimi'l-adli ve'l-ihsân, hâdimü kavâidi'l-cûdi ve't-tugyân ve kâtiliü zenâdikati'l-müşrikîn, kâhirü'l-fecereti ve'l-mülhidîn, tâcü'd-dünyâ ve'd-dîn İbrahim bin el-merhûm Muhammed bin Karaman ez'afallâhu iktidârahu ve ile'l-hayrât hâzihi'l-imârâte'l-medresetil-mübâreke li-sene sitt ve selâsîn ve semâni mie" [836] yazılmıştır.

Bir minareli mamur medresedir ve gelen geçenlere nimeti bol bir imarettir.

Hazret-i Mevlânâ annesinin medresesi, gayet mamurdur,

evkafı ve talebeleri çoktur. Bu medresenin benzeri yoktur. Meğer Sivas'ta Kızıl Medrese ola. Ama bunun kapısının etrafındaki nakışları, bukalemun nakışı gibi kat kat mermerci nakışı ile nakışlıdır ki insanın gözü kamaşıp hayran kalır. Bu kapısı üzerinde güzel hatla *Âyete'l-kürsî* ve daha üstünde *Esmâ'ü'l-hüsna* yazılmıştır. Kısacası övgüsünde dil acizdir. Ve minaresizdir.

Müftü Medresesi kapısı üzerine hayır sahibi yazılmıştır.

Kas Arpa Mahallesi'nde Şeyh Aliî Sultan Medresesi, kırkar ellişer altı üstlü odaları vardır. Her biri bir bağ bahçe içinde yapılmıştır. Biri de Musa Bey Medresesi.

Bir dâr-ı kurrâ, iki dâr-ı hadis ve üç imarettir: Karamanoğlu İmareti, Valide İmareti ve Karabaş Tekkesi İmareti, bunlardır.

Ve toplam minnetsiz hane (---) adet handır. Bunlardan geniş Çarşı Hanı, Nuh Paşa Hanı ve Sultan Alâeddin Hanı, meşhur hanlardır.

Ve hepsi 6 hamamdır. Suyu ve havası hoş, binası temiz Nuh Paşa'nın Yeni Hamamı. Seki Çeşmesi Hamamı Karamanoğlu'nundur, eski yapı olduğundan sanatlı yapı, suyu ve havası güzeldir. Karaman hocası Molla Fenarî hazretlerinin nazargâh hamamı, hasta girse şifa bulur.

Karamanoğlu beylerinden Nasuh Bey Hamamı, Süleyman Bey Hamamı ve Seyyid Hoca Hamamı, meşhur umumi hamamlar bunlardır. Ama halk "Yetmiş saray hamamları vardır" diye övünürler.

23 çeşme vardır ve çarşı içindeki çeşmenin tarihi budur:

Yâ İlâhî ecr-i hayrın eyle a'mâlin cezîl,

Eyledi Hâce Mehmed çeşme-i âlî sebil,

Ehl-i diller cem' oluben dediler tarihini,

Çeşme-i hayvân mıdır yâ ayn-ı âb-ı selsebil.

Sene 1003

Bütün dükkânlar bir ulu yol üzerinde olup tamamı 470 dükkândır. Bedesten yoktur, ama bütün kıymetli şeyler bulunur.

Suyu ve havasının güzelliğinden mahbûb ve mahbûbesi meşhurdur. Bağ u bahçesi cihanı tutmuştur. Bütün halkı kırmızı boyalı kuzu kürkü giyip Mevlevî külâhı üzere beyaz sarık sarırlar.

Lehçeleri Türk dilidir. Baba-yı âlem kavimdir ve gayet din-dar, temiz, ermiş büyük kimseler vardır. Hepsi garipleri sever adamlardır. Ayan ve eşraflarından hanedan sahipleri kimseler vardır ki gece gündüz misafirsiz olmayıp ziyafet çekerler. Ve da-ima kapıları açıktır.

Bütün kadınları sarı çizme giyip üzerlerine beyaz çarşaf bü-rünürler. Gayet ehl-i perde ve örtülü gezerler. Ve eski şehir oldu-ğundan,

Ziyaretgâhları bunlardır: Molla Ahmed ibn Mahmud el-Asam ziyareti: Mollalığı terk edip terk ü tecrid iken do-ğum yeri olan Lârende içinde "*Kaza reddedilmez*" deyip kazaya razı olup cennete vasil oldu. *Sırrı aziz olsun*. Hâlâ bütün halkın ziyaretgâhıdır.

Hazret-i Mevlânâ'nın annesi, Karamanoğlu Gazi İbrahim Bey Medresesi'nde medfundur.

Şeyh Ali Sultan da medresesinde medfundur.

Karabaş Sultan, tekkesinde medfundur.

Molla Fenarî hazretleri Şam Kapısı'nda *Menâr* kitabı müelli-fi mezarı Halvetî tarikatında Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî tekkesin-de medfundur.

Yine o tekkede Şeyh Alâeddin-i Rumî mezarı, yine o tekke-de Hazret-i Şeyh Nurullah-ı Karamanî mezarı, iç kale yakının-da Akbiyık Sultan mezarı ve Keresteci Baba Camii'nde Yunus Emrem hazretleri mezarı, Türkçe tasavvufane şiirleri ve ilâhileri meşhurdur.

Bunlardan başka nice bin büyük veliler vardır. Binden faz-la büyük velilerin türbelerine bu asi yüzümü sürüp ruhaniyet-lerinden yardım talep ettik. Ancak hepsi yazılsa *Tabakât-ı Şa'rânî* kadar bir kitap olup seyahatimize mani olur.

Bu şehirde üç gün konuk olup elden geldiğince gezip do-laştık. Bütün dostlarla vedalaşıp kible tarafına 4 saat gidip **Şeyh Deresi** adlı bir dar ve taşlık dereyi geçip 5 saat daha gidip,

Seki Yaylası: Silifke Sancağı hudududur. O yayla içinde in-san yok ıssız yollar ile gidip on ikinci saatte akşamdan sonra amansız bir orman içinde yüklerimizi yıkıp kölelerimizle orada Tanrı'ya konuk olduk. Hamd olsun selâmetle sabahleyip,

Alaca Han: Yakub Han yapısı bir küçük handır, bunu da

geçtik. Bu hanın solunda bir yalçın kaya üzerinde göklere baş uzatmış,

Takyanus Kalesi: İçinde insan yoktur, ama gayet sağlam kaledir. Hâlâ, henüz mimar elinden çıkmış cihannüma bir kaledir. Ve gayet mamur şehir imiş. Adı geçen han ile kale arasında 10 binden fazla beyaz mermer sanatlı sandıklar içinde kefareleşleri var. *Allah bilir*, ama Hicret'ten önce 630 tarihlerine yakın Yunanca tarihleri var. O yazıları aynen yazıp resimlerini çıkarıp Kudüs-i şerife geldiğimde papazlara okutturdum, Hazret-i İsa'ya iman edenlerin mezarları imiş.

Bu kalenin dört tarafında kayalar içinde nice yüz bin mağaralar var ki her birinde olan mermer sanatı hâlâ zamanımızda olan usta mermerciler yapmaya acizlerdir. O zaman insanlarına taşlar sihirli olmalı ki her kayayı Fahrî oyması gibi zıh zıh islimî, rumî ve çiçekler oymuşlar. İnsan seyredince hayran kalır. Kıscası görmeye değerdir.

Buraları geçip yine doğuya iri ağaçlı korular, yeşil otlaklar ve zeytin ağaçlarıyla bezenmiş harap köy yerlerini geçip 3 saatte,

Yapılı Köyü: Hamd olsun o yeri ve gökleri selâmetle seyrettiren Cenâb-ı Bârî'ye ki Lârende Kalesi'nden bu yaylaya kadar bir şey olmayıp korkulu ve tehlikeli mezbaha gibi kan kokar amansız yolları geçip bu Yapılı Köyü'ne geldik. Silifke paşasının hâssı ve hâkimi voyvodadır. 200 evli ve 1 camili bir mamur Müslüman köyüdür ve iyi pirinci yetişir. Önünden akan,

Gümüş Nehri: Bağla Yaylası'ndan gelip Köserelik Limanı yakınında Akdeniz'e karışır. Bu köyün batısında Gümüş Nehri aşırı gökyüzüne yükselmiş bir pilâv yığını gibi bir sivri dağ vardır, asla bir dağa bitişik değil düzgün bir dağdır. Onda tılsımlı defineler vardır, derler. Ve bu dağın başında çok adam kara kül gibi yanmış bulunmuştur. Oradan kibleye 1 saat gidip,

Mut Kalesi'nin özellikleri

Daha önce kötü renkli Frenk elinden fethetmeye gittiğinde Karamanoğlu Yakub Şah büyük ordu ile burada bozguna uğrayıp bütün askeri şehit olduğu için Dâr-ı Mût Kalesi derler. Sonra yine Karamanoğlu İbrahim Şah gelip bilek kuvvetiyle fetheadip bütün kâfirlerini ve krallarını kılıçtan geçirip 70 bin pis

leşî kalenin kuzeyi tarafında tepe gibi yığar, ona Maşatlık derler. Karamanlının bundan ulu gazası yoktur. Fetihden sonra kaleyi yerle bir eder.

Bir zaman sonra Sultan Ahmed devletinde Celâli kıran Kuyucu Murad Paşa Silifke suhte eşkiyasından vilâyet halkının korunmalarını isteyip bu kaleyi yeniden inşa edip içinde dizdar ve 20 nefer konur.

Kalesi bir kayalı dere başında dört köşeden uzunlamasına şeddadi güzel bir kaledir ve büyüklüğü 600 adımdır. Bir kat duvardır, ama gayet sağlamdır. Asla hendeği yoktur. Ve içinde dizdar ve cebehaneden başka bir şey yoktur. Ama dış kalede 1 cami ve 57 kireç sıvalı ev vardır. Doğuya bakan bir kapısı var, sağlam demir kapıdır. Ve kible kapısı kapalıdır.

Kalenin doğusunda 7 dükkânı vardır. Bu dükkânlar önünde bir âbıhayat kaynağı vardır. Temmuz'da insan elini sokamaz, öyle buz parçasıdır. Bu mahalde bir büyük köşk gibi mescidi vardır, bütün halkın dinlenme yeridir.

Bu kalenin kiblesi tarafında büyük bir varoş var imiş. Hâlâ Osmanlı zulmünden harap, zemini toprak ve halkı kebab olup ancak 200 ocaklı bir kârgir yapı hanı kalmış, Karamanoğlu İbrahim Han yapısıdır.

200 mamur ve şenlikli evi ve 1 hamamı var. Silifke Paşası Konakçı Ali Paşa burada oturmakla hamamı pek işlerdi. Gayet hoş havası vardır, büyük hamamdır. Kireç sıvalı ve kârgir kubbeli cami vardır. Mihrabı önünde hayır sahibi iki sivri kârgir kubbe içinde yatmaktadır. Ve Karamanoğulları bu kubbelerde medfundurlar.

Kalenin kuzey tarafında iki değirmen yürütür âbıhayat bir suyu vardır, Besni Pınarı derler bir akarsudur. Bu kalenin kuzey tarafında kale altından akan nehir bu kaleye yakın 1 saat yerde Akdeniz'e karışır.

Bu nehrin kale altından nehir aşırı geniş bir varoşu var ki bostan, gül ü gülistan, sümbül, menekşe, erguvan, limon, turunc ve nar gibi meyve ağaçları ile süslü bir mamur varoştur. Tamamı 100 hanedir. 1 camii ve 1 mescidi vardır.

Bu şehrin birer okka narı ve iri beyaz pirinci meşhurdur. Ama ılıman olmakla havası biraz ağırdır.

Bu şehrin kible tarafında Konakçı Kara Ali Paşa 200 çadır ile konup biz de onun sayesinde gezip dolaştık. Bir at ve 50 gurusu ihşanını alıp bizi Silifke kaymakamına göndermek için suhte kemerbaşlarından üç kemerbaşı rehin alıkoyup bize on suhte yoldaş verip paşa ile ve diğer ağalarla vedalaşıp kible tarafına 1 saat o ova içinde gidip,

Zenbur Kalesi'nin özellikleri

Takyanus yapısıdır. Bir pilâv tepesi gibi bir tepe üzerinde bir şirin kaledir. Lâkin yanına varılmaz ve içine girilmez. Allah bizi saklasın, açıktan geçen adamı arı askeri helâk eder. Halk arasında "Takyanus'un tılsımlı hazinesi buradadır" diye yayılmıştır. Nice bin Hintli ve Mağripliler gelip define çıkaralım derken sert bir rüzgâr esip insanı sersem edip arı askeri helâk eder. Büyük seyirlik kaledir. Hatta hakir bir hayli mesafeden geçen kale üstünde arılar bulut gibi uçarlardı. Hâlâ bir ıssız kaleciktir. Allah saklasın, onu geçip ona bir top menzili yakın,

Kurt Nehri: Demaz dağlarından gelip Mut Nehri'ne karışır. Bu nehri geçerken seyishane güçlkle geçti, şiddetli nehirdir. Oradan yarım saat seyrek ağaçlı ormanlar aşır,

Zeynî Şerif kasabası: Silifke Sancağı'nda 150 akçe şerif kadılığıdır ve nahiyesi 38 köydür. Bin gurusu hâsıl olur. 200'den fazla toprak örtülü, bağlı bahçeli mamur ve şirin kasabadır. Ve bir cennet bağına benzer bir türbenin içinde Hazret-i Şeyh Ali-i Semerkandî 7 nefer muhterem evlatları ki, Resulullah'ın temiz soyundandır, bir altın alemli kubbe içinde medfunlardır. Zeynî tarikatındandır, 300'den fazla dervişi vardır. Bir gece orada konuk olup zikir halkasında tevhîd-i erreye girip fukaralarıyla kucak kucağa olup mest olup zevk ü safalar ettik. Oradan sabahleyin Çelebi Efendi'den izin alıp kılavuzumuz olan suhtelere tembih edip,

"Bu ağayı başkasına kıyas etmen. Hatırını sayıp bir hoş götürün" deyip vedalaştık. Oradan doğuya 4 saat,

Kudurdu Köyü: Bir bayır başında 100 evli bir köydür. Onu geçip dere ve tepeler, yalçın kayalı ve şahin zağanos yuvalı Demâvend dağları ve nice bin Tanrı sanatlarını seyrederek **Kudurdu Nehri**'ni at ile geçip bin adım kadar uzak,

Göksu Nehri de büyük sudur. Bu iki nehir o nehirlerdir ki Ermenek Kalesi'nden çıktığımız günlerde geçilmişti. O yaylalardan doğup bu iki nehir burada birbirlerine karışıp Silifke'de Paşa Sarayı dibinden geçip hemen oraya yakın Çeltiklik adlı mahalde Akdeniz'e karışır. Hakir Göksu Nehri'ni at ile çekinmeden geçtim. Yine kible tarafına çamlı beller, yalçın korkunç uçurum yollar, büyük mağaralar ve eski su yolları temaşa ederek **Kara Henk Beli** ve Kara Henk Sultan Tekkesi, 8 saatte,

Takyanus tahtı Silifke Kalesi'nin özellikleri

Eski zamanda Takyanus yapısıdır. Sonra Kıbrıs Adası Venedik kâfirinin olmakla bunu da Venedik tasarruf etmekte idi. 879 tarihinde Serdar Gedik Ahmed Paşa eliyle Sultan Bayezid-i Velî fethidir. Büyük savaşlarla fethedildiği tarih kitaplarında ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Bazen Kıbrıs Eyaleti olur. Ama hâlâ Adana Eyaleti'nde Silifke Sancağı paşasının tahtıdır. Padişah tarafından paşasının hâss-ı hümayûnu 4.700 bin akçe ile sefer sırasında 600 pür-silâh asker ile sefer eşer.

Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Zeameti 16 ve timar erbabı 620'dir. Bunların hepsi kanun üzere 5 binde bir cebelûleri ile sefer sırasında alaybeyinin sancağı altında sefere giderler. Paşasının askeri ile 1.700 adam olur.

300 pâyesi ile şerif kadılıktır ve nahiyesi 70 adet asi köylerdir. Kadiya 3 bin gurus, paşaya 20 bin gurus hâsıl olur. Merhum bizim Mostarlı Mustafa Paşa 40 bin gurus hâsıl ederdi, zira bütün suhte eşkiyaları dağlarda ele geçirip itaat ettirmişti.

Bu sancak (--) adet kazadır. Evvelâ Silifke kazası, Ermenek kazası, Nahiye kazası, Selinti kazası, Mamuriye [Anamur] kazası, Zeynî Şerif kazası, Sadı kazası, Karataş kazası, Sinanlı kazası, Mut kazası ve Gülnar kazası.

Hamd olsun bu 11 kazanın Sinanlı'dan gayrisini selâmetle gezdik. Silifke Kalesi belli olduğu Kara Henk Beli'dir ki, o yüksek dağın tepesinde Kara Henk Sultan türbesine yüz sürdük. Orada iki rekât şükür namazı kıldım ki bu amansız dağlardan selâmetle geçtim diye o tekkede Şeyh Musa hazretlerinin ruhanîyetlerinden yardım talep edip Silifke'ye dâhil olduk.

Silifke Kalesi'nde sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdarı Kıbrıs yeniçerilerindendir. Zira Âsitane yeniçerilerinin yolu değildir. Bütün Kıbrıs'ının at oynağı yerleridir. Gayet girdap sapa yoldur. Sıpasını kaybeden gelmez ve gelen gülmez ve sıpasını bulmaz, böyle bir amansız yollardır. Müftüsü, nakibüleşrafı, ayanı eşrafı, dizdarı ve 60 neferi vardır.

Kalesi bir yalçın kayalı ve bir tarafı topraklı yüksek tepe üzerinde havalesiz, sağlam ve dayanıklı bir kaledir ve badem şekilli şeddadi taş yapıdır. Dört tarafı 1.300 adım küçük kaledir ve 23 kuledir. Kibleye nazır bir kapısı vardır. İçinde 60 toprak örtülü hanesi vardır. Asla hendeği yoktur, zira yalçın dağ üzere inşa olunmuştur.

İçinde bir camii var, Sultan Bayezid Han'ındır. Dizdar ve neferler burada otururlar. Bu kalenin doğu ve kible tarafında varoşu (---) adet mahalle ve 700 toprak örtülü evlerdir. Ve (---) adet mihraptır. Üçü camidir, gerisi mescitlerdir. Çarşı içinde eski yapı Sultan Alâeddin Camii, eski tarz bir alçak minareli camidir. Kâfir işgal ettiğinde minaresini yıkmıştır. Fetihten sonra minaresi alçak yapılmıştır. Ramazan Ağa Mescidi, Urup Mahallesi Mescidi ve Bozkır Mescidi, bildiklerimiz bunlardır.

1 hamamı, 2 hanı ve 50 kadar dükkânı var. Mahkemesi köprü başındadır. Ona yakın Paşa Sarayı su kenarında ve bütün varoşu haraba yüz tutmuş, bağ ve bahçeleri içinde nice bin kemer, han ve imaret kalıntıları var, Takyanus zamanında büyük şehir imiş ki anlatılmaz.

Suyu ve havası gayet ağırdır. Serçeyi sitma tutar. Ancak bütün halkı baharda hep birlikte yaylağa çıkarlar.

Bu şehirde limon, turunç, incir, nar ve elma yetişir. Halkı gayet fakirdir. Bu şehrin köprüsü Takyanus yapısıdır, 17 gözdür derler, büyük bir köprüdür. Meşhur köprülerden biri de budur. Bu köprü'nün mahkeme tarafı başında kale kapısı (---) (---) (---) ederler. Köprü başında bir bâcdar odası var, orada bâc alınır.

Silifke ziyaret yerleri: Köprü'nün şehir (---) (---) (---) bir kubbede medfunlardır. Göklü Mahallesi'nde Derviş Dede bu şehir ile Zeynî Şerif arasında Kara Henk Sultan, yukarıda yazılıdır. (---) (---) (---) Onların kardeşleri bu şehir içinde kalenin kuzeyinde kubbesiz bir mahalde medfunlardır. İsimleri Şeyh Şücaeddin'dir.

Türkmen kabileleri arasında kardeşleri Şeyh Musa ve kendileri Şeyh Şücaeddin muteber ziyaretlerdir. Bütün halk onlara inanırlar, himmetleri hazır ola. Bu şehrin viraneliğinde nice ziyaretler ettik, ama meşhurları bunlardır.

Bu şehirde kılavuzumuz olan suhtelere 10 gurusı verip sıhat haberimizi bir mektupla Ali Paşa'ya bildirip hakir Silifke'den batı tarafına dört saat güzel yollar ile,

Akliman Kalesi'nin özellikleri

Daha önce Venedik kalesidir. Karamanoğulları fethedip yıkmışlardır. Daha sonra (---) tarihinde Kıbrıs fatihi II. Selim zamanında gelip geçmek için insanlara gerekli olduğundan Lala Mustafa Paşa tamir etmiştir. Hâlâ Silifke paşasının hâssıdır. Voyvodası hâkimdir ve nahiye naibi hükmeder. Büyük gümrüktür.

Kalesi, deniz kıyısında bir tepe üzerinde dört köşe bir şeddadi taş yapı kaleciiktir. Çepçevre büyüklüğü (---) adımdır, içi bir mahalle ve 200 küçük evlerdir. Bir camii, dizdarı ve (---) neferleri vardır. Genellikle halkı Kıbrıs kuludur.

Bir hamamı var, yaz günleri işlemez, Kaptan Paşa hamamına girerler. Ve 40 dükkânı var, bütün eşya mevcuttur. Silifke halkı bu Akliman'a muhtaçlardır, zira bütün mallarını burada satarlar ve Silifke'den mamur şehirdir.

Bütün halkı cesur ve korkusuz yiğitlerdir. Birkaç kere kâfirler beşer onar kalyon ile baskın düzenlemişlerdir. Asla bir şey vermeyip kâfirden nice kelle, esir ve ganimet malı alıp cehennemlik kâfirler perişan hâlde kaçmışlardır.

Kıbrıs iskelesi olmak ile şenlikli yerdir. Kalenin dışında deniz kıyısında büyük mahzenler vardır. Bütün zengin bezirgânlar oraya metalarını koyup konuk olurlar.

Limanı, gerçi kapılı liman değildir, ama gün doğusundan, poyrazdan ve yıldızdan emin limandır. Ne tarafa demir bıraksan durur, barça kalyonlar yatağı iyi sulu ve sağanaksız limandır. Her an 40-50 parça gemi mevcut iskeledir.

Orada dizdar ağa bize bir silâhlı ve mürettebatlı bir uçkun yağlı firkateyi 300 gurusı tuttu. Kıbrıs Kadısı İbrahim Efendi ile ortak olarak ödemek üzere bütün eşya ve atlarımızı firkateye yükledik. Biz de bütün dostlarla vedalaşıp firkateye bindik.

3 pare firkate ayakdaş ile *Allah'a tevekkül* edip firişka rüzgâr ile pupa kullanıp Akliman'dan 20 mil uzaklaşınca Köserelik adlı mahalden 3 pare kâfir kalyonu gözükep üzerimize tıramola deyip gelir.

Hemen bizim yoldaşlarımız olan firkatelerin üçü bir yere gelip “Geri dönmek selâmettir” diye orsa orsa geri kaç kaç Akliman’a gelince akciğerimiz ağzımıza geldi. Melun kâfirin biri hayli yüğrük kalyon imiş, bir hayli yakın gelip bir alabanda top urup gemiyi sağ ve soldan geçip asla zarar isabet etmeyip üç kalyon limandan taşra demir bırakıp yattılar. Hakir ve İbrahim Efendi firkateden dışarı çıkıp şükür secdesi ettik. Bütün eşyalarımızı ve atlarımızı gemiden çıkarıp “1060 [1650] tarihinde Kıbrıs Adası’nı gördüğümüz yeter” deyip Akliman’dan saba yeli gibi esen atlarımıza binip 4 saat,

Silifke Kalesi: Bir gece konuk olup dizdardan kılavuzlar alıp Ramazan Ağa ile, Zaim Mehmed Ağa ile, Süleyman Ağa ile, Sarı Bey, Müezzın Ramazan Çelebi ile ve herkesle vedalaşıp şehrin köprüsünden geçip Göksu kenarınca taşlık ve biraz çayırılık yerleri 8 saatte geçip,

Ağaz Köyü: Bir dere içinde 40 evli Müslüman köyüdür. Orada bir divanhaneli, bağ ve bahçeli bir hanedana konduk. Silifke dizdarından aldığımız 20 tüfenkli yaya şahbazlar bir yerde konup dururken,

Başımızdan geçen büyük tehlike

Kapıdan çok yaşlı, feleğin çemberinden geçmiş, kınalı saçlı, hartavi [keçe külah] sarıklı bir nuhi avrat elinde asası ile gelip selâm verip musafaha edince hayretler içinde kalıp,

“Safâ geldin kadın ana” dedim. Hemen,

“Siz safâ geldiniz” deyip oturdu. Ve karşısına 30 tane bıyığı kulak memesinin arkasında şahbazlar el kavuşturup hizmette durdular. Hoş beşten sonra,

“Bre Osman uşağı avan! Sen bu yola nereden geldin ve nereye gidersin? Bu yollardan kuş uçmaz, kulan yürümez” diye hakire hitap etti. Bu fakir de,

“Âl-i Osman’ın kuluyuz. Suhte Mahmud Paşa oğluna gideriz” dedim.

“Öyle olsa ya benim öte gün iki şahbaz oğlumu Silifke’de pazar yerinde atlarından yıkıp müsellim ile Silifkeli Ramazan Ağa dedikleri kâfir iki dağ parçası oğullarımı pare pare edip katlettiler. Osmanoğlu benim öcümü alır mu?” dedi, vah edip ağladı. Hemen hakir,

“Elem çekme. İnşaallah şu yolları selâmetle geçip Osmanoğlu’na vardığımda senin kanlıların hakkından geldireyim” deyince fakir kadın gerçek sanıp başını açıp dua edip,

“Bre uşak alatlan, hazır malı getirin, ana kadının yemeğini yesin” deyince tüm ayak duranlar dağılıp derhâl 40-50 sahan ana baba aş gelip yiyip zevk ü safâ ettik.

Yemekten sonra bir bohça don ve gömlek, bir keçe seccade ve iki ağır Türkmen kilimleri hediye getirdi. Orada konuk olup zevk ü safâ ettik, der iken Allah’ın hikmeti o gece bu hane sahibimizin iki ihtiyar kardeşi var imiş, onların evleri tarafında bir ağıt, feryat, gürültü ve çığlık koptu ki ödümüz patladı, Allah Allah seslerinden, tüfenk ve balta gürültüsünden o derelerin içi sesle doldu. Bu hakir şaşırıldı kaldı.

Meğer Karataşlık suhteleri bu kadının iki oğlunun Silifke’de öldürüldüğünü duyup fırsat ganimettir diye 300 suhte bu kadının iki kardeşinin evlerini gece basmışlar, kadının iki ihtiyar kardeşini, birer avratlarını, dört hizmetçilerini, toplam 8 kişiyi katletmişler, bu kadar ganimet malı alıp evlerini ateşe vurmuşlar. Dere içi gündüz gibi aydınlandı.

Bu hâlde iken yaşlı kadın başına serpenahını ve sırtına zirhını giyip bizim saraya gelip bizi pür-silâh hazır görünce ardı sıra 70-80 silâhlı tabileri gelip,

“Ayâ hâl neye müncer olur?” derken derhâl bizim saray kapısı önünde meşaleler ve nefit katranlar yakıp 200-300 suhte kapımızın önüne geldiler, hiç çekinmeden saraya bir yaylım kurşun vurup fakire yaşlı kadını istediler. Hemen kadının ve bizim adamlarımız damlar, şahnişinler, kapı ve pencerelerden bir yaylım çatal kurşun ile durunca suhteler yan verdiler.

Kısacası sabaha dek bir cenk olmuştur ki anlatılmaz. Bizim yaşlı kadın tarafından 2 adam şehit ve 7 adam yaralı ve hakirin 1 atı ahır deliğinden öldü. Suhtelerin 19 adamı öldü. Bu hâl üzere sabah vaktine dek suhtelerin leşleri kapımız önünde kalıp al-

maya güçleri olmayıp kararları kalmayıp köpek gibi taşlık yerlere kaçıp gittiler.

Bu hâlde iken bizim Silifke'den gelen kılavuzlarımız,

“Vallahi ağa, biz sizi bundan ileri götüremeziz. Hemen geri Silifke'ye dönersiz” dediler. Hemen yaşlı kadın,

“Sakin oğul ileri yola gitme. Benimle geri şikâyet etmeye Mut Kalesi'ne Ali Paşa'ya gidelim” dedi.

Biz bu düşüncede Allah'ın hikmeti Kıbrıs yeniçerilerinden, Aklıman'dan ve başka nahiyelerden 320 kadar adam bizim kaldığımız köye gelip suhtelerin leşlerini gördüler. Daha da hazırlıklı olup her tarafı koruyup kollamaya başladılar. Ölen atımızın yerine valide iki küheylân ve 100 okka ibrişim verdi. Bizimle gelenleri hediyelerini verip yerlerine gönderdik.

Yaşlı kadın Ali Paşa'ya şikâyete gitti. Biz de bütün tüccar ile yola koyulup dört tarafımızı kollayarak taşlık yollar geçip hepimiz yaya olarak 6 saat doğuya deniz kıyısından gidip,

Tirsendi Köyü: Bir taşlık dağ başında halkının belinde *Kudûrî* ve *Mültekâ'l-ebhur* kitapları, ama kırkar ellişer dirhem tüfenkleri ellerinde her biri yalçın kayalar üzerinde keklik gibi sekerler. Ayaklarında dizlerine dek postalları ve başlarında külâh üzere sarıkları var, Müslüman geçinirler. Bu köyden gayri kuzey tarafına,

Karataş kazasıdır. 10 bin eli tüfenkli ve beli Davud sapanlı suhte haşerat askeri çıkar. Bu köyden bize 200 suhte yaya kılavuz olup aramızda 50 gurusu yol hakkı toplayıp yola çıkınca suhteler bize teselli verip,

“Bundan böyle gayri korkman” diye 4 saat semaya baş uzatmış dağlar, yerin dibine inmiş gayyâ dereler, korkunç ve tehlikeli kısıp kayalı boğazlar, sarp ve uçurum yollar ile ve kâh deniz kıyısında taşlık yollarla yüz bin sıkıntı ve zorluk çekerek, Allah bilir atlarımız ayak basacak avuç içi kadar toprak bulmayıp düşe kalka yaya ve dermansız o şiddetli sıcakta canımızdan bırakıp,

“Ayâ bu melun suhteler bizi hangi boğazda vururlar ki?” diye emniyet üzere olmayıp aklımız başımızda değil idi. Allah saklasın öyle boğazlar var ki 1 adam 10 adamı boğazından boğazlar. Bu taşlık ve ağaçlıkları 41 yıldır seyahat ederim, böyle bir

amansız zor geçit yollar görmedim. Bu şiddetli sıkıntıları çeke-
rek deniz kıyısına gelip,

Kuruçay Nehri: Kuzey tarafında Karataşlık yaylalarından
gelip bu mahalde Akdeniz'e karışır. Bu nehri ve suhteleri atlar ile
geçip 1 saat ancak deniz kıyısı kumsal yerler geçerken,

Lena Beli: Ayyuka çıkmış kayaları piyade geçerken bütün
hizmetçilerimizin çizmeleri parça parça oldu. Bu belin tepesin-
de suhteler,

"Bizim sınırımız burasıdır, bundan ötesi güvenlidir. Söz
verdiğiniz 50 guruşu verin" diye yolda tüfenklerine dayanıp
durdular. Aramızda büyük tartışma olup,

"Yok siz bizi ta Kara Görgüs Kalesi'ne güvenlice götürme-
yince hepimiz kırılırız, size bir akçe vermeyiz" deyince onlar da
ümidi kesip Lena Belinden tez aşağı inip deniz kenarından kâh
toprak, kâh nice harap köyler, nice şeddadi viran binalar ve nice
bulutlara çıkmış su kemerleri seyrederek 8 saatte,

Eski Takyanus tahtı ve Kara Görgüs Kalesi'nin özellikleri

Bu da Silifke Sancağı'nda Karataş kazası sınırında Türkmen
sahili Kara Görgüs'tür. Burada konup kılavuzlarımız olan suhte-
lere 50 guruşu verip cehenneme diyerek dönüp giderler.

Bu şehir deniz kıyısında büyük bir şehir imiş ki ne Mısır, ne
Bağdad, ne Eski Kırım ve ne Ahlât şehirlerine benzer bir büyük
şehir imiş. Eğer gezip gördüğümüz derece özelliklerini yazsak
bir deve yükü kitap olup okuyan bıkar usandır.

Gerçekten bir viran şehrin anlatılmasında tat yoktur. Ama
dünya fani olup "Mülk benimdir" diye böyle bina edenlere nasi-
hat olsun diye kalemimizi dile getirip birkaç söz ettik. Ve "(O'nun
zatından başka) her şey helâk olucudur" [Kur'ân, Kasas, 88] âyetini
dile getirip dünyadan el çekmeye bel bağladık.

İmdi cihan gezginlerine ve insan tarihçilerine şöyle beyan
olunur ki 256 tarihinde Memun Halife Abbasîlerin önde geleni,
gazi ve yiğididir. Bağdad'dan Mısır'a gelip Mısır'da Ehram dağ-
larından tılsımlı definelerini çıkarıp üstünden bir kat taşını yık-
mıştır. Hâlâ kalıntıları bellidir. Orada Ümmü'l-kıyas'ı tamir edip
yolları katederek bu Kara Görgüs Kalesi'ni 7 ay dövüp zorla İs-
panya elinden fethedip İslâm beldelerine ekleyip İslâm dini iba-
deti icra olunmaya başlandı.

Yedi yüzden fazla cami var ki her biri Mısır'da Ezher Camii ve Şam'da Ümeyye Camii'dir. Ve nice bin medrese, han, hamam, imaret, mescit, tekke ve dârüşşifa vardır. Bazı camileri hâlâ mamurdur. Türkmen kabilesi burada kıyıya inince ibadet ederler.

Ve nice bin kubbe ziyaretgâhlar, kârgir yapı bedestenler, nice bin düzenli Haleb Çarşısı dükkânlar, nice bin fiskiye, havuz ve şadırvanlı saraylar var ki övgüsünde akıl kısa kalır. Bazısı yer yer mamurdur, içinde Türkmenler otururlar.

Nice bin kilise ve manastırlar var ki yılda bir kere kâfir kalyonları bu şehrin limanında yatıp bu manastırları ziyaret ederler. O inanç üzeredirler ki Takyanus bir büyük peygamber olup cihangir padişah idi. Ve Hazret-i İsa havarilerinden dört havari burada deniz kıyısında yatar. Büyük manastırda gömülü oldukları muhakkaktır.

Kubbeleri üzerinde Yunanca tarihleri yazılıdır. Ve ümmet-i Muhammed elinde iken muteber ziyaretgâhtır. Hâlâ gelen gidenen hâlî değil garip bir türbedir. Bütün kâfirler bunları ziyaret edip gemilerini pervasızca kalafat edip bazı gelen gidenleri avlayıp toplanıp giderler. Böyle bir ruhaniyetli ziyaretgâhtır. Yol üzerinde olup ayyuka çıkmış altınlı bir nurlu kubbedir ki usta elinden henüz çıkmış sanırsın, öyle bir nurlu kubbedir. Zamanın geçmesiyle zerre kadar bozulmamıştır.

Bu türbe ve manastırdan cami olma ibadetgâhın yolu 2 bin adım boyunda geniş beyaz mermer kaldırımındır. İki tarafı üzüm asması çardağı için nice bin beyaz mermer ve başka sütunlar üzerinde kemerler, sanatlı ve beyaz mermerlerle kaldırımlar var ki her taşın uyumu yüz bin dikkat ile fark olunmaz.

Bunun benzeri bu şehirde nice bin ibretlik eserler vardır ki insan parmağını ağzına götürüp hayran kalır büyük bir işlek şehir imiş. Doğudan batıya deniz kıyısından 2 saat yerdir, eni 1 saatir.

Bu şehrin batısında deniz kıyısında şehirden bir kurşun menzili uzakta bir sağlam kalesi var, ama küçüktür. Büyüklüğü malum değil, ama dört köşe eski yapı bir binadır.

Bir büyük limanı var. Sekiz rüzgârdan emin olup iyi yataktır. Kayalar altından limana nice âbıhayat pınarlar akar.

Bu liman Girit Adası'nda Suda Limanı'na ve İstanbul

Boğazı'na benzer büyük bir limandır, her an kâfir yatağıdır. Onun için haraptır.

Harap olması, İslâm elinde iken (---) tarihinde İspanya kâfiri 1.700 adet gemi ile gelip bütün halkını esir, şehrini harap eder.

Kısacası büyük belde imiş, ama Allah saklasın bu şehrin üç tarafı o kadar taşlıktır ki insan ayak basacak yer bulmaz. Ancak eski zamanda mamur iken insanlarla dolu iken dere ve tepelerde pamuk gibi topraklar yığıp bağ ve bahçeler yapmışlar. Hâlâ bazı bahçeleri bellidir.

Gerçi taşlık yerdir, ama suyu ve havası o kadar hoştur ki Erzurum ve Sivas'tan bütün Türkmenler burada kış geçirirler. Havası hekimlere göre gayet dinçleştiricidir. Bütün buraya gelen Türkmen "Hay yurttur, hay" diye överler.

Bu şehirden kalkıp doğuya tam 2 saatte ve topraklı yerleri geçerken yolun iki tarafında nice kere yüz bin beyaz mermer sandukalar içinde ölümler var. *"Allah'tan başka kimse gaybı bilmez."* [Kur'ân, Neml, 65] Ne din, ne iman ve ne mezhepte idiler? Bazı sandukaların kapaklarını bahtsız Türkmen kavmi mal olmak düşüncesiyle kaldırmışlar, açıp bakmışlar ancak içinde leş görmüşler.

Bu şehirden doğu tarafına iki gün gittik. Daha yapı kalıntılarından ve su kemerlerinden geçemedik.

Bu şehirden doğuya 4 saat (---) gidip bir yeşillik dereye büyük yapılar içinde Takyanus'un mezarı, eski zamanda bu dere içi İrem derelerinden imiş. (---) (---) oğlu sanki (---) (---) (---).

Toplam 40 evdir. Göçer evli Türkmenlerdir. Baharda göçüp evleri bırakırlar.

Oradan yine kılavuzlar alıp (---) tarafına gittik. (---) (---) (---) bu mahalde Akdeniz'e karışır. Bu nehri atlar ile geçip yaz kış buz parçası gibi soğuk olduğundan (---) (---) (---)

Hamd olsun 1 saat pamuk gibi topraklı yollar ile yüksek ağaçlar gölgesinde atlarımızın ve bizim aklımız başına gelip,

Al Ata Nehri: Bu da Nur Yaylası'ndan gelip bu mahalde denize karışır. Onu da at ile geçip,

Erdemoğlu Köyü: Bütün harami Türkmen köylerindedir. Oradan yine doğuya 1 saat gidip,

Bulur Nehri: Bu da Nur Yaylası'ndan gelip denize karışır bir âbıhayattır. Onu da atlarla geçtik. Bu nehre yakın,

Hacı Alâeddinoğlu Köyü: Bu da dağ eteğinde 40-50 evli, bağ ve bahçeli Türkmenlerdir. Onu geçip ona yakın,

Gerendiz Nehri: Bir berrak sudur. Nur Yaylası'ndan gelip denize karışır. Bu mahaller hep deniz kıyısı ve topraklı yollarıdır. Bu nehre yakın dağ yamacında bağ u bahçeli,

Mersinoğlu Köyü: 70 evli bir Türkmen köyüdür. Orada konup sabahleyin yine doğuya deniz kenarıyla 3 saat gidip,

Mah Kulaç Nehri: Bu dahi Nur Yaylası'ndan gelip bu mahalde deryaya mahlût olur. Bu büyük nehir olmakla iki göz köprüden geçtik. Bu köprü yakınında bir sivri tepe üzerinde bir viran küçük kalesi var. Daha önce köprü başında bâc alınmak için yapılmıştır. Onu seyredip yine doğuya 2 saat gidip,

Pambulis Nehri: Ashâb-ı Kehf dağlarından gelip denize karışır. Bu da büyük nehir olduğundan bir göz köprüden geçtik. Yakınındaki dağın eteğinde,

Mezidoğlu Köyü: 50 evli Türkmen köyüdür ve bir küçük kaleciği var. Oradan yine doğuya deniz kıyısından toprak yollar ile 2 saat gidip,

Yumuk Nehri: Bu da Ashâb-ı Kehf dağlarından gelip denize karışır. Bu nehri at ile geçip yakınında,

Kara İsaoglu Köyü: 70 evli Türkmen köyüdür.

Allah'ın hikmeti bu yukarıda yazılan köylerin hepsi bu Nur Yaylası ta Silifke'den Ramazanoğlu Yaylası ardından ta Adana'ya varınca kadar 6 konak yer deniz kıyısından uzak dağ eteğine kadar 1 saat ve yarım saat yerler mamur ve şenlikli köylerdir. Ama mamuru Kara Görgüs'den Tarsus tarafındadır. Bu köyler bu dağın eteklerinde kurulmuştur.

Sahil, mahsullü, İrem Bağ köylerdir. Bütün köylerin evleri kibleye nazır deniz tarafıdır, havadar köylerdir.

Silifke'den 6 konakta Tırmır Kalesi'ne kadar küçük büyük 70 su geçtik, ama bu yazılan büyük nehirlerdir. Bu mahalde Silifke hududu Karataş kazası tamam olup Tarsus Sancağı'na ayak basıp,

Tırmır Kalesi'nin özellikleri: Deniz kıyısından uzakta bir düz sahranın ortasında bir yığma tepe üzerinde yuvarlak küçük bir eski taş kaledir. İçinde bazı Rum evleri var, ama aşağı varoş-

ta 300 Rum evleridir. Hepsi Suhte Mahmud Paşa'nın reayasıdır ve hâkimleri subaşıdır.

Oradan yine doğuya düz sahralar ki atlarımızın ayaklarına bir nokta gibi taş değmeden Türkmen obaları içinde 4 saat gidip,

Eski Tarsus Kalesi'nin özellikleri

Daha önce Takyanus yapısıdır. Bir rivayette ilk yapan Tarsus bin er-Rum bin el-Bakan bin Sâm bin Nuh'tur. Sonra Reşid tamir etti, derler, rivayettir. Daha sonra İspanya ele geçirip 256 tarihinde Memun Halife zorla fethedip bütün eskimiş ve yıkılmış duvarlarını yeniden yapmıştır.

Adana Eyaleti'nde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 240.260 akçedir. Kanun üzere cebelüleri ile ve paşasının askeri 2.200 asker olup sefer eşerler.

Nakibüleşrafı, müftüsü, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, dizdarı ve 45 neferi vardır. 150 akçe ile sadaka olunur kadılıktır ve nahiyesi (--) köydür.

Sancağında 5 kaza vardır. Tarsus şehrinin doğusunda Kusun kazası, Tarsus kuzeyinde Bulgar Yaylası dibinde Ulaş kazası, Tarsus batısında Gökçelü kazası, Tırmur Kalesi bu kazadandır. Ve onun batısında Elvanlı kazası. Bu kazaların beşini gezip gördük, ama şehirler ve ibretlik eserler olmamakla kısaca yazdık.

Tarsus Sancağ'ında gördüğümüz mamur kaleler bunlardır. Ramazanoğlu Yaylası içinde göklere doğru yükselmiş Gülek Kalesi Kusun kazasındadır. Nemrun Kalesi Ulaş kazasında, Gödibiz Kalesi Gökçeli kazasındadır ve gayet mamur kaledir.

Tarsus Kalesi bir düz ova içinde denizden 1 saat uzakta yuvarlaktır ve ikinci yapıcısı Memun Halife'dir. Çepçevre büyüklüğü 5 bin adımdır. İki kat sağlam kaledir ve çevresi hendeklidir.

3 kapısı vardır, güney tarafına Gödibiz Kapısı iki yanlarında tılsım tasvirleri vardır ki her bir arslan, kaplan ve ejderha resimlerini insan görünce dehşete kapılır. Ve bir doğan sureti var, avı üzerine konmuştur, sanki canlıdır. Bu acayip ve garip eserlerin hepsi mermer taştan yapıpı anılan kapının iki tarafında dururlar. Ve bunun benzeri nice ibretlik şeyler vardır.

Yine bu kapının iki yanında beyaz mermer kitabeler içinde çeşit çeşit küfî hatlar ile Arapça ve Süryanca yazılarla görme-

ye değer yazılar var ki insan hayran olur. Bütün cihan gezginleri onların okuyup tılsımlar çıkarmaya çalışırlar. Bütün halk o inançtadırlar ki Memun Halife Mısır'dan define getirip bu kaleyi inşa edip bütün hazinesini bu kapıda tıslımlayıp saklamış ola. Batısında İskele Kapısı ve doğu tarafına Adana Kapısı.

Bu büyüklükteki kalenin içi 3 mahalledir ve 300 toprak örtülü evlerdir. Nice boş meydan, nice tarla ve bostan yerleri vardır.

Ve hepsi 15 mihraptır. Bunlardan mükellef, süslü ve aydınlık, sanatlı ve gönül açan yapı İbrahim Halife'nin Cami-i Nur'u Tanrı hakkı için nur desen nurdur, hatta nur üstüne nurdur. Bazı yerlerinde *"Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili..."* [Kur'ân, Nûr, 35] âyeti övgüsünde yazılmıştır. Gerçekten de Nur Camii'dir, övgüsünde dil susar. Boyu 200 ayaktır. Kible kapısından mihraba kadar 100 ayaktır.

Cami içi toplam 16 somaki ham mermer ve uzun mermer sütunlar üzerinde kemer üzere toloz kubbelerdir. CamiİN iç duvarları baştan başa iki adam boyu çeşit çeşit kudret eliyle nakışlı ebrî mermer ve somakilerle kaplanmış ki ibret gözü kamaşır, öyle seyirlik camidir.

Mihrap ve minberinde mermer ustasının hayal işi güzel marifetleri İslâm diyarında bir camide olmadığından başka yer-yüzünde de benzersizdir. Müezzin mahfili küçük sütunlar üzere öyle bir şebeke mermer köşktür ki övgüye ihtiyacı olmayan dünya süsü bir Bilâl makamıdır. Çeşit çeşit değerli halılarla döşenmiştir.

Kubbeleri türlü türlü necef, moran ve billur kandiller ile süslenmiş ve nice bir büyüleyici avizelerle bezenmiş bir nurlu camidir. Dış avlusu etrafında elvan elvan, ayak üstünde endamlı civanlar gibi beyaz mermer sütunlar üzeri kubbelerle süslenmiştir. Her kubbe üzerinde birer alem vardır.

Bu avlunun ortasında dört tarafı parmaklık içinde bir gül ü gülistan, menekşe ve reyhan içinde Kaffah hazretleri medfunlardır. Bu camide onların ruhaniyetlerinden yardım talep olunur.

Dört tarafındaki olan haremde öyle sanatlı ufak mermer döşelidir ki parlak ayna gibidir. İnsanın yüz rengi belli olur. (--) (---) (---) üzere kemer altında bir daire içinde beyaz mermer üye-

re, “Kul külli ya’meli alâ şâkiletih” [Kur’ân, İsrâ, 84] âyet-i kerimesi yazılmıştır. Kapının üst eşiği üzere iki kıta kitabe içinde hüsn-i hat ile böyle yazılmıştır. Tarih:

“Allâhu’l-Melikü’l-kadîr ez-za’îf el-fakîr İbrahim bin Perî bin Halîl bin Davud bin İbrahim bin (---) (---) (---) tis’a mie” yazılıdır. Kısacası ziyarette değer Tanrı nuru camidir.

Eski Cami, kiliseden cami değildir. Kapısı üzere Süryanî yazısı ile tarihi Hazret-i Risalet’ten 300 yıl önce yapılmıştır. Büyük bina ve eski mabettir. Bu 2 camiden başka bu kale içinde mescitlerdir. Tahtalı Mescidi ve Emir Paşa Mescidi. Bu 2 mescit Suhte Mahmud Paşa’nındır.

6 medrese ve 7 sıbyan mektebi ve 2 hamamı var, biri Ramazanoğlu İbrahim Bey’indir ve biri Mahmud Paşa’nındır. 2 hanı var, biri Ramazanoğlu’nun, biri Mahmud Paşa’nındır. Ve toplam 317 dükkândır.

Cami-i Nur’a bitişik kârgir bina 80 dükkândır. Bu şehrin be-desteni budur. Bütün sokakları kaldırımsızdır. Zira kumsal pâk şahrahlardır, asla çamur olmaz. Bu kale içinden akan,

Bulgar Nehri: Yine Bulgar Yaylası’ndan doğup bu şehirden geçip bu şehre yakın Akdeniz’e karışır.

Bu şehrin suyu ve havası ağır olduğundan bahardan sonra şehirde bir fert kalmayıp Bulgar Yaylası’na çıkarlar. Şehirde ancak paşa voyvodası 5-10 adamla kapıları kapatıp rahatça bekçilik edip şehri korur. Bir şey kaybolursa öderler, kanunları budur.

Bu kalenin kuzey tarafı köşesinde bir küçük iç kaleciği var, gayet mamurdur. Batıya bakan bir kapısı var ve çepçevre hendedir. Büyüklüğü 500 adımdır ve 7 kuledir. Dizdarı ve neferi yaylağa gidemeyip yüz renkleri safran gibidir.

Bu şehir halkı hep Türkmen’dir. Yer yer Tat ve Arap Fellahları vardır. Bu şehrin minareleri Arabistan tarzıdır.

Bu şehrin yiyecek ve içeceklerinden tatlı limonu, turuncu, zeytini, inciri, narı, hurması ve servi ağaçları meşhurdur. Özellikle Mahmud Paşa Sarayı İrem Bağı’dır. Bütün meyve ağaçları o Havarnak sarayında mevcuttur. Şeker kamışı ve pamuğu meşhurdur.

Bütün ovalarında Türkmen ve Urban kışlar gayet mahsul-lü sahralardır. Ve iyi camız yeridir. Bu şehirde ve etrafında olan,

Evliyâ ve enbiyaların ziyaretlerini bildirir: Evvelâ Cami-i Nur avlusunda Hazret-i Kaffâh.

Yine bu camiin sol tarafında bir basık yerde Memun Halife mezarı. Mermer sandukasında tarihleri ile bellidir. Ama Mutezile mezhebindendir, diye halk arasında yerildiğinden mezarları açık yerde değildir. Bazı tarihçiler o mezhepten dönüp ehl-i sünnet ve'l-cemaat iken vefat eyledi, demişler. Bağdad'dan Mısır'a gidip Mısır'da Ehram dağlarından hazine çıkarıp o mal ile kayserler üzerine sefere gidip bazı fetihlerden sonra 48 yaşında kendi kardeşi Memun'u şehit etti.

Çarşı içinde köprü başında Hazret-i Danyal, remil ilmi ile mucizeleri görülmüştü, *salavâtullâhi aleyhi ve selâme*. Bu ulu tekede, nurlu bir kubbe içinde mezarları vardır. Dört tarafı demir kafestir. Öyle ruhaniyet vardır ki insan susup hayran olduğundan bellidir ki o türbe peygamber kabridir. Yakınındaki mescidi mübarek kabre bitişiktir. Çarşıya bakar taş merdiven ile çıkılır bir kapısı vardır. Ama bu makamın avlusu yoktur ve eski ziyaretgâhtır.

Pazar yerinde bir mağara vardır, oradan bazı zaman yanık sesli hoş nağmeler, arazbar, hicaz ve uzal makamında sesler duyulup sermest olup susulur. Hâlâ nice ârif-i billâh orada kalıp ses yerine yakın bekleyip misafir olmuşlardır. Bilâl-i Habeşî Makamu derler, gören gezginlere gizli değildir.

Karanî Kara Kasım Dede ziyareti, Camii yakınında bir alçak kubbecikte yatmaktadır. Ve bu şehrin kuzeyinde 2 saat uzak yerde,

Ashâb-ı Kehf ziyaretgâhı: 12 dostla varıp ziyaret ettik. Lâkin mağaranın kapısı kapalı idi. İçinde ne eserin olduğu belli değil. Ancak bir arı kovanı gibi bir ses işitilir, eski ziyaret yeridir.

Bir kere Maraş Eyaleti'nde Elbistan Ovası'nda Elbistan sultanlığında bir mağarada Ashâb-ı Kehf diye ziyaret ettik, ama aslı yoktur. Asıl hakikatte Ashâb-ı Kehf bu Tarsus'ta olmak gerektir, zira onlar Kur'an-ı Azim âyet-i şerifi üzere "*Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir.*" [Kur'an, Kehf, 22] nassı üzere 7-8 kişi Takyanus'un zulmünden mağaralara kaçıp kapanıp (---) sene uyumuşlardır. Ashâb-ı Kehf uykusu meşhurdur. Takyanus'un

bu Tarsus'ta ve Kara Görgüs'te oturduğu yapı kalıntılarından ve tarihlerinden bellidir. İmdi öyle olsa Ashâb-ı Kehf'in de buralar-da olması daha doğrudur. Maraş'ta 10 konak yerde olmak uygun değildir, "*Sorumluluk râviye aittir.*" Atâ'dan ve *Bahr-i Maarif Mecmuası*'ndan Ashâb-ı Kehf yazıla.

Beri taraftan bu Tarsus şehrinin kuzeyinde Bolkar Yaylası eteğinde tarih kitaplarında meşhur olan Mihr-i Vefâ dedikleri tevatürle bir mağarada gömülüdürler. Yer yer güneye bakar delikler vardır. Ondan içeri bakıldığında mermer sandıkları bellidir. İçeriden misk, ham amber ve gül gibi güzel koku çıkar ki koklayanın dimağı kokulanır. Bu Tarsus'un dört tarafında nice bin ziyaretler ettik, ama meşhurları bunlardır.

Hâlâ hayatta vera sahibi, ümmetin salihlerinden Cami-i Nur imamı, Eskiçi Dede ve Aktar Ali Dede, hamd olsun sohbetleri şerefiyle şereflenip hayır dualarını alıp mübarek ellerini öptük.

Mahmud Paşazâde Ahmed Paşa'nın zıfak düğünü ve kethüdasının evlâtları sünnet düğününde bir hafta zevk edip paşadan 1 at, 50 altın ve bir katır ihsan alıp vedalaşıp Tarsus'tan kible tarafına 2 bin adım düz sahra ile gidip,

Tarsus Nehri: Bolkar Yaylası'ndan gelip bu mahalle 1 saat uzak Akdeniz'e karışır. Beş göz Takyanus Köprüsü var, ondan geçip yine o şenlikli ova içinde Mısır fulu kadar taş olmayıp mamur ve süslü çok hayvanla meşhur kırları ovaları 6 saatte geçip,

Ramazaniye, yani Adana Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde kalesini Abbasîlerden Muhammed bin Reşid yaptı. Seyhan Nehri kıyısındadır ki onlar yapmıştır. Sonra 891 tarihinde Sultan Bayezid fethidir.

Kalesi Ceyhan Nehri kenarında bir alçak tepe üzerinde dört köşe sağlam ve dayanıklı kaledir. Fırdelayı büyüklüğü 500 adım olan küçük kaledir. Doğudan batıya uzunlamasına yapılmıştır. 7 kuledir ve üç tarafı hendektir. Doğu tarafı duvarını Ceyhan Nehri döver, insan geçemez. 2 kapısı var, biri kible tarafına çarşıya bakar, biri doğuya açılır su kapısıdır.

Kale içinde 37 ev vardır. Ve bir küçük camii var, evler gibi bu da toprak örtülüdür. Hendeği içi baştan başa dut ağaçlarıdır. Dizdarı ve 20 neferi vardır.

Adana Eyaleti'dir. Bazı zaman arpalık olarak vezirlere verilir. Padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 1.095 bin akçedir. Sefer sırasında cebelûleri ile 1.200 asker ile sefer eşer. Adaletle 30 bin guruş tutar. Sancağında zeamet 43 ve timar 1059 adettir. Bunlar da kanun üzere cebelûleri ile 3 bin asker olup alaybeyisi ve çeribaşısı sancağı altında paşaları ile memur oldukları yere sefere giderler.

Eyaletinde olan seyahat ettiğimiz sancakları bunlardır: Evvelâ Adana Sancağı kuzeyinde Sis Sancağı, Adana'nın batısında Tarsus Sancağı, onun batısında Silifke Sancağı ve onun yıldıztarafında Alâiye Sancağı. Bu 5 sancağın alaybeyisi, çeribaşısı, timar ve zeamet erbabı vardır. Seferde paşaları askeri ile bir yere gelip Adana paşası ile sefer eştiklerinde 10 bin [asker olur]

Adana Sancağı'nda olan mamur kaleler bunlardır: Perendi kazasında Ayaş Kalesi, Hacılı kazasında (---) Kalesi, içine girmedim ve Kara İsa kazasında Anaşa Kalesi, bu kaleler mamurdur. Geride pek çok kale vardır.

(---) (---) (---) mevleviyet pâyesiyle ihsan olunur, şerif mollahtır ve nahiyesi (---) adet köydür. Senede adaletle 10 bin guruş hasıl olur.

(---) kazadır ki zikrolunur: Evvelâ Adana tahtı kazası, Nureler yani Misis. Nur Dağı eteğinde olmakla Nur kazası derler. Ve Perendi kazası, Misis kazası ile bitişiktir. Doğusunda Kurtkulağı kazası, Haleb ve Şam yolu üzeredir. Sol tarafında Kınık kazası, Ceyhan Nehri'nin kuzeyinde Sarıçam kazası, batısında Karakışla kazası Adana'ya tabi, Dindarlı kazası, batısında Hacılı kazası ve onun batısında Kara İsalı yani Çakıt kazası. Adana Eyaleti'nde olup gezdiğimiz kazalar bunlardır.

Bu Adana şehrinde mevleviyet pâyesi ile saçaklı abâyı taşır müftüsü, nakibüleşrafı, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, dizdarı, neferi ve ayancı eşrafı vardır.

Kalesinin batısında ve kuzeyinde olan büyük varoş kule içinde değildir. Ama her sokak başında kale kapısı gibi tedribe kapıları vardır. Her gece şehir subaşı tarafından bekçiler kapatırlar.

Varoş yuvarlak olarak yapılmıştır. Bahçeler kenarınca yaya dolaştım, 8.700 adımdır. Yer yer bahçelere çıkacak yollarında

derin hendekler kesmişlerdir. Bu büyüklükte olan büyük varoş içinde (---) adet mahalle ve 8.700 toprak ve kireç örtülü kat kat bağ ve bahçeler içre saraylar ve başka ayan haneleri vardır. Bütün evlerinin duvarları düzgün kerpiçtir.

Ve tamamı 70 mihraptır, beşi cumadır. Evvelâ kalabalık cemaate malik olan çarşı içinde **Eski Cami** avlusunun kapısı üzere tarihi budur:

Fî zemânı devleti sahib Sultân Süleymân Şâh bin Selîm Hân azze nasruhu enşee fî hâze'l-medreseti ve tamiri hâze'l-câmii's-şerif el-emîr el-ayan Perî bin Halîl bin Ramazân. fî sene 965.

Bu cami daha önce kilise imiş, eski tarz toprak örtülüdür. Bir minaresi var ve avlusunda ağaçları var. Bundan sonra yine kalabalık cemaate malik bu şehrin yüzü suyu,

Ramazanoğlu Camii. Yan kapıdan yan kapıya boyu 100 ayaktır. Kible kapısından mihraba 60 ayaktır. Mihrap üzerinde yüksek bir kubbesi var, bütün kubbelerden yüksek, göklere doğru uzayıp gitmiş sivri kârgir kubbedir ve dört yüksek sütun üzere yapılmıştır. Bundan başka kubbeleri toloz kârgir yapıdır. Yüksek kubbenin altın aleminin parıltısı gözleri kamaştırır. Bu düzgün kubbe kurşunludur.

Bu camiin içi ve dışı baştan başa Bihzad ve Mânî kalemî ile yazılmış Çin kâşitidir. Bazı kitabeler içinde Karahisarî tarzı ırî yazılarla ayetler yazılmıştır.

Mihrap ve minberinin övgüsünde dil acizdir. Mihrap duvarında pencereleri yoktur. Ancak açık olması için usta mühendis kible kapısı tarafında 7 geniş kapı yapmış. Bu kapılar üzerinde ve camiin dört tarafında öyle şebekeli billur ve moran, sanatlı renkli camlar var ki çok güzeldir. Güneşin aksi vurup camiin içi nur üstüne nur olur. Camiin içinde nice bin kıymetli avize ve kandiller asılıdır ki övgüsünde dil aciz ve bütün bakanlar biçare olur. Müezzin mahfili ince sütunlar üzerinde kafesli bir köşktür ki sanki İrem köşküdür.

Dış avlusu öyle bukailemun nakşı renkli, değerli küçük küçük taşlarla döşenmiştir ki sanki hakkak elinden çıkmış bir cilâlî avludur. İlman diyar olmakla bütün cemaat bu avluda ibadet ederler.

Bu avlunun üç tarafında yan sofaları üzere ham mermer, si-

yah mermer, somaki, zenburi ve yerekan taşından toplam 23 sütun üzerinde 20 kubbe, gök kubbe ve mavi kâse gibidir. Ama üzerleri sanatlı kırmızı kiremitlidir. Yapı ustası öyle düzgün kiremit örtmüştür ki biri birinden ayrı değildir. Yine bu kubbecikler üzere sıralı alemler altın taçlı köleler gibi dizilmiştir. Bu sofalar çeşit çeşit ibretlik halılar ile döşenmiştir. Ve kalabalık cemaatten bir an boş değildir.

Bu camiin solunda camie bitişik bir sivri kurşun örtülü yüksek kubbe içinde hayır sahibi Ramazanoğlu medfundur. Bu türbeye bitişik cami avlusunun sol kapısı üzerine yapılmış düzgün bir minaresi var, göklere boy uzatmıştır. Bir şeshane sanatlı minaredir. Şerefeleri Arabistan tarzı köşk gibi örtülü minarelerdir, zira mübarek gecelerde müezzin elinden minareler alınmaz. Onun için üzerlerini köşk gibi örterler. Bu minarenin altındaki avlu kapısı üzere tarihi budur: *"Bismillâhirrahmânirrahîm 'Efemen essese bünyânehu ale't-takvâ minallâhi ve rıdvân/Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır? [Yoksa...]"* [Kur'ân, Tevbe, 109] âyeti yazılmıştır. Sonra,

"Emera bi-inşai hâzihi'l-mescidi'l-mübârek el-mu'iz el-kerîm el-âli benâ Halîl bin Ramazan e'azzallâhu ensârâhu bi-tarih-i hayr sahh" yazılmıştır.

Avlunun sağ kapısı üzere tarih:

"Benâ hâzihi'l-camieş-şerif fî eyyâmi devleti's-sultani'l-a'zâm ve hâkânî'l-mu'azzam Sultan Süleyman Şah bin Selim Han halledallâhu sahîbe'l-hayrâtî el-bâbü'l-Emîrû'l-kirâm bi-bni Perî Paşa Emîrû'l-merhûm Halîl Beğ eş-şehîr b'ibni Ramazanî gur-re-i Muharremü'l-harâm sene semâne ve erbaîn ve tis'i mie." [I. M. 948] yazılmıştır.

Kısacası, Cenâb-ı Hakk'ın ihsanı üzere yedi iklimde çok acayip eserler ve büyüleyici sanatlı garip binalar gördüm ama bu camide olan ruhaniyet ve kalp temizliği ile olan ibadet bir camide görmedim. Zira hayır sahibi, bu nurlu camii gaza malıyla yapmıştır. Kısacası misli bir mamur beldede yoktur. Ve âdemoğlu onun yapısını, güzel sanatlarını ve çeşit çeşit tasarruflarının anlatımında acizdir. Yeryüzünde öyle bir insan yapısı yapılmamıştır. Zarıflığı, yapısındaki letafet ve incelik anlatılamayacak bir camidir. Ve köprübaşında,

Cafer Paşa Camii, gayet mesiregâh köşk gibi aydınlık cami-

dir. Gelen geçenlerin konukevi, dinlenme yeri ve beş vakit ibadet yeridir.

Bu camiin solunda suya doğru 10 arşın yüksek tahta döşeli sofalarında bazı âşık dostlar orada soyunup kendini o kadar yüksek yerden Cihan [Ceyhan] Suyu'na atıp cihanın kaç bucak olduğunu görüp yüzerler. Bu cami üst kattır, kapısı üzere tarihi budur:

“Bi-inşai hâzihî'l-Camii's-şerif taleben li-merzâtillâhî'l-meliki'l-kadîr ez-zâif Cafer Paşa cezallâhu te'âlâ hayran ve evsâhu ilâ mâ yeşâu ve etemmehu fî sene semâne ve hamsîn ve elf” [1058] yazılmıştır.

Bir cami de **Hasan Ağa Camii** ve Tarsus Kapısı'nda **Zavcıoğlu Hacı Mustafa Camii**, meşhur camiler bu yazılanlardır, bunlardan başka mescitlerdir.

Ve 22 medrese vardır, zira âlimleri gayet çoktur. Dervişleri ve salihleri hesapsızdır ve gayet ehl-i sünnet ve'l-cemaat musallî halkı vardır.

1 dâr-ı kurrâ ve 3 dârülhadis vardır. Pîrî Mehmed Paşa ibn Ramazan Medresesi, yayla sahibidir. Ve 40 sıbyan mektebi vardır.

Ve 2 hamamı var, biri yalı tarafında Paşa Hamamı derler, suyu ve havası hoş, aydınlık hamamdır ve biri çarşı içinde Eski Hamam.

Ve 17 hanı vardır. Bunlardan mükellef çarşı içinde Ramazanoğlu Hanı, 120 ocak büyük handır. Bu hanın etrafında olan 360 kârgir bina dükkânlar tamamen Ramazanoğlu yapısıdır. Bundan başka bu şehir içinde 730 dükkân vardır. Kale gibi bedesten de Ramazanoğlu'nundur.

Ve 2 imarettir, gelen geçenlere teklifsiz sofrası devamlı açıktır.

Üç yerde çeşmesi vardır. Ceyhan Nehri'nden dolaplar ile su kemerlerinden hamam, camilere ve çeşmelere gider.

İluman vilâyet olmakla kaldırımı yoktur, pâk toprak yollarıdır. Ama çarşı pazar içre duvar kenarlarında yaya kaldırımları vardır.

Bu şehrin dört tarafında “1 bin bağ ve bahçe öşür verir” diye söylenir.

Bu şehir içinde (---) adet handır. Ramazanoğlu Hanı, Pamuk

Hanı ve Suhte Mahmud Paşa Hanı, gayet geniş meydanlı büyük handır.

Bu şehrin zemini Ceyhan Nehri'nden yukarıda olup bir şekilde su gelmek imkânsız olup yukarıda yazılan büyük dolap Gazi Ramazanoğlu'nun hayratıdır. Öyle yüksek dolaptır ki (---) (---) (---) Adana şehrinde olan bütün mahlûklar su ihtiyacını giderirler. Boyu 40 arşındır ve 70 kantar demir ile (---) (---) (---) dahi sesi bir saat yerden duyulur büyük hayrattır. Böyle büyük şehre bu dolap yetmeyip her evde (---) (---) (---) su çekerler.

Ceyhan Nehri: Sivas Vilâyeti dağlarından çıkıp bu Adana şehrinin kenarından geçip (---) (---) [Akdeniz'e karışır]. Bu nehir üzerinde olan şehrin geçiş yeri köprüsü Takyanus yapısıdır. Ancak Memun Halife tarihleri vardır. 16 adet Kisra kemerlerine benzer büyük gözlerdir. 5 göz de başka köprü gözleri gibi küçük gözlerdir. Onlarla toplam 21 göz köprüdür. Doğudan batıya boyu 550 germe adımdır. İki başında kale kuleleri gibi mazgalı ve dirsekli kuleler vardır ve birer sağlam kapıları vardır. Gece gündüz bekçileri gözcülük edip kale tarafındaki başında olan kulenin kapısında gelen geçen tüccar taifesinden bâc ve gümrük alınıp kale kullarına gelir kaydolunmuştur. Kaçan köle ve başkalarını bağlayıp sahibine verirler.

Bu şehrin Temmuz'da havası gayet ağır olduğundan bahar günlerinde bu beyti söylerler. Beyt:

*Bahâr erdi yine hengâm-ı geşt-i gülsitân oldu,
Güzel seyreylemek uşşâk-ı zâre râygân oldu.*

deyip küçük büyük, yaşlı genç, zengin yoksul herkes Ramazanoğlu Yaylası'na çıkıp, herkes mahpushanesinden çıkıp çeşit çeşit cilveler eylerler.

O yaylada herkesin mülkü, emlâki, bağı bahçesi vardır. O geniş ferahlatıcı kırlarda zevk ü safâlar edip mahbûb ve mahbûbesi hava alıp dinçleşirler. Ancak Adana'da paşa, molla, garipler, tüccarlar ve gelen geçen yolcular kalır.

Bu şehrin yiyecek ve içeceklerinden limonu, turuncu, zeytini, inciri, narı, şeker kamışı ve pamuğu gayet çoktur ki her yere pamuk bundan gider. Genellikle halkının kârları odur.

Halkı genellikle bülühtür [saftır], yani Oğuz taifesidir.

Oğuzlar hakkında Peygamberimiz, “*Cennet ehlinin çoğu [bülüh] iyi tabiatlı, kötülük düşünmeyen kimselerdir*” [hadis] buyurmuşlardır. Bir alay Türkmen kavmidir. Hepsî külâh üzere beyaz sarık ve Muhammedî taylesan sarkıtlar. Ve çuka feraceler ve elvan boğası kaftanlar giyerler.

Bütün kadınları ayaklarına sarı çizme giyerler. Sivri takke üzere beyaz çarşaf bürünüp gayet ehl-i perde gezerler.

Halkı gayet garip dostudur. Arabistan ile komşu olduğundan Arapça konuşurlar. Arap, Tat, Fellah, Rum, Ermeni ve Yahudi var büyük bir şehirdir.

Geniş vilâyeti mamurdur. Mamulleri iyidir. Özellikle has ve beyaz ekmeği meğer Macar vilâyetinde ola. Ovalarında ekinlikleri geniş, hayır ve bereketleri çok, nimetleri boldur ve büyük akarsuyu Ceyhan Nehri akmaktadır.

4. iklimin ortasıdır. Uzun günü 14,5'tur. Vasatî arzı 36 derece ve 22 dakikadır. Kısacası mamur şehirdir.

Adana ziyaret yerleri: Evvelâ Tarsus Kapısı'nın dışında Kurban Baba Tekkesi, Bektaşî dervişleri meydanıdır ve gülistan içinde yatmaktadır. Köprü'nün doğu tarafında Cafer Baba Tekkesi, Hindî tekkesidir. Şehirde Mollazâde Efendi, *sırrı aziz olsun*.

Bunların hepsini ziyaret edip çok hâl sahibi kimseler ile görüşüp vilâyet valisi Küçük Hüseyin Paşa'dan 50 şerifi ve bir bayrak adamlar alıp bütün dostlarla ve paşa ile vedalaşıp doğu tarafına düz yeşillik ve yer yer ağaçlar içinde bülbüllerin ötüşlerini duyup dinleyerek altıncı saatte yavaş yürüyüşle,

Misis Kalesi'nin özellikleri

İlk yapıcısı Rum Takyanus'tur ki büyük bir şehir idi. Sonra Ebu Cafer el-Mansur yapıp Frenk harap etti. Adana toprağında vergilerden muaf Köprülü Mehmed Paşa evkafıdır. 150 akçe kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Adaletle senede 1.500 guruş hâsıl olur sadaka kazalarıdır.

Eski zamanda büyük şehir ve eski kale imiş. Hâlâ 3 binden fazla çuka tezgâhları ve nice bin yapı kalıntıları harap yatar. Nice yüz yıl bu hâl üzere yatıp köprü başında ancak bir küçük han var idi.

Sonra Sultan IV. Mehmed Han Köprülü Mehmed Paşa'ya

emredip köprünün karşı tarafında kale gibi bir han inşa etmiştir ki 120 ocaktır. Daha önce yapılmış olan köhne hanı da ona katınca büyük bir misafirhane olmuştur.

Bu kale içinde vezirlere mahsus pek çok odalar ve harem-haneler yapılmıştır. Ve bir yüksek kubbeli güzel bir cami inşa olunmuştur. O kadar geniş değildir ve bir alçak minaresi var. Keykavus mutfağında gelen giden yolculara birer ekmek, birer tas baba çorbası ve birer şema sadaka olunur. İster zengin, ister yoksul, ister Müslüman ve isterse gayrimüslim olsun, nime-ti boldur.

Bir hoş küçük hamamı, muaf ve müsellemler 300 kulu, dizdârı ve mütevellîsi vardır. Her gelip giden tüccar ve hacılara birer bayrak yüz yiğit koşup hangi tarafa gitmek isterlerse varacakları yere ulaştırırlar. Yanlarından bir an ayrılmayıp dönüşte yolcu ve hacılardan selâmet kâğıtları alıp Misis ağasına mektuplarını gösterirler. Hâlâ kanunları budur. Daha önce bu yoldan 40-50 atlının selâmetle geçmesi imkânsızdı. Hamd olsun büyük hayrat oldu. İnşaaallah kıyamete kadar devam eder.

Bu handan taşra varoş yeni yapı 380 toprak örtülü hanelerdir. Köprüden hana girecek tarafta 20 kârgir dükkân vardır ve bekçilerdir ki iki yönlü kâr ederler. Gelen giden bu demir kapı dibindeki kulede bâc alırlar. Hana girince yük yıkmadan hazır kahvaltı gelir. Cuma gecesi ise pilâv zerde ve yahni gelir. Ama arpa kendi malları ile hancılardan alınır.

Daha önce köprü de nice yıllar harap olup bütün insanlar geçmede zorluk çekerlerdi. Bu da o sırada yeniden tamir edildi. Köprünün ortasında sol tarafta bir beyaz mermer üzere tarihi budur:

*Harâbe kalmış idi çûn Halîlâ söyle tarihin
Cihan cisrin bile Sultan Mehmed eyledi ta'mir.*

Sene 1072

Köprü başındaki hanın kapısı üzere yazılan tarihi budur:

*Cenâb-ı Hazret-i Sultan Mehmed Gazi-i mansûr
Reh-i Beytül-harâm üzere yapup bir hane-i emne*

*Su'âl edince tarihin aceb nutk eyledi Nutkî
Dedi Sultan Mehmed Han yaptı cây ola emne.*

Sene 1072

Ve han içinde paşaların mihmân-hane köşkünün kapısı üzre tarihi budur:

*Çün Cihan cisriyle hân tamarine emr eyledi
Hazret-i Sultân Mehmed Hân şeh-i zill-ı Hudâ.*

*Hâtife ettim su'âl itmâmının tarihini
Dedi a'lâ cây-ı zîbâ-tarh köşk-i pür-safâ.*

Sene 1072

Bu köprü'nün karşı Adana tarafında daha önce Bektaşî tekkesi var idi. Gelen geçenler şeyhlerinden şikâyetçi olunca dersiamı ve talebeleri ile bir medrese olmuştur. Yine bu tarafta eski yapı değirmenler var.

Bu nehir ta Elbistan Sahrası'ndan ve Maraş dağlarından toplanıp bu Misis'ten aşağı Yaman Kalesi dibinde denize karışır. Bazı zaman bu nehir Adana Nehri ile ikisi coşup bütün ovaları su basıp denize karışırlar. Bazı tarihçiler Adana Nehri'ne Seyhun-ı Rum ve bu Misis Nehri'ne Ceyhun-ı Rum derler. İkisi de yaylalardan iner âbıhayat sulardır.

Bu Misis'ten kılavuzlar alıp doğu tarafına **Ceyhun [Ceyhan] Nehri** kenarınca 1 saat yer gidip Alıcak Beli'nde Misisli karakolları bulup Maraş yolunu onlardan sordum. "Hayırlı yoldur ve eminliktir" dediler.

Bu mahalde Şam yolu Alıcak Beli'nden sağ tarafta kalıp biz kılavuzlarımızla sol tarafta bir dere içinde **Sarı Kula Köprüsü**'nü geçip 2 saatte,

Şahmaran Kalesi'nin özellikleri

Misis Sancağı'nda ve kazasında bir sivri yalçın havalesiz göklere baş uzatmış, burçları muhkem, temelleri müstahkem, beş köşe bir şeddadi taş yapı yüksek kaledir. Daha önce Ermen padişahları yapısıdır. (---) tarihinde Ramazanlı atası yedi yılda zorla fethedip içinde olan Ermeni papazları üzüntülerinden kale içinde olan (---) (---) (---) yılan çıyan olup nice bin Müslüman gazi

yılan sokmasından helâk olup fetihten sonra atıl kaldı. Onun için kalede sürü sürü yılan görülür. Hatta “Kalede boynuzlu ve ensesi tüylü yılan gördük” diye tanıklık ederler.

Türkmen kavmi bu kale altında konaklayıp safâ ederler, bir dinlenecek çayırılık ve ferah yerlerdir. Yakınında mamur köyler vardır, (---) (---) (---) dediler ama görmedim.

Onu geçip Ceyhan Nehri taşkınında Adana Ovası’nı su altında bırakır. Etrafında yerleşik (---) (---) (---) yeridir, onu da geçip yine **Ark Sahrası** içinde 4 saat gidip,

Ceyhan Nehri’ni geçitten atlarımız ile yüz bin sıkıntı ile geçip,

[Sis]

Ermeni Meliki Lavi yapısıdır. Adana Eyaleti’nde sancakbeyi tahtıdır. Padişah tarafından paşasının hâss-ı hümayûnu 260.299 akçedir. Alaybeyisi, çeribaşısı, 2 zeamet ve 156 timarı vardır. Padişah kanunu üzere 5 bin akçede bir cebelüleri ile paşasının ve alaybeyisinin sancağı altında memur oldukları tarafa sefere giderler ki hepsi 1.080 asker olur.

Paşasına bu sancaktan adaletle 6 bin guruş ancak hâsıl olur. 150 akçe asumanî kadılıktır ve nahiyesi 70 adet köydür. Senede bin guruş hâsıl olur. Ve sancağı (---) adet kazadır.

Kethüdayeri, serdarı, dizdarı yoktur, zira bir mükellef kasaba ve şehir değildir. Ancak bir köy gibi 40-50 evli saz örtülü köydür. Temmuz’da paşa, kadı ve bütün halkı yaylağa çıkıp birkaç dükkânı ve evleri harap kalır.

Burada sancakbeyi hakire bir Türkmen seccadesi verip 20 şahbaz yoldaşlar koşup yine Ceyhan Nehri’ni geçip yine Ark Ovası içinde giderek,

Kürk Dağı eteğinde bir manastır var ki bütün Ermeni kefereleri ona adak gönderirler. 100’den fazla kişdonları ve Mığdisi kefereleri vardır. Gelen geçenlere nimetleri bol bir İsa konukevidir. Bu dağın eteğinde baştan başa kat kat yaylalı ve havası güzel köylerdir, ama Adana toprağındadır, zira Ceyhan Nehri’nin kible tarafıdır. Kuzey tarafı Sis Sancağı’dır. Ve bu Kürk Dağı geçtiği altında bir düz sahrada bir yüksek bayırda yüksek bir tepe üzerinde,

Kınık Kalesi: 611 tarihinde Ramazanlı Ermeni padişahları elinden alıp yakın zamanda zulüm sebebiyle halkı perişan olup kale boş kalmıştır. Ama hâlâ usta mühendis elinden çıkmıştır. Güzel bir yapı olup yuvarlaktır. Ancak yukarı çıkıp ne büyüklükte olduğunu öğrenemedim. Onu geçip yine doğuya 1 saat gidip,

Çanakçı Kalesi: Çanakçı Yaylası'nın tepesinde yuvarlak, çanak gibi bir dağ kalesi olduğundan Türkmen kavmi Çanakçı Kalesi derler. İçinde Türkmenler kalırmış. Dizdarı ve neferleri yoktur. Onu açıktan seyrettik. Sis'ten buraya 9 saatte gelip,

Süslü İsneyn kasabasının özellikleri

Adana Eyaleti'nde paşanın hâssıdır ve subaşıliktir. 150 akçe Kınıklı kadılığıdır ve nahiyesi 48 adet köydür. Kadıya senede 1 kese hâsıl olur. Bir büyük ovanın tam ortasında yeni yapı bir şirin kasabadır. Haftada bir gün 20-30 bin Türk, Türkmen, çoban, yaşlı ve genç toplanıp büyük alışveriş olur. Ve herkes metnını satıp büyük hayır ederler. Bu yüzden burada hâlâ binden fazla pazar yerinde yeni dükkânlar, hanlar, 200 yerli ve sahipleri oturan kârgir dükkânlar, 2 minareli küçük camiler, kârgir yapı 5 bezirgân hanı var. 2 han da henüz temel atmışlar, tamamlanır sa kale gibi han olurlar. Türkmen eşkiyası korkusundan sağlam hanlar vardır. Ve 1 hamamı var.

İnşaallah bu İsneyn büyük bir şehir olur, zira dört tarafında el vilâyet boldur. Etrafında olan bağların üzümü Adana'ya, Tarsus'a, Kurtkulağı'na ve Payas'a gider. Üzümü dağı taşı tutmuştur. Kasım gününden iki ay sonra kar altından bir çeşit üzümü çıkar, gayet meşhurdur.

Bu şehirde pazarı seyredip bir gece konuk olup sabahleyin subaşıdan elimizde olan buyurdum ile 20 atlı ve 10 yaya yiğit alıp yine doğu tarafına pazar içinden akan,

Karaçay Nehri: Arslanlı Beli tarafından gelip Kınık Kalesi yakınında Ceyhan Nehri'ne karışır. Bu mahalde yaylayan Türkmen kabilesi Akçakoyunlu, Avşarlı ve Keçeli uşağı yurtlarıdır. 10 bin yiğit Türkmen olur. Bu etraf vilâyetleri tamamen Türkmen kaplamıştır. Keçelioğullarında yemek yiyip,

Mercan Nehri: Bu da Arslanlı Beli'nden gelip Ceyhun'a ka-

rışır. Bu nehri atlar ile geçip yine doğuya yeşil ovalar içinden geçerek ve Türkmen obaları içinde yiyip içerek konup göçerek 4 saatte,

Ak Cihan Nehri: Bu da Arslanlı Yaylağı'ndan gelip Ceyhan Nehri'ne karışır. Onu da at ile geçip Arslanlı Beli'ne 2 saatte çıktık. Öyle bir ağaçlık, yeşillik, çeşit çeşit meyvelerle dolu bir teferrücgâh yayladır. Ama her tarafında pusu yerleri var ki bütün kokusu insan kanı kokar acımasız Türkmen eşkiyası vatandır. Bu tehlikeli mahalleri geçerken kılavuzlarımız "Vallahi güçsüz kuvvetsiz kaldık. Şu görünen kaleye varalım, yemek yiyeelim " dediler. Hakir de uyup,

Sarvanlı Kalesi'nin özellikleri

Bir Demâvend Dağı gibi yüksek bir dağın üzerinde yuvarlak, şeddadi, taş yapı yüksek bir kaledir. Ama altı ay viran ve altı ay Sarvanlı Türkmeni sakin olurlar, büyük yaylaktır. Daha önce Celâli Karayazıcı pahalı ve değerli eşyalarını burada saklamış, benzersiz bir kaledir. Onun altında Türkmen obalarında biraz yemek yedik. 100 yaşında çok yaşlı bir adam hakire hitap edip,

"Bre avan! Bu ıssız dağlarda sana yoldaş olan asılacaklar ile ne koşturup gezersin?" diye azarlayıp kendi adamlarından 10 küheylân atlı adam koştu. Oradan yine doğuya dağlar içinde belin başında büyük miller var, o mahalde İsneyn pazarının Kınıklı kazası ve Adana Eyaleti sınırı tamam olup belden aşağı doğu tarafına **Maraş Eyaleti**'ne ayak bastık. O bel başında 40-50 tane çalıdan evler ve obalar var. İçinde pür-silâh 100 tane Türkmen ve diğer yiğitler hakire karşı çıkıp saygı gösterip yer gösterdiler. Göz açıp kapayınca kadar bir kuzu kebab etmeye başladılar. Konuşma sırasında,

"Maraş paşasına gideriz" dedik.

"Hoş geldiniz" diye bizimle gelen kılavuzları geri döndürdüler. Onlara birkaç akçe verelim dedik, razı olmadılar, Sarvanlı Kalesi'nde yaşlı kocanın koştuğu 10 yiğide 3 gurus verip onlar da geri döndüler. Bunların gözü önünde İsneynliye sağlık mektubumuzu gönderdik. Bu mahalde aşağı yoldan beri iki atlı seğirterek,

"Bir büyük Ayntab kervanı geliyor, ama sâfi ateş, yeniçeri-

leri çoktur.” diye müjde ettiler. Hemen o saat bu konuştuğumuz bâcdarların benizleri değişip hakire,

“Ağam! Bu gece bunda konuk olursunuz. İşte kuzucuklar, kurban ettik, kalın. Eğer paşaya gideriz, derseniz, ıssız mahalle kalırsınız. Yol eri yolda gerek” dediler. Ve taraf taraf “makul” dediler. Hakir de gördüm ki bizi savmak isterler.

“Hayır kalmayız, padişah hizmetine memuruz” diye 5-10 keseli mektuplar gösterip,

“Yol erenlerin tutmak olmaz. İnşaallah paşadan ihsanlar alıp yine buradan Adana paşasına varmalıyız. Hemen gideriz” diye ısrar edince hakire 5 adam koşup,

“Bundan ilerisi emindir, yürü Allah uğurun âsân ede” diye bunlar ile vedalaşıp doğuya teper aşağı inerken kervanın öncülerine rast geldik. Hayli tereddüt ettiler, gördüler ki yolcu-yuz. Biraz konuşmadan sonra bunları gizliden gafil olmayın, diye uyardım.

Oradan bir daha dağlar ve amansız ormanlar geçip Haleb Köprüsü adlı mahal, Haleb, Azez ve Kilis yolu sağa gider, Haleb Köprüsü bir göz küçük köprüdür, altından akan nehir degildir. Onu geçip Arslanlı Beli’ni onuncu saatte aşip ikinci bâcdar olan mahalde bir Acem hıyâbânı içinde bir yerde konuk olduk, ama kesici ve harami asılacakları bunlardır. Şehre yakındır. Ayağı ile gelene kıymazlar, ama gayri yerlerde kuş kondurmazlar.

Hamd olsun çekinmeden bir gece konuk alıp bol bol ikram ettiler. Sabahleyin Bâcdarbaşı Ali Ağa ve gayri (---) (---) (---) alıp 1 saat daha Arslanlı dağları içinde doğuya gittik. İyi at oynağı yerlerdir. Ama Azez ve Kilis’in (---) (---) (---) geçip Dip Ovası’nda Kaz Gölü kenarınca yeşil ovada seyir ve temaşa ederek yaya kılavuzlar (---) (---) (---) kazası dağlarından gelip Maraş’a yakın Ceyhan Nehri’ne karışır ve ova içinde akan,

Kara Çay Nehri: (---) (---) (---) batısında Ceyhan Nehri’ne karışır, Oradan 1 saatte,

Maraş Kalesi’nin özellikleri

[Büyük bir ejderha] ortaya çıkıp bütün halkını o ejderha yediği için Mâr-ı İşt’den bozma Maraş derler. Bir rivayette de Sultan Dahhak’ın şehri idi. Dahhak’ın iki omuzlarına şeytan aşçı-

başı görünümünde gelip öpünce Dahhak'ın iki omuzlarında iki ejderha ortaya çıkar. Bu şehir halkının suçlu suçsuz insanlarını öldürüp beyinlerini bu ejderhalara vere vere bütün halk çaresiz olup Dahhak-ı Mârî'yi Demirci Gâve eliyle öldürürler. Halkını Dahhak'ın omzundaki yılanlar yediği için Mâr-ı îş'ten bozulma Maraş derler, isminin aslı, sebebi odur.

Eski zamanda Rum kayseri hükmünde Ermen padişahları yapısı büyük bir şehir imiş, Hicret'ten sonra 40 bin asker ile Esved ibn Mikdad hazretleri gelip zorla fethedip kalesini yıktı. Daha sonra 921 [1515] tarihinde azgın halkı asi olup zapt edilmeleri mümkün olmayınca Yavuz Sultan Selim Acem seferlerine giderken halkı Müslüman gazilerin önünden arkasından yol kesicilik ettiler. Sonunda Selim Han'ın büyüklüğünden ve gücünden korkup ayaklarının tozuna yüz sürüp itaat ettiler. Yine vilâyetleri Zülkadriye evladına verildi.

Yine Süleyman Han asrında ayaklanıp büyük bir isyan çıkarıp Arabistan ve Karaman memleketlerinden nice yerleri yağmaladılar. Sonunda padişah fermanı ile eski kale yerinde bir kale yapıldı. Hâlâ kalesi bir bayır üzere dört köşe bir küçük şeddadi yapı güzel bir kaledir. Büyüklüğü 600 adımdır. Bir topraklı tepe üzerinde olmakla dört tarafında asla hendeği yoktur. Ve toplam (---) kuledir. Kibleye bakar, şehre havale 3 kat kapısı var ve bu kapının dışındaki kulelerin iki yanında birbirine nazır siyah taştan 4 adet heybetli arslan heykeli vardır, sanki canlıdır.

Bu kapı üzerinde kalenin tarihi budur:

"El-hamdü ve leyletü's-salât alâ Muhammedin hayrû'l-'ibâd ve alâ leyâli'l-emcâd ve ba'd emera kâle e'azze'l-kadriyyeti'l-mamuriyyeti sultanü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn Sultan Süleyman Han ibn Selim Han. Sene 935"

Bu kapının iç yüzünde kapılar arasında dizdar loncasında bir tahta üzerinde yazılı olan tarih:

*Anınçün dedi hâtif tarihini
Devâm ü izz ü rif'at kıl ilâhî.*

Diğer tarih, ama tamir olunduğuna tarihtir:

Saklıya Hak eyleye cümle elemelerden berî.

Sene 1054

Bir uğrun kapı da kuzeye nazırdır ama daima kapalıdır.

Bu kale içi bir mahalle ve 100 toprak örtülü küçük evlerdir. Ve bir Süleyman Han Camii var, küçüktür. Dizdarı gece gündüz kapılar arasında oturur. Ve toplam (---) adet neferi vardır.

Bu vilâyet eski eyalettir. Anadolu'dan sonra budur, ama kanun üzere Anadolu paşasından önde gelir. Zülkadriye tahtıdır ve eski vilâyetdir. Selim Şah Mısır'a giderken itaat etmişlerdir. Paşasının padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 628.450 akçedir.

Eyaletinde cümle hâsları bunlardır: Evvelâ Elbistan ve Besni (---) (---) (---). Bunlardan cürm ü cinayet ve bâd-ı hevâ [bir tür vergi] bütün eyaletinden senede adaletle 46-47 bin guruş hâsıl olur. Kanun üzere 5 bin akçede bir cebelüsü ile memur olduğu sefere gider. Toplam kendi askeri 2 bin silâhlı asker olur büyük eyalettir.

Hükmü altında olan sancaklar bunlardır: Evvelâ Ayıntab Sancağı, Malatya Sancağı, Niğde Sancağı, Kars Sancağı ve Samsat Sancağı. Bu 5 sancak ile eyalet olmuştur.

Kendi sancağında alaybeyisi, çeribaşısı, mal defterdarı, timar defterdarı, defter emini, defter kethüdası, çavuşlar emini ve 170 çavuşları vardır.

Bu yazılan mansıp sahipleri İstanbul'dan ruus-ı hümayûn ile alıp zapt ederler.

Maraş defter kethüdasının hâssı 87.730 akçedir ve timar defterdarının hâssı 60.200 akçedir.

Maraş Sancağı'nda timar ve zeamet toplam 1.018 kılıçtır. Ama tüm eyaletinde 2.169 kılıç timardır. Ve 29 zeamettir. Bunlardan başkası tezkireli ve tezkiresiz timardır.

Beylerin, zeamet ve timar sahiplerinin kanunları üzere cebelüleri ile toplam 5.500 asker olur. Bu askerin Maraş Eyaleti'nde senelik gelirleri doksan dört kere yüz bin ve yirmi üç bin on yedi [9.423.017] akçe olur. Defter-i Sultanî'de böyle yazılıdır. Bu yazılan askerler bu kadar malı timar ve zeametlerinden tahsil edip alaybeylerinin sancağı altında mevcut bulunmak şartıyla sefere giderler.

Bu Maraş Sancağı 500 akçe şerif mollalıktır ve nahiyesi (--) adet köydür. Adaletle senelik mahsulü 80-90 bin guruş hâsıl olur. Yönetimi altında olan kazalar bunlardır:

Evvelâ Maraş kazası, Etrafşehir kazası, Havsustol kazası, Güvercinlik kazası, Cihan Nehri'nin öte tarafında Yenice Kalesi kazası, Zeytuniye kazası, Bertiz kazası, Göynük kazası, Yürükân kazası, Haruniye kazası, Andırın kazası ve Elbeyili kazası. Bu toplam 12 kaza Maraş'ta mamur ve şenlikli kazalardır.

Maraş şehrinde müftü, nakibüleşraf, sipahiler kethüdayeri, Dergâh-ı Âlî yeniçerileri serdari, dizdari, ayanı eşrafı, âlim ve salihleri vardır.

Maraş şehri 42 mahalledir. Tamamı dere ve tepeler üzerinde bağlı, bahçeli, tatlı soğuk akarsulu, divanhaneli ve büyük saraylı 11 bin hanedir. Hepsi toprak ve kireç örtülü, kârgir duvarlı ve yer yer kerpiç duvarlı evlerdir.

Bu şehir kıbleden kuzeye bir dağ eteğinde bulunup boyu 7 bin adımdır.

Ve tamamı 39 mihraptır. Bunlardan kalabalık cemaate malik çarşı içinde Ada Camii boyu 150 ve eni 50 ayaktır. Cami içinde 10 adet yüksek pâyeye üzerine konulmuş Havarnak kemerleridir, onun üstünde çam kirişler üzerinde sade tavandır ve üstü kireç örtülüdür. 2 kapısı var, biri sağ tarafta yan kapı, biri kible kapısıdır, üzerinde celi hatla:

"Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne muhammeden abduhu ve resûlüh" yazılmıştır.

Bir minaresi var, kible kapısı önündedir. Ve taşra sofaları vardır ve dış avlusu vardır. Ve birkaç yüksek çınar ağaçları vardır. Avlusunda bir büyük değirmen nehri akıp bütün kalabalık cemaat ondan abdest alırlar. Sonra Kale Camii, Boğazkesen Camii, Beğdûdiye Camii ve Hatuniye Camii'nin kapısı üzere böyle yazılmıştır. Tarih:

"Ammera hâze'l-camia'l-mübârek Şemsî Mâh Hâtûn binti Rüstem ibn Nâsirüddîn bin Zeynelâbidîn. Sene (---)"

Ese Divane Camii. Hazinesdarlı Mahallesi'nde 2 cami vardır, biri Hatipzâde Camii ve biri Şâdiye Camii. Ve Kara Maraş Camii. Meşhur camiler bunlardır. Geri kalanı toplam 1.039 kadar mescitlerdir. Her cami ve mescitte suhte odaları olduğundan başka 11 medresesi vardır ve meşhur olmuş medreselerdir. Ve medreselerin meşhuru bunlardır.

Evvelâ Beğdûdiye Medresesi, Taşlı Medresesi, Yeniceka-

le Medresesi, gayet mamurdur. [(---) (---) (---) medreselerde de şeyhü'l-kurrâlar vardır

Ulu Cami İmareti ve Kadriye İmareti (---) (---) (---).Ve gelen geçen yolculara nimetleri boldur

Ve 40 adet sıbyan mektebi vardır.

Hamam 5'tir. Bunlardan geniş, temiz ve havası hoş (---) (---) Hamamı, Çarşı Hamamı, Çukur Hamam ve Boğazkesen Hamamı.

Tamamı 6 handır. Bunlardan mamur (---) (---) (---) ve yine çarşı içinde Acemler Hanı ve Ulu Cami yakınında Müftü Hanı.

70 adet tatlı su çeşmeleri vardır. Ama her evde birer akarsu bulunur.

Ve tamamı 1.045 dükkândır. Ve 2 bedesten vardır. Kuyumcular Bedestenı, 4 demir kapılı kârgir yapıdır ve biri hâlâ kapalıdır.

Bakımlı ve şenlikli olan sarayların en gözdesi Paşa Sarayı, bunlardan yüksek yerde yapılmış, cadde üzerinde bir yüksek şahnişini var. Bir güzel saray da Zülkadiroğlu'nundur, sanki İrem Bağrı'dır. Kapısı üzerinde tarihi budur ki beyaz mermer üzere celi hat ile yazılmıştır:

Zülkadirzâde Halîl Beğ ömrün olsun müstedâm

Bu saray-ı dilkeşi kıldın mu'ammer bi't-tamâm

Bi'l-hurûfi mu'ceminden hanesinin tarihin

Hoş müfferrih menzil olmuş bu saray-ı bâb-ı kâm.

Sene (---)

Bu şehirde nice saraylar vardır, ama bildiğimiz bunlardır.

Bu şehrin suyu ve havasının güzelliğinden halkının yüz renkleri kırmızımsıdır ve gayet zeki âlimleri vardır.

Halkı gayet mahbûb dostudur. Uzun boylu ve sevimli gençlerin çoğu hacılar hizmetçisidir. Gayet zengin kimseleri vardır. "(El emeğiyle) kazanan Allah'ın sevdiği kullardan olur" deyip ticaret ederler.

Konuşmaları Türkçedir ve genellikle halkı Türkmendir. Pâk çuka esvaplar giyip kadife kavuk külâh üzere beyaz Muhammedî sarık sararlar. Kışı sert olup halkı levendâne olmakla kırmızı boyalı kuzu derisinden Okçuoğlu harvanîleri [kolsuz üstlük] giyer-

ler. Bazı erkekleri o kadar uzun yaşayıp yaşlanırlar ki kuvveti gitmiş, heyeti bitmiş, sohbet ve oyundan kalmış olur. Yine böyle iken güzellik çarşısı içinde bir dükkânçede oturup gelen geçen dilberlere bakmak için burnuna gözlüğünü geçirip,

“Be, şu kuzucak bizim Halim oğlunun oğlu mudur? Ah puh Bârekallah” deyip göz zekâtı ile geçinir fakir yaşlılar var. Sorsan “Behey Baba! Bu civandan ne fayda?” desen bu beyti okur:

*Kocaldıkça gönül artar kara gözlülere meyli
Benim pîr olası gönlüm kocaldıkça gönül ister*

Hatta Hazinedarlı Mahallesi’nde bir bitkin yaşlı var idi. “Selim Han Mısır’a giderken 11 yaşında idim. Ilıcak Beli’nde Osmanlı alaylarını seyrettik” diye söyledi. Ve hakir hayır duasını alıp elini öptüm.

Bütün kadınları ayaklarına sarı çizme giyip başlarına sâfi gümüş tas takke yahut altınlı sivri takke üzere endamlarına beyaz çarşaf bürünürler. Gayet güzel yüzlü ve endamlı olup konuşmaları düzgündür. Çarşılarda alışverişte o kadar yanık sesle konuşurlar ki tüccar taifesi malını değil belki can metnini yolunda yere serip var ömrünü sarf ederler.

Bu şehrin yiyecek ve içeceklerinin beğenilenlerinden, yaz kış 20 çeşit üzümü mevcuttur. Bunlardan kabak üzümü, Cem üzümü ve sarı üzümü kar altından çıkarıp yerler. Ve narı, Şehriban narından sulu, iri ve yemesi hoş olur. Bütün vilâyete ve özellikle Sivas’a nice bin deve yükü nar Maraş’tan gider. Ve diğer meyvesinin de haddi sınırı yoktur.

Bir konak yeri bağı bahçesi tutmuştur. Ve şehrin bahçeleri altından akan Ergenes Nehri âbıhayattan nişan verir bir berak sudur. Bu can bağışlayan suyun tesirinden bütün halkı zinde, zevk ehli, dost ve garipleri seven kavimdirler. Ama suhte taifeleri biraz eşkiyadırlar.

Bu şehir Türkistan şehirlerindendir ve 4. iklimdedir. Ve bu şehir eski olduğundan büyük velileri çoktur.

Maraş ziyaret yerleri: Evvelâ fukara serçeşmesi Veli Fakih Sultan, meşhurdur.

Ve civarında Omuzlu Küçi Dede.

Karşı tarafında bir bayır üzerinde Dertmend Baba: Ulu Me-

lami sultanlarındandır. Hatta Uzun Hasan, Fatih Sultan ile savaşırken buyururlar ki,

“Uzun Hasan, Sultan Mehmed oğlan seni kırar ha! Malını cebine koyar ha” diye keşfetmişlerdir. Gerçekten de öyle bir büyük savaş olup Dertmend Baba, Fatih tarafında bulunup büyük fetih olup tarihi:

Butlânu keydû'l-hâ'inîn

olmuştur.

Dertmend Baba'nın altında Çomaklı Sultan.

Yakınında Malik Eşter hazretleri: Sahabe-i kirâmdandır. Hazret-i Risalet'in silâhşoru idi. Çok iyi bir at binici kimesne idi. Tebük gazasında mübarek gözlerinin biri yırtılab olduğundan Eşter diye lakap takılmıştır. Hazret-i Ali'nin kemer bağladığıdır. At binen sipahilerin silsileleri Malik Eşter'e ulaşır pîr olmuştur.

Karlı Baba ve Çem Çerez Baba.

Maraş'ın yolu üzere kible tarafında Sof Dağı derler bir çıplak dağdır, ta sonunda Hazret-i Ukkâşe: Menkıbeleri çoktur, bir yüksek kubbe içinde yatmaktadır, büyük ziyaretgâhtır.

Orada âbıhayattan nişan verir bir kuyu var, tüm ziyaretçiler ondan içip hafakan derdine Allah'ın emriyle şifa bulurlar.

Ukkâşe hazretleri civarında Hazret-i Resulullah'ın aşçısı Şeyh Çömcemeddin: Hazret-i Resulullah kemerini bağlamıştır. Bütün aşçıların silsilesi ona ulaşır pîrleri olmuştur. Bu sultanlar Hazret-i Ömer halifelğinde Esved ibn Mikdad ile gelip bu kale altında şehit olmuşlardır. *Ruhları aziz olsun.*

Ukkâşe hazretlerinin batısında görünen Kâfir Dağı dibinde İbrahim Dede hazretleri. Ve Sadeddin-i Teftazanî hazretleri ziyareti, Teftazanî'nin vefatına tarih:

Akl-râ pürsîdem ez tarih-i sâl-i rihleteş,

Güft tariheş bekey kem tayyebellâhu serâh.

Sene 792

Manav Ali bin Balı Efendi ziyareti, Alâüddevle Camii'nde gömülüdür.

Hepsinin mübarek ruhları şâd ola. Bunları ziyaret edip ve ümmetin Salihlerinden bazı canlarla tanıştık. Zülkadiroğlu ile

ve vilâyet valisi Nişancı Osman Paşa ile vedalaşıp ve yoldaşlar alıp kible tarafına 4 saat,

Elmalı Köyü: Bir yüksek dağın yamacında bağlı bahçeli, âbihayat sulu ve 50 evli Müslüman köyüdür ve zeamettir.

Orada konuk olup sabahleyin doğu tarafına dağlar ve ormanlı yollar içinde 12 saat,

Sadr-ı Bâz yani Besni Kalesi'nin özellikleri

Rum kayserine tabi Besni kavmi derler bir kavmin yapısıdır. 26 tarihinde Hazret-i Ömer halifelğinde Esved ibn Mıkdad hazretleri savaşıla fethedememişti. Sonunda içindeki Besni kavmi aman ile vere verip bütün malları ve erzakları ile Karadeniz kenarında Bafra'dan gemilere binip Karadeniz'in karşı kuzey tarafında ıssız dağlarda yerleşmişlerdi. Çerkez kavmi içindeki Besni aşireti bu Besni Kalesi kavmindendir.

Sonra tarihçiler bu kalenin şeklini bir tülemiş doğan göğsüne benzetip sevimli bir kale olduğu için Sadr-ı Bâz [Doğan Göğsü] Kalesi derler. Daha sonra Zülkadriyeli eline girip Yavuz Sultan Selim'e itaat etmişlerdir. Maraş paşasının hâssıdır. Bazı zaman diğer sultanlara hâs olarak ayrılır.

Maraş toprağında 300 pâyesiyle şirin kazadır ve üç nahiyesi vardır. Evvelâ Kesen nahiyesi, Tavk nahiyesi ve Barura nahiyesi. Kalesi ve şehri, Tohtamış Dağı eteğinde bir dereli yerde mamur şehir ve bir yüksek tepe üzerinde beş köşe şeddadi yapı bir eski kaledir. Çepçevre büyüklüğü 2.070 adımdır. Ve hendeği (---) ve (---) kapısı vardır. Dizdarı, 40 neferi, kethüdayeri ve serdari vardır.

Kalesi yalçın kaya üzere olmakla gayet sağlamdır. Ancak bazı yerleri tamir ve bakıma muhtaçtır. Kale içinde Süleyman Han Camii ve 70 adet toprak örtülü sipah evleri vardır.

Aşağı İrem bağlı varoşu 9 mahalledir. Meşhuru bunlardır: Meydan Mahallesi, Kâhta Mahallesi, Orta Mahalle, Aşağı Mahalle, Kızılca Mahalle ve Yüz Mekân Mahallesi. Bu mahallelerde bin kadar toprak örtülü evler vardır.

Her mahallede birer cami vardır. Ama bunlardan çarşıya yakın Sultan IV. Murad Musahibi Zeyrek Çelebi (---) Cerrah Camii, gayet aydınlık ve sanatlı camidir.

2 medrese, altı 6 mektebi ve 4 hamamı var, bunlardan suyu ve havası hoş Meydan Hamamı ve Kâhta Hamamı (---) (---) (---) ve 70-80 kadar dükkânlar vardır.

Suyu ve havası yaylak yer olduğundan gayet hoştur. Bağ ve bahçesi cihanı tutmuştur. (---) (---) (---) [üzümü] meşhurdur. Mahbûb ve mahbûbesi beğenilir. Halkı Türkmen olup garip dostlarıdır. Burada bir (---) (---) (---) vâkıf olmayıp sabahleyin Ali Ağa'dan 5 cürd atlı yoldaşlar alıp güney tarafına yine dağlar içinde sıkıntı çekerek,

Defter Kethüdası Köyü: 100 evli Müslüman köyüdür. Oradan yine güneye 6 saatte,

Osman Dede Köyü: Bütün at, katır ve develeri burada bulunan hanlarda yatıp bu ovalarda oturlar. Gayet yeşillik, çayır çimenli ve otluk ovadır. 150 akçe kadılıktır ve nahiyesi 45 adet köydür. Senede 1.200 guruş hâsıl olur. Bütün reayası konar-göçer Türkmendir. Bu Osman Dede Köyü hepsi saz örtülü 50 kadar evlerdir. Yaylaya gittiklerinde evlerini ateşe vururlar. Ancak kârgir yapı bir han ve bir cami var. Cami in sol tarafında bir kubbe içinde Osman Dede Sultan medfundur. Oradan kibleye 5 saat yol gidip,

Gücile Köyü: Bir bayır dibinde 100 Müslüman evli köydür, Ayntab kazasıdır ve Dimos hâssıdır. Bir camii, bir hanı ve bir hamamı var, baği bahçesi çoktur. Oradan yine kibleye dağlar, taşlar ve bağli bahçeli mamur köyler geçerek 6 saat ana yol gidip,

Şirin kale, yeryüzünün gelini, Ayntab şehrinin özellikleri

Eski zamanda yapılmış Rum kayseri şehirlerinden bir şehirdir. Sonra Hazret-i Ömer'in zamanında 30 bin Arap askerine Esved ibn Mikdad hazretleri serdar olup bu Ayntab Kalesi'ni yedi ayda vere ile Cincime Padişah'ın elinden fetheder. Cincime bütün askeri ile Maraş'a varıp orayı mekân edinirim sandı. Ardından Maraş'ı da Cincime Şah'ın elinden alıp kararları cehennem oldu.

Ayntab Vilâyeti İslâm yurduna eklenip günden güne mamur ve şenlikli oldu. (---) tarihinde Mısır Sultanı Tahir Baybars hükümünde idi. Allah'ın emriyle Tahir Baybars vefat edince meliklik Zülkadiroğlu'na nasip olup Sultan Alâüddevle Maraş, Ayntab ve Haleb sultanı oldu. Ama devletleri zayıf olduğundan o asırda İs-

panya kâfiri fırsat bulup Kudüs'ü, Şam'ı, Haleb'i ve Ayntab'a istila etti. 80 bin melun şeytan ve onların tabileri melun askerlerle Ayntab'a yakın Tumtum Ovası adlı yerde kara çadırlarını kurup bu yeşil ovada pervasızca kondular ve Ayntab'dan alışveriş ettiler. Beri Maraş tarafında Sultan Alâüddevle tüm vezir ve ileri gelenleriyle danışıp,

“Ayâ bu çirkin işli kâfirin vücutlarını dünya sayfasından nasıl kazıyalım” buyurduklarında bir akıllı, iş bilir ve gün görmüş yaşlı veziri vardı, hile ve fitnede usta, ileri görüşlülükte eşsiz idi, söze başlayıp der: Beyt:

*Serefrâz-ı cihân olmak nedenlû hûn-feşânlıktır
Sipahiler içinde hîle dahi pehlivânlıktır*

diye bu beyti okuyunca Sultan Alâüddevle,

“Bu konuda bütün yetki senin olsun, hemen iş gör” diye buyurdu.

Vezir yere baş koyup tedbir ve hazırlığa başladı. Meğer Sultan Alâüddevle'nin 7 şahbaz, genç, güçlü ve yiğit şehzadeleri var idi ki yedisi yedi iklime serdar olup yedi iklimi yedi gezen gibi dolaşıp sağ salim merkezlerinde kutup gibi sabit olmaya güçleri vardı.

Hemen 7 şehzadeye yedişer bin silâhlı, tertipli ve saba gidişli atlı asker ve her birine yedişer kat mehterhane verip âlem dışardan habersiz iken ve bütün kâfirler Tumtum Ovası'nda sarhoş yatarken 7 şehzade yedi koldan ve koca vezir sekizinci koldan cenk davuluna tokmaklar, nefir, kös ve nakkarelere darplar vurulup 7 şehzadenin her biri cesaret dağında Sâm ve Nerîmân ve heybet vadisinde yedi başlı ejderha gibi olup şafak vaktinde hep birlikte Allah Allah seslerine yol buldurup Kasap Cömerd çırağı gibi kâfire öyle kılıç çalarlar ki Tumtum Ovası insan cese-di ile Vakvak Ağacı altına döner. O ovalar kan denizi olup kılıç artığı cehennemlik kâfirler Ayntab'a kaçıp,

“Geldi geldi ha” deyip Ayntab'a yayılan kâfirler de Ayntab'da karar edemeyip Ayntab'ı boş bırakıp Antakya'ya kaçarlar.

Sonra 7 şehzade yedi dost gibi at başını Ayntab'da durdurup yine ibadetgâhlarda Muhammedî ibadet olup nice melikler mu-tasarıf olmuştur.

Daha sonra 921 tarihinde Mısır Sultanı Melik Gavri hükümünde iken Sultan I. Selim Han Mısır fethine giderken haşmetinden 922 tarihinde Ayntab'ın anahtarlarını Yunus Paşa eliyle Cem haşmetli padişaha teslim edip Maraş Eyaleti'nde sancak olması ferman olundu.

Paşasının padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 24.513 akçedir. Bütün hâsları (---) subaşılıktır. Bunlardan senede cürm ü cinayeti, salb u siyaseti ve bâd-ı hevâsı ile adaletle 46 ve 50 bin gurus hâsıl olur. 5 bin akçede bir cebelûleri ile toplam 800 asker olup memur olduğu sefere gider.

Sancağında 9 serbest zeamet ve 119 tezkerelü timardır. Bunlar da kanun üzere cebelûleri ile 2 bin asker olup alaybeyisi ve çeribaşısı sancağı altında mevcut bulunmak şartıyla sefere giderler ve paşasının ordusunda konup göçerler.

Sipah kethüdayeri, yeniçeri serdari, dizdari, (---) adet neferi ve müftüsü 500 pâyesi ile saçaklı abâyî taşır, nakibüleşrafı, ayanı eşrafı, mollası, imamları, hatipleri ve şeyhleri vardır ki bunda olan ulemâ bir diyarda yoktur. Ve 50 akçe şerif mollalıktır ve nahiyesi 107 adet köydür. Senede 12 bin gurus hâsıl olur.

Eyaletinde toplam (---) adet kazadır. Evvelâ Ayntab kazası, Telbeşer kazası ve Birecik kazası, doğu tarafında bir konak uzaktır.

.....(1 satır boş).....

Ayntab şehri toplam 32 mahalledir ve 8.067 toprak ve kireç örtülü mamur ve şenlikli hanedir.

Ve 140 mihraptır. Kalabalık cemaate malik Arasta meydanaunda Boyacıoğlu Camii.

Uzun Çarşı içinde Tahtalı Cami gayet sanatlı ve ferah büyük yapı ve yüksek kubbedir. Mihrabı ve minberi eski tarz ve gönül açıcı camidir. 2 kapısı var, biri sağında çarşıya bakar ve biri kible kapısı, üzerinde tarihi budur:

*Ammera hâze'l-camia's-şerife li'l-enâm,
Osman Paşa emîrû'l-ümerâi'l-kirâm,*

*Vaka'a tarihahu min hâtif-i gaybi'l-enâm,
Mescidün üssise ale't-takvâ ve bi'l-ilhâm.*

Sene 986

Bey Camii'nin kapısı üzere iri yazı ile;

"Lâ ilâhe illallâh, Muhammediün Resûlallâh"

Onun altında yine beyaz mermer üzere böyle yazılmıştır, tarih:

*Çün ki etti ol kerîm ü ol mutâ'
Bu bina hatmin müyesser Beg zîbâ'*

*Geldi bank-i tarihi için bina'
Cennet oldu bunun ahri bî-nizâ.*

Sene 986

Tabahane Köprüsü'nün karşı tarafında Ali Neccar Camii, onun yakınında Eyyubzâde Camii, Henk Baba Sultan mezarı yakınında Molla Ahmed Camii, yine ona yakın su kenarında Müftü Camii, Dayıncak Camii, Alaybeyi Camii, Pişmaniye Camii, Şehre Küstü'de Ağa Camii, Ramazan Efendi Camii, Şeyh Efendi Camii, Uzun Bey Camii, Emir Camii, Bostancı Camii, Tabahane Camii, Handaniye Camii, Sultan Alâüddevle Camii ve İç Kale Camii, bunlardan başka 140 mihraba kadar mescitlerdir.

Her camide birer medreseden başka (---) adet medrese vardır. Ve her birinde birer mescit vardır ki cemaatle ibadet olunur. Evvelâ Muhâliye Medresesi, Ali Neccar Medresesi, Tahtalı Medresesi, Balı Paşa'nın Şeyh Medresesi, Molla Ramazan Medresesi ve Tabahane Medresesi (---) (---) meşhur olan büyük hayrat ve eski vakıf medreseler bunlardır. Gerisi onar, on beşer odalı medreselerdir. (---) ve kârgir yapı değildir.

Ve yedi dârülhadis vardır. Bazı camilerde hasbî dersiamlar vardır. (---) (---) (---) Hafs Kırâatı okunur. Ve 140 adet sibyan mektebi vardır. *

(---) Paşa Hamamı, suyu, havası, binası, hamam takımları, esvapları pâk beyaz dilber tellâklık aydınlık hamamdır. Sultan Hamamı, Naiboğlu Hamamı kale dibindedir. Tabak Hamamı, Pazarcık Hamamı, Şeyh Hamamı, merdivenle inilir Çukur Hamam, Hengâme Hamamı, Pazar Hamamı, Mücellid Hamamı, Keyvan Bey Hamamı, Piyale Paşa Hamamı, yakınında Tüffâhiye Hamamı, Beşyaşar Hamamı ve Kale Hamamı kâh işler ve kâh kapalıdır. Ve 300'den fazla özel hane hamamı vardır.

Ve toplam 3.900 dükkânı olan çarşısı vardır. 2 bedesten var,

ama Uzun Çarşı'sı ve Saraçhane'si düzenli yapılmış, üstleri örtülü kârgir, sağlam ve süslü dükkânlardır.

Ve tamamı 70 çeşmedir, onlara dahi ihtiyaç yoktur. Zira her haneden hayat pınarı nehirler akar. Her hanede bağ, bahçe, havuz ve şadırvan selsebiller akıp çeşit çeşit servi, çınar, salkımsöğüt, kavak, limon, turunc ve diğer meyve ağaçları ile süslenmiş İrem gibi bağlı bahçeli, şebekeli bostan ve gülistanlı bir toprakları geniş ve verimli bir şirin şehirdir. Daha önce 1058 senesinde gördüğümüzden beri 7-8 mahalle ve nice han, cami ve dükkân yapılmış, hamd olsun daha mamur olmadadır.

Şehri bir düz yerde ve bazı zemini yüksek bayırlar üzere kurulmakla suyu ve havası hoş büyük şehirdir.

Ve tamamı (---) adet handır. Ama bunlardan mükellef, büyük yapı Mustafa Paşa Hanı, Pekmez Hanı, Tuz Hanı, İkikapılı Han, Börekçi Hanı, Arasta Hanı ve Mustafa Ağa Hanı, nice hanlar daha vardır, ama meşhuru bunlardır.

2 imareti var, gelen gidenlere teklifsiz sofrası sabah akşam yıl boyu açıktır.

Ve hepsi 40 tekkedir. Bunlardan mükellef, mükemmel ve süslü, imaretinde nimeti bol, hoş yapı Mevlevîhane Tekkesi'dir. Türkmen Ağası Mustafa Ağa yapıp Sultan IV. Murad Silâhdarı Mustafa Paşa'ya hibe eyledi. Gayet sağlam yapı, yüksek kubbeli, avlusu etrafında 40-50 derviş hücreli, avlusu baştan başa ham mermer döşeli ve avlunun ortasında ona on büyük havuz üzerinde kameriyelerinde çeşit çeşit üzüm salkımları avize gibi süslenmiştir.

Bu tekkenin dört tarafında olan İrem hıyâbânında olan meyve ağaçlarının çiçekleri ve diğer çiçeklerin güzel kokuları insanın dimağını kokulandırır. Mevlânâ âyini günlerinde neyzenler fasl-ı neva-yı uşşak ederken ona nazire taşra gül ü gülistan kuş bahçesinde nice bülbüllerin nağmeleri dostlara can bağışlar. Kısacası Mevlânâ Tekkesi'nde böyle bir nazargâh meğer Haleb'de ola. Ama bina ciheti ile bu tekke Mevlânâ Türbesi'nin dışındaki-lere tercih olunur. Böyle bir âşıklar meydanıdır. Bu binanın tarihi Mevlânâ'nın kerametidir ki 400 yıl önce tarih düşmüştür, dikkatle bakılınca acayip keramet olduğu görülür. O hoş tarih budur:

*Mustafa Ağa-yı sahib hayr-râ,
Der dü âlem hakk inâyet mî-küned,*

*Kerd cânî bahr-i Mevlânâ-yı Rum,
Tâ ki dervîşân ibadet mî-küned,*

*Güft Mevlânâ-yı pîşîn tariheş,
Bîşnev ez ney çün hikâyet mî-küned.*

Sene 1048

Bu tarihî mısra *Mesnevî-i şerifin* başlangıç mısraıdır ki bu Mevlânâ Tekkesi'ne tarih olmuştur.

Bir tekke de Tabak Efendi Tekkesi'dir ve Hâcegân Tekkesi: Bu şehrin halkı genellikle Hâcegân tarikatındandır.

Kısacası mamur ve süslü yolları tertemiz şirin şehirdir. Sultan çarşısında yer yer Haleb tarzı kâgir yapılar vardır. Bu anlattığımız büyük varoş kale içinde değildir. Her sokak başında birer tedribe kapıları var ki her biri kale kapılarından sağlam ve korunaklıdır. Her birini birer kapıcı açar kapar. Ve her gece bütün sokakları kandillerle aydınlanıp bekçi ve gözcüler hazır olup uzun gecelerde subaşı bütün tabileriyle kol dolaşır.

Bu anlattığımız mamur şehrin tam ortasında bir kudret kayası üzerinde yuvarlak bir hoş iç kale vardır ve gayet sağlamdır. Hendeği kenarınca çepçevre büyüklüğü 1.300 adımdır. Hendeği 40 arşın enli ve 20 arşın derin kesme kaya hendektir. Hendek içinden ta kalenin temeline kadar kaplumbağa gibi münharif eğri binadır. Her taşı fil gövdesi gibidir.

Bu kalede çepçevre 26 kule vardır, her birinde birer mimarlık sanatı icra olunmuştur. Ve toplamı 1.001 bedendir. Bu kalenin temeli altında kesme kayalar içinde çepçevre kaleyi kuşatmış hendeğe bakan mazgal delikleri vardır ki hendek kenarında kuş kondurmaz.

Bu kalede ancak batıya bakan bir kapı vardır ama yedi kat demir kapıdır. Her bir kapısının arasında cenk için çeşit çeşit demir aletler; demir asma kafesler; paçarızlar ve boy boy saçma toplar vardır. Bu kapı araları savaş aletleri ve silâh çeşitleriyle süslenmiş ve kale neferleriyle donanmıştır. Serinlenecek bir havadar yerdir. Ve hendek kenarında olan iki kat demir kapı üzere beyaz mermerde iri yazı ile:

"Lâilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh, Allâhümme salli alâ Muhammedin erham Ebû Bekra ve Ömera ve Osmane ve Ali ve ummira hâze'l-bâbu fî eyyâmi Sultan Süleyman Han ibn Selim Han, tarihi fî şehri Muharremü'l-harâm sene hams ve sittîn ve tis'a mie" [965] yazılmıştır.

Bu kapıdan içeri 100 adım hendek üzere köprüden geçince ana kale kapısıdır, onun kemeri üzerine yazılan tarih budur:

"Emera bi-imâreti Mevlânâ es-Sultânü'l-melik Ebû'n-Nasr Kayıtbay azze nasruhu sene sitte ve semânîn ve semâne mie min hicreti'n-Nebeviyye" [886] yazılıdır.

Hendek içine bakan 4 büyük kule vardır, onların da iri yazılarla tarihleri var. Her birini birer padişah inşa eylemiş. Yazılmaları sözü uzatmak olur.

Ana duvar kapısının önünde asma kepenkli tahta köprü vardır. Her gece bekçiler makaralar ile çekip kapıya siper ederler. Bu mahalden aşağı hendeğe bakmaya insanın ödü patlar.

Bu kapıdan içeri yokuş yukarı bir kat demir kapıdır. Ondan içeri yine yokuş yukarı bir karanlık yoldur, o mahalde zindanı geçip sol tarafta bir parmaklık çekilmiş kemer altında Hazret-i Muhammed-i Gazalî medfundur. Onu geçince bu kale içinde 40 hane, 1 cami, 1 hamam ve birkaç buğday ambarı var, başka çarşı pazardan bir imaret yoktur. Tamamı aşağı şehirdedir. Ancak tüm neferler ile dizdar devamlı burada bulunur, sanki mahpusdur. Taşra bağlara bahçelere ve top menzili yere gitse katlederler, eski kanun böyledir. Cebehanesi ve 70 pare topları vardır. *Allah saklasın.*

Sanki bu kale Haleb Kalesi'nin oğludur. Hemen öyle bir tepe üzerine yapılmıştır.

Böyle bir büyük şehre taze hayat veren âbıhayat **Sacur Nehri**: Battal Öyük adlı yeraltından çıkıp bir kolu şehrin bağ bahçe, bostan ve gülistanlarına dağılıp sular. Bir bölümü şehrin tüm çeşme, cami, imaret, medrese, hamam ve saraylarına dağılıp geri kalanı tabahaneden ve kale altındaki köprüden geçip kible tarafına akıp Haleb şehrine gider.

Bu şehrin suyu ve havasının hoşluğundan halkın yüz renkleri kırmızıdır. Zira yazı yazdır, kışı kıştır, bol karlar yağar. O yüzden tüm çarşı pazarı taş kaldırım döşelidir.

Bu şehre “Arabistan’ın gelinciği” diye isim vermişlerdir. Hikmet ehli Arabistan hükmünde Halebü’ş-şehbâ civarında (---) (---) (---) halkı da öyle övünürler. Gerçekten 4. iklimdendir, Arz-ı Mukaddes hükmündedir.

Genellikle halkı Okçuoğlu harvânî kürkü, çuka ferace, elvan boğası giyip kavuk külâh üzere beyaz Muhammedî sarık sararlar. (---) (---) (---) keferesi yoktur.

Mahbûbe kadınları gayet çoktur. Hepsi ayaklarına sarı çizme giyip başlarına gümüşten sivri takke üzere beyaz çarşaf бүрүнürler. Gayet ehl-i perde edepli kadınları vardır. Ve çarşı pazarda gezmeleri gayet ayıptır.

Görenlerden duyuruz, o derece zamane güzelleri var ki cihanı aydınlatan güneş gibi kadınları, güzellik sahibi, huri manzaralı, peri yüzlü, yıldız gibi parlak ve güzel kızları var imiş. Ve mahbûb dilberleri de haddinden fazladır.

Şirin şıraları içtiklerinden şirin sözlü, garip dostu, maarif erbabı, yumuşak huylu halkı vardır. Kahvehanelerinde bir muhabbet ve samimiyetle görüşüp konuşurlar ki diğer beldelerin insanları onlara imrenirler. Ve daima bağ ve bahçe ayş ü işret ederler. Çoğu da tevhid erbabı olup “yâ hû” deyip giderler.

Paşasının defterinde öşr-i sultanî verir 70 bin kayıtlı bağ vardır. Ve toplam doksan üç kere yüz bin ve kırk altı bin [9.346 bin] teyektir diye meşhurdur.

Bütün dört tarafında dağlar bağlardır ve halkı sağlardır.

Bu şehrin yiyecek ve içeceklerinden gayri beğenilenlerini bildirir: Evvelâ cihan süsü 40 elvan üzümü, nice kere yüz bin tulum pekmezi, bademli ve Şam fıstıklı şirin köfteri, bastığı ve bağı bastısı nice kere yüz bin deve yükü Arap ve Acem’e ve Hindistan’a köfterini götürürler. Çeşit çeşit helvası bir diyarda yoktur. Bütün halkı şirin yediklerinden şirin söylerler. Ama dillerinde biraz pelteklik vardır. Ra ve kaf harfini tam olarak söyleyemezler. Limon, turunç, nar, incir, dut, şeftali, zerdali, kayısı, beyaz ekmeği ve yoğurdu meşhurdur. Elvan boğası, Ayntab eyeri, yay ve gedeleci meşhur olmuştur.

Nice cennet bağı gibi bahçeleri var ki yalancı fani cihanın İrem Bağı’dır. Bunlardan mamur ve süslü olan Musulluoğlu Bahçesi’dır.

Kısacası bu şehrin övgüsünde dil acizdir. Ancak yeryüzünde vilâyeti geniş ve sevimli, bütün eşyası beğenilen, ekinlikleri geniş, hayır ve bereketleri çok, nimetleri bol, akarsuları ve pınarları akıp çağlayan cihan şehri Ayntab'dır.

Ayntab ziyaretgâhı: Evvelâ şehrin kuzeyinde bir bayır üzere Dölük Baba: Selim Şah Mısır'a giderken yoluna çıkıp,

"Yolun kolay olsun Selim oğlan, derler. Mısır'ı filân ayda alıp Mekke Medine sahibi olunca bana bir tekke yapar mısın?" diye Mısır'ın fethini müjdeler. Melâmî Bektaşilerden bir ulu sultanmış. Gerçekten de söylediği günde Mısır fethedilir. Selim Han fetihten sonra Ayntab'a gelip Dölük Baba'yı vefat etmiş bulunca nurlu kabri üzerine türbe yapar.

Tabahane yakınında Emir Dede.

Kale kapısı arasında İmam Muhammed Gazalî, nice bin telifleri var, büyük imamdır. Ama mezhep sahibi olmaya Hazret-i Risalet-penah rüyasında izin vermemişlerdir. Şâfii mezhebinde ulu sultandır. Mutaflık edip geçimini sağlarlardı. Gazazların ve mutafların inancı odur ki "Bizim pîrimiz İmam Muhammed Gazalî'dir" derler. Nimetullah tarikatındandır. Ama yanlışır, pîr odur ki Hazret-i Risalet-penah yahut Hazret-i Ali veya Selmân-ı Fârisî belini bağlayıp post sahibi etmiş ola, pîr oldur. Yeri geldiğinde olunur. Bütün Ayntab halkı İmam Muhammed Gazalî ve kardeşi Ahmed Gazalî'nin Ayntab Kalesi'nde medfun olduklarına inanırlar.

Ali Neccar yakınında Elli Baba, Elli Çınar dibinde Topacık Baba, kible tarafında Kurban Baba, Aydın Baba ve Henk Baba.

Şeyh Tabak Efendi yakın zamanın zahir âlimlerinden müfessir ve muhaddis ulu sultan idi. Hayır dualarını almış idik. Şimdi ahirete göçmüş bulduk ve mübarek ruhları için bir hatm-i şerif okuyup bütün Ayntab mezarlığı sakinlerinin ruhlarına hediye eyledik. Hayatta olanlarla görüşüp 10 gün 10 gece Ayntab'da eğlenip ayanlarından Felek Efendi, Boşnak Ahmed Ağa, dizdar, serdar, Musulluoğlu, Hacı Ağa ve Şeyh Ramazan Efendi ile vedalaşıp kılavuzlar alıp Ayntab'dan kible tarafına,

Nurune Köyü, Nifak Köyü, Öyücük Köyü ve Harpuşdil Köyü, oradan **Bekmez Deresi**'ni geçip 9 saatte,

Kara Melek Köyü menzili: Yukarıdakiler yüzzer evli, bağ

ve bahçeli Müslüman köyleridir. Bu Kara Melek henüz yapılmış 100 evli bir Türkmen köyüdür ve Ayntab toprağındadır.

Oradan **Keyfir Gedigi**'ni aşip 6 saatte,

Kilis şehrinin özellikleri

Haleb Eyaleti'nde sancaktır, ancak valide sultanların hâss-ı hümayûnlarından 70 yük akçe iltizam ile mutasarrıf olunur sancaktır. Ve 300 pâyesi ile sadaka olunur şerif kadılıktır. Nahiyesi (---) adet köydür. Sancağı (---) adet kazadır. Sancakbeyi adaletle 80 bin guruş hâsıl edip iltizamını öder. Kadısı da senede 7 bin guruş hâsıl eder.

Kethüdayeri, serdarı, ayanı eşrafı vardır. Kalesi viran olmakla dizdarı, neferi, müftüsü ve nakibüleşrafı yoktur. Ama celâlî ve Cum Kürdü korkusundan bu Kilis şehrinin dört tarafı kale gibi yüksek duvardır. Ancak çok yerleri kerpiç kalın duvardır. Çepçevre büyüklüğü tam 7.300 adımdır.

Dört tarafında 8 kapı vardır, ama demirli değildir. Evvelâ kibleye bakan Büyük Tedribe, Küçük Tedribe, Ayn Tedribesi ve Yusuf Çelebi Tedribesi, doğuya bakar Hüseyinzâde Tedribesi, Akcurun Tedribesi, Alçak Tedribe ve Çulha Tedribesi. Bu tedribeler arasında bazı evler dirsek dirsek kale kuleleri gibi ileri yapılmıştır, ancak etrafında hendekleri yoktur. Eğer hendeği olsa bir sağlam kale olurdu. Bu büyüklükte olan varoş içinde 5 mahalle ve 4.660 topraklı ve kireç örtülü mükellef mamur evlerdir.

Tamamı 30 mihraptır. Bunlardan aydınlık, sanatlı, süslü ve kalabalık cemaate malik padişahâne cami, Canpolatoğlu'nun camiidir ki bir yüksek kubbedir. Dört yarım yan kubbeli ve bir sanatlı mihrap ve minberi var ki bu sırda şebekesine kalem vurur mermerci yoktur. İbret gözüyle baksan insan taaccüp edip hayran olur.

Bir sanatlı köşk gibi bir müezzın mahfili var ki bu cami içinde sanki süslü bir kürsüdür.

Dış sofaları 6 ibretlik sütun üzerinde 7 kubbedir, sanki her biri mavi kâsedir ve bukaletun nakşıdır. Bir geniş avlusu var, baştan başa beyaz ve renkli ham mermer ve nakışlı mermerle süslenmiş bir avludur. Ortasında bir abdest havuzu var, bu da rakip kabul etmeyen sanatlı şadırvanlardan biridir.

Bu avlunun dört tarafında medrese odaları var. Ve kible kapısının etrafında çeşit çeşit kıymetli ferah taşı, balgamî, yerekan taşı, siyah taş, mermer, somaki ve sarı taşlar ile inşa olunmuş bir ibretlik camidir.

Bu camiin tüm yapıları kurşun örtülüdür. 3 saat yerden gökteki bulut gibi gözüktür. Ve bir şerefeli düzgün bir minaresi var ki Arabistan'da benzeri yoktur. Bu cami helâl mal ile yapıldığından öyle ruhanîyet vardır ki itikâfa niyet edip içinden çıkmamak gerekir.

Büyük Cami ve Şeyh Camii de kârgir sağlam yapıdır.

Çarşı içinde kalabalık cemaate malik Hasan Bey Camii, kârgir yapı ve kubbedir ve çarşı tarafından merdiven ile çıkılır.

Tabahane Camii, kireç örtülüdür. Cenbine Camii kârgir bina yüksek kubbelerdir.

Ali Subaşı Camii, kireç örtülüdür. Ali Çavuş Camii (---) (---) (---) kapısı üzere tarihi budur: *"İnnemâ ya'mürü mesâcidallâh/ Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden ... imar eder..."* [Kur'ân, Tevbe, 18]

"Ceddede haze'l-mekâne'l-âliyyete (---) (---) (---) bi-avnilâhi Ta'âlâ sene tarihahu şehri Cemâzi'l-evvel sene hamse ve erba'în ve tis'a mie" [945] yazılmıştır. Sonra, (---) (---) (---)

"İmârâte'l-mübâreketi Mevlânâ el-abdii'z-za'îf Velî Kadı, sene tarih isnâ ve tis'a mie." [902] kaydolunmuştur.

Bunlardan mükellefi ve sağlamı Hacı Hilâl Mescidi'dir.

Ve 7 medrese, 11 sıbyan mektebi, 9 çeşme, 11 kârgir bina han ve 2.170 dükkândır.

Üç hamamı vardır. Bunlardan suyu, havası, yapısı ve hizmetçileri hoş, çarşı içinde Canpolatzâde Hamamı, camiine vakıftır. Kapısı üzere tarihi budur:

İnşâü haze'l-hamamî'l-mübâreketi elâ Cânpûlâd bin el-Emîr Kasım ve eyyâmu Mevlânâ es-sultanii'l-a'zâm ve hakânii'l-mu'azzam es-Sultan ibnii's-sultan Süleyman Han bin Selim Han halledallâhu mülekehu. Sene 970.

Hasan Bey Hamamı ve Hoca Hamamı, bu 3 hamam herkesi içindir. Ama yirmiden fazla saray hamamları vardır.

Çarşısında olan dükkânların çoğu Haleb ve Bursa Çarşısı

gibi kârgir kemer dükkânlardır. Bazı çarşısının iki başı bedesten gibi demir kapılıdır.

11 hanın büyüğü Canpolatoğlu Hanı, kale gibi demir kapılı sağlam yapı handır.

Ve 40 kahvehanesi var ve 7 tekkesi var. Bunlardan mükellef yeni yapı Canpoladiyye Camii ile Bey Sarayı arasında Hazret-i Mevlânâ Tekkesi, Kethüdayeri Ali Ağa'nın hayratıdır. Dört tarafı gül ü gülistan ile süslenmiş, havuz, şadırvan ve selsebillerle bezenmiş bir Mevlevîhane'dir.

Bu şehrin tüm sokakları pâk kaldırımıdır ve bütün halkı ehl-i hureftir. Arabistan olduğundan bütün halkı alaca kereke giyerler ve başlarında kavuk üzere beyaz sarık sararlar.

Bütün kadınları gümüşten sivri takke giyip beyaz çarşaf бүrүнүp sarı çizme giyerler. Bütün kadınlar düğünlerde zılgıt çağırırlar. Yer yer Arap mahbûbları da vardır ama halkı fukaradır.

Suyu ve havası orta hallidir. Limon, turunc, nar, zeytin ve inciri cihanı tutmuştur. Rum, Arap ve Acem'e nice bin yük gider, Kilis inciri meşhurdur.

Ve 40 çeşit üzümü sicillâta yazılıdır. Bağ bahçesi Kilis Ovası'nı süslemiştir. Yer yer servi ağaçları var ki uzun boylu meleşe benzer.

Bu saraylardan mükellef Canpolatoğlu Ali Paşa Sarayı, Beyler Sarayı, Mustafa Ağa Sarayı ve Hacı Ağa Sarayı.

Bu şehir eski zamanda büyük şehir olduğundan nice bin büyük veliler yatmaktadır, ama ziyaret ettiğimiz bunlardır ki zikrolunur:

Kilis ziyaretleri: Evvelâ Şüheda Mahallesi mezarlığında 3 bin Sahabe-i Kirâm ismiyle resmiyle mezar taşlarında yazılıdır. Hepsî, Halid ibn Velid bu şehri kuşattığında şehit olmuşlardır. *Sırrı aziz olsun.*

Bu şehitler Hacı Hilâl Mescidi dibinde bir kubbe içinde Şeyh Ahmed ve Şeyh Muhammed hazretleri Erbâb-ı Soffa'dandırırlar. Odun Pazarı'nda Şüheda Sultan, Canpolatoğlu Hamamı civarında Şehit Cemalî Sultan ve Akcurun Tedribesi yakınında Şeyh İvaz Sultan.

Şehrin kuzeyinde bir kurşun menzili uzaklıkta bir kayalı bayır üzere bir tekke var, bütün şehir oradan gözüdür, bir toplantı

yeridir. Orada nurlu bir kubbe içinde Hazret-i Şurahbil medfun-
dur. Hazret-i Risalet-penah'ın akrabalarındandır. Cenâb-ı Hak
tarafından nazıl olan âyet-i kerimeyi ve vahy-i Rabbanî'yi yazan
vahiy kâtibi idi, onlar kaydederlerdi. Peygamber nâzil olan va-
hiyleri ve bütün işlerini bu sultan ile meşveret ettikleri için “Şûr
el-Habîb” derler, Şurahbil ondan bozmadır. Gayet ulu sultandır,
nice kere üzerlerine nur indiği sabittir. Ve cihannüma minnet-
siz tekkedir.

Şehrin batısında bir yüksek tekke daha var, onda Şeyh
Muhammed-i Arâbî ve Rattâlî diye meşhurdur, Sahabe-i
Kirâm'dandır. Bunlara Hazret-i Peygamber birer ritil hurma ta-
yin ettiklerinden Muhammed Rattâlî derler.

Şehrin kibleşi tarafında nurlu bir kubbe içinde Şeyh
Muhammed-i Summatî, Hazret-i Resul'ün çâşnigirbaşısı idi.
Summat [sofra] döşediği için Şeyh Muhammed-i Summatî derler.
Her an tekkesinde fahfara ekmekleri mevcuttur. Açlığını gider-
mek isteyen fukara oraya gelip karınlarını doyururlar. Kısacası
ulu sultan, âhir zaman peygamberi sahabesidir. Hazret-i Ebu Be-
kir hilâfetinde şehit olmuşlardır. *Sırrı aziz olsun.*

Bu sultanın yakınında Şeyh İzzeddin ve Şeyh Yusuf, ikisi bir
küçük kubbede yatmaktadır.

Mevlevîhane Kapısı dibinde Hoca Dûr, yakın zamanda bir
ulu bezirgânmış. Bir kere Leyle-i Kadr'e erip sabahleyin 70 ka-
tar deve kıymetli cevahir cinsi eşyasını fakirlere dağıtır ve bütün
kölelerini serbest bırakıp ganimet mallarıyla her birini mal sa-
hibi eder. Kendisi dünyadan el çekip Mevlevîhane yerinde dört
ay yaşayıp, sonra “*Rabbine dön*” [Kur'ân, Fecr, 28] emrine uyup
Mevlâ'sına gider. Nurlu kabri Mevlevîhane Kapısı dibindedir.
Dede Şücaeddin,

“1001 tarihinde biz o can ile müşerref olduk, Şamaki memle-
ketinden bir zengin tüccar idi” diye buyurdular.

“Onlardan sonra mevlevîhane yapıldı” diye cevap verdiler.

Şehrin batısında bir top menzili uzakta bir tepe üzere
Hazret-i Üryâ Nebî Türbesi, *salavâtullâhi aleyhi ve's-selâme* büyük
ziyaretgâh ve ibadetgâh yerdir ve civarında Hazret-i Pârsâ Ha-
tun. Hepsinin mübarek ruhları şâd olsun.

Bazısına Fâtîha suresi ve nicesine İhlâs-ı şerif okuyup ruha-

niyetlerinden yardım talep edip şehir ayanlarından Halil Ağa ile, serdar ile, Kara Bekir Ağa, Mevlevîhane şeyhi, Canpolatzâde Ali Paşa ve vakit hâkimi Boşnak Ahmed Ağa ile vedalaşıp ve kılavuzlar alıp Kilis sahrasında kible tarafına incirli bağları ve zeytinlikleri içinde,

Merc-i Dâbık Köyü: Sultan Selim ile Sultan Gavrî cenk edip Gavrî yenilip kaçtığı sahradır. Orada bir bağ ve bahçelik içinde bir kubbede Hazret-i Davud *aleyhisselâmın* evlâdından Hazret-i (---) medfundur, büyük ziyaretgâhtır. Hatta vilâyet halkı arasında öyle yaygındır ki Selim Şah ile Gavrî cenge başladıklarında Selim Şah bu İbn Davud Kubbesi yanında bulunup ruhlarından yardım istediklerinde nurlu kubbenin içinden demircilerin çekiç ve örsü sesi duyulup zafer müjdesidir diye savaş davullarına tokmaklar vurulur. Öyle bir sultanlar cengi olur ki dünya tarihçileri dillerinde destandır. Hâlâ bu kubbede nice kere davul ve kös sesleri duyulduğu sabittir. Bu İbn Davud'a yakın dağlar eteğinde,

Re's-i Osman Kalesi: (---) tarihinde içinde Celâlî Said Arap kapanıp fetihten Kuyucu Murad Paşa bazı yerini yıkmıştır. Ama içinde bazı İzoli Kürdü fukaraları kalırlar. Bunun eteğinde Şeyh Mansur hazretleri bu kale fethinde şehit olup yine bu mahalde medfundur. Buradan 1 saat kibleye gidip,

Sücut Köyü: Mamur Müslüman köyüdür ve Azez Sancağı toprağındadır. Orada nurlu bir kubbe içinde gaziler sultanı ve sipahiler serdarı Mikdâd ibn Esved yatmaktadırlar. Oradan yine kibleye zeytinli ve incirli ova içinden geçip,

Leylup Köyü, Tibil Köyü ve Küçük Sücut Köyü: Bu köyler hep incir bağlı ve Müslüman evli köylerdir. 4 saat bunları geçip,

Eski Azez Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Eyyubî melikleri yapısıdır. Kalesi bir büyük ovanın tam ortasında bir yığma tepe üzerinde yuvarlak bir taş yapıdır, kale içinde insan yoktur.

Haleb Eyaleti'nde 70 yük akçe iltizamıyla sancakbeyi mu-tasarıftır. Bin atlıya maliktir ve senede adaletle 100 bin gurusş hâsıl edip valide sultan hâssı olmağın 70 yük akçesini valide ket-hûdasına gönderir, asla sefere memur değildir.

Sancağında alaybeyi, çeribaşı, timar ve zeamet erbabı yoktur. Kethüdayeri ve yeniçeri serdari yoktur.

150 ve 300 pâyesiyle sadaka olunur şerif kadılıktır. Nahiyesi 300 pare köydür. Sancağında 4 kazadır. Ve kadısına senede 10 kese hâsıl olur.

Toprağında bir şey olmaz Azez toprağından akrep üzerine saçsan ölür. Şehri bir küçük kasabadır. Eski zamanda büyük şehir imiş. Hâlâ (---) (---) dört tarafı kaleli değildir. Bir perişan kasabadır. Birkaç ev bir yerde ve 5-10 hane bir yerededir, (---) (---) (---) üstü örtülü evlerdir.

Ve (---) adet mihrapdır. Ve kalabalık cemaate malik Eyyubîlerin Ulu Camii boyu 200 ayaktır. (---) (---) (---) üzere 30 kubbe vardır ve hepsi beyaz kireç örtülü nurlu kubbelerdir. Ve cümle dört tarafı yan sofalarıdır. Dahi üstü baştan başa kubbelerdir. Avlunun ortasında bir büyük su sarnıcı vardır.

Kapısı üzerine yazılan tarihidir:

Hâza emera bi-amelihi Mevlânâ es-sultanu'l-âlem el-âdil el-melik en-nâsır Salâhu'd-diynyâ ve'd-dîn Yusuf bin el-meliki'l-azîz Muhammed bin el-meliki't-tâhir bin Gazi Yusuf bin Eyyûbiyân nâsırı emîri'l-mü'minîn halledallâhu mülkehû fi sene erba'a ve erba'în ve tis'a mie [944] yazılmıştır.

Hüseyin Ağa Camii. Bu iki camiden başka mescitlerdir.

Ve bir hamamı vardır, Nasreddin Beyzâde'nin hayratıdır. Ve bir hanı var, Hüseyin Ağa'nındır. Ve 280 dükkândır, ama bedesten yoktur. Yer yer evlerinde bahçeleri vardır. Şehir içi kumsal zemin olmakla kaldırımı yoktur.

Bu Azez nahiyesi Defter-i Hâkânî'de Kilis nahiyesi sayılır. Bir nahiyesi de Cum Kürtleridir. Azez'in batısı tarafında sarp dağlar içinde 70 adet asi ve harami köyler vardır, Mauc nahiyesi derler. Bir nahiyesi Revaide kazasıdır.

Cum kazasından gayri kazalarda tamamen Arap ve Tat sakinlerdir. Bu şehirde mahbûb ve mahbûbe o kadar.

Azez ziyaretleri: Evvelâ Azez ile Kilis arasında Cum Kürtlerine yakın Hazret-i Abdurrahman ibn Avf ziyareti, Aşere-i Mübeşşere'dendir. Bir mesiregâh yerde ve bir beyaz kubbe içinde medfunlardır.

Azez'e yakın Şeyh Hamîs hazretleri ve civarlarında Şeyh Mu-

hammed el-Vettâr, yani kirişçi demektir, Sahabe-i Kirâm'dandır, bütün Müslüman gazilerin yaylarına kiriş bağlayıp yaparmış. Hazret-i Ali kemerini bağlamıştır. Kirişçilerin silsilesi ona ulaşır ve onlara pîr olmuştur.

Buna 200 adım kible tarafına yakın Sadü'l-Halil hazretleri, Sahabe-i Kirâm'ın sikasından Müslim ve Buhârî hadis ravisidir. Azez'in batısında Şeyh İzâm, Şeyh Esved-i Hatabî ve Şeyh Vâdî. Bunlar üç kardeş bir yerde yatmaktadır.

Azez'in kuzeyinde Şeyh Hazret-i İlyas, Azez'e yakın Şeyh Ali el-Yemanî ve Şeyh Abdullah Nu'manî, İmâm-ı A'zam hazretlerinin muhterem evladındandır. Şeyh Nâsireddin, Şeyh Karaca, Şeyh Ali el-Meâzî, yani sütçü. Bir sığırı var imiş. Kendi ihtiyacından artanını, herkesin kapısı önüne sığıryla varıp tüm şehir halkına süt dağıtırmış. Ulu ziyaretgâhtır. Ve Şeyh Hâmid hazretleri Kilis yolu üzeredir. Ve Hurme Hatun.

Bunları hep ziyaret edip birer Fâtîha-i şerif okuyup âşinalık kazanıp Azez hâkiminden ihsanlar ve kılavuzlar alıp Azez'den kible tarafına sahralar içinde 2 saatte,

Şeyh Hid Köyü: Orada Abdünnebi Şebşebî ziyareti. Bir kubbe içinde medfunlardır. Oradan yine 2 saatte,

Kefrinay Köyü: Azez toprağında 100 evli Araplardır. Ve orada Şeyh Leylî ziyareti.

Mareseti Köyü: 70 haneli Arap köyüdür. Orada bir gece şeyhü'l-beledde konuk olup ikram ettiler. Oradan yine kible tarafına, **Resyan Köyü:** Orandan, **Başköy:** Geçip 4 saatte,

Benzersiz eski yapı Halebü's-şehbâ Kalesi'nin özellikleri

Bütün tarih kitaplarında bu Haleb hakkında nice şeyler yazılmıştır. Ama Nuh Tufanı'ndan sonra yeryüzünde ilk yapılan Mısır toprağında Arz-ı Hâsân'da Ariş'tir, Doğu Ahmim'dir, Mısır'dır ve Şam Haleb'dir. Benî İsrail memleketlerinin eskisidir. Arap tarihlerinde ismi Zâtü'l-avamîd'dir, zira tüm iç kalesi temelleri direkler üzere yapılmıştır. Ve nice bin kralın tasarruflarına girmiştir.

Sonra İbrahim Halilullah makamı olmuştur. Ondan sonra Frenk-i bedrenk nice kere işgal etmiştir. Sonra Abbasîler, Eyyubîler, Fâtımîler ve Türkmenler...

Kısacası nice yüz devlet Haleb maliki oldu. Sonunda Çerkez beyleri elinde gayet mamur işlek şehir olup onların elinden 921 tarihinde Osmanlılardan Yavuz Sultan Selim Mısır fethine giderken derya gibi orduyla bu mahallere gelince içinde olan Çerkez Hâkimi Hayre Bey padişahın savletine takat getiremeyip anahtarlarını teslim etti. Vezirlikle Karaca Paşa'ya verilip molalığı Çömlekçizâde Kemal Çelebi Efendi'ye ihsan olunup eyalet olmuştur.

Padişah tarafından vezirinin hâss-ı hümayûnu 817.760 akçedir.

Sancağında olan hâs subaşılıkları (---) adettir. Evvelâ şehrin subaşılığı, Bâb, Bombuc, Hantıman, Semlin, Riha, İdlîb, Yekfelûn ve Antakya'dır.

Bunlardan, cürm ü cinayetden, cevz-i ma'duddan ve bâd-ı hevâdan senede adaletle 70 bin guruş hâsıl olur. 5 bin akçede bir cebelûsü ile memur olduğu sefere 2 bin askerle gider.

Haleb Eyaleti 7 sancaktır. Beşinde timar ve zeamet vardır. 2 sancağı sâlyâne ile olmağın timar ve zeamet yoktur. Sancaklar bunlardır: Evvelâ Ekrâd-ı Kilis Sancağı, Birecik Sancağı, Maarra Sancağı, Azez Sancağı ve Belis Sancağı, bunlardır.

Sâlyâne ile zapt olunan sancaklar bunlardır: Mazik Sancağı, Türkmen Sancağı ve Haleb paşa sancağıdır. Yakın zamanlarda Azez ve Kilis sancakları valide sultanlara hâs olmuştur.

Haleb'de mal defterdarı vardır. Hâlâ (---) yük akçe iltizam ile Haleb muhassılı derler, bütün eyalette padişah malı toplayıp padişah beratını gösterenlere ulûfelerin verip Âsitane tarafında defterdar paşa ile muhasebesi görülür büyük muhassıllıktır.

Defter kethüdası, defter emini, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi, tercüman başı, şehbenderi, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdari, çavuşu, kale dizdari ve (---) adet kale kulu vardır.

Ancak hazine defterdarının padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 127.826 akçedir. Zeamet kethüdayerinin hâssı 100.930 akçedir ve zeamet defterdarının hâssı 81.146 akçedir.

Haleb Eyaleti 902 kılıçtır. 104'ü zeamettir, 799'u tezkireli timardır. Bu zeamet ve timar erbabının mutasarrıf oldukları (---) köydür. Senede bütün mahsulleri üç yüz yetmiş üç kere

yüz bin ve yirmi yedi bin sekiz yüz [37.327.800] akçe eder. Bu hâsıllarından 5 bin akçe ile cebelüler yazıp memur oldukları sefere alaybeyisi ve çeribaşısı sancağı altında sefere giderler.

Bütün cebelüleri ile Haleb Sancağı 2.800 asker olur ve 2 bin asker de paşanın cebelüsüdür. Eyaletindeki sefere memur beş sancak askeri de 5 bindir.

Bu Haleb Eyaleti padişah kanunu üzere 10 bin silâhlı ve tertipli asker olup Haleb valisi olan vezirin ordusunda kona göçe sefer eşerler.

Hakir bu kanunları (---) tarihinde Melek Ahmed Paşa'yla Haleb Eyaleti'ne mutasarrıf iken Defter-i Hâkânî'ye müracaat edip yazdım.

Ve Haleb Eyaleti 500 akçe şerif mevleviyettir, nahiyesi (---) niyabettir. Adaletle senede 30 bin gurus hâsıl olur.

Âsitane tarafından bir keçeli kapucu rüus-ı hümayûn ile muhızırbaşısı, sipah ocağından perişanî sarığıyla kethüdası ve yeniçerilerden keçeli çukadarı vardır.

Eyaletinde olan kazalar bunlardır ki zikrolunur. Evvelâ Kilis kazası, Azez kazası, Maarra kazası, Hantıman kazası, Selmin kazası, İdlib kazası, Riha kazası, Bombuc kazası, Bâb kazası, Antakya kazası, İskenderun kazası, Payas kazası ve Belen kazası. Bu (---) kazaları mamur ve şenlikli eyalettir.

Haleb içinde dört mezhep müftüleri, nakibüleşrafı, Kevakibîzâde gibi 70 nefer ulemâdan saçaklı abâyı taşır molla, dersiamları, imam, hatip, şeyh ve âmilleri vardır. Ve ayanı eşrafı sayısızdır.

Ve (---) yük akçe gümrük eminliği ve ipek eminliği gibi 7 emindir. Bu kadar hâkimi, askerî tائفesi ve ayanı olan,

Büyük şehrin ne şekilde ve ne hâlde idiği bildirilir

Evvelâ dünya tarihçileri (---) (---) (---) Irak-ı Arap demişler. Heyhat Sahrası'na nazır bir viran büyük şehir vardır. Hâlâ içinde Ulu Nogay kavmi obalarıyla sakindirler. Ama (---) (---) (---) ve eski kaledir.

Evvelâ iç kalesi bir yığma tepe üzerinde göklere baş uzatmış beyaz inci gibi bir yüksek kaledir. Bu kalenin dört tarafında olan büyük şehri kuşatmış bir kat şeddadi sağlam yapı (---) (---)

(---) arşın yüksektir. Ve onar Mekke zirai enli duvardır. Dört tarafı kırkar ellişer arşın enli hendektir. Ama (---) (---) (---) dörtgen şekillidir ve çepeçevre büyüklüğü (---) adımdır.

Evvelâ Antakya Kapısı'ndan hakir dışarı çıkıp (---) (---) (---) hane köşesinden Sultan Ebubekir Kulesi köşesine kadar 500 adımdır ve 8 kuledir. Sultan Ebubekir Kulesi'nin tarihi budur:

Emera bi-imareti hâzihi'l-burci'l-müşeyyedi fî eyyâmi devleti'l-mu'izz el-ebû el-müeyyed Ebû Bekir Gazi azze nasruhu yazılmıştır.

Bu kuleden doğu tarafına hendek kenarınca biraz yokuş yukarı Kireç Kapısı'na kadar yine 500 adım ve 13 sağlam kuledir, zira bu tarafta varoş yoktur, açıktır ve mezarlıktır. Kuşatma ve tehlike yeri bu Kireç Kapısı mahalli olduğundan sarp kule ve derin hendektir. Kireç Kapısı önü hendek üzeri dolma köprüdür, kemer üzere değildir.

Bu Kireç Kapısı'ndan içeri girecek mahalde sol kule kâtil, suçlu ve borçlu zindanıdır. Sağ taraftaki kulenin göğsüne iri yazı ile yazılan tarihtir:

Emera bi-imareti Mevlânâ es-Sultanü'l-memaliki'l-eşref Ebu'n-Nasr Kalansu azze nasruhu ve izâ iktidârahu men bi-mahmedin (?) ve zâlike bi-tarihi şehri Rebî'i'l-âhir sene seb'a ve seb'a mie min hicreti'n-nebevî. [R.707]

Bu Kireç Kapısı kibleye bakmaktadır. Bu kapıdan dışarı hendek içinden kâh kibleye ve kâh doğuya Şam Kapısı'na dek 800 adımdır, 400'ü doğuya ve 400'ü kibleyedir. 5 kule ve 8 dirsektir.

Bu Şam Kapısı dahi kibleye açılır. Bu kapıdan içeri girecek mahalde sol taraftaki kulenin ortasında kırmızı iri yazı ile yazılan tarih budur:

Cüddide hâze'l-bâbu'l-mübârek fî eyyâmi Mevlânâ es-Sultanü'l-a'zam maliki memaliki rikâbi'l-ümem seyyidü selâtini'l-Arab ve'l-Acem es-Sultanü'l-melikü'l-eşref Ebu'n-nasr bin Sinan halledallâhu mülkehu bi-Muhammedin ve âlihî diye kayıtlıdır.

Bu Şam Kapısı önündeki varoş içinden hendek kenarınca Nîrâb köşesine dek doğuya gidince 400 adımdır. Oradan Nîrâb Kapısı'na kuzey tarafa yönelip yine hendek kenarınca 300 adımdır, 5 kuledir ve 7 dirsektir. Onları geçince Nîrâb Kapısı güneşe açılır. Bu kapının iki tarafındaki kulelerde dahi tarihler var-

dır ama kalabalıktan fırsat bulamayıp yazamadım. Bu kapının dışında bir büyük varoş vardır.

Bu Nîrâb Kapısı'ndan taşra hendek içinde ta Kızıl Kapı'ya kadar kuzey tarafa gidilir, 600 adım ve 7 kuledir. Ve Kızıl Kapı doğuya bakar taş merdiven ile çıkılır bir küçük kapıdır. At, katır ve deve geçemez, ancak yaya kapısıdır. Hendeği içinde bir hamamı vardır. Ve bir büyük varoşu var.

Bu Kızıl Kapı'dan yine hendek kenarınca yıldız tarafına Menkusa Kapısı'na dek 900 adım, 6 büyük kule ve 20 dirsektir ve kuzeye bakmaktadır.

Bu Menkusa Kapısı'ndan taşra yine çarşı pazarı büyük bir varoş vardır, gayet mamur ve süslüdür.

Bu Menkusa Kapısı'ndan taşra hendek kenarında olan bir sıra evlerin sokağı içinden batı tarafına Karanlık Kapı'ya dek 600 adımdır, 11 bir kule ve 8 dirsektir.

Menkûsa Kapısı'ndan ta Karanlık Kapı'ya kadar hendek içi tamamen bağ ve bahçelerdir. Karanlık Kapı'dan taşra büyük bir şehir gibi varoştur.

Bu Karanlık Kapı'dan taşra yine varoş içinde güney tarafına Yeni Kapı'ya kadar tamamen kefare mahallesidir. Hendeğin kenarını geçerek 900 adımdır, 8 kule ve 11 dirsektir.

Bu Yeni Kapı batıya açılır. Bu taraf ve hendeği alçaktır, ama tamamen bahçedir. Hendek içinde bir müstamel dere akar.

Yeni Kapı'dan taşra yine güneye alçacak hendek kenarında alçak duvar sıra Ferec Kapısı'na kadar 800 adım, 7 sağlam kule ve 8 dirsektir. Bu kapı da batıya nazırdır ve hendek içi tamamen süslü bahçedir. Oradan yine güney tarafa Cinin Kapısı'na kadar 400 adım, 5 kuledir ve batıya bakmaktadır.

Cinin Kapısı'ndan yine güneye alçak hendek kenarınca Antakya Kapısı'na dek 500 adım ve 8 kule ve bu kapı da batıya nazırdır. Bu kapıdan adımlamaya başlayıp yine burada çepçevre etrafı tamam oldu. Bu hesap üzere Haleb'in dış kalesi 7.300 adım ve 83 kuledir, her kule arası yirmişer yirmi beşer bedendir.

Eksiği gediğiyle (---) bedendir, 62 dirsektir ve 9 kapıdır. Her biri ikişer üçer kat demir kapılardır. Araları silâhlarla süslü, bekçi ve kapıcılarla bezeli şaşırtıcı kapılardır. Her kulede çeşitli yazırlarla hangi padişahın yapısı olduğunu belirten tarihler yazılıdır.

Bu yazılan kalenin Kızıl Kapı tarafına yakın iç kale bir yığma yüksek tepe üzerinde yuvarlak cihannüma bir yüksek kaledir. Duvarının boyu 30 mimar arşınıdır. Hendek kenarınca çepçevre 1.600 adımdır. Ve hendeği 100 adım enlidir. Ağzına kadar kullanılmış su ile doludur. İçinde bir baştarda kadirga pala vurup gezse mümkündür. Sanki Varat Kalesi'nin hendeğidir. Bazı kanlıları ve fahişeleri bu hendeğe atarlar. Sanki bir cehennem çukuru bir eski hendektir ve içi tamamen sazlıktır. Pek çok köpek balıkları vardır.

Hendek suyundan yokuş yukarı kalenin temeline kadar kaplumbağa gibi eğri şeddadi duvardır. Her taşı Mengerus fili gövdesi kadardır. Bu duvar eğri yapılmakla hendek kenarında olan ceylânlar, yaban koyunları ve keçiler sürü sürü gezerler, yanlarına varılmak imkânsızdır. Ancak uğrun kapıdan koyup dizdar keçiy ve koyun lâzım olunca o kapıdan insanlar çıkıp avlarlar.

Bu iç kalenin güneyiyle kıblesi arasına bakar bir kapısı var, başka tarafında kapısı yoktur. Hendek kenarında bir kule vardır, orada kapıdan içeri girip yokuş yukarı ve hendek üzere (---) göz kârgir köprü ile geçilir, sonra ikinci kapı ki kalenin ana duvarında Dizdar Kapısı'dır. Daima dizdarlar bu kapı arasında mahpus gibi oturur, dışarı çıksa katlederler. Meğer paşalar beyaz buyurdu ile davet edeler. Kısacası bu kapıdan dışarı çıkmaya yetkili değildir.

Bu kapının önü hendek üzere ağaç köprüdür. Kuşatma sırasında kaldırıp kale kapısına siper ederler. Her gece kale neferleri bu işe memurlardır. Bu kapının iç yüzünde yolun iki tarafında bütün neferler silâhlı hazır dururlar. Çeşit çeşit silâhlar, tuğulka, cebe, cevşen ve zembereklerle süslüdür.

Bu kapı kanatları tamamen kafesli ve sanatlı Davud [demir] kapılarıdır. Bu kapının demir kanatlarında yine demirci ustası demirden iri yazıyla kitabeleri yapıştırmıştır, sanki Karahisarî hattıdır. O tarih budur:

Emera bi-amelihi Mevlânâ Melikü't-Tâhir bin Kavs sene sitte ve seb'a mie. [706]

Bu kapıdan içeri yokuş yukarı üçüncü kat kapı üzerinde bir mescit var, ondan içeri yokuş yukarı dördüncü kat kapı batıya nazırdır. Bu kapı üzere altın levha ile yazılmış tarihtir:

Emera bi-emri fermân bi-imareti'l-bâb Sultanî'l-a'zam el-Melikü'l-eşref salâhü'd-dünyâ ve'd-dîn Halîl bin Yahyâ ed-devletü's-şerife sene hamse mie. [500]

Bu kapıdan içeri yine yokuş yukarı bir karanlık yol ile üç kat demir kapı daha geçip sağ tarafta bulunan su kuyusu seksen kulaç bir âbıhayat kuyudur. Demir zincirler ile daima öküzler çekip iç kale halkı ondan susuzluklarını giderirler.

Bu mahalle yakın Hazret-i Hızır Makamı vardır, onu geçip 11. kat kapıdan içeri iç kale evleridir. Tamamı 700 kireç örtülü şahane ve cihannüma evlerdir.

Ve 2 camidir. Hazret-i İbrahim *aleyhissealâmın* Camii, bir aydınlık camidir. Avlu kapısı üzere yazılan tarihtir:

Emera bi-imareti el-Melikü's-sâlih bin Nüreddîn Ebu'l-feth İsmail bin Mahmud bin Aksem Yâsir emîrû'l-mü'minîn fî sene hamse ve seb'in ve hamse mie [575] yazılmıştır.

Bu cami avlusu limon ve turunc ile bezelidir. Ve diğer yerleri ham mermer döşelidir. Minberin sağ tarafında Hazret-i İbrahim'in ibadet ettiği mübarek makamıdır ki nice sene bunda ibadet edip Haleb hakkında dua ettiğiidir. Duası,

"Allahım, toprağımı, havasını ve suyunu güzel eyle" olup Halilullah nazargâhıdır.

Bu camideki makamında bir beyaz taştan dört köşe bir tekne var idi. İneği onun içine sağıp yoğurt edip karnını doyururdu. Doyduktan sonra ümmetine dağıtırmış. Ve ilk defa yoğurt ve peynir yapmak Hazret-i İbrahim'den kalmıştır. Ve yoğurtçuların silsilesi ona ulaşır. Beyaz ineği burada sağdığı için Haleb, "süt sağmaya" derler. Şehb, "beyaz"a derler. Onun için "Halebü's-şehbâ" diye isim konmuştur.

Makam-ı İbrahim Camii'nden yukarı bir büyük cami daha vardır. Dört köşe bir minaresi var, bir konak yerden gözükür.

Bu kale gayet yüksek yerde olmakla havası gayet hoştur. 1 hamamı ve 20 dükkânı vardır. Bu kalenin bedenleri üzere çepçevre büyüklüğü bin adımdır ve 54 düzgün ve sanatlı kuledir. Bütün duvarları 10 ayak enli kârgir duvardır. Kısacası görmeye değer sevimli kale, Halilullah nazargâhıdır. Bu kale dış kalenin içinde kalmıştır.

Büyük işlek vilâyettir. İçinde ve dışında toplam 72 mahalle

vardır. (---) Nusayrî, Yakubî ve Ermenidir. (---) mahallesi Yahudidir, gerisi Müslüman mahallesidir.

Tamamı kireç ve cibis örtülü İrem Bağı gibi vezir, ayan, ile-ri gelen sarayları ve halk evleridir. Tamamı (---) bin mamur evlerdir.

Ve (---) adet mihraptır ve (---) cumadır. Bunlardan meşhur ve kalabalık cemaatle dolu Ulu Cami eski mabettir. Bir yanından bir yanına boyu 400 ayaktır. Ve kible kapısından mihraba dek arzı zergerdan ayak ile tam 100 ayaktır. İçinde 32 adet dört köşe ayak vardır ve 32 amelî ayaklar da kible kapısı duvarındadır. Toplam 64 sütun üzere toloz kemerler üzerine yapılmış büyük bir camidir. Ama mihrap üzerinde olan kubbe göklere yükselmiştir ki diğer kubbelerin imamesidir.

Bu camide dört mezhebin mihrabı vardır. Bu yüksek kubbe- de Hanefî mihrabı üzere yazılan tarih budur:

"Emera bi-imareti hâze'l-buk'ati Mevlânâ es-Sultanü'l-a'zam el-melikü'l-mansûr seyfü'd-dünyâ ve'd-dîn Sultan Kalavun ve e'azze ensâruhu." Ve bu tarihin üstünde:

"Bismillâhirrahmânirrahîm"

Bunun da üstünde bir daire içinde Süleyman mührü içinde İhlâs-ı şerif yazılmıştır. Mihrap ve minber eski tarz öyle sanatlıdır ki övgüsünde dil acizdir. Müezzin mahfili sanki yüzük mühür gibi bir kürsüdür.

12 adet kapısı vardır. Bu camiın sol tarafı bölünüp yol olmuştur ama herkes yine nalınlarını çıkarıp geçerler ve cemaat kalabalık orada yine ibadet ederler, ama yoldur. Yolun öte tarafı kadınlar için bölünmüştür, orada ibadet ederler.

Bu camiın mihrabının sol tarafında duvar dibinde Hazret-i Zekeriyya *aleyhisselâm* medfundur. Dört tarafı nakışlı yeşil atlas örtü ile örtülüdür, büyük ziyaretgâhtır. Avlusu beyaz ham mermer ile döşenmiş bir cilâlı alandır. Boyu ve eni 200 ayaktır. Ve dört tarafında yan sofalarında (---) adet sütun vardır, üzerleri toloz kubbelerdir. Bu yapılar baştan başa kireç sıvalıdır, kurşunlu değildir.

Ulu minare bu avlunun batı tarafı köşesinde dört köşe ve üç tabaka bir minaredir, göklere doğru uzayıp gitmiş bundan yüksek minare yoktur.

Avlu etrafında (---) adet kapı vardır. Camiin kible kapısı üzerinde yazılı olan tarihtir ki beyaz mermer üzerine iri yazı ile yazılmıştır:

*Lekad kâne Mahmuden lemâ yertâcilen,
Yâ bi'l-fi'li'l-mükerremâti bidûdi mu'addemâ,*

*Benâ camian lişehballâhi muhlisan,
Ve tâlibü rıdvânillâhi hûkînâ,*

*Yu'avvizahullâhu'l-kerîmü bifazlihi,
Kusûren bi-cennâti'n-na'îmi sükkenâ*

*Bidevleti zıllillâhi asrahu,
Neslû benî Osman fi'l-mescidi ve'l-bina*

*Min Muradı selâtini'l-vücûdi min gaden,
Makâmu hamâhu'l-ka'beti'l-cûdi mâi sinâ,*

*Fetûbâ lehu fîmâ benâhu müverrihan,
Bena'l-mescide'l-meşhure Mahmud senâ.*

Sene 1032

Bu tarihten aşağı:

Hâzâ bina-yı Sadria'zam Husrev Paşa yesserallâhu mâ yeşâ yazılmıştır.

Saraçhane ardında eski Husrev Paşa Camii gayet sanatlı ve süslü camidir. Bir kubbesi göklere uzanmış mavi kubbedir. Mihrap ve minberinde çeşit çeşit Mânî nakşı vardır. Avlusu baştan başa beyaz ham mermer ile döşenmiştir ki sanki tek parça cilâlı ovadır. Ortasında bir abdest havuzu var, sanki Şâfiî havuzudur. Her tarafta fıskiyeleri fışkırıp namaz kılanlar musluklarından abdest tazeleyip Rablerine yakınlaşırlar.

Bu avlunun dört tarafındaki yan sofalarda olan rengârenk mermer ve somaki düzgün sütunlar üzerinde kubbeler vardır. Bu eserlerin tamamı kurşun örtülüdür. Rum tarzı bir düzgün ve yüksek minaresi var ki sanki Haleb'in gelinidir.

Bu camiin kible kapısı üzere bu âyet-i şerif ve bu tarih yazılıdır: “*Ve enne'l-mesâcide lillâhi felâ ted'û maallâhi ahadâ.*” [Kur'ân,

Cin, 18] *"Ummira devleti fi's-sultani'l-a'zam Süleyman Han 'azze nas-ruhu ve inşâ'u'l-vezîr Husrev Paşa."*

Bunun altında bir kitâbe içinde,

"Haremu't-takvâ ellezî fehüve emredehu fî kad hurmen ma'bedi Haleb ve hâzâ mescidü müşerref kad essesâ."

Mimar Sinan yapısıdır.

Bu camiden sonra kalabalık cemaate malik büyük bina ve eski yapı Behrâmiye Camii. Bu da ibretlik, iç açıcı bir camidir. Bu da Husreviye akranı geniş bir camidir. Bütün yapıları kurşun örtülü kubbelerdir. Ama bunun minaresinin benzeri Haleb şehrinde yoktur. Usta mühendis mimarî ilminde çeşit çeşit muhayyel sanatlarla inşa etmiştir. Dikkatli bakıldığında insan hayrette kalır.

Bundan sonra Menkusa Kapısı Camii, Tarakçılar Camii, Tuz Camii ve Karlık Camii'nin kapısı üzere tarih: *"Sene hamse mi'e"*dir. [500]

Adliye Camii de aydınlık, süslü ve sağlam yapıdır. Kubbesi ve bütün yapıları kurşunludur.

Antakya Kapısı'nın iç yüzünde Şeyh Ali-i Rumî Camii ve Hacı Bayram Tekkesi önündeki mezarlık içinde Bûhtî Camii, eski tarz kireç örtülüdür. Demirci Bayram Camii de kireç örtülüdür. Ve,

Kanasa Camii, İpsir Paşa Camii, Kastal Şeref Camii, Kastal Harami Camii ve Kastal Kurad Camii ve Bayram Kapısı Camii, Kastal Sultan Murad yakınındadır. Ve bu yazılan 8 cami Hacı Bayram yolu üzerindedir, hepsi eski tarz kireç örtülüdür.

Antakya Kapısı'nın dışında köprü başında Haddâdîn Camii. Haleb'in içinde akan nehrin kenarında bulunduğundan sohbet, dinlenme ve toplantı yeri, nazargâh bir camidir.

Nîrâb Kapısı dibinde Tevbe Camii: *"Tûbû ilallâhi tevbeten nasûhâ"* [Kur'ân, Tahrîm, 8] yazılmıştır. Eski ibadetgâh ve dua kabul olunacak meşhur makamdır. Kırk sabah ibadet eden elbette affedilir.

Şam Kapısı'nın dışında (---) camii ve nice camiler vardır. Ama görüp içine girip ibadet ettiğimiz bu meşhur olmuş camilerdir. Bunlardan başka mescitlerdir.

Tamamı 61 medresedir ve yukarıda yazılan büyük camile-

rin elbette birer medresesi vardır. Ayrıntıya gerek yoktur. Ve 17 dârülhadis vardır.

Ve 217 sıbyan mektebi ve 7 dâr-ı kurrâ vardır. Her birinde nice yüz Kur'ân hâfızı vardır. Gece gündüz Hafz, İbn Kesir, Seb'a, Aşere ve Takrîb kiraatleri okunur. Vücûhât okuyanların vecihleri apaçık nur olmuştur.

6 imaret vardır ki gece gündüz gelen gidene *"ikram edin"* sözü üzere teklifsiz sofraları açıktır ki *"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı yalnızca Allah'ın üzerinedir."* [Kur'ân, Hûd, 6]

İki dârüşşifası vardır. Suyu ve havasının güzelliğinden hastaneye ihtiyaç yoktur. Ancak eskinin padişahları hayır ile anılmak için yapmışlardır, büyük vakıflardır.

(---) adet hamamı vardır, bunlardan suyu, havası, yapısı, pâk eşyası ve tellâkları hoş Antakya Kapısı'nın dışında (---) (---) hamamı, Hadide Kapısı Hamamı, Baba Mürüvvet Hamamı, Cinin Kapısı Hamamı, Nîrân Kapısı Hamamı, Ulbeciler Hamamı, Kireç Kapısı'nın iç yüzünde Ağa Hamamı, Antakya Kapısı'nın iç yüzünde (---) hamamı ve Ulu Cami'in yakınında dört hamam var, isimleri malumum değil ve İç Kale Hamamı (---) (---) hamamları vardır. Bazısına mahalle halkı girer, özel hamamlardır.

70 han vardır, ama 47'si kurşun örtülü büyük hanlardır. Bunlardan mamur, sağlam ve müstahkem yapı Gümrük Hanı, Musulluoğlu Hanı, Çıkırıkçioğlu Hanı, Hayre Bey Hanı, Sabun Hanı, Bostancı Hanı, Paşa Hanı, Behrâmiye Hanı, İpek Hanı, Mutâf Hanı, Büyük Paşa Hanı, Frenk Hanı, Elçi Hanı, Bakır Hanı, Keten Hanı, Kazancılar Hanı, Çukur Han ve Karanlık Kapı'da 3 han vardır ve Mazı Hanı, Yoğurt Hanı, Peynir Hanı, Çuka Hanı, Vekâle Hanı, Kurt Bey Hanı, Menkûsa'da Dâr-ı Kurrâ Hanı, Söğüt Hanı, Üzüm Hanı, Hacı Mahmud Hanı, Çufut Hanı, Maraşlıoğlu Hanı ve Bor Hanı, meşhur olmuş hanlar bunlardır. Ve 7 kervansaray vardır. Ve gelen geçen yolculara teklifsiz misafirhanedir.

Bu Haleb şehri içinde akıp da içilen âbıhayatlara kastal derler. Üç konak yerden Fırat Nehri'nden gelip Ayntab yakınında (---) köyü yakınından geçip Sarıgana'nın Kırkpınar'ına karışıp Haleb'e yol alır ve Fırat Nehri devamlı kızıl akar. Onun için

Haleb'in suyu kızıldır. Eskinin padişahları getirmişlerdir. Birkaç senede bir Fırat'tan bu tarafa gelen yolları temizlemeye memur köyler vardır.

Haleb'in bütün cami, mescit, medrese, han, hamam ve sayraları, içindeki havuz, fiskiye ve kastalları Fırat Nehri'ndendir. Zamanla yolları bozulmuş olup Süleyman Han Acem seferlerinden dönüşte Haleb kışlağında su yollarını tâ Fırat'tan temizleyip tamir edip Haleb'i rahmet suyuna kandırıp 27 yerde kastallar yapmıştır. Bunlardan mükellef Ferec Kapısı'ndan dışarı bir büyük binalı, kârgir kubbeli, bir namazgâh ve hayvanların su içmesi için bir Şâfiî havuzlu güzel kastaldır. Çevresi İrem Bağı gibi mesire ve dinlenme yeridir. Bu kastal üzerinde iri yazıyla böyle yazılmış tarihtir:

"Bismillâhirrahmânirrahîm, Emera bi-inşai hâze's-sebîli'l-mu'azzam es-sultanü'l-a'zam ve'l-hâkânü'l-mu'azzam el-efhamü'l-ekrem Ebü'l-Muzaffer Sultan Süleyman Han ibn Selim Han ibn Bayezid Han ibn Ebü'l-feth Gazi Mehmed Han -halledallâhu mülkehu ve sultanehu."

Hayır sahipleri Haleb şehrinde nice yüz akarsulu âbıhayat kastallar inşa etmişlerdir. Bunlardan başka 7 bin adet su kuyusu vardır.

Haleb şehrinin batı tarafında 7 bin kıta bağ, bahçe, bostan, gül ü gülistan ve reyhanistan vardır. Bunlardan Hünkâr Bahçesi Direkli İrem bağlarına benzer bir bahçe ve koyah hıyâbândır. Pek çok köşk ve Havernak kasırları bezenmiş, yıldızlı bukalemun nakışlı çinilerle süslenmiş şahnişinler var ki övgüsünde dil acizdir.

Bu Şah Bağı ile Haleb arasından akan nehre Sacur Nehri derler. Ayntab yakınında Battal Öyük adlı mahallin altından doğup Ayntab'ın bağ ve bahçelerin sular, oradan doğu tarafına akarak Haleb içinde bağ ve bahçeleri sulayıp tabahane altından geçip (---) (---) karışır. Ama kullanılmış sudur, içilmez.

Bu Haleb şehrinin içinde ve dışında yol yol çarşı pazardan geçilmez. Bütün sultan çarşısı 5.700 dükkândır.

2 bedesten gibi hanları vardır. Nice yüz bin guruşa malik tüccarlar oradadır. Can otundan başka canlar canı orada vardır. Bütün değerli mallar orada mevcuttur. Tüm çarşı pazarları

kârgir bina kemerlerdir. Küçük küçük kapıları vardır. Her gece bekçileri kapıları kapatıp nice bin kandillerle aydınlatırlar.

Çoğu han ve çarşıları üzeri kurşun örtülü olduğundan şiddetli sıcak tesir etmeyip Temmuz'da Bağdad serdabı gibi soğuktur. Bütün yolları sakalar sulayıp soğukluk sağlayıp dükkân sahipleri ve diğer insanlar rahat ederler.

Bu çarşı sokaklarından başka bütün mahallelerin yolları Frengî kaldırım döşelidir. Gece gündüz yolları temizleyip çöpçüler sepetlerle çer çöpü kaldırıp yollar tertemiz olur.

Burada 105 kahvehane vardır. Bunlardan Rumeli, Arap ve Acem seyyahları dilinde övülen Arslan Dede Kahvesi 2 bin adam alır bir ârifler toplantı yeri ve zarif dervişler mekânıdır. 4 mahfilinde hanende, sâzende, oyuncu ve hikâyecileri var ki oraya bir kere varıp rakkas ve tabiyan elinden bir kahve içen taze can bulur.

Bütün sarayları kale gibi sağlam yapılar, eski köşkler, pek çok maksureler, havuz ve şadırvanlar ile bezelidir ki anlatılmaz. İç kale altında Paşa Sarayı yüzden fazla odaları ve divanhaneleri var. Büyük bir meydanın dört tarafında yüzden fazla tabi odaları altında ahır vardır. Ve yer yer servi ağaçları vardır. Sonra,

Canpolatoğlu Sarayı övgüye ve anlatmaya ihtiyacı yoktur. Defterdarlar Sarayı, Muhassıllar Sarayı, Salkım Sarayı ve Kevakibîzâde Sarayı. Ve nice saraylar daha vardır ki âdem oğlanı onların beyanında acizdir, zira Haleb binaları meşhurdur. Çeşit çeşit güzel sanatlar ve hoş tasarruflarla usta yapımcılar acayip ve değişik mermer sanatları icra etmişlerdir ki bakınca insanın gözleri kamaşır. Kısacası yeryüzünde öyle insan yapısı yapılmamıştır. Zarafeti ve güzelliği övgüye muhtaç olmayan Halebü's-sehbâ yapılarıdır.

Bu şehirde küçük büyük toplam 176 ziyaretgâh, dinlenme yeri ve seyyah dervişler tekkesi vardır. Bunlardan İrem Bağlı teferrücgâhı Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî Tekkesi'dir ki Ferec Kapısı'nın dışında bir İrem Bağlı içinde muhkem yapıdır ki dengi meğer yine Mevlânâ Türbesi ola. Ama bu binanın camii eksiktir. Bir hayır sahibi tamamlasa cennetten bir köşe olur ve dervişler taze can bulurdu.

Bu tekkenin dört tarafında pek çok derviş odaları vardır.

Hepsinin pencereleri hurmalık ve gül bahçesine bakıp bülbüllerin nağmelerini dinleyip can sohbeti eder, semâhanesinde semâî faslı geçildikte uşşak makâmından çıkıp devr-i revân usulünü Şemsî ve Sultan Veleîdî âyini ederler.

Avlusunda 10'a 10 bir Şâfiî havuzu var ki içinde bulunan bahlıklar da mâide âyini ederler. Bu havuzun dört tarafı salkımsöğütler, çınar ve servilerle süslenmiş bir Mevlevî tekkesidir.

Marifet erbabından müellif ve musannif dervişleri çoktur. Şeyhi Sultan IV. Murad'ın şâtırı (---) Efendî'dir. Hafif ruhlu kayıtsız bir âşıktır.

Bu tekkeden sonra mamur, bakımlı ve cihan mesiregâhı, kutuplar kutbu Hazret-i Şeyh Bekrî *sırrı aziz olsun* Haleb şehrinin kuzeyinde 5 bin adım uzakta, yüksek bir tepe üzerinde güzel bir tekke ve seçkin bir nazargâhtır ki bütün Haleb ayak altında seyretilir. 8 kârgir kubbe ile yapılmış bir Sıddikî nazargâhtır. Yapıcısı Öküz Mehmed Paşa'dır. Kendileri de bir tepe kenarında bir kubbe içinde yatmaktadır. Bu yiğit vezir Mısır valisi iken Mısır kulunu kırdığı için Mısır'da Kulkıran Mehmed Paşa derler. Mısır içinde ve Süveyş limanında çok hayır eserleri vardır. *Allah rahmet eylesin.*

Büyük bir meydanı vardır. Orada her sabah bütün dervişler toplanıp evrâd ve zikirlerine devam ederler. Acayip ve garip perhizkâr dervişleri vardır. Bunlar da Sultanü'l-ulemâ külâhı giyerler. Bu meydanın kapısı üzere iri yazıyla "*Fedhulûhu bi-selâmin âminîn*" [*Kur'ân*, Hâc, 46] yazılmıştır.

Avlusu büyük bir sahradır, baştan başa ham mermer döşelidir. Sayısız çınar, salkımsöğüt ve servilerle süslenmiş bir avludur, ortasında bir havuzu var. Mutfağında gelen gidenlere nime-ti boldur, zira vakfı büyüktür. Bütün Haleb halkı bunda cilvele-nirler, görülecek yerdir.

Bu cihannüma tekke bir yüksek yerde olduğundan suyu kuyulardan dolaplarla çekilip havuz ve çeşmelere taksim olunur. Çeşmesinin tarihi budur:

Sultân Ebûbekr ismine bu çeşmeyi

Yapdı İsmail Ağa hayr eyleyüp nâm-ı nigû

*Tâ ki feyzinden mezar-ı Şeyh Ebûbekir,
(---) (---) anı kamu (---)*

*Âhir oldukça Cemalî dedi anın tarihin
Zemzem-âsâ ka'be-i uşşâka aktı geldi*

Kale içinde İhlâs Dede Tekkesi, Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın yapısıdır. Mescidi ve 40-50 dervişleri (---) (---) (---). Sağlam vakıftır. Konuklara gece gündüz nimeti boldur. Ve avlusunun yola bakan kapısı üzerinde tarihi budur: (---) (---) (---)

Ayntab'ın yolu üzere varoşun dışında Hacı Bayram Dede Tekkesi, Bektaşî tekkesidir. Gürbüz erdir ve gayet mamur ve süslü yerdir. Orada olan alem, چراغ ve kandil meğer Bağdad'da İmam Ali'de ola. Evkâfı zayıftır. Sadaka ile geçinirler, ama yine lokmaları boldur. Bu sultanın inananları çoktur. Her taraftan bol bol adak gelir. Yalınayak başı kabak ehl-i sünnet ve'l-cemaat abdâlları çoktur.

Sonra, iç kale hendeği kenarında Kırklar Tekkesi de mamurdur. Uşşakî tarikatındandır. Yol üzerinde olan penceresi üzere tarihi budur:

*Hazret-i paşa-yı felek-kadr kim
Gitti bekâ milkine îmânile*

*Kıldı rakam Sakinî tarihini
Rûhiyçün Fâtîha kıl cânile.*

Sene 1001

Paşa Sarayı yakınında Gülşenî Tekkesi, İbrahim Gülşenî hazretlerinin Gülşen gibi tekkesidir ve şeyhi de İbrahim'dir. Acayip perhiz ehli, hâl sahibi kimsedir.

Yine iç kale hendeği kenarında Hazret-i Şeyh Nesimî Tekkesi bir küçük tekkedir, ama başka bir ruhaniyet var. Kederli varan sevinçli olur, acayip seyr-i sürurdur.

Kırklar Sokağının ardında Şeyh Cemaleddin-i Şirvanî hazretleri tekkesi, ulu sultandır. *Tabakât-ı Şa'râvî'*de nice kerametleri yazılı Irak sultanıdır. İbrahim Edhem hazretlerinin müşiddir. Tekkesine hasta varsa Allah'ın emriyle şifa bulur. *Sırrı aziz olsun.*

Bu Haleb şehrinde Halvetî, Celvetî, Ruşenî, Gülşenî, Kadirî, Bedevî, Desûkî, Râî, Rufaî, Sadî, Alevî, Nakşibendî, Fenâyî,

Vefayî, Bayramî, Nimetullâhî, Zeynî, İdrisî, Bürhanî, Uşşakî, Celâlî, Cemalî, Settârî, Vâhidî, Edhemî, Şemsî, Mevlevî, Yesevî, Bektaşî, Kalenderî, Yemenî, Abbasî, Haydarî, Kümeylî, Zeynî, Veysî ve Bekrî, kısacası 70 tarikatın tekkeleri Haleb'de mevcuttur. Ama bu hakirin ziyaret ettiği yukarıda yazılan tekkelerdir. Bu mahalle uygun düşmekle,

Haleb şehrinin yakın ve uzağında ziyaret ettiğimiz peygamber ve velileri bildirir

Haleb ziyaretgâhı: Evvelâ Ulu Cami'de Hazret-i Zekeriya *aleyhisselâm*. Tarihçilere göre Hazret-i Âdem'in dünyaya inmesinden 5.580 sene sonra erre-i Zekeriya'dan [testere] geçirip şehit etmişlerdir, Yahudi çıfıt kavmi eliyle. Doğru rivayete göre 100 yaşına ulaşmıştı.

İç kalede Hazret-i İbrahim *aleyhisselâm* makamı, yukarıda yazılmıştır.

Yine iç kalede Hazret-i Hızır makamı, gece gündüz kandil yanar. Aşağı Karanlık Kapı'da yine Hazret-i Hızır makamı. Nesimî hazretleri derisi yüzülmüş iken bu mahalde kaybolup evinde Kur'ân okurken bulup yine siyaset meydanına getirdiler.

Hendek kenarında Hazret-i Nesimî ve kutuplar kutbu Şeyh Bekrî *sırrı aziz olsun*.

Şeyh Bayram ve Şeyh İhlâs Dede yakın zamanda yaşamış ulu sultan idi. Hamd-i Hudâ sohbetleri şerefîyle şereflendik.

Antakya Kapısı'nın iç yüzünde bir aralıkta Şeyh Ali-i Rumî. Gedelecciler içinde Şeyh Kerhî. Marûf-ı Kerhî başkadır, Bağdad'da medfundur.

Tellâllar Mahallesi kapısından taşra Şeyh İbrahim, civarında Şeyh Arabî, Kırklar Makamı, Şeyh Ebubekir'den aşağı Şeyh Yaprak, civarında Şeyh Memi, Şeyh Bayram civarında Köse Şeyh Mehmed ve Nesimî hazretlerinin şeriatle derisini yüzdüren müftüyü's-sakaleyn, yani insan ve cinlere fetva verir Şeyh Şehâbeddin ve tarikat önderi Hazret-i Şeyh Cemaleddin.

Mevlânâ Şeyh İbrahim-i Halebî ziyareti, bilgi denizi idi. 8 adet telifi var. Hâlâ İbrahim-i Halebî adıyla okunan muteber kitaplar onundur.

El-Mevlâ Mehmed bin Mehmed, İmamzâde diye bilinir,

Bağdad'dan gelirken Haleb'de vefat edince Sâlihîn kabristanına defnedilmiştir.

El-Mevlâ Muharrem Efendi, Bağdad'dan gelirken vefat edip Şam Kapısı dışında mezar taşı tarihiyle medfundur.

Haleb'de el-Mevlâ Mehmed Kara Gülmez Efendi demekle meşhur ve Hâcegizâde demekle mezkurdur. Şeyh Bekriler civarında medfundur.

Enbiyâ-i Sittîn ziyaretgâhı *Allah hepsinden razı olsun*, Sûku'l-Yahud semtinde yol üzerinde (---) (---) (---) çeşitli dillerde bu taş altında 70 peygamber vardır, derler. Ve nice bin salih kimseler bu mübarek taş üzerine Leyle-i Kadir'de nur indiğini görmüşlerdir. Mübarek gecelerde bu taş üzerine gül suyu dökerler. Yahudiler bu taş defalarca 10 bin altın vermişlerdir. Bütün vilâyet halkı o inançdadırlar ki bu Yed-i Kudret taşı hemen ki bu şehirden gide, bu şehir harap olur. Hazret-i İbrahim pederi Âzer'in tılsımıdır. Kâfirler bu taş o zamandan beri itibar eder, onun için isterler diye bütün vilâyet ayanı bu taşı vermemek üzere sözleşmişlerdir. Bir dört köşe parlak ve cilâli ibretlik taştır

Bunlardan başka ziyaret ettiklerimiz yukarıda yerinde yazılmıştır. Ama meşhur olan ziyaretgâhlar bu sultanlardır. Bunların her birini ziyaret ettiğimizde ruhları için birer Yâsin veya bir Fâtiha-i şerif okuyup topraklarına yüzümü sürüp ruhaniyetlerinden yardım talep ettim. Rabbimin fazlına hamd olsun. Bu Haleb şehrine 11 kere uğramak nasip olmuştur. Ve nice bin türbeye yüzümü sürüp birer Fâtiha-i şerifle âşinalık kazanmışımdır. Ama yazılması sözü uzatmak olup seyahatten fırsat bulamam ki diğer tarihçiler gibi süsleyip anlatayım. Ancak bu kaddarcığı elimizden geldi, affedile.

Bu şehrin halkı tamamen tarikat ehlidir. Büyük velilere inanırlar. Dört mezhepte sabitlerdir. Başka sapık güruhların mezhebini bilmezler. Gayet inançlı, dindar, mümin ve Müslüman tüccar kavimdir.

Koca Husrev Paşa yazımında Haleb içinde 400 bin olduğu sicilde yazılıdır. Haleb Tatı derler ama Halebî Çelebi derler.

Burada Arap, Kürt ve Türkmen sakinlerdir. Tüccar taifesinden her cins mevcuttur. Urbanının konuşması, Arapçayı düzgün konuşamazlar, başka lehçedir.

Suyu ve havasının hoşluğundan halkının yüz renkleri kırmızı olup mahbûb ve mahbûbesi yer yer vardır. Devlet erbabı gayet çoktur. Renk renk samurlu çukalar giyerler. Ve orta hallisi alaca kereke abâ giyerler. Ama garip insanlara gayet ikram edip yardımcı olup gönüllerini alırlar.

Kadınları altın, gümüş ve dîbâdan sivri takke giyip üzerlerine beyaz çarşaf bürünüp ayaklarına sarı çizme giyip edeplice gezerler. O kadar nerm ü râmlardır ve garip insana avlardır ki sanki dünya havasıdır. Konuşmaları çok düzgündür.

Bütün halkı zevk ehlidir. Köşe köşe 70 mesiregâhlarda has sohbetler ederler. Şeyh Bekrî'de, Mevlevîhane'de, Gök Meydan'da ve Hünkâr Bahçesi'nde zevk ü safâ edip bütün hünkâr bostancıları hizmet ederler.

Bu şehri nice bin şair şehrengizlerinde övmüşlerdir. Ama bu hakir 41 yıldır 18 padişahlık yere ayak bastım, bu Haleb'in suyu ve havasının hoşluğunu bu lacivert kubbe altında görmedim. Ancak Acem diyarında Tebriz de buna denktir. Onun da özellikleri yukarıda yazılıdır.

Ama bu Haleb ondan işlektir ve Arz-ı Mukaddese'dendir. Özellikle usta şair Maarravî "Mâuhâ binauhâ hevâuhâ ve ebnâuhâ yâ Halebü's-şehbâ" demişler ve bu beyti hâl diliyle tasavvufâne şairler buyurmuşlar. Beyt:

*Halebü's-şehbâ kâlet sâyirü'l-müdüin,
Abdî encelî fî tahtı bahtı beyne sa'd u sa'id ü aden.*

Nice beytlerle övgüleri vardır. Diğer bir şiir, fasih ve belîğ Küşâcım güftesi:

*Eretke yedü'l-gaybi ezhârehâ
Ve mâ mene'at cârehâ beldetün
Kemâ mene'at Halebu cârehâ
Hiye'l-huldu yectemi'u mâ teştehî
Fezurhâ fetûbâ limen zârehâ.*

Usturlâb ilmi üzere irtifa alıp 4. iklimin ortasında bulunmuştur. Arzı 36 derece ve 22 dakikadır. Ve uzun gündüzü 14,5 saattir.

Bu şehrin yiyecek, içecek, giyecek ve diğer özelliklerini bildirir: Evvelâ has ve beyaz ekmeği, Mersin yemişi,

ziyâfetlerinde çeşit çeşit leziz yemekleri, dilber yanağı şeftalisi, elması ve Şam fıstığı dedikleri yakıştırmadır, Haleb'e ve nahiyelerine mahsustur. Ve cennet şarabı gibi suyu meşhurdur.

Sanayi ürünlerinden elvan kadife ve atlası, pamuklusu, ipekli mukaddemi, kuyumcusu ve üzengisi dünyaca meşhurdur. Bütün varlıklar Haleb'de mevcuttur. Böyle bir peygamberler nazargâhıdır.

Bu şehre nice kere gelip özelliklerini bir hoş yazmadım idi, ama şimdi evvelkiden mamur görüp ve birkaç gün gönül rahatlığı ile konaklayıp böyle yazdık.

Orada olan ayandan Canpolatzâde Ali Paşa'yla, Şeyhülislâm Kevakibzâde ile, Şeyh Bekrî ile, Şeyh Haydar Efendi'yle, dizdar, serdar ve nice eşrafla vedalaşıp Haleb'den kible tarafına mamur şenlikli köyler geçip beşinci saatte,

Han-ı Yetîmân Kalesi'nin özellikleri

Hantıman galat-ı meşhurdur. Eski zamanlarda vârisiz ölen kimsenin mallarıyla o mahalde bir şehir yapılp bütün cüzam ve miskinleri oraya sürüp Han-ı Yetîmân demişler. Bir rivayette Abbasîlerden (---) (---) (---) sürmüş. Onun için Han-ı Yetîmân derler. Kısacası insanların yolu üzerinde olup dinlenme yeri olması için (---) tarihinde (---) (---) dibinde dörtgen şekilli şeddadi taş yapı bir küçük kaledir. Büyüklüğü 500 adımdır. Ve 8 kule (---) (---) (---) vardır.

Haleb paşasının hâssıdır ve hâkimi subaşıdır. Ve nahiyesi naibi vardır. Bu kalede evli kimse yoktur. Ancak 40-50 oda ve 1 cami vardır. Ve 11 ayak merdiven ile çıkılır. (---) (---) (---) tarihi budur:

“Bi-inşai hâzihi's-sâkıyeti'l-mübâreketi fî eyyâmi Sultan İbrahim halledallâhu mülkehü sene isnâ ve hamsîn” yazılmıştır.

Bu kalenin doğu tarafında 40-50 Müslüman evleri vardır. Kale neferleri orada oturup gelen gidenlere yardımcı olup her gece kaleyi muhafaza ederler. 6 adet küçük topları vardır.

Kuyunun özellikleri: Bu Hantıman'ın nahiyelerinde Bî'r-i Sıyfe [Sıyfe Kuyusu] adlı bir kuyu vardır. Kudurmuş köpek bir adamı ısırsa 40 gün geçmeden o adam o sudan içse kurtulur.

Ama 40 gün geçmiş olsa faydası yoktur. Bu kaleden yine kibleye mamur köyler geçip sahralar içinde 6 saat gidip,

Serakıb Köyü menzili: Haleb toprağında Selmin nahiyesi-dir. Bir bayır üzerinde 40-50 evli Arap köyüdür. Ve kale gibi eski yapı bir hanı vardır. Oradan kuzeye 1 saat,

Selmin kasabasının özellikleri

Haleb toprağında paşa hâssıdır, hâkimi voyvodadır. 150 akçe şerif kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Şehri, bir düz yerde mamur ve şirin kasabadır. Zeytini ve karpuzu Arap ve Acem'de meşhurdur. Suyu yoktur, tüm halkı sarnıçlara muhtaçlardır. 6 mahalledir ve bin toprak örtülü evlerdir. 8 mihraptır, biri cumadır, gerisi mescitlerdir. Ve 70 dükkânı, 2 hanı ve 2 hamamı vardır. Ve halkı tamamen Fellahândır ve gayet rençber kavimdir. İnci tanesi gibi buğdayı olur. Ve beyaz ekmeği meşhurdur. Ve,

Şeyh Numan ziyareti: Orada bir kubbede yatmaktadır. Oradan kibleye bir saat,

Rahat havalı Riha kasabasının özellikleri

Bu da Haleb toprağında paşa hâssıdır, hâkimi voyvodadır. 150 akçe ile sadaka olunur şirin kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Bunun da kethüdayeri ve serdari yoktur.

Şehri bir dağ eteğinde nice yüz âbıhayat akan bağlı, bahçeli, gülistanlı, suyu ve havası hoş, hoş rüzgârlı iç açıcı yerdir. Tanrı hakkı bülbüllerin feryadından insan yeniden hayat bulur.

Tamamı 6 mahalle ve 600 toprak örtülü mamur süslü hanelerdir. 9 mihraptır, 2 camidir, 1 hamamdır, 2 handır, 70 dükkândır ve 3 bin bağıdır.

Bütün halkı Tat ve Fellahandır. Mahbûb ve mahbûbesi cihan meşhurdur. Yiyecek ve içeceklerinden, akarsuları hayattır, üzümü ve fıstığı boldur.

Riha ziyaretgâhı: Evvelâ şehir yakınında Şeyh Ahmed-i Şeybânî, şehrin batı tarafında Şeyh Yusuf, şehrin kuzeyinde Şeyh Kasîf, ona yakın Kırklar Makamı şehrin kible tarafında bir bayır dibindedir ve şehir içinde Şeyh Mehmed Gazi *sırrı aziz olsun* himmetleri hazır ola.

Oradan batıya 2 saat zeytin bağları içinde gidip,

Yekfelun kasabasının özellikleri

Haleb toprağında Selmin nahiyesidir. Şehri, bir bayır dibinde sâfî zeytinlik içinde 250 haneli Fellahan kasabasıdır. Ama eski zamanda gayet mamur şehir imiş. Hâlâ 1 camii, 3 mescidi ve 1 hamamı var, çarşı pazarı yoktur.

Oradan batı tarafına zeytin bağları, dağları ve taşları süslemiş mamur köyler geçerek 5 saatte,

İdlib kasabasının özellikleri

Haleb Sancağında bütün vergilerden muaf Köprülü Mehmed Paşa'nın evkâfıdır. 150 akçe şerif kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür.

Şehri bir geniş ovada 14 mahalle ve 1.345 toprak örtülü mamur ve süslü hanelerdir. 14 mihraptır, üçü hutbedir ve çarşı içinde kalabalık cemaate sahip (---) Camii eski tarz toprak örtülüdür.

Ve 2 hamamı, 3 hanı, 1 medresesi, 6 sıbyan mektebi ve 300 dükkânı var, ancak bedesten yoktur.

14 adet sabun işliğı var, Rum, Arap ve Acem'e buradan nice bin deve yükü sabun gidip bu şehirde hazine hâsıl olur. İdlib sabunu meşhurdur.

Halkı Fellahan-ı âktır. Giysileri alaca abâ ve ayaklarına zarbun yani postal giyerler. Gayet rençber kavimdir.

Suyu ve havasının hoşluğundan mahbûb ve mahbûbesi çoktur. Ve garip dostlarıdır. Bu şehrin dört tarafında olan ovalar tamamen zeytin ormanıdır, insan kaybolur. Adam vardır ki 10-20 bin zeytin ağacı vardır. Burada mütevellî ağada bir gece zevk edip sabahleyin,

Hazret-i Şeyh Şûmân ziyareti: Şehir içinde bir türbede yatmaktadır, büyük zattır. Oradan kuzey tarafına zeytin ormanı içinde 4 saat,

(---) **kasabası:** Haleb toprağında 150 akçe kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Hâkimi paşa hâssının subaşıdır. (---) adet mahalle, (---) mihrap ve (---) toprak örtülü hanelerdir.

Çarşı içinde kalabalık cemaate malik camii eski tarz toprak örtülüdür. Bir hanı, hamamı ve 20 dükkânları vardır. O kadar mamur değildir, zira İdlib'de adalet olup Köprülü vakfı oldu-

ğundan bu şehir halkı genellikle İdlib'e göçüyorlar. Bağ ve bahçeleri tamamen zeytinliktir.

Şehri bir düz yerde kurulmuştur. Bunun da sabunu meşhurdur ve 7 ışlıktır. Bütün halkı garip kalmakla mahzunlardır. Ne tarafa baksan baykuş yuvası olmuştur. Oradan güneye zeytinlik içinde mamur ve şenlikli köyler ve,

Ahmed Beşe Köyü: 100 evli Arap köyüdür. Onu da geçip altıncı saatte,

Şuur Kalesi'nin özellikleri

Haleb toprağında (---) nahiyesidir. Daha önce tehlikeli derbent olup haramiler yatağı, amansız küçük bir han idi. 1069 tarihinde Sultan IV. Mehmed Han fermanıyla Köprülü Mehmed Paşa yeni bir kale ve sağlam bir han yaptı ki İstanbul'dan Mısır'a kadar benzeri yoktur.

Kalesi bir bayır başında dört köşe taş bina sağlam bir kaledir. Burçlarının bulunduğu zemin yüksektir ve çevre büyüklüğü 600 adımdır. Kibleye bakar bir kapısı var. Dizdari ve 40 neferi vardır. Kale içinde 100 kadar avlusuz küçük haneler vardır.

Bu kalenin önünde bir büyük kale gibi üç kat büyük bir hanı var, dış avlusunda 50 dükkânı, suyu ve havası hoş kubbeleri beyaz kireçli 1 hamamı, 100 kadar evi, mütevellî sarayı, 1 camii ve 40 kubbeli imaret, kiler ve mahzenleri var.

Pek çok hücreli harem odaları ile inşa olunmuş ayan ve eşraf misafirhaneleri ve köşe köşe at ahırları var. Bu binalardan içeri büyük han, başka demir kapılı kale gibi handır, 120 ocaktır. Dört tarafı yan sofalı ve çeşit çeşit başka harem odalı misafirhaneler, nice bin at, katır deve alır develiği ve ahırları var, içinde insan kaybolur.

Bu hanın sahra gibi beyaz taş kaldırım ile döşenmiş meydanının tam ortasında nice pâyeler üzerinde üst bir camii altında 10'a 10 bir büyük havuzu var, bütün havyanlar sulanıp musluklarından abdest alınır, konuklar ibadet edip hayır sahibine dua ederler.

Bu büyük hayrat baştan başa mavi kurşun örtülüdür. Bütün vergilerden muaf yeni bir hayrattır. Bu eserlerin dış kapısı önün-

de 9 göz eski bir köprü vardır, altından Asi Nehri akar, Gülbin dağlarından gelip Antakya'ya yakın Akdeniz'e karışır.

Şuur'da tüm konuklara birer sofra çorba, birer ekmek ve birer çıra bütün yıl boyunca verilir. Evkâf mütevellîsi Halil Ağa'dan ihsanlar ve kale neferlerinden 20 pür-silâh kılavuzlar alıp (---) bağlar yollar aşır Eski Şuur sağımızda kalıp 5 saatte,

Budama Köyü menzili: Haleb toprağında (---) (---) (---) köyüdür ve zeamettir.

Oradan kibleye dere, tepe, tehlikeli ve korkulu amansız ormanlı yerler geçip (---) (---) (---) Latikiye [Lazkiye] şehri yakınında Akdeniz'e karışır. Bu mahalde Gülbin dağlarının yüzü batıya, Akdeniz tarafına (---) (---) (---) batı tarafına yaya olup sıkıntı ve zorluklarla yokuş aşağı,

İbrahim Edhem hazretleri makamı: Bir yuvarlak türbe (---) (---) (---) elleri ve dizleri adı geçen taşa gömüldüğü alâmeti bellidir. Gelen gidenlere ziyaretgâh olmuştur. Onu ziyaret edip oradan sağ tarafımızda bir bayır üzerinde,

Livâna Kalesi: Dürziler elinde olmakla ve yolumuzdan sapa olduğundan seyretmedik. Onu geçip yüz bin sıkıntı ile 9 saatte,

Behlûliye Köyü

Trablusşam Eyaleti'nde Lazkiye Sancağı toprağında bir bayır üzerinde 100 kadar toprak örtülü bağlı, zeytinli ve dut ormanlığı içinde bir mamur köydür. Ama Allah bizi korusun 2 bin adamdır. Hepsi Nusayrî mezhebindedirler ve güneş doğduğunda gizlice taparlar, halk arasında namaz kılarlar ve kızlarını kendileri nikâh ederler.

Gayetle kırmızı, açılmış gül gibi yanaklı mahbûbeleri var ki insanın ağzının suyu iki yerden akar ve gören âşık olup mest olup bakar, bütün kadınları ipek kumaşlara gömülüp âşık arar, gerdanları halhalh, kulakları küpeli ve Kudret eliyle sürmeli ceylân gözlü bâkireler var ki,

Görenin akli gider özge temâşâdır bu

mısrarı onların hakkındadır.

Küçük büyük örtülü değildir. Hepsi güzellik malını, güzellik pazarında dirhemsiz ve dinarsız görülür ve gayet şivekâr

işvekârdırlar. Misk kokulu saçlarını kıvrım kıvrım, bölük bölük, örük örük sarkıtıp âşık gönülleri zülûfleri ağıyla avlarlar. Allah bizi korusun, şeytan tuzağıdır.

Bu halka kâfir desen o an insanı öldürüp 10 bin guruş ceza verirler. Gayet cesur ve yiğit kavimdir ve hepsi tüfenklidir.

Bu kavim dağlık taşlık içinde yerleşik 10 binden fazla Nusayrî kavmi imiş. Eğer bunları görmesem yedi iklimde bir şey görmemiştım, ama konuklara çok ikram edip ellerinde olanları hep verip bir şey esirgemezler.

Bu menzilde Şuur kuluna izin verip bu kavimden 10 adam yoldaş alıp güneye giderken yol üzerinde bir kubbe içinde Şeyh Tırayra, Edhemî tarikatındandır. Onu geçince Akdeniz göründü.

Oradan yarım saat bir düz sahrada Ayasofya şeklinde bir eski yapı Nısyat Manastırı, gayet mamurdur. Ve 100'den fazla rahipleri ve sevimli müğpîçeleri vardır. Tüm Frengistan'dan adakları gelir.

Onu geçip Behlûliye'den 4 saatte,

Lâtikiye [Lazkiye] Kalesi'nin özellikleri

Daha önce Hazret-i Ömer halifeliğinde Antakya Kalesi fethinden önce Hâlid ibn Velid ve Esved ibn Miktad bu Lazkiye Kalesi'nin İspanya kâfiri elinden kuvvet zoruyla fethetmişti. Kûfe hâdiseleri sırasında yine kâfirler işgal ettiler. Devlet (---) Melik Tâhir'e gelince zorla fethedip İslâm beldelerine ekleyerek Muhammedî âyin başladı.

Daha sonra (---) tarihinde Yavuz Sultan Selim Mısır fethine giderken Çerkez kavmi çaresiz kalmakla anahtarları Ayas Ağa eliyle Selim Han'a teslim edildi. Trablusşam Eyaleti'nde iltizam ile yönetilir sancakbeyi tahtıdır. Hâss-ı hümâyûnu, alaybeyisi, çeribaşısı, zeamet ve timarı yoktur.

Bütün (---) yüz köyleri mîrîdir ve 300 kese hâsıl olur mukataadır. Ama köyleri tüm köyleri dağlarda olmakla beyi 40-50 bayrak sekban ve sarıca askeri besler.

150 ve 300 akçe ile ihsan olunur şerif kadılıktır ve nahiyesi (---) köydür. Adaletle senede 20 kese hâsıl olur.

Kethüdayeri, serdarı, 4 mezhep müftüsü, nakibüleşrafı ve ayanı eşrafları vardır.

Kalesi deniz kıyısında liman ağzında dört köşe bir küçük kaledir. Büyüklüğü 300 adımdır. Dört tarafını deniz döver, hen-deği yoktur. Ve kuzeye bakan bir demir kapısı var.

Kaleden dışarı iskele başına gitmek için 15 göz kârgir yapı uzun bir köprü ile geçilir. Gerçi büyük kale değildir, ancak li-manı korumaya gayet elverişli kaledir. Dizdari ve (---) neferi vardır.

Kale içinde 7 avlusuz küçük ev ve 1 mescidi var. Bu köprü başında bir hoş köşk vardır, gümrük eminleri oturacak bir din-lenme yeridir ve iskele başıdır. Bu mahalde 40-50 mahzen vardır ve üzerleri bezirgân odalarıdır. Nice kere yüz bin guruşa malik Mısır ve Frengistan bezirgânları kalırlar ve metaları mahzenle-rinde doludur. Bu mahalde asla evli kimse olmaz.

İskele başında taş merdiven ile çıkılır bir mescidi var. Ve li-manı 300 pare gemi alır bir yapma limandır. Sekiz rüzgârın şid-detinden emin, her ne tarafa demir bıraksan iyi yataklı liman-dır. Kalenin burçlarında kirpi gibi şahane topları liman ağzına nazırdır.

Bu limanın üç tarafı ve doğu tarafı eski şehrin harabeleri içinde baştan başa hurma bağlarıdır ve bahçelerdir.

Hâlâ mamur şehir iskeleden doğuya bin adım uzak Lazki-ye şehrinin daha önce büyük şehir olduğuna Kisra kemerlerin-den Havarnak köşkerlerinden ve Şeddad yapılarından haber verir alâmetler var ki insan görünce hayran olur.

Yıkılma sebebi, Hazret-i Ömer fethinden sonra İspanya murdar kâfiri bin pare gemiyle gelip istila eder. Sonunda Arap gazilerinden aman bulamayıp yerle bir olup kararları kalmayıp firar ederler. Hâlâ mamur şehri 900 kale gibi kârgir bina güzel hanelerdir ve hep kireç örtülü evlerdir.

Ve 9 mihraptır, üçü cumadır. Evvelâ çarşı içinde bu şehir halkının tarihçilerinin inanışına göre bizzat Hazret-i Ömer fet-hedip bu camii yapıp bir ay bunda imamlık etmiştir. Ve “kuşat-ma sırasında şehit olan Sahabe-i kirâm bu Ulu Cami’in avlusun-da medfunlardır” diye rivayet ederler.

Gerçekten bir heybet ve ruhaniyet var ki orada iki rekât iba-det eden elbette mahrum kalmamıştır. Büyük ziyaretgâh ve eski ibadetgâhtır. Ömer Camii ve Ulu Cami derler hayli büyük cami-

dir. Avlusunda hurma ağaçları vardır. Eski tarzdır, öyle süslü değildir ve bir minaresi vardır.

Çarşı içinde Tokatlı'nın Yeni Camii ve yine çarşıda Eski Cami kalabalık cemaate maliktir.

2 hamamı ve 3 hanı var. Çarşı içinde Mataracı Hanı, Derviş Beşe'nin 2 hanı, Musa Beşe Hanı, 2 medrese, 1 dârülhadis ve 3 sıbyan mektebi var. Eski Cami yakınında yeni yapı Mataracı Mektebi'nde 200 çocuğa her sene birer kat esvap, yüzer para ve her gün iki öğün çorba verilir.

Tamamı 200 dükkândır. Bedesten yoktur, ama bu hanlarda dünyanın kıymetli eşyaları mevcuttur.

Daha önce akan su yolları harap olup bütün halkı sarnıca muhtaçtır. Ve Temmuz'da soğuk zülâldir. Çarşıda ve diğer yolların yan kaldırımları vardır. Kıyı vilâyet olmakla çamur olmaz. Havası ağırdır, sıcakın şiddetinden insan kebab olur, zira dört tarafın nice kere yüz bin hurma ağaçları kaplamıştır, esecek rüzgârı kesmiştir.

Ayanları çuka esvaplar, orta hâllileri alaca abâ kerekeler ve aşağısı bellerine birer peştamal ve başlarına birer peştamal sarık ve ayaklarına zarbun giyerler. Fellahanı çoktur, mahbûb ve mahbûbesi yoktur.

Yiyecek ve içeceklerinden, beyaz somunu, hurması, şeker kamışı üçü ve dördü bir kırpık Mısır parasıdır. Habbu'l-leziz hâsıl olur gayet besleyicidir. Frenk inciri garip şeydir, iki adam boyu kalın yeşil dallar üzerinde pabuç gibi yeşil yapraklarının kenarında (---) (---) gibi darısı vardır, bu da besleyicidir. Acur, kassa, kurkas, karnebit ve cümmeYZ ağaçları olur, büyük ağaçlardır. Aynen incire benzer kırmızı ve beyaz cümmeYZi olur. Ama Tanrı'nın hikmeti bu ki bütün meyve ağaçlarını bir iki adam kucaklar. Kalın yerlerinde beşi onu ve on beşi bir yerde top top (---) (---) olup bir adam 10-15 tanesini kullanıp üzerine birkaç yudum su içse tabiatı yumuşar.

Yaratıcının hikmeti odur ki ilk defa yetişip 7-8 seneye varmayınca meyve vermez, bağbanı birkaç nefer (---) (---) ağaç üzerine çıkıp balta ile nice yerlerini yaralayıp keserle keser gibi olup yeşil yapraklı dallarını yere serdiklerini mahut adamlar görünce çıkagelip,

“Ey adam! Bu murat almamış taze ağacı ne kesersin? Allah’tan korkun!” derler. Ağaç sahibi de,

“Neyleyim? Mahsulsüz bir ağaçtır, onun için keserim” deyince o adamlar rica edip,

“Lütfeyle, kesme, meyve versin” derler, fakat o adam da marangoz gibi baltalar vurur. Yine rica edip,

“Af, af! Biz kefil olalım, bu sene meyve versin” diye rica ettiklerinde bu ağacın yaralanan yerlerinden kanlı gözyaşı gibi akar.

Bu hâl üzere nice bin yerden yaralandıktan sonra mahut adamların ricaları kabul olup her sene meyve vereceğine kefil olup yemin billâh inşaallah ile Fâtiha okuyup giderler.

Gariplik bunda ki o sene o kadar dalları yaprakları hâsıl olur ki salkım saçak deyimi üzere çok bol meyve verir, acayip ve garip tılsımdır.

Bu şehirde ibretlik çoktur. Ama biz kısaltarak yazdık. Bütün halkı büyük velilere inanır, ehl-i sünnet ve'l-cemaat mümin ve muvahhid kavimdir.

Lazkiye ziyaret yerleri: Şehrin yıldız tarafında yarım saat uzaklıkta deniz kıyısına yakın Hazret-i Risalet-penah'ın halasının oğlu Hazret-i Mesud ibn Ümmühanî, annelerinin künyesi ile meşhurlardır. Hadis ravisi ve nurlu bir kubbe içinde mefunlardır. *Allah ondan razı olsun.* Şehirde bir hatm-i şerif okuyup mübarek kabirlerine yüz sürerek aşinalık kazandık ve sevabını mübarek ruhlarına hibe eyleyip ruhaniyetlerinden yardım talep ettik.

Şehre yakın Ebü'd-Derdâ hazretleri ki Derdâ-yı Âmirî derler, Sahabe-i Kirâm'ın Soffa Erbabı'ndan idi. Ser-halka olup bütün rıyazat ehlinin silsileleri ona ulaşır. Hazret-i Peygamber'in huzurunda Hazret-i Ali'den izin alıp yol sahibi oldu. Onun hakkında Peygamberimiz, İbn Abbas rivayetiyle buyururlar, hadis; *“Kıyamet günü meleklerin ilk musafahalaşacağı kişi Ebu'd-derdâdır.”* Sahih hadistir.

Şehrin doğu tarafında bahçeler içinde İbrahim Edhem annesi, bir dört köşe üstü açık mihraplı mescit içinde yatar. Salı ve Cuma günlerinde şehrin bütün kadınları varıp isyanlar edip oğul kız isterler. Allah'a sığınırım gizli şirkidir.

Ve yakınında şehre yakın Şeyh Musa Sadık *sırrı aziz olsun*. Şehirden 1 saat uzak kuzey tarafında deniz kıyısında İbn Hittâ ziyareti, Sahabe-i Kirâm'dandır. Bunlar da bir nurlu kubbede medfunlardır.

Ve şehre yakın Şeyh Ebubekr-i Batranî hazretleri *sırrı aziz olsun*, limana yakın deniz kıyısında Şeyh Said, ona yakın Hazret-i Emir Sultan, şehir içinde Şeyh Emir Cema ve Şeyh Emir Esed. Hepsinin himmetleri hazır ve nazır ola.

Bu şehirde bir hafta gezip dolaşp 500'den fazla ziyaretler ettik, ama meşhurları bunlardır. Hanemiz sahibi Mataracızâde Arslan ve Kaplan ağalar ile vedalaşp yoldaşlar alıp doğu tarafına sahralar içinden hıyâbân ve ağaçlıklar içinde düzlüğe inmiş Türkmen obalarında yiye içe ve kona göçe,

Kebir Nehri: 7 göz büyük köprü imiş, yıkılmış. Yüz bin sızıntı ile atları soyup yıldırdık. Zira çok taşkın akardı. Gülbin dağlarından gelip bu mahalde Akdeniz'e karışır. Oradan,

Kırbaşı Nehri: Küçük nehirdir, at ile geçtik. Bu nehir Kürt Dağı'ndan gelip yine bu mahalde denize akan,

Arab Nehri at ile geçilir. Ve,

Mıdık Nehri: Bu nehrin kaynağı Şam yolunda Mıdık Kalesi gölündedir. Ve,

Rüüs Nehri de at ile geçilir. Bu iki nehir Gülbin dağlarında Pılatoş Kalesi altından çıkıp Akdeniz'e karışır.

Bu nehirleri, ova ve ormanları geçip kâh deniz kıyısıyla, kâh kumsal yolla ve güzel havalarda Türkmen obaları içinde eğlenip yiyip içerek 5 saatte,

Cübeyle Kalesi'nin özellikleri

Bu da İspanya keferesi yapısıdır. Hazret-i Ömer hilâfetinde fethedilip yine cehennemlik kâfir istila etmiştir. Hazret-i Ömer hilâfetinde Medine-i Münevvere içinde Kureyş kabilesinden Cebel-i Elheme adlı bir Arap şeyhi bir Bedevi Arabın gözünü çıkarmıştı. Şeriat gereği Hazret-i Ömer Cebel-i Elheme'nin gözünü çıkarmak isteyince bir gece Cebel-i Elheme kabilesiyle kaçıp Antakya'da Hırkil Kayser'e gelip sığınır. Hırkil Elheme'ye Cübeyle dağlarını verir. Bir gece Cübeyle Kalesi'ni bir gece baskını ile İspanya elinden alıp kaleyi tamir eder. Onun için Cebel-i Elheme'den bozma Cübeyle Kalesi derler.

Sonra Hazret-i Ömer Kudüs fethine gelince Cebel-i Elheme üzerine Hâlid ibn Velid'i serdar tayin edip savaşırlar. Allah'ın emriyle Cebel-i Elheme bozguna uğrayıp beş evlâdı ve kabileleriyle gemilere binip İspanya'ya kaçıp sığınır. Onlar Cebel'e Kuryeleş Dağı verirler. Bunlar Kureyşî olduğundan o dağa Kuryeleş Dağı derler. Arnavut bunlardan türeyip o Kuryeleş dağları Avlonya ve Delvinye arasında ulu dağlardır.

Sonra Cebele'nin bir oğlu Lazka, Trabzon'da Ceneviz'e gidip Laz kavmi olur. Bir oğlu Mikril olur, bir oğlu Abaza olur ve bir oğlu Çerkez olur. Bu 5 kavim tamamen Kureyş'tir.

Sonra Cebel-i Elheme ölüp Elbasan şehri içinde Büzürg Seng adlı bir mesiregâhta yatar. İnşallah bu 5 millet mahalleriyle ayrıntılı yazılır.

Sonra Cübeyle şehrinde İspanya kâfiri kalıp ta Melik Tahir asrına dek mutasarrıf olup (---) tarihinde Melik Tahir hazretleri kâfire aman vermeyip fethetti.

Daha sonra 921 tarihinde mutasarrıf olan hâkim Senyal anahtarlarını Selim Şah'a teslim edip Hayre Bey ile birlikte Mısır fethine Selim Şah'a rehber oldular. Selim Şah bu şehri Trablusşam Eyaleti'nde iltizam ile sancakbeyi tahtı eyledi.

Bunun da alaybeyi, çeribaşısı, zeamet, timarı, kethüdayeri, serdarı, beyinin hâss-ı hümayûnu, müftüsü, nakibüleşrafı ve ayanı eşrafı yoktur. O kadar mamur şenlikli büyük şehir değildir, ama bu dahi Lazkiye gibi büyük şehir. İspanya ve Portakal gelip intikam almak için harap edip yapılarını yerle bir edip ancak iç kalesi mamur kalmış. Ama böyle bir seyre değer kale yoktur.

Sancakbeyi (---) yük akçe iltizam ile mutasarrıftır. Bütün sancağında 360 pare asi, dağlı, yabani ve Dürzi kavim vardır. Bunlardan padişah malı toplamak için 20 bayrak levant askeri vardır. Kendine senede zorla 20 bin guruş hâsıl olur.

Ve 300 akçe şerif kazadır ve nahiyesi (---) adet köydür. Kadıya da senede 3 bin guruş hâsıl olur.

Hâlâ kalesi deniz kıyısından doğuya 400 adım uzak karada bir üst kat kaledir. 7 binden fazla kaleleri görüp dikkatle inceledim. Böyle asılı ve havada yüksek kale görmedim. Altı tamamen sağlam ve müstahkem toloz kemerlerdir. Bütün şehirli-

nin hayvanları ve atları bu kale altında yatarlar, sanki Bağdad'ın serdabıdır.

Doğuya bakan bir kapısı var, 20 ayak taş merdiven ile çıkılır. Çepçevre büyüklüğü 400 adım yuvarlak bir kaledir, zira bunda olan mühendis tasarruflarını bir kalede görmedim. Hendeği içi tamamen dut bahçesidir.

Bu kalenin dizdarı ve neferi yoktur. Ancak kale içinde Şeyh Seyyid Efendi bütün adamlarıyla orada oturup gelen gidene ni-meti bol olup ev sahipliği ve dizdarlık edip her gece kapıları ka-patır.

Bu kalenin güney tarafında deniz kıyısına dek bir varoştur. Tamamı 300 kârgir ve sağlam bina evlerdir, asla ağaç bina yok-tur, üzerleri tamamen kireç sıvalı evlerdir.

Ve 6 mihraptır, üçü cuma ve üçü mescittir. Eski Cami, Yeni Cami ve Sultan İbrahim Camii meşhurdur.

1 medrese, 3 sibyan mektebi, 7 tekke, 2 hamam ve 70 dükkân ve 3 han vardır. Çeşmeleri yoktur, lâkin şehrin bağları, bahçeleri ve varoşu içinde İbrahim Edhem'in değirmenlerinin suları hayat pınarı gibi sudur. Selsebil gibi akıp deniz kıyısında değirmenle-re gider. Bu şehrin gerçi üzüm bağları yoktur, ama hurması, zey-tini, inciri ve dutu çoktur.

Bu şehrin de Lazkiye gibi dış kalesi virandır. Hâlâ yer yer yapı kalıntıları bellidir. Bu şehir da taşlık ve kayalık yerde bu-lunduğundan havası ağırdır, ama halkı perhiz ile sağlıklıdır-lar. Fukarası çoktur. Fâhişe, Yahudi ve kâfirler gelip yerleşe-mez ve gelirse yaşamaz, zira Allah'ın sevgilisi İbrahim Edhem nazargâhıdır.

Yiyecek ve içeceklerinden, evvelâ âbıhayatı, limonu, turun-cu, diğer meyveleri, ipeği ve pamuğu meşhurdur.

Sultan İbrahim ibn Edhem ziyaretgâhının özellikleri

(---) tarihinde geçici dünyadan ahirete göçmüştür. Bir ulu tekkesi vardır ki Mısır, Şam, Irak ve Acem'de böyle tekke inşa olunmamıştır. Zira her geçmiş padişahın birer eseri olup büyük bir yapı olmuştur. Ama hayratının çoğu Lazkiye'de yatmakta olan annesinin yapılarıdır. (---) (---) (---) asla açık yeri yoktur. Ta-mamı kârgir kubbelerle örtülüdür.

Tekkenin güneye bakar bir sanatlı, çizgi çizgi (---) (---) bir kubbedir. Ondan ta mihraba kadar boyu 200 ayaktır. 100 ayak ve bazı yeri 150 ayak eni var. Minberli ve müezzin mahfilli büyük camidir. Çeşit çeşit ipekli nakışlı halılarla döşenmiştir. Kubbelerin (---) (---) (---) yukarılarıyla ve damı camlarıyla zemini bu kalemun nakışlı ibretlik parlak ve cilâli avludur, ama yine üstü kubbelidir.

Bu meydan (---) (---) (---) şadırvanlar akmada. Gören ziyaretçiler hayran olmada. Bu avlunun doğu tarafında bir geniş meydan sofa vardır, kıymetli halılarla döşenmiştir. İnsan gözü görmemiş altınlı çerağlar, şamdanlar ve kandiller var ki herbiri birer ustanın eserleridir ki melikler bu sultan için yaptırıp teberrüken koymuşlardır.

Burada o kadar acayip ve garip askılar ve insanın yapamayacağı avizeler var ki insan gördüğünde parmağını ağzına götürüp hayran kalır.

Bu sofanın kıblesindeki kapıdan içeri veliler sultanı, vefa denizi, şifa yeri Hazret-i İbrahim ibn Edhem kabri vardır. Bütün ziyaretçiler nur dolu türbesine girdiğinde elbette insanın vücuduna bir titreme ve bir dehşet hâsıl olur.

Bu kubbe bütün kubbelerden yüksek ve geniştir ama yine öbür kubbelere bitişiktir.

Bu kubbenin tam ortasında çıkırıkçı ustası yaldızlı ve büyüleyici sanatlı kafes yapmış ki akıllar durur. O yaldızlı kafesin içinde hazırlardır.

Dört tarafında çeşit çeşit kıymetli ve paha biçilmez hüsn-i hat Kur'ân-ı Kerimler var ki zamanımız hattatları kalemini çekmede acizlerdir. Nur dolu mezarı yeşil atlasla örtülü olup daha üstünde altınlı bir çadır kurulmuştur.

Bunda olan kandil, şamdan, buhurdan, gülâbdan ve avizeler meğer Hazret-i Ali ve İmâm-ı A'zam'da ola.

Hazret-i İbrahim Edhem kerametinin temaşası: Evvelâ bütün akâyid kitaplarında evliyâ kemareti haktır ve onlar ölmemişlerdir. Ancak *"Müminler ölmez, aksine fena mülkünden ebedî olan mülke geçerler"* hadisi üzere dünyadan âhirete geçerler. Öyle olsa hayatta olmuş olup mutasarrıflardır.

Sultan hazretleri sağlıkları zamanında *"Mümin tatlıdır, tat-*

lı sever” diye saf bal (---) (---) (---) mağaralarında nice yüz bin bal arısı yuva edinip bal yaparlar imiş. Sultan bal yiyip gıdalarını alırlarmış. Allah’ın emriyle sultan hazretleri “*Rabbine dön*” [Kur’ân, Fecr, 28] emrine itaat edip Hakk’a yürürler. Bal arıları İbrahim hazretlerinin kabrine girerler, kimse mani olamaz. Hâlen günümüzde mübarek kabrinin sandukasının köşesinden ve duvarının bir köşesinden nice bin bal arıları girip çıkıp bu kadar yüz yıldan beri bal yaparlar, büyük temaşadır.

(---) bu şehri işgal edip Sultan İbrahim türbesini yağmalar-ken Allah’ın emriyle İbrahim kabrinde yuvalanan arılar bir kere boşanıp kâfirlere girişip kâfirlere öyle zehirli iğne vururlar ki o şehre giren gemileri deniz kıyısında kalır. Vilâyet halkı ganimet mallarıyla doyum olup gemileri mîriye alırlar. O zamandan beri kâfirler bu Cübeyle tarafına gelmeye tövbe eylemiştir. Herkesçe bilinen bir menkıbedir.

Bu kubbenin kiblesinde bir mihrap vardır. Ve sağ tarafındaki pencereler camie nazırdır. Bu mübarek kabirde amber, abîr ve ûd-i mülebbes kokusundan insanın dimağı kokulanıp gönlü rahatlar.

Bu türbenin dört tarafında olan gül gülistan içinde limon ve turunc çiçeklerinin dervişler imbikleriyle gülsuyunu çıkarıp bütün ziyaretçilerin nurlu yüzlerine sultanın yüzü suyuna suları saçarlar. Bütün konuklar ve ziyaretçiler burada dinlenip dört taraftaki İrem Bağı içinde bülbüllerin feryadını ve ötüşlerini dinlerler. Kısacası dünya işlerini terk edip köşeye çekilecek rahat yerdir.

Bu türbenin içinde bir kubbede Baba Haykıran hazretleri medfundur. Sultan’ın arkadaşı imiş, acayip gürbüz erdir. Bunların da sandukalarının etrafında kıymetli Kelâm-ı kadimler var. Ve çeşit çeşit چراغlar var. *Sırrı aziz olsun.*

Camiin minberinin sağ tarafında Baba Haydar Sultan medfundur.

Mihrap önünde bahçe içinde İbrahim Hattab hazretleri bir gülistanda medfundur.

Bu tekkenin dört tarafında 1.060 büyük velilerin yatmakta olduğu isimleriyle yazılıdır, ama yazması zordur. Himmetleri hazır ve nazır ola.

Bu sultanların ruhları birer Fâtiha okuyup ruhaniyetlerinden yardım talep ettik.

Bu tekkenin kapısından taşra meydan büyük bir avludur, baştan başa beyaz taş döşelidir. Bazı yerlerinde gölgelik yüksek ağaçlar vardır. Ortasında 10'a 10 büyük bir havuzu var. Dahi etrafı limon, turunç ve dut Tanrı ikramıyla büyümüş ağaçlarla süslüdür.

Bu haremın kible kapısı dibinde suyu ve havası hoş bir hamamı var. Gayet aydınlık ve iç açıcı hamamdır.

Bu hamamın yol aşırısında büyük bir han vardır. Bütün gelen gidenlere teklifsiz misafirhanedir, dünya misali konan göçer. Bu hana bitişik bir imareti var, bütün misafirlere nimeti boldur.

Bu türbe ve imaretlerin, kısacası bütün yapılarının içinde asla ağaç binası yoktur. Tamamının üzerleri beyaz kireç sıvalıdır. 5 saat yerden beyaz inci gibi görünür.

Bu şehir halkının tamamı Sultan İbrahim'e inanıp Edhemî tarikâtı üzere taç ve hırka giyerler. İbrahim hazretleri çıkırıkçı sanatında ustalığı olduğundan bazı dervişleri helâl kazanç için çıkırıkçılık işini döndürürler. Salihlerden hâl sahibi dervişleri çoktur. *Allah kadrini yüceltsin.*

Sultan İbrahim hayatlarında sakin oldukları mağarası şehirden 500 adım uzak, deniz kıyısında değirmenleri yakınındadır. Bazı mahalde deniz dalgalandıkça mağara kapısını döver. İki adam boyu denizden yüksektir. Kapısı, kibleye bakar pence-re gibi bir küçük kapıdır. Eski zamanlarda oyulmuş bir yassı kubbe şekilli mağaradır, içine 50 adam sığar.

Bu meydanın etrafında insan beli boyunca 8 küçük mağaralar vardır. Her birinde birer İbrahim isimli sultanlar var imiş. İbrahim Edhem ile birlikte imişler. Allah'ın emriyle o derece kutsî kuvvete malik olmuşlar ki meşhurdur.

Hazret-i İbrahim ibn Edhem menkıbeleri: Bir gün İbrahim'in annesi gelip,

"Ey oğul! Kül oldun, bu riyazat nedir? Gel, terk eyle" dedikte İbrahim Edhem hırkasından iğnesini çıkarıp denize atar ve balıklara,

"Benim iğnemi getirin" derler. Bir hayli zamandan sonra iğneyi bir balık ağzına alıp getirir.

“Niçin geç getirdin, benim iğnemi?” derler. Balık dile gelip,
“Ey İbrahim! Ağızdan ağza teberrüken ziyaret için gezdirdiğimizden geç getirdik” deyince,

“İlâhî! Ey balık! Sen benim iğnemi ağzınla getirdin ve aziz tuttun. Cenâb-ı Bârî seni avcılar elinden kurtarıp aziz olasın ve senin neslini yiyenler hasta ola” diye dua etmişlerdir.

Hakir o mağarada 3 saat kadar teberrüken Kur’ân-ı Azim okurken o balıkları gördüm. İbrahim balığı derler kulaklarında ve ağızlarında iğne gibi püskülleri vardır bir balıktır. Bir avcı onu avlamaya kalkışmaz. Eğer yanlışlıkla ağa yakalanırsa yine serbest bırakırlar. Hâlâ bu şehrin halkı bu balıktan korkarlar.

İbrahim Edhem’in annesi bu hâli görüp bildi ki oğlu bekâ sultanı olmuş vedalaşıp gider. Annesi de Râbia-i Adeviye gibi dünyayı terk eder.

Bu şehrin tarikat erbabı teberrüken bu mağarada erbaîn ve hamsîn çıkarırlar, mübarek bir tekkedir.

Bu mağaranın doğusunda 500 adım uzaklıkta şehrin limanıdır, ancak 10 adet küçük gemiler alır. Bu limanda bir sivri kaya üzere bir küçük kubbecik vardır. Dört tarafını derya döver. Ve bu kubbeye havale yine bir yalçın kaya üzere bir mahzen vardır.

Bu liman yakınında, Şeyh Abdullah el-Mağaravî ziyareti vardır, *sırrı aziz olsun*.

Bu şehirde 1082 Ramazan’ının ilk cumartesi gecesi teravihi Sultan İbrahim Camii’nde kılıp kalabalık cemaatle dua ve senada bulunup beden sıhhatiyle hacc-ı şerife gidip sağ salım vatanımıza geri dönmeye dua ettim. Hamd olsun kabul oldu.

Sabahleyin Cübeyle voyvodasından kılavuzlar alıp doğuya 1 saat gidip Mataracı değirmenlerini seyrettik. İki göz kârgir değildir, onu geçip,

Harisun Nehri: At ile geçilir. Ve,

Çivi Çay Nehri: At ile geçilir. Oradan hayli gidip,

Betis Nehri: Bu büyük üç çay Dürzi dağlarından gelip bu yol üzere denize karışır. Oradan bir mesafe gidip,

Betis Kalesi

Yolun sol tarafında eski yapı bir kaledir. Henüz usta elinden

kurtulmuş sanılır. Türkmen kabilesi bu mahallere düzlüğe indiğinde bu kalede oturup bahar vaktinde boş kalır.

Bu ovalar tüm Türkmen otlığıdır. Yaz kış otları eksik değildir. Gayet mahsullü düzlük yerlerdir. Bu şenlikli ovayı (---) (---) tarihinde İspanya keferesi elinden iki sene kuşatma ve şiddetli savaşlarla Melik Tahir fethetmiştir. Trablusşam paşasının hâssıdır ve subaşılıktır. Ve yüz (---) (---) kadiya 3 kese hâsıl olur.

Kalesi tam 1 saatte çıkılır bulutlara baş uzatmış bir yalçın kaya üzerinde bir kara taşlı bir kara kaya üzerinde bir kara belâ, sağlam, dayanıklı, İskender Seddi gibi kaledir. Büyüklüğü (---) bin adımdır ve 40 kuledir.

Batı tarafında kesme kaya hendeği var. Diğer tarafları Allah'a sığınırız cehennem çukuru ve Kudret eli hendeğidir. Ancak güneye bakar bir kapısı var, bu hendek üzerinde kemer köprü ile geçilir. (---) (---) Han oğlu asi olunca,

“Bre medet! Markab Kalesi boştur, ona kapanmasın” diye önceki tarih ile Bektaş Ağa'yı Âsitane'den 10 oda yeniçeri ile ve 7 sancak asker ile bu Markab Kalesi'ni muhafaza ettiler.

Böyle bir Yecüc Seddi'dir. Hâlâ içinde kiliseden çevrilmiş bir camii var, onda bir gece teravih kılmak nasip oldu.

Ve 17 adet Müslüman haneleri var. Ve küçük büyük 60 adet su sarnıçları var. Yağmurdan toplanır.

Ve bu kale iki kattır. Ve asla gökyüzünden başka havale si yoktur. Baştan başa duvarlarının boyu 40 arşın yüksektir. Ve yirmişer ve otuzar ayak enli rıhtım dolma temeldir.

Bu kalenin kiblesi köşesinde üç kat iç kalesi öyle sarp ve dayanıklıdır her taş Mahmuğî fili gövdesi kadardır. Tanrı hakkı akıl almaz ki zayıf insanın işi ola. Kısacası insanın yapacağı şey değildir.

Bu iç kalenin altı baştan başa kemer kemer zir-i zeminlerdir. Ancak iç el olmakla dizdarı ve neferi içinde oturan maaşsız kimselerdir. Ama vergilerini eksilterek alırlar. Onun için bu kaleyi muhafaza edip her gece kapılarını kapatırlar.

Bu kaleyi Melik Tâhir fethettikten sonra çok lüzumludur diye kuzey tarafına büyük bir kale daha yapmış, sanki Elburz Dağı'dır. Eski zamanda mimarî ilminde çok büyük ustalar varmış. Bu kule kaleye bir güzellik vermiş. İri yazıyla tarihleri var,

ama zamanla yazıları bozulup hayli yüksek olduğundan uzak-
tan dürbünle baktım, yine çıkaramadığımdan yazmadım.

Bu kalenin doğusu tarafında 3 bin adım yaya yürüyünce bir
varoşu vardır. Eski zamanda mamur ve şenlikli bir şehir imiş.
Hâlâ nice bin yapı kalıntıları vardır. Şu an mamur olan 500 ka-
dar Müslüman haneleridir ve tamamen dut bahçeliği içinde bir
havadar köydür. 2 camii var, başka şey yoktur.

Bu varoşun karşısında bir hayli yüksek sivri tepe üzerinde,
Rical-i Erbaîn ziyareti.

Ondan aşağı bir dere içinde ılıca kubbesi gibi bir hamamı
var, kudret hamamıdır. Ve Markab Kalesi'nden kibleye deniz kı-
yısı ve düz sahralı yerler ile kuleler ve viran kaleler seyrederek
Tartus'a yakın,

Memleha İskeleyi: Emin adında bir hain adamı var. Gayet
leziz tuzu hâsıl olup dört taraf vilâyetlere tuz bundan dağılır. 20
yük akçe iltizamdır ve Avrat Adası kuluna aklâmdır. İskele ba-
şında han gibi eminhanesinde gece gündüz bekçiler hazır du-
rurlar. Onu geçip yarım saat daha gidip ta Markab'dan yedin-
ci saatte,

Tartus Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Melik Tahir üç ay döve döve İspanya kâfiri
elinden fethedip bazı yerlerini yıkmış. Sonra 921 tarihinde Ya-
vuz Sultan Selim Mısır fethine giderken Hayre Bay Kaymakamı
Canberd Yunus Paşa'ya kaleyi teslim edip Şam-ı Trablus topra-
ğında voyvodalık ve 150 akçe kadılık olmuştur.

Kalesi, Akdeniz'in kıyısında bir köyde bulunan üç kat şed-
dadi ibretlik kaledir. Dört köşedir ve çepçevre büyüklüğü 1.800
adımdır. Her kat duvarının ardında ve önünde eni ellişer adım
yalçın kayadan kesme hendeği vardır, ama derin değildir. Eski
zamanda ağzına kadar deniz imiş.

Duvarlarının her bir taşı altışar zirâ taştır. Usta mühendis
her bir taşı birbirlerine kurşun ve demirle öyle kaynaştırmış ki
dikkat edildiğinde bile iki taşın kaynaşma yeri anlaşılmaz. Her
bir beyaz taşı öyle parlaktır ki ibret gözüyle bakanın yüz renkle-
ri bellidir. Ve bu duvarda asla kireç, cibis ve toprak yoktur, tama-
men demir kenet ile yapılmıştır.

Kuzey tarafına üç kat demir kapıdır, bekçiler orada kalırlar. Her kapı arası birbirlerine yüzer adım uzaktır. Yine aralarında hendek vardır, köprü ile geçilir.

Dizdarı ve 100 adet kale neferi var. Kethüdayeri ve yeniçeri serdarı yoktur. Kale içinde 120 toprak örtülü haneleri var. İç kalede dizdar, imam ve müezzîn oturur.

Kale ortasında bir meydanı var, orada bir cami var, Selim Han'ındır. Bir kısa minaresi ve yağmur suyuyla dolu bir sarnıcı var. Ve 7 dükkân ve 2 tahıl ambarı var.

Han, hamam ve imareti yoktur. Ve iskelesinin limanı çoktur, iyi yataktır, ama batı rüzgârı muhaliftir.

Taşra varoşunda 50 kadar reaya haneleri, bir harabe hamamı ve bir işlemez kilisesi var. Ümeyye Camii tarzı yapılmış ve o kadar vardır. İçinde insan cinsinden bir can yoktur. Ancak kible-i tarafında Hazret-i İsa havarilerinden Şem'un Safâ'nın babası orada gömülüdür. Rum ve Frenk ziyaret yeridir. Bu kale onlar için yapılmıştır, diye Yunan Yanvan tarihinde yazılıdır.

Bu varoşun dışında, 1 saat yere kadar temelleri belli büyük binalar vardır ki insan hayran olur, gayet büyük şehir imiş.

Bu kaleden güneye bir dalyan tüfenk ile bir kurşun menzili uzak,

Zenan [Avrat] Adası'nın özellikleri

Bu adaya Avrat Adası demenin sebebi odur ki, İskender-i Zülkarneyn, Irak memleketlerine sefer edip Nusaybin yakınında Karadere adlı yerde Dârâ Şah'ı yenip bütün çoluk çocuğu sağ salım İskenderiye'de oturur iken Dârâ Şah'ın bütün kadınları ve oğulları, Mısır havasına alışamayıp hep cüzam hastalığına yakalandılar. Sonunda İskender hekimleri bunlara nafaka tedarik görüp bu Avrat Adası'na sürdüler, hepsi burada şifa bulup hastalıktan kurtuldular.

6 mil kuşatır bir adadır, havası hoştur. 1068 [1658] tarihinde Sultan IV. Mehmed Han ki, Kandiye fatihidir, onların asrında Akdeniz içinde bütün kâfirler isyan ederek her an bu Avrat Adası'nda 5-10 kâfir barçaları limanında demir atıp korkusuzca yatarlar ve Akka, Sayda, Beyrut ve Şam-ı Trablus'tan gelen gemilerin önüne çıkıp alırdı. Her sene nice bin tüccarın canı ve başı

helâk olup esir olup çirkin kâfirler ganimete malik olurdu. Sonunda Köprülü Mehmed Paşa Trablus hâkimi iken bu durumu öğrenip sadrazam olunca Trablus paşasına hatt-ı şerif gönderip,

“Hesabına mahsup olur, Avrat Adası’nda bir kale bina edesin” diye bütün mühimmatı ile usta mimarlar gönderilip bir kale yapılmış ki sanki Kahkaha Burcu’dur.

Zenan Kalesi: Köprülü Mehmed Paşa eliyle Sultan IV. Mehmed Han yapısıdır. 7 mil bir adanın doğusu tarafında limana nazır bir küçük kaledir. Büyüklüğü bin adımdır. Tartus Kalesi kulunun yarısı ona tayin edilmiştir, toplam 300 kuldur. Dizdarı vardır. Doğuya bakar bir kapısı var. Toplam 70 evdir. Bütün neferleri gece gündüz burçlarda sakinlerdir.

Dört köşe İskender Seddi gibi sağlam ve dayanıklı yeni kaledir. 40 balyemez av almış top (---) (---) mühimmatları hazır. Ama başka han, imaret ve çarşı pazarı yoktur. Ancak dizdar hanesinde (---) (---) (---)

Tartus tarafından kayıklarla suları gelir, alışverişleri de Tartus’tandır. Allah’ın hikmeti bir kere kâfirler gemilerle gelip demir atıp yattılar. Hemen anında tüm toplara ateş edip üçü battı. Üç gemileri batıp muhalif rüzgârda demirlerini koparıp uğursuz yıldızları zorlu yıldız rüzgârına dayanamayıp üçü de karaya düşüp parça parça oldu. Ancak biri kurtuldu, kale ve vilâyet hal-ki da haddi payanı olmayan ganimete kondular

Trablus paşası zapt edip kale neferlerine hesapsız ihsanlar verilip denize gömülen 3 pare paturuna sığ yerde batmakla bütün cebehanesini, toplarını, esirlerini ve gemilerinin de leşlerini dolap gemileri ile çıkarıp mîrîye alındı.

Sonra Köprülü Mehmed Paşa’ya arz edilince Köprülü hamd edip,

“Düşüncemde hata etmedim, yaptığımız kalenin faydasını gördük” deyip Trablus paşasına mukarrer ve Avrat Adası dizdarı ve neferlerine terakkiler verdi. Bütün neferler rağbet bulup hamd olsun kâfirler o bozgundan beri oralarda görünmeyip ümmet-i Muhammed kurtuldu. Allah koruya, çok gerekli bir kaledir.

Seyrettikten sonra yine beri Tartus’a kayık ile geçip Arap atımıza binip deniz kıyısında kâfir zamanından kalmış karakol ku-

leleri ve nice büyük eserler geçerek Harişü't-Tartus Ormanı'nu geçip doğu tarafına,

Cinin Ovası içinde Türkmen obaları içinde yiye içe ve kona göçe zevk ü safâ ederek 12 saatte,

Sevimli Hüsnâbâd Kalesi'nin özellikleri

Eski zamanda Şeddad yapısıdır. Sonra Hazret-i İsa asrında İspanya eline girmiştir. Daha sonra 54 tarihinde Emevilerden Muaviye fethedip yine Frenklerin eline geçip nice seneler öylece kalmıştır. Sonra, (---) tarihinde Melik Tahir yedi ayda var kuvveti pazuya getirip fethetmiştir.

921 tarihinde Selim Han, Şam'ı fethedince Şam hâkimi Melik Senyal'in kardeşi Temres Bey bu kalenin anahtarlarını padişaha teslim edip Şam-ı Trablus'a eyalet kaydolunmuştur. Hâlâ paşa hâssı olup voyvodalıktır. 150 akçe şerif kadılıktır ve 7 nahiyedir. Kadiya senede 3 bin guruş hâsıl olur. 70 adet Arap köyleridir.

Yeniçeri serdari ve kethüdayeri yoktur, ama dizdari ve hisar eri 70 adettir. 11 topu ve yetecek kadar cebehanesi vardır. (---) tarihinde Maanoğlu asi iken 7 bin yeniçeri ve 10 bin başka eyalet askeri muhafız asker tayin olunmuştu. Eğer Maanoğlu eline girse kıyamete kadar Dürzi elinden alınmak mümkün değil idi.

Kalesi, bir ovanın doğusunda göklere baş uzatmış topraklı ve yalçın kayalı bir yüksek tepe üzerinde üç kat Yecüc Seddi duvarlı bir kaledir. Her kat duvarı kırkar arşın yüksek ve 12 arşın enli şeddadi kalın ve rihtım duvarlardır. Bu kalenin her taşının büyüklüğü birer hamam kubbesi kadar vardır. Gerçekten şeddadi yapıdır, zira bu yakın zamanların halkının işleri değildir.

Bu kale çepçevre hendek kenarınca dışarıdan 3 bin adımdır. Doğuya doğru uzunlamasına yapılmıştır. Üç kat kalesinde 105 kule vardır. Her kat kale duvarında birer demir kapı muhakkaktır. Ama taşra kapısı Tartus tarafına açıktır. Bu kapının hendeği önünde aşağı varoşa ve sahraya bakar bir lonca köşkü var, cihannümadır. Bütün gelen gidenler ve kale neferleri orada dünyayı seyrederek, bir dinlenme ve seyir yeridir.

Bu kapıdan içeri girip yokuş yukarı 300 adım bir karanlık kemerler altı vardır, üstü kat kat kulelerdir. Bu karanlık mahal-

li geçip bir kat demir kapı daha vardır, ondan içeri bir kat demir kapı daha var, onu da geçince kale içinde o mahalde bir cami var, ondan içeri iç kalede Selim Han Camii var. Ve dış kat kalede de bir cami var, minareleri eski tarzdır.

Tamamı 300 mamur ve mükellef, toprak ve kireç örtülü hanelerdir. Hamam, han, dükkân, bedesten, medrese ve imaret, bu kale içinde hiçbirisi yoktur. Bu kaleyi çepçevre hendek kuşatmıştır. Bazı yerinde yağmur suyu doludur, bazı yerleri kurudur ve derin olan yerlerinde çeşit çeşit balıklar yüzerler. Kale halkı bu suyundan su ihtiyaçlarını karşılarlar. Bundan başka kale içinde büyük sarnıçlar vardır, yağmur suyuyla doludur, yaz kış suları eksik değildir.

Kısacası Trablusşam Eyaleti'nde değil, belki Van Kalesi, Mardin Kalesi, Şebîn Karahisar Kalesi, Acem'de Kahkaha ve Kırım'da Menkub Kalesi böyle sarp değildir. Gerçi onlar da Yed-i Kudret kalesidir, ama her birinin birer eksigi vardır. Bunun dengi Motton Kalesi, Koron Kalesi, Yanık Kalesi ve Beç Kalesi ve Kandiyeye Kalesi'dir. Yine onların her birine Osmanlı zafer bulup fethetmiştir. Ama bu Hüsnâbâd Kalesi ya kuşatma veya hile ve aman ile fethedilmiştir. Zira kendine mavi bulut, güneş ve aydan başka havalesi yoktur. Meğer kâf ilmine malik bir padişah fethede, diye yazmışlar.

Bu kaleden doğu tarafına aşağı bin adımda inilince varoşu vardır. Kalesi yalnız kattır, ama bu da gayet sağlamdır. Toplam 100 adet neferat hanesi vardır. 1 camii, 1 mescidi, 1 sıbyan mektebi, 1 hamamı, 2 han ve 40-50 kadar dükkânı var.

2 can bağışlayan çeşmesi var, biri Trablus yolu üzerinde ve biri şehirden uzak hamam yolu üzerindedir. Yine şehrin batısında büyük bir su kuyusu var, yağmur suyundan birikir berrak sudur, bütün kale halkı eşeklerle ondan su taşırlar.

Suyu ve havası hoştur, ama bağ ve bahçesi azdır. Genellikle mahsulü ipek olduğundan dut ağacı bahçeleri ve zeytin ağaçları çoktur. Hurma, limon ve turunç yoktur, zira yaylak yeridir.

Mahbûb ve mahbûbesine nihayet yoktur. Tatlı dilleri Arapça konuşur. Alışverişleri Frenk gemileri ve Dürzîler ile. Bu kale denizden 2 saat uzak olduğundan metalarını at ve katırlar ile iskeleğe götürüp satarlar, gayet zengin bezirgân adamları vardır.

Kale Dizdarı Rıdvân Ağa, Ahmed Ağa ve Kör Mehmed Ağa ile vedalaşıp kale neferlerinden 10 adam kılavuz alıp Cinin Ovası içinde batı tarafına avlanarak 9 saatte,

Kaliât Kalesi'nin özellikleri

Ufak tefek bir küçük kaledir. Cinin Ovası içinde dört köşe şeddadi yapıdır. Neferi, topu tûfengi yoktur. Trablus paşasının bütün at, deve ve katarı bu otlakta gezer. Bütün deveci, seyis ve saraçları bu kalede oturlar. Birkaç adet vergilerden muaf Urban hanesi var, orada bir gece konuk olup sabahleyin yine Cinin Ovası içinde bir saat, oradan da deniz kıyısı ile kible tarafında Trablus bağ u bahçeleri içinde 1 saat gidip,

Hâm Kalesi, yani Trablusşam'ın özellikleri

Tufan'dan sonra Nuh *aleyhisselâm* oğlu Hâm vatan edinmiştir. Sonra İspanya yapmıştır. Daha sonra Emevîlerden Abdülmelik fethetmiştir. Yine kâfir istila edip 920 tarihinde Mısır meliklerinden Sultan Kalavun es-Salih Frenk elinden nice bin zorluk çekerek fethetmiştir. Ve on kere daha kâfirler istila etmiştir. Sonunda (---) tarihinde Sultan I. Selim Han Sultan Gavrî'yi yenince bu kale hâkimi Çerkez Kertbay Osmanlı'nın debdebesinden korkup kalenin anahtarlarını Hayre Bay vasıtasıyla bütün hazinesini padişaha teslim etti. Selim Han da vezirliğini (---) Paşa'ya ihsan edip eyalet eyalet yazılmıştır. Ama diğer eyaletler paşasına (---) kese iltizam ile ihsan olunur.

Hâs, timar, zeamet ve vakıf yoktur. Tamamen vergilerden muaf (---) (---) (---)dır. Lazkiye Sancağı, Cübeyle Sancağı, Gülbin Sancağı, Hüsnâbâd Sancağı, Maan Sancağı ve Kademus Sancağı (---) (---) (---) Trablus tahtı, Paşa burada oturur. Fetih sırasında bu 10 sancak eyalet olunmuştur. Ama bazı (---) (---) (---) sefer eşerler. Zira bu iki sancakta timar ve zeamet vardır.

Maan dağları gibi sarp yerde değillerdir. İç el (---) (---) (---) 8 sancağı Allah esirgesin taşlık, dağlık ve ağaçlık içinde bir alay mezhepsiz yağı ve asi (---) (---) (---). Mîrî malları şeyhleri tahsil eder. Şeyhlerine Kavvas derler, muhteşem melunlardır.

Bütün eyaleti (---) (---) (---) sağlam kalelerdir, asla yazım ve sayım kabul etmez kavimdir. Bu diyarda asla haraç yoktur, zira

kavmi bir çeşit mezhepte değillerdir. Kâfir desen adamı katle-derler. Ama Yahudi'den daha ileridir. Birkaç kere kâfirler bin pare gemilerle gelip Akka, Sayda, Beyrut ve bu Trablusşam'ı ele geçirdiler. Bu Dürzî kavmi kâfirlere yardım ederek 40-50 bin silâhlı ve mükemmel küheylân atlı asker verip Kudüs-i şerifi alıp 70 sene mutasarrıf oldular.

Bu Dürzî kavmi kâfirden kız alıp verdiler. Onun için bu Trablusşam dağlarındaki insanlar mezhepsizdirler. Bütün canlı kısmını yerler ve bahtsız kızlarıyla önce kendileri yatıp sonra yine oğluna veya akrabalarından birine verirler.

Bu dağlar içinde (---) adet sapık mezhep vardır. Ama bunlardan hâkimleri Dürzî kavmi, Teymânî, Yezidî, Mervanî, Hûbârî, Marûfî Aklı ve Kızıllı, Şehabî, Şahbazî, Zeydânî, Zübdânî, Tâtekî, Musallânî, Kınâğî, Nusayrî ve bunun gibi nice sapık ve melun kâfirler vardır. Ama bu kavim gayet zengin ve varlıklı kavimdirler.

Bu asilerden şeyhleri (---) (---) kese tahsil edip padişah malını paşaya teslim edip hil'atler giyerler, yani bunlarla mudara edip geçinmeye muhtaçlardır, zira isyan etseler yüz bin tüfenkli haşerat toplanıp Maanoğlu gibi asi olurlar. Ama mudara ile can verirler.

Bu kavmin dilleri birbirlerine benzemez. Ama Nusayrî mezhebinde olan kavmin özel lehçelerinden bu beytleri yazılmıştır:

Nusayrî dili; Giryе şiiri:

Dur velleddup buduhi

Dur velemeden tus sutuhi

Abid kaba kuşlukluk

Ali'lkalender debuhi

Gerçi Arapça kelimelere benzerdir ama manasında muratları başkadır. Genizden konuşur inatçı, kavgacı kavimdir, ama Arapça da konuşurlar.

Sözün kısası şeraiti, tarikatı ve tekrar dirilmeyi inkâr eden kavimdirler. Giysileri alaca abâ, kemer kuşak ve başlarında Kıızıllı kavminin kırmızı mukaddemini ve Aklı kavminin beyaz sarık ve beyaz serbendini sararlar. Dağda ve bağda bellerinde kılıcı, sırtlarında kalkanı ve ellerinde tufengi elbette bulunur. Zira

Hâbil ve Kâbil zamanından beri aralarında karışıklık olduğundan bir köyden bir köye silâhsız gidemezler. Gece gündüz birbirleriyle cenk etmekten ve savaşmaktan geri durmazlar. Zira bir alay asi, dağlı ve vahşi melunlardır.

Eğer bu kavim itaat etseler 10 Mısır hazinesi mal hâsıl olur, zira vilâyetleri gayet verimlidir. Evvelâ, ipek mahsulleri çok olup nice kere yüz bin kantar ipek hâsıl olur. Ve nice kere yüz bin Mağrip cerresi zeytin yağı ve zeytin hâsıl olur. Kilye derler bir toprak vardır, nice bin deve yükü iskeleye getirip Frenk gemilerine satarlar. (--) yük akçe iltizam gümrüktür. Her sene yedi iklimden bin pare gemi gelir. Özellikle İngiliz, Felemenk ve Fransa'dan gemiler gelir ki her biri altışar ayda ağzına kadar dolup giderler. Mahsulünü paşa kale neferlerine, Bağdad kuluna ve padişah hazinesine verir.

Bu eyaleti paşa 2 bin adamla zapt eder. Paşanın padişah tarafından hâss-ı hümayûnu (---) yük akçedir. Azilden sonra seferde 2 bin askeri ile sefer eşer.

Trablus Eyaleti 500 akçe mollalıktır ve (---) nahiyedir. Ve adaletle mollaya 40 kese hâsıl olur. Ama paşaya 300 kese olur. Eğer halkla iyi geçinirse daha fazla olur. Ve 500 akçe mollalık pâyesiyile müftüsü vardır. Nakibüleşrafi ve ayanı ulemâsı çoktur. Hanefi mezhebinden başka 3 mezhepte de müftüleri vardır.

Sipah kethüdayeri ve Dergâh-ı Âlî'den bir oda yeniçeri vardır. Ağaları Kıbrıs yeniçerilerine de hükmeder. Zira Kıbrıs bu Trablusşam'ın batısında (---) mil yakın olmakla bütün Kıbrıs askeri bunda ticaret ederler.

Âsitane'den birer oda topçu ve cebeciler var idi, kaldırıldı. Kale dizdarı, 12 bölük ağaları ve toplam (---) 60 kale neferleri vardır. Ama deniz kıyısında limana nazır 6 adet kule ağaları ve her birinde yüzer neferleri vardır. Büyük kulelerdir ki her biri birer sağlam hisardır, zira Trablus Limanı geniş limandır. Bin parça barça ve karavana alır. Daha önce sağlam kale bu mahalde imiş, hâlâ yapı kalıntıları bellidir. Sonra (---) tarihinde İspanya elinden Mısır padişahlarından Sultan Kalavun fethedip kalesini yerle bir ettikten sonra deniz kıyısından doğu tarafına tam bin adım uzaklıkta Cebel-i Lübnan eteğinde bir tepe üzerinde dört köşe sağlam ve müstahkem taş yapı bir kale inşa edip kâfir

elinden kurtulmuştur. Ancak Osmanlılardan Yavuz Sultan Selim elinden kurtulamamıştır. Hâlâ büyük bir şehirdir.

Hâlâ kalesi bir alçak kayalı tepe üzerinde dört köşeden uzunlamasına kableden kuzeye uzamış sağlam bir kaledir ve boyu 30 arşın yüksektir. İçinde Sultan Kalavun Camii, dizdar, kethüda, imam, müezzin, hatip ve nefer haneleri vardır.

Bu kalenin dört tarafı uçurum yalçın kaya olmakla hendeği yoktur. Ancak batıya nazır bir demir kapısı önünde biraz hendeği vardır, asma tahta köprü ile geçilir. Batıya bakan kapıdan içeri üç kat demir kapılar daha vardır. Her birinin arası divanhane-
dir. Daima kale ağaları ve bekçileri orada oturup kaleyi korurlar.

Bu divanhane mahallerinin duvarları cebe, cevşen, zırh, zereh-külâh, katlavî, tuğulka, serpenah, tüfenk, zemberek, ok, yay, salık, gürz, nobut, zerdeste, kalkan, kılıç, mızrak, harbe, şiş, meç ve süngü ile bezenmiştir.

Taşra hendek kenarındaki ilk kapı üzerinde yazılan mermer üzere tarihtir:

Etemme'l-emre's-şerife'l-âlî es-Sultan el-melikü'l-muzafferî es-Sultan Süleyman Han ibn es-Sultan Selim Han halledallâhu mülkehu temme fî şehri Şevval sene seb'a ve ısrîn ve tis'i mie [L. 927] yazılmıştır.

Orta kapı üzere yazılan tarih:

Sultan Kalâvûn es-Sâlihî.

diye bir tarihtir.

Bu kapılardan taşra şehre ve limana nazır bir köşk var ki bütün deniz, şehrin bağı bahçesi ve yapıları bukalemun nakışı gibi gözükür.

Bu kaleden aşağı batı tarafında bir varoşu var ki eski sultanların camileri ile süslenmiştir. Dört tarafı yuvarlak yalın kat bir kaledir. Ama diğer kaleler gibi sağlam olup burçları ve bedenleri yoktur, ama duvarları yine kârgir binadır. Bazı yerlerinde saray duvarları olup kaleden sağlamdır. Çepçevre büyüklüğü 8 bin adımdır. Kale tabyaları gibi köşe köşe olup kuşatma sırasında mazgal mazgal yerlerden korutmak mümkündür. Lâkin alçak yerde bulunup sulu yer olmakla hendeği yoktur.

19 adet sağlam demir kapıları vardır. Evvelâ İhtarık Kapı-

şı, Kınvan Kapısı, Emir Mehmed Çelebi Kapısı ve Aysülbeşine Kapısı. Bu kapı bir hurme ismi ile isimlenmiş ana yol kapısıdır. Su Hanı Kapısı, Yeni Han Kapısı, Halk Kapısı, Şeyh-hane Kapısı, Tennane Kapısı, Âkıbe Kapısı, Kubbetü'n-nasır Kapısı, Akabetü'l-hâk Kapısı, Kaletü'l-hisar-pîçe Kapısı, Kızıl Kapı, Aveynat Kapısı ve kibleye bakar Beyrut Kapısı ve Bâbü'r-remil, yani Kum Kapısı (---) (---) sağlam ağaç kapılardır. Her gece bekçileri kapatıp nöbet beklerler.

Bu büyüklükte olan büyük varoş içindeki (---) (---) 6 bin kârgir bina saraylar ve toprak ve kireç ile örtülü mamur hanelerdir.

Ve (---) adet mihraptır. Evvelâ (---) (---) **Camii** boyu 240 ayaktır. Cami içinde 6 adet yapma sütunlar üzerinde toloz kemerli büyük camidir. Genişliği 100 ayaktır. Mihrap ve minberi o kadar sanatlı değildir. Eski tarzdır ve mihrabı üzere bir levhada *"İnnemâ ya'mürü mesâcidallâh/Allah'ın mescitlerini ancak... olanlar imar ederler"* [Kur'ân, Tevbe, 18] âyeti yazılmıştır.

Bu camiin 6 kapısı vardır. Avlusu gayet parlak ve cilâlî mermer ile döşelidir. Avlusunun boyu ve eni ikişer yüz ayaktır ve dört tarafı toloz kemerler altında yan sofalardır.

Bu avlunun ortasında ve 4 yapma sütun üzerinde yüksek bir kubbe altında bir Şâfiî havuzu var. Ve bu avlu içre çeşit çeşit limon ve turunç ağaçları ile süslüdür. Çiçekleri, mevsiminde ibadet eden cemaatin dimağları güzel kokudan kokulanır. Her bir ağacın gölgesi birer Acem hıyâbânı gibi koyah ve gölgeliktir.

Bu avlunun kapısı vardır. Kiblenin sol tarafı kapısı üzere celî hat ile *"Lâilâhe illallâh Muhammediün Resûlullâh"* yazılıdır. Avlunun kible kapısı üzere böyle tarih yazılmıştır:

Bismillâhirrahmânirrahîm. Emera bi-inşai hâzihi'l-Camii'l-mübâreketi Mevlânâ es-Sultanü'l-a'zam semendü mülûki'l-Arab ve'l-Acem fâtihu'l-emsâr ve müşeyyidü'l-küffar el-melikü'l-eşref salâhu'd-dünyâ ve'd-dîn halîl Kasem emîrü'l-mü'minîn Mevlânâ es-sultanü'l-melikü'l-mansûr Seyfû'd-dünyâ ve'd-dîn Kalâvân es-Sâlihî halledallâhu mülkehu sene selâse ve seb'in ve sitti mi'e. [673]

Bu kapı üzere kale kulesi gibi yüksek 3 tabaka düzgün bir minaresi var. Hakir şehri görmek ve seyretmek için çıktım, 200

ayaktır ve her basamağı 3 karıştır. Mübarek gecelerde bu minarede 3 bin kandil yanıp nur üstüne nur olur.

Bu şehirde zeytinyağı bol olduğundan bu camiin içi ve dışı 5 bin kandil ile aydınlatılmıştır. İçinde olan ulema چراغی muhtaç olmazlar.

Hamd olsun 1081 Ramazan'ında 8 gece teravihi bu camide kılıp zevk ü safâ ettik. 40 müezzini, dört mezhep imamı ve hatibi, hepsi hâfız-ı Kur'ân'dır.

Sözün kısası gaza malıyla yapıldığından bir ruhaniyet var ki insan dışarı çıkmak istemez. Bu camiden sonra kalabalık cemaate malik eski köprü başında,

Sultan İsa Camii: Bukalemun nakışlı, büyüleyici sanatlı, nur dolu bir camidir. Camiinin içinde dört köşe duvarı çeşit çeşit ham mermer kaplıdır. Yüksek kubbesinin ortası açıktır. Bu mahalde bir havuz ve bir fiskeye üzere şadırvan olup cemaat abdest tazelerler. Mihrap ve minberlerinin övgüsünde dil kısa kalır. Ancak bu cami dar yerde olduğundan avlusu yoktur. Cami kapısı üzere bu tarih yazılmıştır. Tarih:

Bismillâhirrahmânirrahîm, Vakafa hâze'l-medresete'l-mübârekete el-abdî'l-fakîr ilallâhi te'âlâ İsa bin Ömer el-Bertâsî afallâhu anhû ale'l-müşteğîlîn bi'l-ilmi's-şerîfi alâ hizmeti'l-İmâm eş-Şâfi'î li-seneti ihdâ ve sittîn ve sittî mi'e. [661]

Şehir içinde akan nehir kenarında Tövbe Camii: Çarşı içinde olduğundan kalabalık cemaate maliktir. Bir kârgir hoş yapılı camidir.

Uzun çarşı içinde Attar Camii, Tahhan Camii.

Ve Mahmudiye Camii: 21 ayak taş merdiven ile çıkılır yüksek bir camidir ve altı yoldur. Toloz kemerin iki tarafı tamamen dükkândır. Cami kapısı şirin, sevimli ve açık bukalemun nakışlı aydınlık camidir.

Veysiye Camii: Bu da şirin camidir.

Bertasiye Camii, Mahmud Bey Camii, Tüffâhiye Camii; Arğun Şah Camii, Kum Kapısı'nın dışında mezarlık içinde 7 kubbeli Taylun Camii, iç kalede Sultan Kalavan Camii ve deniz kıyısında İskele Camii.

Bunlardan başka geri kalanı mahalle mescitleridir.

Ve 7 medrese, 3 dârülhadis, 17 sıbyan mektebi ve 7 tekke-

si var. Bunlardan mamur, havadar, hoş binalı, mesire ve dinlenme yeri, kalenin ardı doğusunda şehir içinden akan Gumiyyaza Nehri'nin kenarında yüksek bir yerde Hazret-i Mevlânâ Tekkesi yani Mevlevîhane, bir İrem Bağının içinde limon, turunç, gül gülistan ve bülbül-i destanlı yerde bir hoş havalı ve hoş yapı güzel Mevlevîhane'dir. Tüm derviş haneleri ve semâhanesi akan nehre bakmaktadır. Türlü türlü fiskiye ve şadırvanları akmaktadır. Marifet erbabı dervişleri çoktur, zira evkâfı çoktur. Gelen gidenlere nimeti boldur. Şeyh (---) Efendi tabiat sahibi, hoş-meşrep Mesnevîhan ve tatlı dilli kimsedir.

Hızır Bey Tekkesi: Bu aydınlık tekkedir.

Bu şehir içinde 12 hamam vardır. Bunlardan suyu ve havası hoş Hamalı Arnavut Mehmed Paşa Hamamı. Bu diyara birkaç kere vali olup bu aydınlık hamamı yapmıştır. Ama gayet hoş havalı ve temiz hamamdır.

Nuri Hamamı, Takyeci Hamamı, İzzeddin Hamamı, Hâcib Hamamı, Karakaş Hamamı, Kadı Hamamı, Dollab Hamamı, Attar Hamamı, Kale Hamamı, Düyveydâr Hamamı ve bir hamamı da kapalıdır.

Ve 12 hanı vardır. Bunlardan mükellef Kuyumcular Hanı, Yeni Han, Pirinç Hanı, Mısıryyun Hanı, Tüccar Hanı, Çavuş Hanı, Zeyt Hanı, Canbeğ Hanı, Mutfak Hanı, Arasta Hanı, Hınna Hanı ve Gumiyyaza Hanı, meşhur ve mamur hanlar bunlardır. Gerisi küçük hanlardır.

Bu şehir içinde akan nehir üzerinde 2 köprü vardır, ikişer göz sağlam köprülerdir. Altından akan nehre Gumiyyaza Nehri ve İsyân Nehri derler. Şehrin kuzeyinden yarım saat uzak Cebel-i Lübnan içinde toplanıp liman yakınında Akdeniz'e karışır. Başı yakın olmakla Temmuz'da gayet soğuk bir berrak ve saf sudur, ama kışta yumuşak olup rahatlıkla içilir.

Bu şehrin bütün hanelerinde elbette birer akarsu olup havuz ve şadırvanlar vardır. Bundan başka 70 adet âbıhayat çeşme vardır.

Sultan çarşısında 2.700 adet dükkân vardır ve zengin tüccarlar sakindir. Bir bedesten var, bütün dükkânları kârgir kemerli ve üzerleri örtülü dükkânçelerin yolunda asla toprak ve çamur yoktur, temiz sokaklardır.

Bu şehrin kuzeyinde Balıklı Ayazma Kapısı'ndan içeri yol ile çarşıyı seyrederek eski köprüyü geçip kible tarafına, Kum Kapısı'na kadar şehrin boyu 3 bin adımdır.

Bu varoş kalesinden taşra asla haneler yoktur. Tamamı sur içindedir. Bu şehir ile liman arası kumsal yerlerdir. Baştan başa mamur ve şenlikli bağ ve bahçedir. Muhtesib hesabınca tamamen limon, turunç, nar ve hurma ağaçları ile süslü mamur bir şehirdir.

Bu şehrin batısında bin adım uzak büyük bir limanı vardır, kâfir zamanında gayet mamur imiş. Hâlâ bin pare kalyon, bin karaka ve kadirga alır. Ancak batı, kuzey ve yıldız rüzgârlarına ağzı açıktır, demir kuvveti ile yatılır. Gayet büyük liman olmakla yatan gemileri düşmandan korumak için deniz kıyısında 6 adet sağlam kule yapmışlar ki her biri birer Kahkaha Kulesi'dir ve her biri birbirlerine birer dalyan tüfenk kurşunu menzili uzaktır. Ve her birinin dizdari ve hisar erleri mevcut ve mükemmeldir. Denize nazır balyemez topları ve cebehaneleri hazırdır. Ama limanın batı tarafındaki Arap Burcu, semender gibi ateş içinde Feltaberyüz Kulesi karadan dokuz göz köprü ile varılır bir Yecüc Seddi kuledir.

Sonra Tekke Burcu ve Kethüda Burcu. (---) (---) (---). Zira iskele başı ve derin yerde olmakla bütün gemiler bu mahalde demir atıp yatarlar ve metalarını çıkarıp satarlar.

Kale gibi bir han vardır. İçinde 150 bezirgân odaları vardır. Bu hana yakın gümrük emini hanesi (---) (---) tarafından emindir. Bazı mahalde paşalar denetlemek için bu varoşa gelip emin kasrında hava alıp dinlenirler.

Bu emin köşkü sırasında 200 kârgir bina mahzenler vardır. Ağzına kadar tüccar mallarıyla doludur. Ve 20 kadar dükkânlar vardır.

Küçük 1 camii ve 2 âbıhayat çeşmesi vardır. Hayır sahibi ta şehirden getirmiş bir büyük hayrattır. Bütün gemiciler ve tüccarlar ondan su ihtiyacını karşılarlar.

Ve 200 kadar bağ u bahçeli tüccar evleri vardır ama o kadar mükellef değillerdir. Bu vilâyet liman şehir olmakla iskelesi gayet işler. Bütün Frengistan ve diğer ülkeler bu iskeleye muhtaçlardır, zira yedi kralın balyozları, konsolosları ve tercümanları bundadır.

Evvelâ bu diyarda olan kilye toprağı bir diyarda olmaz. Kâfir alıp ondan altın çıkarırlar, derler. Zeytini, zeytinyağı, sabunu ve ipeğı bütün Frengistan'a, dünyaya gider. Onun için işlek şehir olmuştur.

Şehrin taşrasında bir kumsal yüksek yerde Kurt Paşa yönetici iken küçük bir köşk inşa edip bir cirrit meydanı etmişler. Şehir içi baştan başa beyaz taşla kaldırım döşenmiştir. Gayet pâk şehirdir ve her cins insan bu şehirde mevcuttur.

Suyu ve havası kıyı ve yaylak ılıman olduğundan ceylân gözlü mahbûb ve mahbûbesine nihayet yoktur. Kadın kısmı gayet edepli ve örtülülerdir. Gümüş ve saf altından bir çeşit sivri takke giyip beyaz çarşaf ve dutuk bürünürler. Bir yere gitseler sarı çizme giyip kalabalık yollardan gitmeyip تنها yollardan giderler. Gayet ehl-i perde hatunları vardır.

Bu şehrin yiyecek, içecek ve sanatlarından, has ve beyaz gül gibi ekmegi yeryüzünde meğer Havran ve Busra'da ola. Çöreğı, kübeybesi, muklesi, kadayıfı, şekeri, kurkası, karnabiti, zeytini, zeytinyağı ve sabunu cihanı tutup meşhurdur. Pamuğı, ipeğı, poşusu ve mukaddemi boldur.

Güzel özelliklerinden, halkının garip dostu olup birbirlerine de alçakgönüllülükle davranmaları bir diyar hakkında yoktur.

Zamanın fazıllarından meşhur kimse çoktur. Ve bir kör müftüsü vardır. İsmi (---) büyük veli olduklarında şüphem yoktur. *Yüce Allah derecelerini artırsın.*

Bu şehrin özelliklerini ilmimiz yettiğı kadar yazsak söz uzayıp seyahatimize engel olur. Ancak rub' daire hükmünce bu şehir hakiki iklimde 4. iklimdedir. Arz-ı beledi (---) ve tûl-i nehârı (---) gayet ılıman havalı hoş şehirdir.

Trablusşam şehri ziyaret yerleri

Evvelâ Trablus ayanı Hızır Ağa tabilerinden Ali Beşe adlı kimse rehber olup 10 atlı dostla şehrin kuzeyinde yarım saat uzak Meneb Köyü'nde,

Hazret-i Yûşa ziyaretgâhı: Peygamberdir, Hazret-i Nûn'un oğludur. 120 sene yaşadı. Yine sahrasına yakın Semûd şehrinde otururdu. Hazret-i Musa bazı zaman görüşüp koyun güderler-

di. Hazret-i Musa'nın vefatından sonra 7 sene yaşayıp bu türbede medfundur. Bütün Trablus âlimleri bu inanç üzeredir. Ve Yûşa Nebî'nin ehli Hazret-i Musa *aleyhisselâmın* kız kardeşi idi. İsmine Meryem derlerdi. Kudüs-i şerifde Tûr-ı Zeytâ'da medfundur.

Hazret-i Nûn ziyaretgâhı: [Hazret-i Yakub oğlu Hazret-i Yusuf oğlu Hazret-i Efrâyim oğlu] Bu zat da Trablus dışında, doğu tarafta Yûşa Nebî civarında Küçük Cebel-i Lübnan üzerinde medfundur. Ama Mısır ulemâsı inancınca İmam Şâfiî hazretlerinin türbelerinden kible tarafında hadis ravisi Sahabe-i Kirâmdan Şeyh Ukbe-i Cüheynî hazretleri civarında yatan Hazret-i Zünnûn odur, derler. Ama yanlış anlamışlar. Gerçekte Zünnûn'dur, ama o Zünnûn'dur ki Melik Mukavkis bu Mısır'da medfun olan Zünnûn'u bir Habeşe, bir Kıptî cariyesi, bir katır ve bir kılıç ile Hazret-i Risalet'e hediye ile gönderdiğinde hemen Zünnûn Hazret-i Risalet'in mübarek cemalini görünce İslâm ile şereflenip Sahabe-i Kirâm oldu. Tıp ilminde Lokman ve şiirde Hassan'a akran idi. Mısır'a Amr ibnü'l-Âs ile varıp orada vefat edip Şeyh Ukbe-i Cüheynî civarında defnolunan Zünnûn-ı Mısırî'dir. Yoksa Hazret-i Yusuf oğlu Efrâyim oğlu Nûn Nebî değildir. Bu Nûn Nebî, Kıptî tarihlerine göre bu Trablusşam'da bu türbede medfundur ve doğrusu budur. *Sorumluluk rivayet edenindir.*

Oradan bütün dostlarla Trablus kuzeyinde,

Bî'rû'l-künûz ziyareti: Balıklı Ayazma derler ama nice bin insan burada olan hikmete vâkıf değillerdir. Hikmet odur ki bu su kuyusu içinde nice bin çeşit balıklar yüzerken birden kaybolurlar. Bir süre sonra ortaya çıkıp kimi yaralı ve kimi bereli kanları akarak gözüdürler. Tanrı'nın hikmeti bir diyarda cenk olsa bu balıklarda kaybolup yaralı gelirler. Acayip hikmettir kim bu Bî'rû'l-künûz'dan bir adam su içse ve balıklardan avlayıp yese elbette ağmak, yani ahmak olur. Dostlar arasında bazı şaka esnasında darb-ı mesel olmuştur ki bir âdem eblehçe bir uygunsuz iş yapsa halk ona sataşır,

"Acep olmaya, belki çelebi Mâ-i Künûz'dan su içmiştir. Onun için ahmak olmuştur" diye şaka ederler. Ama gerçekten her kim içse anlayışsız eşek olur.

Ama sıtma hastalığına yakalanan kimse üç cumartesi sa-

bahleyin oraya varıp temizce yıkansa Allah'ın emriyle beyaz inci gibi olup kurtulur. Zira bu tekkede nice bin velilerden kim-seler medfundur.

Özellikle ârif-i samedânî Şeyh Muhammed Beddâvî hazret-leri bu makamda medfundur ve bütün şehir halkı haftada bir kere veya ikindiden sonra gelip ziyaret ederler, bütün halkın zi-yaret yeridir.

Şehrin doğu tarafı ensesinde Küçük Cebel-i Lübnan üzerin-de Hazret-i Zünnûn türbesi civarında,

Hazret-i Hızır makamı: Bütün ricalü'l-gayb, yani ümenâ, evtâd, nücebâ, büdelâ ve nukabâ burada toplanır, derler. Bir in-sanın önemli işi olup üç gün bu tekkede samimi kalple ibadet edip sızlanıp dua etse Allah'ın emriyle hayır istekleri hâsıl olur.

Taylûn Cami yakınında Şeyh Fazlullah.

Cümme-yi Kebir dibinde Şeyh Tâhir Bâb-ı Savitü'l-hayl ya-kınındadır. *Sırrı aziz olsun.*

Paşa Sarayı yakınında (---) Camii avlusu içinde merhum Çet-refiloğlu Ahmed Paşa türbesinin penceresi üzere yazılan tarihtir:

Rihlet etti cennete Ahmed Paşa

Hak te'âlâ eyliye kabrin girâk

Recebü'd-dâ'i dedi tarihini,

Gitdi Ahmed dünyeden âh el-firâk.

Sene 1008

Ve şehir içinde Hazret-i Şeyh Mesud.

Şeyh Muhammed el-Acemî el-Bektûtî bir kubbe içinde med-funlardır. Her mübarek gecede dervişleri toplanıp âyin düzen-lenip tevhid-i sultanî olur. Tekkesinde davul, sıraf, kudüm, nak-kare, def, boru ve zilleri hazırdır. Âyin mahallinde icra edip bü-yük kalabalık olur.

Şeyh Abdülvâhid el-Mağribî, Şeyh İzzeddin el-Musulî, Şeyh Ali el-Gazzâzî, Ahi Tohtamur el-Pehlivan, Şeyh Şemseddin, şeh-rin dışında Şeyh el-Kınvanî, Taylûn Camii yakınında Şeyh Tâhir hazretleri, bunlara yakın Şeyh Davud ve şehir içinde kale altın-da Şühedâ Medresesi civarındaki tekkede medfundur.

Hepsi Sahabe-i kirâmlardır ki Kerbelâ Çölü'nde Yezid kılı-cından kurtulup İmam Hüseyin gibi şehzâdenin şehadetini bu

hâl ile gördüklerinde “Ölmek yeğdir” deyip Trablus gazasına gelince hepsi din-i mübîn yoluna şehit oldular.

Bazı tarihlerde 700 nefer kimse idiler, diye yazarlar. Savaş sırasında defnedildiklerinden isimleri belli değildir. Mübarek gecelerde üzerlerine nice kere nur indiği defalarca görülmüştür. Dindar kimseler varıp ziyaret ederler, halk ve seçkin herkesin ziyaret yeridir. *Allah rahmet eylesin.*

Molla (---) kabri (---)dendir. Trablusşam yakınında Dürzîler ansızın basıp şehit ettiler. Naaşını Kum Kapısı yakınında defnettiler.

Bu ziyaretleri edip ve şehri gezip dolaşıp vilâyet ileri gelenlerinden Hızır Ağa ile, Mehmed Çavuş ile dizdar ile ve vilâyet valisi olan Kara Mehmed Paşa ile vedalaşıp bolca ihsanını aldık. Namh 10 silâhlı kılavuz koşup Trablus’ta Kum Kapısı’ndan kibleye gidip muz ormanı içinden 3 saat geçerek deniz kıyısı ile yine taşlık yerler içinden giderek,

Enfiye Köyü: Deniz kıyısında itaatli kefare köyüdür.

Oradan yine kibleye gidip **Musaylaca Belî**’ni aşp bir taşlık dar dere içinde,

Maan Kalesi

(---) tarihinde Maanoğlu isyan ettiğinde bu yolları kesmek için dar bir geçitte bir yalçın kaya üzere bu kaleyi yapmış, ama küçüktür. Ancak 500 adam alır bir kule gibidir. Hâlâ içinde insandan bir fert yoktur, Trablus nahiyesidir ve subaşılıktır.

Kasabası deniz kıyısında bir düz kayalı yerde 2 mahalle ve 200 toprak örtülü Fellah ve Nusayrî kavmi haneleridir. 1 camii, 1 hamamı, 2 dükkânı vardır. Bunun bağ ve bahçesinde ulu cümmez ağaçları var ki göklere yükselmiş. Ve âbıhayat kuyuları vardır. Ve bunda,

Abdullah-ı Samedânî ziyareti: Hayatta iken bir kâfir gemisi bu beldeyi yağmalamaya gelip kenar olunca şeyh hazretleri ayaklarından nalınlarını çıkarıp küffar gemisine nalın ile vurunca gemi batıp bütün kâfirler karaya çıkıp esir olurlar. Himmetleri hazır ola, ulu sultandır.

Bu kasabayı geçip yine kible tarafına deniz kıyısı ile **Reyhaniye** adlı sağlam burcu 5 saatte,

Cübeyle Kalesi'nin özellikleri

Trablus paşasının hâssı ve voyvodalıktır. 150 akçe kazadır. Ve nahiyesi taşlık dağlarda 100 adet köydür. Senede 2 kese hâsıl olur.

Bu dağların hâkimi paşa tarafından Şeyh Tarhan'dır. 70 kese padişah malı verir. Kendine de 70 kese kalır. Tam 3 bin tüfenkiliye sahiptir, zira Dürzî ve Teymânî dağlarıdır.

Bu kale deniz kıyısında düz kayalı yerde dört köşe bir eski kaledir. Büyüklüğü çepçevre 1.300 adımdır. Dört tarafında hendeği içi dut ağacı bağlarıdır.

İki kapısı var, biri kibleye nazır demir kapıdır, biri liman kapısıdır. Bu kale İspanya yapısıdır. (---) tarihinde Sultan Kalavan fethedip daha sonra 921 tarihinde Selim Şah Mısır'a giderken itaat edip kaleyi teslim etmişlerdir. Bu kalede 2 mahalle ve 200 toprak örtülü Arap ve Dürzî evleri vardır, dut ve zeytin ağaçları ile süslüdür.

Tamamı 5 mihraptır ve biri Selim Han Camii'dir.

İç kalesi, bu kalenin kara tarafında bir bayır üzerinde köşe bir küçük kaleciktir. Bir demir kapısı kuzeye bakar, 10 basamak taş merdiven ile çıkılır.

Kale içinde ancak dizdar, imam, müezzin ve 50 nefer evlerinden başka bir şey yoktur. Her adamı koymazlar. Daima bekçileri Dürzî'den korkup muhafaza ederler.

Kethüdayeri ve serdari yoktur, zira gayet ıssız yerdir. Eşeğini kaybeden varmaz. Ama bu hakir aziz canımı kaybederek vardım. Ve bütün halkı Tat ve Nusayrî'dir.

20 dükkânı ve 1 hanı vardır. Bu kale içinde bir ibretlik manastır var ki yapı kalıntılarına insan dikkatle baksa hayran olur. Bunda olan mermercilik sanatı İstanbul'da, Ayasluk'ta ve Atina'da yoktur. Hatta 1075'te Alman diyarında bu hakir bu Cübeyle'deki büyük kiliseyi sorup "Ah eski mabedimizdir" derlerdi. Meğer Şem'un-ı Safâ burada kalırmış. Gerçekten de görmeye değer bir kilisedir, ancak bugün içinde at, katır ve deve bağlı handır.

Bu kalenin liman tarafı yalın kat kale duvarıdır. Limanı 200 adet barça alır hoş limandır. Ağzında 2 mendirek kuleleri var, iyi yatak limandır.

Bunu da seyredip Dizdar Kasım Ağa'dan 10 tüfenkli yoldaş alıp yine kibleye 3 saat deniz kıyısı gidip,

Hazret-i İbrahim Köprüsü

Habur Nehri üzerinde üç gözdür. Bu nehir Dürzî dağlarından gelip bu mahalde Akdeniz'e karışır. Bu mahalde bir han vardır, Hazret-i İbrahim yaptı, derler. Bu mahallin sol tarafları ki doğudur, yüksek dağlar üzerinde kat kat kale gibi Dürzî köylelidir. Allah korusun yanlarına varılmak imkânsızdır. Hatta bizi gördüklerinde köyden köye ateşle işaret verdiler.

Yine 3 saat kibleye gidip **Nehrü'l-kelb** üzere 2 göz gökkuşağına benzer bir köprü vardır ve bir küçük hanı var.

Bu nehir doğu tarafında Maanoğlu dağlarından gelip bu köprü dibinde Akdeniz'e karıştığı yerde bir kumsal yerde at kadar bir köpek Allah'ın emriyle taş olmuş bir Tanrı eseridir.

Allah'ın hikmeti, bu mahalden bir gün Hazret-i Yakub oğlu Hazret-i Yahuda bu Kelbü'l-akabe dedikleri dar mahalden geçerken hemen bu köpek arslan gibi Hazret-i Yahuda üzerine saldırınca öfkeli şehzâde hemen bir kere,

"Ey köpek! Allah'ın emri ile taş gibi kal." dedikleri gibi taş olup hâlâ dört ayak üzere arslan gibi durur. Acayip hikmettir ki çok sert çakmak taşıdır. Bu kadar bin yıldan beri şiddetli sıcakta ve deniz dalgasından asla şekli değişmemiş bir köpek suretidir ki Tanrı eseridir.

Bu Nehrü'l-kelb [Köpek Nehri] üzere üç göz Cisrü'l-kelb [Köpek Köprüsü] gayet sağlam köprüdür. Bir gözü Cübeyle tarafındadır ki o tarafta bir kayayı oyup dört köşe bir mermer üzere köprünün tarihi sene: 700'dür. Sultan Kalavan binasıdır. Köprüyü geçince o Bîsütün Dağı, Köpek Nehri kenarında Ferhadi küllümler ile dağ deliciler Ferhad gibi oyup bir yol etmişler ama geçen insanlar aşağıda akan Köpek Nehri'ne baksa aklı gider. Bu hâl ile yalçın kayalar içinde göklere çıkıp Kelb Akabesi derler bir tehlikeli yerdir.

Bütün zamanlarda bu mahalde yol güvenliği yoktur. Zira bir tüfenkli bir kayaya dursa kuş uçurmaz, öyle bir sarp ve dar yerdir. Hatta hakir 1058 [1648] tarihinde Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışında Silâhdar Murtaza Paşa ile Şam'da iken bu

Köpek Nehri geçidinden 70 tüfenkli adamla geçerken seher vak-
tinde bu mahalde bir büyük cenk edip hepimiz yaya olup 2 saat
kızgın cenkten sonra 2 adam şehit, Dürzîlerden 7 adam katle-
dildi. Köpek Akabesi'nde köpek cengi edip hırлаşarak cenk ede-
rek hamd olsun selamette geçtik. Ama şimdi 15 adamla çekin-
meden geçtik. Zira bu nehrin Cübeyle tarafı Trablusşam hükmü-
dür, tamam olup beri tarafı Sayda Eyaleti'ne mutasarrıf Hacı İs-
hak Paşa hükmünde olmakla zapt u rabtı iyi hâkim olmağın bu
Kelbü'l-akabe 'yi selâmetle geçip,

Tarrahin Burcu: Sayda hudududur. Bu mahalde bir büyük
körfezdır. Enli yeri dağlar içine girmiş büyük bir limandır, ama
ağzı batıya açıktır. Deniz kıyısı öyle taşlık yerlerdir ki at ayak ba-
sacak yer bulamayıp hep yaya yürüdük. Yüz bin sıkıntı çekerek
Cübeyle'den bu mahalle 9 saatte gelip evler ve dut bahçeleri için-
de giderek,

Beyrut Nehri: Maanoğlu dağlarından gelip bu mahalde de-
nize karışır. Bu nehir üzerinde 9 göz sağlam bir köprü var ki bu
eyalette benzeri yoktur. Bu köprü dibinden denize kadar Sayda
ve Beyrut gemileri burada kışlaya bağlanırdı. Bu köprüden yine
yaya olup bağ u bahçeler içinde 8 bin adım gidip,

Muz yurdu, Beyrut Kalesi'nin özellikleri

İspanya keferesi yapısıdır, daha sonra Rum eline girmiştir.
Sonra (---) tarihinde Çerkezler zamanında Şam Hâkimi Senyal
Bey ansızın Rum elinden fethedip Maanoğlu atalarına vermiştir.
Daha sonra 921 tarihinde Selim Han'a itaat ederek kalenin anah-
tarlarını teslim edip Sayda Eyaleti hükmünde iltizam ile sancak
olmuştur. Ama diğer sancaklar gibi köy ve kasabalarında timar
ve zeamet yoktur. Alaybeyisi ve çeribaşısı da yoktur.

Beyi de sefere memur olmayıp iltizamında olan 200 kese
tahsiline memurdur. Bin asker ile asi dağlarda cenk ederek mal
tahsil edip kendine de 100 kese hâsıl olur yüksek sancaktır.

Hükmü altında 600 pare kale gibi dağlar içinde mamur
Dürzî köyleridir. 150 akçe şerif kazadır ve 8 nahiyedir. Senede
20 kese kadiya mahsul hâsıl olur.

Kethüdayeri, yeniçeri serdarı, müftüsü, nakibüleşrafi ve
ayanı kibarı vardır.

Şehri deniz kıyısında iki burun ortasında bir kumsal yerde süslü şehirdir. Bu iki burunda deniz içinde 2 sağlam liman kaleleri inşa olunmuş ki her biri sağlam ve müstahkem burçlu güzel kalelerdir. Başka dizdarları, yüzer adet hisar erleri ve cebehaneleri vardır. Limana nazır büyük topları vardır, daima kâfir korkusundan hazırdırlar.

Bir liman kalesi gümrükhane önünde yalçın kaya üzere dört köşe bir şeddadi yapıdır. İçinde dizdar, imam ve neferden başka bir şey yoktur. Her gece neferleri gelip bekçilik ederler.

Güneye bakan bir demir kapısı var, içinde 1 camii ve 2 hurma ağacı var ki göklere yükselmiş. Gariplik bunda ki bu kule bir yalçın kaya üzerinde olup içindeki hurmalar o kaya üzere yetişmiş, acayıp hikmettir. Kapısı önünde deniz üzere köşk gibi bir tahta bina mescidi var, gelen gidenlerin dinlenme yeridir.

Bu limanın öbür burnunda da bir iç kaledir. Karadan 200 adım açıktadır. Dört tarafını derya döver. Bu kaleye de karadan bir ince duvar köprü ile varılır. Ama göz göz köprü gibi değildir, liman duvarıdır.

Bu kale de dört köşe bir sarp mendirektir. Çepçevre büyüklüğü 300 adımdır ve gayet sağlamdır. Denizden bir minare boyu yüksektir. Bütün topları limana nazırdır. Gece gündüz dizdarı ve neferleri mevcuttur. İçine dizdar, imam, müezzin ve 150 neferden başka kimse giremez. Bunda da bir cami ve âbıhayat sarnıçları vardır. Güneye bakan bir demir kapısı vardır.

Bu limana büyük gemiler giremez. Döküntülü kayalı yerler vardır. Bütün rüzgârdan emin iyi liman olmakla açıkta demir atıp yatarlar. Ama yıldız ve karayelden sakınmak lâzımdır, zira limanın ağzı o rüzgârlara açıktır.

Bu limanın kıyısında iskele başında 200'den fazla bezirgân mahzenleri ve 16 büyük hanı var, sanki her biri birer sağlam kaledir, mal ve erzakla doludur. Bu mahalde iskele başında gümrükhane köşkü var, daha önce bir çeşme imiş zamanla bu köşkü inşa edip eminhane olmuş. Köşkün duvarında çeşme olduğunun işareti, dört köşe mermer üzerinde iri yazı ile Karahisarî tarzı bir yazıdır ki meğer İstanbul'da ola. Tarih:

Bismillâhirrahmânirrahîm, İnşâu hâzihi's-sebîli'l-mübbâreki el-abdü'l-fakîr ilâllâhi'l-kadîr memlûkü'l-merhûm es-Sultanu's-sa'id

eş-sehit el-emîr Rüstem bin Abdullâh eminiü Beyrût el-mahrûsa -hatemehullâhu's-sâlihât amalehu- fî eyyâmı Mevlâna'l-Arab ve'l-Acem Sultan ibn es-Sultan Süleyman Şah ibn Selim Han -e'azzallâhu nasrahu ve halledi mülkehu- fî tarihi şehri Recebi'l-mürecceb sene tis'a ve işrîn ve seb'a mi'e. Ketebehû Dede Muhammedel-fakîr. [L. 729]

Usta bu mermerle öyle mermercilik edip bir keski vurup kazmış, sanki kudret eliyle yazmış. Böyle bir sihir etmiş. Kıscası görmeye muhtaç büyüleyici bir yazıdır.

Bu liman kalelerinden başka büyük Beyrut şehri varoşu bir büyük kaledir. Bir düz yerde yapılmıştır. Eski zamanda gayet sağlam imiş, zamanla nice kere kuşatma gördüğünden bazı yerleri yıkılıp olup yine tamir olarak yamalı hırkaya dönmüş. Ama yine büyük varoştur ve batı tarafı hâlâ sağlamdır.

Beş köşedir ve büyüklüğü çepçevre 4.450 adımdır. Kule ve burçları muhkemdir ve (---) kapılardır. Batı tarafından başka hendeği yoktur ve güney tarafındaki yer kumsaldır. Bu büyüklükte olan varoş içinde (---) mahalle ve 2.600 toprak kireç ile örtilü saraylar ve diğer hanelerdir.

Bu şehir içinde toplam 37 mihrap ve 7 hutbedir. Bunlardan kalabalık cemaate malik dört tarafı çarşı pazar olan Ulu Cami'dir. Yan kapıdan yan kapıya kadar boyu 150 ayaktır ve eni 120 ayaktır. Daha önce bir kilise imiş. Kefere elinde iken gün doğusuna mihrabı bugün kapıdır. Hâlâ bizim mihrabımız yan duvara yapılmıştır ki arzının gereği kiblemize öyle uygun olmuştur, zira bu şehrin arzı diğer arza aykırıdır. Ve mihrabımız üzere "*İnnemâ ya'mürü mesâcidallâh/Allah'ın mescitlerini ancak... olanlar imar ederler.*" [Kur'ân, Tevbe, 18] yazılmıştır.

Cami içinde 8 yapma sütun toloz kemer eski yapıdır. Sağ tarafındaki yan kapı üzere Hayre Bay fethinin tarihi yazılmıştır. Bunda olan kalabalık cemaat, talebe ve ruhaniyet Şam'da Ümeyye Camii'nde Mısır'da Ezher Camii'nde yoktur. 50 yerde ders görülür. Ağzına kadar derviş doludur.

Bir aydınlık cami de Paşa Sarayı yakınında Seyfoğlu Assaf Paşa Camii'dir ki gayet aydınlık, şirin sanatlı ve süslü camidir. Cami içinde 4 adet somaki sütun üzerinde bir mavi kubbe var ki sanki gök kubbedir. Bu camiin boyu ve eni yetmişer ayaktır. Ama bu şehirde ve başka diyarda misli yoktur, meğer Ha-

leb Kilisi'nde Canpolatzade Camii ola, öyle cennet gibi bir camidir.

Çarşı içinde Mir Münzir Camii. Bu da sanatlı camidir ama bunun avlusu diğerlerinden sanatlı ve açık camidir, avlunun dört tarafında 8 cilâli ve parlak sütunlar var ki insanın yüz rengi belli olur. Avlunun ortasında 10'a 10 bir hoş havuzunda tatlı suyu akıp cemaat abdest alırlar.

Biri Amrî Camii'dir. Bu da eski tarz camidir. Bunlardan başka mescitlerdir ki hepsi 37 mihraptır. Hepsinde talebe ve fukara vardır.

4 hamamdır ama Paşa Sarayı yakınındaki Seyfoğlu Hamamı, hoş ve aydınlık hamamdır.

Eğer Seyfoğlu Sarayı'nı anlatsam denizde damla güneşte zerre anlatılmaz. Avlusu içinde limon ve turuncun çiçekleri insanın dimağını kokulandırır. Bu ağaçların gölgesinde deniz gibi uzulmasına bir büyük havuzu var ki insan baktıkça taze can bulur.

Bu şehirde 17 medrese, 8 sıbyan mektebi, 7 hayat çeşmesi, 300 dükkân, 40 kahvehane, 8 bezirgân hanı vardır. Bedesteni olmadığından bu hanlar bedesten olup tüm kıymetli kumaşlar burada bol bol bulunur. Ancak zalim şehrin sokakları dardır, insan kalabalığından omuz omzu sökmez dar yollardır. Ama bu yolların iki tarafı kaldırımdır. Bütün yapıları kârgir kemer ve toloz sağlam binalardır. Dükkân ve hane kapıları ve pencere kepenklerinden başka ağaç bina yoktur.

Bolluk şehir olduğundan bu şehir içinde bütün insan çeşitleri mevcut olup Arap, Dürzî ve Teymanî kavmi mevcuttur. Hepsi renkli kereke giyip başlarına beyaz şaş ve muhattem sararlar. Kadınları başlarına gümüş ve saf altın arakiyeler giyip beyaz çarşaf bürünüp sarı çizme giyerler.

Daha önce bu şehrin havası kötü imiş, sonra Maanoğlu şehrin kible tarafındaki ovanın boyuna ve enine birer saatlik yerini binlerce adamlar kazıp 500 bin sanavber ağaçları dikmişler, hâlâ bir büyük ormandır. İçinde insan kaybolur. Gerçekten büyük bir iyiliktir ki bu güzel ağaçların güzel kokusu şehrin önceki ağır kokusunu defetmiştir. Hâlâ suyu ve havası güzel olup mahbûb ve mahbûbesi de iyidir.

Haddizatında bir diyarda çam ve fıstık ağacı olup halkı çam

bardağından su içerler. Eski hekimler sözüne göre gayet faydalıdır. O orman içi hâlâ bu Beyrut halkının dinlenme yerleridir. Bütün ağaçlar çırpı ile sıralı dikilmiş yüksek ağaçlardır. Bu şehrin dört tarafı dut ve zeytin ağaçları ile süslenmiş mahsullü bir eski şehirdir.

Beyrut ziyaret yerleri: El-İstemmü'l-Haram hazretleri Resulullah'ın halasıdır. *Sırrı aziz olsun.*

Köprü yakınında Hazret-i Hızır makamı, mamur bir tekedir. Bir hayli fukarası vardır. Limon, turunç, hurma ağaçları ile süslü aydınlık bir tekkedir. Şehrin doğusunda Şeyh Ebü'n-Nidâ.

Bu şehri gezip dolaşıp ziyaret edip dostlarla ve ahablarla vedalaşıp hâkimden 5 adam kılavuz alıp kible tarafına 1 saat gidip,

Burter Köyü: Bir dere içinde bulunan 200 Fellah evli ve bir camili bir mamur beldedir. Beyrut hâkiminin hâssıdır. Voyvodası hükümet eder nahiyedir. Suyu ve havası hoş olduğundan Veys el-Karanî muzı burada yetişir. Nice bin insanının işi ve gelirleri bu muzdur. Senede 11 yük akçe hâsıl olur, gayet mahsuldar köydür. Ama Allah'ın emriyle Yemen'den sonra bu mertebede olan muz bir diyarda olmaz. Şam, Haleb ve Mısır'a bundan nice bin deve yükü gider.

Muz ağacının şekli ve özellikleri: Bu muz bir tuhaf ağaçtır, iki adam boyu olur daha yüksek olmaz. Gövdesi uyluk kalınlığı olup ağacını sıksan suyu çıkar. Her bir yaprakları kilim kadar uzunlaması olur, flandra bayrak gibi salınır, gayet yeşil yapraklardır.

Meyvesi de bir turfa meyvedir. Yılda bir kere verir, başka vermez. Sonra onu dibinden keserler, kamış gibi biri daha dibinden çıkar. Meyvesi yaprağı yanında bir kol kalınlığı dalın ucunda bir sini büyüklüğünde, bir sininin dört tarafında 200-300 patlıcan ve küçük hıyar gibi önce yeşil, sonra sarı sarı hâsıl olup olgunlaşınca araba tekerleği gibi sıra ile dizilip durur. Sonra kesip kabuğu soyulup şekerle veya şekersiz yenir.

Gayet leziz, besleyici ve hazmı kolaydır, yüksek derecede sıcaktır. İnsanın bedenine kuvvet verip et yemiş kadar doygunluk verir, sanki taze pelte köfteri gibi tazedir. Çekirdeği gibi bir şeyi

yoktur. Ancak kökünden çıkan filizlerini dikip yetişir. Sanki kamış nevindendir ama ağacı daima su içinde durmak ister.

Muz ağacının yaratılması sebebi: O gün ki Hazret-i Mefhar-i Mevcudât ve Server-i Kâinât Uhud gazasında mübarek dişlerinin kırıldığını Yemen’de Veys el-Karanî hazretleri duyup, “Ayâ Hazret-i Risalet’in şehit olan mübarek dişleri bu mudur, yoksa bu mudur?” diye mübarek dişlerin çeke çeke biri kalmayıp mübarek ağız yarı ile kanını yere tükürünce Allah’ın emriyle o kandan hemen muz ağacı çıkıp o saat meyve verip ilhâm-ı Rabbanî ile Veys hazretleri yiyince açlığını giderir. Gerçekten de yaşlı kimselerin katr-ı nebatıdır. Yaratılış hikmeti budur.

Bu köy hâkimi hakire 50 batman kadar muz verip şekerle yiyerek oradan kalkıp 3 saat,

Nama Köyü: Oradan yarım saat,

Demiz Nehri: Maanoğlu dağlarından gelip bu mahalde derya gibi Akdeniz’e karışır. Atlarla güçlkle geçtik. Gayet leziz ve darphı aktığından asla köprü kabul etmez. Baharda gemi ile geçilir. Oradan yine deniz kıyısı ile,

Muksabiyye Köyü: 100 haneli, 1 camili Müslüman köyüdür. Onu geçip yine deniz kıyısı ile kibleye gidip,

Ciyeyye Köyü: 200 evli, bağlı bahçeli, âbıhayatlı ve 1 camili mamur ve şenlikli köydür. Deniz kıyısında yüksek ağaçlar içinde bir kubbe vardır, bu köy Sayda ve Beyrut ulemalarına göre o Hazret-i Yunus Nebî türbesidir. Balık Hazret-i Yunus’u bu mahalde ağzından çıkarıp bir zaman sonra vefat edip burada defnedilmiştir, derler.

Gerçekten bütün Sayda, Beyrut, Trablusşam âlimleri bu inançtadırlar ki Hazret-i Yunus bin Mitte, ümmetinden yüz çevirip Musul diyarından bu mahalle gelip bir gemiye binip Mısır’a giderken gemileri deniz dalgasına kapılır, kura ile denize birkaç adam atarlar. Allah’ın hikmeti uğursuz kuranın biri Hazret-i Yunus’a düşüp aman vermeyip denize atarlar. Hemen o dem bir balık dem çekip Hazret-i Yunus’u yutar. Kırk gün kırk gece balığın karnında konuk olur. Zavallı balık yuttuğuna pişman olup yedi denizi yedi kere dolaşır. Sonunda sindiremeyip bu Sayda yakınında Ciyeyye Köyü’nde balık karaya düşüp Hazret-i Yunus’u dışarı çıkarır.

Hazret-i Yunus'un bu macerasının aslını bazı tarihçiler öyle yazmışlar ki, Hazret-i Yunus, ümmetlerinden ayrılıp kavmin-den incindiğinde,

"Yâ Rab! Bu kavim bana iman getirmezler. Bunları kah-reyle veya beni bu asilerden kurtarıp yedi deniz seyahatini na-sip eyle" diye dua eder. Duası kabul olup bu Sayda şehrindeki makamında gemiye binip Allah'ın emriyle Yunus Nebî'yi de-nize atarlar. Cenâb-ı Bârî yedi denizi balık karnında gezdirip kırkıncı gün ki Aşura günü idi, bütün balıklar Yunus balığı-na saldırır, onların saldırısından Hak emri ile balık buraşa ge-lip çıkar.

Gerçekten deniz kıyısında bir küçük kubbedir, ama yine mescittir. Kubbenin kapısı önünde bir kumsal yerde beyaz ki-reç ile yapılmış nurlu bir kabir vardır, bütün Sayda âlimleri Yu-nus odur, derler. Bu Hazret-i Yunus mezarı olduğuna bu da de-lildir ki Cenâb-ı Bârî Hazret-i Risâlet'e Hazret-i Yunus hakkında hikâye yoluyla bu âyeti indirmiştir. *"Ve üstüne (gölge yapması için) kabak türünden geniş yapraklı bir nebat bitirdik"* [Kur'ân, Saffât, 146] buyurmuşlardır ki Hazret-i Yunus balık karnından çıplak çıkıp bitkin ve yorgun şiddetli sıcakta öylece yatarken Cenâb-ı Bârî peygamberini esirgeyip o an mübarek vücudunu korumak için kabak ağacını yaratıp o büyük yaprakları Hazret-i Yunus üzeri-ne gölgelik olur. Hâlâ türbesi etrafında o yabani kabaktan geçil-mez. Ve Sakız Adası'ndan başka yerde sakız ağaçları olmazken nice sakız ağaçları vardır.

Hikâye: (---) tarihinde Mısır padişahlarından Yusuf Salâhaddin bu Sayda'yı Frenk kâfiri elinden zorla alıp mutasar-rıf iken kâfirler,

"Bizim asıl vatanımızı bu Yunus Peygamber orada olduğun-dan Muhammedîler de ona rağbet ettiklerinden eski şehrimiz elimizden gitti" deyip 20 pare gemi ile Hazret-i Yunus'u ve 500 pare gemi ile 40 bin Frenk Sayda Kalesi'ni kuşatır.

Bu 20 pare geminin kefereleri "Hazret-i Yunus'u kabrin-den çıkarıp İspanya'ya götürelim" düşüncesinde iken 20 gemi-nin kâfirleri tamamen yanıp kül olurlar. Bir keskin rüzgâr da çı-kıp Sayda Kalesi'ni ele geçiren 500 pare gemi deniz dalgasından birbirlerine vura vura parça parça olup karaya düşerler. Bir can

bile kurtulmayıp esir olup Sayda halkı kurtulurlar ve bol ganimete sahip olurlar.

Hazret-i Yunus'u yutan balığın kemikleri hâlâ nur dolu mezarın civarında gömülüdür. Bütün Arap şeyhleri bu konuda görüş birliğindedir.

Ama hakir 1059 [1649] tarihinde Bağdad'a giderken yolumuz Musul Kalesi'ne uğrayıp Musul'un karşı tarafında Şattularap Nehri aşırı Bağdad toprağında büyük bir türbe içinde sandukası, türbedarı ve vakıfları ile büyük bir yapı içinde yatmakta olan Hazret-i Yunus'tur dediler. Hatta Bağdad müftüsü olan Molla Mustafa Efendi'den sordum:

"Sultanım ta Şam-ı şerife iki merhale yer Sayda Kalesi yakınında yatan Hazret-i Yunus alâmetleriyle, ya o nedir?" dedim. O zat,

Evet, Hazret-i Yunus bu Musul, Nusaybin ve Şehrezol taraflarına gönderilmişti. Ama kavmi bundan mucize istediler. Nice mucizeler gösterdi, ancak hiçbiri imana gelmeyince memleketi terk etti. Zira ol asırda bu bölgeler küçük beylikler idi.

Sonunda Hazret-i Yunus seyahat ile Sayda adlı şehir yakınında bir müddet oturup orada makam edinmişti. O diyardan da kalkıp deniz seferi ederken deniz dalgasından kurtulmak için Hazret-i Yunus'u denize attılar.

Hemen o an bir balık Hazret-i Yunus'u yuttu. Bir gönderilmiş peygamber onun karnında olunca başına kıyamet kopup Akdeniz'i yedi kere dolaşıp Sebte Boğazı'ndan dışarı çıkıp Bahr-i Okyunus'u, Bahr-i Muhit'i ve Bahr-i Çin'i, sözün kısası yedi derveyayı dolaşarak Lahsa Denizi'nden içeri girip oradan Basra'ya gelip Şattularap ile baş yukarı Bağdad'a geldi. Fakir balık onu da can havliyle geçerek ta Musul'a geldi. Zavallı balığın gitmeye dermanı kalmayıp burada Hazret-i Yunus'u çıkardı. Balık da ağır yükten kurtuldu. Hazret-i Yunus'u ümmetleri görüp bin bin hamd ederler. İnkârcılardan nice bin adam bu hâli görüp insafâ gelip İslâm ile şereflenir. Yüz yıl bunda peygamberlikle yaşayıp burada defnedilir" diye anlatıp,

"Sayda yakınındaki makamlarıdır" diye buyurduklarında onlara karşılık için daha önce Bağdad müftüsü olan Zeynelâbidin Efendi buyurdular ki:

“Evliyâ Çelebi, bütün güvenilir kitaplarımızın birleştikleri Haleb’de Hazret-i Zekeriya, Şam’da Hazret-i Yahya, Kudüs’te Hazret-i Musa ve Halilü’r-rahman’da yatmakta olan bütün peygamberler ile bizzat Medine’de Hazret-i Muhammed Mustafa yatmakta olduğu her sene sicill-i şer’e kaydolunup Âl-i Osman padişahına arz olunup Kudüs, Şam ve Haleb’de ve bütün Arz-ı Mukaddes’de olan peygamber makamları doğrudur. Ama diğer peygamberler Nuh Tufanı’nda ve zamanın geçmesiyle değişip belirsiz olmuşlardır. Şam’da Ümeyye Camii mihrabı önünde 12 bin peygamber medfundur, derler, bazı tarihçiler erze berze arasında medfundur, derler. Doğrusunu Allah bilir” diye cevap verdiler.

Sözün kısası Sayda yakınında Hazret-i Yunus’u bu hâl üzere ziyaret edip 1 Yâsin-i şerif okuyup ruhlarından yardım isteyip yine deniz kıyısı ile 1 saat taşlık içinde gidip,

Rümeyle Köyü: Bir sarp tepe başında kale gibi bir köydür. Onu geçip bir saat taşlık, bir saat kumsal ve yarım saat topraklı yerler geçerek Evvel Nehri üzerinde Evvel Köprüsü derler, bu nehir Maanoğlu dağlarından gelip bu Evvel Köprüsü yakınında denize karışır bir âbıhayat sudur. Kaynağı karlı dağlardır. Gayet leziz olduğundan geçmişte bir padişah, Ferhad gibi bu nehrin yukarısından dağları 8 saat yerden keserek Sayda yakınına gelince kemerlerle Sayda şehrine getirmiştir. Hâlâ şehir içinde kulanılan o berrak sudur. Ondan başka şehrin tüm bağ ve bahçeleri bu nehir ile bulanır, büyük hayrattır.

Bu nehir üzerinde Evvel Köprüsü’nden geçip bir saat daha Sayda bağ, bahçe ve bostanları içinde seyredererek ta Beyrut’tan dokuzuncu saatte,

Sayda Kalesi’nin özellikleri

Eski zamanda İspanya keferesi yapısıdır. Hicret’in 26. senesinde Hazret-i Ömer Kudüs-i şerifi fethedince bu kaleyi de fethetmişti. Camiler yapıldıktan sonra yine kâfirlerin eline geçip (---) tarihinde Mısır sultanlarından Melik Nasır ibn Kalavan tarafından tekrar fethedilmiştir. Sonra (---) tarihinde Yavuz Sultan Selim Mısır seferine çıktıklarında bu Sayda Hâkimi Karçığa Bay Osmanlı’nın gücüne karşı koyamayacağını anlayıp Şam’da kale-

nin anahtarlarını padişaha teslim etmiştir. Yazım sırasında Şam Eyaleti'nde iltizam ile sancak olmuştur.

1071 tarihinde Sultan IV. Mehmed zamanında Köprülüoğlu Fazıl Ahmed Paşa Şam valisi iken bu sancağı yeniden yazıp eyalet olmaya tahammülü olduğunu görmüştü. Kuneytara evkafı Süleyman Han vezirlerinden Lala Mustafa Paşa evkafıdır ki 300 adet mamur ve şenlikli köyleri vardı ki sanki her biri birer kasaba idi. Bu kadar zamandan beri Allah'ın vakfıdır, diye göz yumarlardı. Ancak Köprülüoğlu Ahmed Paşa yazıp vakıftan geçirenleri, imaret ve diğer giderlerini karşılayacak kadar alıkoyup geri kalan köylerini Sayda Sancağı'na katıp bir eyalet yazmıştır ki hâlâ vezirliktir ama Trablusşam gibi iltizamdır.

Eyaletinde olan sancaklar bunlardır ki yazılır

Evvelâ Beyrut Sancağı, Safet Sancağı, Akka Sancağı, Türebî Sancağı, Sayda Sancağı paşa tahtıdır ve Cebel-i Maan Sancağı. Bu sancaklarda alaybeyi, çeribaşı, timar ve zeamet olmayıp 2.060 parça asi köyler ve diğer köyler iltizam ile eyalet olmuştur.

Paşasının padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 811 bin akçedir. Paşasına sefer yoktur, zira mansıbı üzerine (---) kese maktudur. Paşası bu kadar asi köylerden bu devlet malını tahsil etmek için 2 bin yaya asker ile zapt eder, kendisine de hesap ve masraftan sonra 250 kese kalır.

Bu eyalet 500 akçe pâyesiyle 300 akçe mollaya da verilir, 7 nahiyesi var. Mollaya senede 5 bin guruş hâsıl olur. Hacı İshak Paşa zamanında acayip mamur ve şenlikli eyalet olmuştur. Bütün halkı dağlarda Dürzî ve Teymanî 70 mezhepte karışık, her türlü mahlûkat bulunur haşarattır.

Bu Sayda Kalesi Akdeniz kıyısında bir küfegili kaya üzere dörtgen kuzeyinden kibleye uzunlamasına eski yapı bir kaledir. Dört köşe büyüklüğü 3.700 adımdır ve hendeksizdir.

4 kapısı vardır. Kible tarafına Hayme Kapısı. İki yanı doğuya açıktır. Biri deniz kıyısında iç kaleye gider, kuzeye bakan bir küçük kapıdır.

Bundan iç kaleye varınca derya üzerinde 500 adım şeddadi yapı köprü ile iç kaleye varılır, 11 göz taş köprüdür. İç kale deniz içinde sanki bir adada yapılmış sağlam bir kaledir.

Çevresi 500 adım küçük kaledir. Ama cebahanesi ve balyemez toprakları kirpi gibi limana bakmaktadır.

Dizdarı ve 200 adet hisar eri vardır. Hüküm sahibi ağaliktır, nice bin pare gemilerin her birinden beşer guruh liman hakkı alır. Hatta hakir (---) tarihinde IV. Mehmed Han tahta çıktığında [1648] Murtaza Paşa fermanıyla bu Sayda Kalesi kullarını yoklamaya gelip bin esedî guruh aldım. İyi dizdarlıktır. Daima kale-nin kibleye bakan demir kapısı önündeki Lonca köşkünde dizdar oturup top menziline uzak gitse azlederler, sanki hapistir. Gece gündüz beş vaktini kale kapısı önündeki mescitte kılıp o köşte oturur.

Bu kale içinde Selim Han Camii ile dizdar, kethüda, imam, müezzin ve nefer haneleri ve 2 buğday ambarından başka bir yapı yoktur. Bir uzun ibretlik hurma ağacı var ki bu ada içinde göklere uzamıştır. Hakir Bağdad, Basra, Lahsa ve Aden'de öyle iri ve yüksek hurma ağacı görmedim. Vilâyetin yaşlıları bu hurma için bin yaşındadır, dediler. Alâmeti odur ki salkımı az olduğu mahalle yakın kible tarafına eğildiğinde o ağaç bin sene yaşamıştır, diye anlattılar. *"Allah'tan başka kimse gaybı bilmez."* [Kur'ân, Neml, 65]

Bu Sayda Limanı, bu iç kale önünden batıdan doğu tarafında şehir ucuna kadar boyu 2 bin büyük bir limandır. Kefere elinde iken gayet mamur ve şenlikli liman imiş, hâlâ bazı yerleri mamurdur. Çoğu haraptır, ama yine iyi demir tutar yapma limandır ki insan becerisi değildir. Deniz içinde Yecüc Seddi gibi şeddadi yapılar inşa etmişler ki insan hayran olur. İç kaleden tarafa derya içre kapı imiş, tüm gemiler oradan girer.

Tanrı'nın hikmeti bu limanın kuzeyinde deniz içinde kudret eliyle uzun uzun kayalar dizilmiştir. Akdeniz coşup kabardığında deniz dalgaları bu kayalara vurup dalgaları keser. Bu kayalar içinde büyük mağaralar var ki ibretliktir. Bu kayalar ile kale arası da bir büyük limandır. Büyük barçalar, kadirge ve kal-yonlar bu mahalde demir atıp yatarlar. Kısacası Akdeniz iskelelerinde böyle bir büyük liman yoktur. Açık derya altı yerde böyle bir liman olmuştur, ama temizliğe muhtaçtır.

Bu limanın kiblesi tarafındaki Sayda şehri varoşu kalesi içinde 3 mahalle ve 1.200 toprak ve kireç ile örtülü saraylar ve di-

ğer evler vardır. Bu şehirde asla ahşap bina yoktur, hepsi kârgir toloz yapılardır.

Ve tamamı (---) mihraptır, 6 adedi cumadır, geri mescitlerdir. Bunlardan kalabalık cemaate malik çarşı içinde Yeni Cami kapısı üzere tarihi:

Bismillâhirrahmânirrahîm, İnşâ'u hâze'l-Camii'l-mübâreki el-abdü'l-hakîr Ali bin Mehmed el-Ferrâg. Sene 1001

Bir yüksek ve aydınlık bir camidir.

Camii'l-bahr [Deniz Camii]. Bunun dahi cemaati çoktur, zira deniz kıyısında ve çarşıda insanların toplandığı yerde bulunduğundan namaz kılan insanlar toplanırlar. Avlusu yoktur, zira dar yerde yapılmıştır. Kule gibi bir minaresi vardır. Ama imamı asla maaş kabul etmeyip her şeyden masum ve Kelâmullah Hâfızı Şeyh Nasır Efendi'dir. Büyük evliyâdan olduğuna şüphe yoktur. Halktan uzakta bir kimsedir. Hamd olsun mübarek elini öpüp hayır dualarını aldık.

Kethüda Camii avlusunda 10'a 10 bir Şafiî havuzu var.

Kutayşoğlu Camii eski yapı büyük bir camidir.

Camii's-sûk [Çarşı Camii]. Cemaati çoktur.

Hazret-i Ömer Camii, kendilerinin imam olduğu nur dolu bir camidir ki dua kabul olunan mahaldir, sanki Mısır'da Cami-i Ezher'dir. Aras Kapısı'nın dışında kapı önünde,

Berranî Camii, bir küçük camidir. Bu camilerden başkası mescitlerdir.

7 medrese ve dârülkurra, 2 dârülhadis ve 7 sıbyan mektebi vardır:

3 hamamı var, biri Emir Hamamı, biri Çarşı Hamamı, suyu ve havası hoştur ve biri Şeyh Hamamı.

4 hanı var ki her biri kale gibi hanlardır. Evvelâ Pirinç Hanı, Küçük Han ve iskele başında Frenk Hanı, yedi kralın konsolosları bu handa kalırlar, kale gibi sağlam bir handır. İçinde 300 adet kat kat odalar vardır.

Dışarıda, duvarın dört tarafı dükkândır. Bu şehir içinde toplam 400 adet dükkân vardır. Bütün değerli eşyalar mevcuttur. Ama bedesteni yoktur. Bütün sokakları geniştir ve iki tarafı yaya kaldırımıdır, tertemiz yolları vardır.

Halkı da pâk mezhep, pâk inançlı fakirleri sever ve gariple-

rin dostudurlar, Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezhepli ve tevhid eh-
lidirler. Ancak paşalı olanlar Numan ibn Sâbit mezhebindedir.
Tefsirci, hadisçi ve Kur'ân hafızı hesapsızdır. Dört mezhepten
müftüsü, nakibüleşrafı ve ayanı vardır.

Halkı genellikle tüccar ve denizcidirler. Bütün halkı alaca
cübbe ve kereke giyip başlarına beyaz sarık sararlar.

Kadınları gümüş ve saf altından arakıyeler giyip üzerlerine
beyaz çarşaf bürünüp ayaklarına kadife çakşır giyip sarı çizme
ile gezerler. Seçkini, halkı ve kadını erkeği gözlerine Arap sür-
mesi çekerler.

Bu şehrin havası ağırdır. Temmuz'da hurma pişiminde Al-
lah saklasın insan başından pişer. Onun için halkının yüz renk-
leri kırmızı olmayıp sarı olduklarından mahbûb ve mahbûbesi
övlümüş değildir. Ama halkı gayet rençperdirler, hâkimlerine
itaatkârdırlar.

Gerçekten bu şehrin suyu âbıhayat olmasa havasının kö-
tülüğünden insanları helâk olurlardı. Bu şehrin batı tarafından
akan nehre Kumil Nehri, yani Kehle Suyu derler. Kible tarafın-
dan akan nehre Bergus Nehri, yani Pire Suyu derler. Onun için
halkı pire ve kehleden âciz ve bizarlardır. Bu nehirler tılsım ile
akmıştır. Acayip hikâyesi vardır.

Bu şehrin yiyecek, içecek ve ürettiklerinden, hurması, limon
ve turuncu, şeker kamışı, zeytin, incir, nar, cümmeys ve muz
olur.

Bütün kadınlarının kârları ipek böceği beslerler, zira iyi mah-
sulleri dut ve pamuktur. Gayet verimli ve bolluk liman şehirdir.

Sayda velilerinin ziyaret yerleri

Evvelâ Hayme Kapısı'nın dışında deniz kıyısında Hazret-i
Eba'r-rûh Tekkesi, Resulullah'ın alemdarındır. Bir İrem Bağı
mesiregâh, Bektaşî tekkesini yuva edip yatmaktadırlar. Baş
kabak yalınayak âşık-ı şeydâ Bektaşî fukaraları vardır. Şehrin ve-
zir ve uleması bunda ayş u işret ederler bir nazargâhtır. Şeyhi
Kandiye Kalesi gazilerinden Yeniçeri Dede derler bir candır, ge-
len geçenlerin yoluna canlar feda edip hüsn-i ülfet ile bezenmiş
bir güzel huylu dervıştır ki bu tekkeyi ihya edip İrem bağları gibi
bir bahçe etmiştir.

Aras Kapısı'nın dışında Şeyh Musa ve Şeyh Eba'r-rîş ve Şeyh Cemaleddin. Bunlar Beyrut'tan gelip Sayda'ya girecek yerde, surun dışında ana yol üzerinde medfunlardır ve sahabelerdir.

Bunlara yakın şehre giren âbıhayatın su kemerleri dibinde vezirlere mahsus bir yüksek köşk vardır, orada Şeyh Abdullah-ı Hamavî bir kubbede medfundur. Her kimin atı sıracı getirse onun kabrini üç sabah üçer kere dolaşsa Allah'ın emriyle şifa bulur, denenmiştir.

Şeyh Kasım ve Hazret-i Saydûn Nebî *aleyhisselâm* ziyareti: Bunlar Benî İsrail peygamberlerindendir Kudüs'ten bu Sayda'ya gelip Sayda'yı ilk defa bunlar imaret edip oturdukları için Saydûn'dan bozma Sayda derler. Bu peygamberin ismiyle isimlenmiş bir mamur şehirdir. Bu şehirde nice ziyaretler vardır ama hakir türbelerine yüz sürdüğüm bu sultanlardır. *Allah rahmet eylesin.*

Sonra vilâyet valisi Hacı İshak Paşa'dan ihsanlar ve 10 adet atlı yoldaşlar alıp ziyaret maksadıyla bu varoş kalesini dolaştık. Kale dışında asla ev yoktur, baştan başa bağ, bahçe, gülistan, nahlistan ve bostandır.

Deniz kıyısında Beyrut tarafında Seb'atü'l-uyûn ile Evvel Nehri arasında 3 bin sahabe yatmaktadır. Şehrin bazı dindar insanları Cuma gecesi yalınayak varıp Tekâsür suresini okuyarak ziyaret ederler.

Hazret-i Ömer zamanında kuşatma sırasında bunlar Rum, Ermeni ve Çingene elinden şehit olmuşlardır. O yüzden bu şehirde Rum, Çingene ve Ermeni yaşamaz ve gelmezler, ama Yahudi çoktur. Hepsi muhattem ve siyah poşu işlerler. Bu Sahabeleri ziyaret edip kible tarafına yönelip,

Hâre Köyü: 150 haneli Müslüman köyüdür. Sonra,

Kaziyye Köyü ve ona yakın,

Deyr-i Zihranî Köyü: Kale gibi bir Çingene, Rum ve Frenk kilisesidir. Gelen gidenlere nimeti boldur. Ve ona yakın,

Zihranî Nehri: Bir tatlı sudur. Büyük Cebel-i Lübnan'dan toplanıp bu mahalde Akdeniz'e karışır. Hakir atlarla sıkıntı ve zorlukla geçip,

Akabiye Köyü, oradan geçip,

Sarfael Köyü: Hazret-i Yahuda oğlu Sarfael burada bir tepe

üzerinde medfundur ve ziyaret yeridir. Bu köyün deniz kıyısında beyaz bir türbe içinde Hazret-i Hızır makamı vardır, bütün insanların ziyaret yeridir. Oradan yine kibleye,

Ensar Köyü yakınında 1.700 sahabe 54 tarihinde Muaviye Şam'da iken bunlar şehit olup bu mahalde yatmaktadırlar. Bazıları kubbeli ve kimi mezar taşları ile bellidir. Onun için bu mahalle Ensar Köyü derler. Zira bu sahabelerin çoğu Ensarlar idi. Sonra bunları Abdülmelik bir duvar içine almıştır. Yapıları tarihi ile belli bir ziyaretgâhtır. Bu sahabelerin doğusunda bir âlî yerde beyaz inci gibi bir kubbede,

Hazret-i Yakub oğlu Hazret-i Meyail ziyareti: Gerçi peygamber değildir, ama peygamber oğludur. Halk "Hazret-i Yusuf'u kuyuya atan bunlardır" diye isnat ederler, o kadar itibar edip ziyaret etmezler ve yoldan biraz uzaktır. Sonra,

Adlun Köyü: İskender hekimlerinden Adlun burada gömülüdür. Onu geçip yine o mahalde deniz kıyısında bir göz yüksek köprü ki gökkuşağına benzer bir kara köprüdür. Altından akan Reytan Nehri, Rebve ve Berid Nehri üçü bir olup âbıhayat olur. Baalbek Ovası ve Şıkıf Kalesi dağlarından, Zübdaniye dağlarından doğup bu Kasımiye Kalesi dibinde Akdeniz'e karışır bir hayat veren bir sudur. Onu köprüden geçip Sayda'dan 12 saatte,

Kasımiye Kalesi'nin özellikleri

Sayda toprağında paşa hâssıdır ve subaşılıktır. Nahiye olmakla naipliklidir. Kalesi deniz kıyısına bir top menzili yakın Reytan Nehri kenarında bir tepe üzerinde dört köşe bir küçük kaleciktir. Büyüklüğü 400 adımdır. İçinde 40-50 Urban haneleri var. Dizdarı, neferi ve başka imaretten bir eser yoktur. (---) tarihinde (---) (---) bina etmiştir. Oradan kibleye deniz kıyısı ile 1 saat gidip,

İbretlik Re'sü'l-uyûn'un özellikleri

Bu memleketler Yunan İskender hükmünde iken hekimleri hikmet ile yapmış. Deniz kıyısından 100 adım uzakta, deniz içinde yüksek bir kule yapmışlar ki boyu 50 Mekke ziraidır. Bu kulenin ortasının tam zirvesinde 10'a 10 bir havuzu vardır, gayet berrak sudur. İçinde nice kıymetli eşyalar gözüktür. Nice ser-

dengeçti adamlar dalgıçlık edip dalarlar, bir adam boyu gitmeden katı yaydan ok çıkar gibi sudan yukarı fırlarlar, ama zarar vermez. Bazı canlar ağır olmak için iri taşları kucaklayıp dalarlar, yine bir adam boyu inmeden su yüzüne çıkar. Her ne zaman bir canlı girip dalsa o an dışarı çıkar ama taş ağaç cinsi atsalar zarar etmez.

Girip yıkananlara zarar isabet etmeyip hummadan kurtulur. 40 gün suyundan içen cüzam hastalığından kurtulur, denenmiş âbıhayattır.

Hikmet bu ki bu deniz içinden böyle hayat suyu, bu yüksek kulenin tepesinde coşkun deniz gibi taşıp kulenin dört tarafından deryaya dökülüp karışır. Gariplik bu ki bu kulenin yakınında bir yüksek dağ yoktur ki bu kaynak ondan gele, acayip hikmettir. Hatta Maanoğlu asi iken,

“Bu kule tılsımlıdır. Bunda görülen değerli şeylerden başka define vardır” diye adam üşürüp Ferhadi külünklerle bir taşını bile koparamayıp nice zaman toprakla dövüp zerre kadar zarar vermediğini görüp vazgeçer, büyük seyirliktir. Bu hayat suyunu içip oradan 1 saat,

Sur Kalesi’nin özellikleri

Deniz kıyısında Büyük İskender yapısıdır. Sonra (---) tarihinde Melik Tahir fethidir. Sonra Yavuz Sultan Selim Han’a savaşmadan itaat edip anahtarlarını Hayre Bay vasıtasıyla Selim Han’a teslim ettiler. Sayda toprağında voyvodalık ve nahiyedir. Kalesi Akdeniz kıyısında bir körfez sonunda eski bir taş kaledir. Daha önce büyük kale imiş. Hâlâ harabesi çoktur. Çepçevre büyüklüğü 6 bin adımdır.

Mamur yerinde 3 mahalle ve 300 toprak örtülü hane vardır. 1 camii var, Melik Tahir’indir. Daha önce kiliseden çevrilmiş. Ve 3 mescit ve 1 küçük hamamı var, yazın kapalı durur. 20 dükkânı ve 1 küçük hanı var.

Ama 1 mamur kilisesi var ki bütün kâfirler itibar edip dip Frengistan’dan yiyecek ve içecek adakları gelir ibretlik manastır-
dır. Kâfirlerin inançlarınca İskender’in ibadetgâhıdır, derler. Burada bu kiliseye değer verdiklerinden bir kâfir mahallesi vardır, hepsi Rumlardır. Ama asla Türkçe bilmezler, hepsi Arapça ko-

nuşurlar ve Rumca da bilmezler. Yemin eyleseler *Vahhedallâhu bi-sırrı Şem'ûn* derler.

Bu Sur Kalesi bir kumsal yerdedir. Deniz kıyısında limana nazır bir mamur ve bakımlı sağlam kalesi var, Sinan Paşa yapı-sıdır. Dizdarı ve hisar eri elli neferdir.

Limana yönelik birkaç küçük topları var, ama gayetle büyük limana sahiptir. Kalenin kuzeyi ve kible tarafı da sekiz rüzgârdan emin büyük limanlardır. Akka Limanı'nda kışla-maktan korkan kalyonlar buraya gelip demir bırakmadan yatar-lar, hoş limandır. Ama şehrini günden güne kum derya gibi ge-lip basmaktadır. Eski zamanda kum tılsımı var imiş. Maanoğlu "Bunda define vardır" diye harap edince kum her taraftan bu şehre girip yayılır, onun için mamur değildir.

Bunu da seyredip deniz kıyısı ile Akka yönüne gitmedik, zira 1058 [1648] tarihinde IV. Mehmed Han'ın tahta çıkmasında Murtaza Paşa ile bu kaleyi gezmiştik. Buradan sol tarafta doğu-ya dağlar içinde 3 saat gidip,

Mareke Köyü: Taşlıklar içinde 100 evli ve 1 camili Müs-lüman köyüdür. Zeytinlik cihanı tutmuştur. Bu mahalde Safet Sancağı sınırı tamam olup Safet Sancağı'dır ki,

Taberistan Vilâyeti yani Kenan Eyaleti: Bütün tarih kitap-larında Kenaneli dedikleri bu mahallerdir. Oradan kibleye 2 saat gidip,

Terzad Köyü: 200 evli, bağlı bahçeli, havası güzel, halkı se-vimli Müslümanlardır. Burada Hazret-i Yakub oğlu Hazret-i Hesyan, bunların peygamberliğinde ihtilaf vardır, ama *Yahûdâ Tarihi*'nde,

"Yakub evlâtlarının hepsi peygamberdir" diye yazmışlar. Bu, Hesyan ibn Yâmen ve Yahûdâ ile Mısır'a Hazret-i Yusuf'tan tahul almaya gidenlerdendir.

"Bu köyde bir kubbe içinde medfundur" diye itibar edip ziyaretgâhtır.

Köyün dağı taşı dut ve zeytin ağacıyla bezenmiştir. Ama halkı dürüst Rafızîlerdir.

Bir gece konuk olup oradan göklere uzanmış yüksek bir da-ğın tepesine çıkıp batı tarafında Akdeniz'i, Akka Kalesi'ni ve Nakura Boğazı'nı seyrettik. Doğu tarafında Baalbek ovaları,

Cebel-i Lübnan, Şıkıf Kalesi ve Zübdaniye Kalesi tamamen gö-zükmekte idi. Yeryüzü sayfası bukalemun nakşı gibi belli idi. Bu yüksek dağa o kadar çıktık ki sanki meleklerin sesleri duyulur-du.

Nakur Dağı derler, meşhurdur. Bu dağda bütün ağaçlar ve taşlar mevcuttur, ancak cümmez ağacı yoktur. Zira o mübarek ağaç sahil yerlerde olur. Oradan kibleye dağlar ve taşlar aşip bir tepe üzerinde,

Hazret-i Yakub oğlu Yahuda oğlu Hazret-i Sayyah ziyareti

Bu Hazret-i Sayyah yüksek sesle bağırdığı için mübalağa ile sayyâh dediler. Yakub Nebî'nin torunudur. Peygamber olup su-huf inmiştir. Bir yüksek kubbe alâmetleri var, ancak bir hasır dö-şelidir. Kandil ve türbedarı yoktur. Mezarına yakın köyler tama-men Dürzî mezhebinde Rafızîlerdir. Ve İbrî dili bu dağlardaki melunlarda kullanılır.

Bu Hazret-i Sayyah'ın dört tarafında birer ok ve kurşun menzili tepeler üzerinde gözüken kubbelerde tamamen Hazret-i Yakub, İshak, Ays, Efrâyim ve Yahuda evlatları yatmaktadır. İsim ve resimleri ile yazılı ziyaretgâhlardır. Zira bu diyar Benî İsrail Vilâyetidir. Peygamberlerini ve evlâtlarını isim ve yerleriyle bi-lip birer alâmet yapmışlardır ve tarihlerinde tamamen yazılıdır.

Bu hakir hemen yolumuz üzere yakın olup ziyaret ettiğimiz evliyâ ve enbiyaları yazdık. Ama bu mahallerde 28 adet nur dolu mezar daha ziyaret eyledik. Onların isimlerini bilmediğimiz-den yazmadık ve soracak kimseler bulunmadı. Gerçi bu diyarın Dürzî, Rafızî kavimleri atalarından intikal eden peygamberleri ve oğullarını ne tarafta yatmakta olup isimleri nedir tek tek bi-lirler. Ama sorması zor bir alay yağı asi adamlarla görüşmek zor-dur. Dilleri Arap diline yakın başka bir lehçeleri var, tercümana muhtaçtır. Ve ümmet-i Muhammed'i bir ekmek için katlederler.

Hamd olsun bu Benî Kenanelinde zikrolunan 37 peygambe-ri ve peygamber zâdeleri ziyaret edip mübarek ruhları için her birine birer Yâsin-i şerif ve Fatiha okuyup şefaatlerini istedim ve ruhaniyetlerinden yardım isteyip sağlık ve esenlikle yola devam edip kible tarafına 1 saat gidip,

Efendimiz Hazret-i Ali ağacı ziyareti keremallâhu veche

Yol üzerinde geniş bir yeşillik yerde göklere doğru uzayıp gitmiş, beş adam kucaklar, ne çınar, ne kavak ve ne cümmezdür, bir çeşit şirin ağaçtır ki dillerle anlatılmaz. Hazret-i Ali bu mahallerde yatmakta olan Anterleri Hazret-i Resul'ün izniyle gelip,

“Yâ Anter” diye çağırınca nice Anterler topraklar başlarını çıkarırlar, hepsi silâhları ile defnolunmuşlar idi.

“Evet yâ Ali” deyip cevap verirler. Bunları Hazret-i Ali görüp birinin elinden nobutunu, yani asasını alıp o asayı yere sokunca Allah'ın emriyle o kuru ağaçtan yeşil yapraklar çıkar. Anterlerin bazıları Ali'den bu kerameti görüp,

“Âmentü billâh [Allah'a inandık] yâ Ali” derler. Hazret-i Ali de “Mûtû biemrillâh [Allah'ın emrine itaat ediniz]” buyurdukları saat hepsi yerle bir olurlar. Hâlâ ol mahalle Anter Deresi derler. 1 asadan hâsıl olan Ali Ağacı o mahaldedir. Hâlâ 1.080 yıldan beri o taze dal ağaç bu gölgelikli yüksek ağaçtır.

Bu ağaç belli olduğu gibi Hazret-i Ali Düldül'ünü şecere bağlayıp mübarek gölgesinde dinlenir, başlarını koydukları yerde bir taş tas gibi çukurdur. Sonra uykudan uyanıp abdest tazelemeye su bulmayıp mübarek elleri ile yeri kazınca o Ali Ağacı gölgesinden bir âbıhayat çıkıp abdest tazeler. Hâlâ Ayn-ı Ali [Ali Pınarı] ismiyle bilinen turna gözüne benzer pınar, tatlı bir kaynaktır. Gelen gidenlerin yangınını söndürür. Bu mahalde bir taş a Düldül'ün ayakları tesir etmiş ki hâlâ bellidir.

Bunları seyredip yine kibleye 1 saat dere ve tepeler içinde geçip,

Tibnin Pınarlarının özellikleri: On yerden kaynar gözlerdir. Her birinin lezzeti, ismi ve özelliği vardır. Bu mahalde büyük bir han yapılmıştır ki her sene ilkbaharda nice bin adam bu alana çadırlarıyla gelip konarlar. Büyük bir topluluk olup içip eğlenip adı geçen pınarlardan her biri hastalığına göre şifa bulurlar. Her biri defalarca denenmiş pınarlardır. Evvelâ,

Tibnin Pınarı: Yürek ağrısına; yürek sıkılmasına, hafakan ve sar'a Allah'ın emriyle 7 gün içen iyileşir.

Râdim Pınarı: Nikrise, istiskâya, berasa ve yerekana yararlıdır.

Serî Pınarı: Cüzama, kubaya ve gayri hararete gayetle hızlı şerbet olduğundan Serî Pınarı derler. Bunu içenin kendini gayet sıcak tutup sıcak yemekler yiyip soğuktan sakınması lââzımdır.

Dilbiye Pınarı: Bir kayadan şadırvan gibi fışkırır. 10 adım kadar akar. Yine orada Şeyh Mesud hazretleri yüksek bir kubbe içinde medfundur. Adı geçen pınar o türbenin altına girip kaybolur. Bu kaynağın özelliği; bir adam humma rahatsızlığına yakkalansa sabahleyin üç gün girse kurtulur. Cenabet adam girse kaybolur. Su içmek isteyen adam pınarın başına varıp “Ey Şeyh Mesud benim susuzluğumu gider” diye rica etse, o an Allah’ın emriyle pınar akıp içerler. Lezzetli bir sudur, yıllar ve aylar geçse de daima yapısı böyle olup bu hâl üzere akar. Bazılar bu pınara Mesud Atşanı derler, ulu ziyaretgâh ve berrak sudur. Sonra,

Has Pınarı: Kırk gün bu pınardan içenin göz ışığı o kadar artar ki aydınlık gündüzde gökyüzüne baksa yıldızları göre, Allah’ın emriyle sıhhat bula.

Aynü’l-hayat: Dimağdan inen hastalıklara, sevdâya, basura, beheka ve felce gayet yararlıdır.

Ruh Pınarı: Yedi gün içen vücudundaki çıbanlardan, kabarcık, cereb ve sızılardan ve diğer beden rahatsızlıklarından kurtulup Allah’ın emriyle ruh kuvveti bula.

Hazret-i Yakub aleyhisselâm Pınarı: Bundan yedi gün perhiz edip içenin bedeni bütün rahatsızlıklardan kurtulup vücudunda asla zerre kadar hastalık ve sıkıntı kalmayıp anasından doğmuş gibi sağlıklı ve neşeli ola, Allah’ın izniyle.

Nisa [Kadın] Pınarı: Bunu içen insan yedi gün perhiz ede. Sağlıklı olup 1 mertebe kuvvet ve kudrete yete ki eğer on cariyesi olsa hepsinin hatırını hoş ede. Gayet kuvvet verici tatlı sudur.

Jerjib Pınarı: Bundan 40 sabah ve akşam içen kişinin cahilliği ve salaklığı gidip öyle akıllı ve bilgili olup hafızası o dereceye erişe ki insanlardan duyduklarının hepsini ezberleyip unuttuğu manalar hatırına gelip Aristo akıllı ola, *vesselâm*.

İmdi safalı kardeşlere şöyle malum ola ki bu pınarların hepsini Hazret-i Yakub’un mucizesiyle Cenâb-ı Bârî bağışlamıştır. Sebebi odur ki Hazret-i Yakub’dan kavmi mucize isteyip nice mucizeler görüp imana gelmediler. Sonunda Hazret-i Yakub onlara beddua edip hepsi hasta oldular, canlarına tesir eyleyip,

“Bizi bu dertten kurtar, imana gelelim” diye söz verdiler. Hazret-i Yakub Cenâb-ı Bârî’ye dua edince duası kabul oldu. Hâtiften bir ses gelip

“Ey Yakub! 10 evlâdınla filân sahraya var. Her oğlun birer yer kazsınlar. Ondan çıkan suları içsinler” diye emredince hemen Hazret-i Yakub 10 evlâdıyla bu Tibnin Pınarı yerine gelip her biri birer yer kazdı. Bu pınarlar çıkınca o an Hazret-i Cibril-i Emin Hak tarafından gelip her pınarın özelliklerini bildirdi. Bütün insanlar içmeye başlayıp Allah’ın emriyle hepsi inci tanesine dönüp bir ağızdan “*Lâ ilâhe illallâh, Yakub nebiyyullâh/Allah’dan başka tanrı yoktur, Yakup onun peygamberidir*” deyip İslâma geldiler. Hâlâ o kavmin evlâtları bu pınarlar yakınında sakinlerdir. Bir derde düşen onlara gelip onların göstermesi ile bu pınarlardan içip iyileşirler. Acayip Tanrı ihsanıdır.

Bu pınarları Hazret-i Yakub oğullarına kazdırdığı için Uyûn-ı Tibnin yani ayn-ı ibnî demek olur. İbretlik pınarlardır. Bazı hekimler gelip bu pınarların faydasını orada olan hücrelere yazmışlar ve kazmışlar. Hamd olsun hakir hepsinden şifa niyeti ile içip Şeyh Mesud-i Atşânî ve Hazret-i Yakub ruhu için Yâsin-i şerif okuyarak yola devam edip bu pınarlar yakınında,

Tibnin Kalesi: (---) tarihinde Buhtu’n-nasr güç bulmasın diye bu kaleyi Benî İsrail kavmi yapıp sığındılar. Buhtu’n-nasr Kudüs’e gelip harap edip bu kaleyi de alıp halkını kebab etmiştir.

Sonra (---) tarihinde İspanya elinden Melik Tahir fethedip yine küffar tamah etmesin diye bazı yerlerini yıkmış. İçinde Hazret-i İbrahim Halilullah hanesinden başka bir yapı yoktur. Safet toprağında nahiyedir ve Halilullah hanesi sebebiyle bazı Arap kabileleri gelip çadırlarıyla konarlar.

Bu Halilullah’ın haneleri eski bir taş yapı bir cevher yüzük hanedir. Hazret-i İbrahim’e Hazret-i Cibril-i Emin suhuf ile indiğinde kârgir duvarı ikiye bölünüp sanki peynir gibi yarılmıştır. Bir parlak ve cilâlı yarıktır.

Bu kutlu hanede bilenmiş gibi uzunlamasına sarı bir taş vardır. Hazret-i İbrahim Halil’in yastığı imiş. Mübarek başları yeri hâlâ bellidir. Birkaç kere çirkin Frenk yerinden koparıp çalmaya kalkışmış, ancak bir nebze kıpırdatamamışlar, hâli üzere bırakmışlar ve birkaçı helâk olup kurtulanlar kaçmışlar.

Hâlâ bu mübarek ev bütün halkın ziyaretgâhıdır. Yaratan'a binlerce hamd ü sena olsun onu da ziyaret ettim. Ve bu ziyaretin kuzeyi yakınında bir kayalı tepe üzerinde,

Hazret-i Yakub oğlu Hazret-i Yusuf oğlu Hazret-i Efrâyim oğlu Hazret-i Sadîk aleyhime's-selâm ziyareti: Gazi Sinan Paşa bir ulu türbe inşa edip Hazret-i Sadîk orada medfundur. Rafızîler içinde kalmış ama inanırlar, yemin etseler "Hazret-i Sadîk hakkı için" derler. Oradan yine kibleye,

Aynete Köyü: Bir öz içinde 100 evli Dürzîlerdir. Oradan yine kibleye 1 saat,

Sûk-ı Unûk Köyü, Üc'un babası Unûk burada yatar. Kabri bir kayalı dere içinde bir mağaradadır. 200 haneli Dürzî köyüdür. Haftada bir kere pazar durduğu için Sûk Köyü derler.

Ceyş Köyü: 100 evli tenasühî mezhebinde melunlardır. Ama mahbûb ve mahbûbelerine, suyu ve havasına aşk olsun ki her birinin ceylân gibi cadı gözleri var ki,

Görenin aklı gider özge temâşâdır bu

mısraı onların hakkındadır. Bu köyü geçip yokuş aşağı,

Cinin Deresi derler bir dereciktir ki cehennem çukuruna benzer tehlikeli ve korkulu amansız bir yerdir. Ta Sayda'dan bizimle tayin olunan kılavuzlarımızın akılları başlarından gidip silâhlarımızla dikkatli olarak hamd olsun çekinmeden selâmetle geçip dereden dar çıkıp,

Yâzûn Köyü: Bu da 100 evli Rafızîlerdir. Oradan,

Aynü'z-zeytun ve Ayn-ı Mîrûn Köyü'nün özellikleri

Bu iki pınar Safet'in batısında Zabolke Dağı eteğinde Yâzûn Köyü'ndedir. Mîrûn Pınarı, bu köyde büyük mağaralar vardır, her birine biner ikişer biner adam sığar. Âd ibn Şeddad'dan kalmış bir mağara içinde büyük havuzlar vardır. İçinde bir damla su yoktur. Ta ki Yahudi bayramı günleri Arap ve Acem'den genellikle Dürzî ve Teymanî'den, Yezidî ve Mervanî'den nice bin haşarat mahlukat cinsi derinti askeri gibi mağaralar içre toplanıp dururlar.

Allah'ın hikmeti, bir seneden beri boş olan havuzlar Yahudi bayramı günü kayalardan yıldırım gibi gürleyerek bir saf su

çıkıp bütün havuzlar ağzına kadar giren girenin olup her türlü milletten insanlar girip yıkanırılar. Allah'ın hikmeti sihirli, zehirlenmiş, sıtmal, felçli ve tasalı olan kimselerin üstlerinden uğursuzluk gidip taze can bulurlar. Bu hâl üzere üç gün üç gece nice bin insan burada içip eğlenip bu can bağışlayan sudan küplere ve testilere doldurup vilâyet vilâvet "Ayn-ı Mîrûn" diye hediye gönderirler, yetmiş derde devadır.

Üç günden sonra yine su kaybolup sonra gelenler havuz içindeki sulardan içip alırlar. Vilâyet halkının inancı odur ki "Bu pınar, Hazret-i Yakub'un gözü yaşından bir damla alâmettir" derler ve "Hazret-i Yakub ve İshak bu mağaralarda oturur idi" derler. Gerçekten de ulu nazargâhtır. Hakir ziyaret ettiğimizde mevsimi olmamak ile havuzlarda bir damla su yok idi. Ancak iki rekât namaz kılıp dua ettik.

Bu ziyaret ettiğimiz köyleri toplam 11 saatte geçip,

Yahudi yurdu Safed-i Safet Kalesi'nin özellikleri

Yeryüzünde Tufan'dan sonra ilk defa mamur olan Musul yakınında Cûde kasabasıdır ki hakkında "(Gemi de) Cûdî dağının üzerine yerleşti" [Kur'ân, Hûd, 44] âyeti inmiştir. Sonra Şam, Sâm bin Nuh yapısıdır, sonra bu Safed'i yaptı. Ta Hazret-i Yakub'a gelinceye kadar öyle mamur oldu ki dere ve tepesi insanlarla dolu idi. Benî İsrail'in asıl vatanıdır. Sonra Yahya Peygamber'in kanını istemek için Buhtu'n-nasr gelip İsrail kavmini katledip Safet'i de harap etti. Sözü'n kısası, yetmiş devlet eline girip (---) tarihinde Sultan I. Selim Çerkezler elinden savaşız alıp içine Mısır'a gitmeye güçleri olmayan askeri koyup Mısır'a gitti.

Hâlâ Sayda Eyaleti'nde sancaktır ama iltizam ile tasarruf olunur. Sancakbeyinin hâssı padişah tarafından 373.800 yük akçedir, bin tüfenkî askerle (---) (---) yük akçe padişah malı tahsil eder ve kendine senede 100 kese kalır. Daha önce Şam Eyaleti olmak ile yazım sırasında 106 timar ve 9 zeamet yazılmıştır. Bunlar sefere memur olmayıp gelen gidenleri, hacıları, ziyaretçileri Kudüs'e, Şam'a ve iskelelere götürüp getirmeye memurlardır.

Alaybeyileri ve çeribaşları vardır. Ve 300 akçe şerif kadılık tür ve nahiyesi 400 asi köydür. Senede kadıya 6 kese hâsıl olur.

Kalesi haraptır. Dizdarı, hisar eri, kethüdayeri, yeniçeri ser-

darı ve ayanı yoktur. Ama Yahudisi çoktur. 4 mezhep müftüsü ve nakibüleşrafı vardır.

Kalesi göklere baş çekmiş yüksek bir kaledir. Aşağı derelerden ve şehirden 1 saatte çıkılır. O yüksek dağın zirvesinde yuvarlak taş yapı bir köhne kaledir. Fetih sırasında Melik Tahir Frenk elinden fethetmede zorluk çekince bazı yerlerini yıkmış. Hâlâ içinde keçi ve koyun kışlar. İnsanlardan ve imaretten bir şey yoktur.

Ama aşağı varoşu mamurdur. Gayyâ deresi gibi yerlere yapılmış kat kat hanelerdir. Tamamı 7 mahalle ve 1.300 mamur toprak ve kireç ile örtülü hanelerdir.

Ve (---) adet mihraptır. Kalabalık cemaate malik çarşı içinde Şeyh Nime hazretlerinin camii dört köşe duvar üzere bir kubbeli dört köşe bir camidir. Boyu ve eni ellişer ayaktır. Cami içinin dört tarafı birer adam boyu beyaz ham mermer kaplıdır. Ondan yukarısı 2 arşın boyu bukalemun nakışlı ibretlik çiçeklerle süslenmiş çinidir. Ve mihrabı üzerinde kâşî kitâbeler içinde “*İnnemâ ya’mürü mesâcidallâh/Allah’ın mescitlerini ancak ... olanlar imar ederler*” [Kur’ân, Tevbe, 18] âyeti yazılmıştır. Yan pencereleri üzerine kâşî kitâbeler içinde: “*Küllü men aleyhâ fân/Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır*” [Kur’ân, Rahmân, 26] âyeti yazılıdır. Bu camiin kible kapısı dışında yine cami sahibi Şeyh Nime hazretleri medfundur.

Bu camie yakın Muallâk Camii. Altı boş olup mahzenler olmakla Muallâk Camii derler. İki taraftan yedişer ayak taş merdiven ile çıkılır eski büyük camidir.

Kızıl Cami tek katlıdır, bunlardan büyüktür. Şehir hâkimi Sâlih Bey tamir edip cennet olmuş, boyu 120 ve eni 80 ayaktır. Cami içi tamamen kârgir kemer toloz kubbe binadır. Ve minberi üzere tamirine tarih:

*Ce[ddede]hu Sâlih key yelka’r-rızâ anhu’l-kaza,
Yâ dâhi Mevlâhu’l-kerîm tarihuhu leke’r-rızâ.*

Sene 1082

Mihrabı üzere iri yazı ile Âyete’l-kürsî yazılmıştır. Camiin ve avlusunun altı direklerle yapılmış sarnıçtır. Kış mevsiminde dolup yaz günlerinde belde halkı içip susuzluklarını giderirler. Yağ-

murdan toplanan buz parçası gibi bir sudur. Bu avlunun boyu ve eni yüzzer ayaktır. Kible kapısı üzere kule gibi bir minaresi var. Serpuşu kurşunla örtülüdür. Cami çatısı kireç sıvalıdır. Avlu kapısı üzere tarihi budur:

Bismillâhirrahmânirrahîm, Emera bi-inşai hâze'l-Camii'l-mübâraki Mevlânâ es-Sultanü'l-melikü'd-diunyâ ve'd-dîn Sultanü'l-İslâmi ve'l-müslimîn, kâtilü'l-keferati ve'l-fecerati ve'l-mütemerriidîn, serîrü's-sâlihi [Baybars as-Sâlihî] aksimu Emîrü'l-mi'minîn ve zâlike fi seneti erba' ve seb'in ve sitti mi'e [674] yazılmıştır.

Eynesî Camii, Eşertâh Camii, yani Kırklar Camii, Suvâbin Mahallesi'nde Şeyh İsa Camii, Kürt Mahallesi Camii ve Mismar Camii'ne Medrese Camii de derler. Bu camilerden başkası mes-citlerdir.

Ve 6 medrese vardır. Evvelâ Mismariye Medresesi büyük yapı ve sağlam vakıftır. 1 dârülkurrâ ve 7 sıbyan mektebi vardır.

7 zaviye ve 6 hamamı var, üçü yaz kış işler. Paşa Sarayı yakınında Amberiye Hamamı: Gerçekten bütün duvarları ham amber kokar. Suyu, havası ve binası gayet hoştur. Bu hamamın misli meğer Aydın Güzelhisarı'nda Sultan Hamamı ola. Bir hamam da Yeni Hamam, bu o kadar mükellef değildir. Ve bir de Attârin Hamamı, hamamın biri kapalıdır.

3 hanı var. Biri kale altında (---) Paşa Hanı, kale gibi demir kapılı büyük handır. Dört köşe, eni ve boyu eşittir. Çepçevre büyüklüğü 600 adımdır. Kat kat dörder kat hücrelerdir. Daha önce içinde 12 bin Yahudi sakin imiş ancak hâlâ 2 bin kadar kalmıştır.

Bu şehrin 3 bedesteni vardır. İkisi hâlâ kapalı ve dükkânları kilitlidir. Gelen gidenlere misafirhane olmuştur. Ama Şeyh Nime Camii yakınında Sinan Paşa Bedesteni mamur ve süslüdür. 15 ayak taş merdiven ile inilir ve çıkılır. İki başında demir kapıları vardır. Tamamı 22 dükkândır, hepsi kârgir binadır. Bundan başka bu şehir içinde 120 dükkân vardır. Bütün kıymetli eşya onlarda mevcuttur.

Bütün evleri kârgir yapıdır. Dört köşe beyaz taştan yapılmadır, asla ahşap bina yoktur. Meğer hane kapıları ola. Bunlardan, mükellef, sağlam yapı, büyük saray ve havadar yüksek Paşa Sarayı'dır. 70 adet mükellef ve mükemmel odalardır. Dai-

ma hâkimlere meşrutadır. Yüksek divanhanesinin kapısı üzerinde tarihi budur:

*Elâ yâ dâmî lâ yedhulke zulmî
Ve lâ ya'dirke sahibüke eyne mânî
Fe-ni'me'dâru te'vî külle dayfın
İzâ câ'e'd-dayfu bihi zâka'l-mekânî
Ve hâza imaretü Mehmed bin Perî.*

Sene 980

Li-Mevlânâ ızzinâ Es-sultanu'l-Melik Tahir Ebû Sa'îde."

Bu Safet şehrinin bağ ve bahçesi dut ve zeytindir. Suyu ve havası hoş yayladır. Zira göklere yükselmiş bir dağın üzerinde yapılmıştır. Gayet lezzetli âbıhayat suları şehre havale dağlardan gelir. Melik Tahir'in iki göz can bağışlayan çeşmesi vardır. Ama zulümden bu şehrin halkı fukaradır. Müslümanından Yahudisi çoktur.

Toplam 7 mahalle Yahudi 9 bin haraçtır. Daha önce 70 bin Yahudi mevcut büyük bir şehir imiş. Hâlâ kat kat dere ve tepeler üzerinde haneleri mamurdur. Ama içinde insan cinsinden hiç bir kimse yoktur. Hepsi Selânik şehrine göçmüşler. Daha önce bu şehirde 3 bin Safet keçesi işlenir ışlık var imiş, bugün 40 ışlık kalmıştır. Safet keçesi yeryüzünde meşhurdur.

Yahudi kavminin bu şehirde çokluğunun sebebi odur ki Benî İsrail kavminin asıl vatanları ve bilâ-teşbîh kâbeleridir. Beytü'l-hazen'i, bütün peygamberleri ve peygamber çocukları burada yaşayıp burada gömülmüşlerdir. Tarihlerinde Safet özellikleri için 7 cilt kitap vardır.

Yahudi mahallelerinin üstünde 2 mahalle Kürt vardır. Bütün halkı alaca abâ giyerler. Mahbûb ve mahbûbeleri az bulunur. Kadınları beyaz çarşaf bürünürler.

Yiyecek ve içeceklerinden has ve beyaz ekmeği, zeytini ve balı beğenilir. Sanayiinden kilimi, keçesi ve seccadesi güzeldir.

Safet ziyaret yerleri

Evvelâ Hazret-i Yakub Makamı, Hazret-i Yusuf'un hasretinden kapanıp yalnızlığa çekildiği Beytü'l-hazen mağarası kalenin güney tarafında büyük mağaralardır. İçinde bir mescidi var,

ama bina ile değildir. Mihrabı Kudüs-i şerife doğrudur, ama iklim hesabı üzere yine Kâbe-i şerife doğrudur. Zira bu Safet'ten Kâbe'ye giden kimse dosdoğru Kudüs'e vara, oradan Mısır Akabesine, oradan Kızıldeniz kıyısı ile Mekke-i Mükerrerme'ye doğrudur. O yüzden Beytül-hazen'in de kayadan oyma mihrabı Kudüs'e yöneliktir.

Yapı cinsinden bir şey yoktur, tamamen mağaradır. Taşrasında İrem Bağı gibi bahçesi var. Kudret eli ile yapılmış bir peygamber tekkesidir.

Bahçesinin dört tarafında nice bin evliyâ, salih, şeyh ve ayan yatmaktadır. Beytül-hazen'in doğuya bakar bir alçak küçük kapısı üzerinde uzun bir beyaz mermeri kayaya geçirip celi yazı ile böyle yazılmıştır. Tarih:

Bismillâhirrahmânirrahîm, Felemmâ en câ'e'l-beşîru elkâhu alâ vecihi fe'rtedde basîran emera bi-imareti hâze'l-mezari'l-mübâreketi alâ sarîhi seyyidi'l-lezî bi-kamîsi Hâcûr es-Sadîk ilâ ebîhi Yakub aleyhime's-selâm mine'l-abdi'l-fakîr ilallâhi'l-makarru's-safî Murî evlâdı edhemî's-semî'l-mu'azzama bi-kaleti Sifedi'l-mahrûsa. Bi-ebîke Aref Sa'dî Hâmû'l-Edhemî rahmetullâhi aleyh. Bi-tarihi şehri Rebî'u'l-evvel sene hams ve işrîn ve semâni mie. [825]

Bu kapıdan içeri mescit olan büyük mağaradır. Dört tarafı def, nakkare, kudüm, zil ve davullarla süslüdür. Mihrabın iki tarafında Yakubî sancağı, Abbasî sancağı var, siyahtır. Düzgünce mihrabın iki tarafına dizilmiştir. Çeşit çeşit çerağ, şamdan ve kandillerle süslü bir mescittir. Pazartesi gecelerinde, Cuma ve mübarek gecelerde şehrin tüm şeyhleri ve serçeşme olan Şeyh Abdülkâdir el-Gîlânî şeyhi bütün dervişleriyle gelip o gece def ve kudüm çalarak tevhîd-i erre ederek bütün âşıklar mest olarak ihya ederler, eski gelenekleri böyledir.

Bu mescidin kiblesi ardında bir mağara kapısı daha vardır, Beytül-hazen budur. Hazret-i Yakub bir pencere gibi bir hücrede otururlar imiş. Bir büyük mağaradır. Dört tarafında 12 küçük mağara vardır. Her birinin birer küçük ağızları vardır. Bunların her birinde Hazret-i Yakub'un 12 muhterem evladı inzivaya çekilmişler imiş. İnsan içeri girdiğinde bir dehşet hâsıl olur. Bir ruhaniyet var ki misk ve ham amber kokusundan ziyaretçilerin di-mağı kokulanır.

Bu mağarada Hazret-i Yakub 40 yıl Yusuf hasretinden ağlayarak kör olup sel gibi akan gözyaşından taşlar delik deşik olmuştur. Tarih kitaplarında Yakub hüznü yazılıdır.

Bu mahalde Hazret-i Yakub'a Cibril-i Emin gelip bu mağaraya girdiği sırada Allah'ın emriyle kaya ikiye ayrılmıştır, parlak ve cilâlı kayadır. Sanki hakkak elinden çıkmıştır. Görmeye muhtaç bir yerdir, anlatılamaz. Mısra:

İşitmek nasıl görmek gibi olabilir

manzumunca Kudret eli eseri bir kayadır.

Hazret-i Hızır makamı bu mağara içindedir.

Hazret-i Danyal makamı da bundadır. Hattâ Buhtu'n-nasr bu diyarları harap edince Hazret-i Danyal'ı bu mağarada bulup esir edip Acem'e götürmüştür.

Bu mağaradan taşra mescit olan mağaranın sağ tarafında bir büyük mağara vardır. *Tevârih-i Hüsn-i Muhâdara*'ya göre Hazret-i Yakub'un 13 evlâdının 10'u bu mağarada gömülüdür.

Evvelâ Hazret-i Yahûdâ makamı, peygamberliğinde ihtilaf var.

Hazret-i Rûyil, peygamber değildir.

Hazret-i Şemmûn, peygamberliğinde ihtilaf vardır.

Hazret-i Meshara peygamber değildir.

Hazret-i Zâhîl peygamber değildir.

Hazret-i Dârim nebî değildir, ama âlim ve hekim idi.

Hazret-i Lâvî peygamber değildir.

Hazret-i Âzeryâ peygamber değildir.

Hazret-i Redâm peygamber değildir.

Bu Hazret-i Yakub evlâtları bu mağarada gömülüdürler. Ama iki evlâdı Hazret-i Miyail ve Hazret-i Hesyân yukarıda köyler yazıldığı sırada yazılmıştır. Bizzât Hazret-i Yakub, Hazret-i İshak, Hazret-i Yusuf Kudüs-i şerife yakın Halilü'r-rahman'da yatmaktadır [İbni Yâmin Mısır'da medfundur].

Yine bu Beytül-hazen'de bu mağara içinde Hazret-i İsmail evlâtları medfundur ki isimleri beyan olunur. Evvelâ Hazret-i Müsma, Hazret-i Demâ, Hazret-i Sâbit, Hazret-i Mâş, Hazret-i Edbil, Hazret-i Kays ve Hazret-i Mainâ, bunların hepsi bir mağarada medfunlardır.

Kale altında Kutûr Mağarası derler bir mağarada yine Hazret-i İsmail evlâtları medfundur. Evvelâ Hazret-i Kutûr, Hazret-i Âzeryâ, Hazret-i Kaydâ, Hazret-i Füttemâ ve Hazret-i Taymâ, bunların mağara kapıları kapalıdır, ama huzurlarına varıp ziyaret ederler. Genellikle bunları ziyaret etmeye Yahudiler gayret ederler. Zira tarihlerinde yazılıdır.

Sâmîr Kabri başka bir açık yerdedir.

Yine Beytü'l-hazen'de Hazret-i Yakub evlâtlarının kabirleri olan mağaranın mescidi tarafında Hazret-i Yahûdâ'nın ayakları vardır. O mahalde büyük bir mağara daha vardır. Kapısında bir yeşil atlas perde vardır, ondan içeri bir kimse giremez, yasaktır, zira peygamber hanımları gömülüdür. İsimleri belli değildir, ama Hazret-i Eyyub Nebî hatunu Râhime Ana binti Hazret-i Efrâyim ibn Hazret-i Yusuf *aleyhisselâm*dır. Yusuf oğlu Efrâyim peygamberin kızıdır, bu mağarada yatmaktadır.

Bu diyarda sakin olan peygamberlerin aileleri bu mağarada yatmaktadırlar. Bazı zaman içerden kadın sesi duyulur imiş. Birkaç kere bazı adamlar ahmaklık edip perdeden içeri baktıklarında Allah'ın emriyle kör olurlar. Hâlâ kapıcılar ve türbedarlar bakmaya komayıp men ederler.

Hamd olsun bu türbeyi edep üzere ziyaret edip sabah namazını kılıp ikindi vaktine dek başından sonuna bir hatmi tamamladık edip sevabını mübarek ruhlarına bağışlayıp ruhaniyetlerinden yardım talep edip âşinalık kazandık.

Sonra, Beytü'l-hazen'e yakın Hazret-i İshak Beyti, bir tarafı mağara ve bir tarafı kârgir yapıdır. İçinde Hazret-i İshak evlâtları medfundur. Ama isimleri malumum değildir.

Oradan yine doğu tarafına 50 adım gidip Hazret-i İsmail Beyti. İçinde âbıhayat suyu var bir mağaradır.

Buna yakın Hazret-i Eyyub Beyti. Hazret-i Yusuf oğlu Hazret-i Efrâyim'in kızlarını aldığı anda bütün vücudunu kurtlar bu şehirde yiyip hayat bulmuştur. Ömür müddetleri 31 senedir. Kabirleri malumum değildir. Safet halkı "Safet hıyâbânında medfundur" derler.

Beytü'l-hazen İrem'i içinde Anadolu âlimlerinden Alemşah Abdurrahman Efendi: Mübarek kabri beyaz ham mermer ile yapılmış olup ümmetin salihlerinden âlim ve fazıl bir kimse imiş.

Belde-i tayyibe İslâmbol toprağı olup Saçlı Emir Efendi hazretlerinin keremli oğlu imiş. İlk defa Safet bunlara mevleviyet ile ih-san olunduğundan ansızın vefat etti, derler. Yakın zaman imiş, yapısından bellidir. Sicillerle güzel hatla âlimane yazıları vardır.

Camii dâhilinde Şeyh Nime ziyareti, Yeni Hamam yakınında Şeyh Ahmed el-Kamisî, kemerler üstünde Şeyh Edib, Kürt Mahallesi üstünde Şeyh Şemseddin el-Acemî, Musallâ'da Seyyid Abdülkâdir ibn Habib, yakınında yüksek bir yerde Şeyh Hasan-ı Hindî, bunun yakınında Şeyh Haydarî, Cami-i Muallâk yakınında Şeyh Ammar, Paşa Sarayı önündeki küçük namazgâhta Şeyh Kürbel, orada Kırklar, İki Kardeşler tarafında Şeyh İsa ve Şeyh Mismar bir yerde medfunlardır.

Saba yeli hızında atımıza binip şehrin kiblesinde 1 saat uzak Kenan Dağı'nda Beytül-hazen Hıyabanı: Hazret-i Yakub'u evlâtları bu koruluk içine getirirler, orada dinlenirlerdi. Bir çeşit koruluktur ki bir diyarda misli yoktur. Arap saçları gibi bütün ağaçların dalları birbirine karışıp gölgelik olmuştur. Asla güneş tesir etmez bir gölgeliktir ki ok vursan tesir etmez dinlenme ve gezinti yeridir. Safet ayını buraya gelip içip eğlenirler, bir cihan-nüma seyirlik yerdir.

Hazret-i Yakub'un göz yaşından bu dağlar göz göz olup Yakub Nebî gözden olmuştur. Onun için bu mahalle Hazen Hıyabanı derler. Ama varıp ziyaret eden mutlu ve şen olur. Zira bu mahalde Safet âlimlerine göre "700 peygamber vardır" diye itibar ederler.

Hamd olsun onu ziyaret edip vaktin hâkimi Salih Ağa ve kardeşinin oğlu Mîr Assâf ile vedalaşıp 10 adam yoldaş ile bir buçuk saat Safet'ten yokuş aşağı inip sol tarafımızda,

Ukkâb Dağı: Eski zamanda kalesini Buhtu'n-nasr yıkmış. Dağında 500'den fazla mağara var. Her biri benzersiz mağaralardır. Benî İsrail vebadan kaçıp bu mağaralara kapanmışlar. Cenab-ı İzzet bunlara bir yel gönderip hepsi o mağaralar içinde helâk olurlar. Hâlâ kemikleri yığın yığın durur. Bazı zaman içinde vilâyet halkının keçileri ve koyunları kışlar. O mahalli geçip yine kible tarafına 1 saat gidip,

Leymun Deresi adıyla meşhur bir tatlı sudur, Anter Dağı'ndan gelip bu mahalde Minye Gölü'ne karışır. Bu mahal-

den 1058 [1648] tarihinde Murtaza Paşa ile geçilmişti. Yine oradan geçip dere, tepeler, dağ, bayır ve çıplak dağlar aşır,

Aynü't-tîn, yani İncir Irmağı: Akka dağlarından doğup bu dağa yakın Taberiye, yani Minye Gölü'ne karışır hazmı kolay bir sudur.

Bu nehrin kenarı gayet tehlikeli pusu yerleri ve Tûrabîoğlu eşkiyasının avlaklarıdır. Selâmetle geçip,

Vadi Irmağı: Bu Tûrabîoğlu dağlarından gelip yine Minye Gölü'ne karışır bir küçük ırmaktır, ama lezzetlidir. Bu mahalde Taberistan Kalesi, Minye Gölü kenarında bir büyük kale imiş. Timur, Şam'ı harap ettiğinde bu kaleyi de temelinden yıkıp Kudüs'e varmıştır.

Bu kale sanki Haleb kadar var imiş. Yapı kalıntıları açıkta durmaktadır. Bu göl bu kale ismiyle bilinir, ama halk arasında Minye Gölü derler. Doğrusu Taberiye Gölü'dür. Bu mahalde Kenaneli tamam olup,

Taberistan Vilâyeti

Ama hâlâ yine Âl-i Osman tahririnde Safet toprağıdır. Burada gölden bir top menzili uzak, gölün batısında göklere uzanmış bir kızıl yalçın kaya üzerinde bir gözcü kulesi var, kayaları Âd ibn Şeddâd oymuş, Kahkah-ı Arap Kalesi derler Kudret eli ile yapılmış bir kaledir, duvardan bir alâmet yoktur.

(--) tarihinde Maanoğlu'nun haşaratları olan Devrîrûzî [Dürzî] kavmi ganimet mallarıyla kapanmıştı. Küçük Ahmed Paşa asker gönderip o yüksek dağın zirvesine kadar delip o mağaralar içine ateşler ve barutlar koyup içindeki melunları sıkıştırarak aman ile o mağara fethedilip içinden çıkan Kârûn malları Müslüman gazilere dağıtıldı, acayip sarp kaledir.

Batıya bakan bir kapısı var. Kayaları delip birer adam geçecek yol etmişlerdir. Başka yerden varılmak imkânsızdır. Kapıya varınca bir minare boyu kement ile çıkılıp kapıdan içeri girilir.

Bu mağaraların içi yaldızlı bukalemun nakşıdır. Kayalardan suları çıkar. Her bir mağara biner adam alır, birbirinden geçilir. O yüksek dağın altı baştan başa böyle mağaralardır, ama hâlâ içinde benî âdemden kimse yoktur. Bu kalenin misli Silifke Sancağı'nda Ermenek Kalesi derler bir kaledir, o da böyle sarp

hisardır, ama Kahkah Kalesi ondan yüksektir. Bu kaleyi seyre-
dip batı tarafa 1 saat gidip,

Hattin Köyü: Safet toprağında 200 evli Müslüman köyüdür. Bu nahiyelerde Dürzîler yoktur. Bu köy kasaba gibi mamur bel-
dedir, bağ, bahçe ve bostanı boldur, suyu ve havası can rahatıdır. Haftada bir gün büyük pazarı durup 10 bin insan etraf nahiye-
lerden toplanıp alışveriş olur. İki tarafı alçak kayalı bir geniş öz
içindedir. 1 camii, 1 hamamı ve 1 hanı var.

Limon, turunc, zeytin, incir ve hurmalı İrem Bağı içinde Mağribî Tekkesi derler bir tekkesi var, 100'den fazla dervişi olup gelen gidenlere nimeti bol benzersiz bir tekkedir. Tekkenin can-
lanmasının sebebi, bu tekkede yatmakta olan Şeyh İmadeddin hazretleri Hazret-i Şuayb Nebî soyundan olmakla bu tekkeye bi-
tişik Hazret-i Şuayb evi vardır, bir tarafı mağaralardır, bir tara-
fı bu tekkenin bahçesidir. Bu aziz o tekkede dedelerinden beri otururlar imiş. Bizzat Şeyh İmadeddin perhiz ve mücadele ile 200 yıl yaşamıştır. Mısır sultanı olan Sultan Salahaddin Yusuf bu azizi ziyarete gelince aziz hazretleri sultana tazim edip mü-
barek başlarını sultanın dizine koyup ruhu teslim ederler. Son-
ra burada defnedilir. Sultan Salahaddin yanında Fâtımî neslin-
den Şeyh Mağribî'yi bu aziz üzerine koyup bu türbeyi inşa eder. Onun için Mağribî Tekkesi derler. Şeyh Mansur-ı Mağribî orada yatmaktadır.

Sonra bu tekkeden baş yukarı 300 adım,

Hazret-i Şuayb Nebî ziyareti: Bu dere içinde yolun sağ ta-
rafında kayalar altında büyük mağaralardır, o nurlu mağarala-
rın içinde yatmaktadırlar, *Âzeryâ Tarihi'*ne göre. O tarihtir ki Nuh
Tufan'ından sonra Mısır'da Heremeyn dağları ki, halk Firavun
Dağı derler, Tufan'dan sonra bu dağlar içinde bulunan yazılar
Hazret-i İdris Nebî'nin ve diğer kâhinlerin yazıları deve, sığır ve
koyun kemikleri ve kürekleri üzerine İbrî ve Süryanî hatları ile
yazılmıştı. O hatları Sâam oğullarından Âzeryâ adlı hekim top-
layıp yazmıştır. Bütün tarihler ondan alınıp bütün peygamber-
ler, peygamber oğulları ve bütün olaylar onda yazılmış olup gü-
venilir tarihtir. Bütün Mısır Kıptileri itibar ederler. Onun güve-
nilir sözüne göre Arz-ı Mukaddes'te gömülü olan peygamberle-
ri ziyaret edip özelliklerini becerebildiğimiz kadarıyla kopyala-

dık. Cenâb-ı Bârî bu müsveddemiz ziyaret ettiğimiz sultanların yüzü suyuna tamamlanması kısmet ola.

Bahtiyar kardeşlere şöyle malum ola ki, Hazret-i Şuayb Nebî Bahr-i Kulzüm [Kızıldeniz] ki hâlâ Süveyş Denizi derler, o denizin kıyısında Medyen şehri derler bir büyük bir şehir idi, Cenâb-ı İzzet kavmini helâk edip şehrini harap etti. Kur'ân-ı Kerim'de geçen "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı [gönderdik]..." [Kur'ân, A'râf, 85] âyetinden maksat o Medyen şehridir, Hazret-i Şuayb bu şehirde otururdu. Bu şehir Mısır'dan Mekke-i Mükerreme'ye giderken Muveylah adlı kaleye bir menzil yakın yerdedir. Ve bu şehre yakın dağlar içinde Müslüman hacılar konaklarlar, Şuaybü'n-niam derler bir İremezât bağı ve âbıhayat sulu yerlerdir. Hacılar buraya geldiklerinde taze can bulur. Hazret-i Şuayb neslinden adamları vardır.

Bu dağlarda halkın bir çeşit küçük koyunları vardır, Hazret-i Şuayb koyunlarından. Zira Hazret-i Şuayb Nebî zengin ve maldar peygamber idi ve Hazret-i Musa peygamberlikten sonra Hazret-i Şuayb'ın çobanı idi. Hazret-i Şuayb'ın bir kızını nikâh ile alıp Şuayb Nebî damadı oldu. Hâlâ o dağda olan koyunlar o döldendir.

Tarihçilere göre, 124 bin peygamberden a'mâ [kör] peygamber olmamıştır, ancak Hazret-i Şuayb olmuştur. Eğer Yakub Nebî de kör idi denirse, Hazret-i Yakub, Hazret-i Yusuf hasretiyle ağlayarak kör oldu. Ama sonra Hazret-i Yakub Nebî Mısır'ın Feyyum şehrinde Hazret-i Yusuf ile buluşunca Allah'ın izniyle gözünün nuru Yusuf'u görüp gözleri açıldı. Ancak Şuayb Nebî anadan doğma kör idi.

Sonra Cenâb-ı Bârî Medyen şehrinde Şuayb Nebî'nin kavmini helâk edip şehrini harap edince Hazret-i Şuayb "Bu diyara azap indi" deyip çoluk çocuğu ile Beyt-i Mukaddese gelip bu nur dolu kabri yakınında, yazılan Hattîn Köyü'nde oturup vefat ettikten sonra burada defnedildi. Nur dolu mezarları gerçek mağaralardır ancak dışında kârgir kubbe yapılar, mescit, zaviye ve hücreleri var. Bütün binaları yine kayalara bitişiktir, zira bir dar mahaldir.

Mübarek türbeleri kapısı kuzeye nazırdır. O kapıdan içeri bir gül gülistanlı bahçedir, ama küçüktür. Ondan içeri bir kapı

da kuzeye nazırdır. Kapısı üzerinde olan kemerde bir beyaz ham mermer üzere mermer ustası ibretlik çiçekler içinde karşılıklı iki tavus çizmiş ki görenin gözleri kamaşıp hayran olur. Büyüleyici İrem tavusu resmidir.

Bu kapıdan içeri sol tarafta bir kârgir bina yüksek kubbeli köşk vardır. Dört tarafı yaban gülü ve zerrindir. Kokusundan ziyaretçilerin dimağı kokulanır.

Bu mahalde vilâyet ayanından bazı salih kimseler yatmaktadır. Ondan yukarı nur yuvası olan kabirlerine 7 basamak taş merdiven ile çıkılır. Doğuya bakar bir kapısı vardır. Ve mübarek kabirleri bu kapıdan içeri o nurlu kubbenin kible solunda bir mağara içinde yatmaktadır. Sandukaları yaldızlı yeşil atlas ile örtülüdür. Mısır ve Şam halifeleri ve ayanı eşraflar hediyeler getirip çeşit çeşit halılarla döşenmiştir. Değerli sanatlı avizeler asılıdır. Her ziyaretçiye türbedarlar gülsuyu, buhur ve ham amber yakıp izzet ikram ederler, zira bu türbedarlar Şuayb Peygamber soyundandır.

*Muhammed bin İshak Tarihi'*ne göre ömürleri (---) senedir. Kendi zamanlarından Hazret-i Muhammedü'l-Mustafa'nın doğumuna kadar 3.300 sene olmuştur. Türbelerinin kubbesi önünde olan yüksek kubbe mescittir. Mihrabı içinde secde mahallinde ayak izleri bir taş üzerinde bellidir, boyu iki karıştır. Ökçeleri ve mübarek parmakları hamura tesir eder gibi tesir etmiştir.

Bu mescit kubbesinin sağında bir küçük kubbecik vardır, onun kapısından içeri girince sağ tarafta Hazret-i Musa'nın sol ayakları bir bucaktadır. Sanki henüz basmıştır. Sert bir taştır. Nakşının boyu iki karış iki parmaktır. Miskin ve hastalar içine su koyup içerler. Allah'ın emriyle şifa bulurlar.

Bu mübarek ayak kubbesinin sağ tarafında kaya içinde bir mağara vardır, Hazret-i Şuayb ibadetgâhıdır. Tanrı hakkı güzel kokusundan dimağ kokulanır. Bir demir kafes kapısı vardır, ama bu halvethane biraz karanlıktır, açık değildir.

Bu makamın kiblesi tarafında yalçın kaya yarılıp Cibril-i Emin vahiy ve suhuf getirdiği mahal bir parlak yerdir ki anlatılmaz. Bu türbeyi ziyaret ettiğimiz sırada Mülk suresinde kalmış bir hatm-i şerifim var idi, onu tamam edip sevabını mübarek

ruhlarına hibe eyleyip ruhaniyetlerinden şefaât ve yardım talep edip âşinalık kazandık. *Allah rahmet eylesin*, Allah kabul ede.

Bu türbenin dere aşırısında yine kayalar içinde bir kubbe-de Hazret-i Şuayb Nebî kızı ziyareti. Peygamber haremi olmakla kapıları kapalıdır. Bazılar “Hazret-i Musa’ya verdiği kızdır” derler. Ondan 1 saat kibleye sahralar içinde gidip,

Eski Medinetü’l-Karn Kalesi: Eski zamanda büyük şehir imiş. Hâlâ yapı kalıntıları bellidir. İnsanlardan bir fert yoktur. Onu geçip,

Lûbiya Köyü: 50 haneli Müslüman köyü ve Safet toprağıdır. Onu da geçip Safet şehrinden 8 saatte,

Ayn-ı Tüccar Kalesi’nin özellikleri

(---) tarihinde Şam-ı şerif, Kudüs-i şerif ve Mısır arasında yol güvenliğini sağlamak için Yemen fatihi Sinan Paşa yapmıştır. Bir yeşillik geniş yerde dört köşe bir kârgir yapı güzel kaledir. Çepçevre büyüklüğü 600 adım kaledir. Dizdarı ve 150 hisar eri vardır. Kuzeye bakan iki kat demir kapısı vardır. Kale içinde 40-50 nefer haneleri vardır. Safet sancağı hududunda subaşılık-tır. Ve (---) nahiyedir.

Safet toprağı burada tamam olup Nablus hududu başlar. Bu kale neferleri gelen gidenleri, hacıları ve tüccarları istedikleri yere götürüp getirirler. Tüccardan yük başına 6 akçe alır kanundur, bu yolları bekleyip korurlar.

Kale içinde Sinan Paşa’nın kurşun ile örtülü sanatlı bir camii var ki sanki nurdur. Pencereleri ve camları baştan başa nefes, billur ve morandır. Boyu ve eni 80 ayak camidir. Avlusunda 3 adet uzun servi ağacı var ki sanki birer nazenin yeşil civandır.

7 kubbesinde gelen gidenlere nimeti, birer ekmeğı, birer mumu ve her at başına birer torba arpası vardır.

Bu kalenin iki tarafı handır ve 8 dükkândır. Bu handan taşra hane yoktur. Ancak bir işlemez hamam vardır.

Kale kapısı önünde Ayn-ı Tüccar adıyla bilinen tatlı bir akar-su vardır. Bir sofası ve birkaç salkımsöğüdü var, gölgesinde konuklar istirahat ederler. Bu kale bu su ismiyle anılır.

Bu kalenin batısında 200 adım uzakta eski bir kale vardır. Sanki mühendis elinden henüz çıkmış bir kaledir, asla havale-

si yoktur. Bir yüksek yerde doğuya bakan bir kapısı var, büyüklüğü 600 adımdır ve 8 kuledir. İçinde benî âdemden kimse yoktur. Kışın kale kulunun koyunları kışlar. Bu kalenin kible tarafına bin adım gidip,

Cebel-i Tûr-ı Hirâven ve Tûr-ı Tînâ derler geniş bir ovada yalnız nurlu bir dağdır ama o kadar yüksek değildir. Ama Tanrı katında yüksekte yüksek ve övgüden hariç bir dağdır, bütün peygamberlere nazargâhtır. Zirvesinde bir kalesi vardır, ama içinde benî âdemden bir fert yoktur ve yer yer mağaralar vardır. Taberistan toprağıdır. Filistin'den ve Arz-ı Hâsân'dan bazı salih kimse-ler gelip bu mağaralarda erbain çıkarıp tekmil-i tarik ederler.

Bu dağda Musa Nebî Makamı, Şuayb Nebî Makamı, Yakub Nebî Makamı ve İshak Nebî Makamı. Sözü'nün kısası bütün peygamberlerin makamları vardır ki münâcât ettikleri dağdır.

Tarihçilere göre "Bu nurlu dağda 600 peygamber medfundur" derler. Zira bu mukaddes topraklarda 3 tûrdur, yani Cenâb-ı Bârî ile aracı-sız konuştukları ve münâcât ettikleri 3 tûrun biri budur.

Biri Kudüs-i şerif içinde Tûr-ı Zeytâ'dır ki hakkında; "*İncire, zeytine, [... yemin ederim ki]*" [Kur'ân, Tîn, 1] âyeti inmiştir. Zeytun'u tefsirciler Kudüs ve Tûr-ı Zeytâ ile yorumlamışlardır. Biri de Mısır'dan Mekke-i Mükerrerme'ye giderken sekizinci menzile yakın deniz kıyısından 1 saat taşlıklar içinde Tûr-ı Sînâ Dağı'dır. "*Sînâ Dağı'na and olsun*" [Kur'ân, Tîn, 2] âyetinden murat Tûr-ı Sînâ'dır.

Buna atlarımız ile çıkıp hamd olsun ziyaret ettik. Sonra aşağı inip Ayn-ı Tüccar dibinde Mısır yolu sağ tarafımızda kalıp bu hakir sol tarafta Kudüs-i şerif yoluna yönelip kibleye 1 saat gidip,

Tabbağa Köyü: 100 evli Müslüman karyesidir. Bir küçük camii var. Bu mahalde Safet toprağı tamam olup Tûrabîoğlu sınırıdır, ama Cebel-i Aclun Sancağı hükmündedir. Bu köyün halkı tamamen debbağdır. Onu geçip yine kibleye,

Naura Köyü: 100 haneli Müslümanlar ve zeamettir.

Zer'ayn Köyü: 200 evli Müslümanlar ve zeamettir. Bu köyün kiblesi tarafındaki ovanın sonunda 3 saat uzakta Cebel-i Aclun Kalesi gözüktür. O taraf ters olmakla gitmeyip,

Akkâre Köyü: Bu da zeamet ve 100 evli Müslümanlardır. Bu köyün kuzeyindeki dağ üzerinde,

Hazret-i Şeyh Dâhî ziyareti: Sahabe-i kirâmdandır. Kendileri bir kubbe içinde medfunlardır. Türbedarı ve evkâfı vardır. Bu türbenin dört tarafındaki köy halkının genellikle malları bundadır. Kimsenin el sürmeye gücü yetmez. Gerçekten ulu ziyaretgâhtır.

Jeîmi Köyü: 50 adet Müslüman haneli timardır. Bir küçük camii var. Bu köyün güneyindeki sahraya Merc ibn Âmir derler. Mısır yolu bu sahra içinde gidip Han-ı Leccûn gözüktür. Ama biz Ayn-ı Tüccar'dan 8 saatte sahralar içinde mamur köyler geçip,

Cinin Kalesi'nin özellikleri

(--) tarihinde Mısır padişahlarından Sultan (---) yapısıdır. Sonra Osmanlı'da (---) Paşa daha genişletip sağlam bir kale olmuştur. Cebel-i Aclun toprağında maktu, (---) evkâfının hâssıdır. Hâkimi mütevellîdir. Kale dizdarı ve 200 eri vardır.

Kalesi bir düz yerde dört köşeden uzunlamasına mamur ve sağlam bir kaledir ama hendeği yoktur. 2 kapısı var, biri kibleye, biri yıldıza açılır. Kale içi tamamen misafirhanedir.

Tam ortasında aydınlık bir camii ve düzgün bir minaresi var. Baştan başa kurşun ile örtülü iç açıcı bir camidir. Avlusunda 10'a 10 bir havuzu var.

İmaretinden gelen gidenlere birer ekmek, birer tas çorba ve her ocağa birer mum verilir. Eğer belli kimseler gelirse sofraya çekilip üç gün mihmandârlık edip her baş ata birer torba arpa ve ot verilir sağlam vakıftır.

Kârgir bina bir yol kemerlerin iki tarafında 100 dükkân vardır. İki başında demir kapılardır.

Bu kalenin kiblesi tarafında taşra varoşu bir bayır üzere 100 haneli mamur beldedir. Bir mescidi ve bir hamamı var. Hana yakını yedi hurma ağacı var ki göklere yükselmişlerdir. Misli meğer Mısır elvâhatında ola. Burada temiz bir kubbe içinde Şeyh İzzeddîn ibn Şeyh Muhammedü'r-Rufaî ziyareti vardır ve çevresinde Türebîoğulları ataları gömülüdür.

Bu Cinin Kalesi'nde Türebîoğlu Şeyhü'l-Emir (---) orada bulunup hakiri yilâyetine götürdü. Cinin'den batı tarafına dağlar içinde gidip,

910.4/
EVL.6

38397

Evliya Çelebi
Günümüz Türkçesiyle
Evliya Çelebi Seyphatnamesi
9. Kitap 1. Cilt